

กรมบรรราชระดับมหาวิทยาลัย

เล่ม ๒



ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

[เล่ม ๒]

ของ

พุทธทาสภิกขุ



ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๔ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย

หมายเลข ๓๖.ก บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๔๖

ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปี พุทธทาส

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน. สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย.]

ธรรมนูญมูลนิธิ สวนโมกข์ ไชยา จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๓๐ มีนาคม	พ.ศ. ๒๕๑๙	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๓๐ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๕๔๖	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒ นี้
เนื้อหาเป็นแนวเดียวกับเล่ม ๑ แต่ความเข้มข้นใน
ลักษณะของการบรรยาย มีธรรมรส ผิดแผกแตกต่าง
ออกไปกว่าในเล่ม ๑ สมควรแสวงหาไว้ให้เข้าสู่ศ
ธรรมโฆชน์ ที่ตีพิมพ์แล้ว เพื่อประโยชน์แก่การ
ศึกษาค้นคว้า ในการประพฤติปฏิบัติธรรม ต่อไป.

ผู้จัดทำ
๓๑ มก ๑๘



พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ล่าเอียง
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา

พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติขององค์พระพุทธรูปไม่หยุดเลย

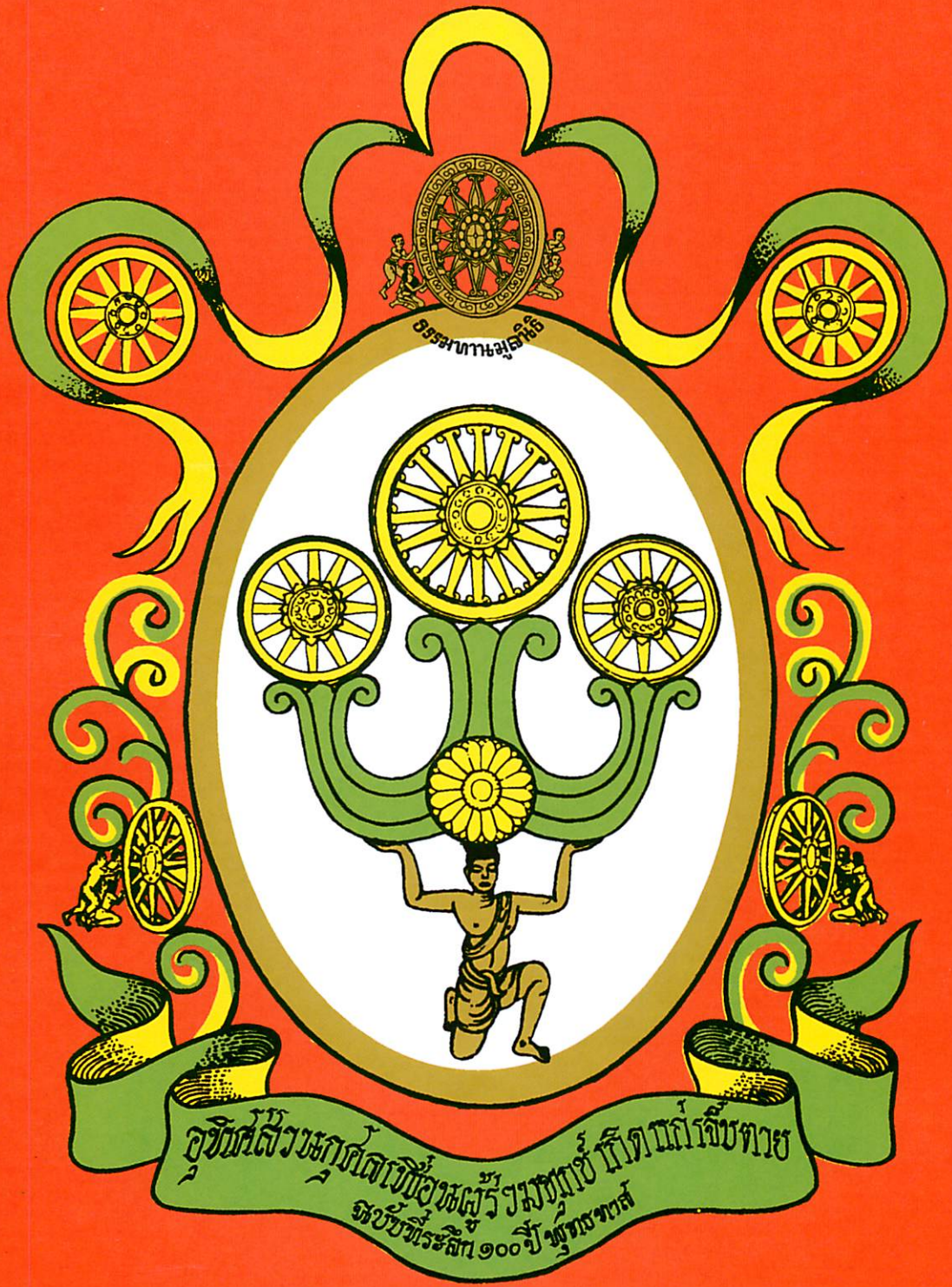
พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย

แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกัณอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

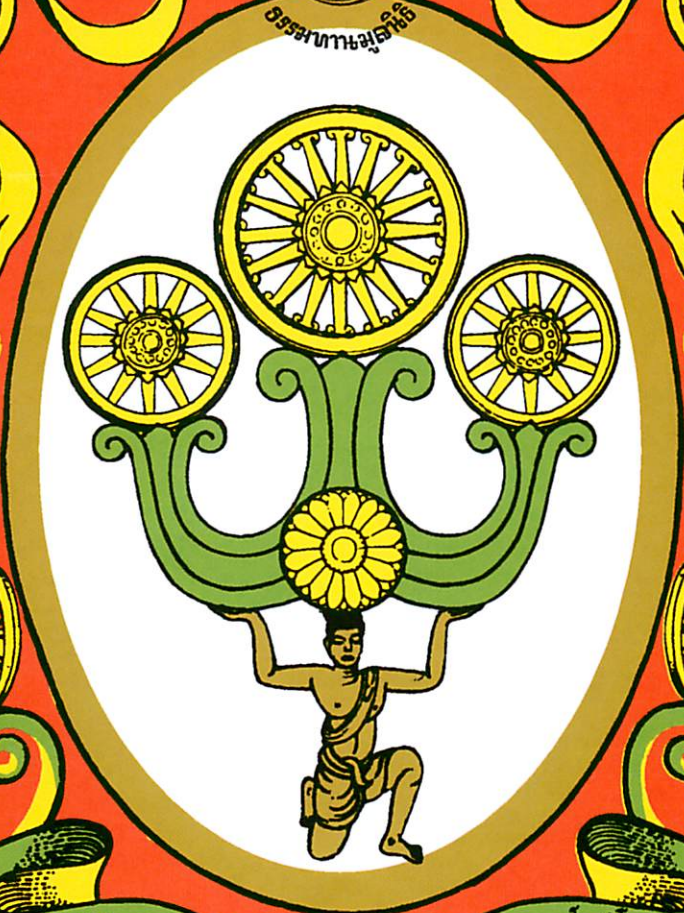
ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างไหนหลัง
มีอะไรมาเสียใค้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง

ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนี้ตสนทนอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ



กรมการขนส่ง



อุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี
จัดขึ้นเมื่อปี ๑๐๐ ปี พุทธทศวรรษ



คนใหม่ทาง

การที่ผ่านพ้นมาได้ดี ได้ดำเนินการด้วยความสำเร็จ
 แก่การจัดพิมพ์หนังสือ ชกรรมใหม่ชนกเล่มที่ ๑ นั้น
 มาในครั้ง นี้ นั้น ๑๒๓ มาทางคนใหม่ทาง ทั้ง ได้ไป
 สอนตัว และในนามของพวกนี้ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 ในขณะนี้เป็นที่ช่วยได้ชื่อใหม่ แพร่หลายไปใน
 โลกมนุษย์ ชนชนกนี้โลกนี้คือ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 เป็นอย่างนี้.

อดีตของโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะนี้
 หน้าที่รับผิดชอบของโลกได้ แต่กลายเป็นโลกนี้
 ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 มากกว่า. ถ้าหากเหลืออยู่เป็นหนึ่งเดียว
 นี้จะเป็นความยาก หรือที่หนึ่งเดียวของโลก, แต่ที่ ๑๒๓
 ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 ความเข้าใจกัน และประจักษ์กันเองก็มาก. กิจ-
 กรรมชกรรมใหม่ชนก มีความมุ่งหมายส่วนนี้ เพื่อ
 แก่มีลูกสาวคนหนึ่ง.

บุคคลใหม่ ล้วนแต่มีธรรมะเป็นเพื่อนใหม่ ซึ่ง
 ที่สามารถนำความใจได้ ก็จะได้ใช้สิ่งที่ดีของ
 โลกได้. การนำใจโลกนี้ เป็นสิ่งดี
 ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓
 ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓ ๑๒๓



อนไมทท*

การที่ คำบรรยายต่างๆ ของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ในรูปของ ธรรม-
เทศน์ กิฬ, ธรรมะของป้าจกท หรือการบรรยาย ประเด็นอื่น กิฬ,
กำลังได้รับคณาจารย์ร่วมมือ จากสหประชาชาติหลายฝ่าย จนมี
โอกาสจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ได้ ในลักษณะเช่นนี้ หรือ ข้าพเจ้า ขอ
แสดงคุณประโยชน์ และขออนไมทท ต่อทุกท่าน ที่มีส่วนใน
การช่วยเหลือ. การอนไมททนี้ ข้าพเจ้าทำไป ทั้งในนาม
ของคณะธรรมทาน, ของสำนักสงฆ์อนไมททธรรม, และขอ
ส่วนต่อต่อไป.

ข้าพเจ้า ขอขอบคุณอนไมทท เป็นพิเศษ ในการที่
หนังสือ "คู่มือของการปฏิบัติธรรม" ของเล่มนี้ ทุกๆ เล่ม
ได้รับ การช่วยเหลือ ให้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ได้ ด้วยทุน ซึ่งตั้งขึ้น โดย
"คุณสุทธิที่ยังอยู่" และอีกที่ให้แก่ "คุณสุทธิที่คงสืบไป"

คุณเรา ในทุกวันนี้ แม้จะทำดีตามสติตามญาณธรรม
เพื่อเป็น การเพิ่มพูน หรือ การได้ตอช ละโร แต่สิ่งที่ได้ทำไว้แต่
กาลก่อน ก็ยังมีอยู่ เป็นสิ่งที่มี อนไมทท อยู่เป็นของ;
และบางที อาจละเลย ที่ทำอนไมทท เพิ่ม ขึ้นเป็นได้เท่า ก็
ยังได้ ในเมื่อการที่เช่นนั้น ได้กระทำไป ด้วยความไม่ประ-
มาท แท้จริง; แล้วมีหน้าที่เกิดจากกรกระทำนี้ๆ จึง
แต่ไม่ลดไปเป็นประโยชน์ แต่เพื่อไม่ลดละใจของนักกษ
สัดด้วย. ข้าพเจ้า, ขออนไมทท เป็นพิเศษในกรณีนี้ เพราะ
เหตุดังกล่าวนี้ นั้นเอง; และยังเป็น การอนไมทท แทน

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

ท่านผู้สอน ทั้งหลาย ที่กำลังได้รับ ประโยชน์ มากมาย ทั้ง
เหล่า นี้ สัมผัสของไป สักดั่งย.

มนุษย์เรา และเป็นมนุษย์อยู่ได้ ก็เพราะกำลังประกอบอยู่
ด้วยธรรม; ฉะนั้น จะต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ หรือถึง
กับ ต้องตายในที่สุด โดยไม่ต้องสงสัยเลย. มนุษย์ที่ไม่ประ-
กอบอยู่ด้วยธรรม ก็ต้องประกอบอยู่ด้วย อธรรม เป็นธรรม-
๓, และจะต้องเป็น อมนุษย์ในร่างของมนุษย์ ด้วย! โลก
นี้จะเป็นอย่างไร ถ้าหากเป็น โลกที่ ประกอบอยู่ ด้วยอมนุษย์
ในร่างของมนุษย์ ได้มีไปเสียทั้งโลก? และแม้แต่คน
คนหนึ่ง จะได้รับ ประโยชน์อะไร ถ้าไม่ประกอบ ได้มีแต่การ
รวมกลุ่ม หากความรู้ สักเท่าตา ของไม่ เป็นมนุษย์ เสียทั้งไป และ
ยังมี ทุก?

ลักษณะที่มนุษย์ ทั้งอย่างเผด็จการ และอย่างประชาธิปไตย -
คือ ยึดมั่น ยึดมั่น ทั้งนี้ในโลก เหมือนใด คนในโลก ก็จะต้อง แก้ไข
ธรรม : มิใช่ประ-สวดธรรม, ยึดมั่น เพียงหนึ่ง. เมื่อโลกไม่มี
ธรรมแล้ว คนก็อยู่ในโลกไม่ได้ ด้วยกันทั้งพวกเผด็จการ
และพวกปร-ชาธิปไตย; ดังนั้น โลกจะต้องเลิก มนุษยวิ-
ญชา สร้าง ความดีของมนุษย์ ในวิเศษธรรมกันเสียบ้าง, เพื่อ
ให้ ธรรม จะได้มี อยู่ ในจิตใจ ของคนในโลกมากขึ้น
: 4 ในโลกกลายเป็นโลกของมนุษย์ ที่ มีจิตใจสูง ไปตามเดิม.

มันเป็น การตายหลังเข้าตลอดที่ควรตาย!

เพราะ มันได้ สิ้น ผล ของมนุษย์จากนั้นแล้ว คน
คนนอกโลก; จึง ต้อง ยอม ตาย หลัง ใน เข้า ตลอด กัน เสีย

ในเมื่อ, เพื่อที่เราจะได้พบกับทุกคนที่ต่างไป สันติภาพของโลก
มันอยู่กับครอบครัวที่มีอยู่ในโลก!

หนังสือธรรมะ ทุกเล่ม แม้จะเล่มละเล่มอะไร ก็ยังมีผล
ในครอบครัวอยู่เหมือนกัน! แม้ธรรมะจะเล่มละเล่มอย่างไร ก็ยังมีผล
ต่อ จิตใจ ธรรมะที่ปราศไปเสีย มีอะไร? ของที่พ้น
ทุกข์ ละเลิกกันเสียในใจนี้เสียเสีย ในสิ่งนี้เรียกว่า "ธรรม"
ในใจทุกคน และพร้อมสรรพ! พระเจ้า ละเลิกมาตรของใจ ใคร
ทำอะไร, ฝึกฝน ละเลิกมาตรเสีย หัวใจสามารถกระทำ ในสิ่ง
เป็น ใจนี้ไม่ได้อยู่คนเดียว.

การทำ ธรรมะ ในใจแห่งความสุข แม้โดยที่เราได้ธรรมะใน
ลักษณะนี้ ก็ยังมีผลในใจเกิดความสุขในใจ ธรรมะ ที่ในใจ,
ใจที่ปล่อยวาง; หัวใจได้ ใจที่สงบไม่ทุกข์ ต่อที่พ้นทุกข์
ช่วยร่วมมือกัน ทุกคน ทุกคน ทุกคน ในที่เราได้ธรรมะ
ด้วยพระทัยดี เพื่อเพื่อนมนุษย์ทุกคน ในที่นี้ของใจที่
แล้วนั้น ทุกประการ ๕

คุณธรรม ธรรมะ

วิมลคุณคุณธรรม, ใจ
๓ กันยายน ๑๖

คำปรารภพิมพ์ ของธรรมเนียมมูลนิธิ

[ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๖.]

ธรรมเนียมของพุทธทาส พิมพ์มาแต่ต้นจนบัดนี้ มีจำนวน ๗๓ เล่ม หรือ ๗๓ เรื่อง, เล่มที่ขาดคราวพิมพ์มีอยู่หลายเล่ม; ได้มีผู้ประสงค์สั่งซื้อไปยังธรรมเนียมมูลนิธิ เนื่องๆ แต่ก็ไม่อาจส่งให้ได้ สำหรับเล่มที่ขาดคราวพิมพ์ เพราะหมดแล้วบ้าง หมดไปนานแล้วบ้าง, หลายท่านหลายหน่วยงานประสงค์จะมีไว้ให้ครบชุดทั้ง ๗๓ เล่ม ก็ไม่อาจส่งให้ครบชุดตามประสงค์ เพราะยังไม่มีโอกาสนำมาพิมพ์ใหม่ให้มีครบทุกเล่ม ด้วยเหตุผลหลายประการ. (เล่มที่หมด คือเล่มที่ทิ้งวางไว้ ไม่มีพิมพ์บอกว่า [พิมพ์มาครั้ง...]) ในบันทึกท้ายเล่มที่ข้อหนึ่งข้อนั้นๆ ในระหว่างลำดับพิมพ์ออกเล่ม (๑) ถึง (๖๑); ส่วนเล่มที่เหลือจากนั้น มีครบหมด).

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นปีที่ครบ ๑๐๐ ปี แห่งการเกิดมาทางชีวิตร่างกายของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ, ในการนี้ ธรรมเนียมมูลนิธิขอถือเอาเป็นโครงการหนึ่งในโครงการทั้งหลายเกี่ยวกับฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาส คือจะพิมพ์ “ธรรมเนียมของพุทธทาส” เล่มเดิมๆ ที่ขาดคราวพิมพ์ให้ครบ (ประมาณ ๓๐ เล่ม) เพื่อเป็นอนุสรณ์, โดยจะทยอยพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ ในเล่มที่ขาดนั้นๆ ตั้งแต่ต้น; ท่านผู้ใดประสงค์จะมีหนังสือธรรมเนียมเล่มที่ขาดไว้ให้ครบ โปรดทยอยติดต่อสั่งซื้อได้ที่ ธรรมเนียมมูลนิธิ หรือที่สวนโมกขพลาราม, ซึ่งมีรายละเอียดที่อยู่และหมายเลขโทรศัพท์อยู่ในหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” รายตรีมาส ของคณะธรรมทาน, หรือตอนท้ายเล่มแห่งหนังสือธรรมเนียมนี้. (ที่רכזลประทานรังสฤษฎ์, ธรรมสภา, ธรรมบูชา ฯลฯ ก็มีวางจำหน่าย.)

อนึ่ง ท่านผู้ใดมีศรัทธาประสงค์จะขอรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์หนังสือ “ธรรมเนียมของพุทธทาส” เล่มที่ขาดคราว หรือรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ “ธรรมเนียมของพุทธทาส” เล่มที่จะออกใหม่ ซึ่งคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือตั้งปณิธานทำต้นฉบับธรรมเนียมอีก ๒๐ กว่าเล่ม ให้ได้พิมพ์เป็นหนังสือธรรมเนียมครบ ๑๐๐ เล่ม เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นธรรมทานมัยกุศลฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาสด้วย โปรดติดต่อรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ได้ที่ สวนโมกขพลาราม หรือที่ธรรมเนียมมูลนิธิ ตามที่อยู่ดังกล่าวแล้ว.

สำหรับหนังสือธรรมเนียมเล่ม “ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒” นี้ เป็นเล่มที่ ๗ ที่ขาดคราวพิมพ์ นำมาพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็น “ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปีพุทธทาส”, พิมพ์ขึ้นด้วยทุน “ธรรมทานปริวรรตน์”.

คำปรารภ *

ธรรมทานมูลนิธิ ขอถือโอกาสนี้ ปรารภต่อท่านทั้งหลาย ผู้ได้รับประโยชน์จากการพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณานี้ขึ้น โดยทั่วกัน.

หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์ขึ้นมาได้ ด้วยดอกผลจากเงินทุน “สุภีคล่องการยิงอนุสรณ์” ผู้เห็นประโยชน์เกื้อกูลในทางธรรม. คณะกรรมการธรรมทานมูลนิธิ ปรึกษาคถกลงกันว่า จะใช้เงินดอกผลรายนี้ ในการเผยแพร่ธรรม ตามวัตถุประสงค์ข้อ ๑ ของมูลนิธิ โดยจัดพิมพ์เรื่องต่างๆ ที่ท่านพุทธทาสได้แสดงไว้ เป็นลำดับไป ให้ครบถ้วนอยู่เสมอ; โดยดำเนินการทำนองเดียวกันกับหนังสือชุดธรรมโฆษณ เล่มอื่นๆ ที่ได้ทำอยู่แล้ว.

หนังสือที่พิมพ์ด้วยทุน “สุภีคล่องการยิงอนุสรณ์” นี้ จะมีเรื่องประเภทธรรมบรรยาย เช่นแนะแนวจริยธรรม ซึ่งบรรยายในการอบรมครู, ปาฐกถา, เทศนา ฯลฯ เพื่อนำมารวบรวมไว้เป็นชุด เป็นหมวดหมู่ สะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า.

หนังสือชุดนี้ จัดพิมพ์ขึ้นด้วยกระดาษปอนด์ เย็บปกแข็งประเภทเดียวกันนี้ หนังสือส่วนหนึ่ง จะมอบไว้ตามห้องสมุด สถานศึกษา ฯลฯ ตามมติคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อการนี้, อีกส่วนหนึ่งจำหน่ายในราคานิคมิตี “เอาคุณเป็นกำไร” เพื่อพุทธบริษัท ผู้มีรายได้น้อยโดยเฉพาะ จะได้ทำซื้อไปไว้ เป็นส่วนตัวบ้าง; ทำให้แพร่หลายไปในบรรดาผู้ศึกษาธรรมะโดยตรง. เงินที่ได้จากการจำหน่ายประเภทนี้ จะได้นำมาสมทบทุนไว้ เพื่อจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ ในอันต่อไป.

ธรรมทานมูลนิธิ ไซยา

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

สารบาญ
ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย (เล่ม ๒)

หมวด ๑. ชุุดแก่นพุทธศาสนา								หน้า
๑.	ใจความทั้งหมดของพระพุทศาสนา	๓
๒.	ความว่าง	๔๗
๓.	วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยควมว่าง	๑๐๑

หมวด ๒. หลักธรรมสำหรับนักศึกษา								
๑.	ยอกปรารถนาของมนุษย์	๑๓๕
๒.	หลักธรรมสำหรับนักศึกษา	๑๘๑
๓.	หลักธรรมสำหรับนักศึกษา (ต่อ)	๒๒๗

หมวด ๓. ธรรมกถา								
๑.	ธรรม คือ พระเจ้า	๒๘๑
๒.	การสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย	๒๘๗
๓.	พุทธวิหารที่มหาวิทยาลัย	๓๒๗
๔.	มหรสพทางวิญญาณ	๓๕๑
๕.	“ธรรม” เพียงคำเดียว	๓๗๓
ภาคผนวก ธรรมะกับเรา								๔๓๑

โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบัญละเอียด

ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย (เล่ม ๒)

หมวด ๑ ชุดแก่นพุทธศาสตร์

๑. ใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา

จะพูดถึงใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา	๓
จับใจความให้ได้จะรู้หลักมูลฐาน แล้วเข้าใจธรรมะถูก	๔
หลักกรรม “มีทุกข์หรือไม่ จะดับได้อย่างไร”	๕
เรื่อง ตัวกู – ของกู เป็นปัญหาข้อเดียวที่ต้องละวาง	๖
หลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิงเทียบเท่า “ไม่กำมือเดียว”	๗
ตัวพุทธศาสนามีมาก, ส่วนที่ต้องปฏิบัติมีเพียงกำมือเดียว	๘
ต้องรู้จักแยกอะไรเป็นใจความสำคัญ	๙
ควรรู้จักโรคว่า มีได้ ทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ	๑๐
ทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ ต้องรักษาด้วยธรรมะกำมือเดียว	๑๑
“ธรรมะกำมือเดียว” ต้องเข้าใจถึง จึงจะเป็นที่พึ่งได้	๑๒
อาการของโรคทางวิญญาณ เรียกว่า ง่ายๆ ว่า โรคตัวกู – ของกู	๑๓
เชื้อโรคคือ ความยึดมั่นถือมั่น บาลีว่า อุปาทาน	๑๔
ตัวกู – ของกู นี้เป็นศูนย์กลางของสิ่งที่มีชีวิต	๑๕
ขณะที่เกิด ตัวกู – ของกู จะเป็นโรคเห็นแก่ตัวจัด	๑๖
หัวใจของพุทธศาสนาคือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”	๑๗
“สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” นี้จะต้านทานโรคได้	๑๘
รู้หัวใจของพุทธศาสนาแล้ว ต้องไม่ประมาทในเรื่องโรคทางวิญญาณ	๑๙

ความยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวกู - ของกู นี่เป็นแม่บทของกิเลส	๒๐
สิ่งใดถูกยึดมั่นเป็น ตัวกู - ของกู สิ่งนั้นก็ตัวทุกข์	๒๑
มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นแล้ว เป็นอวิชชา กลุ้มอยู่ด้วยตัวกู - ของกู	๒๒
ขณะที่ไม่มีความรู้สึกเป็นตัวกู - ของกู นี่จิตกำลังว่างอยู่	๒๓
เมื่อจิตว่าง ก็มีสติปัญญาแท้ เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณ	๒๔
ว่างจากตัวกู - ของกู ก็มีธรรมะ พุทธ เป็นจิตเต็มแท้	๒๕
ถ้าวัน คือถูกรบกวณ ไม่มีความสงบสุขเลย	๒๖
ปรับปรุงให้จิตว่างจากตัวกู - ของกู เรื่อย ๆ จะไม่เกิดโรคทางวิญญาณ	๒๗
การจัดโรค ตัวกู - ของกู ข้อ ๑. พิจารณาให้เห็นเป็นเพียงมายา	๒๘
ทุกอย่างอาศัยกันเกิดขึ้น เท่านั้น ไม่มีตัวจริงอะไร	๒๙
ถ้ามีผัสสะ เวทนา ประจุเป็นตัดหาแล้ว เป็นทุกข์แน่นอน	๓๐
ต้องหยุด ไม่ให้เวทนาประจุเป็นตัดหา เพื่อไม่เกิดตัวกู - ของกู	๓๑
แม้เกิดเวทนาแล้ว ยักกลับไปหาทางสติปัญญา จะไม่มีทุกข์	๓๒
ทำวิปัสสนาแบบไหนก็ได้ ไม่ให้เกิดตัวกู - ของกู จะฆ่ากิเลสได้	๓๓
“เป็นอยู่โดยชอบ” กิเลสไม่ได้อาหาร จะพอมตายเอง	๓๔
พระพุทธเจ้าตรัส “เป็นอยู่ชอบ โลกจะไม่ว่างพระอรหันต์”	๓๕
“ความเกิด” ที่พระพุทธเจ้ามุ่งหมาย คือ เกิดตัวกู - ของกู	๓๖
เกิดเป็นตัวกู - ของกู เป็นวิภวสัญญาเรื่อง ก็ทุกข์เรื่อย	๓๗
ข้อที่ ๒. เห็นอารมณ์ ๖ โดยหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๓๘
อย่าตกเป็นทาสของอารมณ์ที่มายั่ว ไม่หลงรัก หลงเกลียด	๓๙
ข้อที่ ๓. กุศลเวทนาให้เห็นว่า เป็นมายาชนิดหนึ่ง	๔๐
มีสติสัมปชัญญะให้มาก ขณะอารมณ์มากระทบ เป็น “สักว่า ๆ”	๔๑
สังเกตดูจะเห็นว่า เรา “ว่าง” คือเป็นนิพพานน้อย ๆ มากกว่าวัน	๔๒

อย่าประมาท คอยจับความว่างและวุ่น ที่เกิดอยู่ประจำวัน	๔๓
การพ้นโรคมืดได้ทั้งตามธรรมชา, ควบคุม, และกำจัดเด็ดขาด	๔๔
ขอให้รู้จักโรคทั้งทางกาย ทางจิต และวิญญาณ จะได้แก้ถูก	๔๕

๒. ความว่าง

เรื่องความว่าง ยังคลุมเครือบ้าง จึงพูดกันในเรื่องนี้	๔๗
การสังเกตในเรื่องทางจิตใจเท่านั้น จะเข้าใจธรรมะได้ดี	๔๘
สังเกตว่า ความคิดเดินไปรูปใด ก่อทุกข์ หรือว่างจากทุกข์	๔๙
เมื่อมีโรคทางวิญญาณ ยาแก้โรคคือ ปฏิบัติจนเกิดความว่าง	๕๐
ความว่างนี้พระพุทธเจ้าทรงระบุไปยัง ว่างจากกิเลส	๕๑
ทรงสอนให้ดูโลก โดยความเป็นของว่างจากมีตัวเรา - ของเรา	๕๒
ความว่างอย่างยิ่งเป็นอันเดียวกันกับนิพพาน	๕๓
ความว่างอยู่เหนือความสุข และความทุกข์	๕๔
หัวใจของพุทธศาสนา คือ สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย	๕๕
ปฏิบัติข้อ สัพเพ ธมฺมา นาลํ ๖ เท่ากับปฏิบัติได้ทั้งหมด	๕๖
สรณาคมน์, หาน, ก็ต้องถึง หรือทำด้วยไม่ยึดมั่นถือมั่น	๕๗
ผู้มีศีลที่แท้จริง ก็ต้องมีจิตว่าง ไม่ยึดมั่นตัวตน ๖	๕๘
มีสมาธิ หรือปัญญาจริง ก็ต้องเป็นเรื่องทำ และเรื่องจิตว่าง	๕๙
มรรค ผล นิพพาน นี่เป็นความว่างระดับสูงขึ้นไปตามลำดับ	๖๐
สิ่งทั้งปวงคือธรรม ทั้งฝ่ายวัตถุและจิตใจ	๖๑
วัตถุ จิตใจ และสิ่งที่มากระทบจิต ล้วนเป็น “สิ่งทั้งปวง”	๖๒
“สิ่งทั้งปวง” ไม่ควรมียึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา - ของเรา	๖๓
คำว่า “ธรรม” หมายความว่า ธรรมชาติ เท่านั้นเอง	๖๔

ธรรมะมี ๒ : เปลี่ยนแปลง กับ ไม่เปลี่ยนแปลง	๖๕
“สิ่งท้งปวง” เท่ากับธรรมะ ซึ่งเท่ากับความว่าง เป็นธรรมชาติ	๖๖
ถ้ารู้ “สิ่งท้งปวง” จริง จะไม่เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น	๖๗
ชีวิตตามธรรมาคือสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นว่าตัวตน	๖๘
ใครจะช่วยให้ เมื่อเราไปยึดมั่น ๆ ก็ต้องจิตซึ่งเป็นธรรมะจะช่วยให้	๖๙
เห็นโทษของความยึดมั่นเมื่อใด จิตจะคลายยึดเมื่อไหร่	๗๐
พอเริ่มเห็น ว่างจากตัวตน จึงจะเหไปพอใจนิพพาน	๗๑
หลักปฏิบัติในพุทธศาสนาจึงมี ให้ละอึดท้าวทูปาทานเสีย	๗๒
ว่าง คือว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา; วุ่นตรงกันข้ามกับว่าง	๗๓
ต้องมีความเห็นแจ้งเด็ดขาดว่า ไม่มีอะไรเป็นเรา – เป็นของเรา	๗๔
ธรรมที่เป็นประโยชน์แก่ฆราวาสคือเรื่องสุญญตา	๗๕
มีที่มาก็คือพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสูตรสุญญตา	๗๖
ฆราวาสต้องรู้เรื่องความว่าง จึงจะเป็นประโยชน์สุข	๗๗
สุญญตาก็คือ นิพพาน ถ้าไม่รู้ความหมายก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟ	๗๘
เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง เรียกว่า เอนิพพานเป็นเครื่องวางแขนคอ	๗๙
เขยิบการศึกษาเลื่อนสูงขึ้น ต้องรู้เรื่องธาตุ	๘๐
ความว่างเป็นนิโรธธาตุ, เป็นที่ดับของธาตุทั้งหมด	๘๑
จะเรียกว่าสุญญตาธาตุ ก็ได้ เป็นธาตุทำความว่างให้ธาตุอื่น	๘๒
ถ้านิโรธธาตุเข้ามา จะเห็นว่างจากตัวกู – ของกูได้ชัด	๘๓
เข้าถึงนิพพานธาตุได้ จึงจะออกจากสังขตะได้	๘๔
พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า “ตถาคตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร”	๘๕
“สุญญตาวิหาร” หมายถึงว่างอย่างยิ่ง อาจเรียกว่า ปริมาณุตตรสุญญตา	๘๖
ปริมาณุตตรสุญญตາหมายถึง ทำลาย โลภะ โทสะ โมหะ คือตัวตนไปได้เด็ดขาด	๘๗

ต้องสนใจคำว่า “ดับไม่เหลือ” ให้ถูกต้อง, อย่างไรเหลือ, อย่างไรไม่เหลือ	๑๐๙
“ดับไม่เหลือแห่งตัวกู” คือไม่อาจเกิดความรู้สึกว่า ตัวกู	๑๑๐
ความเกิดจำกัดความหมายอยู่ที่ ความรู้สึกที่ว่าตัวตน	๑๑๑
การปฏิบัติเพื่อความว่างมี ๓ โอกาส : ปรกติ, กระทบ, จะดับจิต	๑๑๒
๑. ขณะปรกติ ให้ดูว่า สิ่งต่าง ๆ ะไรบ้าง นำเอาน่าเป็น	๑๑๓
ต้องเข้าใจให้ถูกต้องในคำว่า เอา เป็น ไ้ ซึ่งหมายถึง “ยึดถือ”	๑๑๔
การปฏิบัติธรรมสามารถทำพร้อมกันไปกับการทำกิจการงาน	๑๑๕
พิจารณาว่า “เป็นอะไรบ้าง ที่ไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามนั้น”	๑๑๖
เป็นอะไรก็ต้องทุกข์ทั้งนั้น ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่น	๑๑๗
ถ้ายึดมั่นถือมั่นแล้ว เป็นไม่มีความสุขเลย	๑๑๘
ธรรมชาติหลอกให้คนสู้ทนทุกข์ก็มี	๑๑๙
ผู้ที่มีความยึดถืออยู่ จะบรรลุดังนิพพานไม่ได้	๑๒๐
ต่อเมื่อ “ว่าง” ไม่รู้สึกว่าจะ เกิด – ตาย จึงจะไม่มีทุกข์	๑๒๑
อย่าไปยึดมั่นทั้งนิพพาน และวิภูฏสงสาร	๑๒๒
๒. โอกาสที่มอรรณเฑกระทบ ให้หยุดที่ผัสสะ หรือเวทนา อย่าปรุ่งต่อ	๑๒๓
ถ้าหยุดที่ผัสสะไม่ได้ ต้องหยุดที่เวทนา อย่าอยากต่อไป	๑๒๔
๓. โอกาสในขณะที่จะดับจิต อาศัย “หลักดับไม่เหลือ” เป็นประจำ	๑๒๕
พื้นความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรนำเอาน่าเป็น ในขณะที่จะดับจิตนั้น	๑๒๖
สมัครดับไม่เหลือให้อยู่คู่กันกับจิตจนวาระสุดท้าย	๑๒๗
อย่าให้ขสากกลัวมาแทรก รู้สึกคิดนึก สักขณะจิตก็ได้	๑๒๘
มีสติปัญญาสมบูรณ์ ไม่ตายเสียตั้งแต่แรก จึงไม่มีการตาย	๑๒๙
คนครึ่งพุทธกาล เขามีวิธีเตรียมตัวตาย เรียกว่า ปลงสังขาร	๑๓๐
ตายอย่างมีชัยชนะเหนือความตาย, เข้าถึงความว่างได้ในนาทีสุดท้าย	๑๓๑
ว่างจากเกิด จากตายนี้ ลองคุยกันบ้างจะเป็นของง่ายขึ้นมา	๑๓๒

หมวด ๒ หลักธรรมสำหรับนักศึกษา

๑. ยอดปรารถนาของมนุษย์

ให้คิดว่า วัตถุประสงค์จะนำไปสู่อะไร	๑๓๕
วัตถุประสงค์ ไม่ทำให้ถึงสิ่งที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้	๑๓๖
ถ้าเราอยู่โดยไม่มีธรรมะ จะเท่ากับสัตว์	๑๓๗
มนุษย์ควรได้สุขทั้งในหรือเหนือโลก	๑๓๘
ธรรมะช่วยให้คนอยู่ในโลกได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์เลย	๑๓๙
โลกุตระ ไม่ใช่เรื่องเทลิตหนีเข้าป่า แต่ต้องใช้แก่ทุกคน	๑๔๐
จิตว่าง คือว่างจากกิเลส แต่มีสติปัญญาอยู่แทน	๑๔๑
ร่างกายอยู่ใต้โลก ส่วนจิตต้องอบรมให้รู้สึกเหนือโลก	๑๔๒
ทางโลกไม่สามารถให้ความสงบจิต จิตจึงต้องมีเรื่องเหนือโลก	๑๔๓
สิ่งที่ไม่เห็น จะพูดว่า ไม่มี ยังไม่ถูก ให้คิดเทียบเรื่องลูกกบ	๑๔๔
อ้ายอ้อต (ลูกกบ) อยู่ในน้ำ ก็ไม่รู้จักน้ำ และไม่รู้จักบก	๑๔๕
อ้ายอ้อตตายเสียตั้งแต่อยู่ในน้ำ เพราะความคือไม่เชื่อแม่และครู	๑๔๖
ครูมีบุญคุณอย่างยิ่ง แต่สถาบันครูถูกทำลายไป	๑๔๗
ครูไม่ใช่ลูกจ้าง เพราะในหัวใจมีแต่ปัญญา กับ เมตตา	๑๔๘
คนที่ลบล้างสถาบันครูลงไป ก็เพราะเห็นแก่ตัว	๑๔๙
เมื่อทำลายสถาบันครู ก็จะทำลายสถาบันอื่น ๆ ได้อีก ทำให้ยุ่งยากไปทั่ว	๑๕๐
จะเกิดมิฉชาติภูริกระทั่งว่า บิฑามารตาครู โลกหน้า ไม่มี	๑๕๑
หลักโบราณถือว่า บุตรคือผู้ที่ยกบิฑามารตาขึ้นจากนรก	๑๕๒
เราไม่ต้องเป็นอ้ายอ้อต ต้องเชื่อว่า บกมี	๑๕๓
ยอดปรารถนาของมนุษย์ต้องเป็นเรื่องไม่มีทุกข์เหมือนจากน้ำสู่บก	๑๕๔
ลองเปรียบเทียบดูว่า เราจะมีชีวิตอยู่แบบสัตว์ต่าง ๆ ไ้หรือไม่	๑๕๕
เราต้องศึกษาทั้งทางหน้าทางบก คือทั้งกายและวิญญาณ	๑๕๖

มีชีวิตอยู่อย่างทำลายความเห็นแก่ตัว จะเป็นการปฏิบัติธรรม	๑๕๗
พระพุทธเจ้าทรงสอนมาก ให้ว่างจากความมีตัวเรา	๑๕๘
หัวใจของพระพุทธศาสนาแท้จริงมีว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”	๑๕๙
ให้มีอยู่แต่สติปัญญา รู้ว่าควรทำอะไร เป็นจิตว่าง	๑๖๐
ความว่างจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตเราไว้ได้, ทำอะไรได้ดีที่สุด	๑๖๑
จิตว่างจะมีสติปัญญา เป็นอิสระ เจียบแหลม กิจหรือตอบปัญหาได้ดี	๑๖๒
ตัวอย่างการยิงปืน, จัดดอกไม้, จิตว่างทำได้แม่นยำและงาม	๑๖๓
จิตวุ่นทำการงานเป็นทุกข์, จิตว่างทำการงานสนุกไปหมด	๑๖๔
ความมีจิตว่าง คือ ความข้นบก ไปสู่ยอดปรารถนา	๑๖๕
อุปสรรคที่ทำให้จิตว่างไม่ได้ ให้ฟังเรื่องนิทาน	๑๖๖
ชาตกเป็นเรื่องเหมาะที่จะใส่ตัวธรรมะไว้	๑๖๗
นิทานชาตกมีประโยชน์ ที่ใส่ภาชนะนี้ไว้ เพื่อไม่สูญหายไป	๑๖๘
นิทานเรื่องยายกะตา กับ น้ำมันผิ	๑๖๙
เปรียบน้ำมันผิมีฤทธิ์มาก เมื่อลงไปอยู่ในสิ่งเสพติด	๑๗๐
สังคมนุ่นวายเพราะเหตุ ความหวัท้อ ทั้งในเรื่องนิยาย ไซ้หรือไม้	๑๗๑
ชาตกอีกเรื่องหนึ่ง : เรื่องลิงพระโพธิสัตว์	๑๗๒
ความเห็นแก่ตัวจัดเกิดเพราะน้ำมันผิ จึงต้องสนใจธรรมะ	๑๗๓
ธรรมะหมวดมรรคาธรรมข้อ ๑ - ๒ สัจจะ ทมะ จะช่วยได้	๑๗๔
ข้อ ๓ - ๔ ขันติ จากะ คือรอได้ คอยได้ และสละสิ่งไม่ต้อออกไป	๑๗๕
สรุป ควรรู้ว่า ยังมีอะไรนอกเหนือกว่าที่รู้ได้เอง ให้เคารพพิคารามรคา ครูอาจารย์	๑๗๖
การข้นบกสิ้นเชิง จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่ควรได้ ซึ่งเป็นยอดปรารถนา	๑๗๗
ภาพเขียน นิทานชาตกเรื่องยายกะตา กับ น้ำมันผิ	๑๗๘
ภาพเขียนเรื่อง ลิงพระโพธิสัตว์	๑๗๙

๒. หลักธรรม สำหรับ นักศึกษา

คำบรรยายเรื่องนี้จะกล่าวในลักษณะใจความ หัวข้อธรรมะ	๑๘๑
กล่าวในรูปเวทัสถกถา คือตั้งคำถาม แล้วมีคำตอบ	๑๘๒
พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร ? สอนเรื่องทุกข์ กับ ตัณหา	๑๘๓
ทรงสอนว่าอย่างไร ? ท่านสอนให้เดินสายกลาง	๑๘๔
แนวถัดมา : สอนให้ช่วยตัวเอง, และสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย	๑๘๕
ให้เว้นความชั่ว, ทำความดี, ทำจิตให้บริสุทธิ์	๑๘๖
สิ่งทั้งปวงไหลเรื่อย ไม่เที่ยง; ให้ทุกคนไม่ประมาท	๑๘๗
พระพุทธภาษิตสั้น ๆ คือสิ่งทั้งปวงยึดมั่นไม่ได้	๑๘๘
ปฏิบัติอย่างไรจะไม่ยึดมั่น ? “สักว่า...” ไม่ให้ปรุงเป็นตัวตน	๑๘๙
ให้มีสติสัมปชัญญะ มีปัญญาทำไปในทางถูกทางควร	๑๙๐
จะเรียนพระพุทธศาสนาที่ไหน ? เรียนในร่างกาย คือคนเป็น ๆ นี้	๑๙๑
ธรรมะทั้งหมดมีอยู่ในร่างกาย อันมีจิตใจคือเป็น ๆ อยู่	๑๙๒
ธรรมะเปรียบเหมือนอะไร ? เหมือนพวงแหวนสำหรับขำมน้ำ	๑๙๓
ฆราวาสควรเรียนเรื่องอะไร ? เรียนสุตตันตะ เนื่องด้วยสัญญาตา	๑๙๔
เป็นตถาคตภาษิต คือ ที่พระพุทธเจ้าตรัส	๑๙๕
อมตธรรมคืออะไร ? คือ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ	๑๙๖
ธรรมะเหนือความตายคืออะไร ? คือ สัญญาตาปฏิสังขตคา	๑๙๗
ธรรมะใหม่ ๆ ชั้นหลังคืออะไร ? คือสวากภาษิต ไม่เนื่องด้วยสัญญาตา	๑๙๘
พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เชื่อใคร ? เชื่อตามหลักกาลามสูตร	๑๙๙
คือ ไม่เชื่อใคร นอกจากมองเห็นชัดด้วยตนเอง	๒๐๐
แม้คำสอนในพระไตรปิฎก ต้องมองจนเห็นชัดจึงเชื่อ	๒๐๑
พุทธบริษัทต้องมีความรู้เข้าใจ สูงกว่าชาวบ้าน	๒๐๒

ดูความต่างกันของ การร้องเพลง ฟ้อนรำ และหัวเราะ	๒๐๓
การเดินทางตามธรรมชา ใต้แก่ปฏิบัติตามมรรคมืองค์แปด	๒๐๔
ส่วนทางลัด ต้องไม่ยืตอายนะทั้ง ๖	๒๐๕
เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ชาวต่างประเทศอธิบายผิดทั้งนั้น	๒๐๖
เรื่องพุทธศาสนา ต้องพูดเรื่องหมดกรรม	๒๐๗
กรรมที่ ๓ คือ อริยมรรค ทำให้สิ้น รากะ โทสะ โมหะ	๒๐๘
กรรมที่ ๓ นี้ พระพุทธองค์ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง	๒๐๙
การดับทุกข์ทำได้โดยการศึกษา แม้มิได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า	๒๑๐
ถ้าสงสัยว่า คำสอนผิด หรือถูก ท่านให้สอบดูในสูตรและวินัย	๒๑๑
คนสมัยหลังเป็นอย่างไร ? โลกจัก มุ่งมิฉาธรรม	๒๑๒
“โลก เกินกว่าจำเป็น” นี้เป็นมูลเหตุแห่งความวุ่นวาย	๒๑๓
พระพุทธองค์ทรงเคารพใคร ? เคารพพระธรรม พระสงฆ์	๒๑๔
ธรรม และ วินัย นั่นคือพระศาสดา เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว	๒๑๕
พระพุทธเจ้าถึงแล้วซึ่งความสิ้นกรรมทั้งปวง, ทรงอยู่ด้วยสัพพัญญุตาวิหาร	๒๑๖
ที่ว่า “ว่าง” เพราะว่างจากตัวตน - ของตน	๒๑๗
ว่างถึงที่สุดเรียกว่านิพพาน	๒๑๘
นิพพานเป็นอมตธาตุ; พอใจนิพพานเรียกว่า ธรรมราชา	๒๑๙
ในพระไตรปิฎก มีคำว่า “นิพพาน อันบุคคลพึงเห็นเอง”	๒๒๐
นิพพานใช้แก่ความเย็น คือ ไม่มีทุกข์ร้อน เป็นภาษาชาวบ้านธรรมดา	๒๒๑
ปรินิพพานใช้ได้ทั่วไป เป็นคำธรรมดา คือดับเย็น ไม่มีพิษร้าย	๒๒๒
พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นบรมธรรม	๒๒๓
จำหัวข้อที่กล่าวมาไว้แล้ว จะเข้าใจพุทธศาสนาได้กว้างขวาง	๒๒๔
“ธรรม” คือ ความถูกต้อง อยู่ในรูปศาสนาไหนก็ได้	๒๒๕

ธรรม หมายถึงทุกสิ่ง ทั้งตัวเหตุ ผล ปราภฏการณ์ และคำสอน	๒๘๓
ทำผิดแล้วสารภาพ เป็นหลักในพุทธศาสนาด้วย เช่นปลงอาบัติ	๒๘๔
พุทธศาสนามุ่งสอนให้พ้นจากกรรมดีกรรมชั่ว	๒๘๕
จิตใจต้องหลุดพ้นจากดีชั่ว จึงจะเรียกว่าพ้นทุกข์	๒๘๖
เต็ยวนชาวคริสต์ หรือลัทธิเวทานตะ ก็อธิบายใหม่ไถ่คำว่า ธรรม	๒๘๗
ธรรมะมีความสำคัญ และจำเป็นยิ่งกว่าสิ่งอื่น	๒๘๘
ให้เข้าใจว่า การเกิดชาติหนึ่ง คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง	๒๘๙
สังสารวัฏฏ์ก็คือชาติที่คล้องกันเป็นลูกโซ่สายยาวยืค	๒๙๐
อย่าคิดว่า พุทธศาสนาทำให้คนเชื่องช้า ที่แท้ทำให้จิตว่องไว	๒๙๑
อย่าเข้าใจผิดเรื่องวิปัสสนาว่า เพียงนั่งภาวนาพิมพ์เท่านั้น	๒๙๒
การขาดศีล หรือไม่ขาด ขึ้นอยู่ที่ตัวเจตนา	๒๙๓
ศีลเป็นสิ่งที่ศาสนบัญญัติ ไม่ใช่สังจธรรมตามธรรมชาติ	๒๙๔
การกินของภิกษุมียหลัก “กินเหมือนน้ำมันที่หยอกเพลากวียน”	๒๙๕

๒. การสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย

คำกล่าวนำของเลขาธิการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	๒๙๗
ความคิดเห็นในการสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย	๒๙๘
ต้องทำความเข้าใจว่า “ธรรมะ” มีหลายแง่	๒๙๙
วิธีการที่จะสอนควรให้เป็นไปในรูปของจริยศึกษา	๓๐๐
คำที่นำมาสอนต้องมีอำนาจพอที่จะเปลี่ยนแปลงจิตใจได้	๓๐๑
ขอให้สนใจว่า ปัจจุบันนี้จริยธรรม “มีคัมภีร์และตกต่ำ”	๓๐๒
ปัญหาที่จะแก้ควรจำแนกเป็นข้อ ๆ: ๑. ขาดวิชาทางธรรม				
๒. ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด	๓๐๓

๓-๔. ความรู้เป็นพิษได้; วัฒนธรรมที่ถูกต้อง จะป้องกันได้	๓๐๔
๕. ยุวชนควรจะเป็นนักคิดที่สามารถมองชีวิตในตำนานลึก	๓๐๕
๖. นักศึกษาควรจะชนะอารมณ์ ควบคุมอารมณ์ได้	๓๐๖
๗. สร้างครูอาจารย์และผู้บังคับบัญชาที่ดี ในกาลข้างหน้า	๓๐๗
๘. ความรู้การปฏิบัติในทางจริยธรรมอยู่ในลักษณะต้องเปลี่ยนรูปใหม่	๓๐๘
๙. มีการเรียนธรรมะจะทำให้ทุกคนมีความคิดเห็นและปฏิบัติเสมอกัน	๓๐๙
ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสอน ๑. ควรเป็นลักษณะอบรม	๓๑๐
๒-๓. วิชาธรรมะประมาณ ๘๐% ให้ประพฤติปฏิบัติมีผลเปลี่ยนจิตใจได้	๓๑๑
๔. สอนให้ถูกวิธี มีชั่วโมงเรียนน้อยก็ได้	๓๑๒
๕. การสอนควรแทรกลงในทุกขณะวิชาโดยไม่รู้สึกลึก	๓๑๓
๖. สอนให้เหมาะแก่วัย และระดับความนึกคิด	๓๑๔
๗. สอนโดยไม่รู้สึกลึกตัวในขณะที่มีการกระทำ	๓๑๕
๘. ศึกษาจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้น	๓๑๖
๙. การอบรมพิธีกรรมทางศาสนา ต้องจัดให้ศักดิ์สิทธิ์ ชวนเคารพ	๓๑๗
๑๐. ควบคุมชีวิตประจำวันให้ถูกต้องทุกอิริยาบถ	๓๑๘
๑๑. ให้มีการบังคับตามสมควรที่จะต้องบังคับ	๓๑๙
ข้อปลีกย่อยต่าง ๆ เช่น สถานที่ ฯลฯ ควรต้องพิจารณา	๓๒๐
ผู้ทำการสอนจะเป็นบรรพชิต หรือใครก็ได้ ต้องเอาความเหมาะสมเป็นใหญ่	๓๒๑
สรุปแนวการสอนพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย	๓๒๒ - ๓๒๖

๓. พุทธวิหาร ที่ มหาวิทยาลัย

คำบรรยายนี้เป็นเพียงความคิดเห็นเพื่อเลือก	๓๒๗
สิ่งแรกคือวัตถุประสงค์ของการที่จะมีพุทธวิหาร	๓๒๘
ถ้ามีพุทธวิหารขึ้นจะสะดวกแก่การถ่ายทอดความรู้	๓๒๙

สวนโมกข์เป็นคู่กันกับ “โรงมหรสพทางวิญญาณ”	๓๕๓
นอกจากโรคจิต คนยังมีโรคทางวิญญาณ ที่ต้องตั้งใจ เสียใจ	๓๕๔
วัดนี้ทั้งวัดเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ	๓๕๕
ตัวธรรมะ นั้นแหละเป็นมหรสพ	๓๕๖
เวลาที่เรารู้สึกว่า “ไม่มีอะไร” เป็นเวลาที่สบายที่สุด	๓๕๗
การจักให้เป็นธรรมชาติ รู้สึกว่า “ไม่มีอะไร” นี้ทำให้สบาย	๓๕๘
ควรรู้เรื่องทางวิญญาณ เพื่อถ่วงไม่ให้หลงแต่ทางวัตถุ	๓๕๙
มนุษย์กำลังหันเหไปทางตรงกันข้ามกับหลักพุทธศาสนา	๓๖๐
ในความเงิบมีความหมายหลายอย่าง ความสคชื่นน่าสนใจที่สุด	๓๖๑
ความสคชื่นมี ๓ ขนาด : กาย จิต วิญญาณ	๓๖๒
การเรียนธรรมะอย่างสนุกเป็นยอดของมหรสพ คือ ความว่าง	๓๖๓
เรื่องว่างเป็นหัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนา	๓๖๔
เมื่อใดจิตว่าง เมื่อนั้นไม่มีทุกข์ มีแต่ความฉลาด สบาย	๓๖๕
ถ้ารู้จักทำจิตให้ไม่มีห่วง ก็เป็นความสบายและ อิสระ	๓๖๖
ให้รู้จัก “มหรสพทางวิญญาณ” ว่านั่นคือธรรมะ	๓๖๗
จงรู้จัก, พอใจ, เข้าใจ, และอยู่ด้วย มหรสพทางวิญญาณ	๓๖๘
ถ้าสนใจ “มหรสพทางวิญญาณ” มนุษย์จะไม่เบียดเบียนกัน	๓๖๙
ถ้าเราไม่มีความรู้ธรรมะพอ สิ่งที่เราเรียนนั้นจะฆ่าเรา	๓๗๐
เป็นมนุษย์พึงได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้	๓๗๑

๕. ธรรมะเพียงคำเดียว

ธรรมะ เพียงคำเดียว นี้มีความหมายมาก	๓๗๓
ธรรมะเป็นของสำหรับมนุษย์ ถ้าไม่มีธรรม ก็ไม่เป็นมนุษย์	๓๗๔
อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้	๓๗๕

โบราณแบ่งชีวิตมนุษย์ไว้ ๔ ชั้น : พรหมจารี, กฤหัสถ์, วณปรัสถ์, สันยาสิ	๓๗๖
ทำได้ครบ ๔ อย่าง นับว่าได้ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้	๓๗๗
ชีวิตมนุษย์เปรียบได้กับภาพจับวัว (เคยตีพิมพ์แล้วในเล่ม ๑)	๓๗๘
ถ้าต้องการไม่เป็นทุกข์ ต้องอาศัยธรรมะกำกับอยู่ด้วย	๓๗๙
ความหมายของธรรม กว้างมาก ไม่มีภาษาอื่นแปลให้ถูกได้	๓๘๐
ธรรมมี ๔ ความหมาย : ธรรมชาติ, กฎ, หน้าที่, ผลของหน้าที่	๓๘๑
ธรรม คือ ธรรมชาติ, กฎและหน้าที่ ก็เป็นไปตามธรรมชาติ	๓๘๒
ผลของหน้าที่ คือผลของการปฏิบัติ เป็นมรรคผล	๓๘๓
การเรียนธรรมะก็คือเรียน เรื่องตัวของเรานั่นแหละ	๓๘๔
ตัวหน้าที่นั่นคือ ต้องรอบรู้ เรื่องอริยสัจ	๓๘๕
รู้แล้วต้องปฏิบัติไปตามทาง ให้ถึงภาวะไม่มีทุกข์	๓๘๖
และรู้ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ต้องเกี่ยวข้องด้วยให้ถูกวิธี	๓๘๗
อนัตตาจะถือได้ว่าเป็นตัวตน – ของตน ไม่ได้, มันเป็นของธรรมชาติ	๓๘๘
อนัตตาจะใช้คำว่า สุนฺญตา คือ ว่างจากเรา – ของเรา ก็ได้	๓๘๙
จิตว่างแบบอันธพาล เป็นประโยชน์บ้างก็มี	๓๙๐
จิตว่างที่เราสนใจ เป็นจิตว่างแบบธรรมชาติ	๓๙๑
ว่างแบบธรรมชาตินี้ได้โดยว่างเอง, บังคับ, มีความเห็นเป็นอนัตตา	๓๙๒
เราเอาไปใช้ขนาดธรรมดา เท่าที่จะเอาไปใช้ได้	๓๙๓
ถ้าปราศจากธรรมเสียแล้ว เราไม่มีอะไรดีกว่าสัตว์	๓๙๔
หัวใจของธรรมคือคำว่า อนัตตา หรือ สุนฺญตา	๓๙๕
ว่างตามแบบพุทธศาสนา คือ ทำใจให้สะอาด สว่าง สงบ	๓๙๖
ในชีวิตประจำวันนี้ เราได้ใช้ความว่างอย่างไม่รู้สีกตัว	๓๙๗
ความว่าง มีความจำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน	๓๙๘

ธรรม มีอำนาจบังคับสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามกฎของมันเอง	๓๙๙
เราอยู่ในสภาพอย่างไร เราก็คงทำหน้าที่ของเรา	๔๐๐
ได้ผลมากก็อย่าเอามายึดมั่นด้วยจิตใจงอเขลา	๔๐๑

ตอบคำถาม

ตอบคำถามเรื่องปลงตก ว่าเป็นจิตว่างได้แบบหนึ่ง	๔๐๒
ธรรมะชั้นลึกพูดด้วยปากไม่ได้ บอกได้แต่ว่าปฏิบัติอย่างนั้น ๆ	๔๐๓
ธรรมะที่เอามาพูดได้ ยังเป็นธรรมะชั้นต่ำ	๔๐๔
ปุถุชน มีจิตว่างเป็นครั้งคราว ไม่ว่างตลอดกาลเหมือนพระอรหันต์	๔๐๕
ธรรมะแท้เป็นอกาลิโก ไม่ขึ้นกับสถานที่และเวลา	๔๐๖
ลองคิดดู กิเลส โลก โกรธ หลง เคยเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น	๔๐๗
จิตว่าง ส่วนใหญ่มุ่งหมายจะทำลายความเห็นแก่ตัว	๔๐๘
จิตว่าง ทำงานเพื่องาน จิตวุ่น ทำงานเพื่อตัวเอง	๔๐๙
ควรอ่านเรื่อง จริยธรรมสากล เพื่อเปรียบเทียบเรื่องจิตว่าง	๔๑๐
ถ้ามีจิตวุ่น จะทำงานเพื่องานไม่ได้	๔๑๑
ชีวิต - ความเกิด เป็นทุกข์ต่อเมื่อจิตไม่ว่าง ไปยึดถือความเกิด	๔๑๒
ความเกิดเป็นทุกข์ หมายถึงยึดมั่นว่า เป็นของเรา	๔๑๓
สลัดความยึดมั่นออกไปเสีย ก็ไม่เป็นทุกข์	๔๑๔
ถ้าไม่ต้องการความทุกข์ก็อย่ายึดมั่น แยกทวนอะไรไว้	๔๑๕
ว่าง ไม่ทำอะไร ไม่ใช่ว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า	๔๑๖
รัฐธรรมยาอยู่ตรงภาษาที่ใช้ สำหรับภาษาธรรมะที่สูงขึ้นไป	๔๑๗
พูดอย่างโบราณว่า “สมัยพระศรีอารย์” ก็เพราะคนต้องการความสะทกสะบาย	๔๑๘
ทำไปเพราะความสงสาร ไม่ใช่จิตว่าง; จิตว่างต้องทำตามหน้าที่	๔๑๙
จิตว่างนี้รู้หน้าที่ ว่าเวลาไหนควรทำอะไร	๔๒๐

ต้องศึกษาเรื่อง “ว่าง” ให้ดู อย่าเอาว่างอันธพาลมาปน	๔๒๑
ครึ่งพุทธกาลมีสอนเรื่องว่าง ทั้ง ๒๐ - ๓๐ ลัทธิ	๔๒๒
ให้สังเกตที่จิตว่า ว่างจริงไม่ทุกข์ และฉลาดอย่างไร	๔๒๓
คำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ในวิสัยที่จะถึงได้ ถ้าไม่ทำผิดทาง	๔๒๔
ให้สนใจ “สิ่งที่อยู่ในวิสัยปฏิบัติได้” ตีกว่าลกระทับลงไป	๔๒๕
ต้องปรับปรุงวิธีสอนให้เข้าใจง่าย จนปฏิบัติได้ง่าย	๔๒๖
ทว่า “ถ้าปฏิบัติชอบอยู่ โลกก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์”	๔๒๗

ภาคผนวก ธรรมะกับเรา

ข้อเขียนให้แก่คณะพาดิชย์ - บัญชี	๔๓๑
“ธรรม” พญูชนะมีอย่างเดียว แต่ความหมายมาก	๔๓๓
ธรรมะ แปลว่า สิ่งซึ่งทรงตัวมันเองอยู่ได้	๔๓๔
ธรรมะ มาในประโยคต่าง ๆ ก็มีความหมายตามความนั้น ๆ	๔๓๕
มีอรรถเป็นกลาง, ธรรมคา, กฎของธรรมคา, ความถูกต้อง						
ความยุติธรรม, สิ่ง, สิ่งที่ไม่ยึดถือ	๔๓๖
สิ่งซึ่งเป็นผล, สิ่งใดสิ่งหนึ่ง, เป็นทฤษฎีธรรม, การกระทำ	๔๓๗
ลัทธิ, ปรียติธรรม, ปฏิบัติธรรม	๔๓๘
ปฏิเวธธรรม, ความหมกมิด	๔๓๙
หน้าที่ต้องพิจารณา, ระเบียบอันบุคคลพึงประพฤติ	๔๔๐
ตัวคำสั่งสอน, ผลการปฏิบัติ, รูปร่างแห่งการปฏิบัติ	๔๔๑
โลกสมัยนี้ ไม่มีเวลาคิดว่าจะต้องการธรรมะคำไหน	๔๔๒

หมวด ๔
หนังสือ

ชุด แก่นพุทธศาสตร์

คำบรรยาย ที่ราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล

คำบรรยายชุดนี้ ได้รับรางวัลในการประกวดหนังสือดี
จาก องค์การยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘

ชุด แก่นพุทธศาสตร์

- ๓ -

๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๔

ใจความทั้งหมด ของพระพุทธานุญาต

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

โอกาสของการบรรยายครั้งเดียวเป็นพิเศษเช่นนี้ อาตมามีความเห็นว่าคุณจะได้กล่าวถึงเรื่องซึ่งเป็นใจความสำคัญ เป็นหัวข้อสรุปความของหลักธรรม จะเหมาะกว่าอย่างอื่น; ฉะนั้น จึงได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงใจความทั้งหมดของพระพุทธานุญาต โดยหวังอยู่ว่า ถ้าจับใจความ หรือแนว ที่เป็นใจความสำคัญทั้งหมดของพุทธศาสนาได้แล้ว จะเป็นการง่าย และสะดวกอย่างยิ่ง ในการที่จะศึกษาก้าวออกไปอย่างกว้างขวาง.

ถ้าจับใจความหรือแนวไม่ได้จะสับสน และจะรู้สึกว่ามันมากมาย แล้วจะเพิ่มขึ้น ๆ จนมากมายเหลือที่จะจำ จะเข้าใจ หรือจะปฏิบัติ. อันนี้เป็นมูลเหตุของความล้มเหลว เพราะทำให้เกิดความท้อถอย และมีความสนใจที่พรั่นหรือลางเลือนออกไปทุกที ในที่สุด ก็คล้าย ๆ กับว่า เหมือนกับแบกเอาความรู้ตั้งมากมายเข้าไว้ แล้วไม่สามารถที่จะศึกษา หรือเข้าใจ หรือประพฤติปฏิบัติ ให้เป็นขั้นเป็นอันได้.

เพื่อไม่สับสนขอให้สนใจที่จะทบทวน หรือฟัง ในลักษณะที่จะจับใจความสำคัญทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ความรู้ ชนิดที่เป็นหลักมูลฐาน สำหรับเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง. อาตมาขอเน้นตรงที่ว่า “เป็นหลักมูลฐาน” เพราะความรู้ ชนิดที่ไม่ใช่หลักมูลฐานก็มี, และเข้าใจอย่างไม่ถูกต้องก็มี, คือมันเขวออกไปทีละน้อย ๆ จนเป็นพุทธศาสนาใหม่ : ถึงกับเป็นพุทธศาสนาเียงอก ทิ้งออกออกไปเรื่อย ๆ.

.....

ที่ว่า **หลักพุทธศาสนามูลฐาน** นั้น หมายความว่า : เป็นหลักที่มีความมุ่งเฉพาะไปยังความดับทุกข์ น้อย่างหนึ่ง; แล้วเป็นสิ่งที่ มีเหตุผล อยู่ในตัวเองที่ทุกคนอาจเห็นได้ โดยไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น น้อย่างหนึ่ง.

นี่คือส่วนประกอบที่สำคัญของสิ่งที่ เป็นหลักมูลฐาน.

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านทรงปฏิเสธ ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับ ไม่ยอมพยากรณ์. อย่างปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่, อะไรไปเกิด, เกิดอย่างไร, ได้รับความอย่างไร; อย่างนั้นมันไม่ใช่เป็นปัญหาที่มุ่งตรงไปยังเรื่องความดับทุกข์; และยิ่งกว่านั้นมันยังไม่เป็นพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา

ไม่อยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา เพราะไม่ได้มุ่งหมายที่จะดับทุกข์ หนึ่งอย่างหนึ่งแล้ว; แล้วยังมีอยู่ว่า ผู้ถามนั้นก็โต้แย้งเชื่อตามผู้พูดตายไป เพราะว่าผู้ตอบก็ไม่อาจจะเอาอะไรมาแฉให้เห็นได้ โต้แย้งพูดไปตามความรู้และความรู้สึก ผู้ฟังก็ไม่อาจจะเห็นสิ่งนั้นได้ ก็ต้องเชื่อตามผู้พูดตายไป. มันก็เลยเตลิดออกไปนอกเรื่องทีละนิตๆ จนเป็นเรื่องอื่นไป ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์; และอยู่ในลักษณะที่ ผู้ฟังต้องเชื่อตามผู้พูด อย่างหลับหูหลับตาเรื่อยไป, แล้วเดินออกไปนอกวงของการดับทุกข์ยิ่งขึ้นทุกที.

ทีนี้ ถ้าหากว่าไม่ตั้งปัญหาอย่างนั้น จะตั้งปัญหาเรื่องว่า มีความทุกข์หรือไม่ และ จะดับทุกข์ได้อย่างไร? นี้พระพุทธเจ้าท่านยอมตอบ, ตอบทุกคำ ผู้ฟังจะเห็นจริงได้ทุกคำ โดยไม่ต้องเชื่อตายไป, ไม่ต้องเชื่อตามผู้พูดตายไป ก็เลยยิ่งเห็นจริงขึ้นทุกทีๆ จนเข้าใจในเรื่องนั้นได้.

ถ้าเข้าใจถึงขนาดดับทุกข์ได้ขึ้น นั้นหมายถึงความเข้าใจที่เป็นไปจนถึงที่สุด จนถึงกับรู้ว่า แม้เคยวนมนต์ไม่มกในทกาลงมชีวิตอยู่ ก็มีความรู้ถึงขนาดที่มองเห็นโดยประจักษ์ว่า : ไม่ได้มีตัวตนหรือของตน มันเป็นแต่ความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู ที่รู้สึกขึ้นมาตามความโง่ ความเขลา ที่ไปหลงตามสิ่งที่มาแวตล้อมปรุงแต่ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อะไรเหล่านั้น. พอมองเห็นขนาดที่จะดับทุกข์ได้อย่างนั้นแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” นั้นก็หายไป, ความรู้สึกว่าตัวกู-ของกูเหล่านั้น ไม่มีเหลืออยู่; เพราะฉะนั้น จึงไม่มีใครเกิดอยู่ที่นี้ มันจึงไม่มีใครตายแล้วไปเกิดใหม่. ปัญหาที่ถามว่า “ตายแล้วเกิดหรือไม่” เป็นปัญหาที่เขลาที่สุด และไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเลย เพราะเหตุดังกล่าวมานี้.

พุทธศาสนามุ่งหมายที่จะบอกให้รู้ว่า ไม่มีคน ที่เป็นตัวเราหรือของเรา นั้นไม่มี; มีแต่ความเข้าใจผิดของจิตที่ไม่รู้ สิ่งที่มีอยู่ก็เพียงแต่ร่างกายกับจิตใจ ซึ่งก็

ล้วนแต่เป็นธรรมชาติ หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติ; มันมีอการเป็นกลไก mechanism ปรุ่่งเต่งเปลี่ยนแปลงอะไรได้อยู่ในตัวมันเอง. ถ้าผิดวิธีก็เกิดความโง่ ความหลงขึ้นมา จนให้รู้สึกว่ามีตัวเรามีของเรา; ถ้าถูกวิธีมันก็ไม่เกิดความรู้สึกอย่างนั้น แต่จะเป็นสติปัญญาอยู่ตามเดิม. รู้แจ้งเห็นจริงอยู่ตามเดิมว่า ห่างจากตัวเราหรือของเรา.

เมื่อไม่มีคน อย่างนี้ ก็เป็นอันว่า ในวงของพุทธศาสนานั้น ไม่มีปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่, อะไรทำนองนั้น; แต่มีปัญหาว่า เป็นทุกข์หรือไม่ จะดับอย่างไร, และที่รู้จักมูลเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์เสียได้; และมูลเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือ ความหลง ความเข้าใจผิดว่ามีตัวเรา มีของเรา นั้นเอง.

....

เรื่องตัวเรา เรื่องของเรา เรื่องตัวกู เรื่องของกูนี้ คือปัญหาเพียงอันเดียว ข้อเดียว, และเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาเพียงข้อเดียว เรื่องเดียวที่จะต้องสะสางให้หมดไป แล้วจะเป็นอันว่า รู้ เข้าใจ และปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ; เพราะฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังให้ดี.

ที่ว่าหลักมูลฐานนี้ มีส่วนที่เป็นหลักอยู่ไม่มากมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านเรียกของท่านว่า มัน "กำมือเดียว" มันมีเรื่องเพียงกำมือเดียว, ไม่มากมายเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง หรือทั้งป่า ซึ่งในสูตรที่มีอยู่ในสังยุตตนิกาย เล่าเรื่องนี้ไว้ชัดว่า :

เมื่อกำลังเดินกันอยู่ในป่า; พระพุทธเจ้าท่านกำใบไม้ที่เรียราตอยู่ขึ้นมา กำมือหนึ่ง แล้วถามภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า "ใบไม้ที่กำจนมากกับใบไม้หมดทั้งป่า"

มันน้อยกว่ากันก็มากน้อย?” ทุกคนก็เห็นได้ว่ามันมากกว่ากันมาก จนเปรียบเทียบไม่ไหว; ถึงแม้พวกเราที่นี้ เตียวนี้ ก็ลองทำมโนภาพถึงของจริงในเรื่องนี้ดู ให้เห็นชัดว่ามันมากยิ่งขึ้นกว่ากันเสียทีก่อน. พระพุทธเจ้าจึงบอกว่ามันอย่างนี้ คือว่าเรื่องทศรฐฐ และรู้มันมากเท่าใบไม้ทั้งป่า, แต่เรื่องจำเป็นที่ควรรู้, ควรนำมาสอน, และมาปฏิบัติมัน เท่ากับใบไม้กำมือเดียว.

ข้อความเรื่องนี้ มีคนเอาไปเขียนเป็นนวนิยายอย่างเรื่องกามนิต, คนที่เคยอ่านเรื่องกามนิตก็คงจะสังเกตเห็น เป็นเรื่องที่มีอยู่จริงในพระบาลี; ซึ่งเป็นเหตุให้ถือได้ว่า หลักมูลฐานที่จะประพฤติกปฏิบัติเพื่อบุคคลโดยสิ้นเชิงนั้น เทียบส่วนแล้วมันกำมือเดียว ในเมื่อไปเปรียบเทียบกับของทั้งบ้าน ทั้งเมือง ทั้งป่า ทั้งดง.

คำว่า “กำมือเดียว” นี้ เราก็คงรู้สึกได้ว่า มันเป็นเรื่องไม่มากมาย หรือไม่เหลือวิสัย ไม่เกินวิสัยของคนเราจะเข้าถึงได้ และเราอาจเข้าใจอย่างถูกต้องได้. นี่คือใจความสำคัญในวาระแรก ที่เราต้องทำความเข้าใจกัน, ในเมื่อทุกคนจะต้องเข้าใจหลักมูลฐาน สำหรับเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง.

....

ที่นี้ก็มาถึงคำว่า พุทธศาสนา ขอให้เข้าใจคำนี้ให้ตรง หรืออย่างถูกต้องอีกเช่นเดียวกันด้วย.

สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา นั้น เมื่อตกมาถึงสมัยนี้แล้วมันพร่ามาก ก็มันกว้างขวางไม่ค่อยจะมีขอบเขต. ถ้าเป็นอย่างสมัยพุทธกาลก็ใช้คำอื่น คือคำว่า ธรรมะ หมายถึงธรรมเฉพาะที่ดับทุกข์; เขาไม่ได้เรียกกันว่าพุทธศาสนาอย่างที่เรารเรียกกันเตียวนี้ เขาเรียกกันว่า “ธรรมะ”.

ถ้าเป็น**ธรรมะของพระพุทธเจ้า** เขาเรียกกันว่า ธรรมะของพระสมณโคตม; ถ้าธรรมะของลัทธิอื่น เช่นนิกัณถนาฏบุตร ก็เรียกว่า **ธรรมะของนิกัณถนาฏบุตร**.

ใครชอบใจธรรมะของใคร ย่อมพยายามศึกษาจนเข้าใจ แล้วก็ปฏิบัติตาม
 แนวนั้น; ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกกันว่า ธรรม ล้วน ๆ, แล้วก็**เป็นธรรมะล้วนจริง ๆ**
 ไม่มีเปลือกกะพี้ หรือส่วนที่มาเกี่ยวข้องที่หลังมากมายเหมือนเตยวน^๕. เตยวน^๕เรามาเรียก
 สิ่งนี้ว่าพุทธศาสนา แล้วเราผลอไป หรือจะด้วยเหตุใดก็ตาม **คำว่าพุทธศาสนา**
 ของเรานี้ **มันพร่ำกว้างออกไป** จนถึงกับรวมเอาสิ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาด้วย.

ท่านต้องสังเกตดูให้ดีๆ **มีพุทธศาสนาอยู่ส่วนหนึ่ง, แล้วมันมีสิ่ง^๕**
เกี่ยวข้อง หรือเรื่องราว ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง; ส่วนนี้มี
 มากมายเหลือเกิน แล้วเราเอามารวมเป็นอันเดียวกันเรียกว่าพุทธศาสนา อย่างที่เข้าใจ
 กันเตยวน^๕.

ถ้าฟังตัวพุทธศาสนาแท้ ๆ ก็มากอยู่แล้ว มากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า ส่วนที่ต้อง
 ศึกษาปฏิบัติเพียงกำมือเดียว นี้ก็เรียกว่ามากอยู่แล้ว. ที่^๕ไปเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
 พุทธศาสนาเข้ามาอีก เช่นเรื่อง**ประวัติศาสตร์**ของพุทธศาสนา, เรื่อง**จิตวิทยา**ที่ขยาย
 ออกไป เช่นในแง่ของ**อภิธรรม**; บางส่วนก็กลายเป็นเรื่องจิตวิทยา, บางส่วนก็เป็น
 รูปของปรัชญา, ขยายออกไป ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางฝ่ายนั้น ก็ยังมีอีกมากมายหลาย
 แขนง; เรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา^๕มันจึงมากมาย และถูกกวาดเอามารวมเข้าไว้ในคำว่า
 พุทธศาสนา มันเลยทำให้มาก.

ถ้าคนไม่รู้ ก็ไม่รู้จักจับเอาใจความสำคัญ มันก็เลยเหมือนกับว่าเห็นของมาก
 แล้วก็**ไม่รู้จะเลือกเอาอันไหนดี;** เหมือนกับเราเข้าไปในบ้านขายของที่มีสารพัดอย่าง

จนงไปหมด : ทำนองนี้ ก็เลยปล่อยไปตามความรู้สึกสามัญสำนึก นั้นบ้าง นั้นบ้าง ตามเรื่องตามราว. ส่วนมากก็ไปถูกเอาเรื่อง^๔ที่ตรงกับกิเลส มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของสติปัญญา, เลยกลายเป็นเรื่องทำพิธี^๕ของต่างๆ ทำบุญพอสักแต่^๖ว่าให้แล้วๆ ไป, หรือเพื่อประกันความหวาดกลัวอะไรบางอย่าง; มันเลยไม่ถูกพุทธศาสนาตัวจริง.

เพื่อให้รู้ถูกต้อง ขอให้เรารู้จักแยกสิ่งที่เป็นตัวพุทธศาสนา ออกไปเสีย จากสิ่งซึ่งเป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันกับพุทธศาสนา แต่เข้ามารวมในชื่อของพุทธศาสนา ทั่วๆ เหมือนกัน.

แม้ในส่วนที่เป็นพุทธศาสนานี้ ก็ยังต้องรู้จักแยกออกไปว่า อะไรเป็น หลักมูลฐาน หรือเป็นใจความสำคัญ. ฉะนั้น อาตมาจึงตั้งใจว่าจะกล่าวถึงเรื่องที่เป็น หลักมูลฐานอันสำคัญที่เป็นใจความสำคัญ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังรู้สึกงงว่าจะพูดในรูปไหนดี.

....

ทีนี้ในการที่เข้ามาในโรงพยาบาล^๗ มันเป็นความรู้สึกที่ตลใจหรือเกิดขึ้นเอง ก็ทำให้นึกขึ้นมาได้เอง ถึงลักษณะที่อรรถกถาทั้งหลาย ได้เรียกพระพุทธเจ้าโดยชื่อ^๘ชื่อหนึ่งว่า เป็นแพทย์ทางฝ่ายวิญญาณ.

บัดนี้ท่านได้ยินคำว่า “แพทย์ในทางฝ่ายวิญญาณ” แล้ว; อาตมาก็จะกล่าวไปตามตัวหนังสือ ท่านอาจไม่เข้าใจในทันทีก็ได้ จึงต้องการคำอธิบายบ้าง.

ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ไค้ตรัสธรรมไว้บ้างหมู่ และตามอรรถกถาที่ ต้องการจะอธิบายธรรมะหมู่^๙นั้น เกิดมีหลักที่ถือกันว่า มีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๒ ประเภท คือ

โรคทางกาย กับ โรคทางจิต. บาลีใช้คำว่า “โรคทางจิต” ในครั้งกระนั้น; แต่เดี๋ยวนี้ คำว่าโรคทางจิตนั้นมันมีความหมายไม่ตรงกับโรคทางจิต ในสมัยอรรถกถาหรือสมัยพุทธกาล. **โรคทางจิตในสมัยพุทธกาล หมายถึงโรคทางความคิดเห็น หรือทางกิเลสตัณหา** แต่ก็เรียกว่าโรคทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า “โรคทางจิต” ไปใช้กับโรคทางจิตตามธรรมดา ที่เนื่องกัน อยู่กับร่างกาย ซึ่งไปปนกันอยู่กับโรคทางกาย จึงเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจโรคทางฝ่ายวิญญาณ; เพราะฉะนั้นจึงขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่า : โรคทางกาย หรือ *physical disease* โรคทางจิตหรือ *mental disease*, สองอย่างนี้เอาไว้ในฝ่ายโรคทางกายหมดแล้ว ก็มีคำว่า *spiritual disease*, นี้แหละคือ **โรคในทางวิญญาณ** ซึ่งตรงกับทางจิตในสมัย พุทธกาล.

คำว่า *spiritual* และ *mental* นี้ต่างกันไกลลิบ. *mental* หมายถึงจิตที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับกาย สัมพันธ์กันกับกาย ถ้าหากเราเป็นโรคทาง *mental* นี้ก็ไปโรงพยาบาล ประสาท หรือโรงพยาบาลบ้านสมเด็จฯ มันก็เป็นเรื่องโรคทาง *mental* มิได้เป็นโรคทาง *spiritual* นั้น.

คำว่า “วิญญาณ” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณภูตผีปีศาจ ถูกผีสิง อะไร ทำนองนั้น ไม่ใช่; แต่หมายถึงวิญญาณหรือจิต หรือมโนส่วนลึก ที่มันเป็นโรคได้ ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออวิชชาหรือมิจาติภูติ, ถ้าเป็นจิตที่ประกอบ อยู่ด้วยอวิชชาหรือมิจาติภูติ แล้วก็เป็นโรคทางวิญญาณ คือเห็นผิด. เห็นผิดเป็นเหตุ ให้หุนหัน คิดผิด ทำผิด แล้วก็เป็นโรค ตรงที่ทำผิด กิเลสผิด พุทธิผิด.

ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า *spiritual disease* โรคทางวิญญาณนี้เป็นกันทุกคน ไม่ยกเว้นใคร; ส่วน *physical disease, mental disease* นั้นเป็นกันบางคน และเป็น บางเวลา และเรื่องมันก็ไม่มากมายเสียหายใหญ่โตอะไรนัก ก็มันไม่ทำให้ใครเป็นทุกข์ อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกได้เหมือนกับโรคทางวิญญาณ.

โรคทาง *physics* หรือทาง *mental* นี้ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นยา แก่โรคทางวิญญาณ; หรือไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่เป็นแพทย์ในทางวิญญาณโดยตรง มันจึงเหลือแต่โรคที่อรรถกถาเรียกว่า “โรคทางจิต”; หรือในบัดนี้ เราต้องบัญญัติ ลงไปว่า *spiritual disease* และเรียกว่า “โรคทางวิญญาณ” ดีกว่า.

เรื่องนี้ทำให้อาตมานึกถึงข้อที่อรรถกถาเรียกพระพุทธเจ้าว่า “เป็นแพทย์ทาง วิญญาณ” ก็รู้สึกต่อไปว่าถือเอาแนวนี้พูดกันรู้เรื่องง่ายกว่า. โดยเหตุที่คนทุกคนเป็น โรคทางวิญญาณ จึงทุกคนต้องรักษาเยียวยาในทางวิญญาณ นั้นแหละคือธรรมะ, นั้นแหละคือพุทธศาสนากำมือเดียว, ที่จะต้องเข้าให้ถึง คือเอามาใช้ มากิน มาเยียวยา รักษาโรคให้จนได้.

.....

ที่ต้องสนใจต่อไปอีกก็คือว่า มนุษย์เราสมันนี้ไม่สนใจในเรื่องโรคทาง วิญญาณ เพราะฉะนั้นจึงเป็นโรคทางวิญญาณกันหนักขึ้นทั้งทางส่วนตัว และ ส่วนรวม; เพราะเมื่อทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว โลกนี้ทั้งโลกก็เป็นโรคทางวิญญาณ ไปหมดเป็นโลกที่มีโรคทางจิตทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าวิกฤตพิภพก็เข้ามา แทนที่ของสันติภาพถาวร, จะปลุกปล้ำกันอย่างไร มันก็ไม่ใช่สันติภาพ แม้ชั่วขณะ

ขึ้นมาได้ อย่างพูดถึงสันติภาพถาวรให้บ่ยาก. เพราะว่าทั้งสองฝ่ายเป็นโรคทางวิญญาณ คือทั้งฝ่ายที่เรียกตัวเองว่าเป็นฝ่ายถูก และเรียกฝ่ายอื่นว่าเป็นฝ่ายผิดนั้น; ทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นโรคทางวิญญาณ จึงมีแต่เรื่องที่จะสร้างความทุกข์ขึ้นทั้งแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น เป็นเหมือนเครื่องจักรผลิตความทุกข์ขึ้นมาในโลก แล้วโรคทางวิญญาณนี้จะสงบได้อย่างไร.

การแก้ไขมีอยู่ว่า ต้องทำให้ทุกคนในโลกนี้หยุดเป็นโรคทางวิญญาณ แล้วจะมีอะไรมาแก้? การแก้มันก็ต้องมีหยุดยาที่มีไว้เฉพาะโรคนี้ คือธรรมะคำมือเดียวในพระพุทธศาสนา ที่จะต้องเข้าให้ถึงให้ได้. นั่นแหละคือคำตอบที่ว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงไม่เป็นที่พึ่งแก่คนในโลกนี้ ให้เต็มตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาได้; ทั้งๆที่เราถือกันว่า เทียบพระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน หรือมีส่วนที่เข้าใจถูกต้องกัน ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน.

จริงอยู่ในข้อที่ว่ามีการศึกษาพุทธศาสนา มาก และเข้าใจกันมากขึ้น; แต่ถ้าไม่รู้สึกรู้ว่าตัวเองกำลังเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว จะเอาพุทธศาสนาไปกินไปใช้ได้อย่างไร. ถ้าเราไม่รู้สึกรู้ว่าป่วย เราก็ไม่มาหาหมอ เราก็ไม่กินยา นี่ใครๆก็เห็นกันอยู่.

ที่คนเราในโลกโดยมาก ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้ คือเป็นเรื่องเหนื่อยไปพึ่งธรรมะ ไปศึกษาธรรมะในฐานะที่เป็นยา แต่ไม่รู้สึกรู้ว่าตนเป็นโรค; ไปเอามาไว้เพียงสำหรับเก็บไว้ให้รกรุงรัง, หรือไว้พูดไว้เถียงกันเล่น จนกลายเป็นทะเลาะวิวาทไปก็มี, นี่แหละธรรมะ ยังไม่เป็นที่พึ่งให้แก่โลกได้เต็มที่ ก็เพราะเหตุนี้.

ถ้าเราจะตั้งกลุ่มพุทธบริษัทขึ้นอย่างที่เป็นเดี๋ยวนี้ ก็ควรจะรู้ความมุ่งหมายที่แท้จริง ให้กิจการนั้นดำเนินไปตรงจุด : คือโดยประการที่ธรรมะจะช่วยรักษาเยี่ยวยาโรค

ทางวิญญาณได้โดยตรงและโดยเร็ว, อย่าให้พราจันไม่รู้ว่าจะไปทางทิศไหน. ขอให้
เป็นไปในรูปที่ว่าเป็นยามฤตศกัศศีทธีเพียงกำมือเดียว แล้วใช้ให้มันถูก ใช้ให้มันตรง
มันก็จะแก้โรคได้หมด; แล้วการที่ตังกลุ่มหรือสมาคมนั้นมาอย่างนี้ จะเป็นบุญกุศล
อย่างย้ง หรือเป็นประโยชน์อย่างย้ง; เพราะฉะนั้นขอให้เราทำให้สำเร็จประโยชน์อย่างย้ง,
อย่าให้เป็นที่น่าหัวเราะเยาะแต่ประการใดแม้แต่นิดเดียว.

.....

ที่^๕ข้อที่ว่าเป็น โรคทางวิญญาณนั้นคืออย่างไร? แล้วจะรักษา
กันด้วยธรรมะกำมือเดียวอย่างไร? เราจะวินิจฉัยกันต่อไป.

คำว่า “โรคทางวิญญาณ” ^๕นั้น ก็คือโรคที่มี^๕เชืออยู่ที่^๕ความรู้^๕สึกว่า – ตัวเรา
ว่าของเรา หรือว่า – ตัวกู หรือว่า – ของกูนั่นเอง ที่มีอยู่ในใจ ประจำอยู่ในใจ
เป็นเชือโรคอยู่; แล้วก็เบิกบานออกมาเป็นความรู้สึกว่าตัวกู – ของกู แล้วก็เห็นแก่ตัว
แล้วก็ทำไปตามอำนาจความเห็นแก่ตัว; มันจึงเป็นเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง
ทำให้เดือดร้อนกันทั้งตัวเองและผู้อื่น. นี่คือนิอาการของโรคทางวิญญาณมันเป็นอยู่
ภายใน; ฉะนั้น ให้เรียกกันเพื่อจำง่ายว่าโรค ตัวกู – ของกู จะดีกว่า ง่ายกว่า.

พวกเรามีโรค “ตัวกู – ของกู” กันอยู่ทุกคน แล้วก็รับ^๕เชือ^๕เพิ่ม^๕เติมเข้ามา
ทุกคราวที่เห็นรูป^๕ ฟัง^๕เสียง^๕ ดม^๕กลิ่น^๕ ลิ้ม^๕รส^๕ สัมผัส^๕ ทาง^๕ฉิว^๕หนัง^๕ และคิด^๕ไปในใจ
ตาม^๕ประสาท^๕คนที่^๕ไม่รู้. เขาเรียกว่า รูป^๕ เสียง^๕ กลิ่น^๕ รส^๕ โผฏฐัพพะ^๕ ธัมมารมณ^๕ ๖ อย่าง :
คู่กันกับ ตา^๕ หู^๕ จมูก^๕ ลิ้น^๕ กาย^๕ และใจ^๕ ๖ อย่าง^๕ท้าว^๕เหมือน^๕กัน. คือว่ามี^๕การ^๕รับ^๕เชือ^๕
หรือ^๕สิ่ง^๕แหว^๕ตล่อม^๕ที่จะ^๕ทำให้^๕เป็น^๕โรค^๕นี้ ที่^๕ปรุ^๕ง^๕แต^๕ง^๕ให้^๕เป็น^๕โรค^๕นี้^๕อยู่^๕ทุก^๕คราว^๕ที่^๕มี^๕การ^๕เห็น^๕รูป^๕
ฟัง^๕เสียง^๕ ดม^๕กลิ่น^๕ ลิ้ม^๕รส^๕ ฯลฯ.

เราจะต้องรู้จักชื่อ คือ ความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า “อุปาทาน”. อุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมี ๒ อย่าง : คือยึดมั่นว่าเรา และยึดมั่นว่าของเรา.

“ยึดมั่นว่าเรา” นั้น คือรู้สึกว่าเป็นเรา เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นลูกผู้ชายแพ้วใครไม่ได้ อะไรทำนองนี้; นี้เรียกว่าเรา.

ที่นี้ “ของเรา” คือว่านบนของเรา นั้นของที่เรารักที่เราชอบ แม้ที่เราเกลียด ก็ถือว่าเป็นศัตรูของเรา; นี้เรียกว่าเป็นของเรา.

ถ้าเรียกอย่างบาลีก็เรียกว่า “อัตตา” ^{๕๓}คือ ตัวเรา, “อัตตนิยา” ^{๕๔}คือ ของเรา. ถ้าเรียกกว้างออกไปอย่างที่ใช้เรียกในทุกแขนงของปรัชญาในอินเดียแล้ว เขาเรียกว่า อหังการ ^{๕๕}คือ ตัวเรา, มมังการ ^{๕๖}คือ ของเรา. อหังการ แปลว่าทำความรู้สึกว่าเป็นเรา เพราะคำว่า อหัง แปลว่าเรา, และมมังการ แปลว่าทำความรู้สึกว่าเป็นของเรา เพราะคำว่า มมะ แปลว่า ของเรา.

ความรู้สึกว่าเป็นอหังการ มมังการ ^{๕๗}คือตัวอันตรายที่ร้ายกาจที่สุด หรือ ^{๕๘}ตัวสิ่งที่เป็นพิษที่ร้ายกาจที่สุด ซึ่งเราเรียกว่า โคลในทางวิญญูณ ในที่นี้; ซึ่งทุกแขนงของปรัชญา หรือธรรมะในอินเดียครั้งพุทธกาลต้องการจะกวาดล้างสิ่งนี้ด้วยกันทั้งนั้น; แม้จะเป็นลัทธิอื่นนอกไปจากพุทธศาสนา ก็ต้องการจะกวาดล้างสิ่งที่เรียกว่า อหังการ และมมังการ ^{๕๙}ทั้งนั้น. มันมาผิดกันตรงที่ว่า ถ้ากวาดล้างสิ่งนี้ออกไปแล้วเขาไปเรียกมันใหม่ว่าตัวตนที่แท้จริง อาตมันบริสุทธิ์ ที่ต้องการ. ส่วนพุทธศาสนาเราไม่ยอมเรียกว่าตัวตนที่บริสุทธิ์ หรืออาตมันที่ต้องการ เพราะไม่ต้องการจะยึดถือตัวตนหรือของตนอะไรขึ้นมาอีก เลยจัดเป็นความว่างที่สุดที่เรียกว่านิพพาน. อย่างในบทที่ว่า

นิพพาน ปรมิ สุขุณิ ซึ่งแปลว่า ว่างที่สุดนั้นแหละคือนิพพาน ก็แปลว่าว่างจากตัวกู ว่างจากของกู โดยเด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือเยื่อใย นั้นแหละคือนิพพาน หรือความหายจากโรคทางวิญญาณ.

ในเรื่องความรู้สึกว่าตัวกู - ของกูนี้ มันมีความลับมาก ถ้าไม่สนใจจริงๆ แล้ว ก็เข้าใจไม่ได้ว่ามันเป็นตัวการของความทุกข์ หรือเป็นตัวการของโรคทางวิญญาณ.

สิ่งที่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตนนี้ มันก็ตรงกับคำว่า ego ในภาษาละตินที่ รู้จักกันดี ถ้าความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวตนเกิดขึ้น เราเรียกว่า egoism; เพราะว่าถ้ารู้สึกว่ามี ตัวเราแล้ว มันก็ต้องกลอดความรู้สึกว่าของเรา^๕ออกมาด้วยเป็นธรรมดา ช่วยไม่ได้. เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวตน และของตนรวมกันนั้นคือ egoism. ความรู้สึกที่เป็น ตัวตน หรือ ego นี้กล่าวได้ว่าเป็นของธรรมชาติธรรมดาที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต แล้วยัง แดงเป็นศูนย์กลางด้วย.

ego ถ้าแปลเป็นภาษาอังกฤษก็ต้องแปลว่า soul คืออัตตา และมันก็ตรงกับ ภาษากรีกว่า kentricon ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า centre. คำ kentricon นี้ตรงกับ คำว่า centre ในภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลว่าศูนย์กลาง. เมื่อ ego และ kentricon คือสิ่ง ๆ เดียวกันแล้ว soul อัตตาก็เป็นสิ่งที่ถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของสิ่งมีชีวิต เป็น nucleus ที่จำเป็นสำหรับสิ่งที่มีชีวิต; เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถเอา ออกไปได้ หรือเราไม่สามารถจะเว้นจากสิ่งนี้ได้สำหรับคนธรรมดา.

เป็นอันว่า ทุกคนที่เป็นปุถุชน จะต้องมีความรู้สึกที่เป็น egoism อยู่เป็นประจำ; แม้ไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดตลอดเวลาก็จริง แต่ก็แสดงออกมาทุกคราวที่

ได้เห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง หรือนึกอะไรขึ้นในใจ. ฉะนั้น
 ทุกคราวที่มันเกิดเต็มรูปขึ้นมา เป็นความรู้สึกว่า ตัวกู - ของกู ให้ถือว่าเป็นโรคโดย
 สมบูรณ์แล้ว. จะโดยอาศัยการเห็นรูป หรือฟังเสียง หรือตมกลิ่น หรือลิ้มรส หรือ
 อะไรก็ตาม ถ้าในขณะนั้นเกิดความรู้สึกว่าตัวกู - ของกูแล้วละก็ ถือว่าเป็นโรคโดย
 สมบูรณ์; คือมันเกิดความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวชัดเจนมา.

ตอนนี้เราไม่เรียกว่า *egoism* แล้ว แต่เราจะไปเรียกว่า *selfishness* หรืออะไร
 ทำนองนั้น ก็มันเป็น *egoism* ที่เดือดพล่านและโน้มไปในทางต่ำ, หรือผิด, หรือข้าง
 เห็นแก่ตัวจนไม่顧หน้าใคร ก็ไม่เห็นแก่ผู้อื่น, ฉะนั้นมันจึงทำอะไรที่เป็นไปข้างเห็นแก่
 ตัวหมด เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ปรารถนาตัวเองหมด. นี่คืออาการ
 ของโรค แสดงออกมาเป็น *selfishness* แล้วมันก็ทำอันตรายผู้อื่น และรวมทั้งตัวเอง
 ด้วย คือเป็นอันตรายแก่โลกมากที่สุด.

ที่โลกเรากำลังลำบากยุ่งยากอยู่เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มีความอะไร นอกไปจากเพราะ
 สิ่งที่เราเรียกว่า *selfishness* คือความเห็นแก่ตัวของแต่ละคน ของแต่ละฝ่ายที่คุ้มกันเป็น
 พวกๆ อยู่ในโลกในเวลานี้ : การที่ต้องรบกันอย่างไม่อยากจะรบ ก็จำต้องรบกัน
 มันก็เพราะบังคับสิ่งนี้ไม่ได้ หรือทนต่ออำนาจของสิ่งนี้ไม่ได้ มันจึงเกิดเป็นโรคขึ้นมา.

โรคเห็นแก่ตัวมันมันตั้งขึ้นได้ ก็มันรับเชื้อเข้ามาแล้วก็เป็นโรคขึ้นมาได้
 ก็เพราะว่าทุกคนไม่รู้จัก สิ่งซึ่งเป็นเครื่องต้านทานโรค กล่าวคือ หัวใจของพุทธ-
 ศาสนา.

....

เกี่ยว^๕อาตมาได้กล่าว คำว่า “หัวใจของพุทธศาสนา” ขอให้เข้าใจคำว่า หัวใจของพุทธศาสนาต่อไป.

เมื่อถามกันขึ้นว่า อะไร เป็นหัวใจของพุทธศาสนา? อาจเห็นมี ชิงกันตอบจนปากสล่อนไปหมด คือ ใคร ๆ ก็ตอบได้ แต่มันอาจจะถูกหรือผิดนั้นอีก เรื่องหนึ่ง; และที่เขาตอบนั้นมันตอบตามที่ไปจำ ๆ เขามา, หรือว่าเขามองเห็นด้วย สติปัญญาของเขาเอง ว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ.

ขอให้ลองสังเกตดูในส่วนนี้เถอะ ว่ามันเป็นกันอยู่อย่างไรในบัดนี้ ใครรู้จัก หัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ และเข้าถึงจริง ๆ บ้าง.

เมื่อถามกันว่า อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา? คงจะมีคนตอบว่า อริยสัจ ๔ ประการบ้าง, หรือเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บ้าง, หรือบางคนก็อ้าง หลักว่า “สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ กุสลสฺสุปฺสมฺปทา สจฺจิตฺตปริโยทฺปนํ เอตํ พุทฺธานฺสาสนํ – ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำความดีให้เต็ม ทำจิตให้บริสุทธิ์; ^๕นี่คือหัวใจของพุทธศาสนา” อย่างนี้ก็ไ้ ก็ถูกเหมือนกัน แต่มันดูกันน้อยที่สุด และว่าเอาเองด้วย; แล้วก็ยังเป็น เรื่องว่าตาม ๆ กันไปด้วย ไม่ได้เห็นเอง ไม่ได้เห็นจริงด้วยตนเอง.

.....

สิ่งที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา^๕นี้ อาตมาอยากจะแนะนำประโยคสั้น ๆ ที่มักกล่าวอยู่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”

เรื่องมันมีอยู่ในพระบาลี มัชฌิมนิกาย ว่า คราวหนึ่งมีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้า โดยทูลว่า พระพุทธวงจะทั้งหมดที่ตรัส ถ้าจะสรุปให้สั้นเพียงประโยคเดียว

ได้หรือไม่ จะว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านว่าได้. พระองค์ตรัสว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินเวสาย” : สพฺเพ ธมฺมา แปลว่า สิ่งทั้งปวง, นาลิ แปลว่า ไม่ควร, อภินเวสาย – เพื่อจะยึดมันติดมัน; สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมันติดมัน แล้วพระองค์ก็ย้ายลงไปอีกทีหนึ่งว่า ถ้าใครได้ฟังความข้อนี้ ก็คือได้ฟังทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ถ้าได้ปฏิบัติข้อนี้ ก็คือได้ปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ถ้าได้รับผลจากการปฏิบัติข้อนี้ ก็คือได้รับผลทั้งหมดในพุทธศาสนา.

นี่ลองคิดดูเองว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาหรือยัง เพราะมันเป็นทั้งเรื่อง วิชชา, เป็นทั้งเรื่องปฏิบัติ, และเป็นทั้งเรื่องผลของการปฏิบัติ. มันสมบูรณ์ถึงอย่างนี้ ก็รู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมันติดมัน แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมันติดมัน แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมันติดมันอะไร เป็นจิตที่ว่างที่สุด จึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ทีนี้ ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ว่า สิ่งทั้งปวงล้วนแต่ไม่ควรยึดมันติดมัน ก็แปลว่ามันไม่มีเชื้อที่จะเกิดเป็นโรค โลก โกรธ หลง, หรือเป็นการกระทำผิดอย่างอื่น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต, และเมื่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ ประคังกันเข้ามา เชื้อต่อต้านภายในที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมันติดมัน” จะเป็นเชื้อต้านทานโรคอย่างยิ่ง; มันไม่รับเชื้อโรค หรือว่าถ้ารับมันก็รับเข้ามาทำลายหมดไป. มันไม่ก่อเชื้อลุกลามเป็นโรคขึ้นมาได้ เพราะมันมีสิ่งต้านทานคอยทำลายอยู่เรื่อย เป็นอำนาจต้านทานโรค เป็น Immunity อย่างสูงสุดอยู่เรื่อย.

นี่แหละคือหัวใจของพุทธศาสนา คือหัวใจของธรรมะทั้งหมด ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมันติดมัน หรือเป็นบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินเวสาย.

บุคคลชนิดที่รู้หัวใจของพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นบุคคลที่เหมือนกับมีเชื้อ
ต้านทานโรค หรือเชื้อทำลายโรคอยู่ในตัวเขา เขาจึงเป็นโรคทางวิญญาณไม่ได้.
แต่คนธรรมดาสามัญ ที่ไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนานี้ ก็ต้องเป็นตรงกันข้าม คือเป็น
เหมือนกับบุคคลที่ไม่มีอำนาจต้านทานโรค หรือ immunity ในตัวเสียเลยแม้แต่นิดเดียว
จึงลุกลามเป็นโรคทางวิญญาณนี้โดยเร็ว และเป็นอยู่ประจำ.

เมื่อพูดมาถึงเท่านี้ก็คงจะเข้าใจได้แล้วว่า คำว่า “โรคทางวิญญาณ” หรือ
แพทย์ผู้รักษาโรคทางวิญญาณ นี้หมายความว่าอย่างไร และได้แก่ใคร? ต่อเมื่อเรา
เห็นว่าได้แก่พวกเรา เมื่อนั้นเราก็จะกระตือรือร้นกันอย่างยิ่ง และถูกทางด้วย ที่จะรักษา
โรคของเรา. ก่อนหน้านั้นเราไม่รู้ เราก็สนุกสนานกันไปตามเรื่อง เหมือนกับคนที่ เป็น
โรคร้าย ๆ เช่น โรคมะเร็ง โรควัณโรค หรืออะไรก็ตาม เขาไม่รู้เขาก็หลงไหลเพลิดเพลิน
ไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดจัดการเยียวยารักษาโรค จนกระทั่งสายเกินไป แล้วจะต้องตาย
เพราะเหตุนี้.

เราจะไม่เป็นคนประมาทถึงขนาดนั้น อย่างนั้นเรียกว่าประมาท ให้สมตามที่
พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า *อย่าประมาท จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท* หมายถึงอย่างนี้.
เพราะฉะนั้นเราเป็นผู้ไม่ประมาทก็ต้องเหลือบตาตุเสียบ้าง **ว่าเป็นโรคทางวิญญาณกัน
อย่างไร?** หรือพยายามสอบสวนให้รู้จักเชื้อโรค หรือตัวโรค ทางมาของโรค ในทาง
วิญญาณอย่างถูกต้องอยู่เสมอ ๆ แล้วก็จะต้องได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับ
ทันในชาตินี้เป็นแน่นอน.

.....

เราจะต้องดูกันให้ละเอียดต่อไปอีก ถึงข้อที่ ความเชื่อมั่นถ่อมมั่นนี้เป็น
ตัวโรค หรือว่าเป็นเชื้อโรค แล้วก็ลุกลามเป็นโรคได้อย่างไร.

ถ้าท่านสังเกตสักนิตหนึ่งก็จะเห็นได้ด้วยกันทุกคนว่า : ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกูก็ตาม เป็นของกูก็ตาม นั่นแหละคือแก่นแท้ของกิเลสทั้งปวง.

กิเลสนั้นเราจะแจกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้, ราคะ โภคะ โมหะ ก็ได้, หรือจะขอยกลงไปให้ละเอียดเป็น ๑๖ อย่าง เป็นก็อย่างก็ได้; ผลสุดท้ายมันก็รวมเป็น โลภ โกรธ หลง. แต่ว่าทั้งโลภ ทั้งโกรธ ทั้งหลง ทั้งสามอย่างนั้น รวมเหลืออย่างเดียว ก็ได้ คือความรู้สึก ว่าตัวกู ว่าของกู.

ความรู้สึกว่าตัวกู - ของกูที่เป็นศูนย์กลาง (nucleus) อยู่ภายในนั้น มันหลุดออกมา เป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง :

- ออกมาเป็นโลภ ก็อยากได้ หรือกำหนดตัวใคร ก็ออกมาถึงกู หรือรับเอาอารมณ์ที่มากกระทบ.

- ถ้าในขณะอื่น มันออกมาในรูปที่ผลักดันผลักดันอารมณ์ออกไป มันก็เป็นเรื่องของความโกรธหรือโทสะ.

- แต่ในบางคราว มันก็เฝ้าอยู่ ไม่รู้ว่าเป็นอะไรก็ได้แต่่วนเวียนอยู่รอบๆ คือว่าไม่ตึงกูหรือไม่ผลักดันออก, มันก็เป็นโมหะ.

ที่กล่าวอย่างนี้ก็กล่าวเพื่อให้สังเกตง่าย ราคะหรือโลภะ นั่นคือกูเอาอารมณ์เข้ามา มีการตึงกูเข้าหากัน; ที่เป็นโทสะหรือโทสะนั้น คือผลักดันออกจากกัน; ที่เป็นโมหะความหลงนั้น มันวนเวียนอยู่โดยไม่แน่ใจว่าจะทำอะไรก็ได้ กล้ายกับเวียนอยู่รอบๆ จะผลักดันออกก็ไม่กล้า จะตึงเข้าหากันก็ไม่กล้า.

อาการของความรู้สึกที่เป็นกิเลส^๕จะมีอยู่ ๓ ประเภท ที่มันจะมีต่ออารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ; มันแล้วแต่ว่าอารมณ์นั้น มันมาในรูปไหน ? ก็มาในรูปเปิดเผยหรือเร้นลับ : มาในรูปที่ยั่วให้เข้าหา, หรือยั่วให้ผลักออก, หรือว่ามันไม่อาจเข้าใจได้ มันงงๆอยู่; อย่างนี้ทั้งนั้น.

แต่ว่าแม้จะแตกต่างกัน ทั้งสามอย่างนี้มันก็เป็นกิเลส เพราะมันมีมูลมาจาก ตัณหา - ของกู ที่รู้สึกอยู่ในภายใน. เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า ความรู้สึกที่ว่า ตัณหา - ของกู ที่เห็นแม่บทของกิเลสทั้งปวง^๕ เป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง คือเป็น มูลเหตุของโรคทั้งปวง.

อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงความทุกข์ ไม่ค่อยจะสังเกตกันให้ถี่ๆ เลย เข้าใจผิด, ไปเข้าใจว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ฯลฯ นั้นเป็นอาการที่แจกออกไปเป็น ลักษณะของอาการ. แต่ท่านได้ตรัสสรุปท้ายไว้ว่า “สงขัตตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา” แปลว่า เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น (คืออุปาทาน) นั้นแหละเป็นตัวทุกข์.

ข้อนี้หมายความว่า สิ่งใดมีความยึดถือหรือถูกยึดถือก็ตาม ว่าตัณหา ว่าของกู แล้ว สิ่งนั้นคือตัวทุกข์. ในสิ่งใดไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัณหา - ของกูแล้ว สิ่งนั้น ไม่มีทุกข์.

ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อะไรก็ตาม ถ้าไม่ถูกยึดมั่นในฐานะเป็นตัณหา - ของกูแล้ว มันหาทุกข์ไปทำไม. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ถูกยึดมั่นว่าเป็นตัณหา - ของกูเท่านั้น ที่จะเป็นความทุกข์.

ร่างกายและจิตใจก็เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าเป็นร่างกายและจิตใจแล้วมันจะต้องเป็นทุกข์กันไปหมด ไม่ใช่; มันต้องต่อเมื่อในนั้นมีความเชื่อมั่นว่าตัวกูว่ของกูต่างหาก มันจึงจะเป็นทุกข์. ส่วนในร่างกายจิตใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เจืออยู่ด้วยความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกูนี้ไม่ทุกข์เลย. เช่นร่างกายและจิตใจของผู้ที่เราถือกันว่เป็นพระอรหันต์ เป็นร่างกายและจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เจืออยู่ด้วยกิเลส คือตัวกูว่ของกู จึงไม่ทุกข์ ไม่รู้สึกเป็นทุกข์.

....

เราจะต้องรู้ว่ตัวกูว่ของกู^๕ เป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง.^๘

เมื่อมีความรู้สึกที่^๕เป็นความเชื่อมั่นถอมแล้ว มันก็มีลักษณะไปในทางมืด เป็นอวิชชา ไม่ใช่เป็นแสงสว่าง เพราะมันไม่ว่าง มันกลักลุ่มติดอยู่ด้วยความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกู. ทั้สิ่งที่ตรงกันข้ามก็คือ จิตใจที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกู ก็เป็นจิตว่าง; ไม่ติดอยู่ด้วยความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกูอย่างทั้เวลานั้น จิตอย่างนั้นมันเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา.

เราจะต้องจับข้อเท็จจริงข้อนี้ให้ได้ว่า มันมีของอยู่ ๒ อย่าง คือความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกู^๕อย่างหนึ่ง, และสติปัญญาอีกอย่างหนึ่ง. สองอย่างนี้เป็นปฏิบัตย์ต่อกันอย่างตรงกันข้าม ถ้าสิ่งหนึ่งเข้ามา อีกสิ่งหนึ่งต้องกระเด็นออกไป; ถ้าสิ่งหนึ่งมีอยู่แล้ว อีกสิ่งหนึ่งอยู่ไม่ได้. ถ้าความรู้สึกว่ตัวกูว่ของกูเต็มปรืออยู่แล้วละก็ สิ่งทั้เรียกว่าสติปัญญานั้นเข้ามาไม่ได้. ถ้าสติปัญญา^๕มีอยู่แล้ว ตัวกูว่ของกูก็หายไป, ว่างจากตัวกูว่ของกู หรือว่างจากตัวกูว่ของกู^๕นั่นแหละคือสติปัญญา.

ถ้าจะกล่าวอย่างฉลาด ๆ ก็กล่าวอย่างรวบรัด แต่ก่อนข้างจะนำถ้อยคำนี้ ก็กล่าวอย่างพจนานุกรมเช่น หรืออย่างชวงไปกล่าวว่า *ความว่างนั้นคือธรรมะ ความว่างนั้นคือพุทธะ ความว่างนั้นคือจิตเดิมแท้หรือจิตตัวแท้* นี้ฝ่ายหนึ่ง; ส่วนฝ่ายไม่ว่าง *ความไม่ว่างหรือความวุ่นนั้น คือไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่พุทธะ ไม่ใช่จิตเดิมแท้* แต่เป็นความคิดปรุงแต่งใหม่; เกิดเป็นของ ๒ อย่าง ตรงกันข้ามกันขึ้นมาอย่างนี้. เมื่อเรารู้จักของ ๒ อย่างนี้แล้ว จะเข้าใจธรรมะทั้งหมดได้ง่ายที่สุด.

อย่างท่านที่หนึ่งฟังที่นี้ เทียวนี้กำลังว่างอยู่ กำลังไม่มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู-ของกู กำลังฟังอยู่ และกำลังมีสติปัญญาอยู่ ความรู้สึกที่ว่าตัวกู-ของกู เข้ามาไม่ได้; แต่ถ้าว่าบางคราว หรือโอกาสอื่น, เมื่อมันมีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกว่าตัวกู-ของกู ขึ้นมาแล้ว ความว่างในใจอย่างที่ท่านมีอย่างนี้จะหายไปทันที เพราะฉะนั้น ย่อมหมายความว่าสติปัญญาได้หายไปทันที.

ตรงนี้ขอแทรกนึกหน่อยว่า สิ่งที่เราเรียกว่า *สติปัญญา* นี้ เราหมายถึง *สติปัญญาที่แท้จริง*; เพราะยังมีสติปัญญาไม่ใช่ที่แท้จริง คือสติปัญญาที่ไม่เกี่ยวกับกับความว่างจากตัวกู-ของกู นั้นเอง. *สติปัญญาเฉลี่ยฉลาด* ในทำนองนั้น ภาษาบาลีเขาไม่เรียกว่า *สติปัญญา*, มีคำอีกคำหนึ่งในภาษาบาลี สำหรับเรียกสติปัญญาชนิดนี้ว่า “*เจโก*”; เจโกก็แปลว่าปัญญาเหมือนกัน ถ้าแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าปัญญา แต่มันไม่ใช่สติปัญญาอย่างที่ว่างจากตัวกู มันกลับเป็น *สติปัญญาที่เต็มอัดอยู่ด้วยตัวกู-ของกู* คือสติปัญญาโง่งที่จะไปเอาไปเป็น ไปยึดมันถือมันนั่นเอง. สติปัญญาอย่างนี้ต้องได้รับการยกเว้น ไม่รวมอยู่ในคำว่า “*สติปัญญา*” ที่มันเป็นปฏิบัติกับต่อความยึดถือว่าตัวตน เป็น *egoism*, เพราะว่า *เจโก* อย่างนั้นมันเป็นตัวตน เป็น *egoism* เสียเอง *อ้อ! เามาปนกัน ถ้า เามาปนกันแล้วจะยุ่ง.*

ถ้าเรามีความว่างจากความยึดถือว่าตัวตน เป็น egoism ไม่มีความรู้สึกว่า ตัวกู - ของกูแล้ว สติปัญญาที่หัดจะจับทุกขได้ ที่เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณอยู่ในตัวนั้นก็ยังมีอยู่; เพราะฉะนั้นในขณะที่นั้นโรคเกิดไม่ได้ หรือโรคที่เกิดอยู่ก่อนก็หายไปทันทีเหมือนปลิดทิ้ง ในขณะที่นั้นจึงมีธรรมะเต็มไปหมด; สมกับที่กล่าวว่า ความว่างนั้นคือสติปัญญา ความว่างคือธรรมะ ความว่างคือพุทธะ เพราะว่าในขณะที่จิตว่างจากตัวกู - ของกู. ในขณะที่นั้นจะมีธรรมะทุกอย่างทุกประการหมดทั้งพระไตรปิฎกที่เราควรปรารถนา.

เอากันอย่างง่าย ๆ ว่า ในขณะนั้นจะมีสติสัมปชัญญะที่สุด, มีหิริ โอตตัมปะ คือความละอายบาปกลัวบาปที่สุด, มีขันติ โสรัจจะ ความอดทนออกทนที่สุด, มีความกตัญญูกตเวทีที่สุด, มีความสัจย์ซื่อที่สุด, เรื่อยไปจนกระทั่ง มียถาภูตญาณทัสสนะที่จะทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้.

อาตมาแจกลูกไปแต่ต้นว่าจะต้องมีสติสัมปชัญญะ หิริ โอตตัมปะ ขันติ โสรัจจะ กตัญญูกตเวที นี้ก็เพราะว่า สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมะเหมือนกัน เป็นธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่โลก ได้เหมือนกัน.

แม้แต่ หิริ โอตตัมปะ ละอายบาป กลียกบาป กลัวบาปนี้ ลองมีชิโลกนี้ก็สงบเป็นสันติภาพถาวร.

เดี๋ยวนี้^{๕๔}แต่คนหน้าด้าน ไม่รู้จักกลัวบาป อายบาปแก่ตัวเอง จึงทำสิ่งที่ไม่ควรทำอยู่ได้ แล้วยืนยันและยืนยันกรณที่จะทำอยู่เรื่อย ทั้ง ๆ ที่เห็นว่ามันจะทำความพินาศให้ทั้งโลก ก็ยังยืนยันกรณที่จะทำอยู่เรื่อย, เพราะไม่มีหิริโอตตัมปะ โลกนี้จะต้องวินาศลงเพราะไม่มีธรรมะแม้เพียงข้อนี้.

หรือธรรมะต่ำแคบกว่านั้นอีก คือธรรมะที่ชื่อว่า กตัญญูตถเวทีย่างนี้
 ลองมีธรรมะซ้อนข้อเดียว โลกนั้นก็สงบได้ เพราะเราต้องยอมรับว่าทุกคนในโลกมีบุญคุณ
 แก่กันและกัน ในฐานะที่ช่วยกันสร้างโลกให้น่าดูให้งดงามอย่างนี้ เช่นคึกคักวิชาขึ้นมา
 ใส่โลกอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะคนทุกคนในโลกมีบุญคุณต่อกัน. ไม่ต้องพูดถึงคนหรือก;
 แม้แต่สุนัขและแมวก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์, แม้แต่นกกระจอกก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์.
 ถ้าเรารู้จักบุญคุณของสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็ทำอะไรชนิดที่เป็นการเบียดเบียนกันไม่ได้. โดย
 อำนาจธรรมะ คือ ความกตัญญูตถเวทิต่างนี้ ก็ช่วยโลกได้.

เป็นอันว่าข้อนี้ชื่อว่าธรรมะนั้น ถ้าเป็นธรรมะจริงแล้ว เหมือนกันหมด
 เป็นอันเดียวกันหมด คือช่วยโลกได้ทั้งนั้น.

ถ้าธรรมะไม่จริงแล้วมันขัดขวางกันไปหมด มันจะตุ้มตุ๋นมาयरกรุงรังไปหมด.
 ฉะนั้นเมื่อมีธรรมะจริง คือมีว่างจากตัณหา - ของกูแล้ว ก็มีธรรมะหมก มีพุทธะหมก
 มีอะไรหมกอยู่ในนั่นเอง ในจิตดวงเดียวนั่นเอง ซึ่งเป็นจิตแท้ หรือจิตที่เป็นสภาพเดิมแท้.
 ถ้าตรงกันข้ามคือว่า จิตกำลังปรุงอยู่ด้วยตัณหา - ของกูเดือดพล่านอยู่ในใจแล้วธรรมะก็ไม่มี
 ขณะนั้นมันไม่มีสติสัมปชัญญะ; มีสภาพผลุนผลัน ไม่คิดไม่นึกไม่ยั้งชั่งใจ มีอหิ
 มือโนตตปัปะ ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป เป็นคนต้านต่อความชั่วที่สุด และเป็นคน
 ออกตัญญูที่สุด ตลอดจนถึงเป็นคนที่ทำทุกสิ่งที่เป็นการทำลายโลกก็ได้. มันมีคมัวถึงขนาดนี้
 แล้ว ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมีญาณทัส สนะเห็นแจ้งใน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรืออะไร
 ทำนองนั้น ซึ่งมันเป็นไปไม่ได้.



นี่แหละเราต้องรู้จักของ ๒ อย่างนี้เสียก่อน คือว่า ว่างจากตัณหา กับ ไม่
 ว่างจากตัณหา : ว่างจากตัณหา ก็เรียกว่าว่าง, แล้วไม่ว่างจากตัณหาเราเรียกว่า วุ่น;
 เพื่อประหยัดเวลาในการออกเสียงก็มี ว่าง กับ วุ่น.

ที่^๕นี้อาจรู้สึกด้วยสามัญสำนึกทันทีขึ้นมาทีเดียว^๕แล้วว่า ทุกคนไม่มีใครชอบวุ่น. ถ้าถามว่าใครชอบวุ่นลงยกมือขึ้น ถ้าใครยกมือมาแล้วคงจะฮาพิลึก เพราะที่ทุกคน^๕ก็ชอบว่าง จะว่างชนิดไหนก็ล้วนแต่ชอบทั้งนั้น; ว่างซึ่ง^๕เกี่ยวข้องไม่ต้องทำงาน^๕ก็ยังมีคนชอบว่างจากไม่มีอะไรมาทวน ไม่มีลูกมีหลานมีเหลนมากทวนอย่าง^๕นี้ใคร ๆ ก็ชอบ, แต่ว่าว่างอย่าง^๕นั้นเป็นเรื่องข้างนอก ยังไม่ใช่ว่างจริง.

ว่างข้าง^๕ในนั้นคือการที่มี^๕ใจคอปรกติ ใจคอไม่ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่าง^๕นี้เรียกว่าว่าง ถ้าใครรู้จักก็จะยิ่งชอบ. ถ้าว่างยิ่งขึ้นไปอีกก็ถึงที่สุด คือว่างจากความรู้สึก^๕ที่เป็นตัวตน เป็น *egoism* ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราเป็นของเราอย่าง^๕นี้ เป็นนิพพานว่างอย่างยิ่ง; ^๕นี้เราเรียกว่าว่าง.

ที่วุ่นนั้นก็ตรงกันข้าม วุ่นได้ทุกอย่าง ทุกทาง ทั้งทางกายทางใจ และทางวิญญาณ; มันวุ่นคือว่าถูกรบกวนไปหมด ไม่มีความสงบสุขเลย.

ใน^๕ตัวความว่างนั้น คือธรรมะ คือพุทธะ คือสภาพเดิมแท้ของจิต หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก. ใน^๕ตัววุ่นนั้นคือไม่มีธรรมะ ไม่มีพุทธะ แม้แต่จะร้องตะโกนอยู่ ว่า พุทธฺิ สรรณิ คจฺฉามิ หรืออะไรมันก็ไม่^๕มีธรรมะไปได้.

นี้แหละ คนที่มีจิตใจวุ่นอยู่ด้วย^๕ตัณหา - ของกู ถึงจะไปรับไตรสรณาคมน์รับศีล ทำบุญให้ทานอะไรมันก็ไม่^๕มีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงขึ้นมาได้ มันเป็นเพียงพิธีไปหมด.

ถ้า^๕เป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงแล้ว ต้องเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง; เมื่อจิตว่างจาก^๕ตัณหา - ของกูแล้ว เมื่อนั้นมี^๕พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงอยู่ในจิตนั้น.

ถ้ามีอย่างชั่วคราว ก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังขะ ชั่วคราว; ถ้ามีเด็ดขาดไป ก็มี พุทธะ ธรรมะ สังขะ ที่แท้จริงและถาวร.

ให้อุคส์ห้าปรับปรุให้จิตใจว่าง จากตัวกู - ของกูอยู่เรื่อยไปก็แล้วกัน ; แล้วจะมีพุทธะ ธรรมะ สังขะ ในระดับหนึ่งประจำอยู่ในจิตใจ ทำเรื่อยๆ ไปจนกว่าจะ เต็มที่สมบูรณ์ หรือเด็ดขาด.

นี่เรียกว่าเราได้รับเอาธรรมะที่เป็นยาแก้โรคด้วย, เป็นเชื้อต้านทานโรคด้วย, พร้อมกันไปในตัว เข้าไปใส่ไว้ในจิตใจ ในวิญญาณก็ได้ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรคทาง วิญญาณ.

.....

นี่ที่เราควรจะได้พูดกันถึง ส่วนที่เป็นการรักษาเยียวยา นั้นให้ ชัดเจนลงไปสักเล็กน้อย.

การที่จะป้องกันหรือรักษาเยียวยาโรคนี้ก็ต้องมีหลักอย่างที่เราพูดมาแล้ว; คือ ว่า **ต้องไม่ให้ตัวกู - ของกูเข้ามาเกี่ยวข้อง.**

ที่นั่นมันจะโดยวิธีใดบ้าง? มันก็มีอยู่หลายวิธีเหมือนกัน เพราะว่าแม้แต่ รักษาโรคทางกายหรือทางจิตทาง *mental* ก็ตาม ซึ่งในโรคเดียวกันนั้นก็ยังมียารักษาได้ หลายแบบ ไม่ใช่มันจะแบบเดียวตายตัว; แต่ความมุ่งหมายหรือผลของมันนั้นก็เหมือนกัน อย่างเดียว.

ถ้าเราจะรักษาโรคทางวิญญาณละก็ พระพุทธเจ้าท่านก็ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติไว้มากมายหลายอย่างเหมือนกัน เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคล แก่เวลา แก่สถานที่ ตามโอกาส เราจึงได้ยืมได้ฟังธรรมมากมายหลายชื่อ. บางทีฟังแล้วน่าตกใจว่าตั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์; ถ้า ๘๔,๐๐๐ เรื่องแล้ว ท่านทั้งหลายจะรู้สึกท้อถอย ถ้าขึ้นเอาให้ได้ก็ตายเปล่า; ก็มันไม่อาจจะได้ มันก็เรียนแล้วลืม ลืมแล้วเรียน เรียนแล้วลืม อยู่ย่น หรือว่าสับสนกันหมด. แต่ว่าที่แท้จริงแล้วมันมีเพียงคำมือเดียว เรื่องเดียว อย่างพระพุทธเจ้าท่านบอกแล้วว่า ท่านสรุปลงไปในคำ ๆ เดียวว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น” ได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินทั้งหมด, ปฏิบัติข้อนี้ก็คือปฏิบัติทั้งหมด, ได้ผลข้อนี้ก็คือหายจากโรคทั้งหมด.

ที่ว่าวิธีหลายแบบในการขจัดโรคตัวกู - ของกูนี้, ความจริงล้วนแต่สามารถขจัดตัวกู - ของกูนี้ออกไปทั้งนั้นเหมือนกันทุกแบบ; แล้วแต่ว่าจะปฏิบัติโดยวิธีอะไรบ้าง. ก็มีหลายอย่างเช่น :-

ประการที่ ๑. วิธีทำการพิจารณาอยู่เสมอ ให้เห็นว่าตัวกู - ของกูนี้เป็นเพียงมายา.

ตัวมายาคือสิ่งที่ไม่มีตัวจริง เป็นภาพลวงตา *illusion, hallucination* หรืออะไรทำนองนี้ เรียกว่ามายา; จะให้เห็นว่าที่เรา รู้สึกว่ามีตัวตน มีก้อน มีชิ้น มีค้อน ว่าตัวกู - ของกูนี้ ที่แท้มันเป็นเพียงมายา ตามวิถีทางของอาการที่เรียกกันว่า ปฏิจจสมุปบาท.

เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ถ้าจะกล่าวทางทฤษฎีหรือทางหลักวิชามันยืดยาว ใช้เวลาเรียนถึงเดือนหนึ่งหรือสองเดือนก็ได้ สำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทเพียงเรื่องเดียว;

เพราะในทางทฤษฎี หรือหลักวิชานั้น มันขยายไปในรูปของจิตวิทยา หรือปรัชญาเรื่อยไป จนกระทั่งเป็นน้ำท่วมทุ่งเพื่อเจ้อไปเลย.

แต่ว่าปฏิจอสุมุบาทในฝ่ายภาคปฏิบัติต่างๆ นั้น มันก็มีเพียงหยิบมือเดียว หรือกำมือเดียว เท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่า; คือว่าเมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส อะไรก็ตาม ทางตา ทางหู ทางโศทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้ว ก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่าผัสสะ, ผัสสะนี้ปรุงให้เป็นเวทนา เวทนานี้ปรุงเป็นตัณหา ตัณหานี้ปรุงเป็นอุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพปรุงเป็นชาติ คือ ความเกิด ต่อจากชาติก็คือ แก่ เจ็บ ตาย คือตัวทุกข์.

ให้ดูที่ว่า พอมากระทบอารมณ์ก็เป็นผัสสะ แล้วมันปรุงเป็นเวทนา หรือที่ปรุงต่อๆ กันไปนั้น ก็เรียกว่า “อาการของปฏิจอสุมุบาท” คือ อาการของการที่สิ่งต่างๆ มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วปรุงสิ่งหนึ่งขึ้น, แล้วอาศัยสิ่งนั้นปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น, อาศัยสิ่งนั้นแล้วปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น, อาการอย่างนี้ หรือภาวะอย่างนี้เรียกว่าปฏิจอสุมุบาท : คืออาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน เพียงแต่พึ่งอาศัยกัน แล้วเกิดขึ้น แล้วเกิดขึ้น เอาอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้นนี้เป็นตัวปฏิจอสุมุบาท.

วิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็คือว่า อย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดตอนมันเสีย คือว่าเมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้นแล้ว ให้มันขาดตอนลงไป. อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา. เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหาอุปาทาน ซึ่งเป็นตัวกูหรือของกู มันเป็นตัวกู-ของกู อยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั้นแหละ มายาอยู่ที่ตรงนั้น. ถ้าพอว่ากระทบอารมณ์เป็นผัสสะล้วนๆ แล้วหยุดแต่แค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกู - ของกู ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญาณและไม่เป็นทุกข์.

อีกทีหนึ่งก็คือว่า คนธรรมดาสามัญนี่จะไม่ให้ผัสสะปรุงเป็นเวทนานั้นยากนัก เพราะพอกระทบเข้าแล้ว; ก็ต้องเลยไปรู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจเสียเสมอไป ไม่หยุดอยู่ได้เพียงแค่ผัสสะ เพราะที่ไม่เคยได้ศึกษาอบรมในทางธรรม. แต่ก็ยังมีทางเอาตัวรอดอีกตอนหนึ่ง ก็ตอนที่ว่า ปรุงเป็นเวทนาแล้วนี่ พอใจหรือไม่พอใจแล้วนี่ ก็ให้หยุดอยู่เพียงนั้นอีก ให้เวทนาสักว่าเวทนาแล้วดับไป; อย่าให้เลยไปเป็นต้นหาความอยาก อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ. เพราะถ้าพอใจก็อยากได้ รักใคร่ หลงไหล หึงหวง ริษยา อะไรกันเป็นแถวเลย; ถ้าไม่พอใจแล้วอยากตีให้ตาย อยากทำลาย อยากล้างผลาญมันเสียเลย อยากจะฆ่ามันเสียเลย. ถ้าอยากอย่างนี้แล้ว ได้ชื่อว่า มันปรุงเป็นต้นหาแล้ว, เวทนานั้นได้ปรุงเป็นต้นหาเสียแล้ว, ถ้าอย่างนี้แล้ว ต้องเป็นโรคทางวิญญาณที่เป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้ ต่อให้พระเจ้าทั้งหมด รุมกันช่วยก็ช่วยไม่ได้.

พระพุทธเจ้าท่านก็ว่าท่านช่วยไม่ได้ ท่านไม่ใช่ผู้บังคับกฎธรรมชาติได้, ท่านเป็นเพียงผู้เบิกเผยกฎธรรมชาติ; ให้ไปปฏิบัติกันเอาเอง; ถ้าปฏิบัติผิดมันก็ต้องเป็นทุกข์, ถ้าปฏิบัติถูกมันก็ไม่เป็นทุกข์. เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าเวทนาปรุงเป็นต้นหาแล้ว ไม่มีใครช่วยได้ จึงต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน; เพราะมันทำให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว เป็นต้นหาแล้ว.

ในตัณหาความอยากนั้น ในตัวที่เกิดขึ้นเป็นความอยากพล่านอยู่ในใจนั้น ขอให้มองดูให้ดีๆ; มองดูแยกส่วนออกไปให้ได้ ว่า ในนั้นมันมีความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือตัวกูหรือตัวเรา ที่รู้สึกอยากอย่างนั้น อยากอย่างนี้ อยากจะทำอย่างนั้น อยากจะทำอย่างนี้, หรือว่ากระทำลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้, หรือว่าได้รับผลการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้. มันมีตัวผู้อยากอยู่ นั่นแหละคือตัวกูที่มันอยาก; มันก็จะไปเอา

เป็นของกู หรือว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง : เป็นทรัพย์สินสมบัติของกู, เกียรติยศของกู, เป็นชัยชนะของกู, เป็นความปลอดภัยของกู, ในนั้นมันมีความรู้สึกที่ว่าของกูอยู่ด้วย.

ความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูนี้เรียกว่า อุปาทาน. เกิดมาจากตัณหา ตัณหาปรารถนาอุปาทาน. ถ้าปฏิบัติสมุปบาทได้สังขะย่อยกันมาถึงตัณหาอุปาทานแล้ว มันก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้โดยสมบูรณ์แล้ว. นี่แปลว่าเตี้ยวันเชื้อโรคพอกตัวเต็มที่แล้ว, เชื้อโรคที่รับเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในขณะที่ผัสสะหรือเวทนานั้นเมื่อมาถึงขั้นของตัณหา อุปาทานนี้ มันพอกตัวเต็มที่ได้ถึงขนาดจะแสดงเป็นอาการของโรค โดยสมบูรณ์แล้ว, เพราะว่าหลังจากอุปาทานก็มีภพ.

อุปาทานทำให้เกิดภพ. ภพ แปลว่าความมี-ความเป็น; ความมีความเป็นของอะไร? ก็ของตัวกู และของกูนั่นเอง. กรรมภพ ก็คือการกระทำที่ทำให้เกิดตัวกูและของกู. ถ้าเรียกว่า "ภพ" เฉยๆ ก็คือภาวะแห่งตัวกูเต็มที่ เป็นโรคเต็มที่.

ภพให้เกิดชาติ ก็หมายความว่า ความเต็มทีนั้นมันแสดงออกมาเป็นชาติคือ ความเกิด. ที่นี้ตัวกูได้เกิดออกมาแล้ว เป็นความทุกข์ เป็นความแก่ ความตาย โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส มากมายเหลือที่จะจาระไนอาการ แต่รวมเรียกว่าเป็นทุกข์.

ขณะนี้ก็คืออาการที่เรากำลังเจ็บปวดทรมานทุกข์อยู่ด้วยผลของโรค; นี้เรียกว่าปฏิบัติสมุปบาทได้เป็นมา สังขะย่อยกันมา จนถึงกับเกิดโรค หรือเกิดทุกข์.

ในทางปฏิบัติเราหุยมันเสียได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรารถนา, หรือถ้าพลาดตรงนั้น ก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรารถนาเป็นตัณหา หลังจากนั้นแล้วช่วยไม่ได้.

เราต้องพยายามมีธรรมะกันให้ได้ ตรงที่เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ฯลฯ นี้ โดยที่เราศึกษาอบรมอยู่เป็นประจำ ถึงข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. แปลว่าคนธรรมดาเขามีแนวว่า ถ้าเกิดผัสสะแล้วก็เกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา อุปาทาน ภพชาติ นี้เป็นทางที่เดินกันจนเตียนโล่งไปหมด เดินง่ายที่สุด. แต่เราไม่เอาอย่างนั้น พอมีผัสสะกระทบแล้ว เราก็วกกลับเดินไปในทางของสติปัญญา ไม่เดินไปทางตัวกู - ของกู.

หรือแม้ว่าจิตเดินไปจนถึงเวทนาแล้วก็ตาม ยังยกกลับไปทางของสติปัญญา ก็ได้ไม่ลอยไปตามกระแสแห่งตัวกู - ของกู; อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย, ทุกวันทุกคืนจะไม่มีทุกข์เลย. แล้วถ้าทำได้เก่ง ก็ว่าทำไปตามวิธีที่ถูกต้องถึงที่สุดแล้ว เป็นพระอรหันต์ได้ในตัวเอง.

ถ้าเอาตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัส ก็มีหลักง่าย ๆ คือหลักที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่พระสาวก ชื่อพาหิยะว่า :-

“คุณพาหิยะ, เมื่อใดเธอได้เห็นรูป สักว่าตาเห็น, ได้ฟังเสียง สักว่าหูได้ยิน, ได้ดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น, ได้ลิ้มรส ก็สักแต่ว่าได้ชิม, ได้สัมผัสผิวหนัง ก็สักแต่ว่าเป็นการกระทบทางผิวหนัง, จะคิดนึกขึ้นมาในใจก็สักแต่ว่า รู้สึกตามธรรมชาติขึ้นมาในใจ. เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมื่อนั้นตัวเธอจักไม่มี (คือตัวกูไม่มี); เมื่อตัวเธอไม่มีการวิ่งไปทางไหนหรือวิ่งมาทางไหนหรือหยุดอยู่ที่ไหนก็ตาม มันก็ไม่มี. นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์, นั่นแหละคือที่สิ้นสุดของความทุกข์, นั่นแหละคือนิพพาน”. เมื่อใดเป็นอยู่อย่างนั้น เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ถ้าเป็นถาวรก็เป็นนิพพานถาวร; ถ้าเป็นชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว นี่แปลว่าเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่น.

จะปฏิบัติวิธีไหนก็ให้มันไปเพื่อเจตได้หรือหยุดได้ ต่ออารมณ์ที่มากระทบทั้งนั้น จะทำวิปัสสนาแบบไหนก็ตามเถอะ ถ้าถูกต้องหรือไม่หลอกลวงกันแล้ว ก็จะต้องมาในรูปร่างเดียวกัน; คือในรูปที่อารมณ์ไม่ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู ขนมาได้ และอันนั้นมันไม่ยากที่จะทำลายกิเลส; เพราะเมื่อเป็นอยู่อย่างนั้นทำได้อย่างนั้น, มันทำลายกิเลสของมันเอง มันฆ่ากิเลสอยู่ในตัวมันเอง.

เปรียบง่าย ๆ เหมือนว่า ถ้าเราอยากจะให้ไม่มีหนูมารบกวน เราเอาแมวมาเลี้ยง เรื่องของเราก็เพียงแต่เอาแมวมาเลี้ยง หนูมันก็หมดไปได้ โดยที่เราเองไม่ต้องไปจับหนู แมวมันทำหน้าที่ของมันเอง หนูก็ไม่มีได้; สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ไม่มีเพราะเหตุนี้.

ที่นี้เราทำแต่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ถูกวิธีเท่านั้น ตอนที่ฆ่ากิเลสนั้นมันเป็นการฆ่าของมันเอง นี้พูดอย่างสมมติ. เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าพวกเขาอยู่กันให้ถูกต้องแล้ว โลกนั้นก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์” พึงดูให้ดีๆ; ว่าอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่าอยู่ให้ถูกต้อง แล้วโลกนั้นจะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

คำนี้ไม่ใช่คำเล็กน้อย ใจความมันก็บอกอยู่แล้ว; และมันไม่เล็กน้อยก็ตรงที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งเมื่อใกล้ ๆ จะปรินิพพานว่า “อิมเ จ ภิกขเว ภิกขุ สมฺมา วิหเรยฺยํ อสุญฺญเ โลโก อรหฺนเตหิ อสุส” - ภิกษุทั้งหลายถ้าภิกษุเหล่านี้จะพึงเป็นอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์. สมฺมา วิหเรยฺยํ แปลว่า พึงเป็นอยู่หรือ พึงอยู่โดยชอบ.

.....

อยู่โดยชอบนี้อยู่อย่างไร โลกจึงจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ?

อยู่โดยชอบ ก็คืออยู่ในลักษณะที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้อเข้ามาแตะต้องไม่ได้; คือมากกระทบนั้นได้ แต่ว่าจะมาปรุงแต่งให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา อุปาทานนั้นไม่ได้. เราอยู่ในลักษณะที่ฉลาด อยู่ด้วยสติปัญญา หรือความว่างจากตัวกู้อย่างที่กล่าวแล้ว เพราะเราศึกษาเพียงพอ ปฏิบัติมันจนเคยชินเพียงพอ. เพราะฉะนั้นเมื่อมันมา ก็มากกระทบ, แล้วตายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง; เหมือนกับบ้านเรามีแมงหนุมมาจากบ้านอื่น หรือมาจากป่าขึ้นมาบนเรือนนั้นมันก็ตายหมด เพราะแมงมันคอยฆ่าอยู่เรื่อย.

ถ้าเรามีการเป็นอยู่ถูกต้องตามหลักของความไม่ยึดมั่นแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ ก็ไม่มาทำอันตรายเราได้. มากกระทบได้ มาเกี่ยวข้องได้; แต่เราใช้มันด้วยสติปัญญา เราจัดการกับมันด้วยสติปัญญา : กินมันก็ได้ บริโภคมันก็ได้ มีมันก็ได้ เก็บมันไว้ก็ได้ แต่ไม่มีผลเป็นทุกข์; เพราะมันมีค่าเท่ากับไม่มี ไม่เป็น ไม่ใช่ ไม่กิน ไม่เก็บ เพราะไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา.

ในทางที่ตรงข้ามนั้น มันไม่มีตัวเรามีของเราหมด เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ตลอดเวลา : ไม่ทันกิน ไม่ทันเก็บ มันก็ทุกข์แล้ว, กินอยู่ เก็บอยู่ มันก็ทุกข์อีก, มันเป็นทุกข์ไปหมดเพราะเหตุนี้; นั่นเรียกว่าไม่อยู่โดยชอบ. ไม่ได้เป็นอยู่โดยชอบ ก็ล้มไปด้วยโรค หรือความทุกข์; ถ้าเป็นอยู่โดยชอบ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรคหรือเกิดความทุกข์ได้.

คำ “เป็นอยู่ชอบ” นี้ อธิบายได้ต่อไปถึงกับว่า เป็นอยู่อย่างนั้นกิเลสไม่ได้อาหารหล่อเลี้ยง กิเลสผอมตายเอง. เปรียบเหมือนว่าเสือร้ายนี้เราล่อมคอกมันไว้ได้

แล้ว เราก็กินมัน, มันก็ไม่ได้กินอาหาร; เพราะในคอกนั้นมันไม่มีอาหาร เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเอง. เพราะฉะนั้น เราล้อมไว้ให้ถูกวิธี ตรง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รอบตัวเรา; ล้อมตรงนั้น คือปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านี้ ที่ตรงนั้น, กิเลสไม่มีทางได้กินอาหาร ก็ไม่อาจเกิด ไม่อาจเจริญงอกงาม; เชื้อของกิเลสจึงหมดไป มันก็เลยไม่มีเชื้อที่จะให้เกิดกิเลสหรือทำให้เกิดทุกข์.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “**อยู่ให้ชอบ อยู่ให้ถูกวิธีเท่านั้น โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์**” นี้เรียกว่าปฏิบัติตามหลักของปฏิจาสัมปบาท, เรียกว่าเป็นอยู่ถูกต้อง ชนิดที่เกิดกิเลสไม่ได้ โดยที่เห็นว่าตัวกู- ของกูนี้เป็นเพียงมายา เพราะมันเพิ่งเกิดมาเมื่อมีรูปมากระทบตาหูเป็นต้น; เกิดเวทนาแล้วปรุงเป็นความอยาก. ถ้าอย่าให้มีอะไรมาปรุงเป็นความอยาก มันก็ไม่เกิดอุปาทานว่าตัวกูว่าของกู.

พึงเข้าใจให้ถูกต้อง ว่ากิเลสมันเพิ่งเกิดหยก ๆ เพราะการปรุงขันธ์มา ไม่ใช่ตัวจริง.

มันเป็นมายาเหมือนกับหน่วยคลื่น ที่เกิดขึ้นเพราะลมพัดน้ำ น้ำก็มีอยู่จริง ลมก็มีอยู่จริง แต่ตัวคลื่นนั้นเป็นมายา. นี้เปรียบเทียบโดยวัตถุ แต่จะเอาเป็นเรื่องเดียวกันแต่ไม่ได้; มุ่งหมายแต่จะชี้ตรงความเป็นมายาของคลื่น ที่เกิดขึ้นมาเพราะการปรุงแต่งคือลมพัดน้ำให้กระฉอกเป็นลูกคลื่น ยกเป็นสันลูกคลื่นขึ้นมาแล้วก็หายไป.

ความรู้สึที่ว่าตัวกู - ของกู ครอบทั่ว ๆ ในวันหนึ่ง ซึ่งเกิดอยู่หลาย ๆ คราวนั้น ก็เป็นเหมือนคลื่นที่มาจากน้ำ คืออารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; แล้วก็กระทบด้วยลมคือ ความเียง ความหลง อวิชชา แล้วเกิดเป็นคลื่น คือตัวกู-ของกู โผล่ขึ้นมาเป็นคราว ๆ, วันหนึ่งหลายคราว.

.....

ความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู หรือ egoism ที่โผล่ขึ้นมาคราวหนึ่ง ท่าน
เรียกว่าชาติหนึ่ง ชาติคือความเกิดหนึ่ง.

นี่แหละความเกิดที่แท้จริง หมายถึงความเกิดของสิ่งนี้ คือตัวกู - ของกู.
อย่าได้ไปหมายถึงความเกิดจากท้องแม่. คนหนึ่งเกิดจากท้องแม่ที่หนึ่งแล้วก็เข้าไป
ที่หนึ่ง นั่นไม่ใช่ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย ; มันเป็นความเกิดทาง *physical*
มากไป.

ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมายนั้น เป็นฝ่าย *spiritual* หมายถึงการเกิด
ที่เป็นอุปาทานว่าตัวกู - ของกู วันหนึ่งเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติ หรือหลายร้อยชาติ
ก็ตาม แล้วแต่ว่าใครจะเกิดเก่งสักกี่มากน้อย ; แต่ทุกคราวจะต้องเป็นชาติ เป็นตัวกู -
ของกู ขึ้นมาที่หนึ่งเสมอไป ; แล้วมันก็ค่อยจางไป เทียบมันก็ค่อยดับลง แล้วก็ตายไป,
เดี๋ยวก็เกิดโผล่มาใหม่อีก เมื่อไปกระทบรูป เสียง หรือกลิ่นอย่างอื่นขึ้นมาอีก. และ
แต่ละชาติมีปฏิกริยาเป็น *reaction* ส่งต่อกัน อย่างที่เราเรียกว่ากรรมเก่าของชาติก่อน
มาส่งผลให้เกิดในชาตินี้ เป็นอย่างนี้ เป็นผลขึ้นมา แล้วส่งต่อกันไปอย่างนี้ทุก ๆ ชาติ.
คำว่า “ผลกรรม” หรือ “การรับผลกรรม” ก็มุ่งหมายอย่างนี้ และจะถูกตามที่
พระพุทธเจ้าท่านสอน ; ถ้าไม่อย่างนั้นจะออกนอกเรื่องนอกราวไป. เราต้องเข้าใจ
เรื่องเกิด เรื่องกรรม ผลกรรม และการรับผลกรรม อย่างนี้ :-

อย่างว่า เกิดเป็นผู้อยากได้ของรักอย่างใดขึ้นมาแล้วตายไป ; แล้วเกิดเป็น
ผู้ไปขโมย หรือว่าไปทำโจรกรรมเข้าจริง ๆ แล้วก็ตายไป ; แล้วไปเกิดเป็นผู้บริโภค
สิ่งนั้นเข้าไป หรือว่าไม่ได้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป เดี๋ยวไปเกิดเป็นจำเลย ถูกกล่าวหาแล้ว,
เดี๋ยวไปเกิดเป็นนักโทษอยู่ในตะรางแล้ว. ความเกิดอย่างนี้มีได้มาก และสับสนกัน

อย่างยิ่ง หลายสายหลายแนวพร้อมคลุกเคล้ากันไป; คุณมันให้ตีๆ จะเข้าใจ. ถ้าทำการหยุดความเกิดเสียได้เมื่อไร เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ซึ่งไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย.

ถ้ายังมีเกิด เป็นต้องรู้สึกทั่วตัว-ของกูอยู่เรื่อย : ก็เป็นวัฏฏสงสารไปเรื่อย คือทุกข์เรื่อย เป็นลูกโซ่ไปเลย.

เราอย่าไปเข้าใจผิดตรงที่ว่า ไม่เกิด ๆ นั้นมันหมายถึงว่างจนขนาดว่าไม่มีความรู้สึกอะไร ไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้มันไม่ใช่ มันกลับว่องไว (active) มากที่สุด. ที่ว่างจากตัวกู หรือว่างจากการเกิดมากที่สุดนั้นกลับเป็นสติปัญญามากที่สุด ทำอะไรได้คล่องแคล่วที่สุด เพราะมันไม่อาจทำผิด คิดผิด พุทผิด มันจึงทำได้โดยเร็ว.

ที่ว่ามันไม่มีทางที่จะผิดได้ ก็เพราะมันเป็นสติปัญญาอยู่โดยธรรมชาติ ในตัวธรรมชาติเป็นอัตโนมติ. สิ่งที่เราเรียกว่า “ความว่างจากตัวกู” มันเป็นอย่างนี้เอง. “เรา” ที่ว่างจากตัวกู หรือผู้ที่ว่างจากตัวกู หรือผู้ที่ เป็นนิพพานอยู่นั้นทำอะไรได้หมด แต่แล้วไม่ทำอะไรผิดเลย; เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง รวดเร็วอย่างยิ่ง มากมายอย่างยิ่ง คืออย่างนี้.

อย่าได้ไปเข้าใจว่า ถ้าเกิดความรู้สึกว่าง อย่างนี้แล้ว มันทำอะไรไม่ได้ หยุดทำอะไรไปหมด, หนักไปหมด เนือยไปหมด หรือมันอยู่เฉยไปเลย; อย่างนั้นว่าเอาเอง. เพราะความโง่ของตัวเอง ก็เลยทำให้กลัว กลัวความว่าง กลัวนิพพาน หรือกลัวจะหมดกิเลสค้นหา แล้วจะไม่สนุก อย่างนี้เป็นต้น.

ความหมดกิเลสค้นหา ยิ่งสนุกอย่างยิ่ง ยิ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง; แต่ถึงอย่างไรก็ต้องเป็นความสุข หรือความสนุกที่แท้จริง ก็จะไม่เป็นอันตราย ไม่หลอกลวงไม่เป็นมายา.

ในความสุขสนุกของคนปุกุชุนั้น มันไม่จริง, มันหลอกลวง มันเป็นมายา, แล้วมันใส่ความทุกข์ให้แก่ผู้นั้น เหมือนกับเหยื่อที่ใครกินเข้าไปแล้วมันติดเบ็ด. นี้เรียกว่า ตกอยู่ที่อำนาจพญามาร; มันก็วิ่งกันอยู่ตลอดเวลา, มันก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร คือห่วงโซ่ของความทุกข์, หรือว่าทะเลวนของความทุกข์, ขึ้นมาไม่ได้.

นี้เรียกว่า เราอาศัยการดับตัวกูเสียได้ ด้วยมองเห็นตัวกู – ของกู^๕ว่าเป็นมายา โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักของปฏิจอสุมุบาท นับว่าเป็นอย่างหนึ่ง แนวหนึ่ง หรือวิธีหนึ่ง.

....

ประการที่ ๒. เห็นอารมณ์ทั้ง ๖ โดยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อาตมาจะยกตัวอย่างมาหลาย ๆ แนวเพื่อให้เป็นตัวอย่าง เช่นว่า : มองที่อารมณ์ ก็มองลงไปที รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ หกประการที่มันจะมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าแม้แต่อารมณ์นั้นมันก็เป็นมายา โดยอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

เราอย่าทำเล่นกับเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันไม่ใช่เรื่องสำหรับคนแก่ หรือว่าเป็นเรื่องเอาไว้สวดศพคนตายแล้ว; มันเป็นเรื่องที่ต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับคนเป็น ๆ.

ถ้าใครสามารถเอาความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามากำกับอยู่กับชีวิตประจำวันแล้ว คนนั้นได้ชื่อว่ามิใช่เชื้อตันทานโรคสูงสุด, แล้วอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส นี้จะไม่เกิดเป็นพิษขึ้นมาได้ เราจะมีอยู่เป็นอยู่อย่างมีความสุข.

บาลีใช้คำว่า *เกษม* - *เกษม* เป็นภาษาสันสกฤต คือ *กฺษมะ* แล้วมาเป็นไทยว่า *เกษม* เราจะเป็นอยู่อย่างเกษม.

น่าแปลกเหมือนกันที่ท่านไม่ใช้คำว่า เป็นสุข, เพราะคำว่า “สุข” นั้นมันออกจะเป็นมายา หรือหลอกลวงอยู่รูปหนึ่งเหมือนกัน เอาแต่เกษมก็แล้วกัน. *เกษม* หมายความว่าอิสระ และสงบเย็น.

ถ้าจะพูดให้เห็นชัดหน่อย ไม่ให้เป็นที่ตั้งของความหลง ก็เรียกว่า *เกษมจากโยคะ*. *โยคะ* คือเครื่องรบกวน; *เกษมจากเครื่องรบกวน* นั่นคือว่าง หรือนิพพาน.

หากต้องการจะมีชีวิตอย่างเกษมแล้ว ก็ต้องอาศัยความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้สมบูรณ์, มันจะต่อต้านกันได้กับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มากระทบ ไม่ให้ไปหลงรักหรือหลงเกลียด.

เรื่องวุ่นวายมีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คือ ไปหลงรักอย่างหนึ่ง, ไปหลงเกลียดอย่างหนึ่ง, ซึ่งเป็นเหตุให้หัวเราะและต้องร้องไห้. ถ้าใครมองเห็นว่าหัวเราะก็กระหืดกระหอบ มันเหนื่อยเหมือนกัน; ร้องไห้ มันก็กระหืดกระหอบเหมือนกัน; สู้ๆเฉยๆ ดีกว่า อย่าต้องหัวเราะอย่าต้องร้องไห้ นี่แหละมันเป็นความเกษม.

เราอย่าได้ตกไปเป็นทาสของอารมณ์, จนไปหัวเราะหรือร้องไห้ตามทีอารมณ์มายั่ว; เราเป็นอิสระแก่ตัว หยุตอยู่ หรือเกษมอยู่ อย่างนี้ดีกว่า. นี่คือการที่เราใช้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเครื่องมือกำกับชีวิตเป็นประจำวัน สามารถเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นมายา, เป็น *illusion* เหมือนอย่างที่ว่า -

ของกุก็เป็น illusion เพราะว่าตัวกู – ของกู มันเกิดมาจากอารมณ์. ตัวกู – ของกูเป็นมายา อารมณ์ทั้งหลายก็เป็นมายา เห็นได้ด้วยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โรคก็ไม่เกิด ความทุกข์ก็ไม่เกิด.

ประการที่ ๓ เราจะตัดลัดมองไปดูสิ่งที่เป็นสุขเวทนาคือ ความสุข สนุกสนาน เอรีตอรรอย ที่เป็นสุขนั้น เรียกว่าสุขเวทนา.

ตัวสุขเวทนานั้นเป็นมายา เพราะว่ามันเป็นเหมือนลูกคลื่นที่เกิดขึ้นเป็น กราว ๆ ไม่ใช่ตัวจริงอะไร. ที่พูดดังนั้นก็เพราะว่าในบรรดาสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งหมดทุก โลกไม่ว่าโลกไหน มันมีค่าอยู่ตรงที่ทำให้เกิดสุขเวทนา.

คิดดูให้ดีๆ ท่านศึกษาเล่าเรียนทำไม? ท่านประกอบอาชีพ หน้าที่การงาน ทำอะไร? ท่านสะสมทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง พวกพ้องบริวาร ทำอะไร? มันก็เพื่อสุข เวทนา อย่างเดียว. เพราะฉะนั้น แปลว่าอะไร ๆ มันก็มารวมอยู่ตรงสุขเวทนาหมด. ฉะนั้น ถ้าเรามีความรู้ในเรื่องนี้ จัดการกับเรื่องนี้ ให้ถูกต้องเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น; ทุกเรื่องมันถูกหมด เพราะฉะนั้น จึงต้องดูสุขเวทนาให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงว่า มันก็ เป็นมายาชนิดหนึ่ง.

เราจะต้องจัดการให้สัมพันธ์กับที่มันเป็นมายา; ไม่ใช่ว่า จะต้องไปตั้งข้อ รังเกียจเกลียดชังมัน อย่างนั้นมันยิ่งบ่าบอที่สุด; ถ้าเข้าไปหลงรัก หลงเป็นทาสมัน ก็เป็นเรื่องบ่าบอที่สุด. แต่ว่าไปจัดการกับมันอย่างไรให้ถูกต้องนั้นแหละเป็นธรรมะ เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ที่จะเอาชนะความทุกข์ได้ และไม่ต้องเป็นโรคทางวิญญาณ.

มันก็ต้องทำโดยวิธีที่พิจารณาให้เห็นว่า ^{๕๖ ๖๘๕}สุขเวทนานทแทรกค้อมาชา เป็นเหมือนลูกกลิ้งลูกหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะน้ำตุกลมพัด. หมายความว่า เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส ฯ เข้ามา แล้วความโง่คือ อวิชชา โมหะ ออกรับ กระแทกกันแล้วเป็นคลื่น กล่าวคือสุขเวทนาขึ้นมา, เตี้ยมันก็แตกกระจายไป. ถ้ามองเห็นอย่างนี้แล้ว เราก็ไม่เป็นทาสของสุขเวทนา เราสามารถจะควบคุม จะจัด จะทำกับมันได้ในวิธีที่ไม่เป็นทุกข์ ตัวเองก็ไม่เป็นทุกข์ กรอบครัวก็ไม่เป็นทุกข์ เพื่อนบ้านก็ไม่เป็นทุกข์ คนทั้งโลกก็ไม่พลอยเป็นทุกข์ เพราะมีเราเป็นมูลเหตุ. ถ้าทุกคนเป็นอย่างนี้ โลกนี้ก็มีสันติภาพถาวร คือเป็นความสุขที่แท้จริงและถาวร.

นี่คืออานิสงส์ของการหายโรค โดยวิธีต่าง ๆ กัน : ไม่เป็นโรคตัวกู ไม่เป็นโรคของกู.

อาตมายกตัวอย่างมาเพียง ๓ อย่างก็พอแล้ว เพราะเวลาที่จะหมดอยู่แล้วที่เราจะเห็นตัวกู - ของกูนี้เป็นมาชา ^{๕๗}โดยหลักของปฏิจอสุมุบาทก็ได้; หรือว่าอีกวิธีหนึ่งเราจะเห็นอารมณ์ทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส นั้นมันเป็นมาชา ^{๕๘}โดยหลักของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้; หรือว่าเราจะเห็น สุขเวทนาว่าเป็นมาชา ^{๕๙}โดยหลักของการเห็นว่ามันเป็นของปรุงแต่ง หรือเป็นเพียงสังขารเท่านั้น ไม่ใช่ของจริงอะไรอย่างนี้ก็ได้.

^{๕๖}ทั้งหมดนั้นจะเป็นได้อย่างนี้ ก็ดูให้ดี หรือระมัดระวังให้ดี มีสติสัมปชัญญะกันให้มาก ตรงขณะที่อารมณ์มากกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นเอง. เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านกำชับพระพาหิยะ ให้เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา หรือถ้าปรุงเวทนาแล้ว ก็อย่าให้ปรุงเป็นตัณหาก็ได้; ยังได้อีกทีหนึ่ง; แล้วก็ไปสนใจเรื่องว่างเรื่องวุ่นให้มากที่สุด.

พูดเพียงครั้งเดียว หรือฟังเพียงครั้งแรกนี้ พอเข้าใจเลาๆ; ต้องไปสังเกต
จนจับให้ได้ ว่า เราเองนี่แท้ที่จริงก็มีว่างอยู่มาก, เวลาที่เราว่างไม่วุ่นหรือมีสติปัญญา
มีอยู่มาก. วุ่นหรือความรู้สึกเป็นตัวกู – ของกูนั้นมาเป็นพัก ๆ คราว ๆ, ที่เรียกว่า ความ
เกิดขึ้นมันมาเป็นคราว ๆ เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที; แต่ว่าขณะที่ไม่เกิดขึ้น ไม่เป็น
ทุกข์เลย และมีอยู่มาก. แล้วคนก็โง่เอง มองข้ามไปเสียเอง คือมองข้ามนิพพานที่มี
อยู่เองไปเสีย จึงมองไม่เห็นว่ามีนิพพาน.

แม้เป็นนิพพานน้อย ๆ นิพพานขิมลองก็จริง แต่ว่าก็เป็นนิพพานอย่างเคือง
กับนิพพานจริงหรือนิพพานถาวร เพียงแต่ว่ามันไม่ถาวร เพราะว่าเราไม่สามารถป้องกัน
โรค ไม่สามารถทำลายโรค โรคจึงมาแทรกเสียเป็นพัก ๆ นิพพานก็ขาดเป็นห่วง ๆ.

ถ้าใครมีบุญ คือฉลาดถึงกับรู้ว่า โดยที่แท้พื้นฐานนั้นมันว่าง หรือเป็น
นิพพานอยู่เองแล้ว; เรื่องมันก็ระว่างอยู่แต่เพียงว่า อย่าให้ของใหม่เข้ามาแทรกแซง.
เจ้าบ้านว่างคืออยู่แล้ว แยกอาคารนี้ตึกจะนอนคือวุ่น; เพราะฉะนั้น อย่าให้มันเข้ามา
ไล่มันออกไป ไม่ให้เข้ามาในบ้านในเรือนของเรา มันก็ว่างอยู่ตลอดเวลาได้.

.....

วิธีไล่ออกไป ก็คือวิธีปฏิบัติธรรมะ ตามหลักของพระพุทธเจ้า.
นี่ เป็นเหตุให้เกิดกำลังใจ เกิดความเชื่อ – ศรัทธาแน่นแฟ้นในธรรมะ, เกิด วิริยะ
– ความพากเพียรเอาจริงในธรรมะ, เกิด วิมังสา – สอดส่องอยู่เสมอ, แล้วมันก็สำเร็จ
เป็นของที่ไม่ยาก.

แต่ถ้าว่า โง่ในตอนแรกแล้ว มันยากอย่างยิ่ง ก็ว่ายากยิ่งกว่าลี้ภัยครั้ง
ภูเขา; แต่ถ้ายากก็สู้จนถูกปมแล้วละก็ มันง่ายยิ่งกว่าลี้ภัยครั้งลงมาจากภูเขา.

อีกทีหนึ่งหรืออีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เรามีความรู้สึกตัวอยู่เสมอ อย่าลืมและอย่าประมาท คอยจับให้พบความว่างและความวุ่นที่เกิดอยู่เป็นประจำวัน.

คำว่า “เรา” นี้หมายถึงจิต ไม่ใช่เราคือตัวกู - ของกู ให้มีจิตรักและพอใจในความว่าง คือนิพพานนี้อยู่เสมอไป อย่าได้มีจิตโน้มไปในทางที่เข้าใจผิดไปหลงสิ่งที่วุ่น.

เดี๋ยวนี้ปัญหายากที่สุดมันอยู่ตรงที่ทุกคนไม่ชอบความคับทุกข์ จนไม่กล้าจะยืนยันว่าเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ มันกลายเป็นว่าเกิดมาเพื่ออะไรก็ได้ เอาทั้งนั้น; ขอแต่ให้ได้ตามใจตัวสนุก ๆ ก็แล้วกัน ก็เลยปล่อยตามเรื่องไปหมด. ที่จริงเรื่องคับทุกข์นั้นมันไม่ยากไม่เหลือวิสัยอะไร มันก็พอ ๆ กัน กับภาระงานต่าง ๆ แต่เราไม่เข้าใจ เราหันหลังให้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นทุกข์อยู่เรื่อย.

.....

เป็นอันว่าความหมดโรค หรือไม่เป็นโรคทางวิญญาณนี้ มันอยู่ตรงที่รู้จักทำ ไม่ให้ตัวกู - ของกูเกิดขึ้นมา. นั่นแหละคือ “ความไม่มีโรค” ซึ่งเราเรียกกันว่าเป็นลาภอย่างหนึ่ง.

คำนี้เป็นคำโฆษณาชวนเชื่อของคนขายยาครั้งพุทธกาล ว่า “อาโรคฺยุปรมาลาภา”; เทียบว่องก้องไปตามสี่แยก ไปตามถนนหนทาง มันไม่ได้หมายถึงโรคอย่างนั้น มันเพียงเป็นโรคปวดหัว ปวดฟัน หรืออะไรทำนองนั้น. โรคทางวิญญาณของพระพุทธเจ้านั้น ท่านหมายถึงโรคที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นโรคอย่างแท้จริงอย่างนั้นแล้วความหมดโรคก็ต้องจริงถึงขนาดนั้น.

เราฟันโรคอยู่เป็นประจำทุกวัน ก็เป็นการฟันโรคอย่างตังคปทาน *ตังค-
วิมุตติ*. มันฟันโรคโดย *coincident* อยู่เป็นประจำวันอยู่เหมือนกัน. *coincident*
ก็มีมาอีกรูปหนึ่ง คือว่ามีโรคฟลุคขึ้นมาแทรกแซงอยู่เสมอเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ดี
เราอย่าลืมนะว่าฟันโรคเป็นประจำตามธรรมดา โดยไม่รู้สักตัวนั้นก็มีอยู่ เรียกว่า
ตังควิมุตติ.

ทีนี้บางคราว เราตั้งอกตั้งใจควบคุมมัน ก็ว่างได้มากกว่านั้นอีก ฟันจาก
โรคได้มากขึ้นอีก อย่างนี้เรียกว่า *วิกษัมภณวิมุตติ* เพราะเราคอยคุมมันไว้.

ถ้าเราจัดการเด็ดขาดเลย ถอนรากถอนเหง้าถอนเชื้อให้หมดเลย. อย่างนี้
เรียกว่า *สมุจเจตวิมุตติ* หรือสมุจเจตปทาน คือฆ่าตายเลย ไม่เพียงแต่ฟลุค หรือไม่
เพียงแต่ข่มขี้ไว้ชั่วคราว.

ตามธรรมดาเราจึงได้ผล อย่างน้อยก็ได้ผลเป็น *ตังควิมุตติ* ได้กำไรมาก
อยู่แล้ว. ถ้ามากกว่านั้นก็เป็น *วิกษัมภณวิมุตติ* และเป็น *สมุจเจตวิมุตติ* ซึ่งเป็นอันดับ
สุดท้ายไปเลย. เราไม่ได้เป็นอยู่โดยความโลภ ความหลง และความไม่ปรารถนาต่างๆ
แต่ว่าเป็นอยู่ด้วยความเกษมเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา, เป็นความไม่ทุกข์ไม่ร้อน เป็นความ
สดชื่นเหมือนกับภาวะแห่งความหนุ่มความสาวที่ไม่รู้จักแก่เฒ่า; นี้แหละคือความหายจาก
โรคทางวิญญาณ.

ในที่สุตนี้ ก็ขอให้เราทุกคนที่รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มของพุทธบริษัทนี้ รู้จัก
ความมุ่งหมายอันแท้จริงของการรวมกลุ่ม. ถ้าเห็นว่าดี ว่าจริงอย่างนั้นแล้ว ก็ช่วย
กันสามัคคีในการที่จะเสียสละสิ่งที่ดีกว่า เพื่อซื้อเอาสิ่งที่แพงกว่า ดีกว่า ประเสริฐกว่า

เข้ามาให้ได้; คือช่วยกันรักษากิจการนี้ไว้ อย่าให้ล้มไป ให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคน ก็จะได้ชื่อว่า **เกิดมาที่หนึ่งได้ทำสิ่งที่ดี** **ที่สุดที่มนุษย์ควรจะทำ, และได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ** แล้วมันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น มันมีเท่านั้น.

เป็นอันว่าจบเรื่องที่จะต้องเรียนจะต้องทำ หรือว่าจะต้องเสวยผลของการกระทำ และมีชีวิตอยู่โดยไม่เป็นทุกข์เลย ทั้งในขณะแสวงหาและขณะบริโภคนั้น. เมื่อประกอบการทำงานเพื่อแสวงหา รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียน การทำอาชีพเหล่านี้ เป็นการแสวงหา, ขณะนี้เราก็ไม่ทุกข์; ครั้นได้ผลเป็นเงินเป็นทองทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง อะไรมาบริโภค มันก็ไม่เป็นทุกข์, มันไม่เป็นทุกข์ทั้ง ๒ สถานอย่างนี้ มันก็วิเศษอย่างยิ่ง. เหมือนกับไปจับปลาหมึกก็ไม่ดูเงี่ยงปลาตำ ได้ปลาหมึกแล้วก็ไม่ดูก้างปลาเลย. เมื่อจับปลาก็ไม่ทุกข์ เมื่อกินปลาก็ไม่ทุกข์ มันก็หมดกันเท่านั้น มันไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ขอให้ทุกคนรู้จักโรคทั้งทางกาย (physical disease) และทางจิต (mental disease) และทั้งทางวิญญาณ (คือ spiritual disease) กันให้ครบถ้วน; อย่าให้ขาดตกบกพร่อง เว้าแหว่ง แต่ประการใด, แล้วแก้ไขเยียวยามันไปทุกโรค. ให้เป็นผู้ไม่มีโรค และชื่อว่า **“อาโรคฺยาปรมา ลาภา”** ที่แท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยาย

“ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา” ตามโอกาสเพียงเท่านั้น.

แก่นพุทธศาสตร์

- ๒ -

๗ มกราคม ๒๕๐๕

ความว่าง

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้จะได้อธิบายเรื่อง “ความว่าง” ทั้งนี้เป็นความต้องการของท่านผู้อำนวย การอบรม.

เนื่องจากการบรรยายครั้งที่แล้วมาได้กล่าวถึงความว่าง ในฐานะที่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง แต่โอกาสไม่อำนวยให้กล่าวถึงเรื่องนั้นแต่เรื่องเดียว โดยเฉพาะ เพื่อความเข้าใจที่ทั่วถึง; เพราะฉะนั้นเรื่องความว่างจึงยังมีความคลุมเคลืออยู่บางประการ จึงได้มีการบรรยายเฉพาะเรื่องความว่างอย่างเดียวในวันนี้.

ท่านทั้งหลายควรจะทราบว่ เรื่องความว่างนั้น เป็นเรื่องที่เข้าใจยากที่สุดในบรรดาเรื่องของพุทธศาสนา; ทั้งนี้เพราะว่า เป็นเรื่องหัวใจอย่างหนึ่งของพุทธศาสนานั่นเอง.

สิ่งที่เรียกกันว่า “หัวใจ” ก็พอจะมองเห็นหรือเข้าใจกันได้ทุกคนว่า หมายถึงสิ่งที่ลึก ที่ละเอียด สุขุม ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการตา หรือความตริคไปตามความเคยชิน หรือตามกิริยาอาการของคนธรรมดา แต่จะเข้าใจได้ก็ด้วยการตั้งอกตั้งใจศึกษา.

....

คำว่า “ศึกษา” นี้ มีความหมายอย่างหนึ่งอยู่ตรงที่การสังเกตสนใจ สังเกตพิจารณาอยู่เสมอ. ทุกคราวที่มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นกับใจ ที่เป็นความทุกข์หรือเป็นความสุขก็ตาม. ผู้ที่มีความคุ้นเคยกับการสังเกตในเรื่องทางจิตใจเท่านั้นที่จะเข้าใจธรรมะได้ดี ผู้ที่เพียงแต่อ่าน ๆ ไม่สามารถจะเข้าใจธรรมะได้. บางทียิ่งไปกว่านั้นก็คือจะเผลอ. แต่ถ้าเป็นผู้ที่พยายามสังเกตเรื่องเกี่ยวกับจิตใจของตัวเอง โดยเอาเรื่องจริงในใจของตัวเองเป็นเกณฑ์อยู่เสมอแล้ว ไม่มีทางที่จะพินเผลอ; จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ และความดับทุกข์ได้ดี, และในที่สุดก็จะเข้าใจธรรมะ ก็จะไปอ่านหนังสือก็จะรู้เรื่องดี. ลักษณะอย่างนี้เราเรียกว่ามี *spiritual experience* มาก.

คนเราตั้งแต่เกิดมาจนกว่าจะตาย ย่อมเต็มไปด้วยสิ่ง ๆ นี้ : ก็คือการที่ใจของเราได้สัมผัสกันเข้ากับสิ่งแวดล้อม แล้วเกิดผลเป็นอะไรขึ้นมา คราวไหนเป็นอย่างไร และคราวไหนเป็นอย่างไร เพราะว่าเรื่องที่เป็นไปเองนั้นย่อมมิได้ทั้งฝ่ายที่เป็นทุกข์ และทั้งฝ่ายที่ไม่เป็นทุกข์ คือทำให้ฉลาดขึ้น และมีจิตใจเป็นปกติเข้มแข็งขึ้น.

ถ้าหากว่าเราคอยสังเกตว่า ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา; ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความว่างจากความทุกข์; อย่างนั้นแล้ว จะมีความรู้สึกที่ชัด และมีความเคยชินในการที่จะรู้สึกหรือเข้าใจ หรือ เข้าถึง ความว่างจากความทุกข์นั้นได้มากขึ้น. จะต้องทำในใจไว้อย่างนี้ จึงจะเข้าใจเรื่อง ที่เรียกว่าลึกลับ หรือประณีต ละเอียดสุขุม เช่นเรื่องความว่างนั้นได้.

....

ท่านทั้งหลายควรจะระลึกถึงข้อที่ได้กล่าวในการบรรยายครั้งก่อนว่า พระอรชรรตถาจารย์ทั้งหลายเรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นแพทย์ในทางวิญญาณ และแบ่งโรคของคนเราออกเป็นโรคทางฝ่ายร่างกาย จิตใจ และโรคทางฝ่ายวิญญาณ. โรคที่เราจะต้องไปโรงพยาบาลตามธรรมดา หรือไปโรงพยาบาลสมเด็จพระยาที่ปากคลองสาน เหล่านี้เรียกว่า โรคทางกายทั้งนั้น. ส่วนโรคทางวิญญาณนั้น หมายถึงที่ต้องแก้กันด้วยธรรมะ : เพราะฉะนั้น จึงมีโรคทางจิต หรือทางวิญญาณอีกประเภทหนึ่ง ต่างหากจากโรคทางกาย. ข้อความในอรชรรตถาเรียกโรคอย่างนี้ว่าโรคทางจิต.

ในภาษาไทยเราเอาคำว่า “โรคจิต” นี้มาใช้ที่โรคทางกาย เช่นโรคที่จะต้องไปโรงพยาบาลที่ปากคลองสานนั้นเราเรียกกันว่า โรคจิต; แต่โรคอย่างนี้ในภาษาบาลีในทางธรรมะเรียกว่าเป็นโรคทางกายอยู่นั่นเอง. การแบ่งโรคเป็นโรคกายกับโรคจิต จึงมีต่างกันกับที่เราแบ่งกันในภาษาไทยเรา.

อาตมาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าท่านทั้งหลายจะเข้าใจโรค ก็ควรจะแยกเป็นโรคทางกายแท้ ๆ คือทาง physical และโรคทางกายที่ลึกลับเข้าไปคือทาง mental ทั้งสองอย่างนี้เอาไว้ทางฝ่ายร่างกาย. ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั่นก็คือฝ่าย spiritual คือโรคที่เกิดแก่สติปัญญา

ไม่ใช่ที่เกิดแก่ระบบประสาทหรือมันสมอง แต่เกิดแก่ระบบของสติปัญญา ที่จะรู้จะเข้าใจชีวิต หรือโลกตามที่เป็นจริง; เพราะฉะนั้น ท่านจึงหมายถึงความหลง หรืออวิชชา หรือความเข้าใจผิดที่เนื่องมาจากอวิชชานี้ จนมีการกระทำที่ผิดๆ จนต้องเป็นทุกข์ ทั้งที่เราไม่เป็นโรคทาง physical หรือทาง mental. นี่เป็นความหมายข้อแรกที่จะต้องถือ กำหนดไว้เป็นพื้นฐาน.

....

เมื่อเรามีโรคทางวิญญาณ (spiritual) แล้วเราจะแก้กันด้วยอะไร ?

ถ้ากล่าวกันทางธรรมะก็แก้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ความว่าง” นั่นเอง; และยิ่งไปกว่านั้นก็ถือว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่าง หรือสูญญา ในภาษาบาลีนั้น มันเป็นที่ *ยาแก้โรค* และเป็นทั้ง *ความหายจากโรค* เพราะว่าเราไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ยาที่จะแก้โรคก็คือความรู้ หรือการปฏิบัติ จนให้เกิดความว่าง. ที่นี้ ถ้าความว่างเกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะเป็นยาแก้โรค; และเมื่อหายจากโรคก็ไม่มีอะไร นอกจาก ความว่างจากความทุกข์, หรือจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. เพราะฉะนั้น คำว่า “ความว่าง” จึงหมายถึงทั้ง *ยาแก้โรค* และ *ความหายโรค*.

ความว่างที่มีขอบเขตกว้าง มีความหมายกว้างนั้น หมายถึงความว่างอยู่ในตัวมันเอง; ถ้าว่าความว่างแล้วต้องเป็นตัวเอง คือตัวมันเอง ไม่มีอะไรมาจะต้องปรุงแต่งแก้ไข หรือทำอะไรกับมันได้ จึงถือว่าเป็นสภาพที่เป็นนิรันดร คือไม่ต้องเกิดในที่แรก แล้วดับไปในที่สุด. มันมี “ความมี” อยู่อีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความมีของสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีการเกิดขึ้นแล้วดับไป; แต่เราก็ไม่มีคำอื่นใช้ เราจึงเรียกว่า “ความมี” มีสภาพที่เรียกว่า ความว่าง น้อยเป็นนิรันดร.

ถ้าใครเข้าใจ; หมายความว่า ถ้าจิตใจของผู้ใดเข้าถึงสิ่ง ๆ หนึ่งมันก็จะเป็น ยาแก้โรค, และเป็นความหายจากโรค ขึ้นมาทันที; เป็นสภาพที่ว่างนิรันดร คือ ไม่มีโรคนั่นเอง.

.....

ท่านทั้งหลายลองพยายามคอยจับความหมายของคำว่า “ความว่าง” หรือที่เรียกเป็นบาลีว่า “สุญญตา” นี้ให้ดีๆ ซึ่งอาตมาจะได้กล่าวเป็นลำดับไป.

สิ่งแรกที่สุกขอให้นึกว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันว่า บรรดาคำที่เป็น ตถาคตภาสิต คือคำที่พระตถาคตกล่าวแล้วละก็ ต้องหมายถึงเรื่องความว่าง จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย. นอกนั้นก็ไม่ใช่เรื่องความว่างนั้น เป็นคำกล่าวของคนอื่น ไม่ใช่ของพระตถาคต; คือ จะเป็นคำกล่าวของสาวกชั้นหลัง ซึ่งนิยมความเย็นเยื่อ พุทมากเรื่องไป เป็นเรื่องที่ตั้งใจจะแสดงความเฉลียวฉลาด หรือ ความไพเราะ; ส่วนคำที่เป็นตถาคตภาสิตนั้น จะสั้น ๆ ล้วน ๆ ระบุตรงไปยังเรื่องของ ความว่าง ว่างจากความทุกข์ และว่างจากกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นั้นเป็นส่วนสำคัญ.

แต่ถ้าจะกล่าว ยังกล่าวไปได้อีกมากมายว่า เป็นความว่างจากตัวตน, ว่างจากความมีอะไรเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน, เพราะว่าความว่างนี้ มันมีความหมายมากมายมหาศาล จะกล่าวอย่างไรก็ได้ มันมีลักษณะว่างก็จริง แต่ว่ามีอะไร ๆ ที่แสดงให้เห็นอยู่เท่านั้น มากมายเหลือจะพรรณนาได้.

เรามุ่งหมายจะวินิจฉัยกันแต่เฉพาะ ความว่างจากความทุกข์ และ ว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเรา หรือมีของของเราเท่านั้น. คำว่าความว่างในลักษณะที่จะเป็นการปฏิบัติ^๕, หมายถึงความว่างอย่าง^๕.

.....

ถ้าเราจะตามกันขึ้นว่า มีหลักพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไร? ที่จะเป็นหลักกันจริง ๆ.

เราก็จะพบว่าโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เรารู้จักดูโลกโดยความเป็นของว่าง คือบาลีว่า “สุญฺญโต โลโก อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต” เป็นต้นนั้น คือมีใจความว่า “เธอจงดูโลกโดยความเป็นของว่าง มีสติอยู่อย่าง^๕ทุกเมื่อ และเมื่อท่านมองเห็นโลกอยู่^๕ในลักษณะอย่าง^๕นี้ ความตายก็จะค้นหาตัวท่านไม่พบ” ^๕อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่งมีใจความว่า “ถ้าใครเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่แล้ว ^๕ผู้นั้นจะอยู่นอกเหนืออำนาจของความทุกข์ ซึ่งมีความตายเป็นประธาน” หรือเรียกกันในนามของความตาย.

นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า การที่ทรงดำริให้ดูโลก, เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง^๕นั้น เป็นสิ่งสูงสุดอยู่แล้ว; ถ้าผู้ใดอยากจะไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ หรือความตาย^๕ ให้ดูโลก คือสิ่งทั้งปวงให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริง คือว่างจากความ^๕มีตัวเรา หรือของเรา.

ที่^๕พระพุทธภาษิตที่ตัดไป ก็คือแสดงอานิสงส์ว่า “นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ”, “นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ” ซึ่งแปลตามตัวพยัญชนะก็ว่า ที่ว่างอย่าง^๕ยั้งนั้นแหละคือนิพพาน

และนิพพานคือ เครื่องนำมาซึ่งความสุขอย่างยิ่ง นี่ท่านต้องเข้าใจให้ชัดเจนไปว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “นิพพาน” ที่แปลว่า *ดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น* มีความหมายว่าเป็นความว่างอย่างสิ้น คือถึงถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง.

เราจะต้องเข้าใจว่า “ว่างที่ไม่ใช่อ่างยิ่ง” นั้นก็มีอยู่เหมือนกัน หมายความว่ารู้เรื่องความว่าง เข้าถึงความว่างที่ยังไม่สมบูรณ์หรือไม่ถูกต้องเต็มที่ อย่างนี้ยังไม่เป็นความว่างอย่างยิ่ง. เราจะต้องเข้าถึงด้วยสติปัญญาอย่างยิ่งเต็มที่ จนไม่มีความรู้สึกตัวตนหรือของตนโดยประการทั้งปวงจริงๆ จึงจะเรียกว่า *ปรมิ สุขุณิ* คือความว่างหรือของว่างอย่างยิ่ง.

ส่วนที่ว่า ความว่างอย่างยิ่งเป็นนิพพาน หรือเป็นอันเดียวกับนิพพานนั้น หมายความว่า : ถ้ามันว่าง มันก็คือดับหมดของสิ่งที่ลุ่มโหลงๆ อยู่ หรือของสิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเป็นกระแส เป็นสาย เป็นวงกลม เป็นตันอยู่ จึงจะเรียกว่าดับอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น ว่างอย่างยิ่ง กับ ดับอย่างยิ่ง มันจึงเป็นของอันเดียวกัน.

ที่ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คือถ้าว่างอย่างยิ่งแล้วก็เป็นนิพพาน และเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น ; ข้อนี้เป็นคำพูดอย่างสมมติ ที่เรียกว่าพูดโดยโวหารสมมติ, พูดโดยภาษาชาวบ้าน ทำนองเป็นโฆษณาชวนเชื่อให้สนใจ ; เพราะว่า คนทั่วไปนี้หลงใหลความสุข ไม่ต้องการสิ่งอื่นเลย จึงต้องบอกว่า เป็นสุข และเป็นสุขอย่างยิ่งด้วย. แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว มันยิ่งกว่าสุข มันเหนือไปจากสุข เพราะว่าเป็นความว่าง ; ไม่ควรที่จะกล่าวว่า สุข หรือ ทุกข์เลย เพราะอยู่เหนือความสุขและความทุกข์ ที่คนธรรมดาเขารู้จักกันอยู่อย่างไหน.

.....

ความว่างย่อมอยู่เหนือคำว่า “ความสุข” และ “ความทุกข์”. แต่ถ้าพูดอย่างนั้นก็ไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้น จึงพูดว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นคำพูดอย่างสมมติตามภาษาชาวบ้าน ไม่พูดว่าว่างอย่างยิ่ง : แต่พูดว่า สุขอย่างยิ่งขึ้นมาอีกโหวตหนึ่ง อีกคำหนึ่ง หรืออีกความหมายหนึ่ง.

เมื่อเป็นดังกล่าวมานี้จะต้องถือเอาความหมายนี้ให้ถูกต้อง, คือว่า ถ้าพูดกันถึงความสุขจริงๆ กันแล้ว มันต้องไม่ใช่ความสุขอย่างที่พวกคนทั่วไปเขามองเห็น หรือมุ่งหมาย แต่ต้องเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง มีความหมายอีกแบบหนึ่ง; ก็ว่างจากสิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนเปลี่ยนแปลง อะไรต่างๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น. นั่นแหละจึงจะเรียกว่าน่าดูจริงๆ น่าชื่นใจหรือน่าปรารถนาจริงๆ; เพราะถ้ามันยังไหลเวียนเปลี่ยนแปลง คือโยกเยกโคลงเคลงอยู่เสมอ มันจะเป็นความสุขได้อย่างไร.

ความสุขทางเนื้อหนัง ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ทำนองนี้มันจึงเป็นมายาและไม่ถูกกล่าวว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง; จะกล่าวก็เป็นความสุขตามความหมายของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่ใช่สุขอย่างยิ่ง คือนิพพาน หรือความว่าง.

การที่ได้ยินคำว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น อย่าเพื่อตะครุบเอาว่า มันตรงกับที่เรามุ่งหมายแล้ว แล้วก็เลยฝันถึงนิพพาน โดยไม่เข้าใจความหมายว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง ตั้งนี้เป็นต้น.

....

พระพุทธภาษิตที่แสดงถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความว่างนั้น คือพระพุทธภาษิตที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

อาตมากำลังกล่าวเอ่ยถึงคำว่า เป็น “หัวใจของพุทธศาสนา” ฉะนั้น ขอให้สนใจสักหน่อย นั่นคือพระพุทธานุญาตที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา” : ถ้าเป็นบาลีก็ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลฺล อภินเวสย” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” สั้น ๆ เท่านั้น ตามตัวหนังสือมีเพียงเท่านั้น. แต่ถ้าขยายความในภาษาไทยไปอีกหน่อยก็ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือของเรา.

นี่ฟังดูให้ทีอาจเข้าใจได้ในตัวประโยคนั้นเองว่า “อันใคร ๆ” คือไม่ยกเว้นใคร; “ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น” คือทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าเป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของของเรา. เป็นตัวเรา คือยึดมั่นว่าอัตตา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า อหังการ; เป็นของเราก็คือ เป็นอัตตนิยา แปลว่าเนื่องด้วยตัวเรา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า มมังการ.

อย่าได้มีอหังการหรือมมังการในสิ่งใด ๆ หมด นับตั้งแต่ผู้ที่ไม่มียารักษาอะไรเลยสักเม็ดหนึ่งขึ้นมาจนถึงวัตถุที่มีค่า เช่น เพชร นิล จินดา, กระจ่างกามารมณ์, กระจ่างสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือธรรมะ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มรรค ผล นิพพาน อะไรก็ตาม; ไม่ควรจะดยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา. นี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนา.

เรื่องนี้ก็ไต่กล่าวไว้ละเอียดแล้วในการบรรยายในที่บางแห่ง หากอ่านดูได้ มันยึดยาวเหมือนกัน ว่าอะไรคือหัวใจของพระพุทธศาสนา, ทรัพยากรพิสูจน์ว่าอย่างไร. ในที่นี้จะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันด้วยพระองค์เองว่า “นี่แหละคือบทสรุปของคำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นของตถาคต” :-

ถ้าได้ยินคำนี้ คือคำว่า “สพฺพเพ ฐมฺมา นาลํ อภินิเวสาย” นี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้ยินได้ฟังทั้งหมด, ถ้าได้ปฏิบัติในขั้นนี้ก็เหมือนว่าได้ปฏิบัติทั้งหมด, ถ้าได้ผลมาจากขั้นนี้ก็ว่าได้ผลทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องกลัวว่ามันจะมากมายเกินไปจนเราเข้าใจไม่ได้; เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบว่า สิ่งที่เราที่รู้มันเท่ากับใบไม้ทั้งป่าทั้งดง แต่สิ่งที่นำมาสอนให้พวกเธอปฏิบัติมันก็มีแค่เดียว ก็หมายถึงหลักที่ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน หรือของคน นั้นเอง.

....

ที่ว่าถ้าได้ยินสิ่งนี้เป็นได้ยินทั้งหมดนั้น ก็เพราะว่าทุกเรื่องมันสรุปรวมอยู่ที่นี้ เพราะว่าเรื่องทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ไม่มีเรื่องอื่นนอกจากความทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์.

ที่นี้ ความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ในขณะที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นแหละเป็นความทุกข์, แล้วในขณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะที่นั้นไม่มีทุกข์ การปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นให้เด็ดขาดลงไปเป็นตลอดกาล, ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นกลับมาอีก เท่านั้นก็พอแล้ว ไม่มีเรื่องอะไรอีกแล้ว.

ที่ว่าปฏิบัติในขั้นนี้ เป็นการปฏิบัติทั้งหมดนี้ หมายความว่า ท่านลองคิดดูว่ามีอะไรที่จะเหลืออยู่ ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ. เพราะในขณะที่บุคคลคนหนึ่ง จะเป็น นาย ก. นาย ข. นาย ง. อะไรก็ตาม มีจิตใจปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะที่ เขามีอะไรบ้าง ? ขอให้ลองคิดดู.

เราไล่ขึ้นไปตั้งแต่สรณาคมน์ แล้วก็ทาน แล้วก็ศีล แล้วสมาธิ แล้วก็
ปัญญา มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับ.

ข้อแรก เกี่ยวกับสรณาคมน์ :

ถ้าในขณะนั้นเขาเป็นคนเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือว่าเขา
มีหัวใจว่างจากกิเลสและความทุกข์ เป็นอันเดียวกับหัวใจของพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์. เพราะฉะนั้น ในขณะนั้นเขาได้เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
โดยที่ไม่ต้องตะโกนว่า พุทธฺิ สรณฺิ คจฺฉามิ เป็นต้นเลย.

การร้องว่า พุทธฺิ สรณฺิ คจฺฉามิ เป็นต้นนั้น มันเป็นพิธี เป็นแบบเป็นพิธี
ที่เริ่มต้นด้วยข้างนอก ยังไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จิตใจ. และถ้าในขณะใด
คนใดก็ตาม มีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา – ของเรา แม้ในขณะหนึ่ง
ครู่หนึ่งก็ตาม; อย่างที่ท่านทั้งหลายกำลังนั่งอยู่ที่นั่น ถ้าผู้ใดมีจิตใจว่างจากความ
ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ ว่าเรา – ของเราแล้ว แปลว่าจิตใจกำลังว่าง เข้าถึงความว่าง
มีความสะอาด สว่าง สงบอยู่, เป็นอันเดียวกับหัวใจของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.
เพราะฉะนั้นช่วงเวลาหรือเวลาที่จิตใจว่างอย่างนี้ ถือว่าเป็นผู้มี สรณาคมน์ ก็ถึงพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์.

เลื่อนขึ้นมาถึง การให้ทาน การบริจาค :

การให้การบริจาคนั้นก็หมายความว่า ให้ออกไป ให้หมดความยึดมั่นถือมั่น
ว่าตัวกู หรือของกู. ส่วนการทำบุญที่คิดว่าจะได้ผลตอบแทนกลับมาหลายเท่า; เช่น

ทำบุญน้อยหนึ่งก็ให้ไต้หวันหลังหนึ่ง อย่างนั้นมันเป็นการค้ากำไรเกินควร; ไม่ใช่การให้ทาน.

การให้ทานต้องเป็นการบริจาคสละสลัดสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา - ของเรา นั้นแหละออกไป. เพราะฉะนั้น ในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเรา - ของเรา ในขณะที่เรียกว่าบุคคลนั้นได้บริจาคทานถึงที่สุด เพราะว่าแม้แต่ตัวเขาเองก็ยังไม่ยึดแล้วจะเอาอะไรมาเหลืออยู่. ส่วน “ของเรา” ก็พลอยหมดไปตามความที่ไม่มีตัวเรา; และเมื่อหมดความรู้สึกว่ามีตัวเรา สิ่งที่เป็นของเราก็สลายตัวลงไปเอง. เพราะฉะนั้นในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากตัวตน ผู้นั้นได้ชื่อว่าได้บำเพ็ญทานอย่างยิ่ง แม้แต่ “ตัวเรา” ก็บริจาคไปจนหมดสิ้น และพวง “ของเรา” เข้าไปด้วยจนหมดสิ้น; ดังนั้นในขณะที่มีจิตว่างอันแท้จริงนี้ จึงชื่อว่ามี การบำเพ็ญทานถึงที่สุด.

เลื่อนขึ้นมาถึง เรื่องศีล :

คนที่มิจฉิว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตนของตนนั้น เรียกว่าเป็นคนมีศีลแท้แท้จริง และเต็มเปี่ยมถึงที่สุดด้วย. ศีลนอกนั้นเป็นศีลล้มลุกคลุกคลาน คือศีลที่ตั้งเจตนาว่าเราจะเว้นอย่างนั้น เราจะเว้นอย่างนี้; แล้วก็เว้นไม่ได้ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่นั่นเอง เพราะว่าไม่รู้จักปล่อยวางตัวตนเสียก่อน.

ไม่รู้จักปล่อยวางของตนเสียก่อน คือไม่มีความว่างจากตัวตนเสียก่อน ศีลก็มันบวมไม่ได้; แม้จะมีกลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นอริยกันตศีล คือไม่เป็นศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ เป็นแต่โลกียศีล ที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่เรื่อย ไม่เป็นโลกุตตรศีลขึ้นมาได้. ถ้าเมื่อใดมีจิตว่าง แม้ชั่วขณะหนึ่งจวนหนึ่ง หรือคนหนึ่งก็ตาม ก็นับว่ามีศีลแท้แท้จริงตลอดเวลาเหล่านั้น.

เลื่อนขึ้นมาเรื่อง สมาธิ :

จิตว่างนั้น เป็นสมาธิอย่างหนึ่ง เป็นจิตที่สงบนิ่งอย่างยิ่ง. สมาธิที่พยายาม
ปลุกปล้ำตัม ๆ ลุก ๆ มันก็ยังไม่ใช่สมาธิ; และยิ่งสมาธิที่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น
นอกจากเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์แล้ว ล้วนแต่เป็นวิจจาคสมาธิทั้งนั้น.

ท่านต้องทราบไว้ว่า มันมีทั้งวิจจาคสมาธิ และสัมมาสมาธิ. เพราะฉะนั้น
คำว่า “สมาธิ” ในที่นี้ เราหมายถึงสัมมาสมาธิ ถ้าเป็นสมาธิอย่างอื่นก็เป็นวิจจาคสมาธิ
ไปหมด. จิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเท่านั้น ที่จะมั่นคง
เป็นสมาธิ ได้อย่างแท้จริง และสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีจิตว่างจึงเป็นผู้ที่มีสมาธิ
อย่างถูกต้อง.

เลื่อนขึ้นมาถึง เรื่องปัญญา :

ปัญญายิ่งบ่งชี้ว่า รู้ความว่าง หรือเข้าถึงความว่าง หรือเป็นตัวความว่าง
นั่นเองก็ตาม นั่นเป็นคำบัญญัติอย่างหนึ่ง; เพราะว่า ขณะที่มีจิตว่างนั้น เป็นความ
เฉลี่ยวลาตอย่างหนึ่ง. ขณะที่เป็นความว่างอย่างหนึ่งก็คือ ขณะที่โมหะหรืออวิชชาเข้ามา
ครอบงำอยู่ แล้วทำให้ยึดมั่นถือมั่นนั้นนี้ ว่าเป็นตัวตนหรือของตน.

ลองคิดดูก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ชัดแจ้งด้วยตนเองว่า พอสิ่งเหล่านั้นออกไปแล้ว
มันจะโง่ได้อย่างไร; เพราะว่าความโง่มันเพิ่งเข้ามาต่อเมื่อมีอวิชชา หลงยึดมั่นว่า
เป็นตัวเราว่าของเรา. ขณะที่จิตที่ว่างจากความโง่อย่างนี้ เข้าถึงความว่างจากตัวเรา
ว่างจากของเรา มันก็ต้องเป็นความรู้หรือเป็นปัญญาเต็มที เพราะฉะนั้นผู้ที่ฉลาดเขาจึงพูด
ว่า ความว่างกับปัญญา หรือสติปัญญานับเป็นสิ่งเดียวกัน; ไม่ใช่เป็นของสองสิ่ง
เหมือนกัน แต่ว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเลย.

ข้อนี้ยอมหมายความว่า บัญญัติแท้จริง หรือถึงที่สุดของบัญญัตินี้ ก็คือ ความว่างนั่นเอง คือว่างจากโมหะที่หลงยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. หมายความว่าพอเอาอันนี้ ออกไปเสีย จิตก็ถึงสภาพเดิมของจิตที่เป็นจิตแท้ คือบัญญัติ หรือสติบัญญัติ.

แต่คำว่า “จิต” อย่างที่กล่าวในที่นี้ มีความหมายเฉพาะในเรื่องที่กล่าวนี้ เท่านั้น; คนอื่นอาจให้ความหมายแก่คำว่าจิตเป็นอย่างอื่น ซึ่งไม่ได้เป็นจิตที่เป็นอันเดียวกันกับบัญญัติอย่างนี้ก็ได้. ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เอาไปปนกัน ที่พูดว่าจิต ๘๘ ทวง จิต ๑๒๑ ทวงนั้นไม่ใช่เรื่องนี้ กันละเรื่องกัน. สิ่งที่เราจะเรียกว่าจิตแท้ ที่เป็นอันเดียวกันกับบัญญัตินี้ เราหมายถึงจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน.

ที่จริงสภาพอันนี้ก็สมควรจะเรียกว่าจิตเลย ควรจะเรียกว่าความว่าง แต่โดยเหตุที่มันเป็นเรื่องที่รู้อะไรได้เราจึงเรียกว่าจิต หรือกลับมาเรียกว่าจิตอีกทีหนึ่ง. นั้นมันแล้วแต่พวกไหนจะนิยมพูดอย่างไร แต่ถ้าจะพูดไปตามที่เป็นจริง หรือตามธรรมชาติจริง ๆ ก็พอจะพูดได้ว่า ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตก็คือสติบัญญัติ คือจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น ในความว่างนั่นเองจึงเป็นบัญญัติอยู่โดยสมบูรณ์.

เลื่อนขึ้นไปถึง มรรค - ผล - นิพพาน :

มรรค ผล นิพพาน นั้นแหละคือความว่างในระดับหนึ่ง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงนิพพานที่เรียกว่า “บรมสุขญญา” หรือ “บรม สุกญญิ” คือว่างอย่างยิ่ง.

ที่ท่านจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ สรรณคมนั้นขึ้นไป แล้วถึงทาน แล้วถึงศีล ถึงสมาธิ ถึงบัญญัติ ก็ไม่มีอะไรนอกจากความว่าง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน;

และ มรรค ผล นิพพาน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ แต่เป็นความว่างขั้นเด็ดขาด ขั้นที่ถึงที่สุด.

ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ได้ฟังข้อนี้คือได้ฟังทั้งหมด ได้ปฏิบัติข้อนี้คือได้ปฏิบัติทั้งหมด และได้รับผลจากข้อนี้คือการได้รับผลทั้งหมด โดยประโยคเพียงประโยคเดียวว่า สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย — สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรมียึดมั่นถือมั่นว่าเรา – ว่าของเรา. นี่จึงพยายามเก็บขึ้นมาด้วยตัวเองให้ได้ว่า ความหมายของคำว่า “ความว่าง” นั้นเป็นอย่างไร.

....

ที่นี้เราลองมานึกถึงสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวงนี้ไม่มีอะไรอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม”.

ในภาษาบาลีคือคำว่า *ธมฺม* ในภาษาสันสกฤตเขียนว่า *ธรรม* ในภาษาไทยเรียกว่า “ธรรม” เฉยๆ สามเสียงนี้แม้จะออกเสียงต่างกันอย่างไร ก็หมายถึงธรรมะซึ่งแปลว่า “สิ่ง” เท่านั้นแหละ; “สพฺเพ ธมฺมา” ก็แปลว่าสิ่งทั้งปวง.

ท่านต้องทำในใจให้แจ่มแจ้ง เล็งถึงสิ่งทั้งปวงกันก่อน ว่าถ้าเราพูดเป็นไทยๆ ว่า “สิ่งทั้งปวง” แล้วมันหมายถึงอะไรบ้าง? มันต้องหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นเรื่องโลก หรือเรื่องธรรมะก็คือสิ่งทั้งปวง จะเป็นฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายจิตใจ ก็คือสิ่งทั้งปวง, หรือถ้าจะมีอะไรมากไปกว่านั้นอีก ก็มากกว่าวัตถุและจิตใจ ก็มีสิ่งที่สามขั้นมาอีก ก็ยังเรียกว่าสิ่งทั้งปวง อยู่ในคำว่า “ธรรม” อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้นอาตมาจึงแนะนำให้ท่านทั้งหลายรู้จักสังเกตว่า :-

- ตัวโลกคือสิ่งทางวัตถุ กล่าวคือ ตัวโลกทั้งหมดในฝ่ายวัตถุธรรม ;
ประเภทหนึ่ง ก็คือ ธรรม.
- แล้วตัวจิตใจที่จะรู้จักโลกทั้งหมดทั้งสน ก็คือ ธรรม.
- ถ้าว่าใจกับโลกกระทบกัน การกระทบนั้นก็เป็นที่ เป็น ธรรม.
- แล้วผลของการกระทบนั้นเกิดอะไรขึ้น เกิดเป็น ความรัก ความโกรธ
ความเกลียด ความกลัว ขึ้นก็ตาม หรือเกิดเป็นสติปัญญา รู้ยิ่งแจ่มแจ้ง
ไปทางความเป็นจริงก็ตาม มันก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
- จะเกิดถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
- ที่สติปัญญาก่อให้เกิดความรู้ เป็นระบบต่างๆ ขึ้นมา อันนั้นก็คือ ธรรม.
- ความรู้นั้นเป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติ เป็นศีล สมาธิ ปัญญา หรือปฏิบัติ
อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา การปฏิบัตินั้นก็คือ ธรรม
- ครั้นปฏิบัติสิ่งต่างๆ ลงไปแล้วผลย่อมจะเกิดขึ้น สรุปแล้วเรียกว่า มรรค
ผล นิพพาน เหล่านี้เป็นผลที่เกิดขึ้น แม้ผลนี้ ก็คือ ธรรม.

.....

สรุปแล้วมันคือธรรมทั้งนั้น กินความมาตั้งแต่เปลือกแท้ๆ กล่าวคือโลก
หรือวัตถุ, แล้วกินความจนถึงจิตใจ ถึงการกระทบระหว่างใจกับโลก ถึงผลที่เกิดขึ้น
จากการกระทบ เป็นความผิด ความถูก ความดี ความชั่ว, กระทั่งเป็นวิชาความรู้
ชนิดที่ให้เกิดความรู้ทางธรรมะ การปฏิบัติธรรมะ และมรรค ผล ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ
ธรรมะ. นี่ถ้าเห็นหมดคนแต่ละอย่างๆ ชัดเจนแล้ว ก็เรียกว่าเห็นสิ่งทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สิ่งซึ่งปวงคงที่ว่ามันแหละ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ส่วนไหนเลย ว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของเรา; คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือร่างกาย ก็ยึดถือไม่ได้ ส่วนที่เป็นจิตเป็นใจก็ยังยึดถือไม่ได้ เพราะมันยังเป็นมายา ยิ่งไปกว่าส่วนที่เป็นวัตถุเสียอีก. เพราะฉะนั้น จึงมีคำตรัสว่า ถ้าจะยึดถือตัวตนกันแล้ว น่าจะยึดถือที่วัตถุดีกว่า เพราะมันยังเปลี่ยนแปลงช้ากว่า ไม่มายาหลอกลวงเหมือนจิตใจ อย่างที่เราเรียกกันว่านามธรรมนั้น.

จิตใจในที่นี้ ไม่ได้หมายถึง “จิต” อันเป็นตัวเดียวกันกับความว่างอย่างที่กล่าวเมื่อตะกี้ แต่หมายถึงจิตที่เป็นความรู้สึกทางจิต หรือ *mentality* ต่าง ๆ อันเป็นจิตที่คนธรรมดารู้จัก.

ที่นี้ การกระทบระหว่างโลกกับจิตใจ มีผลเป็นความรู้สึกต่าง ๆ เป็นความรัก ความเกลียด ความโกรธ เหล่านี้ก็คือธรรมะ ซึ่งก็ยังยึดถือไม่ได้ เพราะมันเป็นมายาที่เกิดจากมายา ที่เป็นไปฝ่ายกิเลส แล้วยังเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ที่จะไปยึดถือเข้า.

แม้ว่าเป็นฝ่ายสติปัญญา ก็ยังสอนไม่ให้ยึดถือ ว่าเรา—ว่าของเรา เพราะว่า เป็นเพียงสักว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดแล้วจะเกิดความหลงผิดขึ้นมาใหม่ จะมีตัวเราและมีของเรา คือมีเราผู้มีสติปัญญา และมีสติปัญญาของเรา; เป็นความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา ก็เป็นความหนัก เนื่องด้วยการยึดถือนั้น จะเกิดความรวนเรไป ตามความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น แล้วก็เป็นอย่างนี้.

แม้มาถึงความรู้ ก็ให้ถือว่าเป็นสักแต่ความรู้. อย่าเข้าไปหลงยึดมั่นถือมั่น จะเกิดอาการของศีลพัทพัฒนาตต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วก็จะต้องเป็นทุกข์ โดยไม่รู้สึกรู้สีก้าวเพราะเหตุนี้.

การปฏิบัติธรรมะนั้นก็เหมือนกัน มันเป็นสักว่าการปฏิบัติ เป็นความจริงของธรรมชาติ ทำลงไปอย่างไรผลย่อมเกิดขึ้นอย่างนั้น โดยสมส่วนกันเสมอ; จะไปเอามาเป็นเรา เป็นของเราไม่ได้. เพราะถ้าเกิดไปยึดมั่นถือมั่นก็คือหลงผิดขึ้นมาอีก เป็นการสร้างตัวตนที่ลม ๆ แล้ง ๆ ขึ้นมาอีก แล้วมันก็ต้องทุกข์เหมือนกับที่ไปยึดในเรื่องกามารมณ์ ยึดในเรื่องผิด ๆ อย่างอื่นเหมือนกัน.

พอมาถึงมรรค ผล นิพพาน นั่นก็คือธรรมะหรือธรรมชาติที่เป็นอย่าง
 ๕
 นั้นเอง. หรือแม้ที่สุดตัวความว่างเองก็สักแต่ว่าธรรมชาติ, พระนิพพานเอง ซึ่งเป็น
 สิ่งเดียวกันกับความว่าง ก็เป็นสักแต่ว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดถือเข้าก็เป็นผิดนิพพาน
 หรือผิดความว่าง ผิดตัวนิพพาน; เพราะฉะนั้นพพาน หรือว่าความว่างจริง ไม่ใช่วิสัย
 ที่จะถูกยึดมั่น – ถือมั่น ว่าตัวหรือว่าของตัวได้.

เป็นอันกล่าวได้ว่า **ถ้ามีผู้ใดยึดมั่นลงไปทีนิพพาน หรือความว่าง ย่อม**
 จะผิดตัวความว่าง, หรือผิดตัวนิพพานทันที.

นี่คือการบอกให้ทราบว่ **ทุกอย่างไม่มีอะไรเลยนอกจากธรรมะ** ไม่ได้
 เป็นอะไรเลยนอกจากธรรมะ.

.....

คำว่า ธรรมะ^๕ นั้น หมายความว่า ธรรมชาติ, ธรรมชาติเท่านั้นเอง.

ที่ว่าธรรมะล้วน ๆ ไม่มีอะไรเจือปนคือธรรมชาติ ถือเอาหลักให้ตรงตัว
 พยายามว่าธรรมะได้เสีย; กล่าวคือ **คำว่าธรรมะ^๕ แปลว่าสิ่งที่ตรงตัวมันอยู่** ถ้า

สิ่งใดมีการทรงตัวอยู่แล้ว สิ่งนั้นเรียกว่าธรรมะ และต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท :
 สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง นี้ประเภทหนึ่ง, สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง
 ไม่มีอะไรปรุงแต่งนี้อีกประเภทหนึ่ง. ท่านไปดูเอาเองจะพบว่ามันมีเพียงสองสิ่งเท่านั้น.

สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะมีอะไรปรุงแต่งนี้มันมีการทรงตัว
 มันเอง อยู่ที่ความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั่นเอง หรือว่า กระแสความไหลเวียนเปลี่ยน
 แปลงนั้นแหละคือตัวมันเอง. นี้คือความหมายของคำว่าธรรมะ คือทรงตัวอยู่.

ส่วนสิ่งใดที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ;
 สิ่งนี้หมายถึงพระนิพพาน หรือความว่างอย่างเดียวกัน. สิ่งนี้มันก็มีการทรงตัว
 มันเองอยู่ได้ ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง คือภาวะแห่งการไม่เปลี่ยนแปลง นั้นแหละ
 คือตัวมันเองในที่นี้ มันจึงเป็นธรรมะประเภทที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

แต่ทั้งประเภทที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงก็ตาม และไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง
 เลยก็ตาม มันก็สักแต่ว่า ธรรมะ คือสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่ได้โดยภาวะอย่างหนึ่ง ๆ.
 ฉะนั้น จึงไม่มีอะไรมากไปกว่าธรรมชาติ, จึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะเป็นเพียงธรรมชาติ,
 จึงว่าธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีอะไร มีแต่ธรรมะเท่านั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

เมื่อเป็นธรรมะเท่านั้นแล้ว จะไปยึดถือว่าเรา - ว่าของเราได้อย่างไร ?
 หมายความว่า เป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในภาษาบาลีเรียกว่าธรรมะ. คำว่าธรรมะในกรณี
 อย่างนี้แปลว่าธรรมชาติ หรือธรรมตา ซึ่งหมายความว่า เป็น ตถตา คือมันเป็นอย่างนั้นเอง
 เป็นอย่างอื่นไม่ได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียงธรรมะ. สิ่งทั้งปวงจึงไม่มีอะไรนอกจาก
 ธรรมะ หรือธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งทั้งปวง. ดังนั้นก็แปลว่าสิ่งทั้งปวงคือธรรมะ.

....

....

....

....

ธรรมะแท้จะต้องว่างจากตัวตนหมด. ไม่ว่าธรรมะส่วนไหน ข้อไหน ชั้นไหน ประเภทไหน ธรรมะจะต้องเป็นอันเดียวกับความว่าง คือว่างจากตัวตนนั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราต้องทำให้พบความว่างในสิ่งทั้งปวง หรือว่าจะศึกษาความว่างก็ต้องศึกษาที่สิ่งทั้งปวง ซึ่งรวมเรียกสั้น ๆ ว่าธรรมะ. หรือจะพูดเป็น *logic* ว่า **สิ่งทั้งปวงก็สักแต่เท่ากับธรรมะ, ธรรมะเท่ากับสิ่งทั้งปวง, หรือสิ่งทั้งปวงเท่ากับความว่าง;** เพราะฉะนั้น ความว่างก็เท่ากับธรรมะ แล้วแต่จะพูด. แต่ให้รู้ความจริงว่ามันไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ที่เป็นความว่างไม่ควรยึดมันถือมันเลย ว่าเรา หรือว่าของเราก็คือตาม.

ในที่นี้จะเห็นได้ชัดว่า **ความว่างนี้ หรือของว่างนี้ก็คือ ความจริงของสิ่งทั้งปวง.** ต้องหมดความหลงโดยประการทั้งปวงเท่านั้นจึงจะเห็นความว่าง; หรือถ้าเห็นความว่างนั้น ก็คือปัญญาที่ไม่หลง ปัญญาแท้ที่บริสุทธิ์ที่ไม่หลง.

แต่ที่นี้ มันมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง คือ **ธรรมะประเภทอวิชชา** หรือความหลงผิด; เป็น *reaction* ที่เกิดมาจากการที่จิตใจกระทบกันกับวัตถุหรือโลก. เพราะตั้งแต่ที่ได้อ่านมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อจิตใจหรือธรรมะประเภทจิตใจกระทบกันกับธรรมะประเภทวัตถุนี้ ย่อมมี *reaction* เป็นความรู้สึก; ในความรู้สึกนี้เดินไปทางอวิชชาก็ได้ เดินไปทางวิชา คือรู้แจ้งก็ได้ มันแล้วแต่สิ่งแวดล้อม แล้วแต่สภาพตามที่เป็นอยู่จริงของสังขารกลุ่มนั้น หรือของธรรมะกลุ่มนั้น มันจะเป็นไปในรูปไหน. เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมะอีกไม่ใช่อื่น แต่เป็นธรรมะฝ่ายอวิชชา ทำให้เกิดความรู้สึกยึดมันถือมันไปในทางที่มีตัวมีตนหรือของของตน. แต่อย่าลืมว่านี่ก็คือสักแต่ธรรมะ เนื้อแท้ของมันก็คือความว่าง.

....

อย่าลืม อวิชชาก็คือความว่างเท่ากันกับวิชา หรือเท่ากันกับนิพพานมันเป็นธรรมชาติเท่านั้น.

ถ้าเรามองมันเป็นแค่ธรรมชาติเท่านั้นแล้ว เราจะเห็นว่าว่างจากตัวตนอยู่เรื่อย; แต่ธรรมะในขั้นนี้ แม้จะเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่างอย่างนี้ มันก็มีผลไปอีกทางหนึ่งตามแบบของอวิชชา คือให้เกิดเป็นมายา ว่าตัวว่าตนขึ้นมาได้ในความรู้สึก หรือในความยึดถือ. เพราะฉะนั้น จึงต้องระวังให้ดีในธรรมชาติที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นหรือเป็นประเภทอวิชชา และมันก็รวมอยู่ในสิ่งทั้งปวง รวมอยู่ในคำว่าสิ่งทั้งปวงคำเดียวกันด้วย.

ถ้าเรารู้สิ่งทั้งปวงจริงๆ แล้ว ความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่นที่เป็นอวิชชา^{นี้} ไม่อาจเกิด; ที่นั่นหากว่าเราไม่รู้ธรรมชาติ หรือไม่รู้สิ่งทั้งปวง ปล่อยให้ตามอำนาจของสัญชาตญาณของสัตว์ที่ยังโง่งหลงอยู่ มันจึงได้ช่องได้โอกาสแก่ธรรมชาติอวิชชาหรือฝ่ายยึดมั่นถือมั่นไปเสียทีพิศ; ฉะนั้นคนเราจึงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ กล้ายกัว่าเป็นมรดกที่ตกทอดมาตั้งแต่ไม่รู้ว่าจะครั้งไหน.

เราจะเห็นได้ว่า พอเกิดมาก็ได้รับการอบรม แวดล้อมโดยเจตนาบ้างไม่เจตนาบ้าง ให้เป็นไปแต่ในทางธรรมชาติฝ่ายที่ไม่รู้ คือเป็นแต่ในทางยึดมั่นว่าตัวตนว่าของตนทั้งนั้น การอบรมให้รู้ในทางไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนนี้ ไม่ได้ทำกันเลย.

เด็ก ๆ เกิดมาไม่ได้รับการอบรมเรื่องไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้กันเลย มีแต่ได้รับการอบรมไปในทางมีตัวมีตนทั้งนั้น. แต่อย่าลืมว่าเด็ก ๆ เกิดมานั้น จิตอันเดิมของเด็ก ๆ นั้นยังไม่มีความยึดมั่นอะไรมากมาย; แล้วมาได้รับการแวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่า

เป็นตัวเป็นตน. พอลืมตา พอรู้สึกอะไรได้ก็ต้องมีการแวดล้อมให้ยึดถือว่า พ่อของตน แม่ของตน ที่อยู่อาศัยของตน อาหารของตน; แม้แต่งานสำหรับจะกินข้าวก็ต้องไปน เป็นของตน คนอื่นมากินไม่ได้.

อาการที่เป็นไปเองโดยไม่ตั้งใจ *autonomy* อย่างนี้เกิดขึ้นเรื่อย คือความรู้สึก ว่าตัวตนนี้เกิดขึ้นมา แล้วเจริญงอกงามขึ้นเรื่อย. ส่วนความรู้สึกที่ตรงกันข้าม ไม่เป็น ไปในทางตัวตนนั้นไม่มีเลย; แล้วมันจะเป็นอย่างไร กว่าจะเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็น คนแก่คนเฒ่านี้. มันก็หนาไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น หรือกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดมั่น ถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตน.

นี่แหละ เราจึงมีตัวตนเป็นชีวิต, มีชีวิตเป็นตัวตน; ก็มีความยึดมั่น ถือมั่นว่าตัวตนนั้นแหละเป็นชีวิต. หรือชีวิตตามธรรมดาก็คือสัญชาตญาณแห่งการ ยึดมั่นว่าตัวตน; แล้วเรื่องมันจึงเป็นไปในทางที่มีแต่จะเป็นทุกข์, เป็นความหนัก กดทับ บีบคั้น ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ เสียบแทง เผาผลาญ ซึ่งเป็นอาการของความทุกข์ทั้งนั้น.

เป็นอันว่า ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้ว แม้ในฝ่ายดีในค่านิยมเป็นความทุกข์. ที่นี้ โลกมาสมมติฝ่ายดีหรือด้านดี กันแบบนี้ มันจึงหมายถึง ความผิด หรือความชั่ว หรือความทุกข์ตามแบบของพระอรียเจ้า เพราะว่ามันยังไม่ว่าง มันยังรุ่งไปเหมือนกัน; ต่อเมื่อมีความว่างอยู่เหนือมันจึงจะไม่ทุกข์.

.....

หลักใหญ่ของพุทธศาสนาจึงไม่มีอะไรมากไปกว่า การกำจัดสิ่งนี้เสีย เพียงคำเดียวเท่านั้น กล่าวคือ กำจัดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน หรือของตน

นเสีย ; โดยอาศัยบทที่ว่า สัพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา นันเอง ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้.

ทีนี้เมื่อตัวเรามาเป็นตัวเดียวควบกับความหยดมนถอมัน อย่างเป็นตัวเดียวกันแต่ตั้งแล้ว เราจะทำอย่างไร? ใครจะช่วยเรา? หรือว่าถ้าจิตมันเป็นอย่างนี้เสียเองแล้ว ใครจะไปช่วยจิต? อย่างนี้ก็ไม่ได้.

ลองตั้งปัญหาขึ้นมาอย่างนี้. มันก็ไม่มีอะไรอีก มันก็คือจิตนั่นอีกนั่นแหละ. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ : ความผิดก็ธรรมะ ความถูกก็ธรรมะ ความทุกข์ก็ธรรมะ ความดับทุกข์ก็ธรรมะ เครื่องมือแก้ไขกับทุกข์ก็ธรรมะ ตัวเนื้อหนังร่างกายก็ธรรมะ ตัวจิตใจก็ธรรมะ; เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรนอกจากที่ธรรมะจะต้องเป็นไปในตัวมันเอง โดยอาศัยกลไกที่เป็นไปได้ในตัวมันเอง. อย่างนี้เราจะเรียกว่าเป็นบุญหรือเป็นบาปก็สุดแท้.

ถ้าใครคนใดคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบโลกนี้มากเข้า เกิดเป็นไปในทางสติปัญญา อย่างนี้ก็**เป็นบุญ**. ทีนี้ใครคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบกับโลกนี้มากเข้า เป็นไปในทางความโง่ ความหลงมากขึ้น อย่างนี้มันก็เป็น**บาป**.

เราสังเกตดูจะเห็นได้ว่า **ไม่มีใครเสียเปรียบใคร**. เราเกิดมาก็อย่างนี้ด้วยกันทุกคน คือเราก็มีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ อยู่ด้วยกันทุกคน; แล้วข้างนอกก็มีรูป มีเสียง มีกลิ่น มีรส มีสัมผัส มีธัมมารมณฺ์ ให้ด้วยกันทุกคน; แล้วก็มีโอกาสที่จะกระทบกับสิ่งเหล่านี้ได้ด้วยกันทุกคน, และกระทบเหมือนกันทุกคน. แต่แล้วทำไมมันจึงแยกเดินไปในทางโง่บ้าง ฉลาดบ้าง? เพราะฉะนั้น ที่แยกเดินไปในทางฉลาดก็นับว่าเป็นกุศลหรือเป็นบุญ, ที่มันแยกเดินไปในทางโง่ก็เป็นบาปเป็นอกุศล.

แต่มันยังคืออยู่ว่า **ธรรมะ** นี้ **คุณ** ว่าจะ เป็นเครื่องคุ้มครองคนเสียจริงๆ โดยที่มีหลักอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าถูกความทุกข์เข้าแล้วยอมรู้จักหลาย รู้จักจำ เหมือนอย่างว่าเต็กๆเอามือไปจับขยำเข้าที่ไฟอย่างนี้ มันก็คงไม่ยอมขยำอีก เพราะมันรู้จักหลาย รู้จักจำ. แต่ว่ามันเป็นเรื่องทางวัตถุ มันง่าย. ส่วนเรื่องที่เราไปขยำเอาไฟคือความ **ยึดมั่นถือมั่น** หรือความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้านี้ โดยมากมันกลับไม่รู้สึกรู้ว่าเราขยำไฟ มันก็เลยไม่มีอาการที่ว่า รู้จักหลาย รู้จักจำ มันกลับเห็นไปด้วยความหลงนี้ว่า เป็นของน่ารัก น่าปรารถนาไปเสีย.

....

การที่จะแก้ไขได้ก็มีอยู่ทางเดียวคือว่า รู้จักมันอย่างถูกต้องว่า **ธรรมะ** นออะไร จนรู้ว่า**ธรรมะ** นี้คือไฟ คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ มันก็จักเป็นไปในทางสติปัญญา รู้จักหลาย รู้จักจำต่อการที่จะไปเที่ยวยึดมั่นถือมั่นอะไร ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา แล้วเกิดไฟขึ้นมา. สิ่งนั้นมันเป็นไฟเผาใจไม่ใช่ไฟไหม้มือ แต่บางทีมันเผาลึกเกินไปจนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นไฟหรือเป็นความเร่าร้อน; ฉะนั้น คนจึงจมอยู่ในกองไฟ หรือในวัฏฏสงสาร อันเป็นกองไฟที่ร้อนอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าเตาหลอมเหล็กอย่างนี้.

ถ้าเรามองเห็นเช่นเดียวกับที่เต็กขยำไฟ และไม่ยอมจับไฟต่อไปแล้ว มันก็ไปตามทางนั้นได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสอธิบายข้อนี้ไว้ว่า **เมื่อเห็นโทษ** ของความ **ยึดมั่นถือมั่น** เมื่อใด **จิต** ก็จะคลายจากความ **ยึดมั่นถือมั่น** เมื่อนั้น.

นี่แหละปัญหามันมีอยู่ว่า เราเห็นโทษของการ **ยึดมั่นถือมั่น** หรือยัง ถ้ายัง ก็ยังไม่คลาย ถ้าไม่คลายก็ไม่ว่าง ภาชิตในมัชฌิมนิกายมีอยู่อย่างนี้ เป็นรูปพุทธภาชิต.

และยังตรัสไว้ในที่อีกแห่งหนึ่งว่า เมื่อใดเห็นความว่าง เมื่อนั้นจึงจะพอใจ นิพพาน. ย้อนไปคู่อีกทีหนึ่งว่า “เมื่อใดเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจิต จึงจะคลายจากความยึดมั่นถือมั่น” เมื่อคลายจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจะมีโอกาส มองเห็นสิ่งที่เราเรียกกันว่าความว่าง คือว่างจากตัวตน.

พอเริ่มเห็นความว่างจากตัวตนเท่านั้น จิตจะเหไปพอใจในอายตนะนั้น คือนิพพาน. อายตนะนั้นคือนิพพาน ก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นเพียงสิ่ง ๆ หนึ่งที่ เราจะรู้จักได้เท่านั้น สิ่งใดที่อยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้ โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจแล้ว สิ่งนั้น ๆ เรียกว่า “อายตนะ” ทั้งนั้น.

ท่านได้สกัดเอานิพพานนี้ลงมาให้เป็นอายตนะอันหนึ่ง เหมือนกับอายตนะ ๕ ทั้งหลาย แล้วเรายังจะโง่งจนถึงกับไม่รู้จักอายตนะนี้ได้อย่างไร. มันมีอยู่ได้ต่อเมื่อเห็นว่าง จากตัวตน เพราะคลายความยึดมั่นถือมั่น จึงจะพอใจในอายตนะคือนิพพาน.

.....

การที่จะให้พอใจนิพพาน นั้นยาก ยากเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วว่า เรามี ชีวิตเป็นความยึดมั่นถือมั่นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่คลาย, ไม่เห็นว่าง ไม่พอใจ ในอายตนะคือนิพพาน.

เราจะมองเห็นความจริงข้อนี้ได้ โดยมองออกไปถึงศาสนานอกนิกาย ใน ศาสนานอกนิกายไม่มีคำว่าอัตตวาหุปาทาน. อัตตวาหุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราว่าของเรา. เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ? เพราะเหตุว่าในลัทธิอื่นนั้น เขามีตัว

เราสำหรับให้ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงไม่ถือว่าการยึดมั่นถือมั่นว่า “ตัวเรา” ^{๕๗}นี้เป็นของผิด มันกลายเป็นเรื่องถูกไป มันกลายเป็นความมุ่งหมายของศาสนา หรือของลัทธิ ^{๕๘}นั้นๆ ไปทีเดียว ถือว่าสอนให้เข้าถึงสภาพที่เป็น “ตัวเรา” ให้ได้ เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่มีคำว่า อัตตวาทุปปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ซึ่งพุทธศาสนาสอนว่าต้องละเสีย เขากลับมีตัวเราให้ยึดถือ.

ในพุทธศาสนาเรา^{๕๙}มีอัสถวาทุปปาทาน คือกำหนดซื้อลงไปว่า ^{๖๐}นี้เป็นกิเลส ^{๖๑}นี้เป็นความโง่ ^{๖๒}นี้เป็นความหลง คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา. เพราะฉะนั้น **หลักปฏิบัติ** จึงมีอยู่ตรงที่ ^{๖๓}ให้ละอัสถวาทุปปาทานเสีย และคำสอนเรื่องอนัตตาก็มีแต่ในพุทธศาสนา; ไม่มีในคำสอนลัทธิอื่น ซึ่งสอนให้มีอัสถวาให้ยึดมั่นถือมั่น เข้าถึงให้ได้. ส่วนเรา^{๖๔}ให้ทำลายความรู้สึกว่าตัวตนเสียให้หมดเลย ให้เห็นสภาพเป็นอนัตตา คือว่างจากอัสถวาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

อนัตตานิพพุตกันแต่พวกเราพุทธศาสนา จะมีความรู้ความเข้าใจขึ้นมาได้ ก็แต่ในหมู่บุคคลที่ถูกสอนว่า ^{๖๕}สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าสอนว่ามีอัสถวาที่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียแล้ว ^{๖๖}ก็ไม่มีทางที่จะปฏิบัติเพื่อความว่างจากตัวตน^{๖๗}ได้. เพราะฉะนั้นจึงต้องสังเกตให้เห็นในข้อที่ว่า มันต้องเห็นโทษของไฟ เราจึงจะกลัวไฟไหม้เรา; เช่นเดียวกับที่เราต้องเห็นโทษของไฟ คือ รากะ โทสะ โมหะ หรือไฟของ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราซึ่งเป็นต้นเหตุของไฟทั้งปวงนี้ มันจึงจะค่อยเบือนหน้าเกลียดขังสิ่งที่เรียกว่าไฟ คือคลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ไม่คิดที่จะก่อไฟอีกต่อไป.

.....

๕๕๔ ทนกล้าง ความว่างที่ว่าถ้าเห็นแล้วจะพอใจในนิพพาน.

เราต้องเข้าใจให้ดีๆ ว่าความว่างนั้นเป็นอย่างไร? ความว่างในขั้นแรกก็คือว่า ว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวเรา ว่าของเรา เรียกว่าว่าง. ถ้าความรู้สึกที่ว่าตัวเรา ว่าของเรา มีอยู่แล้ว มันก็ไม่ใช่ความว่าง มันเป็นจิตที่กำลังวุ่นอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ว่าของเรา.

เราต้องเอาคำ ๒ คำ ขึ้นมาเป็นเครื่องช่วยการกำหนดจดจำว่า *ว่าง กับ วุ่น, ว่างคำหนึ่ง วุ่นคำหนึ่ง.* ว่างก็คือว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวเราหรือของเรา; วุ่นก็คือมันวุ่น มันกลุ้ม มันปั่นป่วนอยู่ด้วยความรู้สึกที่ว่าตัวเรา ว่าของเรา.

ที่ว่า ว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวเรา ว่าของเรา นั้นมันมีอาการอย่างไร? บาลีที่เป็นพระพุทธรักษาเขียนไว้ให้ ๔ ข้อ:-

คู่ที่ ๑ “*น อหิ กุฉินิ*” - รู้สึกว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา. “*น กสฺสจิ กิณฺจนิ กิสมฺมิจฺจ*” - ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไรๆ ก็ไม่มี ว่าเป็นตัวเรา นี้คู่หนึ่ง.

คู่ที่ ๒ ก็ว่า “*น มม กุฉินิ*” - ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา. “*กิสมฺมิจฺจ กิณฺจนิ นตฺถิ*” - กังวลใดๆ ไม่มี ว่าเป็นของเรา.

พูดกันง่ายๆ เป็นไทยๆ คู่หนึ่งก็ว่าไม่รู้สึกว่าเรามีเรา แล้วก็ไม่มีกังวลอะไรที่เป็นเรา; แล้วอีกคู่หนึ่งก็ว่าไม่มีอะไรว่าเป็นของเรา แล้วไม่มีกังวลในอะไรว่าเป็นของเรา.

เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นเรา แต่บางทีก็มีเหลืออยู่เป็นกังวลว่า จะมีอะไรเป็นเรา; เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นของเรา แต่เราอดสงสัยไม่ได้ว่า มันอาจมีอะไรที่ว่าเป็นของเรา.

มันจะต้องมีความเห็นแจ้งเด็ดขาด เกลี้ยงเกลาลงไปว่า มันไม่มีอะไรเป็นเรา และที่เราจะต้องคอยกังวลว่ามันอาจจะมีอะไรที่เป็นเรา; มันไม่มีอะไรเป็นของเรา และไม่มีอะไรที่อาจจะเป็นของเรา ที่เราคอยสงสัยกังวล คอยคิด คอยนึก คอยทำอยู่. เมื่อใดจิตใจของใครเกลี้ยงไปจากสิ่งทั้งสี่^{๕๕} เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าท่านถือว่าเป็นความว่าง. ในอานนุชตปายสูตร มัชฌิมนิกาย บัญญัติไว้อย่างนี้ในฐานะที่เป็นพุทธภาษิต.

อรรถกถากัสรูปไว้ข้อๆ ตรงๆ ว่า “น อตตนา” – ไม่เห็นว่าเป็นตัวตน “น อตตนิเยน” – ไม่เห็นว่าเป็นของตน; นี้ก็พอแล้ว ก็เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ต้องปราศจากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน ว่าของตนนั่นเอง.

เมื่อไม่มีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว ลองคิดดูเถอะว่ามันจะมีอะไร มันไม่มองเห็นอะไรที่ไหนที่น่าจะเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน, หรือได้กำลังเป็นตัวตน หรือเป็นของของตนอยู่, หรือว่าควรจะเป็นตัวตน หรือของของตนต่อไปข้างหน้า มันไม่มีทั้งนั้น. อย่างนี้เรียกว่าไม่มีทั้งขณะนั้น และไม่มีทั้งที่จะกังวลข้างหน้า และข้างหลังด้วย; เป็นจิตที่เข้าถึงความว่าง ด้วยการมองเห็นสิ่งทั้งปวงชัดเจน ตามลักษณะที่ถูกต้องของมันว่า ไม่มีส่วนไหนที่มีความหมายของคำว่าตัวตนหรือของตนเลย เป็นธรรมะคือธรรมชาติล้วนๆ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างยืดยาว.

นี่แหละคือจิตที่เป็นอันเดียวกับกับความว่าง, หรือว่าความว่างที่เป็นสิ่งเดียวกับกับจิต, หรือที่เราจะพูดว่าจิตเข้าถึงความว่าง, หรือบางทีก็พูดถอยหลังมาอีกนิต

ว่า จิตได้รู้ถึงความว่าง ซึ่งทำให้คนบางคนเกิดความเข้าใจว่าจิตอย่างหนึ่ง ความว่างก็อย่างหนึ่ง.

ที่ใช้คำว่า “เข้าไปรู้ตัวความว่าง” อย่างนี้ยังไม่ถูกต้องนัก. ขอให้เข้าใจว่า ถ้าจิตไม่เป็นอันเดียวกับความว่างแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้เรื่องความว่าง และจิตมันก็เป็นความว่างอยู่เองแล้วตามธรรมชาติ; ความโง่ต่างหากที่เข้าไปทำให้ไม่เห็นเป็นว่าง. หอความโง่ออกไป จิตกับความว่างก็เป็นอันเดียวกัน; เพราะฉะนั้นมันจึงรู้ตัวมันเอง ไม่ต้องไปรู้อะไรที่ไหน ก็รู้ความว่าง และเป็นอันรู้ว่าไม่มีอะไรนอกจากความว่างจากตัวตน - จากของตน.

.....

นี่แหละความว่างอันนี้ คือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียว ที่เป็นตัวพุทธทระจนะ ที่ทรงสอนทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตภาสิต คือคำที่ ตถาคตกล่าวนั้น มีแต่สุญญตา มีแต่เรื่องสุญญตา. บาลีสังยุตตนิกายมียอยู่อย่างนี้ และในบาลีนั้นเองก็ว่า ธรรมะที่ลึกที่สุด ก็คือเรื่องสุญญตา นอกนั้นเรื่องอื่น. ธรรมะที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลกแล้วกล่าวนั้น มีแต่สุญญตา; เรื่องนอกนั้นเรื่องอื่น ไม่จำเป็นจะต้องมีตถาคตขึ้นมากล่าว. ที่ในอีกวรรคหนึ่งในสังยุตตนิกายนั้นว่า ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกขรราวาสนั้น คือเรื่องสุญญตา.

.....

ที่มาเรื่องสุญญตา นี้ เป็นเรื่องที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังหลายครั้งหลายหน ในที่อื่นว่า :-

มีขรรวาส คหบดี พวกหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลขอเรื่องที่จะได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์แก่อกุลตลอดกาลนาน แก่พวกขรรวาสที่ครองเรือน แอค์ อยู่ด้วยบุตร ภรรยา ลูกไล่กระเจะจันท์ของหอม พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสูตร^๕ คือ **สูตรเรื่องสัญญาตา**.

เมื่อเขาว่ามันยากไป ก็ทรงลดลงมาเพียงเรื่องโสทาบัตติสังกะ คือข้อปฏิบัติ เพื่อความเป็นพระโสทาบัน กล่าวคือให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้จริง, แล้วก็มีศีลชนิกเป็นอรชกันต์ศีล ก็เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้จริง ; แต่แล้ว มันก็กลายเป็นว่าถูกพระพุทธเจ้าล่อเข้าบ่วง เข้ากับ ของพระองค์ได้สนิท.

พูดอย่างโวหารหยาบ ๆ ของพวกเราก็คือว่า พระพุทธเจ้าท่านต้มคนพวกนสหนัก คือว่าเขาไม่เอาเรื่องสัญญาตา พระองค์ก็ยื่นเรื่องหลักสัญญาตาไม่พัน คือบ่วงที่จะคล้อง เข้าไปสู่สัญญาตาให้คนเหล่านั้นไป ให้เขาไปทำอย่างไรที่จะเข้าให้ถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง และมีศีลที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ มันก็มีแต่เรื่อง^๕ ก็มองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถอมนไปเรื่อย ๆ.

ทีนี้ เรามาคิดดูว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้คิดหรือเปล่า ในการที่พูดว่า เรื่อง **สัญญาตาน**^๕ เป็นเรื่องสำหรับขรรวาส ?

ถ้าพระพุทธเจ้าถูก พวกเราสมัยนี้ก็เป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ไปทั้งหมด ก็ผิดไป ทั้งหมด เพราะไปเห็นว่า เรื่องสัญญาตานั้นไม่ใช่เรื่องสำหรับพวกเราขรรวาสที่ครองเรือน, เรื่องสัญญาตาเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานที่ไหนก็ไม่รู้. นี่แหละเรากำลังพูดกันอยู่ อย่างนี้ ; แต่พระพุทธเจ้ากำลังพูดอีกอย่างหนึ่งว่า **เรื่องสัญญาตาน**^๕ คือเรื่องที่เป็น **ประโยชน์แก่อกุลแก่ขรรวาสโดยตรง**. แล้วใครจะเป็นฝ่ายผิดฝ่ายถูก ? ถ้าพระพุทธเจ้า

เป็นฝ่ายถูก เราก็ต้องยอมพิจารณาเรื่องสูญญตาว่าจะเป็นประโยชน์แก่กุศลตลอดกาลนาน แก่ขรรวาสอย่างไร ?

ทางที่จะพิจารณาเรื่องนี้ ก็จะต้องมองกันไปตั้งแต่ว่า ใครมันทุกข์มากที่สุด ร้อนมากที่สุด หรืออยู่ในใจกลางเตาหลอมยิ่งกว่าใคร ? มันก็ไม่มีใครนอกจากพวก ขรรวาส. แล้วเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ใครเล่าที่จะต้องการเครื่องดับไฟ หรือว่าสิ่งที่จะมา กำจัดความทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ? มันก็พวกขรรวาสนั่นแหละ พวกที่อยู่กลางกองไฟ จึงต้องหาเครื่องดับไฟให้พบในท่ามกลางกองไฟ มันค้นไปที่ไหนไม่ได้; เพราะไม่มี อะไรนอกจากไฟ, ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติที่เปื่อยตื้อเข้าแล้ว เป็นไฟทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นจะต้องหาจุดที่เย็นที่สุดที่กลางกองไฟนั่นเอง มันก็คือความว่างจากตัวตน — ของตน คือสูญญตา.

ขรรวาสต้องหาให้พบสูญญตา ต้องอยู่ในขอบวงของสูญญตา ถ้าไม่อยู่ตรง จุดศูนย์กลางของสูญญตาได้ อย่างน้อยอย่างเลวที่สุด ก็ควรจะอยู่ในขอบวงของสูญญตา ก็รู้เรื่องความว่างตามสมควรที่ควรจะมี. นี่แหละจึงจะนับว่าเป็นประโยชน์สุขตลอด กาลนานของพวกขรรวาส.

พวกนี้เขาไปตามว่า อะไรจะเป็นประโยชน์สุขแก่กุศล สิ้นกาลนานแก่พวก ข้าพระองค์ ? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “สูญญตปปฏิบัติสุตฺตา โลกุตฺตรา ธมฺมา” แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่อยู่เหนือวิสัยโลก ที่เนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสูญญตา. โลกุตฺตรา — อยู่เหนือวิสัยโลก ก็คือว่ามันอยู่เหนือไฟ; เพราะเราหมายความว่า โลกนั้นมัน คือไฟ ฉะนั้น โลกุตฺตรา ต้องอยู่เหนือไฟ. และที่ว่าเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสูญญตานั้น มันย่อมต้องถึงถึงความว่าง, ความว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือว่าของเรา.

ดังนั้น “*สุญญตปปฏิบัติยุตตา โลกุตตรา ธมฺมา*” นั้น จึงคือของขวัญสำหรับฆราวาสโดยตรง ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมอบให้โดยตรง เป็นพระพุทธานิเทศที่ยืนยันอยู่อย่างนี้. ขอให้ลองคิดดูใหม่ว่ามันจำเป็นเท่าไรที่จะต้องสนใจ และมีเพียงเรื่องเดียวจริงหรือไม่ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นกันเลย.

ในบาลีสันสกฤตนิพนธ์นั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดว่า *สุญญตาคือนิพพาน นิพพานคือสุญญตา*; ในที่แห่งนั้นมันมีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงง่าย ๆ ว่า นิพพานคือสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์. ฉะนั้น นิพพานนั้นแหละคือเรื่องสำหรับฆราวาส. ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพพาน ยังไม่ได้ อยู่ในขอบวงของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนหมด.

นิพพานก็ขยายความออกไปได้ชัด ๆ ว่า *ว่างจากความทุกข์* รวมทั้งว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์; ในขณะที่พวกเราจะมีจิตใจว่างจากตัวตน – ว่างจากของตน อยู่บ้าง ก็เป็นนิพพาน.

เช่นขณะที่นั่งอยู่ที่นี้ เที่ยวน^๕ เวลาน^๕; อาตมายืนยันได้ว่า ทุกคนหรือแทบจะทุกคน^๕ มีจิตว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตน เพราะมันไม่มีอะไรมาก่อนให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น. มันมีแต่คำพูดที่อาตมากำลังกล่าวไปในทางที่ให้เกลียดชังตัวตน หรือของตน; และท่านทั้งหลายกำลังสนใจฟัง เรื่องมันก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดความรู้สึกว่าตัวตน. แล้วลองคิดดูว่าใจมันว่างหรือไม่ว่าง? ว่างจากตัวตนหรือของตนนั้น มันว่างหรือไม่ว่าง? ถ้ามันว่างอยู่บ้าง, ใช้คำว่า “อยู่บ้าง” เท่านั้น ไม่ใช่ทั้งหมดหรือตลอดกาล; นั่นก็เรียกได้ว่า ท่านทั้งหลายกำลังอยู่ในขอบวงของนิพพาน ใน

ขอบวงของธรรมประเภทที่เรียกว่านิพพาน แม้จะไม่เด็ดขาดและสมบูรณ์ ก็ยังเป็นนิพพาน
อยู่นั่นเอง.

.....

ธรรมะมีอยู่หลายความหมาย หลายชั้น หลายระดับ.

ธรรมะที่เป็นความหมายของนิพพาน หรือในระดับของนิพพานนั้น มัน
อยู่ที่จิตของท่านทั้งหลายที่ลางจากความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตนอยู่บ้าง ในบาง
ขณะ. เพราะฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำความรู้สึกอันนั้นทีละทีละและเที่ยงไว้ให้ดี ๆ และให้
มันติดไปที่บ้านด้วย. บางทีกลับไปที่บ้าน แล้วมันจะรู้สึกเหมือนกับขึ้นไปบนเรือนของ
คนอื่น; หรือว่าไปทำการงานอะไรที่บ้าน จะได้มีความรู้สึกเหมือนกับไปช่วยงาน
ของคนอื่น ที่บ้านคนอื่น; อย่างนี้ ๆ ขึ้นไปแล้วมันไม่ทุกข์. บ้านหรือการงานที่
เคยเป็นทุกข์นั้น มันจะไม่ทุกข์; แต่จะเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่
ตลอดเวลา เรียกว่าเอานิพพาน หรือเอาบุญญา ตา เป็นพระเครื่องรางแขวนคอ
อยู่เสมอ จะคุ้มครอบป้องกันความทุกข์หรืออุปัทวะ เสนียดจัญไรนี้โดยประการทั้งปวง.
นั่นแหละเป็นเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าจริง ๆ นอกนั้นเป็นเรื่องมายา.

ทีนี้พูดอย่างนี้ ก็จะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ท่านทั้งหลายต้องไม่คิดว่า
อาตมาเป็นคนเดินตลาดขายสินค้าของพระพุทธเจ้า จะต้องคิดว่าเราเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด
แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน; ถ้าจะพูดเรื่อง
อะไรที่เป็นเรื่องสมมติชวนให้เกิดความสนใจนี้ ก็เพราะว่ามีความหวังดีต่อกัน. แต่ถ้า
ใครมีสติปัญญามากกว่านั้น ก็อาจจะเห็นได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อด้วยอาตมา ไม่ต้อง

เชื่อตามอาตมา ก็มีทางที่จะสนใจศึกษาต่อไปได้ ถึงความจริงที่เป็นปรมัตตสังขะ^{๕๕๕}จะนิ่งขึ้นไปทุกที.

ถ้าเป็นอย่างทีกล่าวมานี้แล้ว ก็ต้องเขยิบการศึกษา^{๕๕๖}เลื่อนสูงขึ้นไปถึงเรื่อง ธาตุ.

คำว่า “ธาตุ”^{๕๕๗} นกมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “ธรรม” รากของศัพท์ก็เป็น root เดียวกันด้วย คำว่าธรรมะ^{๕๕๘}นี้มาจากคำว่า *ธ* แปลว่า *ทรง* คือทรงตัวมันอยู่ได้ เหมือนทีกล่าวอธิบายมาแล้ว. คำว่า *ธาตุน*^{๕๕๙} ก็เหมือนกัน นักศัพทศาสตร์เขายอมรับว่า มันมาจากคำว่า *ธ* ด้วยเหมือนกัน ก็แปลว่า *ทรง*. เพราะฉะนั้น คำว่า *ธาตุน*^{๕๖๐} นี้มันก็แปลว่า *สิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่เหมือนกัน* เช่นเดียวกับคำว่า *ธรรมะ* : ที่เปลี่ยนแปลงก็มีการทรงตัวมันอยู่ได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลง. ที่ไม่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง. ฉะนั้น เราต้องมาเรียนถึงสิ่งที่ไม่อาจเป็นตัวตนได้ คือสิ่งที่เรียกว่า *ธาตุน*^{๕๖๑} นี้นี่.

ท่านทั้งหลายรู้จักธาตุนชนิดไหนกันบ้าง ที่จะเอาเป็นตัวอย่างความว่างได้ ? คนที่เรียนฟิสิกส์หรือเคมี ก็รู้เรื่องธาตุนแต่ฝ่ายวัตถุล้วน ๆ เป็นธาตุนแท้ที่สับอย่างหรือกร้อยอย่าง และก็ยังพบเรื่อย ๆ. ธาตุน^{๕๖๒} อย่างเป็นความว่างไปไม่ได้ หรือว่าถ้าว่างก็เป็นความหมายอันลึกของสิ่งเหล่านี้ เพราะว่าเป็นแต่เพียงรูปธาตุน.

.....

ที่^{๕๖๓}ยังมีธาตุนฝ่ายจิตใจ ฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายนามธรรมอีกธาตุนหนึ่ง ซึ่งเราไม่อาจ
จะพิสูจน์ได้ด้วยวิชาฟิสิกส์หรือเคมี อย่างนั้นมันก็ต้องเรียนวิชาวิทยาศาสตร์^{๕๖๔}อย่างของ

พุทธเจ้า จึงจะรู้เรื่องรูปธาตุ นามธาตุ หรือ อรูปธาตุ คือธาตุที่ไม่มีรูป และเป็นแต่เพียงนามหรือเรื่องทางจิต ทางเจตสิก ทางจิตใจ. ที่ว่ามาถึงแก่นเรารู้มา ๒ ธาตุแล้ว.

สิ่งที่เรียกว่าความว่างจะอยู่ในธาตุไหน ?

ถ้าใครคิดว่าความว่างเป็นรูปธาตุหรือวัตถุธาตุ เพื่อนก็หัวเราะตาย. บางคนอาจจะคิดว่าความว่างนั้นจะเป็นนามธาตุหรืออรูปธาตุ: อย่างนี้พระอรียเจ้าก็หัวเราะตาย หัวเราะคน ๆ นั้น. เพราะว่าความว่างนั้นมันไม่ใช่ทั้งรูปธาตุและทั้งอรูปธาตุ. มันยังมีธาตุของมันอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่อยู่ในความหมายของคนธรรมดาจะพูดกัน ท่านเลยเรียกมันว่า นิโรธธาตุ.

วัตถุธาตุ หรือ รูปธาตุ นั้นก็หมายถึงของที่เป็นวัตถุอย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม. แล้ว อรูปธาตุ นั้นหมายถึงจิตใจ จิตเจตสิก หรือความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นในทางจิต ทางเจตสิก นี้เรียกว่าอรูปธาตุ. แล้วมันจะมีธาตุชนิดไหนอีกที่มันจะไม่ซ้ำกันกับสองธาตุนั้น ? มันก็มีได้ในทางเดียวเพียงว่าธาตุที่มันตรงกันข้ามจากสองอย่างนี้ และเป็นที่ดับสลายไปหมดของสองธาตุนั้นด้วย ท่านจึงเรียกมันว่า นิโรธธาตุ. บางทีก็เรียกว่า นิพพานธาตุ บางทีก็เรียกว่า อมตธาตุ.

ที่เรียกว่า นิโรธธาตุ หรือ นิพพานธาตุนั้น ล้วนแต่แปลว่า ดับ. ธาตุแห่งความดับคือธาตุแห่งความดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด, หรือว่าธาตุเป็นที่ดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด.

ที่เรียกว่า อมตธาตุ แปลว่าธาตุที่ไม่ตายนั้น หมายความว่าธาตุอื่น ๆ นอกจากมันตายหมด มันตายได้ มันตายเป็น. ส่วนนิโรธธาตุนั้น ไม่เกี่ยวกับการเกิดหรือ

การตาย; แต่ว่ากลับเป็นที่ดับสิ้นของธาตุอื่น ๆ. สุนฺญตาก็คือสิ่งซึ่งอยู่ในธาตุพวกนี้ หรือเป็นธาตุพวกนี้จะเรียกว่า สุนฺญตธาตุ ก็ได้ เป็นธาตุอันเป็นที่ทำความว่างให้แก่ธาตุอื่น ๆ.

เพื่อความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” ชนิดที่ทำให้เข้าใจธรรมะได้แล้ว ต้องเรียนธาตุอย่างที่กล่าวมานี้ อย่าไปมัวหลงเข้าใจว่ารู้จัก ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เท่านั้นแล้วก็พอแล้ว มันเป็นเรื่องของเด็กกอมมือ. ก่อนพุทธกาลเขาก็พูดเขาก็สอนกันอยู่ มันต้องรู้ต่อไปถึงวิญญาณธาตุ คือธาตุทางนามธรรมหรือวิญญาณ แล้วก็อากาศธาตุ แล้วก็สุนฺญตธาตุ กล่าวคือธาตุความว่างเข้าไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับหมดของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ. แปลว่าเรามีธาตุที่ประหลาดที่สุดในพุทธศาสนานี้ เรียกว่า ธาตุแห่งความว่าง หรือสุนฺญตธาตุ หรือนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ หรืออมตธาตุ.

ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นมันอยู่ในพวกรูปธาตุ; ส่วนจิตใจ วิญญาณ เจตสิก อะไรต่าง ๆ นั้น มันอยู่ในพวกอรูปธาตุ; ส่วนนิพพานหรือสุนฺญตธาตุนี้ มันอยู่ในพวกนิโรธธาตุ.

ท่านต้องไปนั่งหาเวลาสงบ ๆ นั่งดูธาตุให้ทั่วทุกธาตุ แล้วเห็นชัดว่ามันมีอยู่ ๓ ธาตุอย่างแท้จริง ๆ ก็จะเริ่มพบสุนฺญตธาตุ หรือนิพพานธาตุ แล้วจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อนัตตา หรือสุนฺญตาทิเรกกำลังกล่าวนี้ได้มากขึ้น.

เราอาจจะวางหลักได้ว่าใน ตัวความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูนั้นแหละ มันมีรูปธาตุ และ อรูปธาตุ; แล้วในที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่ของกูนั้นแหละ

มันมีนิโรธธาตุ; หรือจะกลับกันเสียก็ได้ว่า ถ้ามีนิโรธธาตุเข้ามา มันก็เห็นแต่ความว่าง : เห็นความว่างจากตัวกู - ของกูนี้ปรากฏชัดออกมา. ถ้าธาตุนอกนั้นเข้ามา มันก็เห็นเป็นรูป, เป็นนาม : เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ, เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรยุ่งไปหมด, แล้วก็มีส่วนที่จะเกิดความยึดถือทั้งนั้น : ถ้าไม่ยึดถือในทางรัก ก็ยึดถือในทางไม่รักคือเกลียด.

ความยึดถือของ คนเรามี ๒ อารมณ์เท่านั้น คือ พอใจกับไม่พอใจ, เราเคยชินกันอยู่แต่กับ ๒ อารมณ์เท่านั้น : เราสนใจกันอยู่แต่อารมณ์ที่น่ารัก เพื่อจะให้ไถ้มา, และสนใจอยู่แต่ที่จะหลบเลี่ยงอารมณ์เกลียดหรือทำลายมันเสีย; เรื่องมันก็วนอยู่ตลอดเวลาไม่มีว่าง. ถ้าให้ว่างจะอย่างไร? ก็คือเราอยู่เหนือ หรือว่าชนะธาตุที่วนเหล่านั้น มาอยู่กับธาตุที่ว่าง มันก็ว่างได้.

อีกอย่างหนึ่งท่านเรียก เพื่อแสดงคุณสมบัติของรูปธาตุว่า “เนกขัมมธาตุ”. เนกขัมมธาตุ นี้เป็นเหตุให้ออกจากกาม, กามารมณ์. แล้วถัดมาธาตุที่สองเรียกว่า อรูปธาตุ ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากรูป, แล้วธาตุที่สามเรียกว่า นิโรธธาตุ ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากสังขตะ.

ถ้าพูดเป็นบาลีอย่างนี้เรื่องชั้จะยุ่งขึ้นทุกที จะต้องพูดเป็นไทยจะดีกว่า คือว่า ถ้าเรามองเห็นเนกขัมมธาตุ ก็จะเป็นเหตุให้ออกจากกาม - กามารมณ์ หมายความว่าเรามองเห็นสิ่งที่ตรงข้ามจากกาม เห็นธาตุชนิดที่ตรงข้ามจากกาม เรียกว่า เห็นเนกขัมมธาตุ. เห็นกามเป็นไฟ แล้วก็ไม่ถูกไฟนั้นเผา คือตรงกันข้ามอย่างนี้เรียกว่าเนกขัมมธาตุ. จิตที่โหม่ไปสู่การออกจากกามนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วยเนกขัมมธาตุ.

ที่สัตว์ทั้งหลายที่พ้นไปจากกามได้นั้น ไปติดอยู่ที่ของสวยงาม สนุกสนานที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาม; แต่ว่ายังเกี่ยวข้องกับรูป คือรูปธรรมที่บริสุทธิ์. อย่างพวกฤษี มุนี โยคีติดความสุขในรูปฌาน เหล่านั่นเป็นต้น, หรือบางที่เราเห็นคนแก่ๆ บางคน ติดในเครื่องลายคราม ต้นบอน ต้นโกศล อะไรไม่เกี่ยวข้องกับกาม แล้วหลงใหลยิ่งกว่ากามก็มี. อย่างนั้นก็สงเคราะห์เรียกว่า เป็นพวกติดอยู่ในรูปเหมือนกัน ออกจากรูปไม่ได้.

ถ้าจะออกจากรูปให้ได้ ก็ต้องมีความรู้เรื่องอรูปธาตุ คือธาตุที่เป็นไปเหนือรูป. ที่นั่นจะไปติดอะไรอีก ถ้ามันหลุดรูปไปได้ ไม่ติดรูป หลุดรูปไปได้ ก็ไปติดสิ่งที่มันบังจัญปรุงแต่งต่างๆ ไป ที่มากไปกว่านั้น ข้อนั้นก็แก้แก่กุศลธรรมทั้งปวง. อกุศลธรรมเราอย่าพูดถึงก็ได้ เพราะมันไม่มีใครเอา เพราะมีแต่คนเกลียด. แต่กุศลทั้งปวงที่ปรุงแต่งให้เป็นคนพิเศษเกิดในสวรรค์ ผันกันไม่มีที่สิ้นสุด นี้เรียกว่า สังขตะ คือ สิ่งปรุงแต่ง. คนเราก็มัวเมาอยู่แต่ที่จะเป็นตัวตนเป็นของของตน : เป็นตัวตนอย่างสัตว์เดือจรานไม่ดี ก็เป็นอย่างมนุษย์, เป็นอย่างมนุษย์ไม่ดี ก็เป็นอย่างเทวดา, เป็นอย่างเทวดาไม่ดี ก็เป็นอย่างพรหม, เป็นอย่างพรหมไม่ดี ก็เป็นอย่างมหาพรหม; แล้วก็มีตัวตนอยู่เรื่อย. อย่างนี้เรียกว่าสังขตะทั้งนั้น. ต่อเมื่อ เข้าถึงนิโรธธาตุ มันจึงจะออกจากสังขตะได้.

นี่แหละธาตุสุดท้าย เป็นนิพพานธาตุ คือเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัวกูและของกู. ถ้าดับได้สิ้นเชิงจริงๆ ก็เป็นพระอรหันต์ เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ. ถ้ายังดับไม่ได้สิ้นเชิงก็เป็นพระอริยเจ้าที่รองๆ ลงมา เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือตัวกูยังมีเชื้อเหลืออยู่บ้าง ไม่ว่างทีเดียว หรือมันว่างได้แต่มันไม่ถึงที่สุด ไม่ใช่ *ปรมิ สุกฺขิ*.

รวมความแล้วเราจะต้องรู้ธาตุ คือหมายถึง ส่วนประกอบแท้จริงของสิ่งทั้งปวงนี้ ให้เข้าใจในลักษณะอย่างนั้น. คือว่าโดยหลักใหญ่แล้วมันจะมีอยู่คือ : รูปธาตุ

– ธาตุที่มีรูป, อรูปธาตุ – ธาตุที่ไม่มีรูป, และนิโรธธาตุ – ธาตุซึ่งเป็นที่ดับทั้งของรูปและของอรูป; อย่างนี้แล้วกล้าทำว่า ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกไปจากคำ ๓ คำนี้.

นี่แหละ เราลองเรียนวิทยาศาสตร์อย่างของพระพุทธเจ้ากันบ้าง ที่มันครอบงำทั้งฝ่ายกาย (physics) ฝ่ายจิต (mental) และฝ่ายวิญญาณ (spiritual); เป็นเหตุให้เรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดครบถ้วนจริงๆ เราจึงเรียกว่าเรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจริง จึงจะไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงได้อีกต่อไป. ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้นคือว่าง ความว่างของพุทธศาสนาเรามันต้องมีความหมายอย่างนี้.

.....

ที่นี้ เราจะได้พูดกันถึง สิ่งประกอบเล็กๆ น้อยๆ ให้ยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อ แวดล้อมความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับความว่าง.

ในอุปริปัณณาสกั มัชฌิมนิคาย มีพุทธภาษิตว่า สุญญตานิ เรียกว่ามหาปริสฺววิหาร สุญญตาคือมหาปริสฺววิหาร แปลว่า ความว่างนั้นแหละคือวิหารของมหาบุรุษ คือว่ามหาบุรุษอยู่ในวิหารนี้ วิหารนี้ได้แก่ความว่าง. นี่หมายความว่า มหาบุรุษนั้นไม่มีจิตใจที่เหี่ยวไปชอกช้ำอยู่ที่มุนันมุนันเหมือนปดุงชน แต่ว่ามีจิตใจอยู่ในความว่าง อยู่ด้วยความว่าง หรือเป็นความว่างเสียเลย; ฉะนั้น จึงเรียกสุญญตาวามหาปริสฺววิหาร โดยเฉพาะก็คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์นั่นเอง. ความว่างเป็นวิหารเป็นที่อยู่ของมหาบุรุษ ก็แปลว่าจิตใจของท่านอยู่ด้วยความว่าง คือมีลมหายใจอยู่ด้วยความว่าง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันส่วนพระองค์เองโดยเฉพาะว่า ตถาคคอยู่ด้วย สุญญตาวิหาร คือฆ่าเวลาอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร หรือให้ชีวิตล่วงไป ๆ ด้วยสุญญตาวิหาร.

คือว่า เมื่อท่านกำลังแสดงธรรมสอนคน จิตของท่านก็ว่างจากตัวตนของท่าน, เมื่อไปบิณฑบาต หรือทำกิจส่วนพระองค์ท่าน จิตของท่านก็ยังว่างจากตัวตนหรือของตน, หรือเมื่อท่านทรงพักผ่อนหาความสุขส่วนพระองค์ ที่เรียกว่ายามว่าง *ทิววิหาร สุขวิหาร* อะไรนี้; ท่านก็เป็นอยู่ด้วยความว่างจากตัวตนหรือของตน ท่านจึงทรงยืนยันแก่พระสารีบุตรว่า ตถาคตให้เวลาว่างไปด้วยสัญญาวิหาร.

นี้เราไม่พูดกันถึงบุคคลธรรมตาสามัญที่เป็นปุถุชน เราพูดถึงมหาบุรุษ พูดถึงพระพุทธเจ้า ว่าท่านมีลมหายใจอยู่อย่างไร ท่านอยู่ในโบสถ์วิหารอะไร. ถ้าเราอยากไปเห็นกุฏิวิหารของพระพุทธเจ้าแล้ว อย่าได้นึกถึงเรื่องอัฐิเรื่องปูน เรื่องอะไรที่อื่นเสียกันนัก. ลองนึกถึงวิหารที่ชื่อว่า “สัญญาวิหาร” หรือ “มหาปริสวิหาร” กันบ้าง; แต่อย่าลืมว่ามันต้องเป็น “*ปรมิ สุณณิ*” คือว่างอย่างยิ่ง, สัญญาตขนาดว่างอย่างยิ่ง ไม่ใช่สัญญาตาอบ ๆ แวบ ๆ เหมือนพวกเราที่นั่งอยู่ที่นี้ กลับไปบ้านก็ไม่ว่างเสียแล้ว.

สัญญาวิหาร หรือ มหาปริสวิหาร นั้นหมายถึงว่างอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นจึงมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งค่อนข้างจะยาวมาก เรียกว่า “*ปรมาณุตรสัญญาตา*” คือ ปรมะ + อนุตตระ + สัญญาตา รวมกันทั้ง ๓ คำ เป็น *ปรมาณุตรสัญญาตา* - สัญญาตาที่ว่างเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า.

ข้อนี้ ถ้าระบุดตาม *คำเทคนิคของธรรมะ* จะมีกล่าวถึง *เจโตสมาธิที่ไม่มีนิमित จนจิตว่างจากอสาვე*. เจโตสมาธิที่ไม่มีนิमितที่จิตผ่องใสจนไร้อสาვე นี้อาจจะเป็นอย่างกุปปธรรม หรืออกุปปธรรมก็ได้ คือว่าจะเป็นอย่างของคนที่จะกลับไปไม่ว่างอีก หรือว่าเป็นของคนที่ว่างเด็ดขาดไปก็ได้. ถ้าในขณะที่ประกอบด้วยเจโตสมาธิประเภทที่ไม่มีนิमितจะยึดถือ อะไรว่ามีตัวตนของตนแล้ว จิตกำลังผ่องใสไร้อสาვეอยู่ในเวลานั้นแล้ว

ก็เรียกว่า “ปรมาณูตรสัจธรรม” ได้ ซึ่งพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้น ท่านทำอยู่เป็น
ว่าเล่น คือเป็นไปเอง.

ถ้าเราเป็นปุถุชนจะเป็นโยคีที่สมบูรณ์กันสักที ก็ควรจะเข้าถึงเจโตสมาธิ^๕
ให้ได้ ตามกาล ตามเวลา แม้จะไม่สิ้นอาสวะโดยเด็ดขาด ก็เป็นการไร้อาสวะอยู่ใน
บางโอกาส บางขณะ. แต่ที่เราไปเยี่ยมของท่านมา คือไปเยี่ยมของพระพุทธเจ้าหรือของ
พระอรหันต์มา สำหรับให้พวกเราลองดูบ้างเท่านั้น เพื่ออย่าได้ทอดอวยเสียทีเดียว.
เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าสิ่งที่เรียกว่าความว่างก็ดี ความหลุดพ้นก็ดี หรือนิพพานก็ดี
มีได้ทั้งประเภทที่เด็ดขาดลงไป และประเภทที่ยังกลับไปกลับมาได้ สำหรับคนเรา
ตามธรรมดา. หรือยิ่งกว่านั้น ยังมีประเภทที่ประจวบเหมาะก็ยังมีได้ ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ
แวดล้อมเหมาะดี เราอาจมีจิตใจว่างอย่างนั้นได้สักชั่วโมงสองชั่วโมงก็ได้. แต่ว่าที่เป็นเรื่อง
เป็นราวนั้น คือเราต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติกระทำให้มันว่างได้ ตามที่เราสามารถ
กระทำได้.

ที่แท้จริงนั้นที่เป็น *ปรมาณูตรสัจธรรม* จริง ๆ นั้น ท่านหมายถึงว่าได้ทำลาย
โลกะ โทสะ โมหะ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนไปเด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน
ไปจริง ๆ แล้ว. เพราะฉะนั้น เมื่อจะกล่าวถึงสัจธรรมสุดท้าย ท่านต้องบัญญัตินามมัน
ไว้ว่า *ปรมาณูตรสัจธรรม*.

.....

เรื่อง สัจธรรมสุดท้าย^๕ ถ้าลองเหลือบดูให้ต่ำ ๆ ลดหล่นไปตามลำดับ
ก็จะเข้าใจ.

สัญญาตาที่ต่ำ ๆ หรือรอง ๆ ลงมา คือถ้าไล่จากทางสูง คือเอา **ปรมาณุตตร-**สัญญาตาเป็นสุดยอด แล้ว ที่ลดต่ำลงมาก็คือ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** นี่เป็นความว่างที่รองลงมา, แล้วก็ **อาภิญญัญญายตนะ** รองลงมาอีก **วิญญาณัญญายตนะ** รองลงมาอีก, **อากาสาณัญญายตนะ** รองลงมาอีก, แล้ว **ปฐวีสัญญา** รองลงมาอีก, แล้วก็ **อรัญญสัญญา** รองลงมาอีก.

นี่มองจากข้างบนสุดลงมาหาพื้นต่ำ นี่เข้าใจยาก **ดูไปจากพื้นต่ำ** ติกว่า คือให้ ค่อย ๆ เหยยขึ้นไปข้างบน.

อันแรกที่สุดที่เรียกว่า **อรัญญสัญญา** - มีความสำคัญมันหมายความว่า **เป็นป่า**. นี่ถ้าที่ในบ้านในเมืองนั่นมันรุ่ง เราลองทำความเข้าใจมันหมายความว่า **เป็นป่า** เหมือนอยู่ในป่า หรือออกไปอยู่ป่าจริงๆ แล้วทำสัญญาว่าป่า; ให้มีความว่าง มีความสงัด จากเสียงรบกวน มันก็เรียกว่าว่างชนิดหนึ่งมาแล้ว. เพียงแต่ทำสัญญาว่าป่าเท่านั้น ก็ได้สัญญาตาเต็กเล่นขึ้นมาแล้ว.

สูงขึ้นไปอีก **ปฐวีสัญญา** - ทำความมันหมายความว่า **ดิน** คือสักว่าดินเท่านั้น. ดินก็หมายความว่าธาตุดิน รู้สึกสิ่งต่างๆ เป็นธาตุดินไปหมด ก็อาจจะกำจัดความกำหนด ในกามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้. นี่ก็เป็นสัญญาตาที่สูงกว่าเต็กอมมีอ จึงควรที่คนหนุ่มคนสาวจะลองดู.

ถ้าจะให้มันสูงขึ้นไปอีกก็ต้องทำสัญญาเป็น **อากาสาณัญญายตนะ** - ทำความ **รู้สึก** ว่าทั้งหมดมีแต่ **อากาศ** ที่ไม่มีที่สิ้นสุด. อากาศนี่คือความว่างชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่ยังไม่ถึงสัญญาตา. ที่ว่างที่โล่งไม่มีอะไร นี่ก็ยังได้ความว่างหรือสัญญาตาที่สูงขึ้นไป.

ที่อย่าไปสนใจในเรื่องความว่าง ที่ว่าง ที่โล่งนั้น ให้สนใจเรื่องที่ละเอียดกว่านั้น จับตัวได้ยากกว่านั้น คือวิญญาณ อย่างนี้เรียกว่า **วิญญาณัญจายตนะ** – ทำในใจไว้ว่า **ไม่มีอะไรนอกจากมีแต่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด** มีแต่วิญญาณธาตุที่ไม่มีที่สิ้นสุด เหล่านี้ก็ยังว่างยิ่งขึ้นไปอีก.

ถ้าจะให้สูงขึ้นไปกว่านั้นก็เป็นสัพพัญญาประเภททำในใจถึง **อากิญจัญญาตนะ** – ว่า**ไม่มีอะไรเลย ที่แท้มันไม่มีอะไรเลย** คือว่าจะไม่ให้จิตไปกำหนดถึงอะไรเลย กำหนดความไม่มีอะไรเลย แต่ยังรู้สึกอยู่ว่าไม่มีอะไรเลย อย่างนี้ก็เป็นที่ว่างขึ้นไปอีก.

ที่ไต่ขึ้นไปอีกที่หนึ่งก็คือ **แนวสัญญาหาสัญญาตนะ** – **ทำความรู้สึกอยู่ด้วยความไม่รู้** เรียกว่าจะเหมือนกับคนเป็นก็ไม่ใช่ คนตายก็ไม่ใช่ คือ **มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่**; หมายถึงการไม่ทำสัญญาในอะไรเลย มีความรู้สึกอยู่แต่ว่าไม่ทำสัญญาว่าอะไรเลย, ละเอียดยิ่งขึ้นไป ๆ จนถึงกับว่า คนนั้นเรียกว่าคนตายแล้วก็ไม่ใช่ คนเป็นอยู่ก็ไม่เชิง; อย่างนี้ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน.

ว่างทั้ง ๖ ระดับนี้ ไม่ชื่อว่าสัพพัญญาอย่างที่ว่า คือ **ไม่ใช่ปรมาบุตร-สัพพัญญา**; เป็นแต่เพียงท่านแสดงให้เห็นว่า ที่ว่าว่าง ๆ นั้นมันว่างขึ้นมาได้อย่างไร, มันว่างยิ่งขึ้นไป ๆ ๆ ใดอย่างไร. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ว่างอย่างมหาปริสวิหาร มันว่างอย่างที่พวกฤๅษี มุนี ก่อนพุทธกาลหรือในครั้งพุทธกาลได้ค่อย ๆ คล่าไป ๆ ๆ จนมาพบและจมนุ่มอยู่ที่นี้ **ไม่รู้ว่าจะไปทางไหนอีก**; จนกระทั่งพระพุทธเจ้าทรงพบสัพพัญญาแท้ที่เป็นมหาปริสวิหาร หรือปรมาบุตรสัพพัญญา อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

อรรถกถาเรียกความรู้สึกสัพพัญญานว่า สัพพัญญาผัสสะ หรือ สัพพัญญิตผัสโส. พวกเรารู้จักกันแต่ผัสสะทางตา ผัสสะทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในรูป ในเสียง

ในกติน ในรส ในโณภูัพพะ ในธัมมารมณฺ; ไม่เคยมีสุญญาตผัสสะ ไม่เคยผัสสะ
ต่อสุญญา เพราะเราเรารู้จักกันแต่รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่รู้เรื่องนิโรธธาตุ.

เมื่อไรเรารู้เรื่องนิโรธธาตุ เราจะได้ผัสสะอันใหม่ คือสุญญาตผัสสะ
อย่างที่อรรถกถาเรียก แล้วอันนั้นมันเป็นชื่อของอริยมรรคในขั้นทำลายกิเลสได้จริง. ต่อเมื่อ
สร้างอริยมรรคที่ทำลายกิเลสได้จริง และทำลายกิเลสอยู่ขณะนั้นเรียกว่า “สุญญาตผัสสะ”
คือเราได้เอามือไปแตะสุญญาเข้าแล้ว นี่พูดอย่างอุปมาว่าเหมือนกับเราเอามือไปแตะ
สุญญาเข้าแล้ว คือจิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความว่าง.

ความว่างในลักษณะที่เป็นผัสสะ เช่นนี้ มันหมายถึง อริยมรรคของคน
ที่เห็นอนัตตา คืออนัตตานุบัสสนา - เห็นว่าไม่มีตัวตนไม่มีของตน เป็นสักแต่ว่า
ธรรมะธรรมชาติเรื่อยไปยิ่งขึ้น ๆ เป็นอริยมรรคทำนองนี้อยู่แล้ว ก็เรียกว่าสุญญาโตในที่นี้.
แล้วผัสสะใดเกิดขึ้นในขณะแห่งมรรคนั้น ผัสสะนั้นเรียกว่า “สุญญาโตผัสสะ” หรือ
สุญญาตผัสสะ คือการแตะต้องสุญญา.

อนัตตานุบัสสนาที่ทำให้มีอาการอย่างนี้ได้ นั้นสืบต่อมาจากความเห็นทุกข์ คือ
อนัตตานุบัสสนา จะต้องสืบต่อมาจากทุกขานุบัสสนา เหมือนกับว่าไปขยำเอาไฟเข้าแล้ว
มันร้อนอย่างนี้ มันจึงจะรู้ว่าไฟนี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรขยำเลย หรือว่าธรรมทั้งปวงนี้ไปขยำเข้า
แล้วก็เป็นไฟขึ้นมา แล้วธรรมทั้งปวงนี้ไม่ควรขยำเลย คือไม่ควรไปยึดมันถือมันมันเลย.

ความเจือใจทางวิญญาณ - *spiritual experience* ของเรามากพอ ในการ
ที่ว่ามันใหม่เอาอย่างไร มันเผาเอาอย่างไร มันร้อยรัด หุ้มห่อ ทิ่มแทง พัวพัน เผลอน
อย่างไร อย่างนี้เรียกว่า “ทุกขานุบัสสนา”.

ความเจือใจทางวิญญาณ – spiritual experience ในขั้นนี้เรียกว่า ทุกขานุ-
บัสสนา เป็นเหตุให้เกิดอนัตตานุบัสสนา หรือสัจจตานุบัสสนาขึ้นมา เพราะฉะนั้น
ผัสสะต่อธรรมะ คือผัสสะที่รู้สึกต่อธรรมะ ขณะนั้นเรียกว่า “สัจจตานุผัสสะ”.

.....

ทีนี้จะต้องคิดต่อไปถึงว่า บางคนเขาคำนวณว่า ถ้าไม่ถึงนิพพานจะรู้เรื่อง
นิพพานได้อย่างไร. อย่างว่าไม่เคยไปยุโรปจะเห็นยุโรปได้อย่างไร? นั่นไม่ใช่เรื่อง
ทางวัตถุ มันเป็นเรื่องในทางจิตใจ คือจิตใจของคนเรานี้ว่าง เป็นการชิมลองอยู่ได้เองแล้ว
เหมือนกับอาตมาบอกมาว่า เตียวหน้ทุกคนอยู่ที่นั่นส่วนมากจิตยังว่างอยู่ แต่ว่างเป็นการชิมลอง
อย่างนี้ให้ชั้ยันดู.

ในนิเทศของการปฏิบัติ อานาปานสติ ตอนจิตตานุบัสสนา ที่ว่าเพ่งดูจิต
ตามที่เป็นจริงอย่างไหนั้น ได้มีตอนกล่าวถึงว่า ถ้าจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ ถ้าจิตมีโทสะ
ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ ถ้าจิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตหตหุ่ก็รู้ว่าจิตหตหุ่ จิตไม่หตหุ่ก็รู้ว่าจิต
ไม่หตหุ่ จิตวิมุตติก็รู้ว่าจิตวิมุตติ จิตไม่วิมุตติก็รู้ว่าจิตไม่วิมุตติ. นี่คือความหมายของคำ
ว่าว่าง หรือไม่ว่างนั่นเอง. ให้เรากูที่จิตของเราใน กำลังวิมุตติ คือว่างจากสิ่งทั้งปวงอยู่
หรือว่าจิตของเรากำลังฉุฉิมุญ ฉิดคืออยู่ด้วยสิ่งใด.

ในการปฏิบัติขั้นต้นเพียงขั้นนี้ก็นักสงสอนให้ดูจิตที่ว่าง หรือจิตที่วิมุตติ
อยู่แล้ว ซึ่งมันมีให้ดูในภายใน ไม่ใช่คาดคะเนเอาตามตัวหนังสือที่เคยอ่าน.

เป็นอันว่านิพพานหรือความว่าง หรือสัจจตานุ มีให้ดู เป็นสิ่งที่มีให้เรา
ดูได้ แม้ในขณะที่เป็นปุถุชนอย่างนี้ เพราะว่ามันมีความว่างอย่างตทั้งวิมุตติอยู่บ้าง คือ

บังเอิญเหมือนอย่างที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เรียกว่าบังเอิญเป็น **ตถังจิตวิมุตติ** ถ้าได้เวทล้อมอะไรอย่างนั้นแล้ว จิตยังว่างอยู่ อย่างนี้ก็ว่างเหมือนกัน. หรือถ้าใครไปทำสมาธิภาวนา จิตมันว่างสบายไปหมด ยิ่งกว่าความสุขสันต์ไหนหมดก็ยังมี นั่นเป็น **วิกขัมภณวิมุตติ**. ไม่ต้องพูดถึง **สมุจเฉทวิมุตติ** ที่เป็นของพระอรหันต์; เราก็ยังมีความว่างมากอยู่เป็นตัวอย่างได้ เหมือนกับตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า ถ้าใครสนใจก็พอจะหาซื้อได้จากตัวของตัวเอง.

เรา *ควรจะทำอานาปานสติไปตามลำดับ* ของกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตานุปัสสนา ธรรมานุปัสสนา จะเป็นการซึมความว่างเรื่อยไปตั้งแต่ต้นจนปลายทั้งนั้น. ในที่สุดก็จะเข้าใจความว่าง เพราะมองเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น แล้วจิตก็จะหันไปพอใจในอายตนะนั้น คือนิพพานหรือความว่างขึ้นมาได้ทันที.

นี่แหละเรียกว่าเราดูความว่างไปได้เรื่อย ๆ **กุสุมฺมุตตา** ไปได้เรื่อย ๆ ก่อนที่จะถึง **ปรมสุมฺมุตตา** เป็นการก้าวหน้าไปตามกฎของมันเอง หรือว่ากฎของธรรมชาติเอง ที่ว่ารู้เห็นสิ่งใด ด้วยตนเอง อย่างมั่นคง แล้วก็เห็นไปได้อย่างมั่นคง ไม่โยกเยกเหมือนความรู้ที่มาจาก การได้ยิน ได้ฟัง หรือว่าเป็นความรู้ที่เป็นมายา ทำนองนั้น.

ที่จะเป็นความสุขขึ้นมาได้อย่างไรนั้น เราไม่ต้องทำหรอก เราไม่ต้องอธิบาย หรือไม่ต้องไปทำให้ยุ่งยาก เราทำให้ว่างเดอะมัน ก็พอแล้ว คือทำให้ว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา แล้วมันก็ว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ. เมื่อว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ ก็คือว่างจริงๆ มันเป็นคำๆ เดียวกัน; เมื่อนั้น ความทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป แม้แต่กรรมก็สูญหมดไปเอง.

....

ในบาลีอังกุตรนิกาย ยืนยันในข้อที่ว่า **กรรมหมดไปเอง ในเมื่อว่างจาก โลกะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากตัณหา - ของกู** ซึ่งพูดกันให้สั้น ๆ ในที่นี้ก็คือ ถ้ามันว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา - ว่าของเราแล้ว กรรมก็จะหมดไปเอง; หมายความว่าหมดไปทั้งกรรม และวิบากของกรรม และกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม มันหมดพร้อมกันไปเอง. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องไปกลัวกรรม กลัวจะต้องเป็นไปตามกรรม. เราไม่ต้องไปสนใจกับเรื่องกรรม แต่เราสนใจกับความว่าง ทำความว่างให้แก่ตัณหา และของกูได้ แล้วกรรมย่อมสลายไปหมดสิ้น ไม่มีการที่จะต้องเป็นไปตามกรรม.

นี่แหละจุดนี้เป็นสิ่งที่สามารถทำให้คนอย่างองคุลิมาลเป็นพระอรหันต์ได้ที่ตรงนั้น. **อย่าอธิบายคิด ๆ** อย่างที่เขาอธิบายกันว่า ไม่ฆ่าคนแล้วก็เป็นพระอรหันต์ หรือว่าพระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่องคุลิมาลว่า “ฉันหยุดแล้ว แกไม่หยุด แกไม่หยุดก็คือยังฆ่าคนอยู่” แล้วองคุลิมาลก็หยุดฆ่าคน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์.

อย่างนี้คนนั้นอธิบายเอาเองต่างหาก, แล้วยังเป็นการดูพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. เพราะ คำว่า “หยุด” ของพระพุทธเจ้านี้ ท่านหมายถึงหยุดการมีตัณหา หยุดมีของกู. หยุดมีตัวเรา หยุดมีของเรา หยุดความยึดมั่น นั่นคือความว่าง; เพราะฉะนั้น ความว่างนั้นแหละ คือความหยุด. ความหยุดชนิดนี้เท่านั้นที่จะทำองคุลิมาลให้เป็นพระอรหันต์ได้ ไม่ใช่หยุดฆ่าคน.

หยุดฆ่าคนนั้น ใคร ๆ ก็ไม่ฆ่าคนอยู่แล้ว ทำไมไม่เป็นพระอรหันต์? เพราะเหตุที่ว่าความหยุด หรือหยุดที่แท้จริง มันคือความว่าง จนไม่มีตัวเราที่จะอยู่ที่ไหน หรือจะไปที่ไหน หรือจะมาที่ไหน หรือจะทำอะไร นั่นมันจึงจะหยุดแท้; **ถ้ายังมีตัวเราอยู่แล้วมันหยุดไม่ได้.**

เราควรจะเข้าใจคำว่า “ว่าง” นี้ คือคำๆเดียวกับคำว่า “หยุด” ที่พระพุทธเจ้าสั่งองค์ลีลามาคำเดียว แล้วกลายเป็นพระอรหันต์ไปได้ ทั้งที่ฆ่าคนมามือยังเลือดแดงๆ อยู่, หรือว่าเขว่นคะแนนคนที่ฆ่าไปแล้ว ด้วยกระดูกนิ้วมืออยู่ที่คอตั้ง ๘๘๘ หรือ ๘๘ ซึ่งแปลว่ามันมากเต็มที นั่นแหละคือไม่หยุด; มันมีความยึดมั่นถือมั่นอะไรจนวิ่งไปไหนไปหมดไม่หยุด.

ที่นี้ กรรมจะหมดไปเอง หรือว่าจะถึงความหยุด ก็ต้องอาศัยคำๆเดียว คือ ความว่างจากตัวกู – ของกู ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง.

.....

การกระทำให้ว่างนี้ จัดว่าเป็นการทำโยคะในทางพุทธศาสนา ก็ได้ คือเรากู้กันที่ตัวการกระทำให้ว่างนี้ นี้แหละเรียกว่าโยคะ. มันเป็นโยคะสูงสุดถึงขั้นที่เรียกว่า ยอดของโยคะ กล่าวคือชั้น ราชโยคะ อะไรนั้น. ในที่เช่นนี้ แม้เราจะยึดคำว่าราชโยคะในฝ่ายเวทานตะมาใช้ก็ได้ ซึ่งมีความหมายว่ายอดสุดของโยคะ แต่ราชโยคะอย่างเขามีตัวตนถึงที่สุด.

สำหรับพุทธศาสนาเรา โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสังกตัสสนะ คือ โยคะ; นั่นก็แปลว่า โยคะในพุทธศาสนานี้ก็มี แต่มันหมายถึงการทำความว่างให้แจ่มออกมา ให้ปรากฏออกมา. เพราะฉะนั้น การกระทำอันใดที่เป็นไปเพื่อให้ความว่างปรากฏขึ้นมาแล้ว การกระทำอันนั้นเรียกว่า “โยคะ” ได้เหมือนกัน.

ถ้าใครจะอยากใช้คำว่าโยคะ หรือชอบพูดถึงโยคะ อยากมีโยคะอะไรนี้ ต้องมีให้ดูอย่างนี้ จึงจะสมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า โยคะคืออริยสังกตัสสนะ – การทำของจริงที่สุดให้ปรากฏออกมา เรียกว่า โยคะ แล้วเราก็เอามาใช้กันกับการทำ

ทุกอย่างในทางจิตใจ เพื่อให้หยุดความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเสีย; นี่แหละคือ โยคะ. เราจะเอาคำว่าโยคะคำไหน ของพวกอื่นมาใช้มาเรียกก็ได้ทั้งนั้น มันจะมีความหมายที่ปรับให้เข้ากันได้ทั้งนั้น; อย่าง **กรรมโยคะ** ให้ทำความไม่เห็นแก่ตัว ให้ประพฤติ ประโยชน์ของผู้อื่นตายไป อย่างนี้เราก็มี. ถ้าว่าเราอย่ามีตัวเรา – มีของเรา เราอย่ามีความรู้สึกที่ว่าตัวเราว่าของเราอย่างนี้ เราทำไปเถอะมันจะเป็นกรรมโยคะไปหมด.

แม้จะเป็น **โยคะขั้นต่ำ ๆ** **เตี้ย ๆ** คือการทำบุญทำกุศล ทำความดี ความงาม เสียสละแก่ผู้อื่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อย่างนี้ ต้องทำด้วยจิตที่ว่าง ว่างจากตัวกู ว่างจากของกู. อย่าให้ความรู้สึกเล่นหรือน้อมเอียงไปในทางว่าของฉัน หรือของฉัน มันก็เป็น โยคะไปหมด.

นี่แปลว่า **ไม่ต้องแสวงหาโยคะอย่างอื่น** จะเป็นชื่อสักกี่สิบโยคะ ก็ชนิด โยคะก็ตาม ต้องนับว่าเป็นอัน **ทำโยคะ** **หงส์** กล่าวคือการทำตัวตนหรือของตนให้หมด คือ **ทำความว่างให้ปรากฏขึ้นมา.**

เท่าที่กล่าวมา ก่อนข้างจะยืดยาวนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจเรื่อง “ความว่าง” คำเดียว. **ความว่างจากกิเลส** ก็คือว่างจากความรู้สึกว่าตัวกู – ของกู; แล้วว่างจากความทุกข์นั้นมันแน่นอน เพราะเมื่อว่างจากกิเลสแล้วก็ว่างจากความทุกข์, ว่างจากตัวกู-ของกูอย่างเตี้ยวนั้นจะว่างหมดจากทุกสิ่ง. และ **สภาพอันนั้นเป็นนิโรธธาตุ; ไม่ใช่** ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่อกาภิัญญายตนะ ไม่ใช่อาภาสานัญญายตนะ ไม่ใช่วิญญานัญญายตนะ อะไรเยอะเยอะ ล้วนแล้วแต่พระพุทธเจ้าท่านปฏิเสธว่ามันไม่ใช่ทั้งนั้น. มันมีแต่ **นิโรธธาตุ** เป็นความว่างจากตัวกู – ของกู เป็นที่ดับแห่งกรรม เป็นที่ดับแห่งกิเลส เป็นที่ดับแห่งความทุกข์.



ข้อสุดท้ายที่เราจะต้องนึก ก็คือว่า สิ่งนี้เป็นของที่เนื่องกันอยู่กับทุกสิ่ง ทั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. อย่าลืมเสียว่า ทุกสิ่งไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ธรรมะ ก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ธรรมชา หรือความที่มันเป็นเช่นนั้นเอง เป็น คตคา เพราะฉะนั้น มันจึงว่างจากตัวตนของตนอยู่แล้ว.

แต่ธรรมะประเภทโง่ ประเภทหลง ประเภทอวิชชา มันคอยโผล่ขึ้นมาเรื่อย เพราะการเป็นอยู่ หรือชีวิตประจำวัน หรือ วัฒนธรรมของเราสมัยนี้ มันให้ โอกาส แก่กรรม ฝ่ายตัวกู ฝ่ายของกู คือ ฝ่ายอวิชชา ไม่ได้ให้โอกาสแก่ฝ่ายวิชชา; เพราะ ฉะนั้น เราจึงต้องถูกลงโทษด้วย *original sin* คือบาปดั้งเดิมของเรา ที่พอเกิดมาแล้วก็มี แต่จะหลงไปในทาง *autonomy* นี้เรื่อยไป ไม่เข็ดหลาบ. แม้เป็นหนุ่มเป็นสาวก็ยังไม่รู้สึก เป็นกลางคนแล้วก็ยังไม่รู้สึก เป็นคนแก่คนเฒ่าแล้วก็ยังไม่รู้สึกก็มี. ถ้าอย่างไคร้ ควรที่ จะรู้สึก ในเมื่อกลางคน หรือเมื่อยามแก่เฒ่า จะได้พ้นโทษ จะได้ออกจากกรงขังแห่ง วัฏฏสงสาร จะได้รับอิสรภาพ สู่ที่โล่งที่แจ้ง ที่ไม่มีขอบเขต ไม่มีอะไรจำกัด.

เมื่อพุทธศาสนาแผ่ไปถึงเมืองจีน คนจีนสมัยโบราณเขามีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รับเอา, ได้เกิดวรรณกรรมอย่างของ *เว่ยหล่าง* หรือของ *ฮวงโป* ขึ้นมา; อธิบาย เรื่องจิต เรื่องธรรมะ เรื่องพุทธะ เรื่องหนทาง เรื่องความว่างให้เข้าใจกันได้ด้วยถ้อยคำ เพียงไม่กี่คำ. คือโผล่ขึ้นมาประโยคแรกก็ชื่อว่า *จิตคิด ธรรมะคิด พุทธะคิด หนทาง คิด ความว่างคิด คือสิ่งเดียวกัน* มันเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดอะไรอีกแล้ว. ประโยค เพียงเท่านั้นพอแล้ว มันเท่ากับพระไตรปิฎกทั้งหมดได้เหมือนกัน; แต่มันไม่อาจเข้าใจ เลยกี่ได้.

ยิ่งพวกเราที่ศึกษาปฏิบัติกันอยู่ในแบบนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเข้าใจประโยชน์
ได้เลย การที่จะละอาย มีศิริโอศตปะปะในเรื่องนี้กันเสียบ้าง มันจะได้ดีเร็ว ๆ. และยิ่ง
กว่านั้น **พุทธบริษัทเมืองจีน**ยังพูดก้าวไปถึงว่า **ความว่างนั้นมันเป็นอยู่แล้ว** แต่เรา
ไม่เห็นเอง.

.....

อาตมาอาจจะพิสูจน์ได้เหมือนกับที่พูดอยู่แล้วอยู่แล้วว่า **ทุกคนที่นั่งอยู่ที่นั่น**
มีจิตว่างอยู่เองแล้ว ในขณะที่ **แต่ก็หาไม่เห็นไม่** และไม่ยอมรับว่าเป็นความว่าง
เสียด้วยซ้ำไป.

นี่แหละชวงไปจึงคำว่า คนพวกนี้เหมือนกับคนที่เพชรติดอยู่ที่หน้าผากแล้ว
ก็ไม่รู้; แล้วก็เที่ยววิ่งหาไปรอบ ๆ โลก หรือบางทีก็นอกโลก ไปหาที่เมืองนรก
เมืองสวรรค์ เมืองพรหมโลก เมืองอะไรต่ออะไร, ทารอบ ๆ โลกมนุษย์นี่ยังไม่พอ
ยังไปเที่ยวหาเสียหลาย ๆ โลก ทำบุญสักหมื่นบาท แล้วก็จะได้ไปสวรรค์ ก็จะไปพบอะไร
ที่ต้องการ. อย่างนี้ เรียกว่าไม่ดูของที่ติดอยู่แล้วที่หน้าผาก แล้วก็ไปหาที่รอบ ๆ โลก
หรือโลกอื่น ๆ ไปอีก. เพราะฉะนั้น ขอให้ดูให้รู้สึกหน่อยเท่านั้น ว่ามันอยู่ที่หน้าผาก
แล้วอย่างไร แล้วมีวิธีที่จะคลำพบสิ่งที่อยู่ที่หน้าผากแล้วได้อย่างไร.

พอพูดเรื่องวิธีคลำให้พบ เขาก็พูดอย่างเหนื่อเมฆ หรืออะไรทำนองนั้น
ยิ่งขึ้นไปอีก ว่า **“ไม่ต้องทำอะไร”** คืออยู่หนึ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร แล้วมันก็จะว่างอยู่เอง.

คำว่า **“อยู่หนึ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร”** มันมีความหมายมากอยู่ ก็คือว่าเรา
มันชุกชอน เรามันสัปคน เทียวรับเอาอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

เข้ามา; รับเข้ามาแล้ว ยังโง่พอที่จะเปิดโอกาสให้ธรรมะฝ่ายอวิชชานั้น ชนนิ่งแทน บัญชางานเสียเรื่อย มันจึงเป็นไปแต่ในทางยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู – ว่าของกู เรียกว่าชน ไม่อยู่นิ่ง ๆ.

ถ้าอยู่นิ่ง ๆ ก็หมายความว่าไม่รับเอาอารมณ์มา หรือว่าอารมณ์มากระทบ ก็ให้มันตายดับ เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง. เมื่อตาเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เป็นต้น นี้เรียกว่าไม่รับเข้ามา. หรือว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ มันเลยไปเป็นเวทนา คือพอใจหรือไม่พอใจเสียแล้ว ก็ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าได้อ้าปากต่อไปอีก ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ; อย่างนี้ก็พอที่จะให้อภัยว่า ยังอยู่นิ่ง ๆ อยู่ได้ เรื่องมันจะได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น. ถ้าพอใจแล้วทำอะไรต่อไปยืดยาว เกี่ยวกับตัวกู – ของกู ก็โผล่มา, หรือว่าถ้าไม่พอใจแล้วก็ทำอะไรไปตามความไม่พอใจ; มันก็เป็นตัวกู – ของกู โผล่ออกมา มันก็วิ่งไปหมด และเป็นความทุกข์; นี้เรียกว่า ไม่อยู่นิ่ง ๆ.

คำว่า “อยู่นิ่ง ๆ” ของเว่ยหล่าง หรือชวงโปก็ตามนั้น ใ้แก่นักการปฏิบัติ ตามที่พระพุทธเจ้าสอน ให้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเรา – ว่าของเรานั้นเอง.

“อยู่นิ่ง ๆ” คำนี้มันมีความหมายอันเดียว อย่างเดียวกับประโยคที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา” นั้นเอง เพราะว่าถ้าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น ; แล้ว ธุระอะไรจะไปยุ่ง หรือเข้าไปวุ่น หรือวิ่งเข้าไปที่สิ่งเหล่านั้นให้มันวุ่น ทำไมไม่อยู่นิ่ง ๆ. เพราะฉะนั้น คำว่า “อยู่นิ่ง ๆ” จึงมีความหมายอย่างนี้.

....

เราจงดูให้เห็นความว่าง ที่พึ่งประสงค์ การที่กล่าวว่ามี ความว่างชนิดที่ก่อให้เกิด ความหยุด หรือความสะอาด ความสว่าง ความสงบอะไรก็ตาม นี้ยังพูดอย่างสมมติ; เพราะว่าถ้าพูดอย่างความจริง หรือพูดอย่างถูกต้องแล้ว มันไม่มีอะไรนอกจากความว่าง เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น. แล้วความว่างนั้นมันไม่ก่อให้เกิดอะไร เพราะว่าความว่างนั้นมันเป็นตัวธรรมะ ตัวพุทธะ ตัวสังฆะ ตัวหนทาง ตัวสะอาด ตัวสว่าง ตัวสงบอะไรหมด อยู่ที่ตัวความว่างนั้น.

ถ้ายังพูดว่าความว่างเป็นเหตุให้เกิดนั้นเกิดนี้แล้วก็แปลว่าเรายังไม่รู้ถึงที่สุดยังไม่ใช่ว่างถึงที่สุด; เพราะถ้าว่างถึงที่สุดแล้วมันไม่ต้องทำอะไร. อยู่หนึ่ง ๆ มันก็เป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ สะอาด สว่าง สงบ นิพพาน อะไรในตัวเอง ในตัวที่ไม่ปรุงแต่งให้เป็นอะไรขึ้นมาในตัวเอง.

เมื่อจะสอนคนเขลาๆ โดยวิธีที่ง่ายที่สุด ให้รู้จักสังเกตความว่างนั้น สวงโปได้ให้ปริศनावัดหนึ่งว่า “ให้ดูที่จิตของเด็กก่อนที่จะปฏิสนธิ”. อากตาก็ฝากท่านทั้งหลายไว้ให้ไปหาดู จิตของเด็กที่ก่อนจะมาปฏิสนธิในครรภ์นั้นมันอยู่ที่ไหน ถ้าหาอันนี้พบแล้วจะหาความว่างพบ ง่ายๆ เหมือนกับคำพบของที่มีอยู่ที่หน้าผากแล้ว.

....

ขอสรุปว่า เรื่องความว่างไม่ใช่เรื่องอื่น คือ เรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา; อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าหายใจเข้าออกอยู่ด้วยความว่าง, หรือว่ามันเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา เป็นความรู้ เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ. ถ้าเรียนก็ต้องเรียนเรื่องนี้ ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่ออันนี้ ได้ผลมาต้องเป็นอันนี้ แล้วในที่สุดเราก็จะได้สิ่งที่ควรจะได้ที่สุด ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้. เพราะว่าเมื่อเข้าถึงความว่างไค้ัน

มันก็หมดปัญหา; มันไม่ใช่อยู่ข้างบนหรือไม่ใช่อยู่ข้างล่าง หรือมันไม่ใช่อยู่ที่ไหน มันไม่รู้จะพูดยังไร ควรหุบปากมากกว่า แต่เราก็ยังต้องพูดว่าเป็นสุขที่สุดอยู่นั่นเอง.

ต้องระวังให้ดี เรื่องนิพพานเป็นสุขอย่างซึ่ง กับนิพพานคือว่างอย่างซึ่งนั้น จะต้องจับความหมายให้ถูกต้อง; อย่าเอาความสุขตามความหมายที่เคยชินกันมาก่อน. เหมือนกับพวกก่อนพุทธกาลนั้น โพล่ไปเอาความสมบูรณ์ถึงที่สุดทางกามารมณ์มาเป็นนิพพานก็เคยมี. ไปเอาความสุขทางฝ่ายรูป ความสุขจากรูปสมบัติเป็นนิพพานมาแล้วก็มี.

พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ออกมาเสีย คือเอาเนกขัมมธาตุเป็นเครื่องมือ ออกมาจากกาม, เอารูปธาตุเป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหลในรูปสมบัติ, และในที่สุดก็เอาวิโรธธาตุเป็นเครื่องออกมาเสียจากสังขตะ คือความวุ่นวานาสนิต มาสู่ความว่าง.

ท่านจะเข้าใจได้หรือไม่ จะปฏิบัติได้หรือไม่ ย่อมเป็นเรื่องของท่านทั้งหลายเอง อาตมามีหน้าที่แต่จะกล่าวไปตามที่มันมีอยู่อย่างไร. การรู้ และการเข้าใจ และการปฏิบัติ ย่อมตกเป็นของท่านทั้งหลาย.

อาตมาขออุทิศการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้



ชุด แก่นพุทธศาสตร์

— ๓ —

๒๑ มกราคม ๒๕๐๕

วิธีปฏิบัติ เพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมะทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้ จะได้กล่าวเฉพาะ วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง. หลักทั่วไปเกี่ยวกับความว่างมีอยู่อย่างไร ได้อธิบายพิจารณากันแล้วอย่างละเอียดเมื่อคราวก่อน คราวนี้จึงเหลืออยู่แต่วิธีปฏิบัติอย่างไร จึงจะสำเร็จประโยชน์แก่คนทั่วไปทุกคน แม้ที่มีการศึกษาน้อย แม้ที่ไม่ได้เล่าเรียนปริยัติโดยตรง.

.....

หัวข้อของเรื่องมีอยู่ว่า “วิปัสสนาเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง” เพราะฉะนั้น จะต้องสนใจในคำว่า “เป็นอยู่ด้วยความว่าง” มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยสุญญताก็ได้ แล้วแต่จะเรียก. เมื่อเอ่ยชื่อถึงสุญญता ก็ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงความว่าง เพราะเป็นคำภาษาบาลี ภาษาไทยเราก็มักว่าความว่าง.

ทีนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะมีชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยความว่างหรือเป็นจิตที่ว่าง?

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องรู้จักสังเกตให้ละเอียดลออสักหน่อย ก็จะต้องสังเกต คำบางคำให้เข้าใจความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ : คำว่า รู้, คำว่า เห็นแจ้ง, คำว่า เข้าถึง, คำว่า เป็นอยู่ด้วย, หรือคำว่า มีความว่างอยู่, กำลังว่างอยู่, และคำว่า เป็นความว่างเสียเอง. พุทโดยวิหารชาวบ้านธรรมตาก็มักว่า เราไม่รู้ ก็เรารู้ความว่าง, เราเห็นแจ้ง ก็คือเราเห็นแจ้งความว่าง, เราเข้าถึง ก็คือเข้าถึงความว่าง, เราเป็นอยู่ด้วย ก็คือเป็นอยู่ด้วยความว่าง, เรากำลังว่างอยู่ ก็คือเรากำลังว่างอยู่ด้วยความว่างนั่นเอง หรือว่าเราเป็นตัวความว่างเสียเอง. บรรดาที่ออกชื่อว่า ว่าง – ว่าง ทั้งหมดนี้ มันมีความหมายที่ลึกกว่ากันอย่างไร? แล้วจะมองเห็นกันในแง่ไหน จึงจะเป็นความหมายอย่างเดียวกันหรือในระดับเดียวกันได้?

อันแรก อย่างว่า เรารู้ความว่าง คนทั่วไปก็มักจะคิดว่า เราเรียน เราพุท เราปรัการศึกษาหรือกันเรื่องความว่าง; ถ้าหมายเพียงเท่านั้นแล้วเรารู้ความว่างอย่างนี้ยังไม่ถูก.

คำว่า “รู้” ในภาษาธรรมะนั้น ไม่ได้หมายถึงรู้เพราะเรียน เพราะฟัง หรืออะไรทำนองนั้น หรือแม้แต่พุทว่าเราเข้าใจความว่าง ก็ยังไม่ใช่การรู้ถึงความว่างอยู่ดี.

คำว่า “รู้” คำว่า “เข้าใจ” ตามภาษาชาวบ้านตามธรรมดา^๕ เป็นเรื่อง
อ่าน ๆ ฟัง ๆ คิด ๆ นึก ๆ คำนวณไปตามเหตุผลกันทั้งนั้น กิริยาเหล่านี้ใช้กันไม่ได้
กับการรู้ความว่าง.

การรู้ความว่าง^๕นั้นต้องหมายถึงรู้สึกต่อความว่าง ที่จิตกำลังว่างอยู่จริง ๆ
เราต้องรู้ต่อสิ่งที่กำลังมีอยู่แก่จิตใจจริง ๆ. ถ้าเรารู้ความว่างก็ต้องมีความว่างปรากฏ
อยู่ในขณะนั้น แล้วเรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร อย่างนั้นจึงเรียกว่า “รู้ความว่าง”.

....

ที่เราฟังกันมาตังสองครั้งแล้ว และเอาไปคิดไปนึก ตามเหตุผลว่า มัน
ควรจะเป็นได้ หรือมันเป็นสิ่งทีอาจจะเป็นได้เช่นนั้น ๆ อย่างนั้น ยังไม่เรียกว่า “ความรู้”
ในที่นี้ แต่ก็^๕เป็นความรู้ หรือเป็นความเข้าใจตามภาษาธรรมคา. คำว่ารู้ในที่นี้ขอให้ถือ
ว่ามีความหมายเฉพาะ ตามหลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา.

ถ้ารู้ธรรมะ ก็หมายความว่า กำลังมีธรรมะอยู่ที่เดียว และรู้สึกต่อธรรมะ
นั้นอยู่ จึงจะเรียกว่ารู้ธรรมะ; ในที่นี้ก็เหมือนกัน รู้ความว่างก็หมายถึงมีความว่าง.
เพราะฉะนั้น จึงได้แนะนำให้สังเกต แนะแล้วแนะอีก ในคราวก่อน ๆ นั้นว่า ในขณะที่
ที่จิตมีความว่างอยู่บ้าง แม้ไม่ใช่ว่างเด็ดขาด ไม่ใช่ว่างสมบูรณ์ ก็ขอให้รู้จักมันไว้เรื่อย ๆ
ในฐานะที่มันมีอยู่มากเหมือนกันในวันหนึ่ง ๆ หากแต่ว่ามันยังไม่แน่นอน ไม่เป็นความว่าง
ที่เด็ดขาดตายตัวลงไป ยังคงกลับไปกลับมาอยู่ แต่แม้กระนั้นก็ยังเป็นการดีมาก.

ถ้าใครอดสำห้สังเกต สนใจรู้จักความว่างในทำนองอย่างนั้นไปก่อน จะเป็น
เหตุให้พอใจในความว่าง และเป็นกร่าง่ายที่จะปฏิบัติให้ลุดถึงจริง ๆ. เพราะฉะนั้น ในที่นี้
คำว่าเรารู้ ความว่าง จึงหมายถึงว่ามีความว่างปรากฏอยู่ในความรู้สึก.

ทีนี้คำว่า **เห็นแจ้งความว่าง** ก็ต้องอย่างเดียวกันอีก คือเห็นแจ้งประจักษ์ ยิ่งๆขึ้นไป เมื่อเรารู้สึกว่าว่างอย่างไรแล้ว เราพิจารณาดู หรือว่าเรา **ทำความรู้สึกให้ชัดเจน** ยิ่งขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเห็นแจ้ง หรือเห็นแจ้งแท้ตลอด คือรู้อย่างทั่วถึง.

สำหรับคำว่า **เราเข้าถึงความว่าง** ก็อย่างเดียวกันอีก หมายความว่าในขณะที่เราได้เข้าถึงตัวความว่าง พุทฺธอย่างสมมติก็ว่า เราเข้าถึงความว่าง. ถ้าพุทฺธอย่างความจริงอย่างไม่ใช่สมมติก็ว่า **จิตเข้าถึงความว่าง** หรือว่า **ความรู้สึกนั้นเป็นรู้สึกต่อความว่าง** และเข้าถึงความว่าง.

สำหรับ คำว่า **เป็นอยู่ด้วยความว่าง** นั้น ย่อม หมายถึง **สัจฉญาณ** คือการเป็นอยู่ มีลมหายใจอยู่ เป็นความรู้สึกต่อความว่างนั้นตลอดเวลา อย่างนี้เรียกว่า **เป็นอยู่ด้วยความว่าง**.

คำว่า **ว่างอยู่** ก็หมายความว่า **ไม่มีความรู้สึก** ว่าตัวเรา ว่าของตัวหรือของตน ตัวเราหรือของเรา ตัวกูหรือของกู เหล่านี้ ซึ่งเป็นการปรุงแต่งของต้นเหตุอุปาทาน. เมื่อว่างจากสิ่งเหล่านี้ก็ถือว่าว่างอยู่. **อะไรมันว่าง?** ก็หมายถึง **จิต** อีกนั่นเองว่างคือว่าง อยู่ จากความรู้สึกว่า **ตัวคนหรือว่าของคน** ไม่มีทั้งอย่างหยابและอย่างละเอียด. อย่างหยابเราให้ชื่อมันว่าตัวกู – ของกู อย่างละเอียดเราให้ชื่อมันว่าตัวตน – ของตน.

ถ้าจิตมีความว่างถึงขนาดว่า **ไม่มีตัวคนอย่างละเอียด** ก็เรียกว่า **เป็นความว่างเสียเอง** ก็ว่าจิตนั้นเป็นความว่างเสียเอง. สมกับที่คำสอนในพุทธศาสนาบางพวกบางนิกายเขาพูดว่า **จิตคือความว่าง ความว่างคือจิต; ความว่างคือพุทธะ พุทธะคือความว่าง; ความว่างคือธรรมะ ธรรมะคือความว่าง; มันมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น**.

เป็นอันว่าอะไรทั้งหมดทั้งสิ้นในบรรดาที่เรารู้จักกันไม่มีอะไร มีแต่ความว่าง ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นต่อไป โดยการพิจารณาคำว่า “ว่าง” นั้นอีกครั้งหนึ่ง.

.....

คำพูดว่า ว่าง หรือ ความว่าง นี้ มันเล็งถึงของ ๒ สิ่ง คือเล็งถึงลักษณะ ๒ ลักษณะ.

คำว่า ว่าง ในลักษณะที่หนึ่ง นั้น หมายถึง ลักษณะของสิ่งทั้งปวง ; ขอให้กำหนดจดจำว่า ลักษณะของสิ่งทั้งปวงคือความว่าง.

คำว่า “สิ่งทั้งปวง” นี้จะต้องเข้าใจถูกต้อง ว่ามันหมายถึงทุกสิ่งจริงๆ. คำว่า “ทุกสิ่ง” นี้หมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรม อย่างที่จะใช้โวหารเรียกว่า นับตั้งแต่ฝุ่นอนุภาคเล็กนิตหนึ่งขึ้นไป จนกระทั่งของมีค่า จนกระทั่งนามธรรม จนกระทั่งนิพพานเป็นที่สุด; จากฝุ่นอนุภาคหนึ่งไปจนถึงนิพพานเป็นที่สุด นี้เรียกว่าสิ่งทั้งปวง.

ที่นี้ สิ่งทั้งปวง ทุกๆ สิ่งแต่ละสิ่งๆ นี้ มีลักษณะคือความว่าง. ความว่าง ความหมายที่หนึ่งเป็นอย่างนี้ ต้องเข้าใจให้ตีเหมือนกัน ว่าแม้ในฝุ่นเม็ดหนึ่งมันมีความว่างจากตัวตน. สูงขึ้นมาจะเป็นเงินในทอง ในเพชรพลอยอะไรก็ตาม มันมีความว่างจากตัวตนเป็นลักษณะของมัน, กระทั่งมาเป็นเรื่องจิตเรื่องใจ เรื่องความคิดนึก ความรู้สึกในสิ่งเหล่านั้นแต่ละสิ่ง ก็มีควมว่างเป็นลักษณะของมัน คือว่างจากตัวตนนั่นเอง, กระทั่งถึงการเรียน หรือการปฏิบัติธรรมะ มีลักษณะเป็นความว่างจากตัวตน. กระทั่งถึงสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด ก็ยังมีลักษณะที่เป็นความว่างจาก

ควัดคนอยู่ทนน ^{๔๖} ด้วยกัน ^{๕๕} ทนน; แต่แล้วเราไม่เห็นเอง. แม้แต่คนกระจอกที่กำลัง
บิน ไปบินมาอยู่ ^{๕๕} ก็มีลักษณะแห่งความว่างโดยสมบูรณ์อยู่ที่คนกระจอกนั้น แต่เราก็ก
ไม่เห็นเอง.

ขอให้คิดดู ให้พิจารณา ดู ให้สังเกต ดู ให้คำนวณ ดู จนกระทั่งเห็นว่า ^{๕๕} สิ่ง
ทุกสิ่งมีความว่าง คือมีลักษณะแห่งความว่างแสดงอยู่ ^{๕๕}. แต่ว่าเราไม่เห็นเอง
แล้วจะโทษใคร ?

เหมือนอย่างปริศนาของพวกนิยายเช่นที่เขาเรียกว่าโกอาน ^{๕๕} อย่างมีพูดว่า
ต้นสนแก่คร่ำคร่าต้นหนึ่งกำลังแสดงธรรมอยู่; ^{๕๕} แม้อย่าง ^{๕๕} ก็หมายถึงข้อที่ว่า แม้แต่
ต้นสนแก่นั้นมันก็แสดงความว่างได้เหมือนกัน คือ มันมีความว่างเหมือนกับสิ่งทุกสิ่ง
แต่คนก็ไม่มองเห็น หรือว่าไม่ได้ยินในข้อที่มันแสดงธรรม คือแสดงลักษณะของความ
ว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ขอให้เราจับให้ได้ว่า ความว่าง ^{๕๕} มีอยู่ ^{๕๕} ทุกสิ่ง; เพราะว่าเป็นลักษณะ
ของสิ่งทุกสิ่ง สิ่งทุกสิ่งมีลักษณะคือความว่าง. นี่แหละคำว่าว่างในลักษณะที่แรก คือ
ลักษณะของความว่างที่มีอยู่ที่สิ่งทุกสิ่ง จึงเรียกว่าว่าง นี่แหละถึงถึงลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง.

ลักษณะว่างอย่างที่สอง ^{๕๕} ว่าง ^{๕๕} นี้ถึงไปถึงลักษณะที่จิตกำลังไม่ยึดมั่นถือมั่น
อะไร ลักษณะของจิต ^{๕๕} ไม่ยึดมั่นถือมั่น ^{๕๕} สิ่งทั้งปวงนั้นแหละ เรียกว่า “ความว่าง”
เหมือนกัน.

ข้อที่หนึ่งนั้นว่า ^{๕๕} สิ่งทั้งปวง ^{๕๕} มีลักษณะว่าง ว่างคือลักษณะของสิ่งทั้งปวง. ข้อ
ที่สองนั้น ^{๕๕} ไปยังว่าง ^{๕๕} ที่จิต ^{๕๕} ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ^{๕๕} ต่อสิ่งทั้งปวง.

ข้อนี้ให้เข้าใจว่าตามธรรมดาแม้ตัวจิตเองมันก็ว่าง ว่างจากตัวตน ; แต่จิตนั้น
 ไม่อาจจะรู้สึกตัวมันเองว่าง เพราะมันมีอะไรมาหุ้มห่อรบกวนอยู่เรื่อย ได้แก่ความ
 กิเลสปรุงแต่งที่เกิดขึ้น เพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง
 เป็นต้นนั่นเอง ; จิตจึงไม่รู้สึกต่อความว่างในตัวตน หรือต่อความว่างในสิ่งทั้งปวง.
 ต่อเมื่อใดจิตปลดปล่อยสิ่งที่หุ้มห่อออกไปเสียได้หมด กล่าวคือปลดปล่อยความยึดมั่น
 ถือมั่น ด้วยความหลงด้วยความไม่รู้ นั่นแหละออกไปเสียหมด ; เมื่อนั้นจิตก็มีลักษณะว่าง
 เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง.

**ความว่างในลักษณะที่สองนี้จึงหมายถึง ว่างที่เป็นลักษณะของจิตที่ไม่
 ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง สติกับกบอย่างทหง ซึ่งหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของ
 สิ่งทั้งปวง.**

ว่างทั้งสองอย่างนี้มันเนื่องกัน ถ้าสิ่งทั้งปวงมันมีลักษณะโดยแท้จริง คือ
 ว่างจากตัวตนที่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะว่ามันว่างอย่างนี้ เราจึงเห็นความจริงว่ามันว่างได้ ;
 ถ้าตามความจริงมันเป็นสิ่งที่ไม่ว่างจากตัวตนแล้ว เราก็ไม่อาจเห็นมันว่างได้เลย.

แต่ที่ตรงกันข้าม ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง เราก็เห็นเป็นไม่ว่างไปเสีย
 หมด ; เพราะว่าจิตชนิดที่ถูกกิเลส ถูกอวิชชาห่อหุ้มนั้น ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตน
 ไปหมดไม่ว่าในอะไร. แม้แต่ในฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง อนุภาคน้อย ๆ อันหนึ่งนี้ ก็ยังยึดมั่น
 ถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนของมันนั่นเอง รู้สึกเป็นบุรุษที่สองจากเราขึ้นมาทีเดียว. เราเป็น
 บุรุษที่หนึ่งคือตัวเรา บุรุษที่สองคือสิ่งต่าง ๆ นอกจากตัวเรา นั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่
 ล้วนแต่เป็นตัวเป็นตนของมันเองทั้งนั้น.

เราจะต้องรู้จักคำว่า “ว่าง” นี้ ว่ามันหมายถึงอะไรให้ถูกต้องที่สุด ซึ่งสรุปแล้วก็ให้รู้จักว่าว่างนี้ คือลักษณะของสิ่งทั้งปวงอย่างหนึ่ง; แล้วว่างนี้คือลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงนี่ก็อย่างหนึ่ง.

ว่างที่แรกเป็นวัตถุแห่งความรู้ หรือความเข้าถึง; ว่างที่สองคือจิตว่างนี้เป็นลักษณะของจิตว่างเพราะเข้าถึงความจริง คือความว่างนั้น.

จิตมองเห็นความว่าง ในสิ่งทั้งปวงรวมทั้งตัวมันเอง มันจึงสลายไปเอง เหลืออยู่แต่ความว่าง คือ จิตได้กลายเป็นความว่างเสียเอง. และจะเห็นทุก ๆ สิ่งเป็นความว่างหมด นับตั้งแต่ฝุ่นเม็ดหนึ่งไปถึงนิพพานอย่างที่กำลังกล่าวแล้ว. จะเป็นสิ่งของ หรือเป็นคน หรือเป็นสัตว์ เป็นสถานที่ เป็นเวลา เป็นอะไรต่าง ๆ เป็นธรรมไม่ว่าในลักษณะไหนหมด ล้วนแต่หลอมตัวเป็นสิ่งเดียว คือเป็นความว่าง เพราะความที่มารู้ความจริงข้อนี้. นี่ก็คือความหมายของคำว่า “ว่าง”.

เท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะพอสังเกตหรือว่าจับได้ด้วยตนเองแล้วว่า คำว่า ว่าง นี้ มันเท่ากับความคับไม่เหลือแห่งตัวกู - ของกู. คำว่า “ว่าง ๆ” นี้ มันเท่ากับความคับไม่เหลือแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรา หรือของเรา; ว่างเท่ากับความคับไม่เหลือแห่งตัวตน.

ตัวตนนั้นมันเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น. ใจเห็นเป็นว่าง เห็นเป็นตัวตนขึ้นมาเสีย ก็เพราะความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอวิชชา ด้วยกิเลส จึงไปยึดมั่นถือมั่นโดยไม่ต้องแก้งยึด. เพราะมันไม่รู้ มันจึงเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง;

ไม่ใช่เราต้องไปตั้งเจตนายึด หรือตั้งข้ออย่างนั้นอย่างนี้ให้มัน ว่า มันเป็นตัวเป็นตน. เมื่อจิตประกอบด้วยวิชา ความไม่รู้แล้ว มันรู้สึกต่อสิ่งต่างๆ เป็นตัวตนไปเสียหมดเอง ไม่ต้องแก่งทำ ไม่ต้องเจตนาอะไร.

.....

ถ้ามีความรู้ที่ถูกต้องเกิดขึ้น มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่ เป็นจริง แล้ว มันก็จะเห็นของจริง คือความว่างนั้นแหละ คือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน. ฉะนั้น จึงได้กล่าวเพื่อเป็นหลักว่า “ว่าง” นี้ = ดับไม่เหลือแห่งตัวตน. เพราะฉะนั้น เราต้องสนใจคำว่า “ดับไม่เหลือๆ” นี้กันให้ถูกต้อง.

ดับอย่างไรเหลือ? ดับอย่างไรไม่เหลือ?

ดับมีส่วนเหลือ ก็หมายความว่า มันเพียงแต่เปลี่ยนรูป จากรูปหนึ่งไปสู่ รูปหนึ่ง รูปที่แรกดับไปมันก็มีเชื้อเหลืออยู่สำหรับเป็นรูปใหม่ เป็นรูปอื่น อย่างนี้เรียกว่า “ดับเหลือ” คือยังมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนี้ แล้วไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งโน้นเรื่อยไป. อีกทีหนึ่งก็คือว่า สติปัญญาหรือความรู้ธรรมะที่ยังไม่ถึงที่สุดนั้น มันจะดับความยึดมั่นถือมั่นได้ แต่บางสิ่งบางอย่าง หรือบางส่วนโดยเอกเทศเท่านั้นเอง.

บางคนอาจเห็นว่าผู้หนึ่งไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นนภระจอกเป็นตัวตนก็ได้ ไม่ต้องพูดถึงคน เพียงเห็นสัตว์เป็นตัวตนก็ได้. และบางคนอาจมองเห็นต้นไม้หรือ สัตว์ว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นคนว่าตัวตนเข้าก็ได้. หรือว่าเห็นคนว่าตัวตนนี้ บางทีก็ว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว แต่ว่าส่วนจิตใจที่เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นตัวตน อย่างนี้ก็ได.

อย่างนี้เรียกว่ามันดับไม่หมด มันดับบางส่วน เหลือเป็นตัวตน เหลืออะไรบางอย่าง อยู่เสมอไป. กระทั่งถึงว่า จิตนี้ไม่ใช่ตัวตน แต่ว่าคุณสมบัติอะไรบางอย่างของจิต เช่นธรรมะนี้เป็นตัวตนขึ้นมาได้. หรือว่า ถ้าสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตัวตนแล้ว สิ่งที่อยู่ถาวร เป็นอนันตกาล เช่นนิพพานธาตุนี้เป็นตัวตนก็ได้; อย่างนี้ดับมีเชื้อเหลืออยู่เรื่อย จนกว่าเมื่อใดจะกวาดทิ้งไปหมด แม้แต่หินพานธาตุก็ไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้มันจึงจะ เรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวตน หรือดับไม่เหลือแห่งตัวกูที่แท้จริง.

คำว่า “ดับไม่เหลือแห่งตัวกู” นี้ ก็คือการที่ ไม่อาจเกิดความรู้สึกว่าตัวกู นั้นเอง. ถ้าเป็นการปฏิบัติถูกต้อง หมายความว่า เราปฏิบัติในทำนองที่จะไม่ให้เกิด ความรู้สึกว่าตัวกูขึ้นมาได้; ถ้าปฏิบัติอย่างนี้อยู่ได้เรื่อย ก็เรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวกู ได้เหมือนกัน. การปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นไปอย่างสมบูรณ์ถึงที่สุดนั้น ย่อม หมายถึงการปฏิบัติชนิดที่ตัวกู หรือความรู้สึกว่าตัวกูไม่มีทางเกิดอีกต่อไป ก็แปลว่า ไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้นมาได้ อยู่ตลอดเวลา ด้วยการกระทำที่ถูกต้องนั้น.

เท่าที่กล่าวมาก็พอจะเข้าใจกันได้ทุกคนว่า คำว่า เกิดแห่งตัวกู; “เกิด” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเกิดจากท้องบิดามารดา แต่หมายถึงเกิดในห้วงความคิดนึกใน ทางจิตเท่านั้น จะเรียกว่าปฏิสนธิ หรือจะเรียกว่าคลอดออกมา หรือจะเรียกว่าอะไร ก็สุดแท้ ต้องหมายถึงปฏิสนธิหรือคลอดออกมาในความรู้สึกเท่านั้น คือในความรู้สึกของ จิตเท่านั้น.

อย่างเรารู้สึกว่า “เราเป็นเรา” “ฉันเป็นฉัน” ขึ้นมา มันรู้สึกที่ไหน ก็ขอให้เข้าใจว่ามันเกิดที่นั่นแหละ การเกิดหรือการคลอดออกมามันอยู่ที่นั่น. เพราะฉะนั้น การเกิดนี้จึงหมายถึง การเกิดในทางใจ ไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนังร่างกาย.

ต้องเข้าใจว่าการเกิดทางเนื้อหนังร่างกาย แม้จะคลอตออกมาแล้วจากท้องแม่ แต่ถ้ายังไม่มีการเกิดทางจิตใจ คือไม่มีความรู้สึกที่ว่า กูเป็นกู เราเป็นเราอย่างนั้นแล้วละก็ ให้ถือว่า การเกิดทางร่างกายนั้นยังไม่มีความหมายอะไรเลย ยังเหมือนกับก้อนอะไร ก้อนหนึ่ง หรือก้อนอะไรก้อนหนึ่งเท่านั้น. จนกว่าเมื่อใดจะมีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นตัวตน เสียก่อน เมื่อนั้นเกิดทางร่างกายก้อนนั้นจึงจะสมบูรณ์ คือในภายในมีความรู้สึกเป็นตัวตน.

ความเกิดขึ้นจำกัดความหมายอันแท้จริง อยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวคนนั้นเอง. เมื่อเกิดขึ้นเกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อใดมีความรู้สึกว่าตัวตนอยู่ในใจ เมื่อนั้นเรียกว่าเขาเกิด. พอเขาไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนอย่างนั้น เมื่อนั้นก็คือเขาตาย กลายเป็นก้อนหรือเป็นก้อนอะไรทางเนื้อหนังอยู่ตามเดิม. ความรู้สึกอย่างอื่นไม่อาจช่วยให้เกิดความหมายว่าตัวตนได้ จึงไม่อาจให้เกิดความหมายว่าเขาเกิดอยู่ได้ มันจึงเท่ากับเขาตายอยู่; แต่ประเดี๋ยวเดียว ถ้ามีอะไรมากระทบ มีอารมณ์มากระทบแล้วก็เกิดความรู้สึกว่า เป็นตัวตนขึ้นมาได้อีก. เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดขึ้นมาอีก และประเดี๋ยวเขาก็ตายไปอีก จึงว่าวันหนึ่ง ๆ เกิดหลายครั้งหลายหน.

การปฏิบัติเพื่ออยู่ด้วยความว่างนั้น มันก็อยู่ตรงนั่นเอง ก็อยู่ตรงที่ปฏิบัติ อย่าให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาในก้อน หรือในก้อนนี้ ในร่างกาย ก้อนนี้ก้อนนี้; อย่าให้เกิดจิตใจชนิดที่เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนหรือเป็นตัวเราขึ้นมา. ปฏิบัติอย่างนั้น เรียกว่าปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง. ใจความมันมีอยู่อย่างนี้.



ทีนี้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ ก็ควรระมองดูให้เห็น อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร? ปฏิบัติในขณะไหน?

ที่ว่าปฏิบัติอย่างไรนั้นก็ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ว่าปฏิบัติอย่างที่ไม่เกิดแห่งตัวตน แต่ว่ายังไม่ชัดเจน; จะต้องอธิบายพร้อมกันไปกับข้อที่ว่าปฏิบัติในโอกาสเวลาไหน, ในขณะไหน, อย่างไร. เพราะฉะนั้นเราจึงแบ่งแยกการปฏิบัตินี้ว่า มีโอกาสปฏิบัติในขณะไหนบ้างให้เห็นชัดเป็นโอกาส ๆ ออกไป. ในที่นี้จะขอแบ่งเพื่อให้เห็นง่าย ๆ สัก ๓ โอกาส หรือ ๓ ขณะ คือ :-

- ในขณะตามปกติ หรือโอกาสที่เป็นปรกติอย่างหนึ่ง.
- ในขณะที่มีอารมณ์มากกระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางผิวหนัง เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เป็นอย่างที่สอง.
- แล้วอีกขณะหนึ่ง ซึ่งขอผนวกเข้าไว้เลย นี้คือขณะที่จะดับจิต ที่เราเรียกกันว่าโอกาสจะตาย คือตายทางร่างกาย ตายชนิดที่เป็นความแตกดับของร่างกาย ในขณะที่จะตายอย่างนั้นมีการปฏิบัติสำหรับโอกาสนั้น อีกขณะหนึ่ง.

นี่แหละ ขอทบทวนใหม่ว่า ขณะที่ไม่มีอารมณ์มากกระทบ ทางตา ทางหู น้อยอย่างหนึ่ง; แล้วในขณะที่มีการกระทบกับอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ก็อย่างหนึ่ง; แล้วอีกขณะหนึ่งก็คือขณะที่จะดับจิต คือตายอย่างชาวบ้านเรียก.

การปฏิบัติในโอกาสอย่างแรก คือในขณะที่ปรกติ ไม่มีอารมณ์มากกระทบนั้น เราจะทำอย่างไร?

ในขณะที่ปรกติอย่างนี้ก็หมายถึง เมื่อเราทำการงานอะไรอยู่ตามปรกติกาลำพังของเรา. เวลาปรกติอย่างนี้เราจะทำการงานประจำวันอยู่ก็ได้ หรือว่าเราจะใช้เวลาปรกตินั้นไปทำกัมมัฏฐานวิปัสสนา อะไรอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้. นี้เรียกว่า ยังไม่มีอารมณ์มากกระทบ ยังไม่มีปัญหาเรื่องอารมณ์มากกระทบ. เราทำการงานตามประสา

ชาวบ้าน ๆ น้อยก็ได้ แต่ต้องในขณะที่ไม่มีอารมณ์มากกระทบ. หรือเรามีเวลาว่างเราจะอ่านหนังสือก็ได้ เราจะคิดนี่อะไรก็ได้ จะทำวิปัสสนาก็ได้.

เราจะต้องปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการศึกษา เป็นการทำให้เห็นแจ้งยิ่งขึ้นว่าสิ่งทั้งปวงว่างอยู่อย่างไร แล้วจิตมันจะว่างได้อย่างไร จิตจะไม่หลงผิดในสิ่งทั้งปวงได้อย่างไร ให้นึกคิด ศึกษาด้วยตนเอง หรือโต่ตาม ปรัชญาหรือผู้อื่น อยู่เป็นประจำ และทำไปเรื่อย.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ทางปริยัติ สำหรับผู้ที่เป็นชาวบ้าน กระทั่งไม่รู้หนังสือ ไม่ได้เคยบวชเคยเรียนเรื่องปริยัติ ก็ยังมีวิธปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็มีความหมายแบบเดียวกัน มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือให้รู้สิ่ง ๆ เดียวกัน ก็คือรู้ความว่างของสิ่งทั้งปวงเหมือนกัน. แต่เราไม่อาจพูดถึงความว่างอย่างนั้นได้ เพราะเขายังไม่เข้าใจใหญ่. เพราะฉะนั้น เราจึงพูดไปอีกทำนองหนึ่งว่า “ให้ดูว่าสิ่งต่าง ๆ มีอะไรบ้าง ที่นำเอาหรือนำเป็น”.

ให้คนธรรมดาทั่วไปตามปกตินั้น เป็นอยู่ด้วยการพิจารณาว่า มีอะไรบ้างที่นำเอา- นำได้ หรือนำเป็น. ที่ว่าเอา หรือได้นี้ เช่น ได้เงิน ได้ของ ได้ทอง ได้เกียรติยศ ได้อำนาจวาสนานี้เรียกว่า เอาหรือได้. มีอะไรบ้างที่นำเอา หรือนำได้? แล้วมีอะไรบ้างที่นำเป็น? เป็นอย่างไรบ้างที่ว่า นำเป็น เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเศรษฐกิจ เป็นฆาตกร เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นราษฎร เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอย่างไรบ้างที่นำเป็น?

.....

เราต้องเข้าใจคำว่า “เอา” ว่า “เป็น” ให้ถูกต้องกันเสียก่อน. คำว่า *เอา* ว่า *เป็น* นี้ หมายความว่าถึงความยึดถือโดยตรง. ถ้าไปรู้สึกว่าจะเอา หรือได้ นั้นมันต้องมีความยึดถือที่จะเอามาเป็นของเรา จึงจะเข้าขั้นที่เรียกว่า “เอา หรือ ได้” เติมตามความหมาย. เช่นเราเอาเพชร เอาพลอย มากองไว้เต็มห้องอย่างนี้ ถ้าไม่มีความยึดถือว่าเราได้ เราเป็นเจ้าของ เราเอามาได้ อย่างนั้นมันก็เท่ากับว่าไม่มีการเอา ไม่มีการได้; เพชรพลอยก็กองอยู่ที่นั่นเอง ไม่มีความหมายอะไร. ถ้าเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นอุปาทานว่าตัวเรา ตัวเราเอามาได้ ตัวเราได้มาแล้ว; อย่างนั้นมันจึงจะเรียกว่า “เอา” หรือ “ได้”. ขอให้เข้าใจความหมายของคำว่า *เอา* ว่า *ได้* อย่างนี้.

แล้วถามอีกทีว่า *อะไรบ้างมันนำเอานำได้?* เออันไหนบ้าง จะไม่ทำบุคคลนั้นให้เป็นทุกข์? มันมีแต่จะแผศเผาบุคคลนั้น ทิ่มแทงบุคคลนั้น ร้อยรัดบุคคลนั้น พัวพันบุคคลนั้น หุ้มห่อบุคคลนั้น ครอบงำบุคคลนั้น; หากเข้าไปเอาไปเป็นมันเข้า. แต่ถ้าเพชรพลอยที่กองอยู่เต็มห้องนั้น เขาไม่มีความรู้สึกว่าจะเอาว่าเป็น มันก็ไม่มีอาการแผศเผา พัวพัน หุ้มห่อ ร้อยรัดแต่ประการใดเลย. นี้เรียกว่าไม่เอาไม่เป็น.

มีอันไหนบ้าง ที่ไปเอา ไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์?

ถ้าไปมีความรู้สึกว่าจะเอาว่าเป็นเข้าแล้ว ไม่ต้องมาอยู่ในห้อง ต่อให้อยู่ในป่า หรืออยู่คนละประเทศ ข้ามทวีป ข้ามมหาสมุทร อย่างนั้นมันก็ยังเป็นทุกข์ได้. ลองมีลูกมีหลานอยู่ที่อเมริกา แล้วก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราดูซิ มันก็จะทำให้นอนไม่หลับ และมากเข้าก็เป็นโรคเส้นประสาทได้. นั่นแหละคือความหมายของคำว่า “เอา” ว่า “เป็น”.

ตามปรกติให้พิจารณาดูว่า มีอะไรบ้างที่นำเอานำเป็น ที่ไปเอาไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์ อย่างนี้. เมื่อ พบความจริงว่าไม่มีอะไรที่นำไปรู้สึกเอาหรือเป็น มัน

ก็วางเฉยกับสิ่งทุกอย่าง, แต่จะจับ จะทำ จะมี จะเก็บ จะรักษา จะบริโภคนิสัยก็ทำไปตามเรื่อง. จิตใจนี้อย่าไปเอา อย่าไปเป็น อย่าไปรู้สึกเป็นตัวเรา เอา, เป็น, มี, ชนมา. ให้นึกถึงหลักธรรมที่ว่า “ทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ; การกระทำได้ทำเสร็จไปแล้ว แต่ผู้ทำหาไม่มี; การเดินทางได้เดินถึงที่สุดแล้ว แต่ตัวผู้เดินหาไม่มี”. นี้นหมายถึงพระอรหันต์ ท่านปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว ก็ว่าทำการปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว, หรือว่าเดินไปตามทางของอริยมรรคนั้นถึงที่สุดแล้ว บรรลุนิพพานแล้ว แต่ตัวผู้เดินหาไม่มี ตัวผู้ทำหาไม่มี.

หลักก่อนนั้นจะต้องนำเอามาใช้กับชีวิตประจำวันของเรา : จะกิน อยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน บริโภค ใช้สอย แสวงหา ทำอะไรต่างๆ เหล่านี้ ต้องมีสติปัญญาเพียงพอที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า เรามีอยู่ เราเป็นผู้ทำ ผู้กิน ผู้เดิน ผู้นั่ง ผู้นอน ผู้บริโภค ใช้สอย. นี้เรียกว่าทำให้มันว่างจากตัวเราอยู่เสมอ ให้เป็นปรกิติ ด้วยความรู้ที่ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น.

การปฏิบัติธรรม สามารถจัดทำพร้อมกันไป ได้กับการทำการทำงาน, หรือการเคลื่อนไหวในการทำงานประจำวันนั่นเอง เป็นการปฏิบัติธรรมะอย่างสูงยิ่งไปเลย ไม่ต้องแยกจากกัน. ขอแต่ให้มีสติสัมปชัญญะ อย่างน้อยๆ งานก็ได้ผลดีด้วย ไม่ผิดพลาดด้วย, และธรรมะ ก็เจริญก้าวหน้าอย่างยิ่งพร้อมไปในตัวการงานนั้นด้วย. นี้เรียกว่าเป็นอยู่ตามปรกติในเรื่อง ไม่มีการเอา ไม่มีการได้.

....

สำหรับ “การเป็น” นั้นยิ่งง่ายขึ้นมาอีก คือขอให้คิดว่า “เป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่ต้องทุกข์ ไปตามความเป็นนั้นๆ” นี้เป็นสูตร เป็นใจความสำคัญ ก็ว่าเป็น

ตัวสูตร ตัว formula เลยว่า “เป็นอะไรบ้างจะไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามความเป็นนั้น ๆ”. คำว่า “เป็น” นี้ก็เหมือนกัน หมายถึงแต่ที่เป็นด้วยอุปาทาน เป็นในความยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็น เช่นเดียวกับคำว่า “ได้” หรือ “เอา” เหมือนกัน.

ยกตัวอย่าง เช่นเมื่อมีทองกองอยู่เต็มห้องนี้ ถ้าไม่รู้สึกรู้ว่าเราเป็นเจ้าของ มันก็ไม่มีทางได้หรือมีการเอา. การเป็น นี้แม้โดยทางโลกจะสมมติทางกฎหมายจะรับรองว่าใครเป็นนั่น ใครเป็นนี่ คนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนั้นอยู่ก็จริง; แต่ในใจของเราจริงๆ นั้น อย่าไปรู้สึกอย่างนั้นเข้า อย่าไปหลงไปเข้าใจผิด ตามสมมติอย่างนั้นเข้า.

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นว่าคนหนึ่งคลอดบุตรออกมา คนผู้คลอดก็ต้องเป็นแม่ คนที่เขาคลอดออกมาก็ต้องเป็นลูก นี้ก็เป็นตามธรรมชาติ. ถ้าอย่าไปยึดถือว่าเป็นแม่ มันก็ไม่ใช่แม่หรอก; เพราะไปหลงเอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเข้าใจผิดเอาเองว่าเป็นแม่ มันก็เป็นแม่. อย่างนี้ควรถือว่าเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ animal instinct ก็อว้าสัตว์มันก็รู้สึกเป็น; แม่ไก่ แม่สุนัข แม่วัว แม่อะไร มันก็รู้สึก ว่ามันเป็นแม่และรักลูกเป็น นี้ไม่ต้องฝืน ไม่ต้องทำ ไม่ต้องสร้าง มันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์.

ถ้าขันทเป็นสติปัญญา มันต้องดีกว่ามัน มันต้องรู้จักทำลายความยึดถือที่มาจากความไม่รู้ อย่างนั้นเสียได้.

คนบางคนจะคิดว่า แหม! เข้มโหดทารุณจริง ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นแม่ ไม่ให้รักลูกอย่างนั้นหรือ? ฟังให้ดี, ไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น คือว่าการเป็นแม่เป็นด้วยสติปัญญาก็ได้. เราจะปฏิบัติหน้าที่ของแม่อย่างไรก็ทำไปด้วยสติปัญญาก็ได้ ไม่ต้องทำด้วยอคติหาอุปาทาน ซึ่งมันจะทำให้มีความทุกข์ทุกประการ ต้องน้ำตาไหลบ่อยๆ ต้อง

เที่ยวแห่งในใจบ่อยๆ ต้องอะไรบ่อยๆ แล้วไม่มีความสุขเลย. นั่นแหละค่าที่ไปเป็นแม่
ไม่เป็น เป็นแม่ไม่ถูกวิธีของธรรมชาติ ต้องเป็นทุกข์เพราะลูก นี่เรียกว่าความทุกข์ของแม่.

เมื่อเป็นแม่ก็ต้องทุกข์อย่างแม่ เมื่อเป็นลูกก็ต้องทุกข์อย่างลูก เมื่อเป็น
พ่อก็ต้องทุกข์อย่างพ่อ.

นี่ลองถามตัวเองดูทีว่า เกิดมาเป็นแม่เขานี่สนุกไหม? เกิดมาเป็นพ่อเขานี่
สนุกไหม? คนที่สูงอายุที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้มาแล้ว อย่างที่เรียกว่ามีประสบการณ์เต็มมาแล้ว
ลองคิดดูว่าจะเป็นอย่างไร? จะตอบว่าอย่างไร? ถึงไม่ตอบก็คงสั่นหัวทั้งนั้น. เป็น
พ่อเขาสนุกไหม? เป็นแม่เขาสนุกไหม? อย่างนี้ นี่คือนี่ที่จะต้องศึกษา หรือรู้สึกอยู่
เป็นปรกติ แม้ในเวลาที่ไม่มีการณ์มากระทบ.

ถ้าเป็นสามีสนุกไหม? เป็นภรรยาสนุกไหม? ไปคิดดูเอง คนที่เป็นสามี
เป็นภรรยาโดยสมบูรณ์แล้วจะสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้ว่า เป็นหญิงนำสนุกไหม? เป็นชายนำสนุกไหม? ถ้าสติปัญญาเดินมา
โดยลำดับ และโดยละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะสั่นหัวทั้งนั้น. เป็นผู้หญิงก็ต้องมีความทุกข์อย่าง
ผู้หญิง เป็นผู้ชายก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้ชาย.

เป็นเด็กสนุกไหม? เป็นผู้ใหญ่สนุกไหม? เด็ก ๆ เขาคงจะตอบว่าสนุก.
แต่เราที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแล้วนี่ ลองย้อนกลับไปดูทีว่า มันสนุกไหม? เด็กมันก็มีทุกข์
ไปตามประสาเด็ก ผู้ใหญ่ก็ทุกข์ตามประสาผู้ใหญ่ ถ้าหากมีความอดทนอดมัน.

ทีนี้ ขยายให้กว้างออกไปว่า เป็นคน นำเป็นไหม? เป็นสัตว์เดรัจฉาน
นำเป็นไหม? เป็นอะไรคู่ตรงข้ามนี้กับที่ไม่ต้องเป็นอะไรเลย อันไหนจะดีกว่ากัน เป็น
คนธรรมดา กับเป็นสัตว์นรกอย่างนี้นำเป็นไหม?

หรือพูดอีกคำหนึ่งว่า **เป็นคนหน้าเป็นไหม? เป็นเทวดาในสวรรค์หน้าเป็นไหม?** นั่นเป็นเครื่องวัดสติปัญญาของบุคคลว่า คนนั้นเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์อย่างถูกต้องหรือไม่. ถ้าเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์แล้ว ก็จะสั่งหัวทั้งหมดอย่างเดียวกัน; เพราะว่าเป็นคนก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบคน, เป็นเทวดาก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของเทวดา. หมายความว่า ถ้าเกิดไปยึดมั่นว่าเราเป็นคน หรือว่าเราเป็นเทวดาเข้าแล้ว นั่นแหละจะต้องเป็นทุกข์ ตามแบบคน หรือเป็นทุกข์ตามแบบเทวดาทงนั้น.

ถ้าว่าง คือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอะไรเลย มันก็ไม่ต้องเป็นทั้งคน ไม่เป็นทั้งเทวดา มันก็เลยไม่มีความทุกข์อย่างคน ไม่มีความทุกข์อย่างเทวดา นี้เรียกว่าว่าง. ถ้าต้องเป็นคนตามความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นเทวดาตามความยึดมั่นถือมั่นแล้วมันสนุกไหม? นี่ขอให้คิดอย่างนี้ แล้วว่าเป็นคนสนุกไหม? เป็นเทวดาสนุกไหม? ถ้าใครเข้าถึงความจริงแล้วก็จะสั่งหัวทั้งนั้น.

นี่คิดให้ไกลเข้ามาอีกว่า เป็นคนดีหน้าเป็นไหม? เป็นคนชั่วหน้าเป็นไหม? ถ้าถามว่าใครอยากเป็นคนดีบ้าง คงยกมือกันสลอนไปหมดเลย. เขายังไม่มองเห็นว่าการยึดมั่นว่าเป็นคนดีนั้น มันก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี ไปตามประสาของคนดี เช่นเดียวกับที่คนชั่วจะต้องมีความทุกข์ตามแบบประสาของคนชั่ว.

ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นไม่มีความสุขเลย เพราะมันจะหนักชนิดที่ชนิดหนึ่งอยู่ในตัว “ความเป็น” นั้นเอง; หากแต่ว่าความทุกข์บางอย่างมันไม่แสดงออกมาให้เห็น แล้วมันมีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินอะไรบางอย่างกลมกลื่นไว้ มันจึงทนทุกข์ในการมีการเป็นได้ ทะเยอทะยานตื่นหรือเห่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่กันอยู่ได้ด้วยการถูกลอก.

ที่จริงนั้น ธรรมชาติหลอกให้คนเราสับสนทุกข์ เช่นตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ในกรณีทีทุกข์ เพราะการสับสนนั้น เพราะการคลอเคลียที่มันหลอกได้อย่างที่ตนเองก็สับสนใจทีเดียว. ถ้าเรามองเห็นความจริงชัดแล้ว ก็คงไม่เล่นตลกกับการหลอกหลวงของธรรมชาตินี้เลย. เป็นคนดีสนุกไหม ? เป็นคนชั่วสนุกไหม ? ลองดู.

หรือว่าใกล้เข้ามาอีกก็ว่า เป็นคนมีบุญน่าเป็นไหม ? เป็นคนมีบาปน่าเป็นไหม ? คนที่ผลิผลลามไม่คู่ไม่และไร คงจะยกมือทันทีว่าเป็นคนมีบุญน่าสนุกกันใหญ่, แต่คนที่เขาผ่านบุญมาโดยสมบูรณ์แล้วก็จะสั่นหัวว่า คนมีบุญก็ต้องเป็นทุกข์ ไปตามแบบตามประสาของคนที่ยึดมั่นถือมั่นว่าตนมีบุญ. นี่คนมีบุญจะต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบุญ เช่นเดียวกับที่คนมีบาป ต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป.

ทีนี้ใกล้เข้ามาอีกก็คือ เป็นคนมีความสุขน่าเป็นไหม ? เป็นคนมีความทุกข์น่าเป็นไหม ? คนที่ยกมือกันสลอนมากกว่าคราวก่อนว่า จะขอเป็นคนมีความสุข. ทีนี้ส่วนคนที่เคยมีความสุข เสวยสุขอย่างที่เรียก ๆ กันนี้มาแล้ว ได้ผ่านมาแล้ว กลับสั่นหัวว่าเป็นคนมีความสุขนั้นก็ไปทำตามแบบของคนมีความสุข.

ตอนนี้จะฟังไม่เข้าใจ ขอกล่าวซ้ำอีกว่า คนมีความสุขจะต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ข้อนี้ต้องนึกถึงข้อที่ว่าในโลกนี้ชาวโลกเขาสมมติ เขาบัญญัติ เขายึดมั่น ถือมั่นกันว่า คนอย่างไรเป็นคนมีความสุข มีเงิน มีอำนาจวาสนา มีนั่นมีนี่ มีกามคุณ มีอะไรสมบูรณ์ ไปหมดทุกอย่าง เป็นคนมีความสุข. แต่แล้วก็จึงดูให้ดี มันจะต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่ง รูปหนึ่ง ตามประสาคนมีความสุข.

ไม่ต้องพูดถึงความสุขชนิดมีก้างอย่างนี้ ต่อให้เป็นความสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิ สมาบัติ จากฌานของพวกฤๅษี มุนี ถ้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันเป็นคนมีความสุขขึ้นมาแล้ว มันก็จะเกิดก้างขึ้นมาในเนื้อนั่นเองแล้วติดคอ.

พวกที่ยึดมั่นต่อความสุขในรูปฌานเป็นต้นเหล่านี้ก็เรียกว่า เป็นคน มีทุกข์ไปตามประสาของคนมีสุขจากรูปฌานนั่นเอง. เพราะฉะนั้น จึงมีบทบัญญัติ ให้ละรูปราคะ อรูปราคะเสีย ในสังโยชน์เบื้องปลายที่จะทำให้คนเป็นพระอรหันต์อย่างนั้น เป็นต้น. เพราะว่าสิ่งที่ไปติด ไปยึดเข้าว่า เรามีความสุข. แม้จะเป็นความสุข เกิดจากธรรมชาติก็เถอะ มันจะยังคงเป็นก้างติดคอชนิดที่ละเอียด อย่างไม่ค่อยอย่างหนึ่ง อยู่เป็นธรรมดา และไม่เป็นธรรมชาติจริงขึ้นมาได้.

ข้อที่จะไปยึดพระนิพพาน ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นความสุขของเราขึ้นมา นั้น เป็นไปไม่ได้ ถ้าเพียงแต่พูดนั้น พูดได้ ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แล้วยึดพระนิพพาน ว่าเรา เป็นของเรา เรามีสุขอย่างนิพพาน บรรลุนิพพาน อย่างนั้นพูดได้ แต่ตาม ความจริงนั้นไม่ได้ เพราะว่า ผู้ที่มีความยึดถืออย่างนั้นอยู่จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้ เป็นอันขาด. เพราะฉะนั้น ถ้าเขาสำคัญอยู่ว่าเขาได้รับ เขาเป็นผู้มีสุขที่เกิดแต่ นิพพานอย่างนั้น มันเป็นนิพพานปลอมทั้งนั้น นิพพานจริงไม่มีทางที่จะมาอยู่ในฐานะ ที่ถูกยึดถืออย่างนั้นได้.

นี่เราไล่ความสุขขึ้นไปตั้งแต่ความสุขของเด็ก ๆ สุขของผู้ใหญ่ ของคนหนุ่มสาว คนแก่คนเฒ่า คนมีอำนาจวาสนา กระทั่งคนเป็นเทวดา มีฌาน มีสมาบัติ อะไรเป็นที่สุข. ถ้าตั้งยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันมีความสุขละก็ มันต้องมีความทุกข์ไปตาม แบบของคนมีความสุข. ผู้ที่เข้าถึงความจริงจะรู้สึกอย่างนี้. ส่วนผู้ที่ไม่เข้าถึงความจริง ก็ตื่น ก็เผลอกันไปตามเรื่องตามราว เพื่อเงิน เพื่อทอง เพื่ออำนาจวาสนา เพื่อความสุขทางเนื้อ ทางหนัง กระทั่งเพื่อวิบัสสนา เพื่อฌาน เพื่อสมาบัติ เพื่อจนต้องส่งโรงพยาบาล ปากกลองสาน. อย่างนี้แหละเป็นการแสดงอยู่ในตัวมันเองแล้ว ว่ายึดมั่นถือมั่นไม่ได้ เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว คนมีความสุขก็ต้องเป็นทุกข์ ไปตามแบบของคนมี

ความสุข. คำว่า “**ทุกข์**ไปตามแบบของคนมีความสุข”. เต็กๆ ฟังไม่ถูก ฟังไม่ออก แต่ **ผู้สูงอายุก**ควรจะฟังออก.

ทีนี้เราจะลองคิดดูอีกสักคู่หนึ่งว่า **เกิด**อยู่นสนุกไหม? **ตาย**ไปสนุกไหม? ให้เลือกเอาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของคู่นี้ คือเกิดอยู่ เป็นอยู่สนุกไหม? หรือว่าตายไปคือไม่เป็นอยู่สนุกไหม? เกิดกับตายสองอย่างนั้นอันไหนน่าสนุก? คนเกิดอยู่น่าเกิด หรือคนตายไปน่าตาย? ลองคิดดู. ถ้ารัฐธรรมนูญมันกัสนัหัว ไม่เอาทั้งนั้น ไม่เอาทั้งเกิด ไม่เอาทั้งตาย. แต่คนธรรมดาแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดเรื่อย อยากเกิดชนิดไม่รู้จักตายด้วยซ้ำไป; หรือว่า ถ้าจะต้องตายแน่แล้วก็ยังอยากเกิดอีก. นั่นแหละคือความยึดมั่นถือมั่น.

เราอาจตัดบทได้สั้น ๆ ว่า คนเกิดก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของคนเกิด, คนตายก็มีความทุกข์ตามแบบของคนตาย. ต่อเมื่อไม่รู้สึกว่าเกิด **ไม่รู้สึ**กว่าตาย คือว่าง นั่นแหละ **จึงจะไม่มี**ความทุกข์เลย.

ทำไมไม่นอนคิดเล่น นั่งคิดเล่น เดินคิดเล่น ในเรื่องอย่างนี้ ในขณะที่ไม่มีอารมณ์อะไรมากระทบ. ทำไมไม่ลองนอนคิดอย่างนี้ นั่งคิดอย่างนี้ เดินคิดอย่างนี้. หรือว่าเมื่อทำอะไรอยู่ หรือเป็นอะไรอยู่ **ทำไมไม่**ลองคิด อย่างนี้.

เมื่อเห็นตเห็นอยากลำบากอยู่ด้วยความเป็นมารดาเป็นต้นอย่างนี้ **ทำไมไม่**รู้สึก บ้างว่าความเป็นมารดาอย่างนี้ไม่น่าสนุก แล้วความเป็นสามี ความเป็นภรรยา ความเป็นอะไรต่างๆ อย่างที่ว่ามาแล้วทั้งหมดนี้ เมื่อกำลังวุ่นอยู่ด้วยอาการของความ เป็นนั้น ๆ **ทำไมไม่**รู้สึกว่ามันไม่สนุกเลย. ทั้ง ๆ ที่ต้องร้องไห้อยู่ก็ยังไม่รู้สึกว่ามันไม่สนุกเลย ยังสนุกอยู่เรื่อย สนุกอยู่ทั้ง ๆ ร้องไห้อย่างนั้น.

เราจงคิดดูให้ตึกที่หนึ่งในครั้งสุดท้ายว่า เกิดก็ตาม ไม่เกิดก็ตาม ไม่ไหว
 หนึ่ง : เกิดก็ไม่ว่าง ไม่เกิดก็ไม่ว่าง. ถ้าไปยึดถือว่าไม่เกิดแล้วมันก็ไม่ว่างเหมือนกัน
 ตอนนั้นมันจะต้องเป็นตอนที่พังยากที่สุด หรือจะว่าปฏิบัติยากที่สุดก็ตามใจ. ระหว่าง
 เกิดกับไม่เกิดนี้มาถึงสุดท้ายนี้ เราไม่เอาหนึ่ง. เราไม่เข้าไปยึด ด้วยคำว่า เกิด หรือ
 คำว่า ไม่เกิด ก็ไม่ยึด มัน จึงจะว่าง.

เมื่อพูดถึง เอา ถึง เป็น มาเรื่อยๆ แล้ว ไม่เอา ไม่เป็น มาเรื่อยๆ แล้ว
 มาถึงเกิด - ไม่เกิด เป็นคู่ขึ้นมาอย่างนี้ ประเด็นก็จะไปยึดเอาที่ไม่เกิดเข้าอีก. ฉะนั้น
 ในอันสุดท้ายข้อปฏิบัติของเราจะต้องสาวก้าวจาจนกระทั่งถึงว่า ความรู้ว่าไม่เกิดอย่างนี้
 ก็ต้องไม่เป็นสี่ขาคือมัน คือให้สลายไปด้วยเหมือนกัน มันจึงจะเป็นว่างจริงๆ
 ขึ้นมา คือเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ นั่นแหละจึงจะเป็นเรื่องไม่เกิดที่แท้จริง คือเป็น
 ทัพไม่เหลือที่แท้จริง.

คำพูดตอนนี้ออกจะพัดไปพัดมาอยู่แล้ว แต่ความหมายนั้นไม่ได้พัดไปพัดมา
 มันมีความจริงอยู่ แยกออกจากกันเด็ดขาดเลย. ฉะนั้น ท่านอย่าไปยึดมันในนิพพาน
 ว่าเป็นความไม่เกิด แล้วก็วิเศษวิโสอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็อย่าไปยึดมันในวิภูฏสงสาร
 ว่าเกิดกันใหญ่ เกิดกันสนุก; มันต้องไม่ยึดมันทั้งสองฝ่าย มันจึงจะเป็นความว่าง
 และเป็นความไม่เกิด. การปฏิบัติในเวลาปรกตจะต้องเป็นอย่างนี้เรื่อยๆ ไป.

สำหรับในขณะที่เรากำลังทำการงานอย่างยิ่ง คืองานกัมมัฏฐานกล่าวคือปฏิบัติ
 สมาธิภาวนา วิปัสสนา ในลักษณะที่เป็นเทคนิคจัด เพื่อให้รู้โทษของความยึดมั่นถือมั่น
 แล้วก็ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกัน ข้อนี้ต้องทำตามที่ได้เล่าได้เรียนได้ศึกษา
 มาเป็นอย่างดี ; ไม่ใช่คนธรรมดาที่ไม่รู้หนังสือจะทำได้. เพราะฉะนั้น มันจึง

มีหลัก มีคำอธิบาย อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วมากมาย ไปอ่านดู หรือนึกถึงที่เคยกล่าวแล้วทั้งหมด นี้รวมกันเรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะปรกติ.

.....

การปฏิบัติในโอกาสที่สอง คือ ในขณะที่อารมณ์มากระทบ.

นี้หมายความว่าเมื่อมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจหนึ่ง เหล่านี้จะต้องปฏิบัติในลักษณะที่ **ให้ผัสสะหยุดอยู่ที่ผัสสะ ให้เวทนาหยุดอยู่ที่เวทนา** อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งได้บรรยายทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่ง กระทั่งที่ได้บรรยายที่นี้ คราวก่อนมาแล้ว จนบางคนก็เข้าใจ บางคนก็ไม่เข้าใจ. ที่ว่ามีการกระทบแล้วหยุดอยู่ที่ผัสสะนั้น มันเป็นขั้นที่เลิศ ถ้าขั้นธรรมตา ก็ไปถึงเวทนา แล้วหยุดอยู่ที่เวทนา อย่าปรุงเป็นตัณหา อุปาทาน เป็นตัวกู เป็นของกูขึ้นมา.

บางคนหรือนักพูดตามศาลาวัด หรือนักสอนตามบนโรงเรียนนักธรรมก็เหมือนกัน อาจพูดว่าหยุดอยู่ที่ผัสสะนั้นไม่มี ต้องไปถึงเวทนาเสมอ นั้นเพราะเขายึดมันถือมันหนังสือถ้อยคำ หรือแบบอย่างอะไรอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่ความจริง.

ความจริง **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ให้เห็นรูปสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน ตมกลิ่นสักว่าดม ลิ้มรสสักว่าลิ้ม สัมผัสสักว่าสัมผัส** นี้ก็มีอยู่ ถ้าทำได้อย่างนั้น ตัวเธอไม่มี คือตัวกูไม่เกิด แล้วก็เป็นที่สุกทุกข์ คือว่างอยู่เรื่อย.

ขอให้สังเกตอย่างนี้ก็แล้วกันว่า เมื่อเราทอดสายตาไปยังทางใดทางหนึ่ง **เห็นภาพ นั้นภาพนี้** ลองเหลือบตาไปทางประตู หน้าต่าง **มันก็เป็นแต่เพียงผัสสะ**

เท่านั้น ไม่เกิดเวทนาพอใจหรือไม่พอใจอะไร. เมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส อันใดเข้ามา ในลักษณะผัสสะอย่างนี้ก็ให้มันหยุดอยู่อย่างนั้นบ้างเป็นไร.

หรือเหมือนกับทหารที่นอนอยู่ข้างปืนใหญ่ เมื่อปืนใหญ่สั่นตึงออกไป มันก็ เพียงแต่ได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่เกิดเวทนาอะไร ยังนอนหลับสบายอยู่ด้วยซ้ำไป หนัก ๆ เข้า ไม่สะกุก ไม่ตื่น ไม่อะไรเลย มันเป็นแต่เพียงเสียงปืนใหญ่กระทบหูแล้วก็เลิกกัน อย่างนี้.

ให้ผัสสะหยุดอยู่เพียงแค่นั้นอย่างนี้ในเมื่อได้ยิน เสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เสียงคู่รัก เสียงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มันจะไต่หรือไม่. ถ้าทำได้มันก็ต้องนับว่าเก่งมาก.

ข้อนี้ก็ถูกต้องทีหนึ่ง ก็ว่าบางทีสัตว์มันจะเก่งกว่าคน เพราะสัตว์ไม่มีปัญญา สนธิวิญญานยาวนาน. ที่เราถ้าอยากเก่งอย่างถึงที่สุดตั้งนั้นบ้างก็ต้องหัก สนธิผัสสะ สักว่าผัสสะ.

แต่ถ้าสู้ไม่ไหว ยอมแพ้ ก็ไปที่เวทนาจึงได้ พอเวทนารู้สึกสบายไม่สบาย พอใจไม่พอใจแล้วให้หยุดอยู่อย่างนั้น, หยุดอยู่เพียงเท่านั้น คับไปเพียงเท่านั้น; อย่าเกิดความอยากต่อไปอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามเรื่องของความอยาก ของกิเลสตัณหา อุปาทาน อย่างนี้ก็ได้. นี้เรียกว่าเราประพฤติปฏิบัติในโอกาสที่กระทบกันกับอารมณ์ให้มี หลัก็อย่างนี้.

.....

เวลายังมีเหลืออยู่เพียงนิดหน่อยนี้ อยากจะพูดเรื่อง การปฏิบัติในโอกาส ที่สาม คือ ในขณะที่จะดับจิต ร่างกายจะแตกตายเป็นไปนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะว่าง.

ข้อนี้จะต้องอาศัยหลักที่ว่า **ดับไม่เหลือ – ดับไม่เหลือ** มาเป็นหลักอยู่
เป็นประจำ.

การที่จะต้องตายไปตามธรรมชาติ คือแก่ชราแล้ว จะต้องตายไปตาม
ธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งที่เด็ดขาดแน่นอน ถ้าใครไปถึงปูนอายุนั้นเข้า ไปถึงระยะนั้นเข้า
มันก็เรียกว่ามีเวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว จะทำอย่างไรมันจึงจะทันแก่เวลา?

เพื่อให้ทันแก่เวลานั้นเอง เป็นคนแก่ไม่รู้หนังสือ ไม่มีเวลาเรียนอะไรมากได้
เพราะว่าสติปัญญามันสมองไม่อำนวยมากมายอะไร ก็จึงถือหลักอย่างที่ว่า**ดับไม่เหลือ**
แห่งตัวกู ตั้งทีกล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ตามปกติก็ให้ดูอยู่ว่า เป็นคนก็ไม่สนุก เป็นเทวดาก็ไม่สนุก เป็นพ่อก็ไม่สนุก
เป็นแม่ก็ไม่สนุก เป็นลูกก็ไม่สนุก เป็นสามีก็ไม่สนุก เป็นภรรยาก็ไม่สนุก เป็นบ่าว
ก็ไม่สนุก เป็นนายก็ไม่สนุก เป็นผู้แพ้กก็ไม่สนุก เป็นผู้ชนะก็ไม่สนุก กระทั่งเป็น
ผู้ดี – ผู้ชั่ว กระทั่งผู้มีบุญ – มีบาป กระทั่งผู้สุข – ผู้ทุกข์ นี้ก็ล้วนแต่**ไม่สนุก**; อย่างนี้
ก็แปลว่า**จิตนี้ไม่มีหวังที่ไหน ที่จะไปเอา ไปเป็น พุทว่าสันหวังก็ได้.**

คำสันหวังนี้ใช้ได้เหมือนกันในการบรรลุพระอรหัตต์ แต่ไม่ใช่สันหวังอย่าง
โลก ๆ อย่างคนโง่ คนขี้เกียจ คนไม่มีที่หวัง; คนสันหวังอย่างนั้นมันอีกความหมาย
หนึ่งต่างหาก. **เถยนี้ ในที่นี้ มันเป็นความสันหวังของคนที่มีปัญญาอย่างถูกต้อง**
มองออกว่าไม่มีอะไรที่ควรหวัง ไปเอาไปเป็นที่นี้ก็ตาม ที่โลกอื่น ที่โลกไหนก็ตาม
คือสิ่งทั้งหมดนี้ไม่น่าเอาไม่น่าเป็นจริง ๆ ทุกกาลเวลา ทุกสถานที่.

จิตของเขาจะโน้มไปทางไหน ? ขอให้ลองกิติคุณจิตของเขาไม่โน้มไปทางไหน
ได้เลย เมื่อไม่มีอะไรที่น่าหวังที่ไหน ; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นไปเพื่อสลายตัวมันเอง
ไม่มีความอยากเอาอยากเป็นที่ไหน มันว่างไปในตัวมันเอง มันสลายไปในตัวมันเอง.

อุปายที่จะเอาเปรียบธรรมชาติได้บ้างก็ตอนนี้ ก็คือว่าเมื่อจะต้งกับจิตลงไป
จริง ๆ แล้ว ก็ให้พ้นความรู้สึกที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น ที่ไหน
หมดทุกหนทุกแห่งนี้ ให้มาอยู่ที่จิตใจในเวลาที่จะดับจิตนั้น มันจะนิพพานไปได้
โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้. ให้ร่างกายกับจิตใจมันดับลงไป ด้วยความรู้สึกว่า
ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็นที่ไหน ; แล้วจะบรรลุนิพพานได้ในตัวมันเอง ในตัวความ
ตายทางร่างกายนั้นแหละ.

นี่เรียกว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง ลงทุนน้อยอย่างยิ่ง แล้วแน่นอนอย่างยิ่ง.
ให้นักธรรมะ ชั้นมหาเปรียญ ชั้นเอก ชั้นสูงสุดที่ไหนมาพิสูจน์ดูที่ว่า มันจะเป็นอย่างไร
ถ้าเขาดับจิตไปด้วยความรู้สึกที่แท้จริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็นที่ไหนอย่างนี้
มันก็เป็นการสลายตัวชนิดที่สลายไปกับนิพพานธาตุ ไปเป็นนิพพานธาตุได้ในตัวมันเอง ;
เป็นตาแก่ ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ พุทอะไรก็ไม่ได้ แต่มีความรู้สึกอย่างนี้ได้อย่างเดียว
ก็พอแล้ว.

เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะตายขึ้นมาจริง ๆ ขอให้ความรู้สึกอย่างนี้มีอยู่ ; และ
ต้องรู้ว่าไว้ว่าใกล้จะตายนั้น มันอาจค่อย ๆ เลื่อนไป ในการที่ร่างกายมันชำรุดลง มันจะ
ต้องแตกดับนี้ ความรู้สึกมันจะหมดไป ๆ มันจะลึมนั้นลึมนี่ ลึมเข้ามาทุกสิ่งทุกอย่าง ;
แม้แต่ว่าเดี๋ยวนี้ก็ไม่ยอมแล้ว เป็นกลางวันหรือกลางคืนก็ไม่รู้สึกได้, แม้ว่าตนกำลังอยู่
ที่ไหน อยู่ในบ้านไหน - เรือนไหนก็ไม่รู้สึกได้, แม้แต่ว่าตัวเองชื่อไรก็ลืมไปแล้ว

จะสวดอิติปิ โส ภควา ก็ไม่ถูกแล้ว; แต่ที่จะอยู่ได้เป็นคู่ชีวิตจิตใจไปด้วยกันก็คือว่า ความรู้ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น คับไม่เหลือ สมักรับไม่เหลือ.

ความรู้สึกว่า - สมักรับไม่เหลือ^๕ ขอให้คู่กันกับจิตจนถึงวาระสุดท้าย มันจะสลายตัวเป็นความว่าง หรือเป็นนิพพานไปได้; ด้วยอุบายอย่างนี้ ด้วยเคล็ดอย่างนี้ นี้เรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะที่ร่างกายจะแตกทำลาย ที่เรียกว่าของผู้น้อย. ถ้าแก่ ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ ผู้น้อยมีอุบายที่จะคับไปได้ ด้วยอาการอย่างนี้ และเราเรียกอุบายนี้ว่า “อุบายตกกระได แล้วพลอยใจให้เหมาะๆ”.

ที่ว่า “ตกกระได” ก็คือหมายความว่า ร่างกายมันต้องแตกแน่ มันแก่ชราแล้ว มันถึงที่สุดแล้ว มันต้องแตกแน่ เรียกว่าตกกระไดลงมาแล้ว. ที่นี้ “พลอยกระโจน” เลย กระโจนสู่ความคับไม่เหลือ เพราะทำความรู้สึกในใจอยู่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็นที่ไหน; ^๕เรียกว่ากระโจนอย่างถูกต้อง. เพราะฉะนั้น มันจึงไม่เจ็บไม่ปวดอะไรเลย กระโจนอย่างนี้ ไม่เจ็บไม่ปวด แต่เป็นผลดีที่สุด คือถึงความคับไม่เหลือได้.

ที่เราเรียกว่ามันแก่ มันตกกระไดเป็น ไม่เหมือนคนโง่บางคน ตกกระไดลงมากปากคอแตก แขนขาหักอย่างนี้ มันคือคนโง่.

แม้เรียนมาก แม้เที่ยวพูดจ้ออยู่ตามศาลาวัดอย่างนี้ มันก็ยังตกกระไดปากแตก ขาหักอยู่นั่นเอง. มันสู้คนที่สนใจอย่างถูกต้อง แม้แต่เพียงเรื่องเดียวนี้ไม่ได้, มันเอาตัวรอดได้อย่างนี้.

ถ้าสมมติว่า การตายที่เป็นอุบัติเหตุ เช่นถูกรถยนต์ทับ^๕เบนไปกลางถนน หรือถูกตึกพังทับ หรือว่าชาวไร่ชาวนาเดินอยู่ กล้วยวัวมันขวิดข้างหลังที่เดียวตาย หรือว่าถูกระเบิดปรมาณูลงมาอย่างนี้ จะทำอย่างไร?

ถ้าฉลาดสักหน่อยก็จะมองออก มองเห็นได้ด้วยตนเองว่า มันก็อย่างเดียวกันนั้นแหละ. ถ้าความรู้สึกมันเคลื่อนไหว แวบเดียวก็ให้รู้สึก ว่า คับไม่เหลือ **สมัครคับไม่เหลือ** ไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น เพราะได้ทำความรู้สึกดังกล่าวนี้มาจนคล่องแคล่วชำนาญที่อยู่แล้วเป็นปรกติ; พอมาถึงขณะเช่นนี้ ก็รู้สึกได้เพียงแวบเดียวแล้วก็ดับไป.

เช่นว่ารถยนต์ที่ดับตายอย่างนี้ ไม่ใช่มันจะตายทันที ไม่ใช่จะไม่มีเวลาเหลือครึ่งวินาทีให้เขารู้สึก. มันต้องมีเวลาเหลืออยู่ แม้ครึ่งวินาที หรือเศษหนึ่งส่วนสี่วินาทีสักขณะจิตหนึ่ง **พอรู้สึกแวบหนึ่งได้ว่า สมัครคับไม่เหลือ** อย่างนี้ก็ทันถมไป.

ถ้าสมมติเอาเป็นว่ามันวูบเดียวไม่มีความรู้สึกเลย มันก็คับไม่เหลืออยู่นั้นแหละ เพราะว่า เราอยู่ด้วยความรู้สึกถูกต้อง ว่าคับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ยามปรกติมาแล้ว. ตามที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า เวลาปรกตินั้นเราซ้อมความคับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น จนใจโน้มไปสู่ความคับไม่เหลืออยู่เองเป็นประจำ; ที่มันนั้นก็ดับไม่เหลือไปด้วยความรู้สึกอันนี้ แม้ว่าในขณะที่ถูกทำให้ร่างกายสลายแตกตายไปโดยไม่ให้อาสาที่จะรู้สึกคิดนึกได้.

ยิ่งถ้ามันให้อาสาที่จะรู้สึกคิดนึกได้สักขณะจิตหนึ่ง หรือว่าครึ่งวินาทีอย่างนี้ ก็คิดได้สบาย. เพราะฉะนั้น อย่าได้ฉลาด อย่าได้กลัว อย่าให้ความฉลาด ความกลัวแทรกเข้ามา เช่นขอให้ไปตามหมอมือที่ หามไปโรงพยาบาลที่ อย่างนี้แล้ว ก็ต้องตายตรงนั่นเอง ไม่มีประโยชน์อะไร และเรื่องอย่างนี้เขาถือกันว่าเป็นการตายโหง ก็คือตายโดยไม่อยากจะตาย และตายโดยกระทันหันอย่างนี้ บัญญัติคำเรียกกันว่าตายโหง.

ธรรมะที่ประเสริฐนี้มันป้องกันการตายโหงอย่างเด็ดขาด แต่ทำให้หนีพยานได้โดยตรงนั่นเอง ที่ข้างๆ ล้อรถ หรือ ใต้รถ หรือ ใต้ตึกทับ หรือว่ากลางทุ่งนาตรง

ที่ควายชวิต หรือว่าในซากกองเตี้ยถ่านของลูกระเบิด อย่างนี้เป็นต้น มันไม่มีการตายโหง แต่มีนิพพานแทน.

ควรจะซ่อมความเข้าใจที่ถูกต้องไว้อย่างนี้ สำหรับผู้ที่มีการศึกษาน้อย อยู่น้อย กระทั่งเป็นตาแก่ ยายแก่ ที่ไม่รู้หนังสือ แต่ว่าฟังการพูดอย่างนี้ ก็พอจะเข้าใจได้.

ส่วน การตายของผู้ที่รู้โดยสมบูรณ์ มีสติปัญญาสมบูรณ์ ศึกษาเพียงพอ แดกจกานในปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรมนั้นไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องมีอาการตกกระไดพลอยโจน; เพราะว่า เขาเป็นผู้ไม่ตายเสียแล้วตั้งแต่ครั้งแรก ตั้งแต่นั้นไม่เจ็บไม่ไข้ ตั้งแต่นั้นนุ่ม ๆ ทั่วเข้าไป ก็บรรลुकุศลธรรมชั้นสูงเสียตั้งแต่ก่อนโน้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการตาย.

ถ้าว่าคนรู้มากอย่างนั้น พอถึงเวลาจะตายเข้าจริง ๆ เขาก็ยังมีการเตรียม ตึกว่าพวกที่ตกกระไดพลอยโจน เขา รู้จักตั้งสติสัมปชัญญะอย่างที่ว่าไม่มีความตาย, หัวเราะเหาะความตายได้; อย่างนี้ก็นับว่าเป็นการดีที่ว่า เหมือนลงกระโถลงไปอย่าง เรียบร้อย ไม่ใช่ต้องตกกระไดแล้วพลอยกระโจนอย่างว่า. นี่เป็นเรื่องของผู้รู้สมบูรณ์ แต่สำหรับผู้รู้น้อยนี้ ควรจะฉลาดในการที่จะตกกระไดพลอยกระโจน. นี่คือการปฏิบัติ เพื่อว่างในวินาทีสุดท้าย.

.....

ต่อไปนี่อยากจะพูดถึง การเตรียมตัวตายของผู้เจ็บป่วย กันบ้าง เมื่อรู้สึกว่าจะต้องตายแน่ สำหรับผู้มีความเจ็บไข้เห็นอยู่ชัด ๆ เช่นเป็นวัณโรคหรือโรคอะไรก็ตามเถอะ ซึ่งมันจะต้องตายแน่แล้ว ก็ควรจะทำให้ดีที่สุดด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ต้องฉลาด ไม่ต้องกลัว.

อยากจะเล่าเรื่องที่เคยพบ เกี่ยวกับ **วิธีเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาล** ให้ฟังว่า สำหรับผู้ที่เขาถือศีลสมาทานวัตรกันอยู่ประจำอย่างนี้ เป็นธรรมคาการอดข้าว ย่อมไม่มีปัญหาอะไร เพราะวันอุโบสถก็อดข้าวเย็นอยู่แล้ว. ที่นี้ พอโรครภัยไข้เจ็บมาถึง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าไม่เกินสัปดาห์ จะต้องตายอย่างนี้ เขาเตรียมที่จะไม่กินอาหาร; ไม่เหมือนกับพวกเรา ที่ว่าคนใกล้จะตายต้องให้ไปหาอาหารดี ๆ อย่างนั้นอย่างนั้นอย่างแพงที่สุด มาให้กิน ๆ ๆ กินจนตายไปกับอาหารก็มี.

ในการที่เขาพยายามหลีกเลี่ยงอาหารนี้ เขาเพื่อจะมีจิตใจที่เป็นปกติที่สุด เพราะเมื่อร่างกายซำรุดอย่างนี้แล้วมันไม่ย่อยอาหาร ขึ้นใส่เข้าไปมันก็เป็นพิษ มันก็ วนวนวาย ใจมันกระสับกระส่าย เพราะฉะนั้น จึงเตรียมตัดอาหาร กินแต่น้ำ หรือกิน เต้ายา.

ถ้าใกล้เข้าไปอีก แม้แต่น้ำก็ไม่อยากกิน ยาก็ไม่ยอมกิน เพื่อจะสำรวม สติสัมปชัญญะ ที่จะตายชนิดที่ดับไม่เหลือ.

พวกที่ยึดมันถือมันในบุญกุศลก็เตรียมยึดมันถือมันในบุญกุศล พวกที่ฉลาด ชั้นสูงก็เตรียมที่จะปล่อยวางดับไม่เหลือ ดังกล่าวมานั้น. เขาไม่ต้องการหมอ ไม่ต้องการจิตยา ประวิงเวลาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้อย่างนี้ ซึ่งเป็นการรบกวนอย่างยิ่ง; การทำเช่นนั้น เรียกว่า “ปลงสังขาร” คือปลงตัวตนลงไปอีกครึ่งหนึ่งเกี่ยวกับร่างกาย เขาเรียกว่า “ปลงสังขาร” ยังไม่ทันตายนี้แหละ เขาเตรียมที่จะแตกทำลายทางกายให้ดีที่สุด ในทางจิตก็น้อมไปเพื่อดับไม่เหลือ.

ส่วนพวกเราสมัยนี้แม้แต่ไกลาหลตามหมอกันมาจนเต็มห้องก็มี ให้กินยา ให้กินอาหารจิตยา ต่าง ๆ นานา ทำให้พะงับพะง่อนหาความสงบไม่ได้. นี้แหละทำให้

ไม่รู้ว่าจะตายอย่างไร ทำให้ไม่รู้ว่าจะตายหรือจะอยู่; อย่างนั้นมันพะว้าพะวังกันไปหมด มันเลยไม่ได้ประสพชัยชนะเหนือความตาย หรือเข้าถึงความว่าง หรือความคับไม่เหลือ อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

การเตรียมตัวตายของคนครึ่งพุทธกาลกับคนเดียวนั้นมันต่างกัน. อย่างว่า คนเดียวนั้น คงจะนึกหาเตียงที่สบายที่สุด หาห้องที่สบายที่สุด หาอาหาร หายาที่แพงที่สุด มาไว้; แล้วก็ตายไปด้วยการกุสุมกุจจ อากาศจะรักษาชีวิตดวงเอาไว้ให้ได้ต่อไปแม้ว่าที่หนึ่งก็ยังมีอย่างนี้ ก็เลยระทมจิตตาเป็นการใหญ่ ทำอะไรเป็นการใหญ่ แล้วมันก็ต้องตาย อย่าง “หลับตาตาย” ก็คือตายโดยไร้สติสัมปชัญญะ เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยความหลง.

ถ้าทำถูกทางมันก็ต้องกล้าด้วยธรรมะ และตายอย่างบัยัษนะเหนือความตาย อย่างที่ว่ามานี้ จึงจะเรียกว่า เข้าถึงความว่างได้ในวินาทีสุดท้าย มีโอกาสกระทั่งถึงวินาทีสุดท้าย. ขอให้จำคำนี้ไว้ให้ดีๆ ว่า โอกาสสำหรับพวกเราเมื่อกระทั่งวินาทีสุดท้าย แต่ ถ้าเราเอาชนะเดียวนั้นไม่ได้เรื่อยๆ ไป ในวินาทีสุดท้ายนั้นต้องได้แน่ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุดก็ยังได้ด้วยการตกกระโหลกโยนกระโจนให้ได้อย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

....

นี่คือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความว่าง ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ขณะ ปฏิบัติใน ๓ โอกาส ขณะปรกติ ทำการทำงานอยู่ตามปรกตินี้ อย่างหนึ่ง, ขณะที่อารมณ์มากกระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะสัมพันธ์อย่างไรให้เป็นความว่างนั้นก็อย่างหนึ่ง, แล้ว ขณะที่เบญจขันธ์จะแตกสลาย ไปตามธรรมชาตินี้ จะทำอย่างไรอย่างหนึ่ง รวมเป็น ๓ วิธีด้วยกัน.

ควรจะเป็นสิ่งที่นำมาพุดมาคิด มาปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ เหมือนอย่าง ที่คุยเรื่องวิทยุ เรื่องโทรทัศน์ เรื่องบ้าน เรื่องเมือง เรื่องโลกนั้นพล่อยไปหมดทั้งวันทั้งคืน ; แล้วเรื่องสำคัญเห็นปานนี้ทำไมถึงไม่ลองเอามาคุยมาปรึกษากันดูบ้าง, พวกที่ชอบมวน ก็คุยแต่เรื่องการต่อสู้ จนเวลาไม่พอ พุดหายใจแทบไม่ทัน.

ที่เรื่องต่อสู้กับความตาย เอาชนะความตายให้ได้ ให้อ่างจากเกิด จากตาย^{นี้} ทำไมไม่ลองคุยกันบ้าง ; มันจะเป็นของง่ายขึ้นมาทันที. ถ้าเรา คุยกันปรึกษาหารือกัน แต่ในเรื่องนั้น เหมือนกับที่เราคุยกันในเรื่องอื่นๆ ไม่เท่าไร สิ่งเหล่านี้ก็จะเป็นของง่าย ๆ เหมือนกับทำเล่นไปได้ ไม่ยากเลย. เมื่อทำถูกวิธีแล้ว ไม่มียากเลย ง่ายไปหมดแม้แต่การบรรลุนิพพาน และการตกกระไดพลอยโจน อย่างที่ กล่าวนี้.

.....

นี้แหละสรุปรวมความแล้วเราจะต้องเข้าใจให้ถูกเรื่องคำว่าว่าง เข้าถึง ความว่าง เป็นอยู่ด้วยความว่าง ว่างอยู่เป็นปกติ แล้วเป็นความว่างเสียเอง. ความว่างมีอยู่ที่สิ่งทั้งปวง เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ทำจิตใจให้ว่างจากความ ยึดถือสิ่งทั้งปวง และจิตก็จะเป็นความว่างเสียเอง เป็นความดับไม่เหลือแห่ง ตัวกู-ของกู ไม่มีการเกิดขึ้นมาอีก ไม่มีความรู้สึกเป็นความเกิด เป็นตัวเรา- เป็นของเราขึ้นมาอีก. นั่นคือ วัตถุประสงค์เพื่อความว่าง.

เอาตมาจึงขอยุติลงด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ลำดับ สอง

หลักธรรมสำหรับนักศึกษา

แสดง ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- | | | |
|-------------|------------------------------|----------------|
| เรื่องที่ ๑ | ยอดปรารถนาของมนุษย์ | พ.ศ. ๒๕๐๔ |
| „ ๒ | หลักธรรมสำหรับนักศึกษา | ๑๓ มกราคม ๒๕๐๕ |
| „ ๓ | หลักธรรมสำหรับนักศึกษา (ต่อ) | ๒๕ มกราคม ๒๕๐๕ |

หลักสูตรสำหรับนักศึกษา

- ๑ -

พ.ศ. ๒๕๐๔

ยอดปรารถนา ของมนุษย์

ท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,*

มนุษย์ปรารถนาอะไร? กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ปรารถนาวัตถุมาเป็นของตัวเอง; แล้วขยายเป็นวงกว้างออกไป กระทั่งเป็นการทะเลาะวิวาทกันระหว่างประเทศ ระหว่างชาติ ระหว่างครึ่งโลกต่อครึ่งโลก หรือระหว่างโลกต่อโลกก็ได้ ซึ่งอาจจะมีต่อไปในอนาคต, ถ้าหากจะมีโลกอื่นซึ่งมีมนุษย์ชนิดนี้อยู่ด้วยเหมือนกัน.

ขอให้กึกกูดึก ว่า วัตถุนิยมนั้นจะนำไปสู่อะไร? จะนำไปในทิศทางใด? จะนำไปสู่ยอดสุด หรือที่ต่ำสุดที่มนุษย์ควรจะได้ นี้ได้หรือไม่?

* กอนตันอักเทปไม่คิดเล็กน้อย

วัตถุนิยม ไม่ทำให้ถึง สิ่งดีที่สุด ที่มนุษย์ควรได้

ท่านนักศึกษาทั้งหลายควรจะจดลงไปว่า อะไรๆ นั้นมันมีอยู่สองอย่าง ก็คือ การอยู่ ก็มีอยู่สองชนิด :- คืออยู่ในทางกายอย่างหนึ่ง, อยู่ในทางจิต หรืออยู่ในทางธรรมะ นี้อย่างหนึ่ง. การตายก็มีทั้งสองอย่าง :- การตายทางร่างกาย, และการตายในทางจิตหรือวิญญาณ. เพราะฉะนั้น การได้การเสีย หรือการอะไรๆ อย่าง ก็จะต้องมีสองอย่าง เช่นเดียวกัน.

นี่ขอให้อัดไว้ว่า การตายก็มีสองอย่าง :- การตายในทางร่างกาย คือ หมายความว่า ตายแล้วก็เอาไปเผาไปฝัง; แต่การตายในทางวิญญาณ คือ ตายแล้ว ตายเล่า ตายอยู่ทุกวัน วันละหลาย ๆ ครั้งนี้ เกิดมาแล้วก็ตายอีก - เกิดมาแล้วก็ตายอีก, ไม่เคยเจริญขึ้น ไปถึงสิ่งดีที่สุด, หรือเป็นมนุษย์ที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะเป็นได้เลย; แล้วพิจารณาเหตุเถอะว่า การตายชนิดไหนน่ากลัวกว่ากัน. เพราะฉะนั้น จึงขอรับรองว่า ให้อัดว่าการตายมีสองอย่าง :- คือการตายทางร่างกาย และการตายทางวิญญาณ.

ถ้าใครไม่สนใจถึงกับไม่มีกระต่ายจะจอกหรือว่าปากกาหาย เพราะเอาไปเสีย ค่าครูสอน ร็อค แอนด์ โรล ก็สุดแท้; ถ้าเป็นเช่นนั้น นั่นก็คือตัวอย่างที่ว่าความตายทางวิญญาณกำลังจะมาถึงแล้ว. หรือว่า แม้ปากกายังอยู่ แต่ท่านก็ไม่ได้สนใจ เรื่องการตายทางวิญญาณ ท่านก็ได้ตายแล้วเกิดอีกเหมือนกัน; และการอยู่ทางร่างกายนี้ อยู่อย่างที่ว่าร่างกายเป็นอยู่นี้ ก็ไม่ตีอะไรไปกว่าสัตว์ เพราะมีภพชาติเกิดทำบรรพ์ โบราณกาลว่า :-

อาหารนันทา ภัยเมถุนณฺจ
 สามาณฺยเมตปฺปสุภิ นรานํ,
 ฐมฺโม หิ เตสํ อธิโก วิเสโส,
 ฐมฺเมน หีนา ปฺสุภิ สมานา.

บางคนคงจะเคยได้ยิน โสลกอันนี้ ที่แปลว่า : การหาอาหารกินก็ดี, การรู้จักนอน แสวงสุขจากการนอนก็ดี, การกลัว ขี้ขลาด หนีภัยก็ดี, การประกอบในเมถุนธรรมก็ดี, น้เสมอกัน ทั้งคนและสัตว์มีได้. ฐมฺโม หิ เตสํ อธิโก วิเสโส - ธรรมะเท่านั้นที่ทำให้คนผิดแผกแตกต่างจากสัตว์. ฐมฺเมน หีนา ปฺสุภิ สมานา - พอเอาธรรมะออกไปเสียแล้ว คนกับสัตว์ก็เข้าถึงความเป็นสภาวะเสมอกัน. นั่นคือการตายทางวิญญาน หรือการอยู่ทางวิญญาน มันต่างกันอย่างไร.

ถ้าเราอยู่โดยไม่มีธรรมะ มันก็เท่ากับสัตว์ คือ “คน” ตายแล้ว, เหลือแต่สัตว์. ถ้าเราอยู่โดยมีธรรมะ ก็มีความคิดแผกแตกต่างกันจากสัตว์ คือเป็น “คน” ซึ่งหมายถึงมนุษย์ - แปลตามตัว ก็ต้องแปลว่ามี ใจสูง.

นี่เราพิจารณาคู่กันต่อไปว่า การได้ในทางร่างกาย ทางรูปธรรม ทางวัตถุ^๕ มันก็ได้เงิน ได้ชื่อเสียง ได้อำนาจวาสนา อะไรเหล่านี้ จัดเป็นทางวัตถุหมด. แม้แต่ได้เสวยสุขในเทวโลก ในสรวงสวรรค์, ถ้าหากจะมี ตามที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่นั้น ก็จัดเป็นการได้ทางวัตถุหมด; เพราะว่ามันอาศัยอยู่ที่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง ที่เรียกว่าเป็นเรื่องวัตถุไปหมด. ต่อเมื่อมีธรรมะ ซึ่งเป็นความเยือกเย็น, เป็นความสะอาด สว่าง สงบ ในทันจิตใจ เข้ามาแทรกจึงจะเรียกว่าเป็นการได้ความสุขในทางธรรม หรือทางจิต ซึ่งตรงกันข้าม. มันมีอยู่เป็นสองอย่างอย่างนั้น, ท่านอย่าเพ่อเข้าใจไปว่ามันมีอยู่แต่อย่างเดียว.

ขอให้นักศึกษาทั้งหลายได้เป็นผู้เกียรติ สมกับที่เป็นนักศึกษา คือว่า
รอบรู้ในสิ่งที่ควรจะรู้ ให้ครบถ้วนสิ้นเชิง ว่าอะไรมันมีอยู่อย่างไร; อย่าเพื่อหลง
ระเริงไป หลงว่าอะไร ๆ เราก็รู้หมดแล้ว ไม่ต้องฟังใคร; หรือว่ารู้เท่าที่เราระสงค์
จะเรียน จะรู้ จะสอบให้ได้เสร็จไป นี้พอแล้วแก่การเป็นมนุษย์, อย่างนี้อาตมา
ขอยืนยันว่า ไม่พอ.

มนุษย์ควรได้สุข ทั้งในและเหนือโลก

เราจะต้องคิดกันต่อไป จะต้องพิจารณากันต่อไปข้างหน้า ว่า **มนุษย์ควรจะ
ได้อะไรอีกบ้าง?** ถ้าพูดกันอย่างง่าย ๆ เราก็จะแบ่งเป็นว่า :- เป็นการได้ อย่างได้
สิ่งของ ทั้งที่มีกันอยู่ในโลก น้อย่างหนึ่ง, **ได้ของที่อยู่เหนือโลกอีกอย่างหนึ่ง.**

ได้ของที่อยู่ในโลก ก็คือ **ได้อย่างวัตถุ** ที่กล่าวมาแล้ว เป็นทรัพย์ เป็นยศ
เป็นไมตรี; รวมความแล้วก็เพื่อความสุขทางร่างกาย. **ได้ของที่อยู่เหนือโลก** คือ
หมายถึงว่า อยู่เหนือวิสัยชาวโลก, เหนือจิตใจที่เป็นอย่างโลก ๆ นี้, ก็ได้แก่ **การที่
ได้เกิดมีความรู้สึกที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง** ปรากฏขึ้นในใจ. ถ้าพูดอย่าง
ภาษาวัดก็เรียกอย่างแรกว่า **ความสุขอย่างบ้าน ๆ เรือน ๆ.** อย่างหลังนี้เรียกว่า
ความสุขอย่างที่เหนือไปจากเรื่องบ้าน ๆ เรือน ๆ; ลองจำไว้แบบนี้ก็แล้วกัน.

ที่นี้มีปัญหาว่า **ความสุขที่เหนือไปจากบ้าน ๆ เรือน ๆ นี้จำเป็นแก่
พวกเราไหม?**

นักศึกษาอาจจะคิดว่า *ไม่ต้องมีก็ได้*; ถ้าเรามีความสุขอย่างที่เป็นบ้าน ๆ เรือน ๆ ครบถ้วนแล้วตามที่เราต้องการ. ถ้าอย่างนั้นจะต้องตอบ หรือบอกไว้ทีก่อนว่า :- *ถ้าเป็นอย่างนั้นแล้ว ธรรมะไม่จำเป็น, พระพุทธเจ้าไม่จำเป็น, ศาสนาไม่จำเป็น*; เพราะว่า เรื่องที่จะแสวงหาอะไร ๆ ให้ครบถ้วนอย่างบ้าน ๆ เรือน ๆ นั้น เราไม่ต้องอาศัย สติปัญญาของพระพุทธเจ้า เราก็มักใคร ๆ สอนกันอยู่ทุกประเทศในโลก, *ไม่ต้องมีพระพุทธเจ้า* สิ่งเหล่านี้เราก็รู้และทำได้.

ถ้าเป็นอย่างนั้น *พระพุทธเจ้าจะต้องมีทำไม? ทำไมจึงต้องมีพระพุทธเจ้าขึ้นมาอีก?* คำตอบ คือ *มีพุทธศาสนาขึ้นมาอีกก็เพื่อจะให้ ได้สิ่งหนึ่ง* ซึ่งคู่กัน ตรงกันข้าม *คือว่า เป็นความสุข ชนิดที่ไม่เร้าร้อน.*

โลกุตตรธรรม ช่วยให้อยู่ในโลกได้ ไม่เร้าร้อน

การที่มีพระพุทธเจ้า มีพระพุทธรูป มีพระธรรมก็เพื่อช่วย *ให้คนไม่เร้าร้อน*; คนที่อยู่ในโลกนั้นแหละ ถ้าไม่มีธรรมะเข้ามาช่วยแล้ว เขาจะอยู่อย่างเร้าร้อน, จะมีเงินก็จะมีอย่างเร้าร้อน, จะมีชื่อเสียงเกียรติยศ ก็จะต้องมีอย่างเร้าร้อน, จะมีอำนาจวาสนาก็จะมีอย่างเร้าร้อน. แต่ถ้าเขาเอาธรรมะตามแบบพระพุทธเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวแล้ว ความเร้าร้อนนั้นจะไม่มี, เขาจะมีเงิน หรือจะใช้เงิน จะมีเกียรติยศ จะมีอำนาจวาสนา หรือจะใช้อำนาจวาสนา โดยวิธีที่ไม่เร้าร้อนเลย. เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ชัดโดยเด็ดขาดลงไปว่า : *“ธรรมะนี้มีเพื่อช่วยให้คนอยู่ในโลก โดยไม่ต้องเป็นทุกข์เลย”.*

อาจจะมีคนโง่ฟุ้งไปผิดๆว่า เรื่องธรรมะแล้วต้องทิ้งโลก หนีเตลิดเปิดเบิ่ง ไปอยู่ในป่า จึงจะเป็นเรื่องธรรมะ; อย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ว่า, ไม่ได้สอนอย่างนั้น. ใครจะว่าก็ตามใจ; แต่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์อย่างยิ่งว่า “ธรรมะนี้จะช่วยให้อันใดอันใดในโลกด้วยชัยชนะ. ชัยชนะเหนืออะไร ? ก็เหนือทุกข์ภัยที่จะเกิดขึ้น จากการอยู่ในโลกนั่นเอง.

เราจะมีชีวิตอยู่ในโลก เราจะต้องทำอะไรบ้าง ? จะต้องเรียนอะไรบ้าง ? จะต้องทำอะไรบ้าง ? จะต้องต่อสู้อย่างไรบ้าง ? ก็รู้กันอยู่แล้ว; แต่ว่า ถ้าไม่มีธรรมะ เขามาช่วยแล้ว ตลอดเวลาเหล่านั้นจะเป็นทุกข์หมด; เพราะเราไม่รู้จักรับระคับจิตใจของเรา.

ธรรมะเท่านั้น ที่จะ เป็นแบบฉบับ เป็นแผนที่ ปรบระคับ ที่ทำให้เรารู้จักดำเนินชีวิต, แล้วก็จะมีชีวิตอยู่ได้ ในลักษณะที่อะไรๆ จะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นทุกข์ขึ้นมาได้. เมื่อเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าชนะโลก, เป็นอยู่เหนือโลก, จึงเรียกว่าโลกุตตระ. คงจะเห็นได้ทันทีว่า โลกุตตระนั้นไม่ใช่เรื่องที่จะเตลิดหนีเข้าไปในป่า ในถ้ำตามเขา แล้วไปทำภาวนาจึงจำอะไรอยู่อย่างนั้น; แต่มันต้องใช้แก่คนทุกคน, ๕๔๒๕๑๕๒ แม้แต่แก่เด็ก ๆ.

เด็ก ๆ จะต้องรู้จักรับการสอนให้มีจิตใจที่เป็นชัยชนะ, ไม่ต้องร้องไห้, ไม่ต้องหัวเราะมากเกินไป; เพราะว่าเขารู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง; และที่จะต้องชนะอย่างยิ่งก็คือ ชนะการเห็นแก่ตัว. การเห็นแก่ตัวนั้น คือเรื่องโลกจัต; เพราะฉะนั้น เด็ก ๆ จะต้องรู้จักชนะการเห็นแก่ตัว, แม้แต่ว่าอิจฉาน้อง; น้องของตัวแท้ ๆ ก็ยังอิจฉาได้; นี้เพราะความรู้สึกละอย่างโลกมันครอบงำมากเกินไป.

เราจะต้องสอนให้เด็ก ๆ รู้จัก แม้แต่ความรู้สึกให้อยู่เหนืออำนาจความรู้สึก
 อย่างโลก ๆ เช่นการเห็นแก่ตัว จะอธิบายแม่แต่หนึ่ง อย่างนี้ก็เรียกว่า อยู่เหนือความรู้สึก
 ซึ่งเป็นวิสัยโลก ตามประสาโลก. เพราะฉะนั้น ท่านนักศึกษาคควรกำหนดลงไปว่า
 มันมีเรื่องในโลก และเหนือโลก; ในโลกก็ต้องเหือดร้อน วนวาย ระส่ำระสายไป
 ตามประสาโลก; แต่ถ้าอยู่เหนือโลกก็ไม่มีสิ่งเหล่านั้น จึงเป็นเรื่องตรงกันข้าม
 คือ สะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็น เต็มไปด้วยสติปัญญา.

ภาวะเหนือโลก คือจิตว่างจากความเห็นแก่ตัว

จิตคำทรม ตกต่ำนั้นเป็นจิตวุ่น อยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของโลกแล้ว
 จึงเป็นจิตวุ่น เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา. จิตว่างนั้น คือว่างจากกิเลส ตัณหา
 แต่มีสติปัญญาอยู่แทน.

ขอให้ถือว่า สติปัญญา กับความว่าง นั้น มันเป็นอันเดียวกัน. ทำไม
 จึงว่าอย่างนั้น? ก็เพราะว่า ความว่างนั้น มันว่างจากตัว ว่างจากความเห็นแก่ตัว มันไม่
 มีตัว แล้วก็ไม่ได้เห็นแก่ตัว.

ธรรมะ หรือ สติปัญญา ของพระพุทธเจ้า ที่ท่านได้ตรัสรู้เรื่อง อนัตตา
 ขึ้นมานั้น ท่านสอนให้รู้จักทำลายความเห็นแก่ตัว, หรือความรู้สึกว่า ตัว ให้หมดไป.
 ข้อนี้ได้แก่คำสอนเรื่อง อนัตตามันว่างจากตัว จึงเรียกว่า ว่าง.

ว่างจากตัว แล้วมีอะไรอยู่? ก็มีความไม่เห็นแก่ตัว เป็นตัวสติปัญญา,
 เพราะฉะนั้น ความว่างจากตัว จึงเป็นอันเดียวกันแท้กับสติปัญญา, ไม่ใช่มีของสองสิ่ง

อยู่พร้อมกัน, ไม่ใช่. มีของสิ่งเดียวเท่านั้น, เราจะเรียกว่า ความว่าง ก็ได้, สติปัญญา อย่างยิ่งก็ได้.

เรื่องนี้ มีคนพูดถึงๆ เรื่องสูญญตา เรื่องความว่างนี้ ว่าว่างไม่มีอะไรเลย ว่างอย่างมือเปล่าจนคนพากันเกลียดความว่าง เกลียดจิตที่ว่าง; กลับไปชอบจิตที่วุ่น. อย่างนี้เรียกว่าจมอยู่ในโลก ภายใต้อโลก ไม่สมแก่เกียรติของคำว่า นักศึกษา, ไม่มีใจที่สะอาด สว่าง สงบ, ไม่มีความรู้ ความตื่น หรือความเบิกบานเสียเลย.

เราควรจะเข้าใจคำว่า “พุทธ”; พุทธะนั้นเป็น ชื่อของพระพุทธเจ้า ที่เป็นต้นน้ำต้นบ่อสูงสุดของเรานั้น; คำว่า “พุทธ” นี้ แปลว่า รู้ ว่า ตื่น ว่า เบิกบาน. รู้ คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง, ตื่น ก็คือตื่นจากหลับ, ตื่นนอน, หลับนั้น คือกิเลส, ตื่นจากหลับก็คือ ตื่นจากกิเลส; หลับด้วยกิเลสนั้นมันยิ่งกว่าหลับตามธรรมดา เหมือนที่เรานอนหลับ.

คนฉลาดกล่าวว่า ความที่หลับอยู่ด้วยกิเลสนั้น เป็นความหลับอย่างยิ่ง. เมื่อรู้และตื่นแล้ว จึงเบิกบาน เหมือนดอกไม้บาน; ถ้าเรายังไม่มีปัญญา ยังไม่ตื่นขึ้นมาจากหลับหรือกิเลสแล้ว อย่าได้คิดว่าความเป็นความเบิกบาน สะสวย สดชื่น งดงาม, ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้, มีแต่ความเร่าร้อนชนิดหนึ่งเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น จึงมีเรื่องเป็นสองเรื่องขึ้น คือเรื่องในโลกหรือใต้อโลก, ใต้อโลก โลกนี้อย่างหนึ่ง เรียกว่า โลกียะ, แล้วยังมีเรื่องเหนือโลก พันโลกอย่างหนึ่ง เรียกว่า โลกุตตระ. ร่างกายเท่านั้น มันอยู่ใต้อโลก หรือเกี่ยวกับโลก, ส่วนจิตใจนั้น จะต้องศึกษาปฏิบัติ อบรม ให้มีความรู้สึกเหนือโลก.

ภาวะเหนือโลก ทำให้เกิดความสงบทั้งกายใจ

ภาวะที่เรียกว่าเป็นที่น่าปรารถนา หรือ ยอดปรารถนานั้น ควรจะเป็นเรื่องส่วนร่างกาย หรือส่วนจิตใจ? ขอให้ลองคิดดู.

ในทางโลก หรือทางจิต ทางฝ่ายร่างกาย มันจะมีได้อย่างมากก็เท่าที่กล่าวแล้ว คือ:- มีทรัพย์สมบัติอย่างยิ่งใหญ่ แล้วก็มีทรัพย์และมียศ มีเกียรติยศอย่างยิ่งแล้วก็มีไมตรี คือมีเพื่อนฝูงห้อมล้อมเป็นบริวารก็ดี น้อย่างหนึ่ง; แต่ทั้งหมดนั้นก็ใช้ไปเพียงเพื่อแสวงหาความสุข สนุกสนาน เพลิดเพลินทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง. มันได้เพียงเท่านั้น ไม่สามารถจะหาความสงบอันแท้จริงในทางจิตได้ จึงต้องมีเรื่องเหนือโลกให้แก่จิตใจ เพื่อจิตใจจะไม่เร่าร้อน แล้วจะควบคุมร่างกายนั้นได้.

นี่เท่าที่เราเรียนกันมาแล้ว เท่าที่ทราบกันมาแล้ว เราสนใจเรื่องเหนือโลกอย่างว่ากันบ้างหรือเปล่า? เราเชื่อว่า เรื่องมรรค ผล นิพพาน ของพระพุทธเจ้านั้นมันจะมีประโยชน์แก่เราหรือไม่? บางคนแถมจะเกิดนึก หรือพูดไปว่า เป็นเรื่องหลอก เรื่องไม่มีจริง ๆ, เป็นไปไม่ได้, เป็นเรื่องพ้นสมัย เป็นเรื่องครีคระบ้าง.

เรื่องต้อตึกก็ชายังมีอีก อย่าเพ่อคิดว่ารู้แล้ว

ทีนี้ เราลองเปรียบเทียบกันดูว่า สิ่งที่มีอยู่ แต่เราไม่รู้จัก ไม่ทราบถึงนั้น เราจะพูดว่า มันไม่มี นี่จะถูกไหม? ถึงความทุกข์ชนิดอื่น อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมันไม่

เหมือนกับที่เราเห็น ๆ และหวัง ๆ กันอยู่นี้ มันก็มีอยู่; แต่แล้ว เราไม่เห็น มองไม่เห็น เข้าใจไม่ได้, แล้วเราจะพูดว่า มันไม่มี นี่จะถูกไหม? เพราะฉะนั้น ข้อนั้นขอให้ท่าน นักศึกษาได้เข้าใจ ทำความเปรียบเทียบให้เข้าใจให้จนได้. การเปรียบเทียบโดย อุทาหรณ์ง่ายที่จะเข้าใจ ประหยัดเวลาได้มาก; เพราะฉะนั้น จึงขอทำความเข้าใจในเรื่องนี้ด้วยการเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า:— อ้ายอ๊อกในเรื่องหนังสือ ขอให้กิดกุ.

ผู้ที่เคยอ่านหนังสือเรื่องลูกสัตว์ มาตั้งแต่เรียนชั้นประถมก็รู้ว่า อ้ายอ๊อกคืออะไร. อ้ายอ๊อกคือลูกกบที่ยังว่ายอยู่ในน้ำ. อ้ายอ๊อกมันเป็นอย่างไร? มันรูปร่างกลมไหม?

ถ้าแม่มันที่เป็นกบแล้ว มันเคยไปเที่ยวบนบกแล้ว กลับมาบอกอ้ายอ๊อกว่า บนบกมีอย่างนั้นอย่างนี้, มีอะไรอย่างนั้นอย่างนี้, มันเล่าให้ลูกฟังอย่างนี้. อ้ายอ๊อกมันจะรู้อย่างไร? นอกจากจะคิดว่า ไม่มีอะไรแล้ว มันยังจะหาว่าแม่มันพูดโกหก; ทั้งที่พูดพิพไรชวนชั้นบนบ่น้อย ๆ; อ้ายอ๊อกมันคงจะตำแม่ของมันเอง. นี่เป็นเรื่องของอ้ายอ๊อก จะเป็นพ่ออ๊อก หรือแม่อ๊อก ก็สุดแท้.

ยิ่งกว่านั้น ลองคิดว่า แม่เต่าในน้ำ คือ น้ำนี้ อ้ายอ๊อกรูจักไหม? อ้ายอ๊อกว่ายอยู่ในน้ำทั้งวันทั้งคืนนี้ อ้ายอ๊อกรูจักน้ำหรือเปล่า? นี่เอามาเปรียบเทียบกับพวกเรา ที่ไม่เคยลงไปแช่อยู่ในน้ำ เหมือนอย่างกับอ้ายอ๊อกนี้; เราเรียนเรื่องฟิสิกส์ เรื่องเคมี อะไรต่าง ๆ นี้ จนรู้เรื่องวิทยาศาสตร์พอสมควรแล้ว เรา รู้จักน้ำดีกว่าอ้ายอ๊อกนี้จริงไหม? แล้วเราจะเห็นว่าอ้ายอ๊อกทั้งที่อยู่ในน้ำ มันยังไม่รู้จักแม่เต่าในน้ำ เพราะมันลืมตาขึ้นมาในน้ำ แล้วน้ำถึงตาของมันเกินไป. นี่นักศึกษาต้องระวังให้ดีกว่า อะไร ๆ ที่มันถึงตาเกินไปนี้ มันจะไม่เห็น.

มีคำกล่าวว่า “ปลาไม่เห็นน้ำ” นึกที่สุดเลย. ไปคิดดูเถิด, เพราะน้ำมันถึงตาปลาเกินไป ทั้งที่ปลาน้ำไม่เคยกระพริบตาเลย. ใครเคยเห็นปลาตัวไหนกระพริบตาบ้าง? ไม่มี. แต่แล้วมันก็ยังไม่เห็นน้ำอยู่นั่นเอง.

สมมุติว่านกบ้าง, แม่นกที่อยู่บนฟ้า “นกก็ยังไม่เห็นฟ้า” ยังไม่รู้จักฟ้า ยังไม่เข้าใจฟ้าเท่ากับพวกเรา.

พูดถึงไส้เดือนบ้าง ไส้เดือนไซ้ซ่อนอยู่ในดินมันเห็นดินไหม? หรือว่า หนอนที่อยู่ในส้วม, ส้วมอย่างแบบโบราณ ไม่ใช่ส้วมสมัยนี้, ยัวเย้ยไปหมด หนอนนั้นเห็นอุจจาระไหม?

ขอให้ลองคิดถึง ในลักษณะเช่นนี้ แล้วจะเข้าใจได้ว่า อ้ายอ๊อดหงษ์ อยู่ในน้ำ ก็ยังไม่รู้จักน้ำ แล้วทำไมจะรู้จักบกได้.

เราผู้อยู่ในโลก ซึ่งเปรียบเหมือนกับน้ำนี้ เรารู้จักน้ำดีแล้ว พ้นจากความ เป็นอ้ายอ๊อดดีแล้วหรือเปล่า? แล้วเราจะไปรู้จักเหนือโลกอย่างแบบของพระพุทธเจ้า ท่านได้อย่างไร? แต่แล้วเราจะปฏิเสธว่า มันไม่มีหรืออย่างไร? ขอให้ลองคิดถึง; เพราะฉะนั้น เราจะไปอ้ออ๊อด แม่อ้ออ๊อดตัวหรือเปล่า? ย่อมจะพิจารณาได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องมีใครบอก.

ข้อสำคัญมันอยู่ที่ว่า มันก็ต้องยอมรับว่า ที่แม่บอกว่า มีบกนั้น ต้องเป็นเรื่อง ที่มีอยู่จริง; หมายความว่า มันมีอะไร ๆ ที่มันดีกว่าที่เราจัก หรือกำลังหวังอยู่ เทียบ; เพราะฉะนั้น ขอลงไปได้ลงไปยังดินเดี๋ยวนั้น ในเรื่องที่เป็นเพียงครั้งเดียว ชิกเดียว หรือไม่ถึงชิกเสียด้วยซ้ำไป อย่างนี้.

“ความไม่รู้” เป็นเหตุให้สถาบันต่าง ๆ ถูกทำลาย

ทีนี้ เราลองพิจารณากันต่อไปว่า *อัยอ็อต* ทั้งหมื่นทั้งแสน ทั้งล้าน นั้นมัน รอดตาย ไปเป็นกบได้สักกี่ตัว; ส่วนมาก หรือแทบทั้งหมด มันได้ตายไปเกิดเป็น เปอร์เซนต์แล้วจะไม่ถึง ๕ เปอร์เซนต์; จึงพูดว่า อัยอ็อตคนส่วนมากตายไปเสียตั้งแต่ ยังอยู่ในน้ำ; *นี่เพราะเหตุใด?* อาจจะถูกกล่าวได้ว่า เพราะมันไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำ ที่ว่า *บกมีอยู่นั่นเอง*; มันทำอะไรไปตามประสาชอบใจมันหมด : ไม่เชื่อฟังในคำแนะนำ ที่สอนให้รู้จักป้องกันตัวเอง ช่วยตัวเอง อย่าให้เป็นอันตราย อย่าให้ตายเสียตั้งแต่อยู่ในน้ำ; ฉะนั้น อัยอ็อตส่วนมากจึงตายเสียตั้งแต่อยู่ในน้ำเพราะความท้อของมัน.

ลองนึกดูว่า *อัยอ็อตมันไม่เชื่อพ่อแม่ของมัน*, มันก็เท่ากับไม่นับถือว่าเป็นแม่ มันจึงไม่เชื่อคำพูดของแม่มัน ว่าบกมี. *นี่มันก็เท่ากับทำลายสถาบันของความเป็นแม่ หรือเป็นพ่อ, หรือเผอิญมันเข้าโรงเรียน มันก็ไม่เชื่อครูบาอาจารย์ของมัน.* มันก็เท่ากับทำลายสถาบันที่เรียกว่า *ครูบาอาจารย์*.

ที่เรียกว่า “ทำลายสถาบันครูบาอาจารย์”^๕ นี้ อาจจะให้เห็นใจกันให้มาก เพราะว่า มันอาจจะเกี่ยวกับพวกเราโดยตรง.

การที่เราอมรับว่า บุคคลที่เรียกว่าครู-ครู นั้นมีอยู่ในโลก; *นี่เรียกว่า* เราอมรับว่า *ครูเป็นสถาบันอันหนึ่งอยู่ในโลก* จนเราอมเคารพครูว่า *ครูนี้ไม่ได้เสมอกันกับเรา.* *ครู*^๕ *นี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบุพชนียบุคคลของเรา* เราจึงเคารพอย่างครูอย่างที่เราเรียกว่า *เราเป็นหนบุญคุณของครู.*

บุญคุณของครูมีอย่างซึ่งจนเราตอบแทนไม่ไหว, จนมีอยู่เหนือเกล้าเหนือเศียรของเรา; เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า ครู. ครูจึงแปลว่า หนัก; หนัก เพราะท่านมีบุญคุณที่เหนือเกล้าเหนือเศียรของเรา, ใส่ไว้เหนือเกล้าเหนือเศียรของเราจริงๆ. อย่างนี้เรียกว่า เรามีครู เรายอมรับว่ามีครู ในฐานะที่ครูนั้นคือ บุคคลผู้นำวิญญาณของเรา ให้เดินไปถูกทาง, หรือว่า ยกวิญญาณของเราให้สูงขึ้นจากหน้าคือ ความทุกข์.

ถ้าวิญญาณของเราไม่ได้รับการชักจูง แนะนำ ที่ดีแล้ว มันเดินไปในทางต่ำ. เราไม่สามารถจะยกวิญญาณของเราได้ตามลำพังของตัวเอง เพราะเรายังเหมือนกับอ้ายอ้อค ที่ยังว่ายอยู่ในน้ำ ยังไม่รู้จักเรื่องบก ซึ่งยังจะต้องเชื่อแม่ไปก่อนว่า บกมีอย่างนี้ เป็นต้น.

แต่เดี๋ยวนี้มีเด็กบางพวก เกิดเข้าใจไปเองว่า ครูรับจ้างสอนหนังสือได้เงินเดือน ซึ่งก็เป็นลูกจ้างตามธรรมดาเท่านั้น; เพราะว่าถ้าไม่ได้เงินเดือน ครูก็ไม่สอน อย่างนี้เป็นต้น; ก็เลยทำในใจ หรือจัดไว้ในใจว่า ครูนี้เป็นลูกจ้าง เสมอเหมือนกับคนธรรมดาทั่วไปที่ทำงานรับจ้าง. นี้เรียกว่า สถาบันของครูถูกทำลายล้มหายไป ไม่มี ความหมายของคำว่าครู มีแต่คน ๆ เหมือนกัน แล้วก็ เป็นลูกจ้างแก่กันและกัน. นี้ขอให้สนใจสักหน่อยว่า มัน เป็นความจริงหรือไม่; ถ้าเกิดมีความรู้สึกนึกคิดกันเช่นนั้น ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย.

แต่ก่อนนี้ เราถือครูเป็นปิ่นปักผมบุคคล เพราะว่าในหัวใจของครูที่แท้จริง ถ้าผ่าออกดูได้แล้ว จะเห็นว่า มีของสองอย่างนอนเคียงกันอยู่ คือ บุญญา กับ เมตตา; ซึ่งก็คือ ครู มีบุญญาอรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้, แล้วก็ มีเมตตา คือ รักศิษย์ เหมือนกับลูกกับหลาน.

บัญญัติ กับ เมตตา ขวักขวนแล้วมันก็ทำงาน ทำหน้าที่ของครูได้ คือรัก และ ส่งสอนอบรม จนกระทั่งกวีญาณของศิษย์นั้นให้สูงขึ้นมาได้, หรือนำวิญาณของศิษย์ให้เดินไปถูกทางได้. เมื่อพูดถึง**คำบูชาครู** หรือเงินเดือนที่ครูได้รับนั้น มันเลยกลายเป็น**ขุ่น**ไป; โปร่งจำไว้ว่า “**เป็นขุ่น**” นี้เพราะว่า **ความเป็นมนุษย์** ไม่ได้ถึงระดับของความเป็นมนุษย์นั้น มัน**ดีราคาไม่ไหว**, มันเป็น **อนัมคะ** ก็คือว่าเหลือที่จะดีราคาได้ไหว, ก็ล้าน ก็ร้อยล้านก็ไม่ทราบ.

ครู นี้ได้รับเงินเดือนก็บาท ก็สตางค์ ก็ร้อย ก็พัน? แล้วถ้า **ครูคนหนึ่งในโลกนี้** ยกวิญาณของคนในโลกให้สูงขึ้นได้ โดยทำนองนี้ ซึ่งสมมติว่า ๑๐๐ คนเท่านั้น มันก็คิดไม่ไหวแล้ว; ที่ได้รับเงินเดือนก็บาทก็สตางค์นั้น มันก็**ไม่ใช่ค่าจ้าง** มันเป็นเพียงค่าช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตของครูไว้ อย่าเพื่อให้ตายเสีย พอได้ทำหน้าที่ยกวิญาณของคนในโลกให้สูงขึ้นตามสมควรก่อน; หรือว่า ช่วยประหยัดเวลาของครู ว่า อย่าต้องไปทำอะไรไถนาเอง จะได้เอาเวลานั้น มาทำหน้าที่ยกวิญาณของคนทั้งหลายในโลกนี้ให้สูงขึ้น.

พิจารณาให้ดี, **ครูจึงไม่ใช่ลูกจ้าง** เพราะ**ในหัวใจมีแต่ บัญญา กับ เมตตา** นอนคู่เคียงกันอยู่ สำหรับทำหน้าที่ยกวิญาณของสัตว์ให้สูงขึ้น. อย่างนี้**ในหัวใจของลูกจ้าง ถ้าผ่าออกดูไม่มีของสองอย่างนี้**; มันมีแต่ความเต็มอึดอยู่ด้วย ความเห็นแก่ตัว, ตัวกู - ของกู; กูจะเอาให้มากที่สุด จะเอาเปรียบนายจ้างให้มากที่สุด ทั้งเรื่องเงิน เรื่องเวลา เรื่องการงาน เรื่องอะไรต่างๆ, ลักษณะของลูกจ้างมันเป็นอย่างนั้น, ลักษณะของกรรมกรที่เลวเป็นอย่างนั้น.

มันจะเป็น**ลูกจ้าง**ได้อย่างไรสำหรับครู; เพราะฉะนั้น เราจะ**ต้องยอมรับ**ว่า **สถาบันของครูนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์** เป็นสถาบันปุณนิยะ. เราจะ**ต้องรัก เคารพ**

และกตัญญู ให้เหมือนกับที่เขาได้เคยทำกันมาแล้ว แต่กาลก่อน, และคนเหล่านั้น ก็ไม่ใช่ใครอื่น คือปู่ ย่า ตา ยาย ของเราเอง; ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราเคยเคารพ นับถือสถาบัน^๕นั้นอย่างไร เราจะต้องเคารพบูชาสถาบัน^๕นั้น อย่างนั้น. อย่าเพื่ออาจเอื้อม ยกเลิกทำลายสถาบันของครูให้ต่ำลงไปเสีย ให้เหลือเพียงแต่เป็นคน ๆ ด้วยกันคนหนึ่ง หรือเป็นลูกจ้างคนหนึ่ง เป็นนายจ้างคนหนึ่งอย่าง^๕นี้เลย.

มันจะเกิดอะไรขึ้น ? ลองคิดดูต่อไปใหม่; เพราะว่าลูกศิษย์ทำลายสถาบัน ของครูหมดไปแล้ว เหลือแต่ต่างคนต่างก็เป็นคนสงวนประโยชน์ตนกันอย่างจริงจัง, จ้างครูให้ออกประกาศนียบัตรปลอม, ครูก็รับค่าจ้างเหล่านี้ ๆ ลว อย่าง^๕นี้ก็แปลว่า สถาบันของครูถูกลบล้างไปหมดแล้ว. ที่มันจะลบล้างอะไรต่อไปอีก ? มันก็จะต้อง ลบล้างสถาบันของโรงเรียน หรือวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย พร้อมกันไปในตัว ลงไป ทันที.

คนที่ลบล้างสถาบันของครูลงไปแล้ว จะไม่ยอมรับสถาบันของโรงเรียน ของมหาวิทยาลัย ของอะไรอีก เหล่านี้; เพราะเขาเห็นแก่ตัวอย่างเดียว ไม่มีความรัก และไม่เห็นแก่ส่วนรวม เช่นโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย หรืออะไรของตัว ทำนองนี้; เพราะเห็นแก่ตัว มีแต่ตัวเท่านั้น, มีแต่ตัวที่จะเอาประโยชน์เป็นตัว เท่านั้น ไม่มีอะไร มากกว่านั้น.

ความรักโรงเรียน รักหมู่คณะของโรงเรียน รักมหาวิทยาลัยของตัว^๕นี้ ไม่มี เหลือเลย, มีแต่อย่างเท็จ ๆ เทียม ๆ ปลอม ๆ เท่อ ๆ. ต่อเมื่อได้อะไรสนุกสนานตาม ต้องการของตัวเท่านั้น จึงจะยอมรับมาว่า เพื่อโรงเรียน เพื่อหมู่คณะ; โดยแท้จริงนั้น ถ้าทำลายสถาบันครูเสียแล้ว สถาบันโรงเรียนก็หมดไป.

เมื่อทำลายสถาบันโรงเรียนหมดไปแล้ว ไม่ต้องสงสัย **ย่อมต้องทำลายสถาบันของประเทศชาติ**, ความรู้สึกรักประเทศชาติโดยแท้จริงจะไม่มี; จะเหลือแต่ตัวเรา ที่เป็นคน ๆ หนึ่ง พร้อมทั้งจะเอาเปรียบคนอื่นอยู่เสมอให้มากที่สุด. อย่างนี้เรียกว่า **ไม่ได้ทำลายสถาบันของประเทศชาติอย่างเดียว แต่ได้ทำลายสถาบันของคำว่ามนุษย** ลงไปอย่างหมดจด **อย่างสิ้นเชิงด้วย**; **เลยไม่มีความเป็นมนุษยเลย** คือไม่มีใครสูง ชนิตที่สูงน่าเลื่อมใสเลย, มีแต่ใจต่ำที่เหมือนกับสัตว์ทั่วไปหมด ตั้งนี้.

อย่างนี้เรียกว่าทำลายสถาบันมนุษย **ทำลายสถาบันโลกมนุษยลงไปสิ้นเชิง**, แล้วมันจะมีอะไรเหลือ นอกจาก ความวุ่นวาย ความเห็นแก่ตัว แล้วก็กระโดดเข้าใส่กัน หรือกัดกันด้วยกิเลสตัณหา **ตามแบบของผู้ที่ไม่มีธรรมะนั้น**.

พิจารณาให้จิงที อย่าได้กลัวหาญที่จะทำลายสถาบัน ที่เรียกว่า **ครูบาอาจารย์** เป็นอันขาด. เพราะถ้าอัยอ็อกทำลายสถาบันของ**ครูบาอาจารย์**ลงไป มันจึงเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความยุ่งยาก ลำบากขึ้นทุกห้วงแห่งในโลกนี้. อาตมาใช้คำว่า **“ในโลกนี้”**; ขอให้อภัยไว้ด้วย **ไม่ใช่แต่ที่นี้หรือที่ไหน**.

ที่นี้ **มากไปกว่านั้นอีก** เพราะว่าอัยอ็อก**ทำลายสถาบันของบิคาราคา** อีกครั้งหนึ่ง ก็หมายความว่า เขาไม่ยอมรับว่า **บิคาามี มารคามิ**; เขาเข้าใจว่าเป็นคนหรือเป็นหน้าที่ ที่ทำให้ฉันเกิดมาแล้ว ก็ต้องเลี้ยงฉัน, ต้องให้เงินฉันเรียน. **นั่นมันมีแต่คนสองคน; คนหนึ่งต้องเลี้ยงอีกคนหนึ่ง เท่านั้น**.

บางคนมากขึ้นไป **ถึงกับว่า บิคาราคาไม่ได้เกิดฉันมาเพราะรักฉันออก**, แต่เพราะความเห็นแก่ตัวของเขาต่างหาก ที่เกิดฉันมา. ถ้าคิดอย่างนี้แล้วละก็ยอมได้

ชื่อว่า ทำลาชสดาบันบิคารมารคา อันสูงสูดนั้น ลงไปหมดสิ้นแล้ว. คนนั้นไม่มี บิคารมารคา, ไม่มีความรู้สึกว่ ใครเป็นบิคารมารคา; เพียงแต่รู้สึกว่ คนที่ทำให้เรา เกิดมาก็ต้องเลี้ยงเรา, ถ้าไม่ให้เงินเราใช้ ไม่ให้เงินเราเรียน ก็ไม่ยุติธรรม อย่างนั้น เป็นต้น.

นี้ขอให้คึกคึกว่ บิคารมารคานั้น มีความหมายอย่างไร?

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องมิจฉาทิฏฐิไว้ว่ พวกมิจฉาทิฏฐินั้น จะมีความ เห็นว่ บิดาไม่มี มารดาไม่มี, ครูบาอาจารย์ไม่มี โลกหน้าไม่มี, หรือ คนดีไม่มี, อย่างนั้นเป็นต้น. หมายความว่า คนที่เป็นมิจฉาทิฏฐินั้น ไม่ยอมรับว่ บิคารมารคานั้น มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง ในฐานะเป็นปุชนียบุคคล ที่เป็นผู้ให้กำเนิดเรามา และสามารถที่จะยกหรือเลี้ยงเรามาให้รอดชีวิต, และให้เราได้มีชีวิตอยู่ จนได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้.

เขากลั้บคิดเป็นอย่างอื่น เกิดมิจฉาทิฏฐิว่ บิคารมารคาไม่มี, ครูบา- อาจารย์ไม่มี, ทั้ง ๆ ที่มีคนเกิดตัวมา ทั้งที่มีคนสอนอบรมตัวอยู่; อย่างนี้ก็ว่ ไม่มี; เพราะเห็นไปเสียว่ เป็นลูกจ้างบ้าง, เพราะเห็นไปว่ เป็นผู้ที่คลอดเราออกมาด้วยความ จำเป็นบ้าง อะไบบ้างทำนองนี้.

ยังมีมากไปกว่านั้นอีก แทนที่จะถือว่ บิคารมารคาเป็นสถาบันสูงสูด และมีบุญคุณ เขากลั้บจับบิคารมารคาของเขานั้นใส่ลงนรกไปเลย; นี้หมายความว่าอย่างไร ?

นี่ก็คือว่าตามหลักแต่โบราณโบราณนั้น เขาถือกันว่า บุตร^{๕๕} ผู้ที่จะยก บิคารมารดาขึ้นมาจากนรก, คือมีนรกอยู่ประเภทหนึ่งเรียกว่า “ปุตตนรก” ตกลงไป แล้วร้อนใจมาก; บุตรทั้งหลายนี้จะช่วยยกบิคารมารดาขึ้นมาจากนรกขุมนี้.

นี้หมายความว่า บิคารมารดาร้อนใจว่าจะไม่มีบุตรสืบตระกูล,ว่าจะไม่มี บุตรเลี้ยงดูเมื่อตนแก่เฒ่า, ไม่มีบุตรที่จะสร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล, หรืออะไร ทำนองนี้.

พอบุตรที่ติออกมา เขาก็ยกความร้อนใจเหล่านั้นออกไป จากอกของบิคารมารดาหมด, ก็เลยได้ชื่อว่ายกบิคารมารดาพ้นจากนรกนี้; เพราะฉะนั้น บุตรที่ดี ถูกต้องตามความมุ่งหมายของคำว่า บุตร พอ. แม้ไม่ต้องถึงดี, ขอให้ถูกต้องตามความหมายของคำว่า บุตร เท่านั้น ก็จะเป็นผู้ที่ยกบิคารมารดาขึ้นมาเสียได้จากนรก – กล่าวคือ ความร้อนใจทุกชนิด ที่บิคารมารดาจะต้องได้รับเพราะไม่มีบุตร. ถ้าเราจะทำหน้าที่อันนี้สำเร็จ เราก็มีชื่อว่าบุตร สมจริงตามความหมายของคำว่าบุตร – คือผู้ที่ยกบิคารมารดาขึ้นมาจากนรกได้จริง.

ที่ว่า บุตรจำพวกอ้ายอ้อจะจับบิคารมารดาใส่ลงไปในนรกอย่างไร ?

นี้ก็หมายความว่า แทนที่จะทำตนเป็นบุตรดีอย่างนั้น เขากลับทำบิคารมารดาให้ร้อนใจเป็นไฟ; เช่นว่า ใช้เงินเปลือง, เป็นเจ้าชู้ตั้งแต่เล็ก, เอาเงินที่พ่อแม่ให้มาเพื่อเล่าเรียนนั้นไปให้ครูสอนเต้นร็อกแอนด์โรลหมด. บอกว่าบีนสอบไล่ได้ แต่ที่จริงตกแล้วไปหลอกพ่อแม่ว่า เคียนเขาเพิ่มชั้นอีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้น ต้องเรียนอีกปีหนึ่ง, แม้มันก็ต้องส่งเงินให้อีก แล้วเงินนั้นแม่ก็ต้องเอามาไปจ้างองจ่านำมาให้ลูกเรียน ด้วยหวังว่า

ดูจะเวียน ; แล้วอาย้ออกก็ไปเที่ยวฉวยฉวยอยู่ที่บางแสน หรืออะไรทำนองนี้. นี้เรียกว่าจับบิตามารดาใส่ลงไปในนรก, แทนที่จะยกบิตามารดาขึ้นมาจากนรก.

การกระทำเช่นกล่าวมานี้เรียกว่า ทำลายสถาบันของบิตามารดา; อย่างนี้แล้วก็ต้องทำลายสถาบันของหมู่คณะ ของประเทศชาติ ของโลก หรือของมนุษยชาติ โดยไม่ต้องสงสัย. เทียบทั่วทั้งโลกเรากำลังประสบปัญหาที่ว่า บิตามารดานี้ได้รับการเหมือนกับถูกจับใส่ลงไปในนรก นี้มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน.

นับว่าเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง เป็นบุญอย่างเลิศ ; ถ้าว่าบิตามารดาครอบครัวยุคไหน ตระกูลไหน ไม่มีอาย้ออกชนิดที่จับบิตามารดาใส่ลงไปในนรก หรือว่าทำลายสถาบันของบิตามารดาอย่างทีกล่าวมานี้. ครอบครัวนั้นนับว่ามีบุตรที่ดี คือยกบิตามารดาขึ้นมาจากนรกได้ ; แล้วเขาก็จะเป็นศิษย์ที่ดี คือเคารพครูบาอาจารย์ ในฐานะที่เป็นผู้ยกวิทยุณาให้สูง, แล้วก็ เป็นพลเมืองที่ดี ของประเทศชาติ หรือของโลกได้โดยเต็มเปี่ยม บริสุทธ์บริบูรณ์, แล้วก็ เป็นสาวกที่ดีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย.

นี้เรียกว่า เรามีข้อที่จะต้องนึกคิดกันให้มาก ว่าเราต้องไม่เป็นอาย้ออก คือว่า จะต้องยอมเชื่อพ่อแม่ว่าบกมิ, สิ่งที่ดีกว่านั้นต้องมีแน่, ไม่ใช่มีดีแต่ที่เพียงเป็นน้ำอยู่ เทียนนี้ คือมีเพียง ทรัพย์ ยศ ไฉตริ อำนาจวาสนา สนุกสนานเฮฮาทางเนื้อทางหนัง, มีเพียงเท่านั้นไม่ใช่. เราจะต้องมีอะไร ชิ่ง สะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็น ไม่มี ความทุกข์เลยอีกส่วนหนึ่ง นั่นแหละคือบก ; แล้วก็ เป็นอาย้ออกที่เชื่อแม่ ไปก่อน ตั้งแต่ว่ายอยู่ในน้ำ ว่าบกมิ, แล้วจึงตั้งความปรารถนาอย่างแน่วแน่ คิจะขึ้นไป สู่ภคให้จงได้, แล้วอย่าให้อยู่ในจำนวนของอาย้ออกที่ตายตั้งแต่ว่ายอยู่ในน้ำ.

ข้อกัณฑ์พูดอย่างนี้ เรียกว่าพูดอย่าง “พุทธทาส” ซึ่งอาจจะโศกโศกไปบ้าง หรือหยาบคายไปบ้าง แต่ก็จำเป็น; เพราะว่าไม่ได้เรียนเรื่องภาษาที่จะพูดให้ไพเราะได้, ต้องพูดกันอย่างเพื่อนมนุษย์ร่วมเกิด ร่วมแก่ ร่วมเจ็บ ร่วมตายด้วยกัน, แล้วก็เป็นอย่างที่เป็นมนุษย์มีปัญหояกเดียวกัน มีหัวอกอย่างเดียวกัน ในการที่จะต้องช่วยกันขจัดทุกข์ความทุกข์ยากลำบากของพวกเรา โดยเฉพาะในประเทศไทยของเราให้มันสูญหายไป.

ยอดปรารถนา ต้องเป็นเรื่องไม่มีทุกข์ ดุจอยู่บนบก

เป็นอันว่า จะต้องยอมเชื่อว่าสิ่งที่ดีที่สุด หรือยอดปรารถนาของมนุษย์นั้น ไม่ใช่การอยู่ในน้ำ, หรือเพียงแต่อยู่ในน้ำ; ต้องไปอยู่บนบก ซึ่งหมายถึงเรื่องที่ไม่ใช่เป็นเพียงความสนุกสนาน เพลิดเพลินทางเนื้อทางหนัง แต่ต้องเป็นเรื่องในทางจิตทางใจ ที่สะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็นไม่มีความทุกข์ ไม่ต้องร้องไห้ แต่ประการใด. ไม่ต้องถึงกับฆ่าตัวตาย หรืออะไรทำนองนี้, หรือว่าอยู่ก็อยู่ด้วยต้องกินยาระงับประสาท อย่างนี้เป็นต้น; เพราะว่าไปรู้แต่เรื่องน้ำ และหลงไหลในเรื่องน้ำอย่างเดียว ไม่รู้เรื่องบก ซึ่งจะเป็นยาแก้โรค ที่เกิดขึ้นเพราะน้ำนั้น.

หวังว่า นักศึกษาทั้งหลายจะได้นึกคิดเรื่องนี้ เป็นพื้นฐาน สำหรับการ เป็นอยู่ต่อไป หรือในการศึกษาต่อไป; เพราะว่าการศึกษาของเรานั้นจะนำมาซึ่งอะไร? นี้เราก็มีข้อที่จะต้องคิดกันต่อไปว่า ทำอย่างไรจึงจะขึ้นบกได้? ทำอย่างไร้าย้อตจจึงจะขึ้นบกได้? เราจะมีชีวิตกันอยู่อย่างไรในโลกนี้ จึงจะเป็นอ้ายอ้อตจที่ขึ้นบกได้ :

- ถ้าเราจะมีชีวิตอย่างผิเสื่อที่สวยงาม บินโบกจวัดเจเวินไปมา อะไอย่างนั้นแล้วไม่เท่าไรก็ตาย ; แล้วมันจะได้อะไร นอกจากความงามชั่วประเดี๋ยวประด๋าว.

- หรือว่า จะมีชีวิตอย่างยุ่ง ที่คอยสูบลือคสูบเนื้อ แล้วก็ทำความรำคาญให้คนอื่น ไม่มีความมกตงามที่ตรงไหน, และแล้วไม่เท่าไรก็ตาย ไม่กี่วันก็ตาย.

- หรือเรา จะมีชีวิตอย่างปู อย่างเปี้ยว รู้จักแต่เรื่องกินเรื่องโคลน อยู่แต่ในเรือวโนรู มันจะนำทุเรศสักเท่าไร.

- หรือเรา จะมีชีวิตอย่างวัวอย่างควาย ช้าง ม้า ซึ่งเห็นน้อยหนักด้วยการลากแอก ลากไถ อย่างตริงเครียคอย่างนี้ จะเอาไหม ? ต้องลองคิคคุด้วยเหมื่อนกันว่าอะไร ๆ ที่มันมากเกินไปอย่างไคอย่างหนึ่งนั้น มันจะทนไหวไหม ?

- หรือว่า จะเป็นลึงทะเลโมน นายฝูง แล้วก็มีลึงเพศตรงกันข้ามเป็นบรवारมากมาย ลึงตัวผู้ตัวไหนเข้ามาแล้วเป็นกักตายเลย ; เป็นหัวหน้าลึงทะเลโมนที่มีเหมื่อนกับมีซาเริ่มอย่างนั้น จะเอาไหม ?

ขอให้ลองเปรียบเทียบเทียบดู จะเป็นผิเสื่อ หรือจะเป็นยุ่ง หรือจะเป็นเบี้ยวปู หรือจะเป็น ช้าง ม้า วัว ควาย หรือจะเป็นลึงทะเลโมนตัวนั้น, หรือจะเป็นอ้ายอ็อคที่ขึ้นบกได้. ้ลองเปรียบเทียบด้วยอุทาหรณ์นี้ เพื่อประหยัดเวลา, ไม่เช่นนั้นจะต้องพุกกันมากคำ.

เป็นอย่างไร ชนิดไหน มันคงจะไม่ใช้ทุกอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ; มันจะต้องเป็นอย่างที่เป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้ระบุไว้ให้. ขอให้เข้าใจ ให้จคจำค่านัว่า

เราจะต้องเป็นอยู่อย่างชนิดที่เป็นการศรัทธาของพระพุทธเจ้าระบุไว้ให้; คือว่า
 เป็นมนุษย์ นั่นแหละ. เป็นมนุษย์ ถือเอาตามตัวตรง ๆ ว่า มีใจสูงดีกว่า; มน = ใจ
 อุษย = สูง, รวมกันเป็น ใจสูง, ง่าย ๆ ไม่ต้องกลัวผิดไวยากรณ์อะไร.

ถ้าใจสูงก็ต้องขบจากหน้า ^๕หน้าท่วมไม้ได้ คือกิเลส ตัณหา หรือ ความทุกข์
 ซึ่งเป็นเหมือนหน้า, ^๕ท่วมไม้ได้, ^๕จึงจะเป็นมนุษย์; แล้วเรื่องต้องเป็นอยู่อย่างมนุษย์
 ก็คือเราจะต้องมีจิตใจอย่างมนุษย์, เราจะต้องรู้เรื่องทั้งเรื่องบกและเรื่องน้ำ.

รู้เรื่องบกและเรื่องน้ำจะต้องจัดการอย่างไร ?

การเรียนของเราจะต้องมีการศึกษาอบรมที่เป็น ไปเพื่อความเจริญสมบูรณ์ทั้ง
 ทางน้ำ และทางบก, ^๕คือทั้งทางกายและทางวิญญาณ. เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้จัก
^๕ตั้งตัวอยู่ในชีวิตนี้ ^๕ให้มีงานที่ ^๕และเป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วย ^๕พร้อมกัน
 ไปในตัว.

การงานชนิดไหนที่จะเต็มทั้งสองอย่างพร้อมกันไปในตัวเช่นนี้? ก็คือ
 การงานที่ทำไปอย่างไม่ผิดพลาด ^๕ไม่ทำลายสถาบันของบิดามารดา ครูบาอาจารย์
 หรืออะไรหมก แต่ ^๕เป็นไปเพื่อการบังคับตัวเอง, ^๕ไม่มีการเห็นแก่ตัว, ^๕ไม่ให้จิตวุ่น,
 ให้จิตประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา ชนิดที่ตรงตามแบบของธรรมะ หรือของศาสนา แล้ว
 ทำไปเกิดการงานอย่างนั้น.

การศึกษาในขณะนั้นก็เรียกว่า การงาน; แล้วออกไปประกอบอาชีพก็เรียกว่า
 การงาน ต่อไปจนตลอดชีวิตก็เรียกว่า การงาน; แล้วจะมีหน้าที่เป็นอะไร, เป็น

ผู้พิพากษา เป็นตุลาการ เป็นเสมียนพนักงาน เป็นทหาร เป็นพลเรือน เป็นกสิกร เป็นอะไรก็สุดแท้, นี้เรียกว่า การงานทั้งนั้น. แต่ขอให้เป็นผู้ทำการทำงานคือ ค้ำจุนจิตที่ว่างจากความเห็นแก่ตัว ที่เรียกว่า “จิตว่าง” แล้วจะมีประโยชน์อย่างยิ่ง โดยที่ว่าเป็นที่เดียวทั้งสองอย่าง. เหมือนกับว่า เรายังขึ้นไปทีเดียวด้วยกระสุนเพียงนัดเดียวแล้วไถ่คนตัวใหญ่ ๆ ทั้งสองตัว; เรากากุมใจมาก. นี้ก็เหมือนกัน.

ขอให้เป็นผู้ด้วยจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ, ว่างจากตัวตน หรือ ความเห็นแก่ตัวตน, แล้วทำหน้าที่การงานของคุณไปอย่างสุดความสามารถของคุณ มันจะเป็นการทำงาน และปฏิบัติธรรมอย่างสูงพร้อมกันไปในตัว; ปฏิบัติธรรมอย่างอื่นไม่มีดีกว่านี้ เพราะมันมีแต่มากเกินไปบ้าง น้อยเกินไปบ้าง.

ชีวิตประจำวัน ต้องเป็นอยู่ ด้วยการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรม ด้วยการมีชีวิตประจำวันชนิดที่ทำลายความเห็นแก่ตัว ให้มีจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวอยู่เสมอ นี้เรียกว่าเป็นการอยู่ ที่เป็นการปฏิบัติธรรม อยู่ในตัว, เป็นการปฏิบัติธรรมจริง ๆ. เป็นวิปัสสนาอย่างแท้จริงอยู่ในตัวมันเอง. และกำลังจะขบออกแก่ท่านนักศึกษาทั้งหลายว่า “วิปัสสนาสงสฺสกันนั้น ไม่ต้องวิ่งไปเข้าป่าทำ” แต่ทำได้ในที่ทุกหนทุกแห่ง; แต่ที่พิเศษอย่างหนึ่งนี้ ให้ทำอยู่ในตัวการงานเป็นประจำวัน.

จะเป็นการศึกษาเล่าเรียนอยู่ในชั้น, ขณะที่กำลังนั่งอยู่ในชั้น ฟังเด็กเขร อยู่ก็ดี, จะต้องมิจิตว่าง, . ออกจากชั้นก็ต้องมิจิตว่าง, กลับไปบ้านก็ต้องมิจิตว่าง, กระทั่ง

ทำงานประจำวันทุกอย่าง จะกินจะอาบจะถ่ายจะล้าง อะไรก็ต้องทำด้วยจิตว่าง, กลับมาโรงเรียนใหม่อีกก็จิตว่าง แล้วก็ว่างอยู่เรื่อยๆ ไป ในการเป็นอยู่ตลอดชีวิต.

นี่คงจะไม่เข้าใจ เรื่องคำว่า “จิตว่าง”; มักจะเข้าใจกันไปว่า เมื่อจิตว่างแล้วจะทำอะไรไม่ได้ คิดอะไรไม่ได้; หรือบางทีคิดว่าจิตว่างแล้วต้องตัวแข็งเป็นก้อนหินไปเลย. อย่างนี้ไม่ใช่; ไม่ถูก; ไม่ใช่จิตว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าท่านสอนมาก เรื่องจิตว่าง หรือความว่าง; ว่างที่สุดนั่นคือ นิพพาน. นิพพานมี ปริมิ สุนฺณํ – นิพพานคือ ว่างอย่างยิ่ง; ทั้งนี้เพราะว่าท่านต้องการให้เราว่างจากความมีตัวเรา.

ถ้าฟังไม่ถูกก็ต้องพูดใหม่ว่า ให้ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา ซึ่งจะเป็นที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว; เมื่อว่างจากความรู้สึกมีตัวเราแล้ว จะมีอะไร? มันก็มีสติปัญญา, ความไม่เห็นแก่ตัว, ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี.

ที่เท่านั้น ขันขื่อว่าจิตแล้ว ต้องเป็นสิ่งที่สติปัญญา อยู่ในตัวมันเอง; แต่เดี๋ยวนี้ความเห็นแก่ตัวมันบ่ปิดเสียหมด มันครอบงำหุ้มห่อเสียหมด จิตจึงโง่ แล้วจิตก็ไม่ว่างจาก “ตัว”, กลัดกลุ้มไปด้วย “ตัว”, เรียกว่า จิตวุ่น. เพราะฉะนั้น จำไว้สองคำก็แล้วกัน “จิตวุ่น กับ จิตว่าง”.

จิตวุ่น คือจิตที่กำลังกลัดกลุ้มด้วยความเห็นแก่ตัว, ตัวกู-ของกู. จิตว่างนั้นไม่มีความรู้สึกอย่างนั้น, แล้วมันเป็นตัวของมันเอง ก็คือเป็นสติปัญญาอยู่ในตัวมันเอง

ตามธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่า จิต. จิตว่างนั้นก็เหมือนกันเดียวกับสติปัญญา หรือแสงสว่าง หรือพุทธะ หรือธรรมะ เสมอไป; แต่กิเลสมาหุ้มห่อจิต เพราะฉะนั้น จิตจึงมืด จึงโง่. เราจึงควร ระวังให้ดี ตรงที่ ความเห็นแก่ตัว นี้ ว่ามัน กำลังหุ้มห่อจิตอยู่หรือไม่; แม้ตัวเราขณะที่เป็นนักเรียนนักศึกษาอยู่นี้. จิตว่างมันหมายความว่า ขณะนั้นจิตไม่มีความเห็นแก่ตัว, แต่มีสติปัญญาอย่างยิ่ง มันจึงทำอะไรได้ถูกต้อง.

พึงรู้จัก หัวใจธรรมะ เพื่อปฏิบัติได้เป็นประจำ

ข้อปฏิบัติโดยสรุป ในที่นี้ ก็คือพระพุทธภาษิต ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาแท้จริง มีอยู่ว่า : **สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น.**

ถ้านักศึกษาคนใดมีความสนใจว่า หัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมดที่มีมากมาย ทั้งพระไตรปิฎกนั้นมันสรุปได้ประโยคเดียวว่าอย่างไรแล้ว ก็โปรดทราบไว้ด้วยว่า **พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง** ท่านสรุปว่า มันอาจจะรวมลงไปเหลือเพียงประโยคเดียวว่า :— **สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย :** ประโยคนั้นประโยคเดียวเท่านั้น แปลว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู หรือของกู.**

ถ้าเราไม่ยึดมั่นสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นอะไรก็ตาม ว่าเป็นตัวกูหรือของกูแล้ว มันไม่ไปเห็นแก่สิ่งนั้น แล้ว ไม่เห็นแก่ตน, ใจก็เป็นอิสระจากกิเลส, ก็มีสติปัญญา, รู้ว่าควรทำอะไรไปอย่างไร มันจึงทำถูกต้อง, ไม่ทำผิด. พอเราเกิดไปยึดมั่นว่าตัวตนของตน เท่านั้น มันก็ทำไปด้วยความเห็นแก่ตน มันก็ผิดหมด, เพราะเกิดเบียดเบียนตนหรือผู้อื่นขึ้นมาทันที.

นี่เป็น ยอดหัวใจของพุทธศาสนา ที่มีเพียงเท่านั้น. ถ้าถูกชาวต่างประเทศ หรือใครถามว่า หัวใจของพระพุทธศาสนาสรุปว่าอย่างไร ? จงตอบเขาให้ดีกว่าอย่างนี้; อย่าได้ไปตอบอย่างอื่น ซึ่งว่าเอาเอง, คนชั้นหลังว่าเอาเอง. ส่วนที่พระพุทธเจ้า ท่านว่าไว้เองนั้นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าให้รู้ก็รู้ซึ้ง, ถ้าปฏิบัติก็ให้ปฏิบัติซึ้ง, ถ้าได้ผลมาก็ให้ได้ผลมาในฐานะที่เป็นผลของการปฏิบัติอย่างนี้ — คือไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรว่า เป็นตัวกูหรือของกู; ให้มีอยู่แต่สติปัญญาที่รู้ว่า ควรทำไปอย่างไร แล้วเรียกว่า จิตว่าง.

ชีวิตอยู่รอดด้วยดี เพราะ “ไม่ยึดมั่น” เป็นอยู่อย่างจิตว่าง”

ขอให้สนใจ คำว่า “จิตว่าง” นี้ไว้ให้มาก ในลักษณะที่มันตรงกันข้าม กับจิตวุ่น; แล้วให้รู้ความจริงไว้อย่างหนึ่งว่า คนเรานี้รอดชีวิตอยู่ได้ด้วยจิตว่าง; ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะต้องตายหมดแล้ว ไม่ได้มาเห็นหน้ากันอยู่อย่างนี้เลย.

อธิบายว่า :- ถ้าจิตของเราวุ่นด้วยเรื่องของตัวกู-ของกู ไม่มีเวลาพักผ่อน แล้ว เราต้องเป็นโรคจิต เป็นโรคประสาท หรือฆ่าตัวตาย หรือว่าวิกลจริตไป. เพียงวัน ในวันหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงนี้ มีอยู่ไม่กี่นาทีที่จิตของเราวุ่นไปบ้าง. ธรรมคাজิตว่างอยู่ เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เราไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นอะไร ว่าเป็นตัวกู ว่าของกู อยู่ทุกลมหายใจ เข้าออกตลอด ๒๔ ชั่วโมง; เพราะว่าถ้าเป็นอย่างนั้นเราจะต้องเป็นบ้าตายไปนานแล้ว.

ตัวอย่างเช่น เรามีสงนเป็นของรักที่สุดของเรา ก็ยึดถือว่าเป็นของเรา เพียงชั่วเวลาที่ไปนึกมันเท่านั้น, นอกนั้นแล้วก็ไม่ได้มีอยู่ หรือไม่ได้ยึดถืออยู่เลย.

แม้จะเป็นของรักที่สุด สมมุติว่าเป็นชั้นยศชั้นเลิศของคนหนุ่มสาว ซึ่งจะถือว่าเป็นของรักที่สุดก็ตามเถิด, จะรู้สึกว่ามันเป็นของเราชั่วเวลาที่เรานึกถึงมันเท่านั้น ; เวลาที่ลืม ไม่นึกถึง มันมีอยู่มากกว่ามากนัก. เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เป็นบ้า.

ถ้าความกลัดกลุ้มว่า ของกู นี้อยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ทุกลมหายใจเข้าออกแล้ว ภายในสองสามวัน จะต้องเป็นบ้า, ภายในสองสามอาทิตย์จะต้องตาย. นึกถึงความว่าง หรือ จิตที่ว่าง ไม่ยึดถืออะไรว่าเป็นเรา เป็นของของเรานั้น เป็นพื้นฐาน ส่วน จิตวุ่นนั้นมาเป็นพัก ๆ ; แต่สำหรับบางคนนั้นอาจจะมามากหลายนาที่หลายชั่วโมงก็ได้ในวันหนึ่ง ๆ. เราจึงควรขอบใจมัน ขอบใจจิตที่ว่าง, ความว่างจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตเราไว้ได้ เราจึงอยู่กันได้ไม่ตาย, แล้วเราทำอะไรได้ดีที่สุดด้วย ; เพราะฉะนั้น ขอให้สนใจ.

จะยกตัวอย่างให้ฟังอีก :-

เหมือนอย่างว่า นักศึกษาจะคิดนึกข้อศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาสอบไล่ นั้น ต้องตั้งต้นคิดมันด้วยจิตว่าง ไม่ใช่ด้วยจิตวุ่น ; คนที่สะเพร่ามองดูอะไรหยาบ ๆ ก็จะต้องแย้งว่า ต้องทำด้วยจิตวุ่น. แต่ที่ถูกต้องนั้นต้องทำด้วยจิตว่าง และความจริงก็ทำด้วยจิตว่าง แต่ตัวเองไม่รู้สีก.

ที่เรียกว่าจิตวุ่น นั้น หมายความว่า นึกถึงแต่เรื่องตัวกู - ของกู ; ถ้าจิตว่างแล้วไม่มีความนึกอย่างนั้น. เมื่อเราคิดจะทำเลอย่างยาก ๆ หรือตอบปัญหายาก ๆ ในเวลาสอบไล่โดยเฉพาะ อย่างนี้ เราต้องลืมตัวกู - ของกู ลืมอะไรหมด, เช่นว่าเราจะไม่กลัวว่า ตัวกูจะสอบไล่ตก หรือตัวกูจะสอบไล่ได้ แล้วก็ก็จะเท่านั้น ; และไม่

นึกถึงเรื่องรักเรื่องใคร่อะไรของกูที่ไหน ที่อะไรหมด; แม้แต่บิดามารดา หรืออะไรก็ตาม; จะต้องเหลืออยู่แต่จิตที่ว่างจากตัวกู มีอยู่ก็แต่สติปัญญา^{นี้}.

สติปัญญา^{นี้}มันเป็นอิสระ แล้วมัน **ไม่ได้ถูกหุ้มห่อด้วยความวุ่น** ว่าตัวกู - ของกู ซึ่งทำให้กลัวบ้าง ทำให้รักบ้าง ทำให้ประหม่าบ้าง ทำให้ลังเลบ้าง เหล่า^{นี้} ออกไปหมด; ไม่มีเรื่องจะกลัว หรือมีเรื่องอะไร สติปัญญา^{นี้}ก็จะเป็นที่เฉียบแหลมที่สุด, และจะคิดปัญหา หรือตอบปัญหานี้^{นี้}ได้ดีที่สุด. ^{นี้}เรียกว่าเราสอบไล่ทำได้ด้วยจิตว่าง ไม่ใช่จิตวุ่น และมีความเป็นสมาธิ ที่ถูกต้อง ^{นี้}ก็คือจิตว่าง.

อย่าเข้าใจผิด ว่าเราต้องเห็นแก่ตัวจัด มันจึงจะมีสมาธิแรง; อย่าง^{นี้} เป็นคำพูดของคนที่ไม่รู้. ความมุ่งมั่นจะเอาให้สำเร็จที่เรียกว่า *ambition* ^{นี้}เข้าใจให้ตี ๆ มันมีอยู่ถึงสองประเภท คือ *ambition* ด้วยจิตวุ่นก็ได้, *ambition* ด้วยจิตว่างก็ได้,

ambition ด้วยจิตวุ่น^{นี้}จะส่ายจะสั่น จะประหม่า จะอะไรไปหมด; แล้วจะทำไม่ได้ดี; *ambition* ด้วย **จิตว่าง^{นี้}จะพิเศษเหมือนปาฏิหาริย์** เพราะว่า *ambition* ด้วยจิตวุ่น^{นี้}ก็คือ กิเลส ตัณหา อะไรต่าง ๆ นานาเข้ามารวมอยู่ด้วย มันจึงเป็นจิตวุ่น; แล้วที่^{นี้}แม้จะมี *ambition* อย่างสูง มุ่งมันอย่างไร เท่าไร มันก็มีแต่ส่ายแต่สั่นเท่านั้น.

ถ้าเราเอาตัวกู--ของกู ออกไป, เอากิเลส ตัณหา ออกไป เหลือแต่สติปัญญา เป็นจิตว่างจากตัวกู - ของกูแล้ว *ambition* ^{นี้}จะใสแจ๋วกระจ่าง มีกำลังมาก *active* อย่างยิ่ง มันจึงทำอะไรได้ดี. ขอให้เข้าใจคำว่า **สมาธิที่จะเอามาใช้ในการศึกษา** หรือในการสอบไล่ หรือในการคิดอะไรต่าง ๆ ^{นี้} **ต้องเป็น *ambition* ของจิตว่าง;** ไม่ใช่ของจิตวุ่น.

ขอยกตัวอย่างอีกอย่างหนึ่งว่า เช่นจะยิงปืน, พวกทหารจะยิงปืนนี้ เขาต้องยิงด้วยจิตว่าง, ไม่ใช่ยิงด้วยจิตวุ่น. ที่แรกอาจจะต้องมีเจตนาว่า จะต้องยิงเพื่ออย่างนั้นอย่างนั้นก็ตาม; แต่พอเขาจับปืนมาเล็งยังเป้าหมายแล้ว เขาลืมหมด; **ต้องให้จิตว่าง เหลืออยู่แต่สติปัญญา** ที่จะยิงไปตามวิธีที่ต้องการจะยิง. ส่วนที่ไปห่วงว่า ถ้ายิงผิดแล้ว เพื่อนจะหัวเราะ หรือว่า พอยิงถูกแล้วเขาจะตบมือกันกราวใหญ่ หรือว่าจะได้รับอย่างนั้นอย่างนี้ จะเสียอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องไม่มีเข้ามา; เพราะนั่นคือลักษณะของตัวกูหรือของกู ที่เข้ามาทำให้จิตวุ่น ไม่ว่าง จะทำให้มือสั่นบ้าง ใจจะสั่นก่อน แล้วมือจะสั่นบ้าง แล้วมันก็จะยิงผิดหมด. การฝึกอย่างมีจิตว่าง เราจะฝึกอย่างแบบสมาธิวิปัสสนาอะไรมาก่อนก็ตาม เราต้องรู้จักขจัดความวุ่นว่า ตัวกู - ของกู ออกไปให้หมด เป็นจิตว่างอย่างนั้นแล้ว จะยิงปืนถูกเหมือนกับปาฏิหาริย์.

ในประเทศญี่ปุ่น เขาสอนเรื่องทำจิตว่าง แล้วก็ยิงศรประกวดกัน อย่างนี้เขาสอนกันตั้ง ๗ - ๘ ปี; **นักยิงที่มีจิตว่างแล้วนั้น ยิงศรถูกเป้าขนาดเส้นขนเส้นผมได้เหมือนกับปาฏิหาริย์;** เพราะฝึกสมาธิตามแบบนิกายเซ็น เพื่อทำจิตว่าง นักยิงศรเหล่านั้นจึงยิงปืนแม่นยำอย่างปาฏิหาริย์. นี่ขอให้เข้าใจว่า สิ่งที่ทำไปด้วยจิตว่างนั้น มันจะวิเศษอย่างนั้น.

หรือ สมมุติว่าจะจัดดอกไม้ปักแจกัน คนที่จิตวุ่นก็เสียบใส่ๆ เสร็จแล้วดอกไม้เหล่านั้นมันก็มีลักษณะของจิตวุ่น แสดงให้คนที่ฉลาดเห็นได้เสมอ; ครูอาจารย์ที่เขามีความรู้วิชานี้ เขาจะเห็นแจกันอันนี้เสียบด้วยคนมีจิตวุ่น. ถ้าเราทำจิตให้ว่างก่อนแล้วเสียบลงไป มันจะมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงความหมายลึกซึ้งตามแบบของจิตที่บริสุทธิ์ อย่างนี้เป็นต้น; แม้แต่ศิลปะก็ต้องการจิตว่าง อย่างว่าแต่เรื่องอาชีพ.

เรื่องอาชีพที่ต้องการจิตว่าง; จะเข้าใจคำว่า จิตว่าง จิตวุ่น ในเรื่องอาชีพ
 ใต้อย่างไร ขอให้ดูที่คนแจวเรือจ้าง. คนแจวเรือจ้างขณะหนึ่ง ๆ นั้น เขาแจวเรือ
 ทวนน้ำ ทวนลม ทนฝนตก แดดออก กลางแดดนี้ ก็แจวไปได้สนุกสนาน ปากร้องเพลง
 ไปพลาง แจวเฉิบ ๆ ไปได้ ไม่มีความทุกข์เลย เพราะจิตมันว่างจากตัวกู-ของกู, กำลัง
 ว่างจากความรู้สึกว่า ตัวกูหรือของกู หรือความเห็นแก่ตัวกู.

พอสักประเดี๋ยวคนนั้นเอง ไม่ต้องคนอื่น จิตมันเกิดวุ่นขึ้นมา มันนึกถึง
 โชควาสนาของกู ลูกเมียของกู ครอบครัวยของกู ล้วนแต่ลำบากยากจน ไม่มีใครเห็นอก
 เห็นใจ, พวกนายทุนทารุณอย่างโน้นอย่างนี้; พอจิตมันวุ่นอย่างนั้นแล้ว มันก็
 ร้องเพลงไม่ออก ก็ทนแจวเรือไปเหมือนตคนรถหงษ์เป็น น้ามน้ำตาไหลไปเลย
 ร้องเพลงไม่ได้ นี้เมื่อจิตวุ่นมันเป็นอย่างนี้.

เราจึงกล่าวใต้อย่างชนิดที่ไม่ต้องกลัวผิด และควรจำอย่างยิ่งว่า เมื่อจิตว่างนี้
 ทำงานสนุก, เมื่อจิตวุ่นแล้วการงานเป็นทุกข์. จะเป็นการงาน การเล่าเรียน
 หรือการงานอาชีพอะไรก็ตาม ถ้าจิตว่างแล้ว ไปโดยห้องร้องที่มีโคลนเหม็น ๆ ก็ยังสนุก,
 ถ้าจิตวุ่นแล้วให้ทำงานเบา ๆ ในห้องปรับอากาศเย็น ก็ยังเป็นทุกข์ ยังวุ่นวายใจ
 อยู่นั่นเอง.

ถ้ารู้จักทำให้จิตว่างแล้ว งานจะสนุกไปหมด ไม่ว่างานกรรมกร กสิกร
 ทุกอย่างตลอดจนงานออฟฟิศ จะสนุกไปหมดเมื่อจิตว่าง, แล้วมันจะเป็นเหมือนตคนรถ
 ไปหมดเมื่อจิตวุ่น. แม้เต่งานของพวกเทวดาในสวรรค์ก็เป็นอย่างนี้.

จิตว่างเป็นเรื่องพิเศษ ที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

อย่าเข้าใจคำว่า จิตว่าง ว่าเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ หรือเป็นเรื่องที่เอามาใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้. มันเป็นเรื่องที่พิเศษที่สุด ที่พระพุทธเจ้าท่านมอบให้ ท่านแนะให้ท่านสอนให้; เพราะฉะนั้น ขอให้พยายามมีชีวิตอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ด้วยจิตว่าง จากความรู้สึกว่า ตัวกู - ของกู. คำนี้มันหายาบหน่อย แต่มันจำเป็นที่จะต้องพูด เพราะมันเป็นความรู้สึกจริง ๆ อย่างนั้น.

นี่เรียกว่าเราจะต้องรู้จักสังกตศีลพิเศษ ในฐานะเหมือนกับเป็นแก้วพิเศษ เป็นแก้วสารพัดนึกอย่างนี้ไว้สักอย่างหนึ่ง คือ ความมีจิตว่างนั้นคือความขบถ. การที่จะขบถจนกว่าได้ก็ต้องอาศัยจิตที่ว่าง แล้วเราก็จะได้ขึ้นไปสู่ สิ่งที่ดีที่สุด หรือยอดปรารถนาของมนุษย์ ในทางฝ่ายจิต หรือฝ่ายวิญญาณ.

ทางฝ่ายร่างกาย หรือทางฝ่ายวัตถุนกัมพร้อม คือ มีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศ มีไมตรี มีสังคมดี แวดล้อมดี ส่วนร่างกายเสร็จไป; ส่วนจิตส่วนวิญญาณนั้นก็มีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา, เฉลียวฉลาดอย่างยิ่งในทางธรรม มีความสะอาด สว่าง สงบด้วย แล้วมันจะทุกข์ที่ไหนได้. มันจะไม่มีทุกข์เลย : ไม่มีการร้องไห้ ไม่มีการหัวเราะ; แต่ว่าเป็นสุขยิ่งไปกว่าการหัวเราะ จะไม่มีทุกข์เลย.

ชีวิตแบบนั้นคือ *Summum Bonum* หรือว่า สิ่งที่ดีสุดที่มนุษย์ควรจะได้ ควรจะเข้าถึงให้ได้ ในชาตินี้ ก่อนแต่ที่จะตาย; โดยวิธีอย่างที่ว่า ให้เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง ตั้งต้นไว้.

การเป็นอยู่ด้วยจิตว่างนั้น เราจะต้องเชื่อเสียก่อนว่า เราสามารถทำจิตให้หยุดวุ่น, แล้วจะกลายเป็นจิตว่าง ขึ้นจากน้ำมาสู่บก; แล้วเราจะปฏิบัติหน้าที่บนบกนี้ให้ดีที่สุด จนกระทั่งเป็นจิตที่ทุกข์ก็เขาไม่เป็น. ต่อไปนั้นมันจะทุกข์ก็เขาไม่เป็น จะทำงานอะไรก็จะสนุกไปหมด, การเรียนก็สนุก แล้วก็เรียนได้ดีด้วย เป็นไปดีที่สุด ในทางดีด้วย. นี่เราจะต้องมีชีวิตเป็นอยู่ในลักษณะเช่นนี้ จึงจะรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ได้; ทำโลกนี้ให้สงบมาน้อยๆ รวมทั้งตัวเราเองด้วย.

ช่วงเวลาที่เหลืออยู่นิดหนึ่งนี้ จะขอโอกาสให้ออกทบทวนถึงเรื่อง อุปสรรคที่ทำให้เราทำไม่ได้.

เพื่อช่วยความเข้าใจ ฟังศึกษา “นิทาน และ ชาดก”

ต้องบอกกล่าวอย่างสมมุติตามเคยว่า ทำไมเมื่อเรารู้อยู่อย่างนั้นแล้ว และเราก็ตึงใจจะทำให้ดียิ่ง : จะเรียนให้ดี จะสอบไล่ให้ดี จะเป็นมนุษย์ให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดให้ได้; แล้วอย่างนั้นมันก็ยังทำไม่ได้ตามที่ต้องการ เพราะทำเข้าไปบ้าง. ทั้งนี้ก็เพราะว่ามันมีสิ่งๆหนึ่ง ซึ่งจะขอเรียกเพื่อจำง่าย ๆ ว่า “น้ำมันผี”; พุคอย่างนี้เพราะว่าเราจะต้องฝากไว้ในรูปอุปมาอย่างนั้นเสมอไป โดยเล่าเป็นนิทาน.

ที่พูดถึงนิทาน นี้ก็เพื่อจะรอฟันความรู้สึกทั่วไปสักอย่างหนึ่งว่า นักศึกษาสมัยใหม่เขาลามาก ถึงกับเห็นว่า เรื่องชาดก เรื่องนิทาน นี้เป็นเรื่องที่ไร้สาระเอาไปเผาเสียให้หมดจะดีกว่า, ใครเอ่ยถึงชาดกแล้วเขาไม่เชื่อ; จึงขอเตือนท่านนิสิต

ที่เป็นนักศึกษาทั้งหลายว่า อย่าได้เข้าใจอย่างนั้น; มันเป็นความฉลาดอย่างยิ่งที่
ครูบาอาจารย์แต่กาลก่อน ท่านมีเรื่องขาคอกขามา.

ท่านมีขาคอกขามาทำไม? ท่านมีขามาในฐานะที่เป็นเหมือนภานะ.
อย่างว่า แก้วใบนี้เป็นภานะ, ถ้าไม่มีแก้วใบนี้ทำไมจะเห็นน้ำในนี้ได้? จะเห็นได้
อย่างไร? ขอให้ลองคิดดู :-

ถ้าที่บ้านไม่มีหม้อข้าวหม้อแกง เราจะกินอาหารได้อย่างไร? แล้วเราจะ
เก็บมันไว้ได้อย่างไรถ้าเราไม่มีภานะ? หรือสมมุติว่า ผลไม้ที่ดีที่สุดนั้น ถ้ามันไม่มี
เปลือกแล้วจะเก็บมันไว้ได้อย่างไร? เราจะเอามันมาใส่มือไว้ได้อย่างไร? ถ้าปล่อย
มันก็ตกดิน. การที่มันมีเปลือกหุ้มห่ออยู่นั้น มันช่วยให้เนื้อในสำเร็จประโยชน์แก่เรา.

เรื่องขาคอกก็เป็นอย่างนี้ มันเป็นเหมือนเปลือกที่ใส่ธรรมะไว้อย่างจำเป็น
อย่างยิ่ง. ถ้าเรามีภานะดีเก็บได้ทัน, ถ้าภานะไม่ดี หรือเปลือกไม่ดี ก็เก็บไม่ได้ทัน.
เพราะฉะนั้น ต้องมีเปลือกที่เหมาะสม, แล้วต้องมีขาคอกที่เหมาะสม ที่จะใส่ตัวธรรมะไว้.

ถ้าจะเข้าใจให้ทั่วถึงในเรื่องนี้ ขอให้ไปอ่านบทพระราชนิพนธ์ ที่เรียกว่า
พระราชวิจารณ์เรื่องขาคอก จะอยู่ที่หน้าต้นตอนคำนำของหนังสือเล่มหนึ่งของชุดขาคอก,
โดยเฉพาะที่พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕. ขอบอกได้เกลียดเรื่องขาคอก ขยันอ่านกันเถิด; แต่ว่า
ต้องเอาข้างใน อย่าไปกินเปลือกเข้า.

เหมือนอย่างทุเรียนนี้ จะไปกินเปลือกทุเรียนกันได้อย่างไร; มันก็ต้องกินเนื้อทุเรียน. เพราะฉะนั้น อย่าได้ไปสนใจที่เขาพูดว่า ต้นไม้พูดได้ สัตว์พูดได้ หรืออะไรพูดได้ ตามเรื่องชาตกนั้น; มันไม่ใช่สิ่งสำคัญ นั่นมันเปลือก.

เราต้องรู้ว่า พูดว่าอย่างไร? เราถือเอาข้อความในคำพูดนั้นมาอีกที; และนี่ก็ยังไม่ใช่เนื้อในแท้ ยังเป็นเนื้อในชั้นนอก. ต่อเมื่อเราได้ความว่าอย่างไรจากข้อความที่เขาพูดนั้น ๆ แล้วก็ตัดออกมา ต้องเอามาคิดมาตรอง มาปฏิบัติให้เห็นจริง ตามนั้นอีกทีหนึ่ง จึงจะถึงเนื้อชั้นในที่กินได้. เหมือนอย่างต้นไม้บางชนิดเปลือกสองสามชั้น; เมื่อปอกเปลือกชั้นนอกแล้ว มันยังกินไม่ได้ มันต้องเอาชั้นใน ผิวเยื่อบาง ๆ ออกอีก จึงจะได้ออกเนื้อชั้นใน อย่างนี้เป็นต้น.

นิทานชาตกก็มีประโยชน์ตรงที่ว่า ถ้าไม่ใส่ไว้ในภาชนะนี้แล้ว มันสูญหายไปนานแล้ว ไม่เหลืออยู่มาถึงพวกเรานี้; เพราะว่าสมัยก่อนเราต้องท่องกันมาช่วยปาก แล้วท่องจำช่วยใจ, บอกกันช่วยปาก ไม่มีการพิมพ์. ที่นั่นมันอยู่ได้ตั้งสามพันปี สี่พันปี, มาถึงพวกเราได้ก็เพราะใส่ในภาชนะที่ตีไว้ ในรูปของชาตก.

ถ้าจะพิสูจน์ว่า มันจะใช้ได้ไหม ก็จะได้เล่าเรื่องนัมมตี ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งของการที่พวกเรา โดยเฉพาะเยาวชนนี้ไม่ประสบความสำเร็จในสิ่งที่เราตั้งใจจะทำ.

นิทานที่ชอบเล่าเรื่องนี้ อยากจะให้เล่าบ่อย ๆ นี่ก็คือนิทานเรื่องยายกะตา. พอพูดอย่างนี้จะนึกหัวเราะกันใจแล้วว่า นิทานเรื่องยายกะตาบ้า ๆ นี้ มันจะมาช่วยได้อย่างไร.

นิทาน เรื่องยายกะตา กับ น้ำมันผี*

นิทานมีว่า:- ยายกะตา สองคนผัวเมีย อยู่กันมานานแล้ว แต่ว่ามันตรงกันข้ามหมด; โดยที่ยาย^๕เป็นคนหัว^๕คือ มีลักษณะอย่างอ้าย^๕อ้อนั้น, ทาว^๕อย่างไร แกก็^๕ต้อง^๕ว่าไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ให้มันตรงกันข้าม^๕เป็น contrast กันอย่างยิ่งอยู่เรื่อยอย่าง^๕นี้. พอหนักเข้า ๆ ตาคิดว่าทนไม่ไหวแล้ว ต้องบริจาคนาย; หมายความว่า ทำให้ไปเสียให้พ้น; ก็ง่ายนิดเดียว เพราะยายแก่เป็นคนหัว^๕คือ.

บอกว่า วัน^๕นี้อ่าไปป่าเลย. ยายก็พูดว่า จะไป. ไปแล้วก็^๕่าไปไกล^๕ เหวนะ; กูจะ^๕ิ่งไป. อย่า^๕ทูนหินหนัก ๆ เข้าไปนะ; กู^๕ก็จะ^๕ิ่งทูนก้อน^๕บ่อ^๕เรอ. มันก็เลยเซตกลงไปใน^๕เหว.

เรื่องมีต่อไปว่า ในเหวนั้นมีปีศาจ คือผีอยู่ โดยถูกสาปไว้ว่า:- ถ้า^๕ไม่มี^๕คนหัว^๕คือ^๕ลงไปแทนแล้ว ผี^๕จะ^๕ไม่มี^๕โอกาส^๕ขึ้นมา. วัน^๕นั้นคนหัว^๕คือ^๕ลงไปแทน ผี^๕มันก็^๕ขึ้นมา^๕ได้; มันก็^๕ขึ้นมา^๕เจอ^๕กับ^๕ตา^๕ กุยกััน ก็^๕เล^๕ยรู้^๕เรื่อง^๕ว่า^๕ ตา^๕นั้น^๕เอง^๕ ทำให้^๕ยาย^๕คน^๕นั้น^๕ตกลง^๕ไป^๕ เหมือน^๕กับ^๕เป็น^๕ผู้^๕โปร^๕ต^๕ผี^๕ให้^๕ขึ้นมา^๕ได้; ผี^๕จึง^๕ยอม^๕รับ^๕ว่า^๕ ตา^๕มี^๕บุญ^๕คุณ.

ตรง^๕นั้น^๕ขอ^๕ให้^๕จำ^๕ไว้^๕หน่อย^๕ว่า^๕ แม้^๕แต่^๕ผี^๕ก็^๕ยัง^๕รู้^๕ส^๕กว่า^๕ ไคร^๕มี^๕บุญ^๕คุณ. ที่^๕น^๕ก็^๕เลย^๕สัญญา^๕กัน^๕ว่า^๕ถ้า^๕อย่าง^๕นั้น^๕ ผี^๕จะ^๕ต้อง^๕อยู่^๕ส่วน^๕ผี^๕ อย่า^๕ไป^๕ยุ่ง^๕กับ^๕มนุษย์^๕นัก, ผี^๕ก็^๕ยอม^๕รับ^๕ว่า^๕จะ^๕ทำ^๕อย่าง^๕นั้น^๕ แล้วก็^๕จาก^๕กัน^๕ไป.

* มีภาพประกอบท้ายบท

ฝ่ายผิวนั้น, ซึ่เชื่อว่าผิวนั้นคือสิ่งที่จะหลอกไม่ได้ คือออกจะโกหกไม่ได้, เราอย่าเอาอย่างผิในชั้นนี้ด้วย; ผินั้นมันก็เที่ยวหลอก คือสิ่งคนเข้า เป็นครั้งแรกในโลก. คำว่า “ครั้งแรกในโลก” มันมีความหมาย, เพราะก่อนนี้ไม่มีคนถูกผีสิงในโลก; เที่ยวนั้นมันเกิดมีแล้ว มันก็เลยวุ่นวายกันใหญ่ เออะโกลาหล วุ่นวายกันทั้งเมือง เพราะเป็นครั้งแรกที่คนถูกผีสิง จนรู้ไปถึงตา แม้บ้านอยู่ไกลกันก็ยังมีวงมาตุ.

ผีเห็นตาเดินมาแต่ไกลมันก็กลัว เพราะมันผิดสัญญา; เหมือนกับคนทำผิด เห็นตำรวจมา; ก็ไม่ได้คิดอะไรนอกจากหนีทำเตียวเท่านั้น. มันเป็นความเขลาชนิดหนึ่ง มันจึงออกวิ่งโง่งๆ ให้ตาเห็น นอกจากคนที่ถูกสิงไม่เห็น. ตาเห็นผีตัวนั้นที่ผิดสัญญา จึงเอาไม้ไล่ตี ผิหนีไปไม่เท่าไรก็ล้มลงฟาดภูเขา ศีรษะแตก, น้ำมันผีกระจายไปทั่วโลก.

ลองคิดถึง น้ำมันผีจะมีฤทธิ์อย่างไรบ้าง? มันกระเด็นไปที่ตรงไหน มันก็เกิดเป็นสิ่งที่ร้ายกาจขึ้นที่นั่น คือ เป็นของเสพติด. มันลงไปในเรื่องที่เรียกว่าเป็นของเสพติดทั้งนั้น; เช่นลงไปในสถานการพนั้น หรือว่า วัตถุการพนั้น ในถั่วในป๋นนั้นมันจะได้แสนยาก, แม้จะมีสนามม้าทำให้คนฉิบหายเท่าไร ก็ยังมีคนเล่น. เพราะว่าน้ำมันผีก้อนใหญ่ๆ มันกระเด็นไปตกที่นั่น.

ที่อื่นที่หนึ่ง ก็เรื่องของเสพติด เช่น สุรายาผีนั้น เช่นในแม่โขงนี้ มันก็มีน้ำมันชั้นใหญ่ๆ ลงไปอยู่ในนั้น มันจึงจะได้แสนยาก ทั้งที่พระพุทธเจ้าบอกว่ามันเป็นอบายมุข, ปากประตูแห่งความฉิบหาย ก็ไม่มีใครยอมรับ กระทั่งของเสพติดน้อยๆ มาในบุตรี น้ำชา กาแฟ กระทั่งในตะบันหมากของคุณยาย; นี้ก็จะได้ง่าย ๆ เมื่อไร, ลองคิดถึง.

ที่^๕ สิ่งที่ยั่ววนต่าง ๆ สวยงาม สนุกสนานทางวัตถุ ทาง^๕ เนื้อทางหนัง^๕ เมื่อนำมัน^๕ ผีลง มันก็เหมือนอย่างที่ได้บอกไว้ว่า นักเรียนบางคนต้องเอาปากกาไปลอกทองไปขาย แล้วไปซื้อ^๕ พวงมาลัยมารัววังบั้ง เอาไปให้ครูสอนเต้นรำร็อกแอนด์โรลบั้ง; แล้วบอกที่บ้านว่า มันหาย ขอเงินไปซื้อ^๕ ที่เร็วๆ มาใช้^๕ อย่าง^๕; มันเป็น^๕ ได้ถึงขนาด^๕.

นี่^๕ เพื่อแสดงถึง^๕ หน้^๕กว่า^๕ บิ^๕ตาม^๕ร^๕ตาย^๕ จ^๕ถูก^๕ค^๕ม^๕ถูก^๕ล^๕วง^๕ ก็^๕ เพราะ^๕ อำ^๕นาจ^๕ ของ^๕ น้^๕าม^๕มัน^๕ผี^๕; ยังมี^๕ล^๕ทธิ^๕ที่^๕เรีย^๕ก^๕ว่า^๕ dogmatism อะไร^๕ก็^๕ตาม^๕, หรือ^๕อย่าง^๕ล^๕ทธิ^๕การ^๕เม^๕ือง^๕อย่าง^๕นั้น^๕ อย่าง^๕นี้^๕ หรือ^๕ล^๕ทธิ^๕ค^๕รี^๕ระ^๕ม^๕ง^๕าย^๕แบบ^๕โบ^๕รม^๕โบ^๕รา^๕ณ^๕ ที่^๕เคย^๕เช^๕ื่อ^๕ดี^๕มา^๕ เป็น^๕เร^๕ือง^๕ไส^๕ย^๕ศา^๕ส^๕ตร์^๕ ไร^๕เห^๕ตุ^๕ผล^๕ ก็^๕ เพราะ^๕ น้^๕าม^๕มัน^๕ผี^๕; อย่าง^๕นี้^๕มัน^๕เหน^๕ียว^๕แน่น^๕เท่า^๕ไร^๕ ล^๕อง^๕ก^๕ิด^๕ดู^๕.

คน^๕บาง^๕คน^๕ยัง^๕ต^๕อง^๕เส^๕ก^๕น้^๕าล้าง^๕หน้า^๕อยู่^๕จน^๕กระ^๕ทั่ง^๕เค^๕ีย^๕ว^๕นี้^๕ ทั^๕ย^๕ก็^๕คิด^๕ว่า^๕มัน^๕จะ^๕ช่วย^๕ให้^๕ ปล^๕อต^๕ก^๕ย^๕ ช่วย^๕ให้^๕เป็น^๕อะ^๕ไร^๕ได้^๕, หรือ^๕ล^๕ทธิ^๕การ^๕เม^๕ือง^๕ที่^๕ไม่^๕เป็น^๕ที่^๕ปร^๕ารถ^๕นา^๕อย่าง^๕ย^๕ิง^๕นี้^๕ก็^๕ยัง^๕ มี^๕คน^๕หลง^๕ติ^๕ด^๕ ถึง^๕กับ^๕เส^๕ีย^๕ส^๕ละ^๕ชี^๕วิ^๕ต^๕บุ^๕ชา^๕อ^๕ก^๕ม^๕ค^๕ติ^๕บ้า^๕ๆ^๕ บ^๕อ^๕ๆ^๕ น^๕ี้^๕ ห^๕ง^๕น^๕ก^๕ เพราะ^๕ว่า^๕ น้^๕าม^๕มัน^๕ผี^๕ ที่^๕มัน^๕กระ^๕เด็น^๕ไป^๕ค^๕ก^๕นั้น^๕ ก^๕้อ^๕น^๕มัน^๕ใหญ่^๕เก^๕ิน^๕ไป^๕.

รวม^๕คว^๕าม^๕ว่า^๕ เม^๕ื่อก^๕อน^๕น^๕เร^๕า^๕ไม่^๕มี^๕ส^๕ง^๕ซ^๕ง^๕เป็น^๕อัน^๕ตรา^๕ย^๕ของ^๕ส^๕ัง^๕ค^๕ม^๕อย่าง^๕นี้^๕ เร^๕า^๕ จ^๕ึง^๕อยู่^๕กัน^๕ด^๕้วย^๕คว^๕าม^๕ผ^๕า^๕สุ^๕ก^๕ แต่^๕พอ^๕ต่อ^๕มา^๕เค^๕ีย^๕ว^๕น^๕ มัน^๕เหล^๕อ^๕ที่^๕จะ^๕กล^๕่า^๕ว^๕ได้^๕ ว่า^๕มัน^๕ว^๕ุ่น^๕ว^๕าย^๕ กัน^๕เท่า^๕ไร^๕; แล้ว^๕มัน^๕มา^๕เป็น^๕เพราะ^๕เห^๕ตุ^๕ใด^๕?

มัน^๕มา^๕เพราะ^๕คว^๕าม^๕เป็น^๕ “อ^๕้าย^๕อ^๕้อ^๕ต^๕” เพราะ^๕ “ค^๕ุณ^๕น^๕าย^๕ห^๕ั่ว^๕ท^๕ือ^๕” ไซ^๕่หรือ^๕ไม่^๕? เพราะ^๕ฉ^๕ะนั้น^๕ ก็^๕ล^๕อง^๕ก^๕ิด^๕ดู^๕ว่า^๕ ถ้า^๕เร^๕ายัง^๕คง^๕ปล^๕่อย^๕ตัว^๕ให้^๕เป็น^๕ “อ^๕้าย^๕อ^๕้อ^๕ต^๕” แล้ว^๕ละ^๕ก็^๕ มัน^๕จะ^๕ ต^๕อง^๕มี^๕ผ^๕ช^๕น^๕มา^๕จาก^๕บา^๕คา^๕ล^๕น^๕น^๕เร^๕ือ^๕, แล้ว^๕มา^๕ร^๕บ^๕ก^๕ว^๕น^๕น^๕ุช^๕ย์^๕อยู่^๕เร^๕ือ^๕.

เมื่อก่อนนี้ไม่มีในโลก เหน้มีเมื่อเกิดความคิดขึ้นมา : คือถึงขนาดทำลายสถาบันนิคมารดา, ทำลายสถาบันครูบาอาจารย์, ทำลายสถาบันประเทศชาติ, ทำลายสถาบันมนุษย์ หรือมนุษยชาติ หรือโลกนี้. ในโลกจึงเต็มไปด้วยสิ่งที่จะถึงพวกเรานี้ลงไปสู่ทางต่ำ, แล้วก็ถึงพวกตัวเล็ก ๆ; ตัวเล็ก ๆ ก็ตายอย่างอาย้ออกที่ยังอยู่ในน้ำ ตัวโต ๆ ก็ตายโดยไม่มีประโยชน์อะไร.

นี่เรียกว่าอุปสรรค กล่าวคือการบังคับตัวเองไม่ได้, เห็นแต่แก่ตัวเอง อยู่เรื่อย.

ชาตก เรื่อง ลิงพระโพธิสัตว์

ยังมีชาตกที่เป็นพระบาลีอีกเรื่องหนึ่งว่า:— ลิงพระโพธิสัตว์จากฝูง ถูกนำมาเลี้ยงไว้ในวัง โดยพระราชที่ชอบเลี้ยงสัตว์. วันหนึ่งเมื่อเบื่อ เขาไปล่องไป ถึงนายฝูงนั้นก็กลับไปเค็ม ลูกฝูงเยอะแยะนั้นก็วิ่งมาหาแล้วก็ถามว่า ไปอยู่ในวังมานาน; ในวังมีอะไรที่น่าดู ?

ลิงนายฝูงไม่ยากเล่า แต่ทนอ่อนนอนของพวกบริวารไม่ได้ก็กล่าวเป็นคาถาว่า:— หิริณฺณิ เม สุวณฺณิ เม เอสา รตตี ทิวา กถา, หมายความว่า ฉันได้ยินแต่ว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู ผัวของกู ฯลฯ อย่างนี้เรื่อยไปทั้งวันทั้งคืนนั่นแหละ. ฝ่ายบริวารพอฟังแล้วก็วิ่งไปหมด ไปล้างหูที่ลำธาร; เพราะว่าได้ยินสิ่งสกปรกเป็นครั้งแรกในชีวิตนี้.

ที่นั่น ^๕ หรือที่ไหนมันมีว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู ผัวของกู หรือเปล่า ? เมื่อความเห็นแก่ตัวจืดอย่างนี้ มีอยู่อย่างนี้ละก็ มันหมายความว่า หมกความหวังในสันติภาพดาว แต่จะมีวิกฤตกาลดาวทั้งทางกายและทางใจ. เพราะฉะนั้น จึงพูดง่าย ๆ กันลืมนี่สุดว่า มันเป็นเพราะ “น้ำมันผี”.

เรื่องน้ำมันผีเล่าครั้งเดียวคงจำได้กันตลอดชีวิต ; ^๕นี่คืออันสงส์ของชาตกหรือนิทาน ซึ่งเป็นเหมือนกับภาษาชะ มันเป็นอย่างนี้. ที่นั่น จะเอาสบู่อะไรมาล้าง ? ลองก็คิดว่า ไม่มีอะไรจะล้างน้ำมันผีเหล่านี้ไปได้ ; ในที่สุดเราก็ต้องหันหน้าเข้าไปหาพระพุทธเจ้า, ทุกคนเดินแถวมากหน้าเข้าไปหาพระพุทธเจ้า ไปขอสบู่จากพระพุทธเจ้า คือ ธรรมะ ; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ควรสนใจที่สุดก็คือสบู่ ที่เรียกว่า ฆราวาสธรรม แปลว่า ธรรมสำหรับฆราวาส. ^๕นี่จำเป็นก่อน เพราะพวกเรากำลังผูกพันในเรื่องของฆราวาส.

ธรรมะประจำชีวิตพึงใช้ “ฆราวาสธรรม”

ฆราวาสธรรม ^๕มีอยู่ ๔ ข้อ โปรดจำไว้ให้ดีว่า :- สัจจะ - ความจริงใจอย่างหนึ่ง, ทมะ - การบังคับตัวเองอย่างหนึ่ง, ขันติ - ความอดกลั้นอดทน ^๕อย่างหนึ่ง, แลภักิยะ - ความสละออกไป อย่างที่คุณศาสละคุณยาย ^๕น้อยอย่างหนึ่ง.

ข้อ ๑. สัจจะ - ความจริง, หมายถึงจริงใจ ต้องให้จริงต่อตัวเอง คือ ^๕ต่อความเป็นมนุษย์ ชื่อตรงต่อความเป็นมนุษย์เสียก่อน, ยอมรับความเป็นมนุษย์ ไม่ใช่สัตว์เทวเจ้านเสียก่อน, ให้ชื่อตรงต่อความเป็นมนุษย์ของเราเอง ^๕เสียก่อน ; รักษา

สถาบันของมนุษย์ไว้ อย่าให้มันสูญเสียไปจนเป็นสัตว์เดรัจฉาน แล้วมันก็จะจริงต่อผู้อื่น จริงต่อเวลา จริงต่อหน้าที่การงาน จริงต่ออุทมคติ ทุกชนิดที่เราหวัง, และจริงต่อประเทศชาติอะไรนี้.

ถ้ามันขาดความจริงต่อตัวเอง คือต่ออุทมคติความเป็นมนุษย์แล้ว จะจริงก็ไม่ได้. เพราะฉะนั้น เราต้องจริงตั้งแต่จริงต่อตัวเองว่าเป็นมนุษย์ แล้วจะต้องเข้าถึง “สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะเข้าถึงให้ได้” จึงจะเรียกว่ามีสัจจะ.

อย่างนักศึกษาเรียนที่มหาวิทยาลัยนี้ มีอุทมคติอย่างไร, ต้องจริงจนถึงอุทมคตินั้นให้ได้; มิฉะนั้นจะเป็นการจับบิฑามารดาใส่ลงไปในนรก โดยไม่มีทางเป็นอย่างอื่น. ที่นี้เมื่อจะต้องการประพุดติธรรมข้อไหน, แม้จะทำให้ใจมีจิตว่างไม่รู้น ก็ต้องจริง ต้องมองเห็นอุทมคติของจิตว่าง และอุทิศการประพุดติกระทำให้มีจิตสูง ว่าง แล้วก็ทำให้จริง อย่างวิเศษไปหมด; อย่างนี้เรียกว่า ความจริงใจ.

ข้อ ๒. ทมะ ทำไมต้องมีข้อที่ ๒ ที่เรียกว่า ทมะ คือการบังคับตัวเองนี้? ก็เพราะว่า ความจริงใจนี้ถ้าเราไม่ควบคุมบังคับไว้ เต็มมันไหล; ที่แรกตั้งใจว่าจะทำจริง สัจญาสาบานตัวเข้าไป, แต่แล้วเมื่อไม่มีการบังคับตัวเอง แล้วมันก็ไหล มันเปลี่ยนเป็นไม่จริง. เพราะฉะนั้น มันต้องมีการบังคับตัวเอง ควบคุมตัวเอง รักษาอุทมคตินั้นไว้ให้ได้ ซึ่งเรียกว่า ทมะ - ยอมทนบังคับตัวเองให้ได้.

ที่นี้ การบังคับตัวเองนี้ใคร ๆ ก็ต้องมองเห็นได้ว่า มันต้องมีการเจ็บปวดทรมานเป็นธรรมดา, เพราะบังคับไม่ตามใจมัน; แล้วเรายังบังคับความรู้สึกใฝ่ต่ำ ไม่ให้เกิดขึ้น มันก็ต้องทน, ทนไม่ไปทำอบายมุข ทนไม่กินเหล้า ทนไม่เล่นการพนัน ทนไม่ทำ

อะไรอย่างอ้ายอ้อต, ^๕มันรู้สึกไม่สนุกทั้งนั้น. เพราะเรายังต้องมีธรรมชาติอื่น คือ ความอดทนด้วย.

ข้อ ๓. ความอดทน คือ ^๕บัณฑิต ^๕นี่คือ รอได้ คอยได้ จนกว่าผลจะมาถึง; ถ้าไม่ทนก็ไม่เย็น อย่างที่ทนมาจนสอบปริญญาได้ มันคงเลิกไปทำอื่นเสียแล้ว; ^๕นี่เราทนกันมาได้ สี่ปี หกปี ก็ทนได้ เราจึงประสบความสำเร็จ. แต่พระพุทธเจ้าท่านฉลาดกว่าพวกเรามาก ท่านไม่ปล่อยให้เราต้องทนจนระเบิด ท่านมีวิธีให้รู้จักระบายออกอยู่เรื่อยเพื่อจะได้ไม่ต้องทนมาก; ^๕นี่ท่านเรียกว่า จาคะ ซึ่งเป็นธรรมชาติต่อไป.

ข้อ ๔. จาคะ - แปลว่า สละ. สละอะไร? ก็สละสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในตัวเรา เช่น :- ความขี้เหนียวเราต้องสละออกไป เป็นการให้ทาน, ^๕ที่เรียกว่าให้ทานนั้น. ถ้าเป็นเรื่องถูกต้องแท้จริง มันต้องสละออกไป เช่น ให้ทานไปบาทหนึ่ง ก็สละความขี้เหนียวไปบาทหนึ่ง, แล้วอย่าหวังเอากลับมา มันจึงจะเป็นการสละ.

แต่ที่^๕นั้นคนโดยมากให้ทานไปบาทหนึ่ง ^๕ตายแล้วยังจะเอาวิมานสักหลัง; อย่างนั้นมันไม่ใช่สละ มันใช้ไม่ได้ อย่าไปเอาอย่างเข้. คำว่า สละ ^๕นี่คือสละกิเลสชนิดไหนก็ตาม ^๕ที่ไม่ควรจะมีอยู่ในใจ ในเวลานั้น; ^๕ต้องสละออกไป, สละออกไป, เป็นการระบายออก; ^๕อย่าให้อึดอยู่มากจนทนไม่ไหว แล้วระเบิด. เพราะฉะนั้นการอดทนตามแบบของพระพุทธเจ้า^๕ จึงไม่มีความเจ็บปวดทรมาน; ^๕เมื่อเราอาศัยหลักของท่านแล้ว จะประสบความสำเร็จทุกอย่างไม่ว่าเราจะต้องการทำอะไร.

เราจะต้องมีความจริงใจในเรื่องนั้นก่อน ^๕แล้วเราบังคับตัวเองให้เป็นไปตามอุคมคติ แล้วเราทนได้ คอยได้ รอได้; ^๕แล้วพร้อมกันนั้น เราระบายสิ่งที่มัน

จะเป็นข้าศึก ศัตรู ที่มันจะอึดตัวมากเข้า; สละออกไปเรื่อย – ออกไปเรื่อย; แต่เราก็ไม่ต้องทนจนเกินทน. นี่จะเป็นเหตุให้เราประหยัดสิ่งต่างๆ ได้, มีสันโทษในสิ่งต่างๆ ได้, ทำอะไรได้สำเร็จในทางที่น่าชื่นใจ.

ขอให้มีชีวิตอยู่โดยมีอุดมคติ เพื่อไม่มีทุกข์

เป็นอันว่า เราจะต้องใช้ *สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ* ซึ่งมีคำอธิบายยืดยาวอีกมาก จนเหลือวิสัยที่จะพูดหมดในที่นี้ได้; จึงขอร้องให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายสนใจ *สัจจะ* แล้วไปค้นหารายละเอียดเอามาจากตำรับตำราเองอย่างถูกต้อง แล้วท่านจะประสบความสำเร็จ *จะ*ได้รับอุดมคติ หรือ *สภาวะ*ของจิตที่สูงกว่าเงิน.

ความสำเร็จเป็นเงินซื้ออะไรก็ได้ แต่ว่าอุดมคดียังให้อะไรมากกว่านั้น คือ *ได้*สิ่งที่ที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ก็จะมีชีวิตอยู่อย่างไม่มี ความทุกข์เลยทุกลมหายใจเข้าออก; แล้วเราก็จะได้ไม่ตกอยู่ในฐานะเหมือนอาย้อ็อค ที่ไม่รู้เรื่องบกบัง ที่ตายเสียเป็นส่วนมากตั้งแต่ก่อนจะได้ขึ้นบกบัง. เพราะฉะนั้น จึงขอภาวนาให้พ่ออ็อคแม่อ็อคทั้งหลายนี้ได้เป็นภพที่สมบูรณ์ *ขึ้น*บนบกตลอดรอดฝั่งไปได้จงทุก ๆ คน.

สรุปความว่า การที่เราเกิดมานี้ เราควรจะต้องรู้ว่ามันมีอะไร ที่เป็นอุดมคติสูงอยู่กว่าที่เรารู้ตามลำพังตัวเราเอง. เพราะฉะนั้น ขอให้เคารพบิดามารดาครูบาอาจารย์ จนกระทั่งสามารถทำตนให้เป็นบุตรที่ดี ไม่จับบิดามารดาใส่ในนรกแต่ด้วยกษัตริย์; เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ ตั้งครูบาอาจารย์ไว้ในฐานะเป็นผู้นำทางวิญญาน แล้วเดินตามท่าน โดยพิศุจน์ได้คือ ตัวเราต้องมีเมตตา และปัญญา อยู่ในจิตใจ.

แล้วเราก็จะเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศไทย โดยที่ไม่ต้องเสียที่ที่เป็นคนไทย และนับถือพระพุทธศาสนา; พร้อมกันนั้น ก็ต้องเป็นสาวกที่ดี ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย.

เป็นการขึ้นบกสั้นเชิงทักทายการสรุปว่า ได้รับสิ่งที่คนมนุษย์เราควรจะได้ เท่านั้นเอง, ซึ่งเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์; แปลว่าเราจะดำรงชีวิตอยู่ด้วย การปฏิบัติกรงานให้ดี จนกระทั่งเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างสูง, ทำลายตัวกู - ของกูอยู่ในตัว; เป็นการยิงปืนที่เดียวแล้วได้นกตัวใหญ่ ๆ สองตัว : ทางโลกก็ได้ทางธรรมก็ได้ ด้วยการ ทำจริงเพียงอย่างเดียว.

ขอให้ท่านนักศึกษาทั้งหลายนำไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ และมีความ เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางของตนทุก ๆ คนเทอญ.

อาตมาขอยุติการบรรยายเพียงเท่านี้.



๕
เรื่อง ยายกะตา กับ นามนต ๕๖๗



เรื่อง ติงพระโพธิสัตว์

หลักสูตรสำหรับนักศึกษา

— ๒ —

๑๓ มกราคม ๒๕๐๘

หลักสูตรสำหรับนักศึกษา

ท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะในวันนี้ มีหัวข้อว่า **หลักสูตรสำหรับนักศึกษา**. อาตมาอยากจะข้อมความเข้าใจแก่ท่านสาธุชนทั้งหลาย โดยเฉพาะนิสิตนักศึกษาเป็นพิเศษว่า การบรรยายในวันนี้ จักได้กล่าวแต่เพียงหลักหรือหัวข้อสำหรับนักศึกษา ซึ่งหมายความว่า เป็นผู้มีความรู้ และท่านสาธุชนทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้มีความรู้ชนทั่วไป เพราะเคยได้สดับรับฟังมามากแล้ว; ดังนั้น อาตมาจึงได้ตั้งใจที่จะกล่าวในลักษณะที่เป็นเพียงหลักใจความเป็นหัวข้อธรรมะ.

ยิ่งกว่านั้นอีก ยังจะกล่าวในรูปที่เรียกว่า **เวทลุลลา**; เสมือนหนึ่งมีคำถามตั้งขึ้น แล้วก็มีคำตอบออกไป เพื่อสะดวกแก่การที่จะกำหนดจดจำ; ก็จะสรุปหัวข้อให้ชัดเจนไปเสียก่อนว่า ปัญหา^{๕๕}นั้นว่าอย่างไร? แล้วจึงฟังคำตอบ ใจความสำคัญของตัวปัญหานั้น; ช่วยให้ฟังคำตอบเข้าใจได้ง่ายด้วย แล้วช่วยให้จดจำได้โดยง่ายด้วย ดังนั้น ในวันนี้จึงคิดว่าจะใช้วิธีที่เรียกว่า **เวทลุลลา** นี้ดู. และกล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกเพื่อความเหมาะสมแก่ท่านที่เป็นนักศึกษา หรือปัญญาชน.

ในครั้งพุทธกาลเราได้ฟังเรื่องราวมาแล้วด้วยกันทุกคนว่า ผู้มีปัญหาคะถามเพียงหัวข้อ; ขอร้องเพียงให้บอกแต่ใจความ ไม่ปรารถนาคำอธิบายยืดยาว. **๕๕๕** **นิกเขปนวิธการอนันนัง** ซึ่งดีมาก เพื่อประหยัดเวลานั่นเอง.

ดังนั้นในวันนี้ อาตมาจะได้กระทำไปในรูปนั้น คือตั้งปัญหาเป็นหัวข้อแล้วตอบแต่ใจความ เพื่อจะได้เนื้อเรื่องมากเรื่อง หรือมากกระทงความ เพื่อว่าจะได้เป็นพื้นฐานแก่นิสิตและนักศึกษาทั่วไป; และเมื่อมีความรู้พื้นฐานอันนั้นแล้ว จะมีผลดีในกาลข้างหน้า; ก็จะศึกษาอะไรได้สะดวก จะฟังผู้อื่นกล่าวได้สะดวก.

อีกประการหนึ่งขอข้อมความเข้าใจไว้ด้วยว่า อาตมามุ่งหมายจะกล่าวไปในลักษณะที่มีประโยชน์แก่นิสิตและนักศึกษา; ถึงกับว่าเมื่อถูกถามโดยชาวต่างประเทศ, ชาวต่างชาติ ต่างศาสนาแล้ว จะสามารถตอบได้ และยังตอบได้อย่างถูกต้อง ไม่ทำให้เกิดความเสียหายที่หลัง. เพราะฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำส่วนที่เป็นใจความ หรือหัวข้อนั้นไว้ให้ดี ๆ ถ้าถึงกับจดไว้ได้ก็จะเป็นการดี เพราะเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายเป็นอันมาก.

ต่อไปนี้อตมาก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อเป็นลำดับไป :-

๑. ถ้าท่านถูกถามว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนอะไร?

ท่านลองคิดดูว่า เมื่อท่านถูกถามว่าพระพุทธเจ้าท่านสอนอะไร? อย่างนี้ เราอาศัยพระพุทธภาษิตของพระพุทธองค์เองว่า : **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, ในกาลก่อน แตนกต ๕๘๔ เคยवनกต ๕๘๔ เราสอนเรื่องทุกข์และเรื่องความดับแห่งทุกข์; คำตอบนี้ ตรงกันกับที่เราเคยคิดกันหรือไม่ ก็ลองสังเกตดู.**

เราอาจจะตอบเป็นอย่างอื่นมากมายกว่านี้; แต่ที่เป็น **พระพุทธภาษิต** แล้ว สั้น ๆ เพียงเท่านั้นว่า : **เราสอนเรื่องทุกข์และเรื่องความดับทุกข์ พระบาลีลลิตกัณฑ์-ปมสูตร มัชฌิมนิกายพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ หน้า ๒๗๘.**

เมื่ออาตมาบอกถึงเล่มพระไตรปิฎกแล้ว ขอให้ถือว่าเป็น **พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีในประเทศไทย.**

พระพุทธเจ้าท่านจะสอนแต่เรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์, ถ้าสั้นกว่านี้ ก็คือความดับทุกข์; ไม่ยอมยกกล่าวปัญหาซึ่งไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรง; ฉะนั้น จึงไม่ยอมตอบปัญหาที่ว่า **ตายแล้วเกิดใหม่? เกิดด้วยอะไร? ทำนองนี้ ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันทีหลัง.** ถ้าพวกฝรั่งจะถามเรา เราก็ตอบอย่างนี้ และอาศัยหลักเกณฑ์อย่างนี้ ซึ่งมีอยู่อย่างแน่นอน. **พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนเรื่องอื่นนอกจากเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์.**

๒. ถัดไปเราจะถูกถามว่า สอนว่าอย่างไร ?

ถ้าถูกถามว่าสอนว่าอย่างไร เรื่องก็จะมีมากมายแนว หลายประเด็น หรือหลายแนว. ท่านควรจะสังเกตตัวเองว่า ทำไมมันจึงมีหลายแนว. ถ้าถามว่า สอนอย่างไร ?

(๑) อันแรกที่สุดอาจจะตอบได้ว่า ท่านสอนให้เดินสายกลาง; คืออย่าให้ถึง อย่าให้หย่อน อย่าให้ข้ายจัด ขวายจัด อะไรทำนองนั้น; ถ้าเราเรียกเป็นบาลี ก็เรียกว่า ให้เว้นจาก นิชฌามปฏิบัติ และ อาคัพพิปฏิบัติ.

นิชฌามปฏิบัติ แปลว่า การกระทำ หรือ การปฏิบัติที่แผดเผาตัวเอง; ให้แก่พวกอัครตถิกสมณญิก ทำตนให้ลำบากเดือดร้อน.

อาคัพพิปฏิบัติ นั้น คือ การปฏิบัติที่ตามใจตัวเอง ในความสุขทางเนื้อ ทางหนัง อย่างที่เราพูดกันว่า; *Eat, drink, and be merry, for tomorrow we may die.* นี่เป็นคำล้อเลียนเหยียดหยามอย่างยิ่ง : สำหรับผู้ที่เห็นแต่เรื่องของความสุขทางเนื้อทางหนัง การกระทำอย่างนั้นเรียกว่าอาคัพพิปฏิบัติ และบางทีก็เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค.

ส่วน สายกลาง นั้น ก็คือว่า อย่าทำตนให้ลำบาก; และก็อย่าตามใจตัวเอง ในทางความสุขทางเนื้อหนัง. การเดินสายกลางก็เพื่อจะได้มีความเหมาะสม ทุกอย่างทุกประการ ที่จะเป็นผู้ ที่จะศึกษา ที่จะปฏิบัติ และกับทุกข์ได้; และคำว่า

สายกลางนี้ อาจะนำมาใช้ได้^๕ในหลายๆกรณี ทั่วๆ ไปในเรื่องต่างๆ ไม่มีทางผิด; ^๕รู้ประมาณที่พอดี เป็นสายกลาง เช่นรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้เวลา รู้บริษัท รู้บุคคล อย่างที่เรากล่าวๆ กันนี้; เหล่านี้ทำให้รู้จักเดินสายกลาง. นี่เป็น คำตอบแนวหนึ่ง.

(๒) แนวถัดมา ก็คือว่า ^๕สอนให้ช่วยตัวเอง; ช่วยตัวเองนั้นก็พอจะพึ่ง ออกตัวกันทุกท่าน เกือบจะไม่ต้องการคำอธิบาย. สรุปความว่าเราไม่หวังพึ่งโชคชตา ไม่หวังพึ่งเทวดา หรือแม้ที่สุดที่เรียกว่าพระเป็นเจ้า; เราต้องการจะช่วยตัวเอง; ตาม พระบาลีว่า “อตุตา ทิ อตุคโค นานโต” อย่างนี้เป็นต้น.

ถึงแม้ในศาสนาที่มีพระเป็นเจ้า เขาก็ยังกล่าวว่า “พระเจ้าจะช่วยแต่คนที่ช่วยตนเอง”. เรื่องช่วยตนเองนี้ อาจจะมีทั่วๆ ไปไม่มากนัก้อยในศาสนาอื่น ๆ แต่ในพุทธศาสนาเรามีเต็มที่; ^๕ตัวเองที่กำลังเป็นทุกข์หรือโง่เขลา จะต้องได้รับความเจ็บปวดและเข็ดหลาบ แล้วก็ ^๕ต้องหาทางช่วยตัวเอง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อุกขาตาโร ตถาคตา, - ตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ ^๕ผู้ซำทางเท่านั้น ^๕คุมฺเหทิ กิจจํ อาคปฺปี, - การกระทำเป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายจะต้อง ^๕ทำเอง เพื่อให้ความทุกข์สิ้นไป. อย่างนี้เรียกว่าพุทธศาสนาเรา ^๕สอนให้ช่วยตัวเอง ^๕ขอให้จำไว้.

(๓) แนวถัดไป ท่าน ^๕สอนว่าสิ่งทั้งหลายมีเหตุมีปัจจัย เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย มีกฎในตัวเอง อย่างที่พระสารีบุตรเมื่อก่อนจะมาบวช ก็ได้ถามพระภิกษุ ^๕องค์หนึ่ง; ^๕ได้รับคำตอบว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า “สิ่งใดเกิดมาแต่เหตุ ก็ต้อง ^๕รู้เหตุของสิ่งนั้น และรู้ความดับของเหตุของสิ่งนั้น” นี้เรียกว่าเป็นหลักธรรมที่อยู่

รูปของวิทยาศาสตร์ จึงกล่าวว่า หลักระพุทธศาสนา^๕เป็นไป หรือว่า สบหลักวิทยาศาสตร์^๖ ไม่ได้เอาบุคคล ไม่ได้เอาอะไรเป็นประมาณ นอกจากเหตุผล ดังนั้นจึงถือว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล นี้ก็แนวหนึ่ง.

(๔) แนวต่อไป สำหรับการปฏิบัติ ท่านสอนให้เว้นความชั่ว ให้ทำความดี และ ทำจิตให้บริสุทธิ์^๗; สามอย่างนี้รวมกันเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์, คือประมวลหัวข้อแห่งคำโอวาททั้งหมด : เว้นชั่ว, ทำดี, ทำจิตให้บริสุทธิ์.

เว้นชั่วและทำดีไม่ต้องอธิบาย; ทำจิตให้บริสุทธิ์ ก็คือว่า ถ้าไปยึดถือแม้ในความดี จิตก็หม่นหมอง เช่นกลัวจะไม่ไต่ดี หรือดีที่มีอยู่จะหมดไป; เป็นห่วงวิตกกังวล ยึดถือนั่นนี่เป็นของตน ทำให้เป็นทุกข์.

ถึงแม้ว่าเราจะเว้นชั่วและทำดีเสร็จแล้ว เรายังต้องรู้จักกระทำจิตให้ปล่อยวางอย่าได้ยึดถืออะไรไว้โดยความเป็นตัวตนของตน มันจะเศร้าหมอง, มันจะหนัก, มันจะเป็นทุกข์; เหมือนกับว่า ยึดถือหรือแบกหามสิ่งใดไว้ ย่อมเป็นของหนักและทนทุกข์.

แม้ว่าของนั้นจะเป็นเพชรพลอยที่มีราคามาก; ถ้ามันตั้งกระบุง และมาแบกไว้บนบ่าหรือทูนไว้บนศีรษะ มันก็หนักเท่า ๆ กัน กับว่าแบกก้อนหินหรือทูนก้อนหินเหมือนกัน; ฉะนั้น ก้อนหินก็ไม่ทูน เพชรพลอยก็ไม่ทูน วางไว้ข้าง ๆ ไม่ให้มีความหนักอยู่บนศีรษะ ซึ่งในที่นี้หมายถึงจิตใจ; จึงได้กล่าวว่า จงทำจิตใจให้บริสุทธิ์^๘ ด้วย เป็นเรื่องที่สาม.

เรื่องที่หนึ่งเว้นจากความชั่ว, เรื่องที่สองทำความดี, เรื่องที่สามทำจิตให้บริสุทธิ์, นี่ท่านสอนว่าอย่างนี้.

(๕) ที่นี้ คำสอนที่สำคัญ ซึ่งเป็นการเตือนสติอย่างสำคัญได้ทรงสอนว่า
สิ่งปรุ่่งแ่งท่งหลาย, คือสิ่งท่งปรุ่่งในโลกรึ่, สิ่งปรุ่่งแ่งท่งหลายไหลเรื้อยเปื้อยไป
ไม่มีหยุด; คือไม่เที่ยง. ขอให้ทุกคนสมมบุรึ่ด้วยความไม่ประมาท.

ท่านนินิตและนักศึกษามาจะเป็นผู้เยาว์ก็ขอให้ฟังคำนี้ให้ถี่ ๆ ว่า คำสอนสูงสุด
ของพระพุทธเจ้าั้นต้องใช้ได้กับคนทุกเพศทุกวัย ทุกชั้นทุกระดับ แม้แต่คนหนุ่มคนสาว
ก็ให้เข้าใจไว้ด้วยว่า สิ่งท่งหลายท่งปรุ่่งในโลกรึ่ไหลเรื้อยเปื้อยไป คือ ไม่เที่ยง;
ฉะนั้น จงทำตนเองให้สมมบุรึ่ด้วยความไม่ประมาท ก็อย่าไปทำเล่น ๆ กับสิ่งเหล่านั้น;
มันจะกัดเอา มันจะตบหน้าเอา หรือมันจะผูกมัดตรึ่ริงเอา จะต้องนั่งร้องไห้; หรือถึงกับ
จะต้องฆ่าตัวตายกันบ่อย ๆ.

นี้รวมความว่า ถ้าถูกถามว่าสอนอย่างไร? ตอบว่า สอนให้เดินสายกลาง,
สอนให้ช่วยตัวเอง, สอนให้รู้จักกฎแห่งเหตุผล, มีเหตุและบ้จจัยปรุ่่งแ่ง; จะต้อง
จัดการที่เหตุให้ถูกต้องจึงจะได้รับผลตามที่เรากำลังต้องการ. และสอนเป็นหลักปฏิบัติว่า
อย่าทำชั่ว ทำดี ทำให้จิตบริสุทธิ์; และทรงเตือนสติว่า สิ่งท่งปรุ่่งไม่เที่ยง
ไหลเรื้อย จงสมมบุรึ่ด้วยความไม่ประมาท นี่คื้หวั่ข้อที่ถามว่าสอนอย่างไร ก็ตอบ
อย่างนี้.

๓. ถ้าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า สรุปเป็นใจความให้สั้นที่สุดแล้วพุทธศาสนาสอนว่าอย่างไร ?

อย่างนี้เราตอบได้ด้วยพระพุทธานุชาิตของพระพุทธเจ้าเอง คือ ท่านสอนด้วย
ประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวว่า : สิ่งท่งปรุ่่งอันใดรึ่ ๆ ไม่หึ่งเข้า้ไปหึ่คมันดื้อมัน.

สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นพระพุทธรูปภาพิตของพระองค์เองตรัสไว้ดังนี้; เราไม่ต้องเสียเวลามาตั้งการค้นคว้า เพราะได้มีตรัสไว้ดังนี้ชัดเจนแล้ว.

ในบรรดาคำสอนทั้งหมด ที่ว่ามีมากมายตั้งแต่ทรงแสดงที่พื้นพระธรรมชั้นนั้น; สรุปลงให้เหลือเพียงประโยคเดียวสั้น ๆ ก็คือว่า “สิ่งทั้งปวงยึดมั่นไม่ได้”; ให้รู้ว่าถ้าไปยึดมั่นเข้าแล้วก็พ้นทุกข์; ให้รู้ว่าเมื่อปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นแล้วก็ไม่ใช่ทุกข์ ถ้าเรารู้เช่นนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเรารู้หมดพระพุทธวาทะทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น หรือว่า ถ้าได้ปฏิบัติเช่นนั้นแล้ว ก็คือปฏิบัติหมดทุกชั้นทุกตอน.

คนขาดศีลเพราะไปยึดมั่นถือมั่นอะไรเข้า; ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความรัก ความเกลียดสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ขาดศีลไม่ได้; คนจิตฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ ก็เพราะไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้า; คนไม่มีปัญญา ก็เพราะนั่นแหละคือความโง่ เข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดเข้า. เมื่อปฏิบัติเป็นความไม่ยึดมั่นแล้วก็พ้นมรรคผล ชั้นมาทันที และเป็นนิพพานในที่สุด.

พระพุทธเจ้า ก็คือผู้ที่ไม่ยึดมั่นโดยเด็ดขาด. พระธรรม คือคำสอนในการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติเรื่องความไม่ยึดมั่น. พระสงฆ์ ก็คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นอยู่, กำลังปฏิบัติอยู่ก็มี, ปฏิบัติเสร็จแล้วก็มี, นี้เรียกว่าพระสงฆ์. เพราะฉะนั้น เมื่อมีผู้ไปทูลถามพระพุทธองค์ ว่าพระพุทธวาทะทั้งหมดสรุปให้สั้นเหลือเพียงประโยคเดียวได้หรือไม่? พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าได้ และท่านก็ตรัสว่าดังนี้ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย” – สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. พระบาลีอุฬาราสัยสังขยสูตร พระไตรปิฎก เล่ม ๑๒ หน้า ๔๗๐.

๔. ถ้าถูกถามต่อไปว่า เกี่ยวกับความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น จะให้ปฏิบัติอย่างไร ?

ถ้าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า จะปฏิบัติให้ถูกต้องหัวใจพระพุทธศาสนานั้น จะปฏิบัติอย่างไร ; ก็ตอบโดยอาศัยพระพุทธภาษิตอีกเหมือนกัน เราไม่ต้องเอาความคิดของเราไปตอบ.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสการปฏิบัติไว้ อย่างสรุปหมดและครบถ้วนนั้นว่า เมื่อเห็นรูปด้วยตา ก็สักว่าดู, เมื่อได้ฟังเสียงทางหู ก็สักว่าได้ยิน, เมื่อได้กลิ่นทางจมูก ก็สักว่าได้ดม, เมื่อได้ลิ้มรสทางลิ้น ก็สักว่าได้ชิม, เมื่อได้สัมผัสทางผิวหนังผิวกาย ทั่วๆ ไป ก็สักว่าได้กระทบ, และเมื่ออารมณ์ เช่นเรื่องเศร้า เป็นต้น ได้เกิดขึ้นในจิต ก็ให้เป็นสักว่ารู้ รู้ว่าอารมณ์เศร้า.

ขอทบทวนสำหรับท่านที่ยังไม่เคยฟังว่า เห็นสักว่าดู เห็นสักว่าเห็นก็ได้ ได้ฟังสักว่าได้ยิน ได้กลิ่นสักว่าได้ดม ได้ลิ้มรสสักว่าได้ชิม และสัมผัสทางผิวกาย ก็สักว่าได้กระทบ อารมณ์เกิดขึ้นในใจก็สักว่ารู้สึก. นี่หมายความว่าไม่ให้ปรุงเป็นตัวตนขึ้นมา ; ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า เมื่อทำได้อย่างนี้ ตัวตนจักไม่มี, ตัวตนจักไม่มี นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์.

นี่ต้องอธิบายว่า ที่ว่าเมื่อได้เห็นรูปทางตา สักว่าดูนี้ ; เมื่อรูปมากระทบ ตาก็รู้ว่าเป็นอะไร และเราควรจะทำอย่างไรกับเรื่องนั้นๆ กับสิ่งที่ได้เห็นนี้ ;

แต่อย่าไปเกิตรักหรือไปเกิดเกลียดเข้า. ถ้าไปเกิตรักก็อยากได้ ไปเกิดเกลียดก็อยากฆ่าให้ตาย; อย่างนั้นมันก็มีผู้รักและผู้เกลียด นี้เรียกว่าตัวตน; . ถ้าปล่อยไปในทางเป็นตัวตนอย่างนี้ก็เป็นทุกข์และผิด.

ถ้าได้เห็นรูปแล้วให้มีสติปัญญา มีสติสัมปชัญญะ อย่ามีกิเลสยึดถือ; มีสติปัญญา รู้ว่าสิ่งที่เห็นจะต้องทำอะไร ก็ทำไปในทางที่ถูกต้องที่ควร หรือถ้าไม่ต้องทำอะไรก็เฉยเสีย. หากต้องการผลจากสิ่งนั้นอย่างใด ก็ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยสติปัญญา อย่าปรุงเป็นตัวตนขึ้นมา; อย่างนี้ไม่มีความทุกข์ด้วย และก็ไต่ผลตามที่ต้องการด้วย.

• หลักปฏิบัติที่สรุปย่อที่สุด และควรถือว่าประเสริฐที่สุด กล่าวคือสอนว่า เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน ไต่กลิ่นสักว่าไต่กลิ่น ไต่ลิ้มสักว่าไต่ลิ้ม ไต่สัมผัสสักว่าไต่สัมผัส ไต่รู้สึกในใจสักว่าไต่รู้สึกในใจ ให้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น; แล้วสติปัญญา มาทันที แล้วจัดการไปตามที่ถูกต้องที่ควร ไม่เกิดมีผู้รักหรือผู้เกลียดขึ้น. ถ้าอยากจะทำอะไรก็ตามไปตามความรักหรือความเกลียด อย่างนี้เรียกว่าตัวตน จิตนั้นวุ่นวายแล้ว; ไม่ว่าง ไม่ประกอบด้วยสติปัญญาเสียแล้ว.

นี้เป็นภาษิตที่ตรัสแก่พระพาหิยะทวารุจิยะ มัชฌิมนิกาย แพร่หลายมาก; นี้คือสรุปสั้น ๆ ว่าปฏิบัติอย่างไร.

ทำไมจึงไม่พูดถึงเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องทำบุญให้ทาน ? นั้นเป็นเรื่องปลีกย่อย; ไม่ใช่เรื่องหัวใจ; เราทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิ มีปัญญาในที่สุด ก็เพื่อว่าเราจะสามารถเป็นผู้คงที่อย่างนี้ : เห็นสักว่าเห็น ได้ยิน

สักว่าไฉน ฯลฯ นี่เราเป็นผู้คงที่ มีความคงทนปรกติต่อต้าน มี equilibrium ต่ออารมณ์
ที่มากกระทบทุกอย่างทุกประการทุกวิถีทาง โดยไม่เกิดตัวตน.

เรื่องทำบุญให้ทานก็เพื่อจตุตถะตน, เรื่องรักษาศีลก็เพื่อควบคุมตัวตน,
เรื่องทำสมาธิเพื่อควบคุมตัวตน เรื่องทำปัญญาคือทำลายตัวตน. ที่นี้ตัวเรา
ไม่พูดหลายเรื่อง เราพูดถึงแต่เรื่องที่เป็นประจำวันที่สุด; ที่ตาเราจะได้เห็นนั่นเห็นนี่
หูเราจะได้ยินนั่นยินนี่ จมูกเราจะได้ดม ฯลฯ หงกทางนี้เราควบคุมที่ได้อย่างเดียว
ก็เป็นอันควบคุมหมด และเป็นการศึกษาปฏิบัติหมดและครบถ้วน. นี่คือหัวใจของการ
ปฏิบัติ เมื่อท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่าให้ปฏิบัติอย่างไร ก็ตอบอย่างนี้.

๕. ถ้าท่านถูกเขาถาม, คนต่างชาติต่างศาสนาถามว่า
จะให้เรียนกันที่ไหน? ศึกษาที่ไหน?

เราก็ตอบด้วยพระพุทธานุชาตินของพระพุทธเจ้าว่า ในร่างกายอันยาววาหนึ่ง
มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ; ให้เรียนที่นี่ ให้เรียนที่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง
พร้อมทั้งสัญญาและใจ; ก็หมายความว่า ร่างกายที่ยาววาหนึ่งคือคนนี่ และก็เป็นอย่าง
จึงจะมีสัญญาและใจ มีสมปฤติเรียกว่ามีสัญญา, และมีใจก็คือมีความรู้ความคิด ในกาย
ยาวประมาณวาหนึ่งพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้; ตถาคตได้บัญญัติโลก ได้บัญญัติที่เกิด
แห่งโลก ได้บัญญัติความดับสนิทของโลก และได้บัญญัติหนทางปฏิบัติให้ถึงความ
ดับสนิทของโลกไว้แล้ว ไม่มีอะไรเหลือเลย.

เมื่อตรัสว่าโลก ที่เกิดแห่งโลก ความคับสนิหของโลก ทางปฏิบัติเพื่อความ
 คับสนิหของโลก คือธรรมะทั้งหมด มีอยู่ในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่ง อันมีจิตใจคือ
 เป็น ๆ อยู่ ให้เรียนที่นี่; ไม่ใช่ให้เรียนที่โรงเรียน หรือตามถ้ำ ตามป่า ตามเขา ตามวัดวา
 อารามที่ไหน; นั่นมันเป็นเรื่องข้างนอก.

ให้สร้างโรงเรียนขึ้นข้างใน ให้สร้างมหาวิทยาลัยขึ้นในร่างกาย แล้วก็
 สอดส่องศึกษาแยกแยะกันควาคุ้ยเขี่ยให้รู้ตามที่เป็นจริงว่า โลกเกิดขึ้นมาอย่างไร เป็น
 ทุกข์อย่างไร คับสนิหของโลกคือคับทุกข์นั้นมิอย่างไร และปฏิบัติเพื่อคับสนิหนั้นปฏิบัติ
 อย่างไร; ก็คือเรื่องอริยสัจอันเอง บางทีพระองค์ใช้คำว่าโลก, บางทีใช้คำว่าทุกข์.

ตัวโลกหรือตัวทุกข์เป็นอย่างไร, สมุทัยของมันคือเหตุให้เกิดนั้นเป็นอย่างไร,
 และดับสนิหคือไม่มีทุกข์ไม่มีโลกที่วุ่นวายนั้นเป็นอย่างไร, และปฏิบัตินั้นปฏิบัติอย่างไร;
 จะค้นพบได้จากภายใน ที่อื่นไม่มี.

ถ้าไปเอามาจากที่อื่นเป็นเรื่องหนังสือบ้าง เป็นเรื่องคำพูดบ้าง เป็นลม ๆ
 แล้ง ๆ ไม่ใช่ตัวจริง; ต่อเมื่อมองเห็นกันได้ เห็นแจ้งจากร่างกาย ซึ่งยาวประมาณ
 วาหนึ่งนั้ พร้อมทั้งใจนี้ จึงจะเป็นตัวจริง. และถ้าเราถูกถามว่า เรียนที่ไหน; ก็เรียน
 ในร่างกายอันยาวประมาณวาหนึ่งพร้อมทั้งสัญญาและใจ.

นี้เป็นพระสูตรในจุดกนกนิบาต อังคตตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๑

๖. เราจะถูกถามต่อไปว่า เพื่อความเข้าใจธรรมะ ให้คน ธรรมะนี้เปรียบเหมือนอะไร ?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ธรรมะนี้เปรียบเหมือนฟุ้งแพ; ท่านใช้คำว่า แพ เพราะว่ามีสมยโบริาณนั้น การข้ามน้ำ ข้ามแม่น้ำ ไซ้แพ ไซ้ฟุ้งแพ เป็นส่วนใหญ่; รู้จักกันดีจึงได้ตรัสอย่างนี้. ธรรมะเป็นฟุ้งแพ เหมือนฟุ้งแพ นี้มีความหมายสำคัญมาก คือว่า อย่าให้คิดในธรรมะจนลืมน้ำ จนอวดดีในความเป็นอาจารย์ เป็นเจ้าคำรา เป็นนักปราชญ์. ถ้าลืมน้ำธรรมะเป็นเพียงฟุ้งแพ ละก็จะเกิดโทษอย่างนั้น.

ธรรมะเป็นฟุ้งแพ ก็เป็นพาหนะจะขนส่งให้ข้ามฟาก; ครั้นข้ามฟากแล้ว เราจะมัดแบกเรือหรือแบกแพอยู่ไม่ได้ เราจะต้องขึ้นบกไป. นี่ก็คือสอนให้รู้จักใช้ให้ ถูกวิธี และอย่ายึดถือจนลืมน้ำ. เรือแพนี้ถ้าเราไม่รู้ประโยชน์ เราก็กินเอาไว้กัดกัน เอาไว้ทะเลาะวิวาทกันเพราะความอวด บางทีก็เอาไว้วิ่งแข่งกัน เป็นการหมดเปลือง ไม่มีประโยชน์; ก็ต้องใช้ให้ถูกเรื่องคือใช้ข้าม ข้ามน้ำ.

วิชาความรู้หลักธรรมะนี้ต้องเอาไว้ใช้ข้ามความทุกข์; ไม่ได้มีไว้เพื่อใช้ ทำลายกันด้วยหอกคือปาก ทุ่มเถียงกัน ประณามกัน; และก็อย่าได้ยึดมั่นถือมั่นจน ถึงกับว่าขึ้นบกแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ก็ยังไม่ยอมจากเรือ จะแบกเอาเรือไปด้วย. นี้ธรรมะ เปรียบเหมือนฟุ้งแพ ไปดูเดอะมืออยู่ในพระบาลีลลิตทฎฐปมสูตร แห่งเดียวกันกับ ข้างต้น.

ธรรมะที่เหมือนพวงแพน^๕ หมายถึงใช้^๕ได้แม้ฆราวาส : สำหรับฆราวาส
 ทั่วย สำหรับบรรพชิตทั่วย เหมือนกันทีเดียว.

๗. ถ้าเราถูกถามว่า ฆราวาสควรเรียนเรื่องอะไร ?

ข้อนี้เราไม่ต้องตอบด้วยความคิดของเรา. ถ้าท่านอยากจะมีความคิดของท่าน
 ก็ได้; ไม่ห้าม. แต่เราตอบตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้คือว่า ฆราวาสควรเรียนสุดันตะ^๕
 ๕ ทั้งหลายที่เป็นคณาตภาษิตเนื่องด้วยสุญญาตา; สุดันตะ^๕ทั้งหลายนี้หมายถึง
 ๕ ระเบียบของคำสอนที่จัดไว้ดี, เป็น system ที่ ก็เรียกว่าสุดันตะคือเนื้อหรือหัวใจของ
 คำสั่งสอนที่จัดระเบียบไว้ดี ก็เรียกว่าสุดันตะ.

สุดตะ^๕ก็คือสูตร อันตะ ก็แปลว่า ที่สุด สุดันตะ ก็แปลว่า สูตรที่จัดไว้
 เป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นเนื้อหาอย่างดี; เหมือนกับคำว่าเวทานตะ : เวทะก็คือ
 ความรู้; เวทานตะก็คือความรู้ที่จัดไว้แต่เนื้อหาเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างดี.

ขอให้จำคำว่า “สุดันตะ” นี้ไว้ด้วย. สมเด็จพระสัมมาพระพุทธเจ้า
 ท่านได้ใช้คำนี้ บางคนมาแปลคำๆ นี้เสียว่า พระสูตร; คนฟังก็ชินแต่เรื่องนิทาน
 ก็เข้าใจว่าเป็นเรื่องนิทาน; พระสูตรจะเป็นเรื่องนิทานไปไม่ได้ แต่ว่าคนทั้งหลายโดยมาก
 เข้าใจไปเสียอย่างนั้นแล้ว ไม่มีใครห้ามเขาได้.

อาตมาอยากจะใช้คำที่พระพุทธเจ้าท่านใช้ อย่าให้ปนเปกัน ว่าสุตตันตะเลย; สุตตันตะทั้งหลายที่เป็นตถาคตภาษิต, คือที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวและเนื่องด้วย สุตตญา.

เรื่องนี้มีขรवासไปทูลถามว่า ขรवासจะประพุดิธรรมอย่างไร จึงจะ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสันกาลนาน? พระพุทธเจ้าท่านตรัสข้อนี้ : “เย เต สุตตญา” – สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด “ตถาคตภาษิตา” – เป็นคำกล่าวของตถาคต, คมภีรา – เป็นข้อความที่ลึกซึ้ง, คมภีรตญา – มีความหมายลึกซึ้ง, โลกุตตรา – เป็นเรื่อง ข้นเหนือโลก, สุตตญาปฏิสัจจญา – เนื่องเฉพาะด้วยสุตตญา. มันมีความสำคัญ อยู่ตรงที่ว่า – เนื่องเฉพาะด้วยสุตตญา.

คำว่า “สุตตญา” นี้ คงแปลกหูท่านนักศึกษาทั้งหลาย แต่อย่าเพ้อท้อใจ เพราะว่าเป็นคำที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา; ขอให้สนใจฟัง สุตตญา แปลว่าความ ว่าง, สุตตญาแปลว่าความว่าง แต่คำว่า “ว่าง” นี้ มันมีหลายทางหลายความหมาย.

สุตตญาของพระพุทธเจ้าไม่ได้หมายถึงว่างทางวัตถุ เช่นว่างไม่มีอะไร ไม่มีวัตถุอะไรนี้ไม่ใช่; เป็นเรื่องว่างทางสคิบัญญัติ; เพราะสิ่งต่างๆ มีไปได้ จะมี เท่าไรเต็มไปทั้งโลกก็ได้. แต่ตรัสว่าเป็นของว่างหรือมีความว่าง เพราะว่างไม่มีอะไร ที่เป็นตัวตนหรือของคนอยู่ในนั้น; ทั้งนี้ก็เพื่อความไม่มียึดถือสิ่งทั้งปวงอีกเหมือนกัน.

ขรवासควรเรียนภาษิตพระพุทธวณะโดยตรง ที่กล่าวถึงเรื่องสุตตญา. ที่แล้วมามีจะเข้าใจผิดกันว่า เป็นเรื่องสูงเกินไป ไม่เกี่ยวกับขรवास; เพราะไม่เคย ยืนยันได้ฟังพระพุทธภาษิตข้อนี้. ฉะนั้น ขอให้จดจำไว้ให้แม่นยำว่า แม้แต่ขรवास ก็ต้องศึกษาและรู้และปฏิบัติเรื่องสุตตญา ไม่ใช่เฉพาะบรรพชิต.

คำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มราวาสก็ควรเรียนเรื่องสุญญตา^๕” อยู่ในคัมภีร์มหาเวรรค สังยุตตนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ หน้า ๕๑๒. ฉะนั้นหวังว่าท่านมราวาสทั้งหลายจะไม่ตื่นกลัวคำว่าสุญญตา หรือเรื่องสุญญตาอีกต่อไป.

ขอให้ไปหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น ความว่างเป็นเรื่องที่มีคำอธิบายละเอียด สุขุมต้องใช้เวลามาก ; ดังนั้นจึงบอกไว้แต่หัวข้อ แต่โดยใจความแล้วก็พอเหมือนกัน ; คือว่า ว่างจากความรู้สึกตัวตนว่าของตน ก็เรียกว่า “ความว่าง” ; เพราะถ้าจิตมันรู้สึกว่ามีอะไรเป็นตัวตน และไม่มีอะไรเป็นของตน มันก็คือว่างเท่านั้นเอง โลกนี้ว่าง หมายความว่าอย่างนี้.

๘. ถ้าถูกถามถึงคำสูงสุดคำหนึ่งในพระพุทธศาสนาว่า อมตธรรมคืออะไร ?

อมตธรรม หรือ อมฤตธรรม คืออะไร ?

อมต แปลว่า ไม่ตาย ; อมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตาย คืออะไร ? มีพระพุทธภาษิตมหาเวรรค สังยุตตนิกาย พระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๑๐ ว่า ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ คือ อมตธรรม, หมายความว่า ภาวะที่ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ นั้นแหละ คือ อมตธรรม.

อมตธรรม แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หรือ ธรรมที่ทำให้ความไม่ตาย; เมื่อมี รากะ โทสะ โมหะ เมื่อใด; นั้นเรียกว่าความตาย ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความทุกข์ มีตัวตน; และต้องเป็นไปตามความรู้สึกว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย. เมื่อใดหมดรากะ โทสะ โมหะ, หมดโมหะ คือ หมดความเียง ความหลง; เมื่อนั้นไม่เกิดความรู้สึกหลงใหลว่า มีตัว มีตน อีกต่อไป มันจึงไม่ตาย; เพราะไม่มีตัวมีตนแล้วอะไรจะตาย.

ถ้าแสวงหาอมตธรรม แล้ว ต้องแสวงหาความหรือภาวะที่สิ้นไปแห่ง รากะ โทสะ โมหะ; พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างนี้. อมตธรรมนี้เราก็เคยได้ยิน ได้ฟังกันแล้วว่าเป็นสิ่งสูงสุด ยิ่งกว่าสิ่งใดในพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า อมฤต หรือ อมตะ.

พวกอื่นมีอมฤตหรืออมตะเป็นอย่างอื่น; แต่ในพุทธศาสนานี้มีอย่างนี้, คือ หมดความสิ้นรากะ โทสะ โมหะ.

ที่มันเนื่องกันกับธรรมที่เป็นขั้นสูงสุดลึกซึ้งมีหลายชื่อ; ถ้าตั้งปัญหาถาม ว่า ธรรมในขั้นสูงสุดลึกซึ้ง เหนือโลก เหนือความตาย ด้วยประการทั้งปวงแล้ว เรียกชื่อว่า อะไร ?

พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า *สุญญตาปฏิบัติสุตตะ* ทั้งที่ได้ออกชื่อมาเมื่อตะกั้น; ธรรมที่เนื่องด้วยสุญญตา หรือตัวสุญญตานั้นเองก็ได้. ธรรมะที่เนื่องด้วยสุญญตานั้น คือ ธรรมขั้นสูงสุดลึกซึ้งเหนือโลกเหนือความตาย; เป็นอันเดียวกันกับอมตธรรม.

๙. เรื่องหรือ ธรรมะใหม่ ๆ หลัง ๆ ชั้นหลัง ๆ นี้ คืออะไร ?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “*เย เต สุตตุนตา กวิกตา กาเวยยา จิตตกขรา จิตตพยขนา พาหิรกา สวากภาสิตา*” แปลว่า สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งพวก กวินักปราชญ์ทำขึ้น เป็นคำร้อยกรองในลักษณะกาพย์ วิจิตรไพเราะด้วยตัวอักษร ตัวพยัญชนะอยู่นอกแนว ไม่เนื่องด้วยสุญญา; ขอให้จำคำสำคัญว่า นอกแนว ของสุญญา ไม่เนื่องเฉพาะด้วยสุญญา แล้วก็ เป็นสาวกภาสิตา, เป็นภาสิตของ สาวกชั้นหลัง ๆ นี้คือของใหม่ ธรรมะใหม่; แล้วทำ, แล้วละก็ ไม่ใช่ตลาคตภาสิต.

ถ้าเป็นตลาคตภาสิตต้องเนื่องด้วยสุญญา; ถ้าเป็นสาวกภาสิตไม่เนื่อง ด้วยสุญญา เป็นพาหิรกา คือ นอกแนวของสุญญา. ถ้าเราต้องการจะได้รับธรรมะ เดิมและสูงสุด และของพระพุทธเจ้าจริง ไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากเรื่องที่ไม่เนื่อง ด้วยสุญญาคือความว่าง; ข้อความนี้มีอยู่ในบัญญัติกนิบาต อังคุดตริกกาย พระไตร-ปิฎก เล่ม ๒๒ หน้า ๑๓๒.

๑๐. ถ้าท่านถูกถามโดยชาวต่างประเทศว่า คำสอนเรื่องอะไรพระพุทธเจ้าทรงสอนมากที่สุด ที่ปรากฏอยู่ในรูปพระพุทธวจนะ ?

เรื่องนี้ก็ตอบตามพระพุทธภาษิตอีกว่า: เรื่อง **ขัน्ह้า**ไม่เที่ยงและเป็น อนัตตา. **ขัน्ह้า** นี้ คือคนเราคนหนึ่งแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน : ส่วนร่างกาย เรียกว่ารูป,

ส่วนความรู้สึก อารมณ์สุขทุกข์ เรียกว่าเวทนา, ความจำหรือสติสมปฤตินี้ เรียกว่าสัญญา, ความคิดนึกเรียกว่าสังขาร, จิตที่รู้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ไต่ทางตา ทางหู ฯลฯ นี้เรียกว่าวิญญาณ. รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ห้าอย่างนี้ เรียกว่า **ขันธ ๕.**

ขันธ ๕ นี้ **ไม่เที่ยง และ เป็นอนัตตา.** นี้เรียกว่า **พหุลานุสาสนี,** คือ เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุดว่า **ขันธ ๕ นี้ไม่เที่ยงคือไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย และ เป็นอนัตตา** คือ ใครจะเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา **นั้นไม่ได้:** เพราะมันไหลเรื่อย **เป็นพระบาลีจุ่มสัจจกสูตร มัชฌิมนิกาย ภูกัณฑ์** ทัวไปในหมู่ชาวัก.

สรุปอีกทีหนึ่งก็ว่า ทรงสั่งสอนเรื่องสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง และจะถือว่าตัวเรา หรือของเรานั้นไม่ได้. **จำใจความสั้น ๆ ว่า** พระพุทธเจ้าสอนมากที่สุดในเรื่องว่า **“สิ่งทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง และถือว่าเป็นตัวเราหรือของเราไม่ได้”.**

๑๑. **ทีนี้เราจะพิจารณาดูกันต่อไปว่า ถ้าถูกถามว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เชื่อใคร ?**

ตอบตามพระพุทธานุชาดกถามผู้ตรวว่า : ทรงสอนให้เชื่อการมองเห็นชัด อยู่ด้วยตนเอง, เชื่อการมองเห็นชัดอยู่ด้วยตนเอง ว่ามันเป็นอย่างไร.

ในที่นี้ต้องเข้าใจคำว่า “มองเห็นชัด”; มองเห็นชัดโดยไม่ต้องใช้การคำนวณด้วยเหตุผล ไม่ต้องคาดคะเน ไม่ต้องสันนิษฐาน จึงจะมองเห็นชัด; เช่น เหมือนกับเราเห็นวัตถุชัด ๆ อยู่ว่า เอาน้ำทำอย่างนี้ เกิดผลอย่างนี้ นี่แหละมองเห็นชัด ไม่ต้องอาศัยเหตุผล หรือว่าการสันนิษฐาน.

ในทางพระพุทธศาสนา สอนให้ไม่เชื่อใคร ไม่เชื่อสิ่งใด นอกจากการมองเห็นชัดด้วยตนเอง ว่ามันเป็นอย่างไร; รู้ได้ด้วยการถามต่อไปที่ว่า : ทำไมไม่ให้เชื่อพระไตรปิฎก, ไม่ให้เชื่อครูบาอาจารย์, ไม่ให้เชื่อคำเล่าลือ, ไม่ให้เชื่อการคำนวณด้วยเหตุผล, ไม่ให้เชื่อตามการคำนวณด้วยเหตุผลทางตรรก; เท่านั้นก็เป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจได้; เพราะว่าการเชื่ออย่างนั้นเป็นการงมงาย. อย่างเราเปิดพระไตรปิฎกอ่านข้อความอย่างไรแล้วก็เชื่อโดยไม่ต้องคิด ไม่ต้องพิสูจน์ ไม่ต้องวิจารณ์; อย่างนี้เรียกว่าเชื่อพระไตรปิฎกอย่างงมงาย ทรงห้ามไว้.

เชื่อกูบาอาจารย์ ก็หมายความว่า เมื่อครูบาอาจารย์บอกมาอย่างไร ก็เชื่อตามทุกคำอย่างหลัทธิหลับทา; ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่มองเห็น ว่ามันเป็นอย่างนั้นจริงอย่างนี้ก็เรียกว่าเชื่อกูบาอาจารย์ เชื่อคำเล่าลือกันอย่างไร แยกตื่นตูมกันไป.

เชื่อการคำนวณด้วยเหตุผลทางตรรกนั้น หมายความว่าเราเรียนเรื่องเหตุผลหรือชินในการใช้เหตุผลกันมาแล้ว แล้วก็คำนวณดูว่าทางเหตุผลมันควรจะเป็นอย่างนั้นได้ อย่างนี้ก็ยังไม่พอ; ยังไม่ยอมให้ฝากตัวไว้กับการคำนวณชนิดนี้.

ตรงนี้ต้องฟังดูให้ดีๆ ไม่ให้ห้าม ไม่ให้เราเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก; หรือไม่ให้เกี่ยวข้องกับครูบาอาจารย์ หรือไม่ให้ห้ามไม่ให้เราอ่านพระไตรปิฎก ไม่ฟังคำ

ครูบาอาจารย์ และไม่ฟังคำเล่าลือ หรือไม่ใช้การคำนวณทางตรรก; แต่ว่าแม้เราได้ฟัง
ได้อ่านได้ยิน เราไม่เชื่อตามนั้น นอกจากจะนำมาคิดดู ใคร่ครวญดู หยั่งดู จนมองเห็นชัด
ด้วยตนเองว่า มันเป็นอย่างนี้จริง.

เช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้
เกิดทุกข์; ถ้าเรายังไม่รู้จักตัวความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ไม่มีทางจะเชื่อ
ไม่ต้องเชื่อ เชื่อเข้ากึ่งมวงยา. แต่ถ้าเรารู้จักตัวความโลภว่าเป็นอย่างไร, ความโกรธ
เป็นอย่างไร, ความหลงเป็นอย่างไร, มันเกิดขึ้นในใจคราวไร, เป็นทุกข์เหมือนกับไฟเผา;
อย่างนี้เรียกว่าเชื่อตามที่มองเห็นชัดด้วยตนเอง.

แม้พระพุทธเจ้าท่านสอนอะไรปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกก็ตาม เราได้อ่าน
ได้ฟังแล้ว ต้องมามองดูจนเห็นชัดอย่างนั้น; ถ้ายังไม่เห็นชัด ยังต้องใช้การคำนวณ
ก็ทั้งไว้ก่อน. จะเชื่อและจะปฏิบัติแต่เท่าที่มองเห็นชัดอยู่ก่อนก็พอแล้ว; แล้วจะ
ค่อยเชื่อและเห็นชัดเพิ่มขึ้น ๆ ตามลำดับ ไม่ต้องกลัว.

นี้เป็นพระพุทธานุภาพที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร อังคุตตรนิกาย แพร่หลายมาก.

ถ้าท่านต้องอธิบายให้ชาวต่างประเทศฟัง ขอร้องว่า จงอธิบายให้ที ๆ อธิบาย
ผิดจะกลายเป็นผิด หรือต่อพระพุทธวจนะไปก็ได้. การจะไม่เชื่อพระไตรปิฎก ไม่เชื่อ
ครูบาอาจารย์ ไม่เชื่อคำเล่าลือ, ไม่เชื่อการคำนวณทางตรรกเป็นต้นนี้ มันมีความหมาย
ที่ซ่อนอยู่ เราต้องค้นให้พบ.

ถ้าเชื่อกันที่เป็นการงมงาย พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสห้ามหนักห้ามหนาว่า แม้
 ทถาคตพญานี้ก็อย่าเชื่อ, ก็อย่าเพื่อเชื่อ ต้องเอาไปพิสูจน์ที่ทดลองจนมองเห็นชัดแล้ว
 จึงเชื่อ. ถ้าเชื่อกันที่เรียกว่างมงาย; ถ้าเชื่อหลังจากมองเห็นชัดแล้วไม่งมงาย
 นั่นแหละเป็นความเชื่อของพุทธบริษัท : **ไม่ให้เชื่ออย่างงมงายไปตามบุคคล หรือ
 ตามตำรา หรือตามคาคคะเน หรือตามเหตุผล หรือตามคนที่เขาเชื่อกันเป็นส่วนมาก
 แต่ให้เชื่อการมองเห็นชัดของตนเอง.** นี่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้; พวกเราเป็น
 พุทธบริษัทก็เป็นอย่างนี้.

๑๒. เราจะมองดูกันอีกแนวหนึ่ง ซึ่งจะทำให้มองเห็น
 ความสูงต่ำเหลือมล้ำกันอยู่ในระหว่างระดับของจิตใจ
 ของชาวบ้านกับจิตใจของพุทธบริษัท.

ชาวบ้าน หมายความว่า ไม่เคยเป็นพุทธบริษัท **ไม่รู้เรื่องพุทธบริษัท
 ที่แท้จริง; เป็นแต่ตามธรรมเนียม** นี้เป็นชาวบ้าน เป็นแต่ตามบัญญัติ ตามทะเบียน
 ตามที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นพุทธบริษัทก็เป็น **นี้เรียกว่ายังเป็นชาวบ้าน.**

ที่นี้ ถ้าเป็นพุทธบริษัท เป็นพระอริยเจ้า, เกิดระเบียบขึ้นมาว่า **ต้องมี
 ความรู้ความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างถูกต้อง** ในระดับที่สูงกว่าชาวบ้าน.
 พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างน่าขบขันว่า **ในสายตาของพระอริยเจ้ากับในสายตาของ
 ชาวบ้านนี้ มันช่างต่างกันมาก.** เช่นว่า :-

การร้องเพลงนั้น ในสายตาของพระอริยเจ้าหรือในอริยวินัยนั้น คือการร้องไห้, การเดินรำ ฟ้อนรำนั้น คืออาการของคนบ้า, การหัวเราะร่วนนั้น คืออาการของเด็กอ่อน; พระพุทธภาษิตตักนิบาต อังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ ปารากราฟ ๕๔๗ ไปเปิดดูก็ได้. ที่เขาแปลไปในหนังสือกามนิตก็มีใจความอย่างนี้เพี้ยนกันนิต ๆ; นี้เอาตามตรงที่มีในรูปพุทธภาษิตในพระไตรปิฎกของเราเอง.

ชาวบ้าน คนทั่วไป ร้องเพลงสนุกสนานพอใจสรวลเสเฮฮา เห็นอภัยก็ไม่วู้สึก; ในอริยวินัยพระอริยเจ้าทำนมองดูในฐานะมันเป็นการร้องไห้. เราสังเกตคนที่ร้องเพลงตะเบ็งเสียงคอบเป็นเอ็นนี้ มันมีอาการเหมือนกับคนร้องไห้ และยิ่งกว่านั้น ก็คือ มันทำไปด้วยอารมณ์เหมือนกับการร้องไห้.

การฟ้อนรำ เดินรำ มันเหมือนกับอาการของคนบ้า; ถ้าเรามองสักนิต เราจะรู้สึกว่ ในขณะที่เราลุกขึ้นเต้นรำได้; เราต้องมีความบ้าเกิน ๑๕ เปอร์เซ็นต์ มันจึงจะลุกขึ้นเต้นรำได้; แต่ว่าเราพอใจอยู่ด้วยกันทุกคนหรือทุกหนทุกแห่ง จึงไม่ถูกหาว่าเป็นอาการของคนบ้า.

บางคนชอบหัวเราะ หัวเราะเป็นเรื่องสนุก และหัวเราะมาก โดยไม่จำเป็นก็หัวเราะ ให้ถือว่า พระอริยเจ้าหรือในอริยวินัยนี้ จัดไว้ในฐานะเป็นกิริยาอาการของเด็กอ่อน; ฉะนั้น ถ้าหัวเราะให้น้อยลงก็จะดี หรือไม่หัวเราะเลยก็จะมีประโยชน์มาก.

นี้เป็นเครื่องแสดงว่ อริยวินัยกับธรรมเนียมของชาวบ้านนั้นต่างกันอย่างไร; การร้องเพลง การเดินรำ การหัวเราะร่วนนี้ ตามธรรมเนียมของชาวบ้านไม่เป็นอะไร เป็นของธรรมดา; แต่ในอริยวินัยนั้นมองดูแล้ว ท่านสงสาร หรือท่านจัดไว้อย่างนี้.

ทีนี้เราก็นึกต่อไปว่า เราควรจะเลื่อนชั้นกันบ้าง, เลื่อนชั้นกันเสียบ้าง
อย่าเป็นชาวบ้านตลอดกาล : สมัยครมาอยู่ในสังคมของพระพุทธเจ้า ก็มีความรู้
มีสติปัญญา เพื่อว่าความทุกข์จะได้น้อยลง จะต้องไม่ทำตัวเองให้ลำบากเปล่า ๆ เกินความ
จำเป็นจะได้ผลอย่างนี้. ควรเลื่อนจากระดับชาวบ้านขึ้นมาเป็นพุทธบริษัทอยู่ในอริยวินัย
นับเนื่องในอริยชน. การมีพระพุทธศาสนานี้ พระพุทธเจ้าท่านทรงหวังว่าจะให้เป็น
อริยชนมากขึ้น; อย่าให้เป็นปุถุชนคือชาวบ้านตามธรรมดาอยู่เรื่อย ๆ ไปตลอดกาล.

๑๓. ทีนี้จะพูดกันถึง เรื่องทาง, หนทาง, ถ้าท่านถูกถามว่า
ปฏิบัติอย่างไรเป็นการปฏิบัติเดินทางอย่างธรรมดา
ปฏิบัติอย่างไรเป็นการเดินทางลัด สั้น เร็วที่สุด ?

เราอาจจะตอบได้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งได้ยื่นได้ฟังกันทั่วไป สัมมาทิฐิ
- มีความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปป - มีความดำริได้ฝ่ายชอบ, สัมมาวาจา - พูดจา
ชอบ, สัมมาภังคะ - มีการกระทำการงานชอบ, สัมมาอาชีโว - เลี้ยงชีวิตชอบ,
สัมมาวาจาโม - มีความเพียรชอบ, สัมมาสติ - ระลึกในใจชอบ, สัมมาสมาธิ
- ตั้งมั่นจิตใจชอบ.

แปดข้อนี้เรียกอริยมรรคมีองค์ ๘ มีเป็นลำดับ ๆ สูงต่ำกว่ากัน ; แจกเป็นสี่
เป็นสมาธิ เป็นปัญญา มีระเบียบปฏิบัติเป็น systems ใหญ่ นี้เราเรียกว่า เดินทาง
ตามธรรมดา. สำหรับผู้ที่ไม้อาจจะเดินทางลัด ไม่ใช่ว่าจะเดินทางผิดเป็นทางถูก ;
แต่ว่าอยู่ในระดับธรรมดา ใ้เวลายาว.

ส่วน ทางลัด นั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า เมื่อไม่ยึดอายตนะ หงก และสิ่งที่เนื่องกับอายตนะหงก โดยความเป็นตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อนนอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็จะพร้อมขมมาทันทีทันควัน ทั้ง ๘ อย่างเอง; นักเป็น หลักธรรมะพื้นฐานที่สำคัญที่สุด.

ข้อแรกจะต้องจำว่าอายตนะหงกนั้น คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย และจิตใจ ๖ อย่างนี้เรียกว่าอายตนะ; อายตนะหนึ่ง ๆ นั้น มันมี ๕. เช่น พุทถึงเรื่องตาก็มีตาหนึ่ง, สองก็รู/ ที่จะมากระทบตา, และสาม วิญญาณหรือจิต ที่จะมารูรูปร่างรูปที่กระทบที่ตา; สี่ อากาสัมผัส คือกระทบกันระหว่างวิญญาณและตา และรูปนี้เรียกว่าสัมผัส. และ ห้า ก็ เวทนา ที่อาจจะเกิดขึ้น เป็นสุข หรือทุกข์ เพราะการสัมผัสนั้น. มี ๕ อย่าง : นทางตาก็มี ๕, ทางหูก็มี ๕, ทางจมูกก็มี ๕, ทางลิ้นก็มี ๕.

แม้แต่ละอย่างนี้ มันมีส่วนที่จะให้ผลไปยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน. บางทีก็ยึดวิญญาณหรือจิตที่มารููเห็นทางตา เพราะเราเห็นรูปได้ รู้สึกได้ ต้องเป็นตัวตน อย่างนี้ ก็ยึดถือจักขุวิญญาณว่าตัวตนก็มี, หรือจักขุสัมผัสว่าตัวตนก็มี, จักขุสัมผัสสชาเวทนา - การรู้สึกสุขทุกข์ การรู้สึกสัมผัสทางตา ว่าตัวตน ก็มี, บางทีบางเวลาก็ไปไฟเพราะที่หู ก็ไปยึดจิตที่รู้สึกไฟเพราะนี้ ว่าตัวตน, บางทีไปอรรถที่ลิ้น ก็ไปยึดความรู้สึกอรรถย ทางลิ้น ฯลฯ.

จิตที่รู้สึกได้ว่าเป็นตัวตน ใน ๖ อายตนะ แต่ละอายตนะมี ๕ ส่วน รวมเป็น ๓๐ ส่วน ไปยึดส่วนใดส่วนหนึ่งว่าตัวตนได้ง่ายที่สุด และมากที่สุดในวันหนึ่ง ๆ. พอยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นความทุกข์ เป็นความผิด เป็นการจมอยู่ในกองทุกข์ ไม่ใช่เป็นการเดินทาง.

ถ้าไม่ยึดมั่นเพราะเห็นอยู่เสมอว่า มันไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้ พระพุทธเจ้า ท่านว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ในขณะที่พร้อม : ในขณะที่มีสัมมาทิฐิ คือ ความคิดเห็นที่ถูกต้อง, ในขณะที่มีสัมมาสังกัปปो - ความไม่ฝั่นถูกต้อง, มีสัมมาวาจา - พูดจาถูกต้อง, สัมมากัมมันโต - การงานถูกต้อง, สัมมาอาชีโว - เลี้ยงชีวิตถูกต้อง, สัมมาวายาโม - พากเพียรถูกต้อง, สติถูกต้อง, สมာธิตถูกต้อง, ด้วยการทำเพียงเท่านั้น ; เป็นการกระทำให้อริยมรรคมีองค์ ๘ สมบูรณ์ขึ้นมาทันควัน ทันท่วงที; ท่านถือว่าเป็นทางลัด.

พระพุทธภาษิต สหายตน วิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๔ หน้า ๕๒๓ แสดงทางลัดเร็วที่สุดไว้อย่างนี้ ก็คือ เรื่อง “ว่าง”, ไม่ยึดถือว่าตัวตนที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะทำให้อริยมรรคมีองค์ ๘ สมบูรณ์ และทันควัน ทันท่วงที.

ถ้าเราไม่สมัครเดินทางลัด แล้วเราเดินทางตามธรรมดาศึกษาเรื่องมรรคมีองค์ ๘ ; นั้นเป็นศีล นั้นเป็นสมาธิ นั้นเป็นปัญญา ; ปฏิบัติตั้งแต่ต้นไปตามลำดับ กินเวลานาน ; นี้เรียกว่าในพระพุทธศาสนามีทางลัด และมีทางธรรมกายอย่างนี้.

๑๔. พูดถึง เรื่องกรรมในพุทธศาสนาเป็นอย่างไร.

ชาวต่างประเทศหลายคนแต่งหนังสือทางพุทธศาสนา แล้วบทที่เขาภูมิใจที่สุด ก็คือ บทที่ว่าด้วย เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ทั้งนั้น ; แล้วก็อธิบายคิดห้บท ผิดทั้งนั้น และ ทุกเล่ม.

ชาวต่างประเทศเหล่านั้นก็จะอธิบายเรื่องกรรม แต่เพียงว่า กรรมดี – ดี กรรมชั่ว – ชั่ว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพียงเท่านั้น; ซึ่งมันเหมือนกันทุกศาสนา ไม่ว่า ศาสนาไหน. นั้นยังไม่ใช้เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา.

เรื่องการเกิดใหม่ นั้นก็เหมือนกัน ไปอื่นอันเหมือนกับตาเห็นว่าคนๆ เดียวกันนั้นไปเกิด; นั้นมันคิดพระพุทธวณะ ซึ่งจะสอนแต่เรื่องไม่มีคนๆ ไม่มีตัวตน; ไม่มีคน. ที่เรานั่งกันอยู่เดี๋ยวนี้ไม่มีคน เมื่อไม่มีคนแล้วอะไรจะตายอะไร จะเกิด; ทรงมุ่งสอนแต่ให้รู้เรื่องความไม่มีคนทุกกาล ทุกเวลาทุกสถานที่; ฉะนั้น เรื่องเกิดก็เป็นเรื่องสมมติบัญญัติ พวกแต่งหนังสือให้ชื่อว่าพุทธศาสนา แล้วอธิบาย เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ผิดหมด อย่างนี้;

เรื่อง กรรม ขอให้ฟังให้ดี

ถ้าเป็นเรื่องพุทธศาสนาแล้วจะต้องพูดถึงเรื่องหมดกรรม.

เรื่องกรรมไม่ใช่พูดถึงเรื่องกรรมแล้วไปตามกรรม เพราะนั่นมันมีทุกศาสนา; ถ้าพุทธศาสนา จะแปลกออกไปต้อง พูดเรื่องหมดกรรม; สัพพกมฺมุขยํ ปตฺโต – ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรมทั้งปวง, ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรมทั้งปวง, สัพพกมฺมุขยํ ปตฺโต – เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรมทั้งปวง.

ในพระพุทธภาษิต ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ ปารากรีฬาทิ ๔๗๓ มีตรัสไว้ว่า กรรมหมดเมื่อราคะ โทสะ โมหะ หมด; จำกัง่าย กรรมหมดเมื่อราคะ โทสะ โมหะ หมด คือเมื่อกิเลสหมด. ถ้าราคะ โทสะ โมหะ ไม่หมด กรรมก็ไม่หมด;

ราคะ โทสะ โมหะ หมต แม้กรรมใหม่กรรมเก่าก็หมต, กรรมปัจจุบันก็ไม่ได้ทำ กรรมใหม่ข้างหน้าก็ไม่ได้ทำ นี่กรรมหมตกระทั่งอดีต อนาคต ปัจจุบัน; เมื่อบุคคลหมตราคะ โทสะ โมหะ นักรรมหมต. ต้องอธิบายอย่างนี้ เรื่องกรรมจึงจะเป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา; ดังนั้น จึงเกิดกรรมที่สามขึ้นมา.

โดยทั่วไปรู้กันแต่กรรมที่ ๑ ที่ ๒ กรรมดี กรรมชั่ว; กรรมที่ ๓ คือกรรมอะไรยังไม่ทราบ. พระพุทธเจ้าท่านเรียก กรรมที่ ๑ ว่ากรรมดำ หรือกรรม ชั่ว, กรรมที่ ๒ คือกรรมขาว หรือกรรมดี แล้วกรรมที่ ๓ ไม่อาจจะกล่าวดำหรือขาว นี่เป็นที่ระงับกรรมดำและกรรมขาว.

กรรมที่ ๓ นี้เป็นเครื่องมีระงับเสียซึ่ง กรรมดำ และกรรมขาว. พระพุทธเจ้าท่านใช้ชื่อกรรมว่าอย่างนี้ขอให้ช่วยจำหน่อย : กรรมดำ, กรรมขาว, กรรมไม่ดำไม่ขาว, กรรมไม่ดำไม่ขาวเป็นกรรมที่ ๓ นี้คือกรรมในพระพุทธศาสนา.

กรรมในหลักพระพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวมาแล้ว ว่า สันราคะ โทสะ โมหะ นั้นคือหมตกรรม; ฉะนั้น กรรมที่ ๓ คือการทำให้สันราคะ โทสะ โมหะ, ได้แก่สิ่งที่เราเรียกว่า อริยมรรคนั่นเอง. เมื่อใดเราประพฤติปฏิบัติเต็มที่อยู่ในอริยมรรค, ในตัวอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้; เมื่อนั้นเป็นกรรมที่ ๓ ไม่ดำไม่ขาว แต่จะระงับกรรมดำกรรมขาวให้หมตไป คือจะเป็นโลกุตตระ อยู่เหนือดีเหนือชั่ว.

กรรมที่ ๓ อย่างนี้พวกฝรั่งไม่เอาไปพูดกันเลย ในบทที่ว่าด้วยกรรม (Kamma and Rebirth); ฉะนั้น จึงถือว่าผิดทั้งหมด และไม่เป็นพุทธศาสนาด้วย. ถ้าจะให้

พุทธศาสนาต้องพูดถึงกรรมที่ ๓. คือกรรมที่สามารถทำให้รากะ โทสะ โมหะ หมกไป; และกรรมเก่า กรรมดำ กรรมขาว ก็พลอยหมกไปทั้งกะบี.

ทีนี้จะบอกให้ทราบเกี่ยวกับเรื่องกรรมอย่างนี้ อย่างที่กำลังพูดกรรมที่สามนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มยา สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทสิ” – เรื่อนี้เรารู้แจ้ง เฉพาะด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วบอก; คือ เรื่องกรรมที่ ๓ ที่พิเศษออกไปนี้ พระองค์ไม่ได้รับมาแต่ลัทธิไหนหรือศาสนาไหน; เป็นสิ่งที่ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเฉพาะของพระองค์เอง แล้วสอนสัตว์. ฉะนั้น ควรจะถือว่ากรรมนี้ ระบบเรื่องกรรมที่ ๓ นี้ คือกรรมในพระพุทธศาสนา ถ้าแต่งตำราพระพุทธศาสนา *Kamma and Rebirth* จะต้องเขียนให้ถูกต้องอย่างนี้.

ขอให้ท่านนักศึกษาศนใจเรื่อง กรรม ตามแบบของพระพุทธศาสนา นี้ไว้ให้มาก.

เรื่อง กรรมดีกรรมชั่วนี้มีในศาสนาทั่วไป พระพุทธศาสนาเราก็มี และก็ยอมรับว่าทำดี-ดี, ทำชั่ว-ชั่ว นี้เหมือนกันหมด. แต่ว่าเพียงแต่ทำกรรมก็อย่างเดียวกัน ไม่กับทุกขสันเชิง เพราะว่ายังต้องไปหลงไหลยึดมั่นในกรรมดีเหล่านั้น; แปลว่ากรรมดีนั้นยังทำให้เวียนว้ายไปในภพที่ดีไม่สิ้นสุด ไม่นิพพาน. ฉะนั้น จึงมีกรรมของพระพุทธเจ้าที่สอนขึ้นเฉพาะ คือกรรมที่ ๓ เป็นที่ระงับกรรมทั้งหลาย สันรากะ โทสะ โมหะ แล้วก็นิพพาน. เพราะกรรมที่ ๓ นี้ พระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า เรื่อนี้เรารู้เอง และสอน นี้มีในจุดกนิบาต อังคุดตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่ม ๒๑ หน้า ๓๑๔.

อาตมาอยากจะให้สนใจต่อไป ถึงเรื่องให้เห็นว่าควรสนใจอย่างยิ่ง โดยตั้งปัญหาขึ้นมาว่า :-

๑๕. คนเราต้องได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า หรือจากพระพุทธเจ้าเสมอไปเกี่ยวหรือจึงจะดับทุกข์ได้ ?

นี่มีคนยืนยันหน้าแดงเสียงแข็งว่าต้องได้ฟังจากพระพุทธเจ้าอย่างเดียว
คนเราจึงจะรู้ได้. แต่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า แม้ไม่เคยฟังก็มีส่วนที่จะเดิน
ถูกทางได้เหมือนกัน; โดยไม่เคยฟังจากพระพุทธเจ้าด้วยการนึกคิดคำนวณศึกษาเรื่อยไป
สังเกตเรื่อยไป ปฏิบัติเรื่อยไป มีส่วนที่จะเดินถูกทางอยู่ได้พวกหนึ่งเหมือนกัน, *อังคุตตร-*
นิกาย เล่ม ๒๑ ปารากรำฟ้าที่ ๔๖๑.

เราต้องยกมือขึ้นไหว้ท่วมหัวในความบริสุทธิ์ของ พระพุทธเจ้า ที่ท่านไม่
ผูกขาดและท่านไม่ยกพระองค์แต่ผู้เดียว, ผูกขาดแต่ผู้เดียวในเรื่องนี้ นี่เป็นคล้าย ๆ
จะเป็นข้อปลีกย่อย แต่ก็ยังเป็นข้อสำคัญที่สุด.

๑๖. มีปัญหาถึงเรื่องว่า ถ้าเกิดสงสัยขึ้นว่าคำสอนนี้ จะเป็นของพระพุทธเจ้าหรือไม่ ผิดถูกอย่างไร ?

พระพุทธเจ้าท่านวางหลักไว้ว่า ให้ทดสอบลงสอบดูในสูตร กับเทียบดูใน
วินัย. นี้ก็อยู่ในข้อที่ไม่ให้เชื่อใคร; หรือว่าเอาคนอื่นเป็นประกัน.

ถ้าสงสัยว่าคำกล่าวข้อนี้ที่มีผู้นำมากล่าว แล้วบอกว่าได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า; หรือได้ฟังมาจากพระเถระกลุ่มพหุสุตเขาว่านี่ถูก นี้ปฏิบัติกับทุกซ์ได้. พระพุทธเจ้าท่านว่าต้องพิสูจน์ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือว่าหยั่งลง สอบดูในสูตร “- สุตเต โอสาทคพฺพ”. สูตรนี้คือระเบียบคำสอนต่าง ๆ ที่มันมีอยู่เป็นแนวชั้ตอยู่แล้ว; ถ้าคำที่กล่าวนั้นมันเข้าแนวนี้ไม่ได้ก็ต้งบ้กทิ้งไป. เทียบดูในวินัย - วินเย สนฺทสฺเสตพฺพ, วินัยนั้นมีแบบฉบับเป็นหลักเป็นแนวอยู่แล้ว; ถ้าคำกล่าวนั้นมันลงแนวกันไม่ได้ เข้ารูปกันไม่ได้ กับวินัยก็บ้กทิ้ง.

อย่าเชื่อโดยฟังมา เช่นภิกษุองค์หนึ่งบอกว่า ได้ยินได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า หรือคณะสงฆ์ถือ ปฏิบัติตามกันมา ว่าได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า; หรือหมู่พระเถระผู้เฒ่าหมู่หนึ่งปฏิบัติสืบ ๆ กันมา ด้วยยืนยันว่าได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า; หรือว่าหมู่บุคคลพหุสุตหมู่หนึ่งปฏิบัติอยู่สอนอยู่ว่านี่ได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า. แม้อย่างนี้ก็ยัง ทรงบอกร้องว่า ต้องให้ตั้งข้อสงสัยข้อสังเกตไว้ก่อน; แล้วก็ทศหยั่งลงดูในสูตร; ลงได้ไหม ? เทียบดูในวินัยเข้าได้ไหม ?

นี่เป็นเครื่องรับประกันว่า แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะอยู่ยืนยาวมา ๒,๐๐๐ ปี ๓,๐๐๐ ปี ๕,๐๐๐ ปี ก็พ้นปี หมื่นปีก็ตาม; ถ้าหลักเกณฑ์อันนี้ยังใช้อยู่ แล้วละก็ พระศาสนาหรือ ธรรมวินัย นั้น ไม่มีทางจะเลอะเลือนได้. มีประโยชน์อย่างยิ่งอย่างนี้ นี้เรียกว่า มหาปเทศ เป็นพระพุทธภาษิตที่วางไว้ให้ใช้ทดสอบในสูตรกับในวินัย; ไม่ได้พูดถึงอภิธรรม มีแต่ “สุตเต โอสาทคพฺพ, วินเย สนฺทสฺเสตพฺพ”.

๑๗. **ทีนี้ มาพูดถึงคน มามองดูพวกเราเองดีกว่า
พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนสมัยหลังนี้เป็นอย่างไร.**

มีพุทธภาษิตว่า คนเกี่ยวนั้นก็หมายความว่า “ตั้งแต่พุทธกาลมาคนยุคใหม่
กำหนดชนิดไม่เป็นธรรม โลกจืดเกินไป มุ่งมิถฉาธรรม”.

อาทมาแปลตามตัวหนังสือพุทธภาษิตในอังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ ปารา-
กราฟ ๔๘๖.

**กำหนดชนิดไม่เป็นธรรม ; กำหนดรักรักยินดีชนิดที่ไม่เป็นธรรม, คือมี
ตัวคนจืด ; ไม่ได้มีสติสัมปชัญญะเลย, แล้วก็โลกจืด เกินเหตุ เกินประมาณ.
มุ่งมิถฉาธรรม คือ ธรรมที่ผิด ; เพราะว่าตกอยู่ที่อำนาจของกิเลสเสียแล้ว. พระพุทธ-
ภาษิตนี้ตรัสตั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว ; แต่ใช้คำว่าคนสมัยหลัง ซึ่งคงหลังจากที่พระองค์
สังเกตเห็นกระทั่งถึงสมัยนี้.**

**ทีนี้ เราก็มึนหน้าที ดูพวกเราในโลกสมัยนี้ คนในโลกทั้งโลกสมัยนี้ กำหนด
ชนิดไม่เป็นธรรม โลกจืดเกินไป มุ่งมิถฉาธรรมหรือเปล่า ?**

ท่านจะเห็นว่าคนสมัยนี้ ได้เปลี่ยนแปลงมาก ; แต่ถ้าเป็นอย่างที่ถูกต้อง
ตามแบบของพระพุทธเจ้า. แม้จะมีความยินดีในเรื่องรูป รส กลิ่น เสียง บ้าง ก็ต้อง
ด้วยสติสัมปชัญญะ ; และไม่โลกจืดเกินไป, นี้หมายความว่า ต้องการเรื่องรูป เสียง กลิ่น
รส สัมผัสนั้นเกินความจำเป็น.

“เกินจำเป็น เป็นอย่างอื่น”. คำนี้คำเดียวเท่านั้นเป็นมูลเหตุแห่งความ วุ่นวาย ยุ่งยากเดือดร้อน ของโลกสมัยปัจจุบัน คือโลกเกินกว่าที่จำเป็น. ศาสนา คริสเตียนก็เคยอ่านพบ โดยถือว่า “ผู้ที่แสวงหาเกินความจำเป็นนั้น เป็น *sinful* – คนมีบาป, เป็นคนมีบาป”.

ผู้ที่แสวงเกินกว่าจำเป็นเท่านั้น จัดเป็นคนบาปแล้ว; พวกเราจึงจะไม่จัดกรรมงั เพราะเราไม่อยากจะจัด หรือยังคิดว่าไม่เกินอยู่เรื่อยไป ไม่มีอะไรจะเกิน; ฉะนั้น ต้องพูดกันแต่กับคนที่ซื่อตรงต่อตัวเอง.

ในหนังสือ*อิเบต*เล่มหนึ่งดีมาก เขาแต่งทำนองอุปมา ให้นักทั้งหลายมา ประชุมกันแล้วออกความเห็น; แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปฏิบัติธรรมอย่างไรจึงจะ เป็นสุข. นักแต่ละชนิกก็กล่าวไปๆ ตามความรู้สึกของตัว แล้วในที่สุคนกทั้งหลาย ประชุมกันเป็นมติสุดท้าย ว่า; “พวกเราจะไม่แสวงหาอาหารเกินกว่าความ จำเป็น” นี่คือนัยของสุทธหรือว่าสรุปความ และขอรับรองว่า “สมาชิกทั้งหลายอย่าได้แสวงหา อาหารเกินกว่าที่จำเป็น” แล้วเรื่องก็จบ.

น่าจะนึกดูว่า “การแสวงหาเกินจำเป็น” นี้ เป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์ แก่ตนเอง ทรมาณตนเอง และพาให้ผู้อื่นยุ่งยากไปทั่วโลก ไปคិតุก์แล้วกัน.

มุ่งมิถฉาธรรม นี้ หมายความว่า รู้ยู่ว่าศคคจะเอาทงศค ๗ ไม่กลัว ไม่ละอาย; เพราะกิเลสมันมากกว่า มันท่วมทับ. ที่นี้ เมื่อคนเป็นอย่างนี้เสียแล้ว มันก็เลยเรียกว่า ปรบักันยากกับหลักธรรมะ ที่ได้วางไว้สำหรับลักษณะที่ตรงกันข้าม; ฉะนั้น ถ้าเราต้องการจะไม่เป็นทุกข์ก็ต้องหันหา.

๑๘. จะพูดกันถึงพระพุทธเจ้าบ้าง เรามีปัญหาตั้งชื่อว่า พระพุทธองค์ทรงเคารพใคร?

คำตอบของพระพุทธเจ้าเองว่า เคารพธรรม และเคารพคณะสงฆ์
ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่, คณะสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบนี้เรียกว่าประกอบด้วยคุณ
อันใหญ่. พระพุทธเจ้าเคารพธรรม และคณะสงฆ์ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ นี่น่าจะ
อยู่ที่ว่า พระพุทธเจ้าเองก็มีที่เคารพ; คือ เคารพธรรมหรือความถูกต้อง. และถ้า
สมาชิกทั้งหลายประพฤติปฏิบัติชอบเป็นกลุ่มก้อนแล้วพระองค์ก็เคารพ. นี่จะนำมา
ใช้ได้แม้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ในประเทศไทยเรา หรือในโลกนี้ ถ้าแม้บุคคลสูงสุด
ก็ยังเคารพระเบียบวินัยและหมู่คณะที่ปฏิบัติดีแล้ว. *นี่มีในจุดกนิบาตอีกเหมือนกัน*
อังกุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ หน้า ๒๗ - ๒๘.

๑๙. เราจะพบพระพุทธองค์ได้ที่ไหน?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต; ผู้ใด
ไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นตถาคต; ผู้ไม่เห็นธรรมแม้จะจับจีวรของตถาคตก็อยู่
ก็ไม่ชื่อว่าเห็นตถาคต. ก็แปลว่าพระองค์นั้นไม่ใช่อะไรที่เปลือกที่ร่างกาย; แต่
อยู่ในคุณธรรมที่มีอยู่ในหัวใจของพระองค์ ที่เรียกว่าธรรม. เราต้องเห็นส่วนนั้น
จึงจะเรียกว่าพบพระพุทธองค์หรือเห็นพระพุทธองค์.

เราไหว้พระพุทธรูป ก็มองให้ทะลุพระพุทธรูปเข้าไปถึงองค์พระพุทธรเจ้าที่เป็นร่างกาย ที่พระพุทธรูปนั้นแทนอยู่, แล้วเรามองให้ทะลุร่างกายของพระพุทธรเจ้าเข้าไปถึงในจิตใจ มองให้ทะลุจิตใจเข้าไปถึงคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจ. และมองดูคุณธรรมนั้นในฐานะที่เป็นธรรมะที่สะอาด สว่าง สงบ ไม่ยึดมั่นถือมั่น, เป็นความว่างอย่างยิ่ง; จึงจะเรียกว่าพบพระพุทธรเจ้า. พระพุทธภาษิตในอติวุตตะกะ ขุททกนิกาย เล่ม ๒๕ หน้า ๓๐๐.

๒๐. พระพุทธองค์ยังทรงอยู่เดี๋ยวนี้หรือเปล่า?

ถ้าเราถูกถามอย่างนี้ เราตอบว่าอยู่ โดยพระพุทธภาษิตว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมกถิ วิษกถิ ทิถถาคคตบญญติแล้ว แสดงแล้ว นั่นคือ พระศาสดาของเธอ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”.

เดี๋ยวนี้เรามีการศึกษาธรรมวินัย ปฏิบัติธรรมวินัย ได้ผลจากธรรมวินัย; ฉะนั้น พระศาสดายังอยู่. ข้อความนี้รู้กันมากมาย เพราะอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร; ตรีสจวนจะปรินิพพานแล้ว ขอให้สนใจเป็นพิเศษด้วย ในฐานะที่ว่าพระศาสดายังอยู่.

๒๑. ถ้าถามว่า พระพุทธเจ้าหมดกรรมหรือเปล่า?

เราอย่าพลาด อย่าเผลอ ทำให้พระพุทธรเจ้าเศร้าหมอง; เราไม่อาจจะทำให้พระพุทธรเจ้าเศร้าหมอง แต่คำพูดของเราพูดไปในทำนองทำลายคุณค่าของพระพุทธรเจ้า.

พระพุทธเจ้าจะต้องเป็นผู้หมกกรรมเสมอ; เพราะว่า สันนิเสถกคหคกรรม
อยู่เหนือกรรมโดยประการทั้งปวง. และอันนี้เองที่เขาถือเป็นเกียรติ, เกียรติคุณ
ที่ระบือลือชา.

ที่เรียกว่า กิตติศัพท์ พระสมณโคตมเป็นผู้ สัพพกมฺมุขยํ ปตฺโต, – เป็นผู้
ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง, ระบือลือชาไปอย่างนี้ จนถึงกับพวกศาสนาอื่น
เช่น พราหมณ์ฮาวรี ส่งลูกศิษย์ ๑๖ คน มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ถามปัญหาเพื่อขอความรู้
หรือเพื่อทดสอบอะไรก็ตาม เพราะความระบือลือชาไปว่าพระสมณโคตมนี้ “สัพพ-
กมฺมุขยํ ปตฺโต” – ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรม. เขานิยมชมชอบในคำๆ นี้กันมาก
ในประเทศอินเดียสมัยนั้น.

ปารายนวรรค สุตตนิบาต เล่ม ๒๕ หน้า ๕๒๕; ระบือคุณธรรมของ
พระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้สิ้นกรรมไปทั่วทุกหนทุกแห่ง; แล้วคนมาสนใจเป็นพิเศษใน
พระพุทธเจ้าก็เพราะข้อนี้ ฉะนั้น เราจะต้องสนใจในเรื่องหมกกรรมตามอย่าง
พระพุทธเจ้า.

๒๒. พระพุทธองค์ทรงอยู่ด้วยความรูสึกอย่างไร ในวันหนึ่ง ๆ ?

พระพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสถึงพระองค์เองมีว่า “ตถาคคอยู่ด้วยสุญญตา-
วิหาร”, วิหารนี้คือวิหารธรรม ไม่ใช่ตัวโบสถ์วิหาร; วิหาร แปลว่า “ธรรมะเป็น

เครื่องอยู่” คือความรู้สึกในใจ; **สุญญตาวิหาร** คือ **รู้สึกถึงความว่างจากตัวตนของตน** อยู่เสมอ อย่างนี้เรียกว่า**สุญญตาวิหาร**. พระพุทธเจ้าทรงอยู่ด้วย**สุญญตาวิหาร** มีความสุขสบายที่สุดเป็นประจำวัน; ท่านตรัสของท่านเองอย่างนี้. **ปัญหารายละเอียด**จาก **อุฬสุญญาตาสูต** **มัชฌิมนิกาย** เล่ม ๑๔ หน้า ๒๒๖. **สุญญตาวิหาร** อยู่ด้วย **ความรู้สึกว่า** : **สิ่งทั้งปวงว่างจากตัวตน นั้นแหละคือสุญญตา ความว่าง.**

๒๓. ทำไมจึงถือว่าสิ่งทั้งปวง ว่าง คือโลกนี้ ทั้งทุก ๆ โลก ว่าง ?

ถามว่าทำไมท่านจึงกล่าวว่าโลกนี้ว่าง ? พวกชาวต่างศาสนาเขาจะถามอย่างนี้ ; ทั้งที่มันมีทุกอย่างในโลกนี้ มีรูป มีนาม มีอะไรเต็มไปหมด มีผลิตผลต่าง ๆ เต็มไปหมด. ก็เพราะว่ามันว่างจากตัวตน หรือของคน คือสิ่งที่จะยึดเป็นสาระว่าตัวตนของคนนั้น ไม่มี ในสิ่งใด ในนาม ในรูป ในผลิตผลต่าง ๆ ที่เกิดจากนามรูป.

พระพุทธภาษิต ที่เขาเอามาร้อยกรองใน **ปฏิสัมภิตามรรค** **พระไตรปิฎก** เล่ม ๓๑ หน้า ๕๕๑ ว่า : การที่เรายืนยันตามหลักพระพุทธศาสนาว่าสิ่งทั้งปวงว่างนั้น ไม่มีความหมายอะไร นอกจากมันว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนของตน.

สี่สิบสี่ **ความรู้สึกอย่างนั้น** อยู่ทำไมเรียกว่า **จิตว่าง** ? **นี่ไปคู่ได้ใน** **สัทธัมมปัชฌายะติกา** **ภาค ๑** หน้า ๒๐๗. **มีบทว่า** : **รากโทสโมเหติ สุลฺลตตตฺตา** **สุญฺญโต,** **คำว่า** **สุญญตา** เมื่อใช้เป็นคุณนาม เป็นนามศัพท์อยู่ในรูปว่า **สุญญโต** ;

เป็นของว่าง เพราะว่างจาก รากะ โทสะ โมหะ, จิตเป็นจิตว่าง เพราะว่างจาก รากะ โทสะ โมหะ.

ในขณะที่ใด จิตว่างจากรากะ โทสะ โมหะ โดยวิธีใด ประการใด ก็เรียกว่าจิตว่างได้; แต่เราควรจะหมายเฉพาะการกระทำที่เรากระทำ. เราจะไปเอาว่านอนหลับแล้วมันก็ว่างเหมือนกันอย่างนี้ มันก็ว่างจริงเหมือนกัน; แต่เราไม่ได้กระทำ เราไม่ตั้งใจประพฤติกกระทำ ไม่ใช่การปฏิบัติธรรม เราไม่จัดไว้ในชุดนี้.

แต่ถ้าเราได้พยายามอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตว่างจากรากะ โทสะ โมหะ แม้ชั่วขณะหนึ่งก็เรียกว่าจิตว่าง; แล้วก็ว่างมากขึ้นจนว่างที่สุด. พระอรหันต์ ว่างถึงขีดถึงที่สุด; พระอริยเจ้ารอง ๆ ลงมาก็ว่างเป็นส่วนมาก ปุถุชนก็ว่างได้เป็นบางครั้ง ขณะใดว่างจากรากะ โทสะ โมหะ แล้วขณะนั้นไม่มีความรู้สึกทั่วตัวคน นี้เรียกว่าจิตว่าง; เป็นคำอธิบายที่ชัดอยู่แล้ว.

๒๔. ถ้าว่างถึงที่สุดเรียกว่าอะไร ?

ถ้าว่างถึงที่สุด เรียกว่า นิพพาน; ภาวะที่ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิงถึงที่สุดนี้เรียกว่านิพพาน. สรุปไว้ว่า *นิพพานํ ปรมํ สุขญํ* ผู้ร้อยกรองคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเอามาใส่ไว้; เรียกว่าเป็นการเห็นที่ก้าวล่วงสัมมัตติญาณอย่างหนึ่งทีเดียว; ญาณแห่งการสมมติต่าง ๆ นี้เราก้าวล่วงได้โดยการเห็นว่า *นิพพานํ ปรมํ สุขญํ*, - นิพพานนั้นคือว่างอย่างยิ่ง หรือว่างอย่างยิ่งนั้นคือนิพพาน *พระไตรปิฎก เล่ม ๓๑ หน้า ๖๓๒.* ให้จำไว้ว่า **ที่สุดของความว่างนั้น เราเรียกว่า นิพพาน.**

๒๕. นิพพานเป็นอะไร ?

ถ้าถูกเขาถามอย่างข้อ ๆ ขึ้นมา ก็ตอบว่า นิพพานเป็นอมตธาตุ ; ธาตุ - ธา - ตุ, อมตธาตุ คือเป็นธาตุที่ไม่ตาย. ธาตุนอกนั้นเป็นธาตุที่ตาย ไม่ตายเพราะว่าว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ; เมื่อว่างจากโมหะก็ไม่มีตัวตน ไม่มีความยึดถือว่าตัวตนจึงไม่ตาย. เพราะเป็นที่ดับแห่งความตายจึงได้เรียกว่าอมตธาตุ ; อมตธาตุนั้นเป็นที่ดับแห่งธาตุ ที่เป็นมตะ จึงได้เรียกว่าอมตธาตุ อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓.

๒๖. ทว่าคนพอใจในนิพพาน จะเรียกความพอใจนั้นว่าอะไร ?

เราได้สอนกันว่า ไม่ควรจะไปยินดีในร้ายพอใจนั้นพอใจนี้ แต่ถ้าพอใจในนิพพานจะเรียกว่าอะไร ? มีคำกล่าวที่ว่า พอลิพพานเรียกว่าธรรมราคะ มีราคะในธรรม ; ธรรมนั้นดี, มีความเพลิดเพลินในธรรม. นี้ฟังแล้วน่าตกใจ ซึ่งภาษาบาลีใช้คำอย่างนี้ กับคำว่าธรรม ; แต่เราต้องเข้าใจว่า ธรรมราคะ นั้น ไม่ได้หมายถึงลักษณะของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางกามารมณ์ ; หมายถึง พอลิพพานอย่างสูง อย่างที่ชาวบ้านธรรมดาพอใจในกามารมณ์ แต่ในที่นี้พอใจในความว่าง ในความไม่ตาย หรือ นิพพาน.

เที่ยวที่เราสะดุ้งกลัว เกิดยึด ไม่อยากจะเข้าใกล้นิพพาน พอได้ยินชื่อ ก็สั่นหัว; จึงไม่เคยเกิดระคะหรือหนักในธรรมะ หรือในนิพพาน; แล้วก็ยกมาให้ กามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส น้หอมค. ถ้าเมื่อใดมีความพอใจในนิพพานอย่างน้อยเท่า ๆ กันกับที่พอใจในเรื่อง รูป เสียง กลิ่น รส ละก็มันจะยุติธรรม; และการปฏิบัติเพื่อพ้น ทุกข์นั้นก็จะเป็นไปได้ง่าย. คำนี้ก็เป็นพระพุทธานุชาตที่ใช้ ๆ คำอย่างนี้ นวกนิบาต อังคุตตรนิกาย เล่มที่ ๒๓ หน้า ๔๓๘.

๒๗. ปัญหาควรจะมีขึ้นอย่างยิ่งว่า เราจะนิพพานกันต่อตายแล้ว หรือในชาตินี้ หน้ ?

พวกสอนตามศาลาวัด อาจารย์ตามศาลาวัด สอนกันแต่เรื่องตายแล้วจึง นิพพานทั้งนั้น. แต่ในพระไตรปิฎกกลับหาไม่พบ : มีคำกล่าวเช่นว่า สนฺทิฎฺฐิก- นิพพาน - นิพพานอันบุคคลนั้นพึงเห็นเอง และมีคำกล่าวว่า ทิฎฺฐิมฺมนิพพาน - นิพพานในทิฎฺฐธรรมนี้ คือในชาตินี้. นี้เป็น พระพุทธานุชาต อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓ อีกนั่นเอง หน้า ๔๗๕. ว่าภาวะที่เป็นความรู้สึกเป็นสุขในขณะที่ แห่งรูปฌานสี่ อรูปฌานสี่นี้เรียกว่าสันทิฎฺฐิกนิพพาน หรือทิฎฺฐธรรมนิพพาน.

แต่สำหรับข้อนี้เราอาจจะฟังเป็นว่า เป็นเพียงนิพพานขิมลอง คือ รสชาติ เหมือนกัน ไม่ใช่นิพพานแท้ เพราะไม่เด็ดขาด จึงได้ให้ชื่อว่าสันทิฎฺฐิกนิพพานหรือ ทิฎฺฐธรรมนิพพาน. แต่ที่นี้มีคำที่ตักว่านั่น ที่พระพุทธรองค์ตรัสแก่พราหมณ์ชาวดุสโสณี่

ว่า ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ นั้น เป็น “สนฺทิฏฺฐิโก เป็น อกาลิโก เป็น เอหิปัสสิโก เป็น โอปนยิโก เป็น ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ” ; ล้วนแต่แสดงว่า คนเป็น ๆ รู้สึกได้ รัสเซียไม่จำกัดเวลา แล้วเรียกเพื่อนมาคุยได้.

นี่แสดงชัดว่าไม่ได้ตาย และรัฐสพระนิพพานนั้นด้วยใจ, และยังมีคำกล่าวอีกว่า อนุปาทาปรีนิพพานนํ เป็นสิ่งที่บรรลุดังเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็ดคู อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๑๕ และในอุพตฺถมหาสังขยสูตรนั้น ใช้คำว่า “ปรีนิพพายติ” แก่การสิ้นทุกข์ และสิ้นกิเลส โดยเบญจขันธ์ ไม่ต้องดับ ไม่ต้องแตก คือไม่ตาย.

ที่นี้คำว่า นิพพานนี้ใช้แก่ความเย็น คือไม่มีร้อนไม่มีทุกข์ เป็นภาษาชาวบ้านตามธรรมดา; ฉะนั้นอยากจะฝากไว้ให้ระลึกถึงความเจตีย์จลาคของบรรพบุรุษของคนไทยเรา ที่พูดว่า นิพพานนั้นอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย.

ถ้าท่านทั้งหลายที่นี้ไม่เคยได้ฟังละก็จึงได้ทราบ ว่าบ้านนอกเขาพูดกันเกร่อว่า : ความงามอยู่ที่ซากผี ความดีอยู่ที่สละออกไปไม่รับเข้ามา พระนั้นอยู่ที่ความจริง นิพพานนั้นอยู่ที่ตายเสียแล้วตั้งแต่ก่อนตาย; นี้ลูกหลานจะฉลาดหรือโง่กว่าบรรพบุรุษ.

ขอให้คิดดูถึงคำกล่าวข้อนี้ นิพพานคือตายแล้วก่อนตาย; ตายเสร็จแล้วก่อนตาย ร่างกายไม่ต้องตาย แต่ตัวตนของตนที่เป็นอัตตวาทุปาทานนั้นหมดแล้ว; นี้เรียกว่านิพพาน. ผู้นั้นจึงได้รับความสุขอย่างยิ่งเหลือที่จะประมาณได้ และเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง.

๒๘. เพื่อให้ท่านเข้าใจชัดเจนไปอีก จะตั้งปัญหาว่า สัตว์เดรัจฉานนิพพานได้หรือไม่?

ในบาลีมัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๓ หน้า ๑๗๖ ได้ใช้คำว่าปรินิพายติ และ
คำว่า ปรินิพพุโต นี้แก่สัตว์เดรัจฉานที่ฝึกจนหมดพยศแล้ว, เป็นสุนัข เป็นช้าง
เป็นม้า เป็นอะไรก็ตาม ที่ฝึกจนหมดพยศของสัตว์เดรัจฉานแล้ว ใช้คำว่าปรินิพพุโต;
คำเดียวกับที่ใช้แก่พระอรหันต์ หรือหมตภิเลส. *ปรินิพายติเป็นกริยา, ปรินิพพุโต
เป็นคุณ* – ผู้ดับสนิทแล้ว, ผู้เย็นสนิทแล้ว.

ภาษาพูดในสมัยนั้นภาษาบาลีนี้, คำว่า ปรินิพพาน นี้ใช้อย่างนี้. *สุนัข*
ถ้าใช้กับคนก็หมายถึงหมตภิเลสที่เป็นพระอรหันต์ ถ้าใช้กับสัตว์เดรัจฉานก็ฝึกจน
หมดพยศแล้ว, ถ้าใช้กับถ่านไฟก็ใช้กับถ่านไฟที่เย็นสนิทแล้ว ก็บอกรวมจากเตาไฟ
เย็นสนิทแล้ว, ถ้าใช้กับข้าวต้ม ข้าวสวย ที่คตออกมาจากหม้อใส่จานวางจนเย็นแล้ว.
นี่ใช้คำว่า “ปรินิพพาน”.

คำว่าปรินิพพาน เป็นคำธรรมคำที่ใช้อยู่ทั่วไปในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์
เป็นของดับเย็นเป็นของไม่มีพิษร้าย; ฉะนั้น คนควรจะได้รับประโยชน์จากนิพพาน;
อย่าให้เลวกว่าสัตว์เดรัจฉานซึ่งมีค่ากล่าวอยู่อย่างนี้ และไม่ควรรจะยกไปไว้ให้ต่อเมื่อตาย
แล้ว; นั่นแหละคือความหลงใหลที่สุด ทำสิ่งที่มีค่าสูงสุดของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมัน.

ขอได้ศึกษาศัพท์ หรือคำว่า นิพพาน ว่าปรีนิพพาน ซึ่งเป็นกริยาว่า ปรีนิพพุโตเป็นต้นนั้นกันเสียใหม่; แล้วจะเกิดความกล้าหาญความเข้มแข็งในการที่จะเข้าไปแตะต้องสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ไม่ถอยหลังกรูดเหมือนที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้. พอได้ยินคำว่า นิพพานก็ง่วงนอนบ้าง กลัวบ้าง ไม่สนใจบ้าง.

ขอให้นักศึกษาทั้งหลายแม้วัยหนุ่มสาวนี้ สนใจกับคำว่านิพพานคือความหมดพิษร้ายแม้ของความเป็นหนุ่มเป็นสาว ก็เรียกได้ว่าเป็นนิพพานชนิดหนึ่ง เช่นเดียวกับสัตว์เคี้ยวจางานที่ถูกฝึกจนหมดพิษแล้ว เรียกว่า ปรีนิพพุโต คือเย็น, เย็นสนิท; ฉะนั้น เราจึงเป็นคนเย็นสนิท ไม่มีอะไรทำให้เราร้อน เผาให้เราร้อน.

เราไม่หลงสร้างความร้อนขึ้นมา ก็ได้รับประโยชน์เป็นนิพพาน ชนิดที่เรียกว่าสันติภูมิหรือนิพพาน หรือทิฏฐธรรมนิพพานเป็นต้น เป็นอย่างน้อย; แล้วก็ค่อยสูงขึ้นไปเป็นลำดับเอง.

อะไรเรียกว่าเป็นสิ่งที่สูงสุดของมนุษย์เรา ?

มีพระพุทธภาษิตว่า “นิพพานํ ปรมํ วทนติ พุทฺธา” แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นบรมธรรม.

บรมธรรมนี้แปลว่าสิ่งสูงสุดสำหรับมนุษย์; ภาษาศีลธรรมสากล เขาเรียกกันว่า *summum bonum* โดยภาษาละติน. *The utmost goodness* - สิ่งที่ดีที่สุดสูงสุดของ

หลักสูตรสำหรับนักศึกษา

- ๓๑ -

๒๕ มกราคม ๒๕๐๙

หลักสูตรสำหรับนักศึกษา (ต่อ)

ท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้ เป็นการบรรยายต่อจากที่ค้างไว้แต่วันก่อนคือ
ในวันนั้นได้เตรียมหัวข้อมาสำหรับจะบรรยายจำนวนหนึ่ง; แล้วก็บรรยาย
ได้ไม่หมด, เพียงครึ่งเดียว; จึงเหลืออยู่อีกครึ่งหนึ่ง; ฉะนั้น ในวัน
นี้จึงได้ถือโอกาสบรรยายตามหัวข้อที่ตั้งใจไว้แต่เดิมนั้น ติดต่อกันกับการ
บรรยายครั้งที่แล้วมา.

ขอขอมความเข้าใจซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การบรรยายในที่นี้ มิได้เป็นการบรรยาย
เป็นเรื่องราวใหญ่ สืบต่อกันไปโดยละเอียดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง; แต่เป็นการบรรยาย
ในลักษณะที่เป็นเพียงหัวข้อสำคัญ ๆ สำหรับนักศึกษา, ผู้มีปัญญา จะได้นำไปพิจารณา

ศึกษาค้นคว้าหรือขยายความเอาเอง. ^{๕ ๕} ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการประหยัดเวลาแล้วยังจะ
เป็นการช่วยอีกทางหนึ่ง; คือช่วยในเรื่องหัวข้อที่เป็นหลัก.

ที่เล่ามาเราขาดหัวข้อที่เป็นหลัก, ที่เป็นหลักฐาน; ที่มีที่มาอย่างเป็น
หลักฐานในรูปพระพุทธภาษิต และในพระไตรปิฎก เป็นต้น. ฉะนั้น จึงถือว่าเรา
ควรจะแก้ปัญหานั้นให้สิ้นสุดกันไปเสียคราวหนึ่งก่อน; แล้วต่อไปเราอาจจะบรรยาย
ในรูปอื่น. ฉะนั้น อาตมาจึงถือโอกาสบรรยายสองครั้งนี้ในลักษณะที่เรียกว่า ตั้งปัญหา
เป็นหัวข้อขึ้นแล้วก็ตอบไปเลย; คือถามเองตอบเอง ในลักษณะที่เรียกว่า เวทลละ
ในแบบของพุทธศาสนา.

บทพจน์ที่แล้วมาก็เป็นเรื่องที่เริ่มด้วย คำถามว่า : พระพุทธเจ้าสอนอะไร ?
และก็ตอบได้ว่า พระพุทธเจ้าสอนแต่เรื่องทุกข์กับความดับทุกข์.

และก็สอนอย่างไร ? ก็สอนว่าไม่มีตนถึงมันสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือ
เป็นของตน ; และถือວ່านั้นเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

และว่าปฏิบัติอย่างไร ? ปฏิบัติโดยวิธี ที่เมื่อมีรูปมากระทบตา มีเสียงมา
กระทบหู เป็นต้นแล้ว ; ก็มีสติสัมปชัญญะทำที่มากกระทบนั้น ให้กลายเป็นสิ่งที่ให้ความรู้
หรือให้การศึกษากลับเราไปเสีย : แทนที่จะให้เป็นสิ่งที่ปรุงให้เกิดเป็นตัณหา อูบาทาน
เป็นกิเลส และเป็นทุกข์.

ว่าเราจะเรียนกันที่ไหน ? พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้เรียนกันในร่างกายอันยาว
ประมาณวาหนึ่งนี้ ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญาและจิตใจ ; คือร่างกายที่เป็น ๆ พระองค์ตรัสว่า

โน้นได้บัญญัติเรื่องโลก ; เรื่องเหตุให้เกิดโลก และเรื่องความดับสนิทแห่งโลก ; และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกไว้ครบถ้วน ในร่างที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ เราไม่ต้องเรียนจากภายนอกนี้ ; ถ้าเรียนจากภายนอกนี้ เช่นเรียนคัมภีร์ เรียนปริยัติก็เรียนเพื่อจะให้รู้วิธีที่จะมาเรียนเอาจากร่างกาย ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้.

และ ธรรมะที่เรียนที่ปฏิบัตินี้ ก็ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น ; ให้ถือว่าเป็นเหมือนพาหนะ เช่นเรือ แพ สำหรับข้ามฟากเท่านั้นเอง ; ไม่ต้องเอามาแบกมาหูนไว้ แล้วก็ขึ้นไปบนบกไม่ได้.

และว่า มรธาสาครเรียนเรื่องอะไร ? มรธาสาครเรียนสุดคันตะ ซึ่งกล่าวด้วย สุตตคา ซึ่งเป็นพุทธภาษิต ; ซึ่งเคยกล่าวกันมาก ว่าเป็นเรื่องที่ว่างไม่มีอะไรไม่ได้อะไร. แต่ได้แสดงให้เห็นว่ามันตรงกันข้าม, มันมีอะไร และมันได้อะไรมากมายทีเดียว.

และ อมตธรรมคืออะไร ? อมตธรรมคือความสิ้น รากะ โทสะ โมหะ รู้สึกได้ในชีวิตนี้ ในปัจจุบันชาตินี้. และคำที่สอนมากที่สุด ก็คือเรื่องสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะเป็นอนัตตา เช่น ชันธ ๕ เป็นอนัตตา.

สอนให้เชื่อใคร ? สอนให้เชื่อความรู้สึกของตน ที่มองเห็นชัดอยู่ว่า เป็นอย่างไร ; ไม่ให้เชื่อทันทีตามพระไตรปิฎก ตามคำเล่าลือ ตามคำของครูบาอาจารย์ ; เราไม่จำเป็นจะต้องยึดถือถึงกับว่าพอพูดแล้วก็เชื่อ แต่ไม่ได้ห้ามว่าอย่าฟังคำครูบาอาจารย์ หรืออย่าอ่านพระไตรปิฎก ; แต่เมื่อได้ฟังและได้อ่านแล้ว มาคิดดูในส่วนที่จะคิดเห็นได้เองว่า เมื่อปฏิบัติลงไปอย่างนั้น ได้ผลอย่างนั้นจริงแล้วก็เชื่อ ; แล้วก็ลองทำตามดู

และได้ผลอย่างนั้นจริงแล้วจึงเชื่อคือ ถึงที่สุด นี่เป็นกฎเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้า ท่านวางไว้สำหรับการเชื่อ.

ที่ว่าในอริยวินัย กับในธรรมเนียมความรู้สึกรู้ใจของชาวบ้านต่างกันอย่างไร ? นี่ก็ทำให้ได้รับปัญหาฉบับหนึ่ง. ในธรรมเนียมของอริยวินัยว่า การร้องเพลงเท่ากับการร้องไห้; การพ้อนรำเท่ากับอาการของคนบ้า; การหัวเราะคืออาการของเด็กนอนในเบาะ.

มีปัญหาส่งมาถามว่า : “การห้ามไม่ให้หัวเราะ หรือเต้นรำในพุทธศาสนา นั้น กระผมเข้าใจว่าการละเว้นการกระทำเหล่านี้ คงจะเกิดจากความสังเวชในตัวบุคคลนั่นเอง แต่ถ้าสภาพจิตของบุคคลนั้นยังไม่สงบสว่างพอที่จะระงับความขบขัน แต่พยายามทำการข่มกายข่มใจ ไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์แล้ว จะมีเป็นการสร้างความทุกข์ให้แก่กายไปหรือไม่ ? และคำสอนนี้มีเป็นการทำลายศรัทธาของคนหนุ่มคนสาว ทำให้เขาห่างไกล คือไม่กล้าเข้าใกล้พุทธศาสนาไปเสียหรือไม่ ?”

นี่ขอข้อมความเข้าใจว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องบอกกล่าวหลักอันหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าผู้ที่มีความรู้สึกสูง จะมองเห็นสิ่งทั้งสามนี้ในลักษณะอย่างนี้ : การร้องเพลงเท่ากับ การร้องไห้, การพ้อนรำเท่ากับอาการของคนบ้า, หัวเราะก็เท่ากับอาการของเด็กอมมือ; มิได้หมายความว่า จะห้ามไม่ให้ใครทำอย่างนั้น ในเมื่อยังประสงค์จะทำ; แต่ประสงค์จะให้ความจริงข้อนี้ว่า มันมีความรู้สึกชนิดที่สูงกว่าหรือต่ำกว่ากันอยู่ อย่างนี้. ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ต้องทำ.

การพยายามบังคับตัวเอง ไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์ นี่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา. ถ้าบังคับตัวเองไม่ได้ ก็ยากที่จะดำเนินตนไปในทางที่ไม่ให้เป็นทุกข์.

การบ่มด้ายบ่มใจไม่ให้ทำไปตามอารมณ์เช่นนี้ ไม่ใช่เป็นการสร้าง ความทุกข์; แต่เป็นไปเพื่อข่มความทุกข์; เพื่อให้เรารู้จักหาวิธีอื่น ที่จะไม่ ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของการบีบคั้นของความรู้สึก ที่เป็นไปในทางตามใจตัวเอง หรือที่เรียกว่ากิเลส. เราควรจะนึกไปในลักษณะที่ว่า เราไม่ยอมให้ถูกกิเลสจับตัวเรา ขึ้นเช็ด.

การเห็นร้าน^๕ ลองนึกดูว่าเราถูกกิเลสกระตุ่นและจับตัวเราขึ้นเช็ดสัก เท่าไร; และต้องมีอาการชนิดที่เรียกว่าถูกเช็ดนั้นแล้ว มันจะเป็นอิสระหรือไม่เป็น อิสระอย่างไร.

ที่เรียกว่าอริยวินัย^๕ หมายความว่าระเบียบของพระอริยเจ้า, คือความรู้สึกใน ระดับของพระอริยเจ้า; ถ้าเรายังอยู่ในระดับที่ไม่ได้เป็นอริยเจ้า เราอยากจะทำอะไรก็ได้. แต่ถ้าเราลองไป ๆ เราก็จะรู้ได้เอง ว่าเป็นสิ่งที่น่าขบขันบ้าง เป็นสิ่งที่น่าระอาในที่สุด; แล้วเราก็ขึ้นไปอยู่ในระดับหรือระเบียบของอริยวินัย หรือพระอริยเจ้าได้ บัญหาข้อ^๕ มีอย่างนั้น.

และ มีหัวข้อต่อไปว่า การปฏิบัติอย่างไรเรียกว่าเดินตามธรรมคา? ปฏิบัติอย่างไรเรียกว่าเดินตามลัด? การที่เราปฏิบัติอย่างเคร่งเครียดไปตามลำดับในเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ ปัญญา อย่างนี้เรียกว่าเดินตามทางธรรมคา; หรือว่าจะปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ เช่นสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัฏเฐ สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เรื่อยไปอย่างนี้ ก็เรียกว่าเดินตาม ทางธรรมคา.

แต่ถ้าต้องการลัดโคจรวิเศษที่สุดแล้ว ก็ปฏิบัติในการที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่น
 สิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือของของตน; โดยเฉพาะเมื่อรูปมากระทบตา เสียง
 มากระทบหู กลิ่นมากระทบจมูก เป็นต้นเหล่านี้; เราก็รู้ว่าสิ่งเหล่านี้และอาการ
 ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เนื่องจากสิ่งเหล่านี้แต่ละอย่าง ๆ เป็นของที่ยึดถือไม่ได้ และไม่ได้ยึดถือ
 ก็มีจิตใจเป็นไปในทางรู้สึกฉลาดขึ้น หรือมีสติปัญญามากขึ้น เพื่อไม่ยึดถือสิ่งใด. ปฏิบัติ
 อย่างนี้เรียกว่าเป็นทางลัด; ทำให้ศีล สมาธิ ปัญญา ครอบถ้วนขึ้นมาทันที; ทำให้
 อริยมรรคมีองค์แปดครบถ้วนขึ้นมาทันที ง่ายกายเหมือนกลิ้งกรกลงจากภูเขา.

ปัญหาต่อไปว่า ทรงสอนเรื่องกรรมว่าอย่างไร? ทรงสอนว่ากรรมทั้งหมด
 เมื่อราคะ โทสะ โมหะ หมด; ให้พยายามปฏิบัติเพื่อให้ราคะ โทสะ โมหะหมด;
 เมื่อกิเลสเหล่านี้หมดแล้วกรรมก็หมดลงไปทันที; มีผลทั้งอดีตและทั้งอนาคต, คือ
 กรรมเก่าก็สิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่มี การที่จะให้ราคะ โทสะ โมหะหมดนี้ ต้องประพฤติ
 กรรมที่สาม. กรรมที่รู้จักกันโดยมากก็คือ ๑. กรรมชั่ว ๒. กรรมดี; กรรมที่สาม
 ไม่ค่อยรู้จักกัน. กรรมที่สามคือกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี ไม่ดำไม่ขาว เป็นที่ระงับแห่ง
 กรรมดำกรรมขาว.

การปฏิบัติกรรมที่สามนี้ คืออริยมรรค เดินตามอริยมรรค ปฏิบัติตามอริย-
 มรรค เรียกว่าประพฤติกรรมที่สาม; ซึ่งจะเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดี และกรรมชั่ว;
 ฉะนั้น สิ่งนี้เรียกว่า อริยมรรคนี้เป็นสิ่งที่เหนือดีเหนือชั่ว; และก็มีผลทำให้รู้ความไม่มี
 ตัวตนหรือของตนในสิ่งทั้งปวง; มันจึงดับราคะ โทสะ โมหะได้. และกรรมที่สามนี้
 พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เอง ท่านตรัสรู้ว่า ท่านรู้ของท่านเอง ไม่ได้เรียนมาจากผู้อื่น;
 หรือไม่มีผู้ใดได้สอนอยู่แต่ก่อน.

ที่นี้ก็มีความว่า การปฏิบัติธรรมะกับทุกข์ได้^๕ ต้องฟังจากพระพุทธองค์เสมอไปหรือ; หรือว่าแม้ไม่เคยฟังจากพระพุทธองค์โดยตรงก็มีส่วนที่จะเดินถูกทางได้เหมือนกัน. มีพระพุทธภาษิตตรัสว่า แม้จะไม่เคยฟังจากพระพุทธองค์โดยตรง เมื่อศึกษาศึกษาไต่สวนสอบสวนซึ่งกันและกันอยู่เรื่อยๆ ไป; นัยต่างๆ ก็ปรากฏขึ้น แล้วก็รู้ได้ปฏิบัติได้; แล้วก็บรรลุความดับทุกข์ได้สิ้นเชิงเหมือนกัน.

และขอรับรองให้ท่านทั้งหลายสนใจเป็นพิเศษว่าพระพุทธเจ้า^๕ มีความบริสุทธิ์มากดังอย่าง^๕ คือไม่ได้ผูกขาดอะไรไว้สำหรับพระองค์ ไม่ได้ยกพระองค์เป็นผู้ผูกขาดอะไร ยังเปิดกว้างไว้ดังอย่าง^๕ ไม่เหมือนบางลัทธิบางศาสนาที่ผูกขาด.

ที่ว่าปัญหาต่อไปว่า พระพุทธเจ้าทรงเคารพใคร? มีคำตอบของพระองค์เองไว้ว่า เคารพธรรม สิ่ง^๕ที่เรียกว่าธรรมเป็นที่เคารพของพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันและทั้งในอนาคต; และมีความเคารพต่อคณะสงฆ์ ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ คือคณะสงฆ์ที่หลุดพ้นจากความทุกข์.

เราจะพบพระพุทธเจ้าได้ที่ไหน? พระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้ใดเห็นธรรมผู้^๕นั้นเห็นตถาคต ไม่ได้ตรัสถึงรูปร่างหรือองค์ท่าน แต่ตรัสว่าเมื่อใดเห็นธรรม เมื่อนั้นเห็นตถาคต ฉะนั้น เราต้องพบพระพุทธองค์ที่แท้จริงได้ที่การเห็นธรรม.

พระพุทธองค์ยังทรงอยู่ถึงเดี๋ยวนี้หรือเปล่า? ก็อาศัยพระพุทธภาษิตที่ตรัสจวนจะปรินิพพานอยู่ทุก ๆ แล้วว่า ธรรมะ^๕กิต วิษณุกิต ๕ ทตถาคคแสดงแล้วบัญญัติแล้ว^๕ นั้นจักอยู่เป็นศาสดาของพวกเขา ในกาลที่ล่วงลับไปแห่งตถาคต. ^๕นี้ยอมแสดงว่าพระศาสดาที่เป็นองค์จริงนั้นยังอยู่ ส่วนเปลือกของท่านคือรูปร่างนั้น ก็ไม่ปรากฏแล้ว

อย่างที่เราเรียกว่าดับไปแล้ว แต่พระองค์จริงไม่รู้จักดับ; โดยหลักที่ว่าผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต นี้ไม่จำกัดเวลา. และโดยหลักที่ว่า ธรรมวินัยที่บัญญัติแล้วแสดง แล้วนั้น อยู่เป็นพระศาสดา. นี่ก็คือสิ่งที่จะทำให้เห็นธรรมหรือเป็นตัวธรรมอยู่ในตัว; จึงถือว่าพระศาสดาของเรายังอยู่ และไม่รู้จักดับ ตลอดเวลาที่ธรรมวินัยยังอยู่ด้วยการศึกษากฎการปฏิบัติ และด้วยการได้รับผลของการปฏิบัติ.

ที่นี้ถ้าถามว่าพระพุทธรูปองค์ทรงหมดกรรมหรือเปล่า? นี่ก็จะตอบได้ด้วยหลักต่าง ๆ ข้างต้นที่แล้มาแล้ว ว่าเมื่อหมดกิเลสแล้วก็หมดกรรม แต่ในที่นี้อยากจะบอกว่า ภาวะที่ว่าหมดกรรมนี้ เป็นสิ่งที่ยกย่องกันมาก หวังกันมากในสมัยนั้น; มีคนสนใจในพระพุทธรูป ก็เพราะเหตุที่พระพุทธรูปเป็นผู้หมดกรรม; นี่แสดงว่าในสมัยพุทธกาลนั้น มีคนสนใจ เรื่องจะหมดกรรมกัน เหมือนกันกับเดี๋ยวนี้; เพราะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ พอได้ยินว่าใครเป็นผู้หมดกรรมแล้วก็รีบวิ่งไปหา. พราหมณ์พาวรี ได้ยินคำนี้ จึงได้ส่งศิษย์ตั้งสิบกว่าคน ไปเฝ้า ไปทูลถาม ไปซักไซ้; เพราะเกรงจิตของคำว่าหมดกรรม.

ถ้าถามว่า พระพุทธรูปองค์ทรงอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างไรในวันหนึ่ง ๆ? มีพุทธภาษิตตรัสว่าอยู่ด้วยสัญญาตาวิหาร; วิหารธรรม – เครื่องอยู่ ก็คือความรู้สึกในใจ, ความรู้สึกที่ว่าสิ่งทั้งปวงว่าง; หรือภาวะที่รู้สึกว่าง ไม่มีอะไรปรุงแต่งรบกวน นี้เรียกว่าสัญญาตาวิหาร. พระพุทธรูปเจ้าทรงอยู่มาก ในวันหนึ่ง ๆ ด้วยความรู้สึกที่เป็นสัญญาตาวิหาร จึงเป็นการพักผ่อนอย่างยิ่ง.

ที่นี้ปัญหาต่อไป ก็ว่าทำไมพระพุทธรูปเจ้าจึงได้ตรัสว่าโลกนี้ว่าง ทั้งที่มันมีอะไรเต็มไปหมด. ? มีพระพุทธรูปภาษิตที่สรุปไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า ที่ว่าโลกนี้ว่าง ก็เพราะว่าว่างจากสิ่งที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน ของตน; มันมีอะไรมากมายอย่างไร

ประณีตอย่างไร สุขุม ละเอียก ประเสริฐอย่างไร ก็ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตน ของตน เพราะเหตุนี้^๕ จึงถือว่าโลกนี้ว่าง.

ที่นี้ ทำอย่างไรที่เรียกว่าจิตว่าง หมายความว่าจิตที่กำลังเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่นั้นแหละ; จิตนั้นไม่รู้ที่จะยึดถืออะไร มันจึงได้ว่างจากการยึดถือ และเป็นจิตว่าง คือจิตที่กำลังไม่ยึดถือ มีบาติในสัทธัมมปัชโชติกา ระบุไว้ชัดว่าเพราะว่าง จาก ระคะ โทสะ โมหะ ทั้งหลายจึงชื่อว่า “ว่าง”. จิตที่เห็นโลกเป็นของว่างนี้ ไม่มีทางที่จะปรุงเป็นราคะ โทสะ โมหะ แม้ในขณะที่ แม้ชั่วขณะ หรือแม้ตลอดกาลก็ตาม; ถ้าไม่ปรุงเป็นราคะ โทสะ โมหะ ก็เรียกว่า “ว่าง”.

ถ้าไม่ปรุงตลอดกาลก็ว่างตลอดกาล คือเป็นพระอรหันต์; ถ้าไม่ปรุงชั่วคราวชั่วครู่ ชั่วยาม ก็เป็นคนธรรมดา; ถ้าไม่ปรุง น้อยขึ้นไปอีกก็เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้น ๆ; แต่ในขณะที่ว่างนั้นไม่มีความทุกข์เหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ. ส่วนที่ว่างเอง เช่นนอนหลับนี้ มันไม่เกี่ยวกับการกระทำของเราไม่ต้องพูดถึง แต่ก็ต้องรู้สึกว่าเป็นเวลาที่ไม่มีความทุกข์เหมือนกัน. ฉะนั้น ว่างจากการยึดถือเมื่อไร ไม่มีทุกข์ เมื่อนั้น มีการยึดถือคือไม่ว่างเมื่อไร ก็มีทุกข์เมื่อนั้น, จิตไม่ว่างเพราะเห็นโลกนี้ มีอะไรนั้นยึดถือจึงได้ไปยึดเข้า. ถ้าจิตว่างก็เห็นว่าโลกนี้ว่าง ไม่มีอะไรที่จะไปยึดถือได้เลย.

ถ้าว่างถึงที่สุดเรียกว่าอะไร? ในปฏิสัมภิทามรรคมีข้อความว่า ว่างถึงที่สุดเรียกว่า นิพพาน. นิพพานเป็นอะไร? นิพพานเป็นสิ่งที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอมตธาตุ คือธาตุที่ไม่ตาย; คือความว่างจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเอง เพราะเมื่อไม่มีโมหะแล้ว จะไม่เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน; เมื่อไม่มีเป็นตัวเป็นตนแล้วก็ไม่มีการจะตาย ฉะนั้น ความว่างจากความยึดถือว่าตัวตนนั้นเอง คืออมตธรรมหรือนิพพาน.

พอใจในความว่างหรือพอใจในนิพพานนี้เรียกว่าอะไร? ความพอใจชนิดนี้เรียกว่า ธรรมราคะ ธรรมนันทิ ที่พึงแล้วน่าตกใจ; โดยใช้คำว่าราคะ และนันทิ เหมือนกัน แต่มันมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง คือพอใจด้วยวิชา ด้วยปัญญา ไม่ใช่พอใจด้วยอวิชา.

และว่า นิพพานกันต่อตายแล้ว หรือที่นี้ในชาตินี้? ถ้าถือตามหลักของพระพุทธเจ้าแล้วก็ว่านิพพานในชาตินี้ ในชาติปัจจุบันนี้; เพราะฉะนั้นนิพพานต่อตายแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไร; ยิ่งกว่านั้นยังมีคำว่า *ตถังคนิพพาน* หรือ*สันทิฏฐิกนิพพาน* ในลักษณะที่เป็นตัวอย่างหรือชิมลอง ในขณะที่มีจิตว่างจากการปรุงแต่งแผศเฉาของราคะ โทสะ โมหะ เมื่อนั้นเป็นนิพพานชิมลอง, และมีชื่อเรียกว่า *ตถังคนิพพาน*.

เนื่องจากคำนี้ไม่ค่อยแพร่หลาย ไม่ค่อยเอามาบอกมากล่าวกัน จึงไม่ค่อยมีใครรู้จัก; และที่กฎธรรมนิพพานนั้นก็คือ นิพพานในกฎธรรม; กฎธรรม คือ ความที่เห็นได้เองในชาตินี้ และระบุไปยังความรู้สึกเป็นสุขในขณะแห่งรูปฌานเป็นต้น.

และมีกล่าวไว้ชัดว่า ความสันราคะ โทสะ โมหะนี้ เป็น*สนทิฏฐิกิ* เป็น*อกาลิกิ* เป็น*เอหิภสฺสสิ* เป็น*โอปนยิกิ* เป็น*ปจฺจตฺตํ* *เวทิตพฺพิ* *วิญฺญูหิ*. นี้ล้วนแต่มีลักษณะชื่อว่า รู้สึกได้ในชาตินี้ ด้วยใจของตัวเองนี้ และถึงกับกล้าเรียกผู้อื่นให้มาดู; ฉะนั้น จึงมีความหมายว่า มีชีวิตอยู่ แล้วก็สามารถจะบรรลุนิพพานในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น *ตถังคนิพพาน* *ชั่วคราว*หรือ*ชิมลอง*; แล้วก็นิพพานโดยสมบูรณ์ คือ*สันนิเลส* เพราะว่าเมื่อร่างกายแตกหักทำลายตายไปแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไร ที่จะเป็นนิพพานขึ้นมา ไม่มีประโยชน์แก่ผู้ใด. พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไม่ได้สอน ไม่ได้แนะ ในเรื่องที่ไม่มีความประโยชน์แก่ผู้ใด.

ทีนี้มีหัวข้อต่อไปว่า สัตว์ไตรภพ นิพพานได้หรือไม่? นี้ก็มีพระบาลีที่กล่าวไว้ชัดว่า สัตว์ไตรภพที่ฝึกจนหมดพยศแล้ว เรียกว่า ปรินิพพุโต เหมือนกันคือปรินิพพานเหมือนกัน ทำนองเดียวกับคนที่หมดพยศคือกิเลส แล้วปรินิพพาน; แต่เนื่องจากคำว่านิพพานนี้ โดยเหตุหมายถึงไม่มีกิเลส โดยผลหมายถึงความสงบเย็น; ฉะนั้น เมื่อใดกิเลสไม่รบกวน และมีความสงบเย็นแล้ว เราถือว่าเป็นตถกนิพพาน; ฉะนั้น ทุกคนก็อาจจะรู้อารมณ์ของนิพพานในชีวิตประจำวันแต่ละวัน ๆ ก็ในขณะที่กิเลสไม่รบกวนและมีความเย็นสนิท แม้สักจิตใจหนึ่งก็ยังดี.

คำว่า “นิพพาน” นี้ ใช้ได้แม้กับวัตถุสิ่งของ เช่น ถ่านไฟแดง ๆ ร้อน ๆ พอเย็นลง ภาษาบาลีเรียกว่านิพพานเหมือนกัน ถ่านไฟก็นิพพานได้ สัตว์ไตรภพก็นิพพานได้ แล้วทำไมคนจะนิพพานไม่ได้.

อะไรเป็นสิ่งที่สูงสุดสำหรับมนุษย์? ก็ตอบว่า นิพพานนั่นเอง; เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นิพพานํ ปรมี วนฺตํ พุทฺธา ซึ่งแปลว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง. และนิพพานนี้ถึงถึงความไม่มีทุกข์ ความเย็นสนิท จึงไม่มีอะไรสูงสุดไปกว่านี้; แล้วก็หมดหัวข้อที่บรรยายในครั้งที่แล้วมา.

ทีนี้ขอให้ท่านสังเกตดูว่า ทั้งหมดนี้เป็นเพียงหัวข้ออันเป็นข้อ ๆ ไป มีความสำคัญมากน้อยอย่างไร; และตั้งอยู่ในลักษณะเป็นหัวข้อ พื้นฐานอย่างไร; หมายความว่า ถ้าเราไม่เข้าใจถูกต้องในหลักพื้นฐานเหล่านี้แล้ว ย่อมจะเป็นการยากอย่างยิ่ง ที่เราจะศึกษาพระพุทธศาสนาให้ถูกต้องให้สำเร็จประโยชน์; ฉะนั้น อาตมาจึงมุ่งแสดงในลักษณะที่เป็นหัวข้อพื้นฐานต่อไป.

๓๐. มีปัญหาต่อไปว่า เวลานี้ในโลกมีพระอรหันต์หรือไม่?

ข้อนี้ตอบได้ด้วยพระพุทธรักษา ในที่มณิกายมหาวรรค พระไตรปิฎกบาลี เล่ม ๑๐ หน้า ๑๗๖. ถ้าอาตมากล่าวถึงคำพระไตรปิฎกแล้ว ขอให้ถือเป็นฉบับบาลี ฉบับสยามรัฐ ปกเหลืองมีข้างแดงที่สัน. มีอยู่ว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ จักอยู่ โดยชอบไซ้ร้ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์”. นี่เป็นคำตรัสใกล้ ๆ ปรินิพพานอยู่ หยก ๆ แล้วในวันนั้นเอง “ส เจ เม ภิกขุ สมมา วิหเรยฺย” – ถ้าภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้ หิงอยู่ โดยชอบไซ้ร้ “อสุณฺโณ โลกิ อรหนเตหิ อสฺส” – โลกนี้ก็ไม่ว่าง จากพระอรหันต์.

ถ้าท่านมีข้อสงสัย หรือมีคำถามว่า *เดี๋ยวนี้มีพระอรหันต์หรือไม่?* ท่านอย่าตอบออกไปโดยส่วนเดียวว่ามีหรือไม่มี จะเป็นความผิดพลาดที่สุด. ท่านต้องตอบ เหมือนที่พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ว่า “ถ้าภิกษุเป็นอยู่โดยชอบ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์”.

ที่นี้ ปัญหาที่เหลืออยู่ที่ว่า *อย่างไรเรียกว่าอยู่โดยชอบ?*

ฟังดูแล้วมันง่ายเกินไป ว่าอยู่โดยชอบนี้ ที่จริงมันก็มีความหมายพิเศษ ของมัน; อยู่โดยชอบ คือว่าอยู่โดยวิธีที่กิเลสจะไม่ได้กินอาหาร หรืออยู่โดย วิธีที่กิเลสจะไม่ถูกปลุ่ร่งขึ้นมาตนเอง. เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรอีก นอกไปจากว่า อยู่ด้วยจิตที่ว่างตลอดไป, คือจิตที่มองเห็นโลกทั้งหมดโดยความเป็นของว่าง; และจิตไม่จับฉวยสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือของตน.

จะพูด จะคิด จะทำ จะชวนชวาย จะกิน จะใช้ จะสอย อะไรก็ตาม
ไม่มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดว่าเป็นตัวตนหรือของตน ; แต่ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ
ทำไปด้วยปัญญา ทำไปด้วยความรู้เท่าถึงการณ์. เป็นอยู่อย่างนี้ เรียกว่าเป็นอยู่ชอบ
คือเป็นอยู่ในลักษณะที่กิเลสไม่มีทางจะเกิด เมื่อกิเลสไม่มีทางที่จะได้อาหาร.

หรือถ้าจะกล่าวเป็นการระบุชื่อ ก็เช่นว่าอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่าง
ก็ได้เหมือนกัน ; เรียกว่าเป็นอยู่ชอบ. เพราะสิ่งที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ อันเป็นองค์ที่ ๑
ของอริยมรรคนั้น หมายถึงความรู้ ความเข้าใจ ความเห็นแจ้งที่ถูกต้องว่าไม่มีอะไร
ที่ควรยึดถือ. ฉะนั้น จึงทำให้การใส่ตน หรือการพูดจา หรือการอะไรต่างๆ เป็นไป
ในลักษณะที่ไม่ยึดถือทั้งนั้น เป็นอยู่ชอบอย่างนิกเลศศอม, ฝ่ายศอมลงไปเอง
และหมดสิ้นไป คือไม่มีทางที่จะเกิด ; ไม่มีความเคยชินในการที่จะเกิด มันก็เกิดไม่ได้.

สิ่งที่เรียกว่าอนุสัยนอนในสันดานนั้น เป็นเพียงความเคยชินเท่านั้น ;
แต่คนไม่รู้ก็คิดว่า กิเลสเป็นตัวเป็นตน กลายเป็น สัสสตทิฐิไปเลย. กิเลสเป็นตัว
เป็นตนนอนหนึ่งอยู่ในสันดานนี้ เป็นพวกสัสสตทิฐิ.

พวกที่มีความรู้ความเข้าใจตามหลักของพระพุทธเจ้าถือว่า สิ่งเหล่านี้จะเป็นตัว
เป็นตนไม่ได้ ; มันมีเหตุผล มันเกิดตามเหตุตามปัจจัย แต่ความที่เกิศจนเคยชิน
ชินยิ่งกว่าชิน ชินจนตายเป็นของมีประจำคล้ายๆ มีประจำอยู่ในสันดาน นี้ทำให้เข้าใจว่ามัน
นอนรออยู่ในสันดานตลอดเวลา. ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า สิ่งที่เรียกว่าอนุสัยนั้น เป็น
เพียงความเคยชิน ชินอย่างถึง ชินเหลือเกิน จึงได้ใช้คำว่าอนุสัย.

๓๑. บัญญัติต่อไปว่า เป็นพระอรหันต์ยากหรือง่าย?

นี่คนแทบทั้งหมด ตอบว่ายากเหลือแสน ไม่มีใครกล้าคิดกล้าพูดว่าง่าย, ^๕ขอให้ถือหลักที่ว่า อย่าตอบอะไรลงไปโดยส่วนเดียว; ผู้ใดตอบอะไรลงไปโดยส่วนเดียว เช่นตอบว่ามีหรือไม่มี ตอบว่าง่ายหรือยาก ลงไปส่วนเดียวอย่างนี้ไม่ถูก ไม่ใช่ผู้ที่ดำเนินตามพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่มีหลักแห่งเหตุ แห่งปัจจัย **ถ้าทำถูกหลัก** แห่งเหตุแห่งปัจจัยมันก็ง่าย; **ถ้าทำ ผิดหลัก** แห่งเหตุแห่งปัจจัย มัน ก็ยากเหลือแสนจริงเหมือนกัน.

ที่ความที่คนเราเคยชินแต่เรื่องกิเลส มันจึงยาก, มันจึงปรากฏเป็นของยาก ^๕ก็ต้องนึกถึงพระพุทธภาษิตที่ว่าอยู่โดยชอบเท่านั้น โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์, อยู่โดยชอบนี้ ^๕ไม่ยากไม่เหลือวิสัย; อยู่โดยอุบายที่ปีตล่อมกิเลสไว้ไม่ให้ได้อาหาร. เหมือนกับเราจะฆ่าเสือสักตัวหนึ่ง เราก็กินเนื้อไว้ไม่ให้กินอาหาร มันก็ตายเอง ไม่จำเป็นที่จะต้องเข้าไปเผชิญกับเสือให้เสือมันกัดมันข่วน อย่างนี้จึงเรียกว่าไม่เหลือวิสัย, นั่นแหละเป็นอุบายวิธีและอยู่ในลักษณะที่จะทำได้ เพราะฉะนั้น การเป็นพระอรหันต์นั้น จะว่ายากก็ไม่ยาก จะว่าง่ายก็ไม่ง่าย แล้วแต่ว่าทำถูกหรือทำผิดวิธี; แต่ถ้าถือตามพระพุทธภาษิตแล้วก็ไม่ยาก ให้อยู่โดยชอบ โลกก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์.

๓๒. ปัญหาที่ว่า เราจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่?

นี่ชอบถามกันมากเช่น บางคนสงสัยว่า เราอาจจะไม่รู้จักพระอรหันต์ที่กำลังมีอยู่ในโลกเวลานี้ก็มี; ถ้าถามอย่างนี้ ก็ถามว่าเราจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่, ถ้าเดินมา? ตอบว่า ถ้าถึงบทที่จะไม่รู้ หรือถึงคราวที่จะไม่รู้แล้ว แม้แต่พระอรหันต์เอง พระอรหันต์กันเอง ก็ไม่รู้จักกันว่าเป็นอรหันต์.

มีคำกล่าวใน *จุลลวรรคคฤทวน เล่มที่ ๒๕ หน้า ๑๕๘* ว่า *พระสารีบุตรไม่รู้* ว่าพระลกุณฏกัททียะ นี้เป็นพระอรหันต์; มัวพุทธธรรมเพื่อความเป็นพระอรหันต์ แก่พระลกุณฏกัททียะเรื่อย; นี่แสดงว่าพระสารีบุตรไม่รู้ ว่า พระลกุณฏกัททียะ เป็นพระอรหันต์.

ทีนี้ถ้าถึงคราวที่จะรู้แล้ว แม้พรหมในพรหมโลกที่ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่รู้ ว่าใครตายอย่างนิพพาน ใครตายอย่างไม่นิพพาน เป็นผู้พยากรณ์ได้; นี่มีข้อความใน *อังกุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๑๗*.

ฉะนั้น เมื่อถามว่าจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่? จำเป็นต้องตอบว่า **ไม่อาจ** จะรู้ได้ก็ได้; **รู้ได้ก็ได้** มันแล้วแต่กรณี; แม้เป็นพระอรหันต์กันเองก็ยังไม่รู้ก็มี; ดังนั้นไม่ควรจะกล่าวตอบโดยส่วนเดียวว่า รู้ได้หรือรู้ไม่ได้; เหมือนพวกอาจารย์ตามศาลาวัดที่ชอบพูดว่า รู้ได้บ้าง รู้ไม่ได้บ้าง.

๓๓. ที่นี้ปัญหาต่อไปว่า จะหาพบพระอรหันต์ได้ที่ไหนกัน ?

ก็ต้องหาพบพระอรหันต์ที่ความสันไปแห่งกิเลส ; อย่าไปมัวหาตามบ้า ตามวัด ตามถ้ำ ตามเขา ตามบ้าน ตามเมือง ตามสำนักวิปัสสนา. จงไปค้นหา พระอรหันต์ที่ความสันไปแห่งกิเลส ; จงพิสูจน์หรือว่าค้นคว้าหรือทดลองหรืออะไรก็ตาม ให้ความรู้ความสันไปแห่งกิเลส, ถ้าไม่มีทางก็ไม่ต้องค้นต้องหา รู้ของตัวเองก็แล้วกัน ; ถ้ามีความสันไปแห่งกิเลสก็เป็นพระอรหันต์, นี่เป็นหลักกลาง ๆ ที่สุดที่เราจะต้องถืออย่างนี้.

๓๔. พระอรหันต์เป็นฆราวาสไม่ได้ ใช่หรือไม่ ?

อย่าไปตอบโดยส่วนเดียวว่าได้หรือไม่ได้. จะต้องตอบว่า พระอรหันต์อยู่เหนือความเป็นฆราวาส และเหนือความเป็นบรรพชิตด้วย ; ฉะนั้น การที่พูดว่าเป็นพระอรหันต์แล้วต้องรีบออกบวชภายใน ๗ วัน มิฉะนั้นจะตาย นั่นเป็นคำพูดของคนอวดดีในชั้นหลัง ในอรรถา ในฎีกา ในอะไรก็ตามใจ.

พระอรหันต์ต้องอยู่เหนือความเป็นฆราวาส และเหนือความเป็นบรรพชิตเสมอ ; ไม่มีใครจับพระอรหันต์ใส่ลงไปในความเป็นฆราวาสได้ แต่อยู่เหนือความเป็นบรรพชิตด้วย. ฉะนั้น อย่าไปพูดเรื่องว่าพระอรหันต์อยู่บ้านเรือนได้หรือไม่ แม้จะจับให้อยู่ในบ้านเรือน จับใส่ลงไปในบ้านเรือน มันก็ทำให้พระอรหันต์เป็นคนครองเรือนไม่ได้ ; มันอยู่เหนือความเป็นฆราวาส เหนือความเป็นบรรพชิตอย่างนี้.

๓๕. ปัญหาที่ว่าทำไมผู้ฆ่าคนตายจึงเป็นพระอรหันต์?

นี้ตอบได้ง่ายทีเดียว เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า “คน” นั้นแหละ ต้องฆ่าเสียก่อน แล้วจึงจะเป็นพระอรหันต์ได้; ถ้าสิ่งที่เรียกว่าคนนั้นไม่ถูกฆ่าแล้ว ไม่มีทางที่จะเป็นพระอรหันต์ได้; จะต้องฆ่าความรู้สึกว่าคน ว่าตัว ว่าตน ว่าเรา ว่าเขา ว่าสัตว์ ว่าบุคคล เหล่านี้เสียก่อน, ไม่มีความรู้สึกยึดมั่นดอมนเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นตัว เป็นตน อีกต่อไป, นี้เรียกว่าฆ่าคนหรือฆ่าสิ่งที่เรียกว่าคนเสียได้ก็เป็นพระอรหันต์ทันที; ฉะนั้น จึงกล่าวว่าจะต้องฆ่าคนเสียก่อนจึงจะเป็นพระอรหันต์ได้.

บางทีท่านก็กล่าวไว้ในที่บางแห่ง ยิ่งไปกว่านี้ ต้องฆ่าบิณฑามารดาเสียก่อน จึงจะเป็นพระอรหันต์ได้; บิณฑามารดาก็คือกิเลสที่ปรุงแต่ง โดยเฉพาะเช่นอวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือกรรมอะไรเหล่านี้ ที่ตั้งอยู่ในฐานะเหมือนบิณฑามารดา; คือมันหลุดออกมา หลุดความรู้สึกว่าคนออกมา. ฉะนั้น ต้องฆ่ามันเสีย ก็ต้องฆ่าบิณฑามารดาของคนนั้นเสีย แล้วก็จะเป็นพระอรหันต์ได้.

แม้ในเรื่องพระองคุลิมาล; พระองคุลิมาล เป็นพระอรหันต์ เพราะฆ่าคนเสียได้ เมื่อได้ฟังคำว่าหยุดของพระพุทธเจ้า แล้วท่านฟังถูกว่าหยุดนั้นหมายความว่าอะไร.

คนเขลาๆ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าหยุดนั้นคือหยุดฆ่าคน หยุดวิ่งฆ่าคนเหมือนองคุลิมาล เรียกว่าหยุด ส่วนองคุลิมาลยังเที่ยวฆ่าคนอยู่ เรียกว่าไม่หยุด; อย่างนี้ไม่ถูก.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ฉันหยุดแล้ว คือฉันหยุดเป็นคนแล้ว หยุด
การเป็นคนเสียแล้ว. ที่นี้ พระองค์คูลีมาลก็ฟังดูว่าหยุดการเป็นคนเสียแล้ว และ
ท่านหยุดการเป็นคนเหมือนกัน. นี้ก็เรียกว่าพระองค์คูลีมาลฆ่าคนเสียได้ ฆ่าความรู้สึก
ว่าคนนั้นเสียได้ พระองค์คูลีมาลก็เป็นพระอรหันต์ตามพระพุทธเจ้า เนื่องด้วยการฆ่าคน
อย่างนี้เป็นต้น.

แม้แต่คำว่า “หยุด” เท่านั้นที่ฟังกันไม่ถูกเสียแล้ว แล้วฟังผิด แล้วอธิบายกัน
ผิด พุทฺถกันผิดสอนกันผิด มันก็ค้านกันเองอยู่ในตัว. ถ้าเพียงแต่หยุดเที่ยววิ่งไล่ฆ่าคน
หรือหยุดเดินนั้นจะเป็นพระอรหันต์ได้ นั้นก็น่าหัวเราะ; ฉะนั้น ต้องหยุดความเป็นคน
ฆ่าอุปาทาน ว่าบุคคลตัวตนเราเขาเสียได้ จึงจะเป็นพระอรหันต์. นี้เรียกว่า ฆ่าคน
แล้วก็จะ เป็นพระอรหันต์.

๓๖. ที่นี้เราจะดูสิ่งที่เป็นปัญหาปลีกย่อย
เพื่อจะช่วยให้เข้าใจปัญหาเหล่านี้ดีขึ้น
เช่นจะตั้งปัญหาถามว่า โลกนี้เต็มไปด้วยอะไร?

บางคนมองในลักษณะหนึ่งก็ตอบว่า โลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ เช่นว่า
ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป. อย่างนี้ก็เรียกว่า ถูก
เหมือนกันแต่ยังฟังยาก.

มันควรจะตอบอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกนี้เต็มไปด้วยสิ่งที่ว่าง;
โลกนี้ว่างไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนหรือเป็นคน. ฉะนั้น อย่าไปตีใจว่า เพียงแต่พูดว่า

โลกนี้มีแต่ทุกข์ทั้งนั้น ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ทุกข์นี้ ว่าเป็นคำพูดที่ถูกต้องแล้ว; มันถูกเหมือนกัน แต่ว่ามันมีทางกำจัดได้ เผลอเข้าก็ผิดได้ เพราะว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าไม่ไปยึดถือแล้ว ไม่เป็นทุกข์.

ขอให้ฟังให้ดีๆ โลกก็ตาม อะไรก็ตามที่รวมๆ กันแล้ว เรียกว่าโลก นั้นมันไม่ได้เป็นทุกข์, หรือเป็นทุกข์ต่อเมื่อเข้าไปยึดถือเข้าจึงจะเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือแล้วไม่มีความทุกข์; ฉะนั้น ไม่อาจจะพูดว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์หรือไม่เป็นทุกข์ พูดว่าชีวิตเป็นทุกข์นั้นพูดกัน ง่าย ๆ ไปทีก่อน.

ชีวิตถูกยึดถือจึงจะเป็นทุกข์ ชีวิตไม่ถูกยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้นชีวิตนี้มีแก่นสาร; ไม่ใช่ไม่มีแก่นสาร ชอบพูดกันว่า ชีวิตนี้ไม่มีแก่นสารนั้นก็เพราะไม่รู้จักทำให้มีแก่นสาร.

ถ้ารู้จักใช้ชีวิตนี้เป็นเครื่องช่วยให้รู้เรื่องโลก เรื่องเหตุให้เกิดโลก, เรื่องความดับสนิทของโลก, เรื่องวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของโลก, แล้วชีวิตนี้มีแก่นสาร คือ เป็นที่ตั้งแห่งการศึกษา เป็นที่ตั้งแห่งการประพฤติปฏิบัติจนกระทั่งได้ผลแห่งการปฏิบัติ และเป็นที่ตั้งแห่งการรู้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ ก็อินพพาน; ฉะนั้น ถ้าวชีวิตนี้เป็นแก่นสาร แต่ไม่มีแก่นสารอะไรสำหรับคนโง่เขลา ซึ่งไม่รู้จักใช้มัน.

โลกนี้เต็มไปด้วยอะไร? มองในแง่หนึ่งก็ว่า เต็มไปด้วยความทุกข์ หรือเป็นทุกข์เท่านั้น; แต่มองในแง่หนึ่งที่สูงขึ้นไปก็ว่าไม่ได้เป็นอะไร. อย่างจะพูดว่ามีแต่สิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไป ง่ายๆ นั้นก็เหมือนกัน; ต่อเมื่อไปยึดถือเข้ามันจึงจะเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือมันก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไปของมันเองอยู่เรื่อยไป.

ฉะนั้น เราต้องถือว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่ได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ หรือเป็นสุข. เบญจขันธ์ที่บริสุทธ์ของพระอรหันต์ ไม่กล่าวว่าเป็นทุกข์ ไม่มีใคร กล่าวว่าเป็นทุกข์ มีแต่การไหลเวียนเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัยส่วนของเบญจขันธ์.

โลกนี้เต็มไปด้วยอะไร? เต็มไปด้วยสิ่งที่ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป; ยึดถือเข้่าเป็นทุกข์ ไม่มียึดถือไม่เป็นทุกข์.

๓๗. ถามว่า บุญอย่างไหนมีผลน้อย บุญอย่างไหนมีผลมาก?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า บุญที่เป็นโอปธิกะ มีค่าไม่ได้เสียที่ ๑๖ สิบหก ครั้งของการเจริญเมตตา.

บุญที่เป็นโอปธิกะ คือทำบุญเอาหน้า ทำบุญแลกวิมาน ทำบุญแลกสวรรค์ ทำบุญเพื่อเกิดสวย เกิดรวย; ทำบุญเพื่อได้ความสุขทางกามาวจรอย่างนี้ บุญนี้เป็น โอปธิกะ คือประกอบอยู่ด้วยอุปธิ, อุปธิแปลว่ายึดมั่นถือมั่น. บุญที่ประกอบด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้นบุญเหมือนกัน แต่มีค่าไม่ได้ส่วนที่ ๑๖ สิบหกครั้ง ของการเจริญเมตตา.

การเจริญเมตตา^{นี้} ก็มันไม่เห็นแก่ตัวตน มันเห็นแก่ผู้อื่น มีความรัก ผู้อื่นเป็นสากล; เจริญเมตตา บุญที่เป็นการเจริญเมตตา บุญเกิดจากการเจริญเมตตา ^{นี้}เป็นบุญที่มาก; บุญโอปธิกะ^{นั้น} ไม่ได้ส่วนที่ ๑๖ แบ่งกันสิบหกครั้ง ของการเจริญเมตตา.

ขอได้ทราบภาษาบาลีใช้จำนวนอย่างนี้เสมอไป เมื่อจะเปรียบเทียบอะไรที่มันผิดกันมากนัก ส่วนที่ ๑๖ แห่งการแบ่ง ๑๖ ครั้ง เช่นว่า เรามีอะไรอย่างหนึ่ง แบ่งออก ๑๖ ส่วนก่อนแล้วเอามาส่วนหนึ่ง ส่วนนั้นแบ่งออก ๑๖ ส่วนอีกที แล้วเอามาส่วนหนึ่ง แล้วส่วนนั้นแบ่ง ๑๖ ส่วนอีกทีหนึ่ง แล้วก็เอามาแบ่งที่อีก ทำอย่างนี้เรื่อยไป ๆ ครบ ๑๖ ครั้ง ส่วนที่ ๑๖ แห่งการแบ่ง ๑๖ ครั้ง บุญที่เป็นอุปถัมภ์เทียบแล้วไม่ได้ส่วนที่ ๑๖ แห่งการแบ่ง ๑๖ ครั้ง ของสิ่งที่เรียกว่าเมตตา; อิติวุตตกะ เล่มที่ ๒๕ หน้า ๒๔๔ ผู้ที่สนใจในเรื่องบุญลองไปศึกษา.

๓๘. ทินว่า บุญมากอยู่ที่ไหน ?

มีภาษาบาลีในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๔๐๖ ว่า เจริญนิจจสัญญา; เจริญนิจจสัญญาชั่วเวลาคืนวันที่เดียว เจริญสำเร็จชั่วเวลา ส ๕ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ผลคือมีบุญมากกว่าเลี้ยงพระสงฆ์ทั้งหมด และมีพระพุทธเจ้าเอง เป็นประมุข.

หมายความว่า ถ้าเราสามารถนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา มารวมทั้งพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วเลี้ยงอาหาร ก็ยังได้บุญไม่เท่ากับเจริญ นิจจสัญญาสำเร็จชั่วเวลาคืนวันมี น้ช้อแรกที่สุด.

จงศุความบริสุทธิ์ใจของพระพุทธเจ้าที่ท่านกล่าวมาอย่างนี้ น้เป็นพระพุทธ- ภาษิตที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฏกอย่างนี้. ทินเราก็มองเห็นเป็นช้อแรกว่า แหม ! พระพุทธเจ้านั้นน่าเลื่อมใสยิ่งกว่าน่าเลื่อมใส จนไม่รู้จะเลื่อมใสอย่างไร เพราะท่านมีความ

บริสุทธิ์ใจ จนถึงกล่าวออกมาอย่างนี้ ด้วยเอาพระองค์เองเข้าไปเป็นเครื่องวัด เครื่องเทียบ. ฉะนั้นในคำว่า มหากุศลนั้นแหละระวังให้ดี ๆ มหากุศลของบางคนตาม ศาลาวัด มันเป็นเรื่องคามาวจร มหากุศลที่แท้จริงควรจะเป็นอย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า เจริญอุบาสกสัญญาลक्षणัมมือเดียว ยิ่งดีกว่าการเลี้ยงพระแบบนั้น.

๓๙. ที่นี้ ถ้ามีปัญหาถามว่า สุกติอยู่ที่ไหน? ไปสุกติก้นที่ไหน?

มีข้อความที่เป็นพุทธภาษิตในอติวุตตะกะอีกเหมือนกัน เล่ม ๒๕ หน้า ๒๘๕ กล่าวถึงเรื่องเทวดาจะตาย คือ เทวดาจะจุติสิ้นอายุแล้วจะตาย ต้องการจะไปสุคติ ค้นหาว่าจะไปสุคติที่ไหน. ในที่สุกติก้นกลางว่า สุกติอยู่ที่มนุษย์โลก เทวดาทั้งหลายก็อนุโมทนา ว่า ขอให้สำเร็จตามความต้องการไปสุคติที่มนุษย์โลก.

คำว่า สุกติที่มนุษย์โลกนี้ ก็หมายความว่า ในโลกมนุษย์นี้มันมีภาวะแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นได้ง่ายกว่าในเทวโลก. ในมนุษย์โลกมีพระพุทธเจ้า ในมนุษย์โลกมีพระอรหันต์ มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สมบูรณ์. ในเทวโลกคงแห่งกามารมณ์นั้น ไม่มีสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงมาสุคติที่มนุษย์โลก แล้วเทวดาทั้งหลายก็อนุโมทนามันเป็นการใหญ่.

นี่มันน่าหัวที่ว่า มนุษย์ที่นี้ต้องการจะไปสุคติที่เทวโลก ของใครคิด ของใครถูกอย่างไร? ก็ขอให้พิจารณาดู ว่าสุคติที่แท้จริงมันอยู่ที่ไหน และคนที่ลงทุนทำบุญให้ทาน ขยายบ้านชาวเรือนไปสร้างอะไรที่วัด ต้องการสวรรค์วิมานในชาติหน้าในเทวโลก เพื่อสุคติมันเป็นอย่างไร.

๔๐. ที่นี้ต่อไปถึงสิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์ มีปัญหาที่จะตั้งขึ้นมาว่า สิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์นั้นน่าสนใจเพียงไร ?

จะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ฤทธิ์” ก่อนคำว่าฤทธิ์นั้นคือ อิทธิในบาลี สันสกฤต เป็นฤทธิ์ นี้ที่แรกทีเดียวก็เป็นคำธรรมชา, เป็นคำธรรมชาที่เสด็จถึงสิ่งที่มีสมรรถภาพ ช่วยให้เกิดความสำเร็จ ตามธรรมชาทั่ว ๆ ไป. สิ่งใดมีสมรรถภาพช่วยให้เกิดความสำเร็จ สิ่งนั้นเรียกว่าฤทธิ์.

ที่นี้ต่อมามันขยายขึ้นไป ถึงความสำเร็จในทางน้อศจรรย เป็นปาฏิหาริย จนกระทั่งไปพบฤทธิ์ชนิดเป็นเรื่องของนามธรรมล้วน ๆ ขึ้นมา; เพราะว่าเมื่อเป็นนามธรรม มันมีทางที่จะปรุงแต่ง หรือปรับปรุงให้มันไปได้ไกล ให้มีความน้อศจรรย ได้ไกลกว่าเรื่องที่เป็นวัตถุ.

เหมือนอย่างว่าเรามีเครื่องทุ่นแรง สมัยนี้เรามีรถแทรกเตอร์ทำงานพักเดียว ก็ทำถนนได้มากมาย มันก็เรียกว่าฤทธิ์เหมือนกัน; แต่มันเรื่องทางวัตถุ คือความน้อศจรรย มันเป็นอีกอย่างหนึ่ง.

ที่นี้ เรื่องทางจิตใจ ทางนามธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุนี้ มันก็เป็นไปแต่ในทางจิตใจ ผูกกันจนสามารถทำให้ผู้อื่นรู้สึกได้ ตามที่ผู้แสดงฤทธิ์ต้องการให้รู้สึก : จนสามารถบังคับให้เขาได้เห็นภาพด้วยตาเหมือนที่เราต้องการให้เห็น, ให้เขาได้ยินเสียงด้วยหูประจักษ์ชัดเหมือนที่ต้องการให้ได้ยิน, ให้เขาได้กลิ่นทางจมูกเหมือนที่เราต้องการ

ให้เขาได้กลิ่น, ต้องการให้เขารู้สึกที่ลิ้นหรือกินเข้าไปนี่เหมือนกับรู้สึกทางลิ้นจริงๆ, สัมผัสทางผิวหนังนี่มวลกระดูกอะไร ก็ให้รู้สึกเหมือนกัน กระทั่งให้รู้สึกในทางจิตใจ ให้กลัว ให้รัก ให้อะไรก็ได้ โดยที่ผู้นั้นไม่รู้สีก้าว.

ฤทธิ์สำเร็จประโยชน์อย่างยิ่ง นำอัครธรรมอย่างยิ่งเพราะบังคับให้เห็นตามได้. แต่เรื่องทางจิตใจอย่างนี้ไม่สำเร็จเป็นวัตถุ เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเนรมิตวัตถุแท้ๆ ขึ้นมาสำหรับใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้; เช่นว่าจะเนรมิตกุฏิ วิหารอยู่เอง, จะเนรมิตข้าวปลาอาหารขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ ไม่ต้องเคื้อคร้ออย่างนี้ก็เป็นไปได้.

มันเป็นได้ชั่วเวลาที่แสดงฤทธิ์เท่านั้น สิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่หรือรู้สึกอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏ; ฉะนั้น จึงไม่สามารถที่จะสร้างกุฏิวิหารอยู่เอง. ต้องมีกฤตยาสรางกายเป็นพระเซตวัน, เป็นเวฬุวัน เป็นอะไรก็สุดแท้. และบางคราวพระพุทธเจ้าก็ขออาหารเพราะถูกทุกข์ภัย ต้องฉันข้าวตากเลี้ยงม้า วันละพายมือ อย่างก็มี. มีในพระไตรปิฎกเล่มแรกเป็ตตุ ทอนวินัยปิฎก. นี้ก็แปลว่า เรื่องทางวัตถุกับเรื่องทางจิตใจนั้นมันคนละเรื่อง สามารถจะแสดงฤทธิ์ได้ด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย.

พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องฤทธิ์ทางจิตใจ แต่ทรงขบะแวงที่จะแสดงฤทธิ์ในทางจิตใจนั้น เพราะเป็นมายาเท่านั้นเอง; ฉะนั้น จึงห้ามมิให้ภิกษุแสดง และพระองค์ก็ไม่ทรงแสดง. เราไม่พบในบาลีพระไตรปิฎก ว่าพระพุทธเจ้าแสดงฤทธิ์ แต่พบในอรรถกถา เช่นอรรถกถาธรรมบท และหนังสือรุ่นหลัง มีพระพุทธเจ้าแสดงฤทธิ์ เราจึงไม่ค่อยจะเชื่อ คือว่าเราไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปวินิจฉัยเรื่องนี้ว่าจริงหรือไม่จริง.

ที่^{๕๕}พระพุทฺธเจ้าครัส ว่าฤทธิ์ต่าง ๆ ที่แสดงกันด้วยอิทธิวิธึ เหาะเหินหายตัว หรือนิรมิตนั้น นิรมิตนี้, มีหุทิพย์ตาทิพย์อะไรเหล่านั้นทั้งหมด; ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นฤทธิ์ ชนิดที่เป็น*สาสวาอุปริกา*, *สาสวา*คือ*ประกอบด้วยอาสวะ*; หมายความว่า ต้องทำ ด้วยจิตที่มั่นคงมณเฑอมน หรือเป็นไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น อย่างนี้เรียกว่า*สาสวา อุปริกา* นี้ก็*เป็นไปเพื่ออุปริ* เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นไปกับด้วยอุปริ; *อุปริแปลว่าความ ยึดมั่นถือมั่น* เป็นฤทธิ์ที่เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น กระทำด้วยจิตที่ยึดมั่นถือมั่น ฤทธิ์ประเภทนี้เป็น*สาสวา* เป็น*อุปริกา*.

ที่^{๕๖}ขอให้สนใจ ฤทธิ์ประเภทที่สอง; ที่เรียกว่า *อนาสวา อนุปริกา* นั้น คือการบังคับจิตของตนเองได้ตามประสงค์. โดยเฉพาะอย่างยิ่งยกตัวอย่างว่า ในเรื่องปฏิกุศล ให้เห็นสิ่งปฏิกุศลโดยความเป็นปฏิกุศล เห็นสิ่งไม่ปฏิกุศลโดยความเป็นปฏิกุศล เห็นทั้งหมดโดยความเป็นปฏิกุศล เห็นทั้งหมดโดยความเป็นไม่ปฏิกุศล เห็นทั้งหมดโดยไม่มีอะไรเลย โดยไม่เป็นทั้งปฏิกุศลและทั้งไม่ปฏิกุศล.

นี่ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงว่า สามารถบังคับจิตใจได้สำเร็จ จนกระทั่ง มีสติสัมปชัญญะและอุเบกขาอยู่ได้ในที่เฉพาะหน้าแห่งอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่มาปรุงแต่งจิต; มีสติสัมปชัญญะ มีอุเบกขาอยู่ได้ นี่คือฤทธิ์ และเป็นฤทธิ์ ประเภท *อนาสวา-ไม่มีอาสวะ* *อนุปริกา-ไม่มีอุปริ* ไม่เศร้าหมอง ไม่ยึดมั่น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น.

สิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์ มีอยู่อย่างไร และนำเสนอใจอย่างไร. ถ้าเปรียบเทียบกัน อีกอย่างหนึ่งว่า อันฤทธิ์นี้จะแสดงจริง ๆ เพื่อให้เกิด*อิทธิปาฏิหาริย์* ประเภท*สาสวา อุปริกา*นั้นก็ยังทำยาก มีการปฏิบัติมากเป็น system ใหญ่ *ทำได้แต่เพียงบางคนไม่กี่คน*

นี้เรียกว่า กระทำได้จริง. ชนิดที่ไม่ทำได้จริงก็เป็นเรื่องหลอกลวง เล่นกลได้สนิท เป็นพวกมายาวิ ก็มีอยู่พวกหนึ่งเหมือนกัน.

ในบาลีก็มีกล่าวถึง *มนต์ชื่อ มณิกา* อะไรต่าง ๆ เช่นนี้เป็นพวกเล่นกล แสดงปรากฏการณ์ได้เหมือนกับฤทธิ์จริง ๆ เหมือนกันก็มี; แต่ล้วนแต่ฝึกยากลำบากทั้งนั้น. ส่วนฤทธิ์ที่เป็นอนาสา อนุปธิกา กลับอยู่ในวิสัยที่คนทุกคนควรจะทำให้. มันนำคิดไปในส่วนนี้.

ที่นี้เราไปสนใจในฤทธิ์ส่วนที่ไม่อาจจะทำได้. ฤทธิ์ส่วนที่ควรจะทำให้ และมีประโยชน์ที่สุดเรากลับไม่สนใจ; แต่เราก็มองชอบในสิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์อยู่ดี. นี้ขอให้คิดกันเสียใหม่.

๔๑. ที่นี้จะได้กล่าวถึงหัวข้อที่ว่า สุข ทุกข์ เกิดมาจากอะไร หรือ ความทุกข์เกิดมาจากอะไร ?

มักจะพูดกันว่าสุขทุกข์ เกิดมาจากกรรมหนหลัง นี้เป็นคำตอบที่ถูกต้องที่สุด เพราะว่าทุกข์เป็นสิ่งที่มาจากเหตุจากปัจจัย. ที่นี้เหตุปัจจัยนี้มีหลายแบบหลายชนิดหลายอย่าง; อวิชชาก็เป็นเหตุ ตัณหาก็เป็นเหตุ อุปาทานก็เป็นเหตุ กรรมก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัยด้วยกันได้ทั้งนั้น.

ที่ว่ามาจากกรรมนี้ มันน่าจะนึกถึงกรรมใหม่ๆ ในปัจจุบันชาตินี้ นึกถึง อวิชา ตัดหา อุปาทานใหม่ๆ ในปัจจุบันชาตินี้ ว่าเป็นตัวการแห่งทุกข์ เป็นตัวเหตุ ให้เกิดทุกข์ ก็จะต้องนึกว่ากรรมเก่าอันสุกรรมใหม่ไม่ได้; เพราะว่าเราสามารถสร้าง กรรมใหม่คือกรรมที่สาม เพื่อเลิกล้างกรรมเก่าเสีย เพราะว่ากรรมเก่าอันมีแต่กรรมที่ กรรมชั่ว เท่านั้นเอง ไม่มีกรรมอะไรมากกว่านั้น.

ที่^{๕๗}เป็นกรรมใหม่ นี้เรามีกรรมที่สาม คืออริยมรรค; เมื่อเราทำขึ้นมา มันระงับกรรมที่ ๑ ที่ ๒. ถ้าทำถึงที่สุด คือหมกทกิเลสแล้ว กรรมใหม่คืออริยมรรค^๕ ก็ระงับกรรมเก่าทั้ง๒ ๕๗ ๕๖ เสียได้; ฉะนั้น จึงเรียกว่ากรรมเก่าอันมีสุกรรมใหม่ไม่ได้; เพราะกรรมใหม่มันเป็นกรรมที่สาม ส่วนกรรมเก่าเป็นเพียงกรรมที่ ๑ และที่ ๒ เท่านั้น. ฉะนั้น เราจงสนใจในสิ่งที่เรียกว่า อริยมรรค อย่างที่โตกกล่าวมาที่แรก ว่าถ้าปฏิบัติตาม ธรรมคาเป็นอย่างไร ถ้าปฏิบัติตามทางลัดเป็นอย่างไร.

....

ปฏิบัติตามทางลัดก็คือ ตรงไปยังการพิจารณาเพื่อทำลายความยึดมั่น ว่าตัวตนว่าของตน กรรมนั้นแหละจะเป็นกรรมใหม่ทรงแรงที่สุด ที่เกิดขึ้นแล้ว จะคมกริบ สามารถจะทำลายกรรมเก่าที่มากมายยืดยาวได้.

ความทุกข์มันเกิดมาจากกรรมใหม่ๆ คือ อวิชา ตัดหา อุปาทานใหม่ๆ ทยกๆ วนัน^๕ ที่เกิดขึ้นเพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส เมื่อวาน เมื่อวานขึ้น^๕ หนึ่งเอง; ฉะนั้น เราก็ต้องสร้างกรรมใหม่ทยกๆ เหมือนกัน มาทำลายมันถึงจะได้.

ไปมัวหลงว่าเป็นกรรมเก่า แล้วกรรมเก่ามันก็มีเหตุของมันที่จะถอยหลังจาก นั้นไปอีก แล้วจะไปตัดมันได้อย่างไร. ฉะนั้น จึงสู้มารู้เรื่องกรรมใหม่ คือกรรมที่สาม^๕

ไม่ได้: จะระงับกรรมเก่าเสียได้สิ้นเชิง. เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาถามว่า เราจะดับทุกข์ที่ไหน ?

เราไม่ดับทุกข์ที่วัด ที่ป่า ที่บ้าน ที่ภูเขา; ต้องดับทุกข์ที่เหตุของความทุกข์นั่นเอง. ฉะนั้น เราจึงต้องพิจารณาให้รู้ว่า ความทุกข์ที่เกิดอยู่แก่เราเป็นประจำวันนี้ คืออย่างไร, มาจากเหตุอะไร; แล้วก็ตัดต้นเหตุนั้นโดยเฉพาะ.

ส่วนทุกข์นั้นแล้วไปแต่หลังเมื่อวานนี้ มันจะมาก็ไม่ได้ มันเลิกกันไปแล้ว; แต่ทุกข์ที่มันจะเกิดวันนี้หรือเวลานี้ มันมีปัญหา. ทุกข์พຸ່ງนี้ ก็ยังไม่มีปัญหา เพราะว่ามันยังไม่เกิดก็ไม่มีปัญหาอะไรนัก; แต่ทุกข์ที่กำลังเกิดอยู่ขณะนี้ จะต้องดับ.

ทุกข์นั้นจะดับที่ไหน ? ก็ต้องดับที่เหตุของมัน. ฉะนั้น ต้องศึกษาจนให้รู้ว่า ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ขันธ์๕ว่าความทุกข์แล้วเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น.** ความเกิดความแก่ความตาย เป็นทุกข์นี้ พุศโดยโหวทที่กำกวมเข้าใจผิด.

ความเกิดไม่เป็นทุกข์ ความแก่ไม่เป็นทุกข์ ความตายไม่เป็นทุกข์; ถ้าหากว่าไม่ยึดมั่นว่า ความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความตายของเรา. เดียวนี้ เรามันยึดมั่นพร้อมเสร็จกันไปในตัวความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นว่าของเรา. **ถ้าไม่ยึดมั่นไม่เป็นทุกข์** มันเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงของสังขารเท่านั้นเอง.

สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความเกิด, สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความแก่, สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความตายเป็นต้น; แต่เราไม่เห็นเป็นสังขารเปลี่ยนแปลง เราเห็นเป็นตัวความเกิด และยังว่าความเกิดของเราด้วยความแก่ของเราด้วย ความตายของเราด้วย.

นี่มันเป็นมายาหลายขั้วหลายซ้อน เพราะว่าตัวเราก็เป็นมายาแล้ว, แล้วก็เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังขารว่าความเกิดขึ้นเป็นมายาอีก, เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังขารว่า ความแก่ก็เป็นมายาอีก; ไม่เห็นว่าเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของสังขาร.

พอเห็นเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ความเกิด ความแก่ ความตายก็หายไป พร้อมกับที่ “ตัวเรา” ก็หายไป คือไม่มีตัวเรา; ฉะนั้น อากาโรอย่างนั้นไม่เป็นทุกข์.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์; คนจำนวนมากที่สุดหรือแทบทั้งหมดเข้าใจผิด ชีระบุไปที่อาการเกิด อาการแก่ อาการตาย เป็นตัวทุกข์. อธิบายกันไม่ได้ ก็มี, อธิบายอ้อมอ้อมอ้อแอ้ไปอย่างนั้นอย่างนั้น ก็มี; เพราะลึกลับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.* ตอนสุดท้ายเมื่อได้กล่าวอย่างนั้นหมดแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสสรุปว่า *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา – โดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์* ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์.

เบญจขันธ์ คือร่างกายจิตใจนี้ที่รวมเรียกว่าคน ๆ หนึ่ง ถ้ามีอุปาทานในสิ่งใดอยู่ว่าเรา ว่าของเรา **เบญจขันธ์นั้นเป็นตัวทุกข์.** มันหนักอยู่ที่เบญจขันธ์นั้น, มันทุกข์ขันธ์ที่เบญจขันธ์นั้น, มันเร้าร้อนอยู่ในเบญจขันธ์นั้น; ฉะนั้น จึงว่าเบญจขันธ์ที่กำลังประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์.

ที่สมมุติว่าเบญจขันธ์นั้นอยู่ในสภาพที่เรียกว่าความแก่ แต่ถ้าจิตใจมันไม่ยึดถือว่าความแก่ และไม่ยึดถือว่าความแก่ของเรา มันก็ไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้น

จิตใจที่เห็นว่า รูปก็ว่าง เวณาก็ว่าง สัญญาก็ว่าง สังขารก็ว่าง วิญญาณก็ว่าง อากาศ
ปรุ่่งแต่่งไหลเวียนก็ว่าง อะไรก็ว่าง มันไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์ได้. ^๕นี่คือเบญจขันธ์
บริสุทธ์, เบญจขันธ์ที่ไม่ประกอบไปด้วยอุปาทาน เช่นเบญจขันธ์ของพระอรหันต์
ที่เราสมมุติเรียกว่าเป็นเบญจขันธ์ของพระอรหันต์.

ที่จริงพระอรหันต์จะเป็นเจ้าของเบญจขันธ์ไม่ได้; แต่เราเพิ่งเล็งถึงว่า
ขันธ์ ทั้ง ๕ กำลังเป็นที่รองรับคุณธรรมแห่งความเป็นพระอรหันต์ แล้วจิตใจชนิดนั้นไม่
ได้ยึดขันธ์ส่วนไหนว่าเป็นของเรา, โดยสมมุติเรียกว่าเป็นเบญจขันธ์อันบริสุทธ์ ของ
พระอรหันต์. ฉะนั้น จึงว่า ^๕ดับทุกข์ที่ไหน? ^๕ต้องดับที่เหตุของความทุกข์ คือ
ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง.

ทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นในเงินทอง ก็ต้องดับที่ความยึดมั่นถือมั่นนั้น, ทุกข์
เพราะความยึดมั่นถือมั่นในอำนาจวาสนา เกียรติยศ ชื่อเสียง ก็ต้องดับที่ความยึดมั่น ถือ
มั่นนั้น; แล้วเงินทองอำนาจวาสนาก็ไม่เป็นทุกข์เอง. ฉะนั้น รวมความว่า เหตุเกิด
ที่ไหนให้ดับที่นั่น. ภาษานักธรรมโบราณเขาว่า ^๕ขึ้นทางไหนให้ลงทางนั้น, ^๕ขึ้นไป
ทางไหนก็ให้มันลงไปทางนั้น.

๔๒. ^๕อยากจะกล่าวถึงปัญหาในข้อต่อไปว่า
^๕ที่เรียกว่ารูจริงรูจริงนั้น ^๕ต้องรูถึงขนาดไหน?

ขอท้าเตือนขอร้องนักศึกษาและนิสิตโดยเฉพาะว่า ^๕จงฟังคำของพระ-
พุทธเจ้า ที่อาตมาจะนำมากล่าวให้ฟัง ว่า ^๕ที่ว่ารูจริงนั้นแหละ ^๕ต้องรูถึงขนาดไหน เรา

จะรู้อะไรในสิ่งใด พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าต้องรู้ในลักษณะ ๕ อย่างนี้ โดยตั้งปัญหาเกี่ยวกับสิ่งนั้นว่า : -

๑. สิ่งนั้นมีลักษณะอย่างไร, มีลักษณะหรือมีปรากฏการณ์อย่างไร.
๒. สิ่งนั้นมันเกิดมาจากอะไร.
๓. อัสสาหะ คือ ความอหวั่นของสิ่งนั้น ความอหวั่น ความมีเสน่ห์ของสิ่งนั้น คืออะไร.
๔. อาทีนวะ คือ โทษอันร้ายกาจ พิษสง อันร้ายกาจเลวทรามที่มันซ่อนไว้คืออะไร.
๕. นิสสรณะ คือ อุบายที่เราจะเอาพระมันได้คืออะไร, อุบายเป็นเครื่องออกไปไต่จากอำนาจของสิ่งเหล่านี้ คืออะไร.

สรุปอันแรกคือ ลักษณะ มันอย่างไร. อันที่ ๒ คือ สมุทัย ที่เกิดของมันคืออะไร. อันที่ ๓ อัสสาหะ คือเสน่ห์ของมันเป็นอย่างไร. อันที่ ๔ อาทีนวะ คือพิษสงของมันร้ายกาจเป็นอย่างไร. นิสสรณะ อุบายที่จะออกไปจากอำนาจของสิ่งเหล่านี้คืออะไร. รวมเป็น ๕ อย่าง.

ถ้าท่านศึกษาสิ่งใด ในลักษณะเหล่านี้ แล้วท่านจะชนะสิ่งเหล่านี้. เดียวนี้เราศึกษากันถึงชั้นมหาวิทยาลัย หรือบรมมหาวิทยาลัย หรืออะไรก็ตามใจ ไม่ศึกษาไปในลักษณะเหล่านี้ จึงพ่ายแพ้แก่สิ่งเหล่านี้ กล่าวคือโลก; ถ้าเราศึกษาโลกในลักษณะ ๕ ประการนี้แล้วก็ไม่มีความพ่ายแพ้แก่โลก. ฉะนั้น จงระวังให้ดีกว่า สถาบันการศึกษาในโลกนี้ ศึกษาไปทำไมกัน? ศึกษาเพื่อประโยชน์อะไรในที่สุด?.

ถ้าศึกษาเพื่อจะสร้างสันติภาพให้แก่โลกแล้ว จงระวังให้ดี มันจะไม่สำเร็จ
ประโยชน์อะไรเลย ถ้าไม่ศึกษาตามหลักของพระอรหันต์และของพระพุทธเจ้าอย่าง
ที่กล่าวมานี้.

สิ่งที่เรียกว่า อัสสาทะ^๕นี้จะไม่เคยได้ยินกันนัก; แต่มันมีมากเต็มไปหมด
ในพระไตรปิฎก. อัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ๓ คำนี้ ไม่ค่อยมาปรากฏแก่สายตา
หรือแก่หูของพวกเรานัก; แต่ขอให้จำว่า^๕เป็นคำที่มีมากในพระไตรปิฎก. ในเมื่อ
พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้รู้อะไร ๆ เมื่อสอนหรือเมื่อเตือนให้รู้อะไร ๆ ท่านสอนอย่าง^๕.

บางที่ท่านลัดเอาแต่สามอย่างข้างปลายว่า อัสสาทะ เสน่ห์ของมันเป็น
อย่างไร, อาทีนวะ พิศสงของมันเป็นอย่างไร, สิ่งนั้น มีทั้งเสน่ห์และมีทั้งพิศสง
นิสสรณะ อุบายฉลาดเอาชนะมันได้เป็นอย่างไร.

อย่างว่าเหยื่อ มีเบ็ดหุ้มเหยื่อแขวนไว้; ที่นั่นมันมีอัสสาทะ คือความ
เป็นเหยื่อที่น่ากินทั้งล่อปลาให้กิน ส่วนนี้เรียกว่า อัสสาทะ — ความเป็นเหยื่อของมัน.
เบ็ดนั้นคือตัวอาทีนวะ คือพิศสงโทษอันร้ายกาจที่มันซ่อนอยู่ข้างในเหยื่อ. ที่^๕
นิสสรณะ อุบายที่จะชนะนี้ ปลาตัวนั้นต้องมึนงงกินเหยื่อโดยไม่คิดเบ็ด; สิ่ง^๕
เรียกว่าเหยื่อก็กลายเป็นอาหารไป ไม่มีความหมายเป็นเหยื่ออีกต่อไป มีความหมายเป็น
อาหารที่ปลาตัวนั้นได้กินเข้าไปสบายแล้วก็ไม่ต้องติดเบ็ดด้วย. ฉะนั้น เราจึงดูโลกนี้ใน
ลักษณะอย่าง^๕เสมอไป.

โลกนี้เหลือมหนังมันมีอัสสาทะ คือเหยื่อที่ล่อให้คนหลง, หลงไม่สว่าง
ไม่ลืมหู ไม่ลืมตา, แล้วมันก็มีเบ็ดอยู่ข้างใน; คนที่ติดโลก ออกไม่ได้ แล้วก็
จมอยู่ในโลกคือความทุกข์.

ที่^๕ พระอริยเจ้าท่านมองเห็นอัสสาหะเป็นอย่าง^๕ อาทีนวะ เป็นอย่าง^๕ นิสสรณะเป็นอย่าง^๕; ท่านก็อยู่ในโลก กินเหยื่อในโลก ซึ่งกลายเป็นอาหารไป แล้วไม่ติดเบ็ด. หรือท่านจะรู้อันถึงกับว่าลักษณะมันเป็นอย่าง^๕ สมุทฺท ยันเหตุมันเป็นอย่าง^๕, อัสสาหะ มันเป็นอย่าง^๕, อาทีนวะ เป็นอย่าง^๕, นิสสรณะ เป็นอย่าง^๕, ทั้ง ๕ นี้ก็ได้เหมือนกัน ก็ยังละเอียดออกไป.

นี่คือลักษณะที่จะรู้สิ่งใด ต้องเรียนให้รู้ครบทั้ง ๕ ประการนี้ หรืออย่างน้อยเพียง ๓ ประการหลัง. เราจะทำอะไร จะเกี่ยวข้องกับสิ่งใด แม้จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็จงพิจารณาโดยหลักเกณฑ์อย่าง^๕. เราจะรู้จักเลือก เราจะได้รับประโยชน์ เราจะสำเร็จประโยชน์มากที่สุด; เพราะความรู้อัน^๕. นี้เรียกว่ารู้จริง. โดยอาศัยความ^๕ จะเป็นการง่าย ในการที่จะปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส.

มองดูโลกในลักษณะอย่าง^๕แล้ว จะเห็นว่ามันเต็มไปด้วยอัสสาหะ และอาทีนวะ : เส้นที่ล่ออยู่ข้างหน้า อาทีนวะอยู่ข้างใน, และก็รู้ว่านี่เป็นความคดโกง เป็นกลโกง เป็นเรื่องมายาหลอกลวง ก็เลยไม่ติดในโลก ไม่หลงในโลก. จิตประกอบด้วยปัญญาที่มองเห็น รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ หกประการนี้ในลักษณะอย่างถูกต้อง อย่าง^๕เสมอไป. ฉะนั้น โลกหรืออารมณ์หกประการนี้ ก็ไม่สามารถจะครอบงำจิตใจ ไม่สามารถจะชนะจิตใจ หรือปรุงแต่งจิตใจให้เกิดทุกข์หาอุปาทานเป็นตัวเป็นตนอะไรขึ้นมา; เราก็มีความว่างอยู่ได้ตามปกติ.

ในที่สุดที่เรียกว่า การปฏิบัติธรรมเพื่อก้าวไปสู่นิพพานนั้น ก็เป็นของที่ไม่เหลือวิสัย.

๔๓. เราจะตั้งปัญหาต่อไปว่า อย่างไรเรียกว่า ถึงกระแสแห่งนิพพาน ?

ขอให้ระลึกถึงคำว่า นิพพาน ในลักษณะอย่างที่เราได้กล่าวมาแล้ว คือในลักษณะที่เห็นว่า เป็นสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษยจักรจะได้เสมอไป; ถ้าเกิดมาที่หนึ่งไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่านิพพาน หรือไม่ได้ชิมลองแม้แต่รสของนิพพาน นี้ก็เรียกว่าเสียที่ที่เกิดมา.

กระแสของนิพพานนั้นหมายความว่า มันมีแนวอยู่นั่นหนึ่ง ซึ่งถึงขนาดที่รับประกันได้ว่า มีแต่จะไหลเอียงไปทางนิพพาน ทางกับทุกข์ ไม่ย้อนกลับไปทางทุกข์ หรือทางอบายอีกต่อไป; เราเรียกแนวนี้ว่า “กระแส”.

ผู้แรกที่ถึงกระแสก็คือพระโศกานัน; พระโศกานันยังไม่ถึงนิพพานโดยสมบูรณ์ ถึงนิพพานประเภทที่ภูริธรรมนิพพาน หรือตถังคนิพพาน หรืออะไรไปตามเรื่องของท่าน. แต่ว่าถึงกระแสแห่งนิพพานอันแท้จริง คือว่าจะไม่กลับไปหลงอัสสาทะอาทีนวะ อะไรในโลกอีกต่อไป. โลกจะหลอกลวงท่านไม่ได้อีกต่อไป. แต่มิได้หมายความว่า ท่านละการติดต่อกับโลก หรือแม้แต่การบริโภคมารมณนี่เป็นต้นได้. แต่ว่าจิตใจนั้นมองเห็นสิ่งเหล่านี้ ว่าเป็นของยึดมันถือมันไม่ได้เต็มที่ และแน่วใจต่อการที่จะไม่ยึดมันถือมัน แม้ว่าจะต้องยึดมันถือมันอยู่ในความพลั้งเผลอบางคราว.

ข้อนี้ขอให้สังเกตลำดับของอนุสัยหรือสังโยชน์ ๑๐ ประการ.

จะต้องละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสตัดปรามาส ๓ ประการนี้ก่อน จึงจะเป็นพระโสดาบัน. ละสักกายทิฏฐิ นี้ก็คือละโมหะชนิดหนึ่ง, ละวิจิกิจฉา นี้ก็คือละโมหะชนิดหนึ่ง, ละสัมผัสตัดปรามาสก็คือละโมหะชนิดหนึ่ง. กามราคะ ยังไม่ได้ละเลย พระสัทธาคามิก็ยังไม่ได้ละเลย นี้ก็แปลว่าท่านยังไม่อาจจะละกามราคะ แต่ท่านไม่ตกหลุมของกามราคะเท่านั้น.

แม้ท่านจะเกี่ยวข้องหรือบริโภคกามคุณก็ด้วยสติสัมปชัญญะ ตามแบบของ พระอรียเจ้า แต่อย่าลืมว่าท่านละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสตัดปรามาสได้ นั้นแหละ คืออาการที่ท่านถึงกระแสของพระนิพพาน, และแน่นอนต่อนิพพาน. ฉะนั้น จึงเป็นเรื่องการละความโง่ อย่าลืมว่าละความโง่ก่อนละกามราคะ.

กามราคะยังไม่ไขปัญหาร้ายกาจ; บัณฑิตหรือศรัทธอรรักษ์กาย หรือ ที่น่าหวาดเสียวคือโมหะ. มีบาลีแห่งหนึ่งว่า สิ่งที่มีกลิ่นเหม็นคาวที่สุดนั้น คือมานะ - การถือตัวถือตน; พระพุทธเจ้าท่านไม่ไ้ระบุนว่ากามคุณเป็นสิ่งที่มีความเหม็นคาวที่สุด กลับไประบุนโมหะที่เป็นเรื่องถือตัวถือตนนี้.

เรามักจะเข้าใจกันมากเกินไปจนเกินขอบเขต ที่เกินไป ที่จะเกณฑ์ให้พระโสดาบันละการเกี่ยวข้องกับกามารมณ์. เมื่อมีหลักเกณฑ์อันนี้ผิด มันก็ผิดไปหมด มันไม่มีทางที่จะปรับเข้ากันได้; ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องรู้ว่า แรกถึงกระแสแห่งพระนิพพานนั้นเป็นอย่างไร? ยังไม่ละกามราคะ แต่ต้องละความโง่ก่อน.

อันดับที่ ๑. สักกายทิฏฐิ ไขแก้ความเห็นแก่ตน, ความเห็นแก่ตนในระดับธรรมคาสามัญทั่วไป. นี้ก็เพราะไม่เห็นความว่างแม้แต่อย่างหยาบๆ มีจิตวุ่น

ไม่ว่างเหมือนกัน มันจึงมีสัkkายทิฏฐิ. ฉะนั้น เราจะต้องละสัkkายทิฏฐิในลักษณะที่มันไม่เกิดอีก จึงจะเป็นพระโสดาบัน ตามธรรมตามันเกิด ๆ ทั้บ ๆ วันหนึ่ง มีสัkkายทิฏฐิ หลาย ๆ ครั้ง ; แต่เวลาที่ไม่เกิดก็เหมือนกัน. เราควรจะศึกษาว่า อย่่างไรเป็นสัkkายทิฏฐิ, อย่่างไรว่างจากสัkkายทิฏฐิ เมื่อมีความเห็นแก่ตนก็เป็นสัkkายทิฏฐิ.

อันทั้บที่ ๒. วิฉิฉฉฉ ฉือ *ความล้งเล* จะเอากันอย่่างไรแน่ เลยล้งเล, จะเชื่อพระพุทธุเจ้าติหรือไม่ ก็ล้งเล, จะปฏิบัติเพื่อทั้บทุกข์ล้งเลิงตามแบบโลกุทธระหรือไม่ ก็ล้งเล, เพราะมีความล้งเลอย่่างนี้ จึงไม่สนใจในธรรมให้เพียงพอ. วันหนึ่ง ๆ สนใจธรรม ๕ นาที ก็ทั้บยก ; แต่ไปสนใจเรื่องเล่นเรื่องหวั เรื่องกินเรื่องดื่ม แม้กระทั่งเรื่องเล่าเรื่องเรียน เรื่องการเรื่องงาน ก็ร้อยก็พันก็หมื่นนาที อย่่างนี้เป็นต้น ; เวลาที่เอาไปเล่นหวัอย่่างนั้นถ้าเอามาส่นใจธรรมะ จะรู้เรื่องนั้นเร็วเข้า.

ความล้งเล จงมองคู้ว่า แม้แต่เด็ก ๆ แรก ๆ ก็ล้งเลว่าจะเรียนธรรมศาสตร์ติ หรือจะเรียนจุพา ๖ติ จะเรียนพยาบาลติ หรือว่าจะเรียนกฎหมายติ.

ลักษณะที่ล้งเลอย่่างนี้เป็นข่าสิคอย่่างไร ? ก็พอจะเห็นกันอยู่แล้ว สำคัญที่สุดที่ล้งเลตอนทั้บว่า จะทั้บทุกข์ตามแบบของพระพุทธุเจ้าติหรือไม่ ? เป็นการล้งเลที่สำคัญมาก ที่มีปัญหามาก หรือร้ายกาจมาก. ล้งเลทั้บว่าจะสมัครเดินในทางทั้บทุกข์ติ หรือไม่ติ ? เพราะโดยมากก็คิดเสียว่า เรื่องนี้ไม่มีรสไม่มีชาติ ไม่สนุกสนานไม่มีเสน่ห์ ก็เพราะไปหลงในเสน่ห์ของโลก. ฉะนั้น จะต้องกำจัดความล้งเล คือเรามีความทุกข์ และก็ต้องแน่ใจที่จะทั้บทุกข์

อันที่ ๓ ที่เรียกว่า **สี่ลัพท์ัตตปรามาส** มีความมงามายจนเคยชิน, มีอะไรที่ประพุดิมาอย่างมงามายจนเคยชิน. ไปสำรวจตรวจตราตัวเองดู : ถูกหลอกให้กลัว จึงจาก **ตุ๊กแก** จนเคยชิน ทั้งนี้เรียกว่า **สี่ลัพท์ัตตปรามาส** หนึ่ง. อย่างต่ำ ๆ เต็ก ๆ ถูกล่อ ถูกหลอกให้ **เชือดต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ วัตตาศักดิ์สิทธิ์ ศาลพระภูมิ ศักดิ์สิทธิ์** นี้ก็เป็นสี่ลัพท์ัตตปรามาสเหมือนกัน.

รวมความแล้วมันมงามายต่อสิ่งที่ตนกระทำ สิ่งนี้ควรใช้อย่างนี้ เอาไปใช้อย่างอื่น; เช่น **บุญกุศล** ควรจะใช้เพื่อกำจัดความเห็นแก่ตน กลับเอาไปเพิ่มความเห็นแก่ตน อย่างนี้ก็เป็นสี่ลัพท์ัตตปรามาส.

การให้ทานที่เป็นสี่ลัพท์ัตตปรามาสก็มี, การรักษาศีลเคร่งครัดแต่เป็นสี่ลัพท์ัตตปรามาสก็มี ทั้งของบรรพชิตทั้งของคฤหัสถ์ นี้เรียกว่าความมงามายจนเคยชิน, ตลอดถึงเราเข้าใจผิดในสิ่งใด ๆ เรื่อยมาจนบัดนี้ อย่างมงามายละก็ จะต้องถือว่า เป็นสี่ลัพท์ัตตปรามาส.

ขอกฎที่จะยกตัวอย่างสักอย่างหนึ่ง เช่นว่าเรื่องอบาย : **อบายภูมิ ๘, ๘** ที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์. เรื่องนรก เรื่องเดียรัจฉาน เรื่องเปรต เรื่องอสุรกาย ๘ อย่างนี้ เรียกว่า **อบาย**.

เราถูกสอนมาให้เชื่อว่า **ต่อตายแล้วจึงจะไปตกอบาย**; เราไม่เคยถูกสอนว่ากำลังตกอบายอยู่ทุกวัน, และอบายนี้จริงกว่าสำคัญกว่า อย่าตกเลย, และถ้าไม่ตกอบายนี้แล้ว **อบายต่อตายแล้วเป็นไม่ตกเป็นแน่ ๆ**; นี้ก็ไม่เคยสอน, จึงไม่เข้าใจถึงความหมายหรือใจความอันถูกต้องของคำว่า **อบาย** ทั้งสี่.

พระพุทธเจ้าท่านไม่ใช่เรื่องนักวิฤตฤกษ์ไม่ได้เอาร่างกายเป็นหลัก อบายที่ไปถูกตำ ถูกเผาในกะทะทองแดงนั้นเป็นเรื่องเอาร่างกายเป็นหลัก. พระพุทธเจ้าท่านเอาเรื่องจิตใจเป็นหลัก.

๔๕ **หินเรามองดูว่าอบาย ๔ หมายถึงอะไร ?**

ข้อแรก คือ นรก นิระชนรก^๕ คือ ความร้อนใจ เมื่อใดมีความร้อนใจ อย่างถูกไฟเผาอย่างนั้น เราเกิดเป็นสัตว์นรกทันที โดยโอปปาติกะกำเนิด คือ เกิดทางใจ. ^๕ทั้งที่ตัวเป็นมนุษย์อย่าง^๕ หรือทั้งที่กำลังนุ่งห่มอย่าง^๕ มันตกนรกนิระชนั้นไปแล้ว ด้วยความร้อนใจ แม้แต่ร้อนใจเพราะทำผิด ถูกลงโทษ หรือร้อนใจว่ากลัว จะเสื่อมเสียเกียรติยศ ชื่อเสียง ร้อนใจอะไรก็ตาม ความร้อนใจเป็นนรก.

ข้อสอง กำเนิดเดิยรัจฉาน^๕ คือ ความโง่; เมื่อไรโง่ในสิ่งที่ไม่ควร จะโง่, แม้แต่โง่ในเรื่องที่อยากจะรู้ ว่าธรรมหรือนิพพานเป็นสิ่งที่ควรปรารถนา นี้ก็เรียกว่าเป็นความโง่, โง่จนไม่กล้าเข้ามาแตะต้อง เข้ามาใกล้พระพุทธศาสนา, โง่ว่า ถ้าเข้ามาสนใจกับธรรมหรือพระพุทธศาสนาแล้ว จะทำให้ล้างมลทินไม่ทันเพื่อน. ตัวเด็ก ๆ เองก็เข้าใจอย่างนั้น, พ่อแม่เองก็เข้าใจอย่างนั้น; แล้วก็พยายามตึงและกันออกไปให้ห่างจากธรรมะจากศาสนา นี้ก็เรียกว่าความโง่.

จะเป็นความโง่ชนิดไหนก็ตาม ต้องเรียกว่าเป็นกำเนิดเดิยรัจฉานทั้งนั้น พอ ความโง่อย่าง^๕ เกิดขึ้นครอบงำ เราก็กลายเป็นสัตว์เดิยรัจฉานโดยอุปปาติกะกำเนิด คือ โดยการเกิดทางใจ เป็นอบายที่ ๒.

ข้อสาม อบายที่ ๓ เปเรควิสัย คือ หิวเรื้อย เพราะว่าความอยากมันวิ่งออก หน้าการได้รับสิ่งสนอง^๕ เรื้อย; มันจึงหิวเรื้อยในทางจิตใจ ไม่ใช่หิวข้าวทางร่างกาย.

เช่นอยากได้เงินพันบาท พอจวนจะได้พันบาท มันก็กระโดดไปอยากได้หมื่นบาท, พอจวนจะได้หมื่นบาทมันกระโดดไปเป็นแสนบาท, พอจวนจะได้แสน ก็กระโดดไปเป็นล้าน เป็นร้อยล้าน. นี่แหละโลไม่ทัน มันก็มีอาการหิวเรื่อย จึงมีลักษณะเป็นเปรต เหมือนกับว่ามีท้องเท่าภูเขา มีปากเท่ารูเข็ม การคูดซึ่มเข้าไปมันไม่ทันกับความหิว มันจึงเป็นเปรตอยู่เรื่อย.

ในทางที่ตรงกันข้าม หาได้มา ๑๐ สatang ก็พอใจในการได้ ๑๐ สatang, ได้มา ๒๐ สatang ก็พอใจในการได้ ๒๐ สatang; และอย่าเข้าใจว่ามันทำให้หยุดชะงัก ถอยหลังไม่สะสมอีก; มันมีสติปัญญามันรู้หน้าที่ มันก็ทำไปตามลำดับ และมีอิมเรื่อย ได้เรื่อย, อิมเรื่อยได้เรื่อย. สนุกสนานเพลิดเพลินในการหา อย่างนี้เรียกว่าไม่^๕เป็นเปรต; เพราะไม่หิวเรื่อย; ส่วนอยากด้วยกิเลสตัดเหา นั้นเป็นเปรต.

อยากหรือประสงค์ด้วยสติปัญญา^๕ ไม่ใช่กิเลสไม่ใช่ตัดเหา และไม่^๕เป็นเปรต เป็นการปฏิบัติไปตามหน้าที่. ฉะนั้น ความอยากที่ประกอบด้วยวิชาหรือปัญญา, เช่นอยากดับทุกข์ อยากอะไรอย่างนี้ไม่ใช่ตัดเหา.

อย่าไปสอนกันผิด ๆ ว่า ขึ้นชื่อว่าความอยากแล้ว เป็นตัดเหา เป็นความโลภไปหมด; มันต้องเป็นความอยากที่มาจากความโง่จึงจะเป็นตัดเหา หรือเป็นโลภะ. แม้ที่สุดแต่อยากไปนิพพาน ถ้าอยากนิพพานด้วยความโง่ความหลง เหนือตาม ๆ กันมา แหกกันไปทำวิบัติสนาโดยไม่รู้ว่าจะไร^๕ นี่มันก็เป็นกิเลสตัดเหา เป็นความโลภ และเป็นความโง่ และต้องเป็นความทุกข์ และก็เป็นความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้าอยากไปนิพพาน โดยมองเห็นความทุกข์อยู่อย่างชัดแจ้งด้วยสติปัญญา มองเห็นลู่ทางว่าจะดับได้ด้วยอาการอย่างนั้น แล้วแหกกันไปทำวิบัติสนา ให้ถูกต้องให้ตรง

ให้จริงอย่างนี้; ความอยากนี้ อยากไปนิพพานอย่างนี้ ไม่เป็นกิเลสตัณหา และ
ไม่เป็นทุกข์.

ความอยากนี้ไม่ต้องเป็นกิเลสตัณหาเสมอไป แล้วแต่ว่ามันเกิดมาจากอะไร; ถ้ามันเกิดจากอวิชชาหรือกิเลสแล้ว มันจะมีการเหมือนกับทิวเรื้อย; ไล่ไม่ทัน
อยู่อย่างนี้. ฉะนั้น จึงได้เกิดเป็นเปรตขึ้นมาแล้ว ในเมื่อทิวเรื้อยอย่างนี้ โดยอุปาทิจะ
กำเนิดเหมือนกัน.

ข้อสี่ สุตท้ายที่เรียกว่า อสุรกาย ให้เข้าใจคำว่าอสุรกาย *สุระ* แปลว่า *กล้าหาญ*,
อะ แปลว่า *ไม่*, *อสุระ* แปลว่า *ไม่กล้าก็คือขี้ขลาด* *กาย* แปลว่า *หมู่* หรือ *พวก*.
เมื่อใดมีความขี้ขลาดอย่างที่ไม่ควรจะขลาดละก็ให้ถือว่าเป็นอสุรกายขึ้นมาแล้ว
โดยอุปาทิจะกำเนิด นับตั้งแต่กลัวจึงจน ตุกแก กิ่งก็อ ไล่เตือน อย่างไม่มีความหมาย
นี้มันเป็นความทุกข์แล้ว; แล้วกลัวโดยไม่จำเป็น กลัวสิ่งที่คิดมากไปเอง. นี้ก็เป็น
อสุรกายแล้ว.

เรากลัวเกินความจริงยิ่งกว่าล้านเปอร์เซ็นต์ ร้อยล้านเปอร์เซ็นต์เสมอไป
ในเรื่องความตาย ในเรื่องนั้น เรื่องนี้ อยู่ตลอดเวลา; ความกลัว ทรมาณคนอยู่ตลอด
เวลา. นี้คือข้อที่ว่าคนทรก ตกอบายในขอบอสุรกาย และตกอยู่ทุกวันและเป็น
ประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี. ถ้าประพฤติกฎต้องจนไม่ตกอบายทำนองนี้แล้ว
รับรองได้ว่าหลังจากตายแล้ว ก็ไม่ตกนรกอบายชนิดที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์.

นี้เรียกว่าเรารู้เรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ในเรื่องสี่ลัทธิพัฒนาสมาธิอย่างไร;
มีความมุ่งหมายอย่างไร; และเราไม่ม่งมายในเรื่องเหล่านี้.

ตัวอย่างแห่งการงมงายในเรื่องอบายที่กำลังมกกันอยู่ มันจึงยุ่งไปหมด, มันจึงไม่เข้ารูปเข้ารอยเข้าแนวอะไรได้, มันจึงทกอบาย ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่เป็นประจำ เพราะไม่มีความรู้เรื่องอบาย.

แม้ความเชื่ออย่างนี้ ก็คงถือว่าเป็นสัจพัตตปรัมมาส ที่น่าสมเพชที่สุดของพุทธบริษัทเรา ที่เข้าใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิด แล้วมาปฏิบัติอยู่อย่างงมงาย. ฉะนั้น อย่าไปมองสัจพัตตปรัมมาสที่อื่น, ที่ในอรรถกถา เขียนไว้ว่า *ประพุดติอย่างวั* *ประพุดติอย่างสนัษ* เหมือนอย่างอินทียในครั้งพุทธกาลเลย นั้นมันไม่มีอีกแล้ว; แต่มันอยู่ในรูปที่มีอยู่จริง ๆ อย่างที่วานี้ ที่น่ากลัวที่สุด.

จงละสัจพัตตปรัมมาสทำนองนี้เสีย แล้วก็เข้ากระแสแห่งนิพพาน เพราะละสัจกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัจพัตตปรัมมาส ๓ อย่างนี้ ได้; นี้เรียกว่าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน, มีธรรมอักษุคือดวงตาเห็นธรรม ปราศจากความงมงายนั่นเอง.

ให้ถือว่า *ปุถุชนเรามีความงมงายอยู่ในระดับหนึ่ง* คือ ๓ อย่างนี้ : สัจกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัจพัตตปรัมมาส อยู่ในประจำ. เราต้องเลื่อนขึ้น พ้นจากความงมงาย ๓ ชนิดนี้ แล้วจึงจะเรียกว่า ถึงกระแสพระนิพพาน. แล้วก็ต่อสู้คนรน ขวนขวาย เช่นตัวเองขึ้นมา เช่นขึ้นมา ๆ จนพ้นความงมงาย ๓ ระดับนี้ แล้วก็ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน; ที่มันไหลลง ลากลงเอียงไปหาพระนิพพานโดยสะดวก เหมือนกับกลิ้งครกลงจากภูเขา.

ถ้านักศึกษาทั้งหลายจะรู้จักพระนิพพาน; จงรู้จักกระแสแห่งพระนิพพาน และปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพาน จงเข้าใจในลักษณะอย่างนี้ ว่าจงละความงมงาย

ความโง่ ๓ ประการนี้ก่อน. เรื่อง*กามราคะ* คือความรักในทางกามารมณ์ และ*ปฏิบัติ* คือความโกรธ นั่นมันอีกตอนหนึ่งต่างหาก มันสูงไปกว่านั้น.

แรกถึงกระแสน้ำแห่งพระนิพพาน เพียงแต่ละความโง่ ๓ อย่างนี้ได้ ก็เรียกว่าถึงกระแสน้ำแห่งพระนิพพานแล้ว จะได้เกิดกำลังใจไม่ท้อถอย คือละความเห็นแก่ตัว ละความลั้เล ในจุดมุ่งหมายของชีวิต แล้วก็ละความมกมกายที่ประพฤติกามาจนเคยชิน ตีออกมาจนเคยชิน; ความโง่ ๓ อย่างนี้เสีย แล้วก็ถือว่าถึงกระแสน้ำแห่งพระนิพพาน.

ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นว่า เป็นธรรมดาสากลที่สุด ใช้ได้แก่มนุษย์ทุกคนในโลก; ๓ อย่างนี้ ไม่พึงปรารถนาทั้งนั้น. พอละได้แล้วก็เป็นคนที่ลุ่มลึกขึ้นมา เรียกว่า อารยชน; ก่อนนี้เป็นคนโง่ คนเขลา เป็นคนปุถุชนเต็มๆ ทำที่สุด ไม่ใช่ อริยะ ไม่ใช่อารยัน. พอละระดับท่านได้ ก็เลื่อนขึ้นมาเป็นอารยชน อริยะชนหรืออารยัน ซึ่งเรียกว่าพระอริยะเจ้า นั่นมันก็ไม่ห่างไกลกันนัก ถัดจากนั้นก็ถึงดังนี้.

เมื่อเป็นปุถุชนขั้นต้นขึ้นมา, ขึ้นมาจนถึงที่สุดแล้ว จะเป็นการเลื่อนขั้น แล้วก็ไม่มีที่จะไปทางไหน นอกจากทางที่จะเป็นพระโสดาบัน คือเลื่อนมาถึงกระแสน้ำแห่งพระนิพพาน; แล้วไหลเลื่อนไปสู่พระนิพพาน อย่างนี้เรียกว่ากระแสน้ำแห่งพระนิพพาน ละความโง่ ๓ ประการนี้.

การปฏิบัติจะไม่ไปเที่ยวคิด เห็นแก่ตัวหรือมกมกาย; ก็คือการพิจารณาให้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความยึดมั่นถือมั่นไม่ได้อยู่นั่นเอง. มันจะตัดความลั้เล ตัดความยึดมั่นมกมกาย เห็นแก่ตนได้; เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น. ฉะนั้น เราควรจะเริ่มสนใจกันตั้งแต่บัดนี้ ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ในเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในลำดับ

ที่พอสมควรแก่เรา : สอบไล่ตกก็ไม่ต้องร้องไห้ ตั้งใจทำใหม่ให้ดีที่สุด, สอบไล่ได้ก็ไม่ต้องจะเหลิง ควรจะรู้สึกว่าเป็นไปตามธรรมดา. นี่ก็เรียกว่ามีความเข้าใจในเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นขั้นบ้างแล้ว.

หรือ เมื่อจะสอบไล่ จะต้องลืมหูลืมตา ฟังดูให้ดี ว่าเมื่อกำลังจะลงมือเขียนข้อสอบสอบไล่ จะต้องลืมหูลืมตา ลืมตาทุกทีว่าจะสอบได้หรือสอบตกนั้น ให้ลืมหูลืมตาเสียเลย ; คิดว่าจะสอบไล่ให้ได้ในทีแรก เพื่ออะไรก็ตาม คิดได้.

แต่พอจะลงมือเขียน ต้องลืมหูลืมตา, ลืมตาห่มตเหลืออยู่แต่สมาธิ ที่จะเจาะแทงคำถามและค้นหาคำตอบ. จิตว่างจากตัวกู - ของกู ที่จะสอบไล่ได้หรือสอบตก ; เป็นจิตที่ว่างไวสะอาดขึ้นมาทันที ความจำก็กลับมาทันที ความคิดก็เฉียบแหลม แล้วก็สอบไล่ด้วยสมาธิอันนี้ ก็ได้ผลดี. นี้เรียกว่ารู้จักใช้จิตว่าง หรือรู้จักใช้ความไม่ยึดมั่นถือมั่นตามแบบของพระพุทธเจ้า ในการสอบไล่แล้วก็สอบได้ผลดี.

อีกทางหนึ่งทำไมเป็น ก็มีการประหม่าที่จะสอบตกอยู่เรื่อย มันก็ประหม่าจนนึกอะไรไม่ออก คิดอะไรไม่ได้ เรียงคำตอบไม่ตี มันก็สอบตกได้จริงๆ.

อีกทางหนึ่ง เหลิงว่ากูเก่ง กูต้องสอบไล่ได้แน่ ก็ทำไปตามความเหลิงยึดมั่นถือมั่นส่วนนี้ มันก็ต้องสอบตกจริงๆเหมือนกัน เพราะจิตไม่ว่างทั้งคนที่ประหม่าและทั้งคนที่กำลังเหลิง.

ส่วนคนที่จิตว่างนั้น ไม่มีตัวกู - ของกูเข้ามาปน จึงประหม่าหรือเหลิงไม่ได้ ; มันเหลืออยู่แต่สมาธิซึ่งเป็นพลังของธรรมชาติ ลืมตาห่มต ก็สอบไล่ได้ดี.

นี่เป็นตัวอย่างเป็นอันดับแรกๆ ของเรื่อง **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** หรือเรื่องที่มีจิตว่างเป็นอย่างนี้.

ที่นี้ คนโง่ คนงมงาย พอได้ยินคำว่า **สัพพัญญะหรือสัพพัญญตา** ก็แปลว่า **สัพพแปล่า**. นี่ตามศาลาวัด แปลคำสัพพัญญตาว่าสัพพแปล่า หรือไม่มีอะไรเลย นั่นมัน **สัพพัญญตาทางวัตถุ**; คำพูดทางวัตถุของคนบางพวกที่เข้าใจผิด. **สัพพัญญาของพระพุทธเจ้า** นั้นหมายความว่า **ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตน**; แต่มันมีอะไรครบหมด ถ้าไปยึดมั่นเข้าเป็นทุกข์ ไม่ยึดมั่นก็ไม่เป็นทุกข์.

“โลกนี้ว่าง” เพราะ**ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่น**; เราจัดการกับโลกว่างไป ด้วยจิตที่ไม่ยึดมั่น ต้องการอะไรก็ทำไปอย่างนั้น โดยจิตไม่ยึดมั่น ก็ไม่เป็นทุกข์, และ ก็สำเร็จประโยชน์.

การเข้าใจผิดเรื่องคำว่า **ว่าง** คำเดียวเท่านั้น เป็นสัจพัตตปรมาส อันใหญ่หลวงที่ทำให้คนติดชะงัก ไม่ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน. ฉะนั้น จงเข้าใจคำว่าว่าง หรือคำว่าอะไรๆ ของพระพุทธเจ้าให้ดีๆ; ท่านว่า **โลกว่างเพราะไม่มีอะไรที่จะถือ** **ว่าเป็นตัวเป็นตน** และทรงตอบปัญหาพระโมฆราชว่า **“จงมองโลกโดยความเป็นของว่างเสมอ”**.

มองโลกที่มีอะไรหลายๆ **นี้ว่าเป็นของว่างเสมอ**; เพราะว่าเมื่อมองเห็นเป็นของว่างเสมออย่างนั้นแล้ว **จิตก็หลอห่างจากความยึดมั่นถือมั่นไปด้วย** ไม่เกิดราคะ โทสะ โมหะ. ถ้าทำได้สำเร็จก็เป็นพระอรหันต์, ถ้าทำได้ไม่สำเร็จก็ต้องทำต่อไป ก็ยังเป็นคนธรรมดา. แต่ว่ามีความทุกข์น้อย ไม่มี ความทุกข์เกิดขึ้นในขณะที่มีจิตว่าง; แลอรุ่นเมื่อไร ก็มีความทุกข์อีก เมื่อเรารักษาให้จิตทำให้มากขึ้นให้ว่างยาวให้ว่างยิ่งขึ้น.

นี้เรียกว่าเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาโดยรู้จักกระแสแห่งพระนิพพาน.

๔๔. ช่วงเวลาที่มีอยู่นิดหนึ่ง อาตมาก็อยากจะกล่าวปัญหา
ข้อสุดท้ายว่า **พินัยกรรมของพระพุทธเจ้าแก่พวกเรา
ทั้งหลาย มีว่าอย่างไร ?**

พินัยกรรมคือคำสั่งเมื่อจะตาย ใคร ๆ ก็รู้จัก คำสั่งหลังจากตายแล้ว หรือ
คำสั่งเมื่อจะตาย ที่เราเรียกกันในบัดนี้ว่า พินัยกรรม. พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำสั่งสุดท้าย
แล้วเขียนไปในนั้นตรัสว่า *ขวยธมฺมา สงฺขารา - ตั้งปรุ้งแต่งทั้งหลาย มีแต่การเสื่อม
สิ้นไปเป็นธรรมดา. อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ - จงสมบุรณ์ด้วยไม่ประมาท.*

ทุกอย่างไม่มีอะไรนอกจากไหลเรื่อยก็คือว่าง, ทุกอย่างเป็นอนิจจัง คือเปลี่ยนแปลง
แปลงเรื่อยไหลเรื่อย, ในความไหลเรื่อยนั้น ว่างจากตัวตนหรือของตน. **จึงมีความ
ไม่ประมาทให้ถึงพร้อม** ก็คือว่าอย่าไปโง่ ไปหลง ไปเห็นว่าเป็นของควรรีดยึดมันถือมันเข้า.
ไม่เคลอสติไปหลงยึดมันถือมันเข้ามันแหละเรียกว่าความไม่ประมาท และ ความไม่
ประมาทอันนี้ เราจะต้องทำให้ถึงพร้อม.

ที่ปัญหาเรื่องเต็กวัยรุ่น จงไปช่วยกันกิกตูกุ **เด็กวัยรุ่นเต็มไปด้วยความ
ประมาท** เพราะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ น่ารัก น่ายึดถือไปหมด. ยึดถือไปทางรักก็มี ยึดถือ
ไปทางเกลียดก็มี; ในที่สุดก็เบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น. **คนเหล่านี้ไม่ได้**

รับพินัยกรรมของพระพุทธเจ้า, เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์, เสียที่ที่เกิดมาในบิณฑามารคา ที่เป็นพุทธมามกะ เป็นพุทธบริษัท ไม่ได้รับพินัยกรรมของพระพุทธเจ้า.

เรา คนหนุ่ม คนสาว คนเฒ่าคนแก่ อยู่ในสภาพที่ควรจะรับพินัยกรรมของพระพุทธเจ้า ว่าอย่าเป็นผู้ประมาทเสลดสติ ไปหลงเห็นอะไรว่าน่ายึดมั่นถือมั่นเข้า; ให้เห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างจากตัวตน หรือของตนอยู่เสมอ จิตนี้จะไต่ว่างจากความยึดมั่น ไม่เกิด โลภะ โทสะ และโมหะ และทำอะไรได้ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะทำได้ ก็เรียกว่า บัญหาหมด เรื่องก็จบกัน.

พระพุทธเจ้าท่านยังสั่งเป็นคำสั่งว่า “จงเที่ยวไปเพื่อแสดงธรรมให้ไพเราะงดงามทั้งในเบื้องต้น ทั้งในท่ามกลาง ทั้งในเบื้องปลาย” นี่มันกลายเป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้อื่นแล้ว. นี่เป็นคำสั่งบังคับว่า “จงช่วยกันเผยแผ่ธรรมะทั้งงดงามทั้งเบื้องต้น และทั้งท่ามกลาง และเบื้องปลายนี้” อยากจะตีความข้อน่า จงสอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นแม้ในเบื้องต้นแก่เด็ก ๆ, แม้ในท่ามกลางแก่ผู้ใหญ่, ในเบื้องสูงสุดแก่ผู้ที่จะบรรลุธรรมะในขั้นสูงสุด, ไม่มีเรื่องอื่น.

พระพุทธเจ้าจะสอนแต่ความไม่ยึดมั่นทั้งนั้น : ระดับหนึ่งสอนแก่เด็กก็ได้, ระดับหนึ่งสอนแก่คนที่ดัดไปกลางคนก็ได้, สอนคนแก่ก็ได้. หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่า เพื่อประโยชน์แก่ผู้อยู่ในโลกนี้ก็ได้ เรียกว่าอย่างต่ำ, เพื่อประโยชน์ในโลกอื่น ก็เรียกว่าอย่างกลาง, เพื่อประโยชน์สูงสุดเหนือโลกก็เรียกว่าอย่างสูงก็ได้. แต่ใจความมันมารวมอยู่ตรงที่ไม่ทุกข์ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น นี่เรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือเรื่องว่างจากตัวตนของตนนี้ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด.

ขอฝากไว้ว่าให้ทุกคนช่วยจำไว้ว่า คำพูดคำเดียวในโลกนี้ที่แสดงธรรมะได้ทั้งหมด คำพูดนั้นก็คือ พยางค์เดียวว่า “ว่าง” ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่าสุญญตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา. คนขาดศีล เพราะจิตไม่ว่าง, คนไม่มีสมาธิเพราะจิตไม่ว่าง, คนไม่มีปัญญาเพราะจิตไม่ว่าง.

พระพุทธเจ้ามีจิตว่าง มีความสำคัญที่ความว่างนั้นแหละ เป็นพระพุทธเจ้า, พระธรรมก็เหมือนกัน เรียนเรื่องความว่าง ปฏิบัติเพื่อความว่าง ได้ผลคือความว่างว่างที่สุด ก็นิพพาน. นั่นคือพระธรรม. พระสงฆ์ ก็ผู้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าเพื่อความมีจิตว่าง. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็รวมอยู่ในคำว่า “ว่าง”.

มีศีลได้เพราะการไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะว่างจากกิเลส เพราะว่างจากความยึดมั่นถือมั่น. ในขณะที่จิตว่าง ไม่มีกิเลสเป็นสมมติที่สมบูรณ์ที่สุด. ในขณะที่รู้ว่าอะไรว่าง โลกว่าง แล้วไม่ยึดถือในอะไร นั่นปัญญาที่สุด. มรรค ผล นิพพาน ก็คือได้รับผลจากการรู้ในเรื่องความว่าง เป็นลำดับไปจนถึงที่สุด.

ทาน ศีล ไตรสรณาคมน์ สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน อะไรรวมอยู่ในคำว่า “ว่าง” เพียงคำเดียว.

พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “คำว่า “ว่าง” หรือเรื่อง ความว่าง นั้นเป็นคำของฉันท”. ถ้าไม่เกี่ยวกับความว่างเป็นคำของคนอื่น ของสาวกชั้นหลังแต่งให้ไพเราะเป็นเรื่องนอกแนว.

เย เต สุตตุนตา – สุตตันตะหังหลายเหล่าใด, ตถาคต ภาสิตา – เป็นภานิชของตถาคต, คมภีรา – ลึกซึ้ง, คมภีรตุตา – มีความหมายลึกซึ้ง, โลกุตตรา

– เป็นไปเหนือโลก, สุลลดาปฏิสยุตดา – เนื่องเฉพาะด้วยเรื่องสุญญา; นี้คือ
ตถาคตภาษิต.

อีกฝ่ายหนึ่งตรงกันข้ามก็ว่า *เย เต สุตตุนตา* – สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด,
กวิกตา พวกกวีทำขึ้น, กาเวยฺยกา – เป็นไปในลักษณะไพเราะทางกาพย์, จิตฺตฺกฺขรา
– ไพเราะด้วยอักษร, จิตฺตฺพณฺขนา – สละสลวยด้วยพยัญชนะ, พาหิรกา – นอกแนว
คือนอกแนวสุญญา, *สาวกภาสิตา* – เป็นภาษิตของสาวก.

มีสุตตันตะอยู่สองแนวอย่างนี้ : อันที่เนื่องด้วยสุญญานั้นเป็นตถาคตภาษิต,
อันที่ไม่เนื่องด้วยสุญญานั้นเป็นสาวกภาษิต; ฉะนั้น ท่านจึงถือว่า เรื่องสุญญาชนิดนี้
สุตตันตะพวกนี้ เป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา จึงได้กล่าวไว้ในนิพพานสังยุตตนิกาย
เล่ม ๑๖ หน้า ๓๑๑ หน้า เมื่อเรื่องสุญญาหายไปไม่มีใครสนใจ เมื่อนั้นเนื้อแท้
ของพระพุทธศาสนาหมด.

เหมือนกลองใบหนึ่งของพวกกษัตริย์พวกทศสพหะครั้งโบราณนั้น มอบ
หมายกันมาเป็นลำดับ; พอมันเก่า มันผุ ก็อุทิศไปเรื่อยๆ นานเข้า มีแต่ของ
ปะใหม่ เนื้อแท้หายไปหมด เรียกว่าเนื้อใหม่เหลืออยู่ เนื้อเก่าหายไปหมด.

เมื่อใดภิกษุไม่สนใจศึกษาศดับรับฟังเรื่องที่เกิดด้วยสุญญานั้น ว่าเป็น
เรื่องที่ตนควรศึกษาควรปฏิบัติแล้ว เมื่อนั้นก็เรียกว่า เนื้อแท้เก่าของพุทธศาสนาหายไปหมด
เหลืออยู่แต่เนื้อใหม่ ที่เป็นสาวกภาษิต เหมือนกลองใบนั้น. ขอให้
เปิดดูและค้นดู. นี่หมายความว่าท่านทรงกำชับให้ทราบทั่ว จงสอนธรรมให้จดงามใน
เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น.

เดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนาของเราอยู่ในสภาพเช่นไร อยู่ในสภาพกลองใบเก่า หรืออยู่ในสภาพเป็นเนื้อไม้ปะใหม่ ?

คงจะรู้ได้เองด้วยการพิจารณาว่า เดี่ยวนี้สนใจเรื่องสุญญา ปฏิบัติเรื่องสุญญากันหรือไม่นั่นเอง. นี่แหละคือ ทัศนัยกรรมของพระพุทธเจ้า เรื่องไม่ประมาท คือว่า อย่าประมาทในเรื่องนี้, และทรงส่งสาวกให้ช่วยกันประกาศเผยแผ่เรื่องนี้ เท่ากับพินคินเนื้อเน่าเนื้อผู้ให้ตีให้กลับมาใหม่ ด้วยเรื่องการศึกษากันว่าเรื่องสุญญา, ด้วยการศึกษาเกี่ยวกันเอง ศึกษากันเอง ตกเตียงกันเอง จนความเข้าใจนี้กลับมาใหม่ จึงจะเรียกว่าเนื้อแท้กลับมาใหม่อย่างนี้.

นี่สรุปความแล้วเป็นหัวข้อสั้น ๆ ซึ่งแยกออกไปให้เห็นชัด ๆ ไม่ให้มัน
เนื่องกันให้ยุ่ง ให้จำยาก พร้อมทั้งบอกที่มาของพระบาลี

.....

หวังว่าท่านนักศึกษาทั้งหลาย จะได้กำหนดจดจำหัวข้อที่กล่าวไว้ เพียง
ในลักษณะพื้นฐาน, หัวข้อที่เป็นหลักพื้นฐาน, สำหรับจะกำหนดเอาไว้เป็นหลักทั่วไป
สำหรับวินิจฉัย สำหรับตัดสิน ในปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า ถ้ามีปัญหานั้น ก็ให้เอามาเทียบกันดูกับ
หลักทั่วไป : ถ้ามันลงไม่ได้กับหลักทั่วไปแล้วให้ถือว่า ไม่ใช่, ไม่ใช่พุทธวจนะ ;
คนนั้นจำมาผิด อาจารย์สอนกันมาผิด แม้เขาจะยืนยันว่าเขาได้รับฟังมาจากพระพุทธเจ้าเอง

ก็อย่าได้ไปเชื่อเขาเลย. ถ้ามันไม่ลงกันได้กับหลักทั่วไป คือลงไม่ได้ ในสูตรทั้งหลาย, ลงไม่ได้ในสูตร ลงไม่ได้ในวินัย, ถ้ามันลงไม่ได้ในสูตรและลงไม่ได้ในวินัยแล้วก็ให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธานุชาต.

นี่คือ สุตตันตะที่เป็นคำของพระพุทธเจ้า ก็คือเรื่องไมชคมนดอมน, เรื่องสุญญา เรื่องอนัตตา เรื่องอะไรก็ตาม ซึ่งเป็นแต่เพียงสักว่า ธาตุ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา.

ที่บ้านนอกที่จังหวัดที่อาตมาอยู่ พอลงวันแรกก็ต้องเรียน ยถาปัจจุยัม ปวัตตมานัม ธาตุมตตเมเวตัม; ยทิท ปิณฺหปาโต ตพฺปภุญฺชโก จ ปุคฺคโล; แล้ว ธาตุมตตโก - สักว่าธาตุเท่านั้น, นิสฺสโต - ไม่ใช่สัตว์, นิชฺชิว - ไม่ใช่ชีวะ, สญฺโญ - ว่าจากตัวตน.

ให้เรียนเรื่องนี้เป็นเรื่องแรกในวันที่แรกเข้าไปอยู่ในวัดเพื่อจะบวช. เรื่องไหว้พระสวตมนต์ทำวัตรนั้น ยังไม่เรียน คำขานนาคก็ยังไม่เรียน ไปเรียนเอาสุดท้าย; นี้แปลว่าเป็นระเบียบที่ฉลาดที่สุดแล้ว ที่มอบหัวใจของพระพุทธศาสนาให้ ตั้งแต่ วันแรกเข้าไปอยู่วัดเพื่อจะบวช.

ประเพณีอย่างนี้จะมีเหลืออยู่ที่ไหนอีกก็ไม่ทราบ, หรือว่าผู้บวช จะรู้ความหมายของบทที่ให้เรียนนี้หรือไม่ก็ไม่ทราบ; แต่ว่าความมุ่งหมายของประเพณีนี้สุดแล้ว ที่มอบหัวใจของพระพุทธศาสนาให้ตั้งแต่วันที่เข้าไปบวชนั่นเอง :

ยถาปัจจุยํ – สิ่งเหล่านี้เป็นไปตามปัจจัย ; นี่ก็ว่างจากตัวตน. ธาตุ-
มตฺตเมเวตํ – สิ่งเหล่านี้สักว่าเป็นธาตุเท่านั้น : นี่ก็ว่างจากตัวตน. แล้วก็ นิสฺสโต
นิชฺชโว สุญฺโณ ; ล้วนแต่เรื่องว่างจากตัวตน ให้เรียนวันแรกที่สุด. ลูกหลานมา
ลบล้างประเพณีเหล่านี้เสียเองแล้วจะโทษใคร ในเมื่อไม่เข้าใจเรื่องสัญญา จนพุทธศาสนา
ไม่มีของเดิมเหลืออยู่.

หวังว่าจะได้ช่วยเอาไปคิดไปนึก ท้ากันในท่านสาธุชนทั้งหลาย เพื่อประโยชน์
แก่การช่วยกันทะนุบำรุงพระศาสนา เพื่อประโยชน์แก่สันติสุขของโลก ; ตัวเองนั้น
ลืมเสียเถิด.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

หมวด สาม

ธรรมกถา

แสดง ณ ห้องกลุ่มพุทธศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรื่องที่ ๑	ตอบปัญหา – ธรรมะคือพระเจ้า	๖	มกราคม	๒๕๐๔
เรื่องที่ ๒	การสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย	๒๖	พฤศจิกายน	๒๕๐๔
เรื่องที่ ๓	พุทธวิหาร ที่มหาวิทยาลัย	๒๖	มกราคม	๒๕๑๐

แสดง ณ สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

เรื่องที่ ๔	มหรสพทางวิญญาณ	เช้า	๒๗ ตุลาคม	๒๕๑๐
เรื่องที่ ๕	“ธรรมะ” เพียงคำเดียว	บ่าย	๒๗ ตุลาคม	๒๕๑๐

ธรรมกถา

- ๑ -

๖ มกราคม ๒๕๐๔

ธรรม คือ พระเจ้า

ท่านศาสตราจารย์ เสนาะ ตันบุญยืน เป็นผู้ได้เรียนถามปัญหาท่านพุทธทาส เป็นคนแรก ว่า เมื่อคราวปาฐกถาครั้งที่แล้ว (๒๘ ธันวาคม ๒๕๐๓) ท่านพุทธทาสได้เปรียบเทียบธรรมะเท่ากับ God ยังไม่เข้าใจ ว่ามีความหมายอย่างไร ?

ท่านพุทธทาส (ได้ตอบว่า) การที่เปรียบเทียบธรรมะเท่ากับ God นั้น ก็เพียงเพื่อให้แลเห็นว่า ถ้าในพระพุทธานามมีคำอะไรที่จะมีความหมายเหมือน God ในคริสตศาสนา คำนั้นควรจะได้แก่อะไร. ถึงแม้ในพุทธศาสนา จะไม่มีการนับถือพระเป็นเจ้าชนิดที่มีตัวตน หรือ *Personal God* แต่ก็ยอมรับว่ามีอำนาจเร้นลับอย่างหนึ่ง ที่สร้างสรรค์และควบคุมสิ่งทั้งปวง, ลงโทษผู้กระทำความผิด และให้รางวัลแก่ผู้ทำดี, และต้องการจะชี้ให้เห็นว่า

คำว่า “ธรรม” ในพระพุทธศาสนานี้มีความหมายหลายอย่าง และมีอยู่อย่างหนึ่ง ที่ตรงกับความหมายของคำว่า *God*.

ที่ว่ามีความหมายเหมือนกับ *God* คือ “ธรรม” เป็นอำนาจธรรมชาติอันลึกลับที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ หมุนเวียนเปลี่ยนไปจนเกิดเป็นโลกขึ้นมา อย่างนี้ คำว่า ธรรม มิได้หมายถึงตัวศาสนาและ “ธรรม” ในความหมายเช่นนี้ เหมือนกับคำว่า *God, The Creator*.

ถ้าให้ *God* เป็น *The Savior* ก็เป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นทุกข์, ในพุทธศาสนา ก็มี “ธรรม” เป็นเครื่องช่วยมนุษย์เหมือนกัน “ธรรม” ในความหมายนี้ หมายถึง ความรู้ (ปริยัติธรรม) การปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรม) และผลของการปฏิบัติ (ปฏิเวธธรรม) รวม ๓ อย่างด้วยกัน.

God, The Preserver คือ ผู้ควบคุมโลกให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ เช่นที่เชื่อว่าดาวทั้งหลายในจักรวาลต่างโคจรไปตามแนวทางของตัวไม่ชนกัน, ในพุทธศาสนา ก็ไม่มีอะไร นอกจาก “ธรรม” ที่จะป็นสิ่งรักษาความเป็นระเบียบของสิ่งต่าง ๆ ในโลก; ธรรม ในลักษณะเช่นนี้มีความหมายเท่ากับกฎธรรมชาติ.

God, The Omnipresent คือ มีในที่ทุกหนทุกแห่ง. พุทธศาสนาก็มีสิ่งหนึ่ง ซึ่งเราจะซ่อนตัวเราให้พ้นจากสิ่งนั้นไม่ได้เลย จะเป็นพยานในการทำมาตย์และความชั่วของเรา สิ่งนี้ก็คือ “ธรรม” ในรูปกฎแห่งกรรม.

หรือแม้กระทั่ง *God, The Dictionary* อันหมายถึงว่าเป็น *dictionary* ที่เปิดดูเรื่องราว, ความหมาย, ลักษณะ, ของทุกสิ่งทุกอย่างได้หมดสิ้น พุทธศาสนาก็ไม่มีอะไรอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม”.

สรุปแล้ว “ธรรม” ก็หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นทั้ง ตัวเหตุ ตัวผล ปราภฏการณ์ต่าง ๆ และตัวคำสอน เพื่อเป็นการปฏิบัติให้ลุล่วงถึงผล ทั้งสิ่งที่มีรูปและไม่มีรูป. “ธรรม” มีความหมายกว้างมากและส่วนหนึ่งก็มีความหมายเท่ากับคำว่า *God* หรือยะโฮวา หรือ อ้อห์ล่า หรือ พรหม อิศวร นารายณ์ในศาสนาฮินดู ที่แยกพระเจ้า ออกเป็น ๓ ก็เป็นการแยกหน้าที่ ให้ต่างกันเท่านั้น แต่เมื่อพูดถึงส่วนรวมแล้ว พระเจ้าของทุกศาสนา กับธรรมในปริยายหนึ่ง ก็มีหน้าที่อย่างเดียวกัน.

ในลัทธิที่ถือว่า *God* เป็น *Person* นั้น เป็นการถือกันอยู่แต่ในเฉพาะหมู่คนที่มีความรู้น้อย ในพวกที่มีความคิดสูงขึ้นมาอีกเขาก็เข้าใจว่า *God* เป็นอำนาจเร้นลับที่ไม่มีคำอื่นใดจะเรียก ก็เรียกว่า *God* เป็นการปฏิเสธ *Personal God* อยู่แล้ว ซึ่งความหมายก็ใกล้เคียงเข้าไปกับ “ธรรม” ในพุทธศาสนา. ทุกศาสนา ถ้าเอาความคิด “บุคคล” ออกเสียได้ พระเจ้าของทุกศาสนาก็จะมีลักษณะเหมือนกัน เพียงแต่ว่า ของใครจะสมบูรณ์จริงหรือไม่เท่านั้น.

พุทธศาสนาไม่รับว่ามี *Personal God* ดังกล่าวแล้ว แต่รับว่ามีอำนาจเร้นลับอย่างหนึ่งที่เหมือนกับอำนาจ *God*. ในคริสต์ศาสนา

มีคำสอนว่า “ถ้าหากผู้ใดรู้พระทัยของพระเป็นเจ้าแล้ว พระองค์ก็จะโปรดปราน ช่วยให้ผู้นั้นพ้นทุกข์และประทานรางวัลให้” ในพุทธศาสนาก็มีเช่นเดียวกันว่า “ถ้าผู้ใดรู้ธรรมะอย่างแจ่มแจ้งและสามารถปฏิบัติตามธรรมะนั้น ๆ ได้ ผู้นั้นก็พ้นจากทุกข์และประสบความสุขอย่างยิ่ง”.

อาจารย์เสนาะ (ได้เรียนตามท่านพุทธทาส ค่อยไปว่า) ในคริสตศาสนาเชื่อว่าคนที่ทำผิดไปสารภาพผิดกับพระแล้ว พระสามารถจะสวดอ้อนวอนให้พระเป็นเจ้าช่วยให้พ้นจากบาปได้ ถ้าพุทธศาสนิกชนถือว่ามีพระเป็นเจ้าด้วยมีต้องสวดอ้อนวอนกันบ้างหรือ?

ท่านพุทธทาส (ได้ตอบว่า) ผู้ที่กระทำผิดลงไปแล้วนั้น ไม่มีทางอื่นใดดีกว่าสารภาพผิดและกลับใจไม่คิดจะทำผิดเช่นนั้นอีก นี่เป็นหลักในพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน, เห็นได้จาก พระปลงอาบัติ, การทำผิดแล้วสารภาพผิด ตั้งใจแน่วแน่ว่าจะไม่ทำอีก เป็นชั้นศีลธรรม ที่ต้องมีอยู่ทุกศาสนา. ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเด็กทำอะไรผิด พ่อแม่ก็ต้องสอนให้เด็กสารภาพผิดกับพ่อแม่ รู้จักขอโทษที่ได้ทำผิดไปแล้วและให้สัญญากับพ่อแม่ว่าจะไม่ทำอีก. ฉะนั้น ถ้าจะให้มีการสารภาพผิดในพุทธศาสนา ก็ต้องสารภาพผิดกับ “ธรรม” เพราะในพุทธศาสนาไม่มี *Personal God* ดังที่กล่าวแล้ว ถ้าจะมีการอ้อนวอนบ้าง ก็เป็นการปลอบใจตัวเองว่า “ธรรม” ได้เข้าข้างฝ่ายข้าพเจ้าแล้วเท่านั้น.

ถ้ากล่าวให้ลึกไปกว่านั้น ความจริงมีอยู่ว่า ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลเป็นบาป แต่ผู้กระทำควรจะได้สารภาพ เพราะถ้ากรรมนั้น

เป็นเพียงเบา ๆ ก็อาจหมดบาปได้ เช่น คิซมาซา เมื่อสำนักผิดไปขอโทษ เขาเสีย เขายกโทษให้ก็แล้วกันไป ไม่มีความรู้สึกที่เป็นศัตรูต่อกันอีกต่อไป แต่กรรมที่หนักนั้นลบล้างได้ยาก นอกจากจะต้องทำกรรมดีให้หนักมาก ๆ เป็นการชดเชยกัน. กฎแห่งกรรมมีอยู่และจะเป็นผู้พิพากษาการกระทำของมนุษย์ กรรมดีที่ทำใหม่อย่างรุนแรงจะสามารถให้ผลอยู่เรื่อย กรรมเก่าที่เบากว่าก็ไม่อาจส่งผลของมันขึ้นมาได้จนถึงวาระสุดท้ายของเรา นี้ก็เปรียบกันได้กับเราอ่อนนอนหรือประจบพระเจ้าได้สำเร็จ

พุทธศาสนา ในชั้นโลกุตระนั้นมุ่งสอนให้พ้นจากกรรมดีและกรรมชั่ว ให้อยู่เหนือการรับผลกระทบทั้งทุกข์และสุข อาจเรียกได้ว่า เป็นกรรมที่ ๓ คือมรรคผล ซึ่งทำให้หลุดถึงนิพพาน. กฎในโลกิยธรรมนั้นคือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่ในโลกุตระธรรมนั้นสอนให้หลุดพ้นที่จิตใจอยู่เหนือดีเหนือชั่ว; ถ้าจะเรียกว่าเป็นกรรมด้วย ก็คือกรรมที่ ๓ หรือโลกุตระกรรม.

อาจารย์เสนาะ : คือเคยเปรียบเทียบพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ตามกฎที่ ๓ Newton ที่ว่าเมื่อมี action ก็ต้องมี reaction เพราะฉะนั้น เมื่อทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว ก็เป็นการถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์แล้ว ใช่หรือไม่?

ท่านพุทธทาส : เท่านั้นยังไม่พอเพียง จะต้องทราบปัญหา Newton ต่อไปอีกว่า ถ้าวอกไปจากอำนาจดึงดูดของโลกโดยสิ้นเชิง กฎของ action และ reaction จะยังมีอยู่หรือเปล่า; อย่างที่ส่งจรวดขึ้นไปใน

อวกาศก็ยังไม่พ้นออกจากแรงดึงดูดของโลกอยู่อีกปริยายหนึ่ง จึงยังมี *action* และ *reaction* อยู่. อย่างไรก็ตาม ในทางรูปธรรมหรือในทางวัตถุนั้น เราไม่สามารถทำการทดลองให้เห็นได้ชัดว่า สามารถออกไปจากโลกนี้ได้ แต่ในทางนามธรรม สามารถปฏิบัติได้ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจ. โลกุตระ ของพุทธศาสนา ก็หมายถึงสิ่งที่อาจบรรลุได้ทางตันจิตใจ.

พุทธศาสนาว่า ถ้าจิตใจยังอยู่ภายใต้อำนาจของ ความดีความชั่ว ก็ยังไม่พ้นทุกข์ ต้องหลุดพ้นจากความดีความชั่ว จึงจะเรียกว่าพ้นทุกข์ แต่เรื่องนี้ก็มักจะถูกเข้าใจผิดว่าพาล ไม่ยึดถืออะไร. เรื่องอนัตตาก็เหมือนกัน คำอธิบายบางสายกลายเป็นมิจนาทฤษฎี ไปเลยก็มี จะต้องพิจารณาให้เห็นความเป็นมาของดีและชั่ว ซึ่งเกิดได้ คับได้ เปลี่ยนแปลงได้ และให้เข้าถึงความไม่เปลี่ยนแปลงได้. นี่ไม่หมายความว่า ร่างกายก็จะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติด้วย. กง เปลี่ยนไป แต่ทว่าความเปลี่ยนนั้นไม่มีอำนาจเหนือจิตใจ. “พุทธ” นั้นแปลว่า รู้, ตื่น, เบิกบาน คือ รู้ความจริงและเบิกบานใจเสมอ ไม่เป็นทุกข์ ไม่เอาร่างกายมาเป็นเรา ทั้งใจก็ไม่เอามาเป็นของเราด้วย. แต่คำว่า “ใจ” นี้ เราพูดกันไปโดยที่ยังตกลงกันไม่ได้ว่า หมายถึงอะไรในทั้งภาษาอังกฤษ ไทย หรือภาษาไหน ๆ ก็ตาม, พุทธศาสนา เรียกจิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่งของความดีความชั่วว่า “ธรรม” หรือ “จิตแบบโลกุตระ”.

ถ้าเราเข้าใจอย่างนั้นว่า “ธรรม” คืออะไร *god* คืออะไร เราก็อาจรวมศาสนาได้ด้วยวิธีปรองดองกัน. ถ้าเขายอม

รับว่า ปุคคลาธิษฐาน (personification) เป็นเพียงหลักการสอนเบื้องต้นเท่านั้น คือให้ god เป็น person ไปทีก็่อนก็ไม่มีอะไรยาก. เดือนนี้จะเห็นว่าใน magazine ของพวกชาวคริสต์สมัยใหม่ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงคำอธิบายลักษณะของ god บ้างแล้ว คือแทนที่จะอธิบายให้เป็น personal god ก็หันมาอธิบายแบบนามธรรม หรือ subjectivity. แม้ลัทธิเวทาคะ ของพวกอินเดียน ก็เริ่มใช้คำอธิบายใหม่ๆ เช่นเดียวกัน ในที่สุด ก็อาจจะมาใกล้ความหมายของ “ธรรม” เข้าทุกที.

ถ้าต่างฝ่ายต่างจะยืนยันตามตัวหนังสือเท่านั้น ก็จะตีกันตาย. แม้พุทธศาสนาเรา ก็ยังมีผู้อธิบายผิด ๆ กันไปมากมายหลายแบบ. พวกคริสต์สมัยใหม่บางพวกก็ได้พูดตามคัมภีร์เดิม. เมื่อคิดดูแล้วเราก็ควรจะให้อภัยแก่เขา ในเมื่อเห็นว่า เขามุ่งหมายจะสั่งสอนคนในถิ่นที่เล่าการศึกษา เพราะฉะนั้น จึงพูดให้มีความหมายลึกซึ้งซึ่งนักไม่ได้. ทำไมพระเจ้ายังมีความยินดีในการได้รับการสรรเสริญ มีโกรธเมื่อมนุษย์ทำไม่ถูกต้อง ถ้าเราจะตีก็ตีต้องตีที่ลูกศิษย์ว่าสอนผิดมากกว่า ที่จะว่าพระเจ้าเป็นเช่นนั้นไปจริง ๆ.

อีกปัญหาหนึ่ง ถ้ามว่า เคยทราบเรื่อง “friend's society” ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของนิกายศาสนาคริสต์เตียน เขาถือว่า ทุกคนสามารถติดต่อกับพระเจ้าได้โดยตรง เขาจึงไม่ต้องมีพระ มีแต่โบสถ์สำหรับให้ไปสวดมนต์ และทำจิตให้สงบ และเขาก็แสดงให้เห็นด้วยว่าได้ติดต่อกับพระเจ้าแล้ว เขาถือตัวของเขาเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้า และมีหน้าที่รับคำสั่งจากพระเจ้ามาปฏิบัติ.

ท่านพุทธทาส (โต้กลับว่า) จะต้องคอยดูต่อไปว่าที่เขารับคำสั่งจากพระเจ้ามานั้น มีความถูกต้องมากน้อยเพียงไร ต้องวิจารณ์กันอีก และเขาได้ยืนยันเสียงหรือเห็นรูปร่างของพระเจ้าอย่างไร.

อาจารย์เสนาะ เขาว่าเหมือนกับได้รับการคลงจากพระเจ้าในขณะที่เขานั่งเงียบในโบสถ์.

ท่านพุทธทาส ในทางพระพุทธศาสนาเรา ก็มีการทำจิตให้ว่างเรียกว่าสมาธิ และเมื่อจิตว่างแล้วจะยอมให้รู้อะไรก็ได้ ยอมไปเพื่อให้รู้ความจริงในเรื่องทุกข์ เรื่องอนิจจัง ก็จะได้แจ่มแจ้ง. ความจริงเราอยู่กับ *God* อันหมายถึงความจริงนั้นตลอดเวลา แต่ทว่าเราไม่รู้ตัว เพราะ *conceptual thought* มาปิดบัง เสมือนเส้นผมบังภูเขา ทำให้มองไม่เห็นความจริง.

ถ้ารู้เสียก่อนว่า ทำไมเราต้องมีพุทธศาสนา? ถ้าตอบคำถามนี้ได้ ก็หมดปัญหาในเรื่องการจะรับเอาพุทธศาสนามาปฏิบัติในชีวิต, เพราะเมื่อตอบได้ก็หมายความว่ารู้จนทำให้เกิดศรัทธา เกิดความพอใจที่จะปฏิบัติตาม, แต่ที่นี้บางคนยังตอบไม่ได้ จึงได้พากันละเลยอยู่อย่างนี้. อยากให้นิสัยทั้งหลายมองเห็นว่า **ธรรมมีความสำคัญ และจำเป็นกว่าสิ่งอื่น** ไม่เช่นนั้นที่คิดจะทำกันอยู่แล้ววันก็จะไปไม่ได้ นานเท่าไร ก็จะเลิกเสีย.

“ธรรม” นั้นมีความสำคัญยิ่งกว่าข้าวปลาอาหาร หรือสิ่งจำเป็นอื่น ๆ เพราะถ้ายังแก้ปัญหามันในเรื่องทางจิตใจไม่ตก ทางกายก็จะต้องมีความทุกข์อยู่เรื่อยไป; ต่อเมื่อได้แก้ปัญหามันทางจิตใจได้แล้ว ปัญหา

ทางกายจะแก้ได้หรือไม่ได้ก็จะเป็นทุกข์ มีความสบายใจตลอดไป. **ใจนั้นจำเป็นยิ่งกว่าร่างกายเสียอีก** ถ้าใจมีความสมบูรณ์ ถึงจะขาดแคลนทางกายบ้าง ก็อยู่ได้; ตรงกันข้าม ถ้าขาดแคลนทางใจ แม้ทางกายจะสมบูรณ์เพียงไร ก็ยังไม่เป็นสุข.

ความจริง เราก็**ใช้ธรรมะกันอยู่ตลอดเวลา** แต่**ไม่รู้ตัว** เช่นในการประสบความสำเร็จในด้านการเรียน หรือการทำงาน ก็เป็นเพราะมีสมาธิ มีความอดทนขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบ แต่เมื่อไม่รู้จักรว่าเป็นธรรมะ ก็ไม่รู้คุณและไม่เห็นประโยชน์ของการปฏิบัติธรรมะอื่นๆ อีก ถ้าได้รู้จักเสียจะทำให้เกิดศรัทธาและพอใจปฏิบัติธรรมะ ชีวิตก็จะราบรื่นทั้งในด้านการเรียน และการงาน. คนเราถ้าไม่รู้จักรธรรมะ จะมีแต่ความวุ่นใจอยู่ตลอดเวลา **ไม่รู้ว่ชีวิตนี้คืออะไร** จะล่องลอยไปทางไหน จะทำอะไร ก็ทำตามที่เขานิยมกัน เป็นการทำตามๆ เขาไปเท่านั้นเอง.

มีผู้เรียนถาม เรื่อง สังสารวัฏฏ์

ท่านพุทธทาส (ตอบว่า) เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ต้องพูดยาวมาก แต่ก็ขออธิบายให้เท่าที่จะมีเวลา. เรื่องสังสารวัฏฏ์ใจความมีว่า เราอย่าเข้าใจว่า **การเกิด หรือชาติ** นั้น คือ เกิดออกมาจากท้องมารดา. การเกิดในพุทธศาสนาไม่ได้หมายอย่างนั้น แต่หมายถึงว่า เกิด *conception* ว่า “เรา” ว่า “ของเรา” **ความรู้สึกที่เกิดบนครั้งหนึ่งในทำนองนี้ เรียกว่าชาติหนึ่ง.** เมื่อเกิด

แล้วก็มีเปลี่ยนแปลงไป ทั้ไป แล้วก็เกิดใหม่ อันที่เกิดใหม่ไม่ใช่
อันเก่าแต่ก็สืบเนื่องมาจากอันเก่าด้วย เราอาจจะเกิดวันหนึ่งหลายร้อย
หลายพันชาติได้ และเนื่องกันทุกชาติ.

เมื่อกกล่าวโดยละเอียดก็คือ ความรู้สึกที่เป็นกิเลสเมื่อเกิดขึ้น
ก็อยากจะทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กรรมที่ทำลงไปแล้วย่อมให้ผล
ผลของกรรมเรียกว่าวิบาก. เมื่อ วิบากเกิด มีความอยากอย่างใด
อย่างหนึ่งอีกซึ่งเป็นกิเลส, เมื่อ เกิดกิเลส ก็ทำกรรมอีก, เมื่อ กิเลส
กรรม วิบากเกิดครบก็เป็นวงกลมอันหนึ่ง เรียกว่า วัฏฏะหนึ่ง หรือ
ชาติหนึ่ง, เมื่อบวงกลมอันหนึ่งจะย้ายไป ก็สร้างวงกลมอันใหม่ขึ้นอีก
วงกลมหลาย ๆ วงติดต่อเนื่องกันไปเรื่อย เรียกว่า “สังสารวัฏฏ์” แปลว่า
“ไหลไปแห่งวงกลม”. สังสารวัฏฏ์ จะไม่ขาดได้ถ้าไม่ทำลายกิเลส
เพราะเมื่อมีกิเลสอยู่ก็ต้องทำกรรมเรื่อยไป.

เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า ชาติหนึ่ง หมายความว่า
อย่างไร อย่าไปคำนึงถึงว่า ตายไปแล้วจากชาตินี้ อีกหลายร้อยปี
มาเกิดเป็นมนุษย์ใหม่ก็เป็นอีกชาติหนึ่ง; และสังสารวัฏฏ์ก็คือชาติ
ที่เกิดค้องกันเป็นลูกโซ่ ที่เป็นสายยาวยัดกันนั่นเอง.

นิติตอกผู้หนึ่ง เรียนถามว่า ทำไมคนที่ถือพุทธศาสนา จึงนิยมสวดมนต์
มากกว่าการปฏิบัติ เพื่อให้ใจว่าง; เช่นเด็ก ๆ เกิดมาพ่อแม่
ก็สอนแต่ให้สวดมนต์?

ท่านพุทธทาส (ได้ตอบว่า) มีหลักฐานอะไรที่แสดงว่าชาวพุทธนิยมสวดมนต์มากกว่า การปฏิบัติธรรมะ แล้วในศาสนาอื่น ๆ ไม่สวดกันมาก ๆ หรือ. เด็กที่ พ่อแม่สอนให้แต่การสวดมนต์อย่างเดียว ก็เป็นเพราะพ่อแม่ไม่รู้จัก สอนให้เด็กปฏิบัติอย่างอื่นที่ดีกว่านั้น,

พุทธศาสนาหมายถึงการเรียนรู้ เรียกว่า **ปริยัติ**, แล้วจะ ต้อง**ปฏิบัติ**ด้วย เรียกว่า **ปฏิบัติ**, จนกระทั่งได้รับผลสำเร็จจากการ ปฏิบัตินั้น เรียกว่า **ปฏิเวธ** ต้องทำทั้ง ๓ อย่าง. การสวดมนต์เป็น เพียงแขนงน้อยๆ ของปริยัติเท่านั้น ในเมื่อครูบาอาจารย์ บิฑามารดา ไม่รู้อะไรกว่านั้น และเมื่อเด็กยังมึสติปัญญาอ่อน ไม่กล้าแข็งพอที่จะรู้ ลึกซึ้งถึงเรื่อง จิตว่างจากกิเลส; การสอนให้รู้จักสวดมนต์ ก็ยังดีกว่า ไม่สอนเสียเลย อย่างน้อยก็ยังให้เกิดศรัทธาอันจะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง ให้เกิดปัญญาต่อไป.

อย่าคิดว่า พุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ทำให้คนเชื่องมงาย. **จิตที่ว่างนั้น เป็นจิตที่ว่างไวที่สุด.**

มีผู้เรียนถาม ว่า**การทำวิปัสสนา มีความหมายอย่างไร?**

ท่านพุทธทาส : วิปัสสนา คือ การทำให้เห็นแจ้ง วิ = แจ้ง, วิเศษ; ปัสสนา = เห็น; เห็นอะไร? เห็น ธรรมะ คือ ความจริงของสิ่งทั้งปวง. ถ้าเห็นความจริง เสียแล้ว จิตจะว่างจากกิเลส. จิตที่ว่างนั้นแหละคือจิตที่มุ่งงามที่สุด

ยังมีคนเข้าใจผิดเรื่อง วิบัสสนา. เพียงการไปนั่งภาวนา พิมพ์ ก็เรียกว่า วิบัสสนาแล้ว ซึ่งยังไม่ถึงขั้นที่จะเรียก. อย่างไรก็ตาม ยอมรับว่า การทำให้จิตสงบเป็นเบื้องต้นของวิบัสสนา (บุพพภาค) ถ้าจิตสงบเป็นสมาธิก็จะเห็นแจ้งได้ง่าย โดยพิจารณาความจริงต่อไปอีก เมื่อจิตเป็นสมาธินั้น เป็นจิตที่พร้อมจะทำงานแล้ว.

การเห็นแจ้ง เรียกก็อย่างว่า เป็น ญาณ มีแบ่งออกเป็น ญาณชั้นต่าง ๆ แล้วแต่ว่าจะเห็นแจ้งในแง่ใด แต่ในที่สุดก็ไปรวมอยู่ที่ว่า ไม่มีคดีอะไรว่าเป็นเรา เป็นของเรา. เพราะฉะนั้น การทำอะไรก็ตาม อย่ายึดถือว่าเป็นเราเป็นเขา แล้วจะทำได้.

ในการเรียนอย่ายึดว่า ตัวเองจะต้องเรียนให้เก่งกว่าคนอื่น ๆ ทั้งหมด ไม่เช่นนั้นจะขายหน้า; จงเรียนด้วยจิตที่ว่าง มีเจตนาอย่างเดียวว่าจะเรียนให้ดีที่สุด ถ้าจิตวุ่นกังวล เป็นห่วงผลที่เกิดข้างหน้าว่าจะไม่ดี ก็จะเรียนไม่ได้เต็มที่ และถ้าควบคุมไว้ไม่ดี อาจชักพาให้ไปในทางทุจริตคดโกงได้.

“ว่าง” ไม่ใช่ว่า ไม่มีอะไร แต่ว่างจากความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว สติปัญญายังมีอยู่พร้อม. การใช้ปัญญาคนนั้นก็สามรถจะทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องมีความรู้สึก ว่า “ตัวเรา”. เราปฏิบัติพุทธศาสนาก็เพื่อให้จิตหลุดพ้นจากความวุ่น คือ *egoism* นี้.

เมื่อปาฐกถาคราวที่แล้ว ได้ยกตัวอย่างเรื่องการเมืองขึ้น ถ้ายิ่งด้วยจิตที่ว่างจะถูกเป้าหมายทุกที ถ้าจิตวุ่นว่าคุณจะต้องยิงให้ถูก ถ้า

ไม่ถูกคนจะหัวเราะเยาะ ตนเองจะขายหน้า ก็จะทำให้ใจสั่นมือสั่น และ
 ยิงผิด. หรือถ้าจิตว่างแล้วจะสุขไปหมดไม่ว่าจะทำอะไร, แม้จะโกย
 ทองร่องที่สกปรกเหม็นเน่า. แต่ถ้าจิตวุ่น แม้ไม่ทำอะไรเลย หรือ
 ทำงานที่มีเกียรติสูงก็ไม่มีความสุข. เพราะฉะนั้น จึงต้องฉลาดในการ
 ทำให้จิตว่าง เพื่อให้ทำงานได้อย่างเพลิกเพลิน. ที่พ่อแม่สอนให้เรา
 สวดมนต์ ถ้าเราตั้งใจสวดด้วยความพอใจ ก็ทำให้จิตว่างได้บ้าง
 เหมือนกัน.

นิสิตคนหนึ่งเรียนถามว่า ศีลข้อ ปาณาติบาต ที่ห้ามฆ่าสัตว์แต่คนก็ยังรับประทาน
 เนื้อสัตว์ จะเป็นการร่วมมือกับคนขายเนื้อสัตว์ในการทำผิดศีล
 หรือเปล่า?

ท่านพุทธทาส (ตอบว่า) ปัญหอย่างนี้เคยมีมาแล้วในครั้งพุทธกาล ในฝ่ายมหายาน
 ก็มีกรถเถียงกันมาก จนกลายเป็นสูตรใหญ่สูตรหนึ่ง. การกินเนื้อสัตว์
 โดยไม่ได้ฆ่าเองนับเป็นการร่วมมือในการฆ่าสัตว์ด้วยหรือไม่ เราต้อง
 แบ่งออกเป็นชั้น ๆ.

ศีลบัญญัติไว้ว่า เจตนา เป็นตัวศีล. ศีลจะขาดหรือ
 ไม่ขาดอยู่ที่ตัวเจตนา. เช่นคนกินยาถ่าย ตั้งเจตนาว่าจะฆ่าสัตว์ที่อยู่
 ในท้องหรือเปล่า ถ้าใครตั้งใจเช่นนั้น ก็ถือเป็นบาป, แต่ถ้าเจตนา
 เพียงเพื่อบำบัดโรคขจัดความลำบากของร่างกาย ไม่คิดไปถึงว่าจะต้องฆ่า
 มันให้ตายให้ได้ ก็เป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ และไม่ขาดศีล.

ศีล เป็นสิ่งที่ศาสนบัญญัติขึ้น ไม่ใช่สังขธรรมตามธรรมชาติ; เพราะฉะนั้นเมื่อท่านบัญญัติว่าอยู่ที่เจตนา จะทำอะไรก็ดูที่เจตนา เมื่อไปซื้อเนื้อ ไก่บ้างที่คิดว่าซื้อเพื่อให้คนขายได้ฆ่าสัตว์อีกมาก ๆ. หลักของพุทธศาสนาไม่มากไม่น้อยเกินไป เป็นกลาง ๆ. อย่าคิดเสียว่าจะต้องรับผิดชอบทั้งหมด หรือตรงกันข้ามไม่คิดเสียเลย. ต้องให้เข้าใจความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าว่าที่บัญญัติศีลขึ้นนั้น ก็เพื่อจะกล่อมเกลานิสัยจิตใจของคนไม่ให้ทำรุนแรงโหดร้าย ให้มีความเมตตา กรุณา. ถ้าคิดว่าทำอย่างไรจึงจะมีความเมตตา กรุณา จะเว้น ไม่กินเนื้อสัตว์เสียเลย พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ห้าม.

บางลัทธิเขามีหลักปรัชญาเป็นข้ออ้าง ในการสร้างความเมตตา กรุณา โดยกินเนื้อสัตว์ได้ เช่น ยึดถือหลักก่อนตัดขาบ้าง หรือว่าเนื้อสัตว์ก็มาจากพืช เพราะสัตว์กินพืช วัวกินหญ้า ปลาใหญ่กินปลาเล็ก แต่ปลาเล็กก็กินพืช เพราะฉะนั้น จะกินเนื้อหรือกินพืช ก็มีความหมายเท่ากัน อย่างนี้ก็มิ; แต่พุทธศาสนาไม่มีหลักเช่นนั้น.

พระพุทธเจ้า ไม่ได้บอกว่า คนต้องไม่กินเนื้อสัตว์ การกินเนื้อสัตว์ของภิกษุมีความหมายอย่างไร? ภิกษุไม่ได้คำนึงถึงว่าเป็นเนื้อ เป็นพืช เป็นอะไร ๆ เลย. อย่าว่าแต่เนื้อสัตว์เลย แม้แต่ “อาหาร” ภิกษุก็ไม่ประสงค์จะกินอยู่แล้ว, ที่ยังกินอยู่ก็เพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่ประพฤตินิพพานเท่านั้น มิใช่เพื่ออย่างอื่น. เพราะฉะนั้น เมื่อชาวบ้านให้ท่านมาอย่างไรก็กินอย่างนั้น.

จะเปรียบเทียบให้ฟังว่า : พ่อแม่อุ้มลูกน้อยข้ามทะเลทราย
 เกิดไปหลงทางหาทางออกไม่ได้ ได้รับความลำบากมากจนลูกน้อยนั้นตาย.
 พ่อแม่พยายามค้นค้นหาทางออกก็ออกไม่ได้ เสบียงอาหารที่เตรียมไปนั้น
 หมดแล้ว ต้องกินเนื้อลูกที่ตายเป็นอาหารให้พ่อประทังชีวิต เพื่อหา
 ทางออกจากทะเลทราย. เห็นได้ว่า พ่อแม่ไม่มีเจตนาจะกินเนื้อลูก
 ที่รักเลย แต่จำต้องกินเพื่อเลี้ยงชีวิตไว้. เพราะฉะนั้น ภิกษุจึงกิน
 อาหาร โดยคำนึงถึงว่าเหมือนกับพ่อแม่ที่ต้องกินเนื้อลูกในทะเลทราย
 ฉะนั้น เจตนาจึงบริสุทธิ์.

มีบางพวกที่เขาถือเคร่งครัดไม่ยอมให้กินเนื้อสัตว์เลย จน
 เกิดมีพระสูตรเรื่องราวเกิดขึ้น อ้างเหตุผลต่าง ๆ นานา ที่ไม่ให้กินเนื้อ
 สัตว์. ถ้าใครจะเชื่อและปฏิบัติตามก็ไม่เสียหายอะไร แต่สำหรับพวก
 ที่เรียกว่า vegetarian ของฝรั่งนั้น เป็นเรื่องของเหตุผลทางวิทยาศาสตร์
 มากกว่าในทางจิตใจ คือกล่าวไว้ว่า ผักบางอย่างให้ประโยชน์แก่ร่างกาย
 มากกว่าเนื้อสัตว์ ทำให้สบาย หรืออายุยืนกว่าการกินเนื้อสัตว์ แต่ภิกษุ
 นั้นไม่มีเวลาจะเลือกกินอย่างนั้นอย่างนี้ จึงต้องปล่อยไปตามเรื่อง.

มีความเปรียบเทียบที่ด้อกอันหนึ่งว่า “กินอาหารเหมือนกับ
 นามนทหยอดเพลากวียนให้ล้น” หมายความว่า กินพอกับความ
 ต้องการของร่างกาย เหมือนเพลากวียนที่ต้องการน้ำมันหยอด
 เพียงเพื่อให้ล้นเท่านั้น ไม่เคยมีใครหยอดกันเป็นตุ้มเป็นไห.

ความสำเร็จประโยชน์ที่แท้จริงนั้น อยู่ที่ความถูกต้อง
 ต้องเหมาะสม.



ธรรมกถา

— ๒ —

๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๔

การสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย

คำกล่าวนำ ของศาสตราจารย์ ผู้เป็น เลขานุการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประธานในพิธี

ในฐานะที่ข้าพเจ้าอยู่ในมหาวิทยาลัย ๓๐ ปี รู้สึกว่าแนวการศึกษาจะเปลี่ยน
เข็มไปทางด้านวัตถุเรื่อยๆ จนถึงไปว่า มนุษย์เราที่เป็นสัตว์โลกที่ประเสริฐนั้น จะต้อง
มีการศึกษา ทั้งในด้านวัตถุ และทางด้านจิตใจให้สมดุลย์กัน. ฉะนั้น การสัมมนา ใน
บ่ายวันนี้ ในเรื่องที่จะบรรจุพระพุทธศาสนา อยู่ในหลักสูตรในมหาวิทยาลัยนั้น นับว่ามีความ
สำคัญมาก, เพราะจะเป็นการเริ่มต้นอีกก้าวหนึ่งไปในทางที่ดี ที่ใหม่ ที่เหมาะสม ที่อาจ
เป็นได้. จึงหวังว่าคงจะได้แนวความคิดเห็น จากท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มาร่วมสัมมนา
ในวันนี้ เพื่อจะได้แนวความคิดอันนี้ ให้คณะอาจารย์ในมหาวิทยาลัยขบคิดกันต่อไป.

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสอนวิชาธรรมะ ในมหาวิทยาลัย

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวนำ ในการเปิดสัมมนา ว่าด้วยการศึกษาพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย

อาตมาภาพได้รับคำขอร้อง ให้มาแสดงความคิดเห็น เกี่ยวกับโครงการที่จะมีการสอนพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัย และข้อความที่จะกล่าวนี้ก็เพียงความคิดเห็น เท่าที่จะประมวลมาได้ว่าควรนำมาแสดงในที่ประชุม และส่วนใหญ่ก็เป็น การแสดงถึง สิ่งพึงประสงค์ หรือ ความมุ่งหมาย เป็นส่วนใหญ่ เพราะถ้าหากว่าทุกท่านที่จะร่วมมือ ไม่เห็นด้วยในวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายแล้ว ก็เชื่อว่าจะเป็นการล้มเหลวอย่างแน่นอน, ฉะนั้นขอเวลาโอกาสประมาณสัก ๔๕ นาที เพื่อแสดงความคิดเห็น.

เกี่ยวกับสิ่งที่จะแสดงนี้ ขอแยกเป็นส่วน ๆ
ดังต่อไปนี้ ส่วนแรกนั้นจะแสดงถึงสิ่งที่จะสอน

สิ่งที่จะสอนในที่นี้อยากจะเรียกสั้น ๆ ว่า “ธรรมะ”. เพราะว่าคำนี้เป็นคำที่เก่าแก่ที่สุดตั้งแต่ก่อนพุทธกาล กระทั่งมาถึงพุทธกาล และกระทั่งเวลานี้ก็ยังใช้อยู่. อย่างในครั้งพุทธกาลเขาใช้คำว่าธรรมะเหมือนกันหมด ไม่ว่าจะลัทธิไหน ศาสนาไหน แม้แต่ลัทธิที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพุทธศาสนา เขาก็ยังใช้คำว่าธรรมะนี้ เรียกสิ่งที่จะสอน ที่จะเรียน หรือปฏิบัติ. อย่างจะหักถามกัน ก็ถามว่า ท่านชอบธรรมะของใคร? เช่น ท่านชอบธรรมะของ พระสมณโคตม หรือชอบธรรมะของนิกัณณนาฏบุตร อย่างนี้เป็นต้น

นี้เป็นส่วนหนึ่งที่พอกันในกรณีนี้. เพราะฉะนั้น เราจะถือเอาคำว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นชื่อของสิ่งที่สอน.

แต่ว่ามีสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันก่อนว่าธรรมะนั้นมีหลายแง่, ธรรมะในฐานะที่เป็นศาสนานั้นแหละที่เราต้องการ. แต่ว่าศาสนาก็ยังมีศาสนาอื่น ๆ อีกมาก เพราะฉะนั้น เราจึงต้องระบุว่าพุทธศาสนา, ธรรมะ ในฐานะที่เป็นศาสนาและตามอุดมคติของพุทธศาสนา นี้แหละ. คือถ้าจะให้คำจำกัดความ อาตมาขอจำกัดความว่า “ธรรมะในฐานะที่เป็นศาสนา และตามอุดมคติของพุทธศาสนา”. เพราะเหตุว่าธรรมะในฐานะที่เป็นปรัชญา เป็นศีลธรรม เป็นวัฒนธรรม แม้ที่สุดเป็นวรรณคดี เป็นประวัติศาสตร์ก็ยังมี จึงต้องมุ่งหมายเอาธรรมะที่เป็นตัวศาสนา.

ธรรมะในฐานะที่เป็นศาสนานี้ หมายถึงความรู้และการปฏิบัติตามความรู้ จนได้รับผลจากการปฏิบัตินั้น, รวมกันจึงเป็นศาสนา. คือต้องเป็นส่วนประกอบของความรู้ และปฏิบัติตามความรู้นั้น และได้ผลจากการปฏิบัตินั้นโดยถูกต้อง ซึ่งเรียกเป็นบาลีว่า *ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ* นั้นเอง แต่ต้องรวมกันทั้ง ๓ อย่าง จึงเรียกว่า ศาสนา.

ถ้าจะกล่าวอย่างที่จะกล่าวในมหาวิทยาลัยอย่างนี้ ก็หมายถึงการกระทำให้เกิดความรู้ แล้วก็ทำตามความรู้นั้น จนเกิดผลขึ้นมา เมื่อครบถ้วนเช่นนี้ ก็เรียกว่าเป็นศาสนาขึ้นมา. ถ้าเป็นแต่สอนเพียงส่วน ๆ ยังไม่เป็นศาสนาที่สมบูรณ์ นี้เรียกว่าตัวจริงของสิ่งที่สอน ซึ่งเรียกสั้น ๆ ว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นพุทธศาสนา และตามอุดมคติของพุทธศาสนาด้วย.

อยากจะขอแทรกสักนิดหนึ่ง ในความหมายของคำว่า “ตามอุดมคติของพุทธศาสนา”, ถ้าการสอนการเรียนและปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามหลักของ

พระพุทธศาสนาจริงแล้ว จะไม่ขัดกับหลักของศาสนาอื่น โดยประการทั้งปวง ขอแต่เพียงให้ถูกต้องและตรงตามหลักของพุทธศาสนาเท่านั้น ฉะนั้น เราจึงไม่ต้องเป็นห่วงถึงข้อที่จะไปขัดกับลัทธิศาสนาอื่น. นี่คือสิ่งที่จะสอน.

ชื่อที่จะเรียก

น่าจะมีปัญหาว่า ถ้าใช้ชื่อที่จะเรียกไม่เหมาะสมแล้ว นิสิตหรือนักศึกษาจะ อิศนาระอาใจ จะรู้สึกผิด. ฉะนั้น ขอให้ที่ประชุมพิจารณาด้วยว่า ชื่อที่จะเรียกนี้ เรียกว่าอะไรดี แท้จริงนั่นคือธรรมะ ในฐานะที่เป็นศาสนาตามอุคมคติของพุทธศาสนา. แต่ที่เราจะเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นก็ได้ เช่นจะใช้คำว่า *ธรรมปรัชญา จริยปรัชญา พุทธปรัชญา หรือชีวิตปรัชญา* เป็นที่สุด. หรือจะเป็นคำตรง ๆ ว่า *ธรรมวิทยา* นี้ก็ หมายถึงธรรมะ. คำว่าธรรมวิทยา ก็หมายถึงความรู้ที่เกี่ยวกับธรรม นั่นก็ตามความหมาย เดิมนั่นเอง แต่ว่าถ้าจะใช้คำว่าปรัชญาก็ให้ระวังให้ดีกว่า จะเป็นเรื่องที่เหลือเพื่อไปก็ได้. นี่เรียกว่าชื่อวิชาที่จะบรรจุเข้าไปในหลักสูตรนั้น.

รูปของวิธีการที่จะสอนสิ่งนี้

อาตมามีความเห็นที่ **ควรจะให้เข้าไปในรูปของจริยศึกษา** โดยมีจริยศึกษาเป็นวัตถุประสงค์มุ่งหมาย. แต่อย่างไรก็ตาม จริยศึกษาย่อมอาศัยหรือยึดหลักวิชา ซึ่งเป็นพุทธศึกษาอยู่ในตัว, ฉะนั้น จึงไม่เว้นที่จะต้องสอนในรูปของพุทธศึกษาด้วย, แต่พุทธศึกษานั้น กว้างไป จนถึงกับว่า เพียงแต่ให้เรียน ให้ท่องจำ ให้ตอบคำถามได้

ก็พอแล้ว อย่างนี้ไม่พอสำหรับจริยศึกษา. ฉะนั้น เราจึงต้องสอนพุทธานุศึกษาในฐานะที่เป็นประโยชน์แก่จริยศึกษาโดยตรง.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่าจะสอนเรื่องหิริโอตตตัปปะ คือ ความละอายบาปกลัวบาป, ถ้าสอนในฐานะพุทธานุศึกษาที่ง่าย บอกกันพักเดียว จดกันพักเดียวก็เหลือเฟือ. แต่ถ้าจะสอนในรูปของจริยศึกษาแล้ว ไม่ใช่ของง่ายเลย, คือก็ต้องทำทุกอย่างทุกทาง จะเป็นการพูดอธิบาย หรือแสดงด้วยตัวอย่างหรืออะไรก็ตามแต่ จนผู้ศึกษานั้นเกิดความรู้ ความเข้าใจและเห็นจริงเห็นแจ้งถึงขนาดที่จะเกิดความสลดสังเวชขึ้นในใจ มีผลคือเปลี่ยนแปลงจิตใจของเขาได้ จึงจะเรียกว่าเป็นเรื่องของจริยศึกษา. คำที่นำมาพูดมาสอนนั้น ต้องมีอำนาจพอที่จะเปลี่ยนแปลงจิตใจของเขาได้จริง ไม่เพียงแต่ให้จำได้ ให้ตอบคำถามได้. ฉะนั้น วิธีสอนจึงต้องประกอบด้วยจิตวิทยา และอื่น ๆ ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ จึงจะเกิดผลเป็นจริยศึกษา.

ในที่นี้ ขอให้สังเกตว่า พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุ ในที่ประชุมของภิกษุสอนธรรมนั้น ถ้าดูกันผิว ๆ ก็จะเป็นรูปของพุทธานุศึกษา คือพูดเรื่อย ๆ ไป. แต่ถ้าสังเกตให้ละเอียดแล้วจะพบว่าคำพูด สิ่งที่พูด หรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในขณะนั้นทำให้เกิดผลลึกมากทีเดียว. ยกตัวอย่างเช่น สูตรบางสูตร ซึ่งแสดงต่อหน้ากองไฟที่กำลังลุกไหม้ขี้เถ้า มีผลทำให้ภิกษุเปลี่ยนจิตใจ เกิดความเปลี่ยนแปลงทางจิตใจถึงกับว่า พวกหนึ่งบรรลุความเป็นพระอรหันต์ที่ตรงนั้น พวกหนึ่งอาเจียนเป็นโลหิตตายที่ตรงนั้น อย่างนี้เป็นต้น. ทั้งที่คำพูดอย่างเดียวกัน และที่ฟังร่วมกันที่ตรงนั้น แต่ว่ามีผลที่จะเกิดแก่จิตใจนั้นต่างกันมากถึงขนาดนี้.

นี่เป็นตัวอย่างที่พอจะนำไปเปรียบเทียบว่า สอนในรูปของพุทธศึกษากับสอนในรูปของจริยศึกษานั้นต่างกันอย่างไร. เกี่ยวกับสิ่งที่จะสอน อาตมาก็มีความคิดนึกเท่านั้น.

ความมุ่งหมาย

อาตมาภาพขอร้องหรือวิงวอนต่อที่ประชุมนี้ว่า โปรดพิจารณากันเป็นพิเศษ. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านที่จะต้องรับภาระหนักในการสอน. ความมุ่งหมายของการสอนพระพุทธศาสนาในสถาบันการศึกษาเช่นนี้ ขอให้มองกว้างย้อนหลัง หรือมุ่งไปข้างหน้า ให้เป็นวงกว้าง. พุทธสัน ๆ ก็คือเห็นแก่ประโยชน์ได้เสียของประเทศชาติ อาตมาขอแยกความมุ่งหมายออกเป็นสองอย่างสั้น ๆ คือว่า: เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอย่างหนึ่ง และเพื่อแก้ปัญหาตลอดกาล นี้นอกอย่างหนึ่ง.

เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้านี้ แม้อาตมาจะไม่ระบุ ก็เชื่อว่าท่านผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลายย่อมทราบด้วยตนเองว่า หมายถึงอะไร. ข้อนี้หมายถึงเรามุ่งจะแก้ความมืดมัว และตกต่ำของจริยธรรมแห่งยุคปัจจุบัน. อาตมาใช้คำว่ามืดมัว และตกต่ำ. ขอให้สนใจคำว่า “มืดมัวและตกต่ำ” และคำว่า “ของจริยธรรมในยุคปัจจุบัน” ก็หมายความว่า “ในปัจจุบันนี้จริยธรรมที่จะคุ้มครองหรือว่าปกป้องมนุษยโลกเรานี้ตกต่ำจนคล้าย ๆ กับว่า มนุษยชาติเราขาดสิ่งที่เป็นที่พึ่งอันถาวร อันแท้จริง อันมั่นคง”. เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็คงจะมองเห็นกันได้ว่า เป็นความสำคัญมาก ที่จะต้องรีบแก้ไขความมืดมัวและตกต่ำของจริยธรรมแห่งยุคปัจจุบัน.

สำหรับปัญหาที่จะแก้ตลอดกาลนั้น ขอจำแนกเป็นข้อ ๆ

ข้อที่ ๑. เราหวังจะให้วิชาที่นักศึกษา ศึกษาอยู่ทุกแขนง พาผู้ศึกษา ไปถึงอุดมคติที่เป็นจุดหมายปลายทางได้.

ข้อนี้เอาตามความหมายว่า ถ้าวิชาทางพุทธศาสนาหรือทางธรรมนี้แล้ว วิชาทุกแขนงไม่สามารถพาผู้ศึกษาไปถึงจุดหมายปลายทาง ที่เป็นการปลอดภัยและ ได้รับผลอันสมบูรณ์ ; แม้ที่สุดแต่จะเรียน ถ้าไม่ประกอบด้วยจิตใจที่เป็นธรรมแล้ว ก็เรียนไม่ได้ดี. นี่เป็นเรื่องยาว ควรจะศึกษาค้นคว้า หรือพูดกันในคราวอื่นว่า ถ้ารู้จักทำจิตใจให้เป็นธรรม คือว่างจากกิเลสและสังขารกวนนั้น แม้แต่กำลังเรียน เป็นนักเรียนอยู่ก็เรียนได้ดี และเรียนแล้วก็สามารถจะเอาวิชานั้นไปทำประโยชน์ ได้เต็มที่ เพราะว่าไม่ถูกดึงหรือไม่ถูกรบกวนจากสิ่งที่เป็นข้าศึกทางจิตใจ.

ข้อที่ ๒. จะแก้ปัญหาที่ว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด”.

โรคความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอดนี้ ขอให้ถือว่าเป็นโรคตลอดกาล. ในยุค บัจจุบันรู้จักกันดีอยู่แล้ว : การที่เราบังคับตัวเองไม่ได้ มีจิตใจไม่เหมาะสมแก่ความเป็น มนุษย์แล้ว วิชาจะท่วมหัวเสมอไป; หมายความว่าเต็มไปด้วยความพินเพื่อน เต็มไป ด้วยความงง ไม่แจ่มกระจ่าง และก็เอาตัวรอดไม่ได้ ในข้อที่บังคับตัวเองให้อยู่ใน ร่องในรอยของวิชา หรือของความมุ่งหมายนั้น ๆ ไม่ได้. ถ้าพูดสั้น ๆ แต่เพียงว่า พวกที่มี ปริญาสูงก็ยิ่งทำผิด จนทำความเสียหายร้ายแรงขึ้นมา, นี่เป็นคำอธิบายที่ดีแล้ว ว่าวิชา ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด.

ผู้ที่มีจิตใจประกอบด้วยธรรมะนั้นจะรู้จักจริง ปฏิบัติจริง ปฏิบัติหน้าที่จริง ๆ จึงได้ผลจริง เมื่อเรียนก็เรียนจริง รู้ก็รู้จริง ทำก็ทำจริง จึงได้ผลจริง; เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นโรควิชาท้าวหมาตัวไม่รอด.

ข้อที่ ๓. เพื่อป้องกันไม่ให้ความรู้เกิดเป็นพิษขึ้น.

ขอให้ทำในใจถึงว่า ความรู้^๕ เป็นพิษได้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ในสูตรหนึ่งเรียกว่า อลคัททูปมสูตร กล่าวถึงความรู้ที่กลายเป็นงูพิษขึ้นมา. เมื่อเรามีจิตใจที่ถูกรอบง่าด้วยกิเลสมากเกินไปแล้ว ความรู้หรือปริยัตินั้นจะกลายเป็นงูพิษ.

ถ้าพูดกันตรง ๆ อย่างสมัย^๕ นี้ เคียน^๕ กว่า เพราะความรู้^๕ เป็นพิษนั้นแหละ โลกสมัย^๕ จึงมีปัญหาเรื่องระเบิดปรมาณู หรือนิวเคลียร์ อะไรเหล่านั้น. ถ้าความรู้^๕ ไม่เป็นพิษ สิ่งเหล่านั้นจะเกิดไม่ได้. คำว่า ความรู้^๕ เป็นพิษ หมายความว่า สิ่งพิเศษ^๕ ที่ยกย่องบูชากันนักหนานั้นแหละ เมื่อทำผิดวิธ^๕ แล้วก็เกิดเป็นพิษ, แล้ว^๕ ก็ต้องเป็นพิษร้ายแรงสมกับที่ยกย่องบูชากันนักหนาทีเดียว. การศึกษาธรรมะ^๕ จะป้องกันความรู้^๕ ไม่ให้เป็นพิษได้ จะเห็นเองได้ในเมื่อศึกษาธรรมะแล้ว.

ข้อที่ ๔. เพื่อป้องกันไม่ให้วัตถุเกิดเป็นพิษขึ้น.

สิ่งที่เรียกว่าวัตถุ อาตมาขอเรียกกันตามที่เรียกกันทั่วไป ทั้งที่เกี่ยว^๕ มีปัญหาเกี่ยวกับ materialism ก็อ้าว^๕ มาในวัตถุ, วัตถุเกิดเป็นพิษขึ้นมา ในเมื่อจิตใจไม่ได้ประกอบไปด้วยธรรมะ. ฉะนั้น ความรู้^๕ ธรรมะ^๕ ที่ถูกต้องจึงป้องกันไม่ให้วัตถุเกิดเป็นพิษขึ้นมาในโลก.

แต่เราสามารถทำให้มันก้าวหน้าทางวัตถุยิ่งกว่าเดียนด้วยซ้ำไป; แต่ว่าถึงอย่างไร ๆ ก็จะไม่เป็นพิษขัน คือไม่เป็นอันตรายขัน.

ทีนี้ถ้าเราขาดความรู้ทางธรรมะแล้ว แม้ทางวัตถุจะไม่ก้าวหน้าก็ยังเป็นพิษอยู่นั่นเอง, เป็นพิษทั้งที่ไม่ก้าวหน้า ทั้ง ๆ ที่มีน้อยกว่าเดียนด้วยซ้ำไป. แต่ถ้ามีธรรมะเข้ามาควบคุมแล้ว ให้ความก้าวหน้าทางวัตถุดำเนินยิ่งไปกว่าเดียนหลายเท่า หลายสิบเท่า ก็ไม่อาจเกิดเป็นพิษขันมาได้ เพราะอำนาจของธรรมนั้น.

ข้อที่ ๕. เราอยากจะทำให้ชุมชนของเรา เป็นนักคิดที่สามารถมองชีวิตในด้านลึก หรือแท้จริงได้.

เพราะว่าการศึกษาระงอนั้นไม่สามารถทำให้เด็ก ๆ ของเรา สามารถเป็นนักคิดที่มองชีวิตในด้านลึกได้. ถ้าเราจะย้อนไปศึกษาครูเรื่องสมัยกรีกที่นิยมปรัชญาจนกลายเป็นแดนแห่งปรัชญาหรือสมัยแห่งปรัชญานั้น, เมื่อเรารู้ความมุ่งหมายแห่งปรัชญาทั้งหมดนั้นแล้ว เรากลับไปรวมจุดเดียวกันว่า เพื่อให้ทุกคนสามารถเป็นนักคิดและมองสิ่งต่าง ๆ อย่างลึก รวมทั้งชีวิตด้วย.

ทว่าปรัชญาแท้ ๆ นั้นเกือบจะเอาไปใช้อะไรไม่ได้ เกือบจะเป็นสิ่งที่เหลือเฟือ; แต่ความฉลาดที่เกิดขึ้นจากการเป็นนักปรัชญานั้น ทำให้สามารถมองชีวิตในด้านลึก, เพราะความสามารถในด้านนี้เป็นประโยชน์อย่างสูงสุด, ซึ่งจะเป็นพลเมืองที่ดี ชนชั้นปกครองที่ดี เจ้าหน้าที่ศาสนาก็ดี ถ้าไม่สามารถมองชีวิตในด้านลึกแล้ว จะล้มเหลวหมด จะแก้ปัญหาล่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับอีกหลายอย่างนั้นไม่ได้ เพราะว่าสิ่งต่าง ๆ มันเนื่องอยู่กับชีวิตในด้านลึกเสมอไป.

ข้อที่ ๖. นั้น เรามุ่งหมายจะให้นักศึกษาของเราชนะอารมณ์ หรือเป็นผู้ควบคุมอารมณ์ได้ เอาชนะอารมณ์ได้.

อารมณ์ในที่นี้เป็นคำทางศาสนา ซึ่งหมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส รวมความก็คือ สิ่งยั่ววนนั่นเอง.

ถ้านักศึกษาหรือเยาวชนของเราชนะอารมณ์ไม่ได้ การเรียนนั้นจะมีผลอย่างไม่เป็นที่พอใจ และจะไม่สนุก ไม่รู้สึกเพลิดเพลินในการเรียนด้วย และจะไม่ประสบผลสำเร็จเต็มตามความมุ่งหมาย. นักเรียนที่เรียนด้วยความเป็นทาสของอารมณ์นั้น ย่อมเป็นไปอย่างหนึ่ง, นักเรียนที่เรียนไปด้วยความรู้สึกที่เป็นนาย หรืออยู่เหนืออารมณ์นั้น ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง.

ขอให้สังเกตดูว่าเยาวชนที่เป็นนักศึกษาของเราสมัยนี้ เรียนอยู่อย่างชะมักเขม้น ในวิชาที่ตนเรียนนั้น ในลักษณะที่เป็นทาสของอารมณ์ หรือเป็นนายของอารมณ์.

ถ้าตกอยู่ในฐานะเป็นทาสของอารมณ์แล้วก็จะทำหวัค ๆ ไป พอให้แล้ว ๆ. เพราะว่าเมื่อสอบได้มีปริญญาแล้ว ก็ไปแสวงหาอารมณ์ได้ อย่างนี้เรียกว่าเป็นทาสของอารมณ์ ฉะนั้น จึงไม่เป็นผู้ที่มีความรู้ดี และสมบูรณ์ และไม่มึนใจที่เหมาะสม แม้แต่จะเป็นพลเมืองที่ดี.

อย่าว่าแต่จะไปเป็นครูบาอาจารย์ที่ดี หรือนักปกครอง ผู้บังคับบัญชาที่ดี แม้แต่จะเป็นพลเมืองที่ดีก็ไม่ได้ เพราะว่าไม่สามารถบังคับตัวเอง ไม่อยู่ในอำนาจของความรู้ดีฝ่ายสูงอย่างนี้เป็นต้น. ดังนั้น การที่เราจะอบรมเด็ก ๆ ตั้งแต่เล็ก ๆ มาทีเดียว

ให้มีความรู้ความสามารถในการที่จะควบคุมอารมณ์ เอาชนะอารมณ์ได้^๕ นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

ขอแทรกสักนิดเถอะว่า การปฏิบัติขั้นสูงสุดที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานี้ ก็อยู่ที่ตรงที่สามารถเอาชนะอารมณ์นั้นเหมือนกัน ก็มีพระพุทธศาสนสุภาษิตข้อ ๆ สั้น ๆ ตรัสแก่พระพาหิยะว่า “ดูก่อนพาหิยะ, ถ้าเธอได้เห็นรูป สักแต่ได้เห็น ได้ยินเสียง สักแต่ได้ยิน ได้ดมกลิ่น สักแต่ที่ได้ดม ได้ลิ้มรส สักแต่ที่ได้ลิ้ม ได้สัมผัสทางผิวหนัง สักแต่ที่ได้สัมผัส อย่างนี้แล้วเมื่อนั้นตัวเธอจะไม่มี เมื่อตัวเธอไม่มี การวิ่งไปวิ่งมาก็ไม่มี นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์” ^๕นี้หมายถึงการบรรลुพระนิพพาน หรือพระอรหันต์.

ถ้าหากว่าอารมณ์ครอบงำจิตใจไม่ได้แล้วไม่เกิดตัณหา คือความอยากอย่างนั้นอย่างนี้, แต่มีสติปัญญาว่าจะจัดการกับสิ่งนั้น ๆ อย่างไร. ฉะนั้น จึงไม่เกิดตัณหาและไม่เกิดอุปาทานว่าตัวเรา ว่าของเรา ดังนั้นจึงเรียกว่า “ตัวเธอไม่มี”. ฉะนั้น จึงหมายถึงเป็นพระอรหันต์หรือบรรลุนิพพาน.

นี่เป็นอันแสดงว่าธรรมะในทางพุทธศาสนาขั้นสุดยอกก็ตี ^๕ขั้นพื้นฐานก็ตี ย่อมอยู่ที่การเอาชนะอารมณ์ หรืออย่างน้อยก็ควบคุมอารมณ์ได้. ฉะนั้น ขอให้เรามุ่งหมายข้อนี้เป็นส่วนใหญ่ กล้าย ๆ กับว่าเป็นมาตรฐานหรือพื้นฐานของข้ออื่น ๆ ด้วย.

ข้อที่ ๗. จะเห็นเป็นส่วนปลีกย่อยหรืออะไรก็สุดแท้. อาตมาอยากขอร้องให้ดีกว่า เพื่อสร้างครูบาอาจารย์ และผู้บังคับบัญชาที่ดีในกาลข้างหน้า.

ขออภัยอย่าได้โปรดเข้าใจว่าเดี๋ยวนี้เราไม่มีครูบาอาจารย์หรือผู้บังคับบัญชาที่ดี, แต่ว่าท่านทั้งหลายก็คงอธิบายได้เองว่า เรายังต้องการครูบาอาจารย์ หรือผู้บังคับบัญชาที่เตรียมไว้ข้างหน้าที่ดั่งยังขึ้นไปอีก. ใครๆ ก็ย่อมจะเห็นว่า ถ้าครูทรุดต่ำลงไปแล้ว นักเรียนนั้นก็ทรุดต่ำลงไป, และเมื่อนักเรียนนั้นมาเป็นครูอีกชั้นหนึ่ง ก็จะเป็นครูที่ต่ำไปกว่าระดับเดิมอีก; นักเรียนก็จะต่ำลงไปอีก มีแต่เดินไปในทางต่ำ.

แม้ในทางคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้ ก็ประสบปัญหาอย่างนี้อยู่เหมือนกัน คือ ครูบาอาจารย์ที่จะสอนธรรมนั้นตกต่ำ เราก็ต้องมีปัญหาที่จะแก้ไขครูบาอาจารย์ ให้ดีให้สูงยิ่งขึ้นเหมือนกัน, เพราะที่กำลังตกต่ำอย่างเต็มที่ และศิษย์ก็ตกต่ำลงไปเป็นลำดับ เพราะว่าศิษย์นั้นก็ต้องมาเป็นครู และตกต่ำลงไปอีก. เพราะฉะนั้นความหวังที่จะสร้างครูบาอาจารย์ และผู้บังคับบัญชาที่ดีในกาลข้างหน้านี้ ขอให้เห็นเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสำคัญ.

ข้อ ๘. ขอให้ถือเอาความมุ่งหมายแห่งข้อนี้ เป็นการขึ้นศักราชใหม่กันทีเดียว. ที่แล้วมานั้นไม่พอ ความเป็นไปในทางจริยธรรมนั้นอยู่ในลักษณะที่ต้องขึ้นศักราชใหม่กันแล้ว.

ข้อนี้ขอให้อาศัยหลักของพระพุทธเจ้าที่ท่านตรัสเป็นระเบียบไว้สำหรับปฏิบัติว่า ที่มันเป็นไปแล้วและกำลังเป็นอยู่ก็ตาม อย่าไปสะสางเลยว่ามันเป็นความผิดของใคร, ใครบกพร่อง เพราะว่าจะทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทผิดใจกันเปล่าๆ. เราสมักรัชนศักราชใหม่กันดีกว่า โดยไม่ต้องสะสางหาความผิดกับของเก่า; เพราะรู้แน่แล้วว่าอยู่ในฐานะที่ต้องเปลี่ยนรูปใหม่ทั้งหมดในการรู้และปฏิบัติ ทั้งในหลักวิชาและการปฏิบัติ.

สำหรับการขึ้นศักราชใหม่ในทางศีลธรรมนี้ อาตมามีความเห็นที่ ศักราชเก่าที่เป็นการทำผิดนั้นใช้เวลาอย่างน้อย ๑๐ ปี ๑๕ ปี ๒๐ ปี ไปรจนึกถึงข้อนี้ว่า การตกต่ำหรือมดมัวทางศีลธรรมที่กำลังเป็นผลอยู่ในบัดนี้นั้น ไม่ใช่ผลของการกระทำผิดในทันที แต่เป็นผลของการกระทำผิดมาแล้วอย่างน้อย ๑๕ ปี ๒๐ ปี มาแล้ว คือก่อนโน้น.

ในการที่เราจะขึ้นศักราชใหม่นี้เราก็ต้องใช้เวลากดอวยหลังเท่ากัน พูดได้ว่ามันเท่า ๆ กัน. คือถ้าเราทำพลาดมา ๒๐ ปี มีผลอย่างนี้ การแก้ไขของเราก็จะต้องใช้เวลาราว ๆ ๒๐ ปี เพื่อผลของการขึ้นศักราชใหม่ ๒๐ ปีข้างหน้าที่จะถึง, ไม่สามารถจะเปลี่ยนกันปุบปับได้เดี๋ยวนั้น, การเร่งมือ การเสียสละ เอาจริงเอาจังในขณะนี้ คือการขึ้นศักราชใหม่เพื่อผล ๒๐ ปี ข้างหน้า.

ข้อ ๕. อาตมาถือเพียงว่าเป็นผลพลอยได้ ถ้าหากว่ามีการเรียนวิชาธรรมะขั้นในสถาบันใหญ่ ๆ ซึ่งมีหลายคณะอย่างนี้ ก็จะมีผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่ง คือว่าการเรียนพุทธศาสนา หรือธรรมะนี้เรียนเหมือนกันหมด.

นิสัยทุก ๆ กลุ่มทุก ๆ พวกนี้ ทุก ๆ คณะนี้ จะต้องมารวมจุดเดียวกันและศึกษาสิ่ง ๆ เดียวกัน. ข้อนี้จะทำให้เกิดความสงสยอย่างเดียวกัน เกิดปัญหาอย่างเดียวกัน เกิดการที่จะต้องชบคิตอย่างเดียวกัน การสังสรรค์ที่แท้จริงจะเกิดขึ้น คือว่าจะทำให้บุคคลทั้งหมดนั้นมีความสม่าเสมอกัน ทั้งทางความคิดเห็นและทางการปฏิบัติ.

สิ่งที่เรียกว่าความสามัคคีที่เราต้องการอย่างยั่งยืนมันมีรากฐาน มันขาดรากฐานไม่ได้. ถ้าไม่มีรากฐานแล้วมันเกิดไม่ได้; และรากฐานที่แท้จริงก็คือความสม่าเสมอกันในทางความคิดเห็นและทางการปฏิบัติ ซึ่งในทางธรรมะเรียกกันว่า

ศีลสามัญญตา ทิฏฐิสามัญญตา. ทิฏฐิสามัญญาหมายความว่า ความเสมอกันในทางความคิดเห็น; ศีลสามัญญตา หมายความว่าถึงความเสมอกันในทางปฏิบัติ คือการเป็นอยู่.

ถ้าหากนิสิตได้มาเรียนในสิ่งเดียวกัน มามีปัญหาอย่างเดียวกัน ร่วมกันปรึกษาหารือกันอยู่ทุกวัน ๆ อย่างนี้ ก็จะเหมือนกับหลอมให้เป็นคน ๆ เดียวกัน มันง่ายแก่การที่จะเกิดมีสิ่งที่เรียกว่าความสามัคคี, ฉะนั้น ความวิวาทกัน ทางความคิด ทางวาจา ทางกาสนิม^{๕๕} ไม่ได้. เราจึงถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญไม่น้อยเลยในการที่จะสร้างรากฐานอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าความสามัคคี ซึ่งได้แก่ความเสมอกันในทางความคิดเห็น และการกระทำ.

เพื่อแก้ปัญหาลอดกลาน^{๕๖} อาตมาหมายความว่าทั้ง ๕ ข้อ^{๕๗} ไม่ใช่ปัญหาเฉพาะหน้า^{๕๘}ที่รบด่วนเหมือนกับข้อแรก คือความตกต่ำ ทางจริยธรรม; แต่หมายความว่าทั้ง ๕ ข้อ^{๕๙}ทำได้ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นอันว่าความมุ่งหมายนั้นมอยู่สองประเภทอย่าง^{๖๐}.

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสอน

ข้อที่ ๑. สอนในลักษณะที่เป็นการอบรมมากกว่าที่จะเป็นลักษณะของวิทยาการ.

การอบรมเป็นจริยศึกษา, วิทยาการ, นี้เป็นพุทธิศึกษา. ฉะนั้น วิธีสอนจึงขอวิงวอนท่านครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ให้เป็นไปในลักษณะอบรม คือมีผลทางจิตใจ

เกิดขึ้นอย่างรุนแรงจนเปลี่ยนนิสัยใจคอของเขาได้ ซึ่งเป็นหลักของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านทำสำเร็จในการประกาศพระศาสนาของท่าน ก็คือการใช้หลักอย่างนี้ : คือท่านจะต้องเลือกคำพูด เลือกเรื่องที่จะพูด เลือกเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่พูด เหล่านี้เป็นต้น เพื่อให้คำพูดนั้นเกิดผลสะเทือนใจ ถึงขนาดที่ว่าค่อยเปลี่ยนนิสัยสันดานให้เกิดการเปลี่ยนแปลง. นั้นเราเรียกว่าการอบรมจริยศึกษาตามอุคตมคคิทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่พูดอย่างนกแก้วนกขุนทอง แล้วก็ฟังอย่างเครื่องบันทึกเสียงบันทึกไว้; นี้ไม่เป็นไปตามความมุ่งหมายในการสอนธรรมะทางพระพุทธศาสนาเลย.

ข้อที่ ๒. สอนวิชาธรรมะโดยตรงนี้ ถ้าประมาณแล้วก็ต้อง ๘๐ เปอร์เซ็นต์

ส่วนเรื่องประกอบซึ่งเป็นเรื่องประวัติ ประวัติของการศึกษาหรือประวัติของการเป็นมา หรือเรื่องอื่นรวมกันแล้วก็ไม่ควรเกิน ๒๐ เปอร์เซ็นต์ ที่เป็นส่วนธรรมะ ๘๐ เปอร์เซ็นต์นั้น หมายความว่าเรื่องที่จะทำให้เกิด ความประพฤติกฎปฏิบัติมีผลทางจิตใจ เปลี่ยนนิสัยสันดานได้นั่นเอง.

ข้อที่ ๓. อยากจะให้ เป็นเรื่องสอนชนิดที่ทำให้เกิดการเห็นแจ้งแทงตลอด.

ข้อนี้ขอแบ่งผลที่เกิดจากการฟังเป็นสาม : คือว่า ความรู้อย่างหนึ่ง, ความเข้าใจอย่างหนึ่ง, ความเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างหนึ่ง. ถ้าเราเพียงแต่ได้ฟัง เราก็ได้ความรู้; ฉะนั้น ความรู้ที่เราได้รับจากการฟัง. ที่เขยิบสูงขึ้นไป ที่เรียกว่าความเข้าใจนั้นต้องได้มาจากการคิด เขาต้องเอาสิ่งที่ได้ฟังนั้นมาคิด คิดไปตามเหตุผล จึงจะได้รับความเข้าใจ. ฉะนั้น ความเข้าใจจึงสูงกว่าความรู้ และมาทีหลัง; แต่ก็ยังไม่สูงถึงความเห็นแจ้งแทงตลอด. ความเห็นแจ้งแทงตลอดนั้น คือเมื่อคิดจนเข้าใจแล้ว จะต้องไปทำดู หรือมีอะไรแสดงยิ่งไปกว่าเหตุผล. โดยมากย่อมเป็นไปในประสบการณ์ที่ประสบจริง ๆ.

เหมือนอย่างที่เราไปจับไฟ รู้ว่าร้อน อย่างนั้นมันไม่ต้องอาศัยเหตุผล หรืออาศัยคติตามเหตุผล แต่ว่าเป็นการประสบเข้าจริงๆ, การที่ใครบอกว่าไฟร้อนนั้น ก็เป็นแต่เพียงความรู้ว่าไฟร้อน. ^{๕๑}ที่นี้ถ้าคติตามเหตุผลก็ว่าไฟคงจะร้อน เพราะมันเผาพื้นได้ แล้วคติตามเหตุผลว่าไฟมันร้อน; ^{๕๒}ต่อเมื่อไปจับเข้าที่ไฟจริงๆ จึงเป็นความเห็นแจ้งแทงตลอดจริงๆ ว่าไฟมันร้อน.

การที่เราจะสอนวิชาอะไรก็ตาม ^{๕๓}ต้องสอนชนิดที่เกิดความรู้สึกที่สามารถเปลี่ยนแปลงนิสัยสันดาน ของเขาได้จริงๆนั้น ^{๕๔}จะต้องสอนหรือทำให้ถึงขนาดที่เห็นแจ้งแทงตลอด. ^{๕๕}ฉะนั้น ^{๕๖}อย่าได้สอนแต่เพียงว่าเกิดความรู้ หรือเกิดความเข้าใจ.

ข้อที่ ๔. การสอนในชั่วโมงเรียน

สำหรับวิชาซึ่งสอนโดยครูที่จัดไว้โดยเฉพาะเพื่อวิชา^{๕๗} ^{๕๘}อย่างน้อยสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง, ^{๕๙}และเป็นพุทธศึกษาชนิดที่เป็นประโยชน์แก่อกุศลแก่จริยศึกษาโดยตรงและอย่างยิ่ง. การสอนเพียงสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมงนั้น ^{๖๐}ไม่เป็นการสอนที่น้อยไป ถ้าหากสอนถูกวิธี. ^{๖๑}เพราะว่าหลักธรรมะนั้นทุกคนเพียงไม่กี่คำในการสอน ^{๖๒}แต่ปฏิบัติได้จนตายก็ยังไม่หมด ^{๖๓}ดังนั้นยังมี; ^{๖๔}ฉะนั้น การสอนจริงๆ สัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ก็เป็นการเพียงพอ.

ข้อที่ ๕. การสอนโดยอ้อมแต่กลับมีผลมาก.

^{๖๕}ข้อนี้คือการสอนชนิดที่แทรกเข้าไป ^{๖๖}ในการสอนวิชาอย่างอื่น ^{๖๗}โดยผู้เรียน ^{๖๘}ไม่รู้สึกรู้ว่าถูกสอนวิชาธรรมะ ^{๖๙}หรือพระพุทธศาสนา, ^{๗๐}เพราะทุกวิชา ^{๗๑}ย่อมมีแง่ใจแง่หนึ่ง

ที่ครูผู้ฉลาดสามารถถือเอาเป็นช่องทางให้ทำเช่นนั้นได้. ดังนั้น การสอนพระพุทธศาสนา จึงต้องมีสอนอยู่โดยไม่รู้สีก ทุกคณะวิชา ทุกแขนงวิชาที่สอน. จะเป็นอาจารย์ที่สอน วิชาวิทยาศาสตร์ สอนวรรณคดี สอนอักษรศาสตร์ สอนสถาปัตยกรรม อะไรก็สุดแท้ แม้แต่วิศวกรรม หรืออะไรก็ตาม แล้วแต่มีอะไรก็คณะ ; แต่ว่าในการสอนทุกคณะนั้น ถ้าครูบาอาจารย์เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาแล้วสามารถที่จะแทรกคำพูดหรือคำอธิบายลง เพียงไม่กี่คำเท่านั้น จะเป็นการสอนธรรมะอย่างยิ่ง, หรืออย่างน้อยก็เป็นการชักเตือน อย่างยิ่ง, เป็นการข่มความจำ หรือปลุกให้เกิดความรู้สึกรู้ขึ้นมา ไม่รู้จักลืมอย่างยิ่ง.

เรายังมีทางที่จะใช้หนังสือวรรณคดี ที่เป็นหนังสือธรรมะ ได้อีก และสิ่ง ที่เรียกว่าธรรมะนั้น มันก็มีมากมายหลายแขนง. ยกตัวอย่าง อย่างว่าเราต้องการสิ่งที่ เรียกว่า สติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง.

ทั้งนี้ในการสอนวิศวกรรม หรือสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม วิชาทั้ง เป็นวิชาที่ทำให้คนเราต้องใช้สติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง โดยเฉพาะคือการสังเกต ที่ละเอียดลออ ฉะนั้นถ้าจะแปลความสังเกตที่ละเอียดลออนั้นให้เป็นสติสัมป- ชัญญะอย่างยิ่ง มันก็กลายเป็นธรรมะขึ้นมาทันที. ฉะนั้น อาจารย์ที่สอนศิลปะ หรือสถาปัตย์ ก็กลายเป็นอาจารย์ที่สอนธรรมะไปได้ในตัว เป็นอย่างนี้ทุกแขนง.

ที่สุดแม้แต่คณิตศาสตร์ถ้าสามารถชี้ข้อเท็จจริงอย่างชนิดที่ว่า สิ่งที่เป็นจริงย่อม ทนต่อการพิสูจน์ นี้ก็สอนได้ในวิชาคณิตศาสตร์นั่นเอง, ฉะนั้น การสอนคณิตศาสตร์ ก็เป็นการสอนธรรมะไป โดยไม่รู้สีกตัว, สามารถทำให้นักเรียนตั้งมั่นลงราก อยู่ใน ความจริงที่พิสูจน์ได้ ที่แปรผันไม่ได้ ซึ่งลักษณะอันนี้เป็นลักษณะของธรรมะโดยเฉพาะ. ฉะนั้น เขาจะเป็นผู้มั่นคงด้วยศรัทธาในสิ่งที่เป็นความจริง ซึ่งจะต้องเดินไปหาธรรมะ นั้นเอง ไปทางอื่นไม่ได้.

ที่นี้ ถ้ายิ่งไปสอนวิชาเกี่ยวกับธรรมชาติมาก ๆ เช่น วิชาวิทยาศาสตร์ แขนง biology หรือธรณีวิทยา ทำนองนี้แล้วสามารถที่จะสอนสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไรได้มากที่สุด เพราะว่าพุทธศาสนานี้พูดกันอีกปริยายหนึ่งก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าสอนให้รู้ว่าจะอะไร เป็นอะไร เท่านั้นเอง.

ที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” นั้นหมายความว่ามันเป็นอยู่อย่างไร, เราไปบังคับมันไม่ได้ แต่ว่าเราเกี่ยวข้องกับมันให้ถูกต้องก็แล้วกัน. เราอย่าไปยึดมันถือมันเอามาเป็นตัวเราหรือของเรา แล้วบังคับเอาอย่างนั้นอย่างนี้, แต่ว่าเรามีสติปัญญา ไปจัดการกับมันให้ถูกต้องก็แล้วกัน อย่างนี้เป็นธรรมะอย่างหนึ่ง. ฉะนั้น อาจารย์ที่สอนวิชาวิทยาศาสตร์แล้ว จะเป็นอาจารย์สอนธรรมะอย่างวิเศษในเมื่อได้ใช้วิชาอันนี้.

การสอนวิชาธรรมะโดยตรงเพียงสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมงเท่านั้น มันมีผลเพียง ๒ ชั่วโมง ก็จะสัมพันธ์กันกับการสอนโดยอ้อมอยู่เสมอตลอดไป. แม้ว่านิสิตจะได้รับการอบรมสั่งสอนอยู่ทั้งสองฝ่าย คือทั้งสอนโดยตรงและโดยอ้อม แต่สอนโดยอ้อมนี้จะสนุกกว่าเสียอีก คือว่า นักเรียนรู้สึกว่าได้ถูกต้องบังคับสอนโดยวิชาธรรมะ แต่กลับได้รับผลทางธรรมะมากกว่าสอนโดยตรง ซึ่งบางทีก็จะรำคาญ หรือนำรำคาญมาก ดังนั้น ขอให้ฟังเสียงการสอนโดยอ้อมนี้เป็นอย่างหนึ่ง.

ข้อที่ ๖. ขอให้สอนให้เหมาะแก่วัยแก่ระดับจริง ๆ.

วัยหมายถึงอายุ ระดับหมายถึงระดับของความรู้สึคนึกคิด : ซึ่งว่าเด็กอายุน้อย ปัญญามากกว่าอายุ หรืออายุมาก ปัญญาน้อยกว่าอายุ และระดับในที่นี้เราหมายถึงว่านิสิตปีแรกที่สุก นึ่งวัยและระดับนั้นก็ยังมีอยู่รูปหนึ่ง; ดังนั้นต้องสอนให้เหมาะแก่วัยหรือระดับ.

ทีนี้เมื่อสำเร็จการศึกษาจะรับปริญญาออกไป จะต้องเอาอย่างอื่นมาสอนไม่ใช่
อย่างเดียวกัน ก็จะต้องบวรมรรณะถึงขนาดที่เขาจะออกไปเป็นผู้เอาตัวรอด ก็เป็นบัณฑิต
ได้จริง.

คำว่า บัณฑิต นี้ ขอวิงวอนให้ถือเอาตามความหมายเดิมตามหลักธรรม
ในพระพุทธศาสนาเอาไว้ให้มั่นคง. บัณฑิตแปลว่าผู้มีปัญญาเครื่องเอาตัวรอด
คำว่า บัณฑา นั้นแปลว่า ปัญญาชนิดที่ทำให้เอาตัวรอด และ อิต แปลว่า มี.
บัณฑา + อิต เป็นบัณฑิต. มีปัญญาขนาดเอาตัวรอดได้จริงๆ จึงจะเป็น
บัณฑิต. นี่ course หนึ่งต่างหาก. อย่างผู้ที่สอบผู้พิพากษาได้ จะเป็นผู้พิพากษา
จะต้องเลือกเอาวิชาพุทธศาสนาเป็น course พิเศษอบรม, อย่างนี้เป็นต้น. ฉะนั้น อาตมา
จึงขอร้องว่าต้องระวังให้เหมาะแก่วัย แก่ระดับ.

ข้อที่ ๑. มีวิธีสอนอีกวิธีหนึ่ง คือ สอนโดยไม่รู้สึกรู้สึกลงในขณะที่มีการ
กระทำ เช่น การแก้ปัญหาลำไส้เฉพาะตัว.

อย่างที่ได้อธิบายว่าท่านหญิงพูน ๆ มาเป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาลำไส้
ของนิสิต อยู่เป็นประจำ ทุกวันพฤหัสบดี อย่างนี้เรียกว่าแก้ปัญหาลำไส้,
เวลาอย่างนั้นเป็นเวลาที่จะสอนธรรมะอย่างพิเศษที่สุดกว่าเวลาอื่นหมด. เพราะ
เป็นการทำเฉพาะตัวและตรงกับเรื่องทางจิตใจที่กำลังเป็นอยู่จริง.

ถ้าคนใช้นั้นไม่พร่างหมอล้วนละก็ เป็นโอกาสพิเศษที่สุดที่จะสอนธรรมะ
หรือได้รับการเยียวยาจากธรรมะ ซึ่งเป็นการสอนไปในตัว, ฉะนั้น ขอให้จัดการทำ
ชนิดนี้ใหม่ขึ้นให้มากเท่าที่จะทำได้, ขอให้ นิสิตหรือนักเรียนได้รับการเห็นอก
เห็นใจจากครูบาอาจารย์ ถึงกับเปิดโอกาสให้มีการแก้ปัญหาลำไส้ได้ และ
ถือโอกาสสอนธรรมะ.

ข้อที่ ๘. หมายถึง การสอนนอกสถานที่.

การสอนนอกสถานที่ เป็นการศึกษากลับที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือจากสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ตาม. ซึ่งเป็นหลักทั่วไปว่า จะต้องพานักศึกษาออกนอกสถานที่ มองดูสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ให้เกิดความรู้สึกในทางจิตใจ. ถ้าคุณธรรมชาติก็ต้องดูให้รู้ความจริงตามธรรมชาติ ซึ่งในที่สุดจะวกไปหาเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นเราหรือเป็นของเรา แต่ที่เราต้องไปเกี่ยวข้องกับมันให้ถูกวิธีเท่านั้นเอง.

หนังสือที่มนุษย์สร้างขึ้น อย่างเป็นทางการที่ใดจะเห็นสิ่งที่หรรษา สวยงามที่มนุษย์สร้างขึ้น ก็ต้องดูให้ออกว่านั่นมันคืออะไร ว่ามันเป็นผลของกิเลสตัณหา หรือผลของสติปัญญา นี่เป็นหลักใหญ่ ๆ. ถ้าไปที่สวนลุมพินี เหลียวดูรอบ ๆ แล้วดูว่าสิ่งต่าง ๆ ที่มันเกิดขึ้นมานั้น เป็นผลของกิเลสตัณหา หรือสติปัญญา คือผลของธรรมะหรืออธรรมอย่างนั้นเป็นต้น.

ขอให้ครูใช้โอกาสที่จะคุยกับนักเรียน ให้รู้จักมองดูสิ่งที่เป็นธรรมชาติก็ตาม สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ตาม ว่ามันเป็นไปด้วยสติปัญญา หรือเป็นสิ่งที่เป็นไปด้วยกิเลสตัณหา แต่ที่ความหมายที่แท้จริงนั้น มีอยู่อย่างไร จะก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบากขึ้นในโลก หรือก่อสันติภาพอันถาวร อย่างนี้เป็นต้น.

ข้อที่ ๙. หมายถึงว่า ให้มีการอบรมพิธีกรรมทางศาสนา.

การอบรมพิธีกรรมทางศาสนาไม่ได้หมายความว่าประเพณีคร่ำครึ แต่ต้องจัดกันไปในรูปที่สขหลักวิชา มีเหตุผล ได้รับความมุ่งหมายของประเพณีหรือพิธีนั้น.

เช่นว่า มีสถานที่ ที่บรรยากาศก่อให้เกิดความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ คือเคารพสิ่งที่สูงสุดได้ ก็เป็นสิ่งที่ดีควรทำ. ฉะนั้น เราเข้าไปในสถานที่ ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น ก็เรียกว่า พิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีอยู่มากมาย ไม่ต้องจำแนก.

ที่นี้การประพฤติ ปฏิบัติ เช่นสอนให้รู้จักทำสมาธิ ถ้าเรียกว่าสมาธิ เต็มๆ คงจะสะดุ้ง แต่ถ้าพูดว่ารู้จักทำ *development* ให้จิตมันสามารถทำสิ่งที่สูงสุดที่จิตมันสามารถทำได้ เขาคงจะพอใจสิ่งนี้.

พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่าภาวนา หรือท่านจะเรียกเต็มๆ ว่า สมาธิภาวนา. ภาวนา แปลว่าทำให้เจริญ : ภาวนาน โดยพยัญชนะ แปลว่า ทำให้เจริญ ตรงกับคำว่า *development* นั้นเอง.

ที่นี้ *develop* แก่จิต ก็เรียกว่าทำภาวนา. ทำให้เป็นสมาธิ ก็คือฝึกให้มัน *concentrate*, แล้วทำให้เป็นปัญญา, ก็คือเอาจิตที่ *concentrate* นั้น *introspect* ลงไปที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เราต้องการค้นคว้าทดลองตรวจสอบ. เมื่อทำอย่างนั้นเสมอ จิตจะสามารถทำหน้าที่ชั้นสูงสุดเท่าที่จิตจะทำได้.

ต้องพูดกันตรงๆ ว่า เคียงวันเราขาดทุนมาก ตรงที่จิตมีค่ามาก มันใช้อะไรไต่ตักกว่านี้มาก แต่เราใช้มันน้อยเหลือเกิน แล้วยังใช้ผิดอีกด้วย. เหมือนเรามีสิ่งที่มีค่าแพงเป็นแสนเป็นล้าน เราใช้มันมีค่านิดเดียว แล้วผิดวิธีด้วย.

ที่นี้จิตก็เหมือนกัน จิตของมนุษย์สมัยนี้เรียกว่ายังใช้ผิด ยังไม่เต็มตามธรรมชาติที่มีให้ ว่าจิตนี้ถ้าฝึกฝนดีแล้ว จะได้รับประโยชน์อย่างไร. ถ้าเราเงินใช้

จิตผิดๆ กันอยู่ ในลักษณะอย่างนั้นแล้ว ต้องมีวิฤติกาลถาวรแทนสันติภาพถาวรโดยแน่นอน. ดังนั้น การฝึกจิตให้มัน *develop* ถึงขนาดที่มันเบิกบานเต็มที่ ทำอะไรได้เต็มตามธรรมชาติของจิตนั้น จะคุ้มครองโลกได้, จะไม่หลงผิดไปในทางที่เกิดทิฏฐิมานะ เบียดเบียนกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด.

ข้อที่ ๑๐. ควบคุมชีวิตประจำวันของเขาให้อยู่ในลักษณะที่เรียกว่ามีความเป็นอยู่ถูกต้องอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก หรือทุกอิริยาบถ.

นอ้าศัยความเมตตากรุณา และเสียสละในการที่จะดูแลให้เด็กของเรามีความเป็นอยู่ชนิดที่เรียกว่าความเป็นอยู่ถูกต้อง. **ความเป็นอยู่ถูกต้องนี่คือหัวใจของพุทธศาสนา.**

ขอให้เข้าใจความหมายของคำว่า **เป็นอยู่ถูกต้อง** ว่าหมายถึงมีความคิดเห็นความเข้าใจ ที่ถูกต้อง เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ**; และมี *aim* มี *ambition* นั้นถูกต้อง และมีการกระทำไปตามนั้นถูกต้อง, คือ *วาจา* ก็ถูกต้อง, *ความประพฤติ* ก็ถูกต้อง. *การเลี้ยงชีวิต* ก็ถูกต้อง, *ความพากเพียร* ก็ถูกต้อง, *สติ* ก็ถูกต้อง, *ตั้งใจมั่น* ก็ถูกต้อง, **นี่คือมรรคมีองค์ ๘** รวมกันแล้วก็คือมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง.

เด็ก ๆ อาจจะไม่ได้ถึงขนาดบรรลุมรรคผล, แต่หลักเกณฑ์ก็ต้องอันเดิม คือจะต้องเป็นอยู่อย่างถูกต้องตามระดับของเยาวชน. ถ้ามีตามารดา ครูบาอาจารย์ ได้ช่วยกันเอาใจใส่ในข้อที่ให้มีความเป็นอยู่อย่างถูกต้องนั้นมากจนแล้ว นั่นคือการที่ **ตั้งตัว ตั้งตน ให้เด็ก ๆ อยู่ในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง.**

ฟังดูแล้วคล้าย ๆ กันว่าเป็นเรื่องนิตเคียว แต่ว่าเป็นเรื่องทั้งหมดในพระพุทธศาสนา. **ความมีลมหายใจอยู่อย่างถูกต้องนี้ เป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนา.**

ข้อที่ ๑๑. ขอให้มีการบังคับตามสมควรที่จะต้องบังคับ.

อาตมาขอกล่าวตรงๆ ว่าอาตมาไม่เห็นด้วยกับระเบียบ หรือระบอบการศึกษาที่ปล่อยฟรี จะผิดหรือถูกนี้ ขอฝากไว้เป็นความคิดอิสระของที่ประชุม. อาตมาแถลงตามความคิดเห็นส่วนตัวว่า การปล่อยฟรีนั้นไม่มองเห็นลู่ทางที่จะใช้ได้กับการอบรมคน, เพราะฉะนั้น จะต้องบังคับในเมื่อควรจะบังคับ และปล่อยในเมื่อควรจะปล่อย.

เหมือนกับหลักพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงการกระทำที่เกี่ยวกับจิตแล้วก็ต้องมีว่า บังคับหรือข่มขี่ ในคราวที่ควรบังคับ ข่มขี่, แล้วก็ยกย่องหรือตามใจในคราวที่ควร จะตามใจ หรือยกย่อง ต้องน้อมไปในคราวที่ควรจะน้อมไป อย่างนี้เป็นต้น : เรียกว่า แล้วแต่มันควรจะทำอย่างไร ถึงคราวบังคับก็ควรบังคับ.

ถ้าจะคิดว่า เรามีสอนพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยแล้วละก็ ต้องมีลักษณะบังคับอยู่บางอย่าง จะปล่อยว่าเอาก็เอา ไม่เอาก็ไม่เอา อย่างนั้น คงเป็นไปได้. ทั้งบางอย่างจะเข้มงวดก็ต้องเข้มงวดจริงๆ ด้วย, อาตมาเชื่อว่า แม้แต่ในมหาวิทยาลัยเมืองนอกที่เป็นมหาวิทยาลัยที่ดี หรือทำหน้าที่ได้สำเร็จ เขาก็ต้องมี ระเบียบบางอย่าง ที่บังคับอย่างเข้มงวด.

ข้อที่ ๑๒. เป็นบัญญัติพลิกย่อย.

ถ้าเราจะจัดการสอนพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยในขณะนี้ โดยเฉพาะในขณะนี้ อาตมาคิดว่าไม่ควรจะขึ้นอยู่กับคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ; แต่ควรจะ

มีคณะกรรมการกลางที่จัดขึ้นในรูปที่เหมาะสมที่จะควบคุมกิจการอันนี้ จนกว่าจะสามารถตั้งเป็นคณะหนึ่งของตัวเองโดยอิสระได้. ถ้ายังไม่สามารถตั้งเป็นคณะได้ก็ควรจะมีคณะกรรมการจัดทำเนื้องานจะเหมาะสมกว่า. นี้เรียกว่าวิธีที่จะจัดการสอน.

ข้อปลีกย่อย เช่นสถานที่สอน

ข้อ ๑. เห็นว่าควรจัดเฉพาะ ให้มีบรรยากาศเหมาะสม ก็ได้ผลดีกว่าเรียนในห้องปกติ จะใช้ห้องเรียนปกตินั้นมันมีความเคยชินจนเกินไป บรรยากาศไม่ช่วย, ฉะนั้น ควรมีทางใดทางหนึ่งที่จะให้บรรยากาศช่วย ก็ควรจัด.

ข้อ ๒. ควรจะรวมกันมากๆ เพราะว่าการศึกษาธรรมะนี้ อำนาจให้ทำคราวเดียวได้ ไม่เหมือนกับวิชาบางอย่าง ซึ่งเป็นวิชาธรรมดาสามัญ. วิชาธรรมะนี้ขอให้สังเกตดูจะเห็นว่า เปิดโอกาสให้สอนคราวเดียวได้มากๆ และบางที่ยังจะเป็นผลดีด้วย แม้ว่าจะใช้ห้องประชุมใหญ่ของทางมหาวิทยาลัยก็ยังมีทางพอทำได้ ในบางลักษณะหรือส่วนมาก; จึงเรียกว่าใช้หลักที่เรียนรวมกันมากๆ เป็นส่วนใหญ่ และโดยเฉพาะ เพื่อได้มีการสังสรรค์รวมกันหลายๆ กลุ่มของนิสิตหลายๆ คณะนั่นเอง เพราะวิชานี้อำนาจให้ทำเช่นนั้นได้.

ข้อ ๓. ในบางโอกาสขอให้ทำในสถานที่ที่เป็นพิเศษจริงๆ เช่นถึงกับพาไปวัด หรือพาเข้าไปในอาคารที่จัดไว้เฉพาะ ที่เรียกว่า *University Temple* หรืออะไรในทำนองนี้ ถ้าทำเช่นนี้, หรือจะพากันเข้าไปในวัดหรือในอาคารอย่างนี้ เป็นบางคราว, แต่จะต้องรวมเรียกว่าสถานที่สอน, แม้จะไปพูดกันในโบสถ์ก็ถือว่าเป็นสถานที่สอน.

หมวดสุดท้าย

ผู้ทำการสอน

อาตมาขอมีส่วนที่จะเสนอคือ.

ข้อ ๑. ผู้ที่จะสอนนั้น เป็นบรรพชิตก็ได้ บัณฑิตก็ได้ สตรีก็ได้ ต้องเอาความเหมาะสมเป็นใหญ่.

ข้อ ๒. อาจารย์ที่สอนนั้น เป็นความจำเป็นที่ขออภัยที่จะต้องกล่าวว่า ต้องเข้าใจและเลื่อมใสในอุดมคติอย่างที่กล่าวแล้ว ในความมุ่งหมายนั้นจริงๆ มิฉะนั้นแล้วจะเป็นพุทธศึกษาไปหมด และผลจะเกิดขึ้นเป็นพุทธศึกษาไปหมด อย่างที่ว่าทำไปตามระเบียบธรรมดา ที่มีการสอนวิชาชนิดที่เป็นพุทธศึกษา. แต่ถ้าครูอาจารย์ที่เลื่อมใสในอุดมคติที่กล่าวแล้ว จะต้องสนใจเป็นพิเศษ เสียสละเป็นพิเศษ และมีอะไรเป็นพิเศษอยู่มากในการที่จะทำให้สัมตามอุดมคติที่วางไว้หรือตามความมุ่งหมาย.

ข้อ ๓. พยายามให้มีครูบาอาจารย์อีกประเภทหนึ่ง ที่อยู่ใกล้ชิดที่สุดกับผู้ศึกษา อย่างพวกคริสตังก็มีบาทหลวงเป็นแคว ให้อยู่ใกล้ชิดกับเด็กๆ ของเขา ลักษณะอย่างนี้ถ่ายทอดเอามาได้ คือให้เรามีครูบาอาจารย์เป็นแควกันหรืออะไรก็สุดแท้ อยู่ใกล้ชิดกับเด็ก คุณแลเด็กเหมือนพระเป็นเจ้าทำหน้าที่มองดูเด็กจากเบื้องบนอยู่ตลอดเวลา. อันนี้ต้องการมากในการที่จะอบรมเรื่องทางจิตใจ ที่เรียกกันว่าศาสนาหรือธรรมะ.

ข้อ ๔. หรือข้อสุดท้ายนี้ ก็จำเป็นที่ต้องพูดหรือกล่าวอย่างนี้ ว่าต้อง
 เป็นครู หรือผู้ที่มีบุคลิกลักษณะ, มีความรู้, ประพฤติ ปฏิบัติ, มีคุณธรรม,
 ที่เด็กเคารพรัก และเชื่อฟัง. ถ้าสิ่งนี้ไม่มีแล้วก็เป็นอันล้มเหลวหมด. ความรู้ก็คือ
 ความประพฤติที่ดี บุคลิกลักษณะที่ดี ตลอดจนภูมิธรรมที่ดี ต้องมีจนถึงขนาดที่ควร
 เคารพรักและเชื่อฟังในที่สุด. นี้เรียกว่าเราจะต้องช่วยกันนี้ ก็ช่วยกันคิด สร้าง
 ครูบาอาจารย์สำหรับทำการสอน. ทั้งหมดนี้เป็นแต่เพียงความคิดเห็น ที่เห็นว่า
 ควรนำมาแถลงต่อที่ประชุมตามคำขอของท่านเลขาธิการ, ซึ่งอาตมามียู่
 เพียงเท่านั้น.

สรุป

แนวการสอนพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย

(๑) สิ่งที่จะสอน

สิ่งที่จะสอน คือ ธรรมะ ในฐานะที่เป็นศาสนาและตามอุดมคติของพุทธศาสนา
 เพราะยังมี ธรรมะ ตามอุดมคติของศาสนาอื่น
 ธรรมะ ในฐานะที่เป็นปรัชญา
 ธรรมะ ในฐานะวัฒนธรรม ศิลธรรม ฯลฯ
 ธรรมะ ในแง่ของวิทยาการ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ฯลฯ
 ธรรมะ ในฐานะวิทยาศาสตร์ ศิลปะ ฯลฯ

ชื่อที่จะเรียก จะต้องเลือกให้เหมาะ จากคำว่า ธรรมปรัชญา จริยปรัชญา พุทธปรัชญา ชีวิตปรัชญา ธรรมวิทยา ฯลฯ เป็นต้น กำใดคำหนึ่ง.

รูปที่จะสอน สอนในรูปของจริยศึกษา แทนที่จะเป็นพุทธศึกษา
ล้วน ๆ.

(๒) ความมุ่งหมาย

๑. เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าคือแก้ไขความมืดมัวและตกต่ำของจริยธรรม
แห่งยุคปัจจุบัน

๒. เพื่อแก้ปัญหาตลอดกาล

- (๑) ให้วิชาทุกแขนง พาผู้ศึกษาไปถึงอุดมคติปลายทางได้
- (๒) แก้ปัญหาความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ได้ (ทำให้รู้จริงและปฏิบัติดี).
- (๓) บัองกันไม่ให้ความรู้ เกิดเป็นพิษขึ้น.
- (๔) บัองกันไม่ให้วัตถุ เกิดเป็นพิษขึ้น.
- (๕) ให้เป็นนักคิด หรือมองชีวิต ได้ถึงแก่นลึก หรือแท้จริง.
- (๖) ให้นักศึกษาชนะอารมณ์ได้ เท่าที่จะเรียนดี สนุกและสำเร็จ.
- (๗) เพื่อสร้างครูบาอาจารย์ และผู้บังคับบัญชาที่ "ดี" ข้างหน้า.
- (๘) เป็นการขึ้นศักราชใหม่ของการแก้ไขปัญหาด้านศีลธรรมมีผล

๑๐ - ๑๕ ปี ข้างหน้า.

- (๕) การอบรมไปในตัว ในพิธีกรรมทางศาสนา, ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์, การฝึกจิตเช่นสมาธิ เท่าที่จะทำได้.
- (๑๐) ในชีวิตประจำวัน ให้มี “ความเป็นอยู่ที่ถูกต้อง” ทุกอิริยาบถ.
- (๑๑) มีการบังคับในส่วนที่จำเป็นต่องบังคับ มีการปล่อยตามอิสระในส่วนที่ควรปล่อย ฉะนั้น จึงต้องจัดเป็นวิชาบังคับ และมีระเบียบเข้มงวด วิชาหนึ่งด้วยเหมือนกัน.
- (๑๒) ไม่ควรขึ้นอยู่กับคณะใด แต่ควรขึ้นอยู่กับคณะกรรมการกลาง ในรูปใดรูปหนึ่ง ถ้าหากยังไม่สามารถตั้งเป็นคณะของตัวเองได้.

(๔) สถานที่สอน

- (๑) ควรจัดเฉพาะ เพื่อได้บรรยากาศที่เหมาะสม จะได้ผลดีกว่า ในห้องเรียนปกติ
- (๒) ตามปกติ ควรเป็นห้องที่ใช่เรียนรวมกันได้มากหน่อย เช่น ห้องประชุมใหญ่ก็ใช้ได้ เพื่อการสังสรรค์ที่ดี และขนาดใหญ่ และวิชาน้อย่อมอำนวยความสะดวกให้ทำเช่นนั้นได้.
- (๓) ในบางโอกาส จะต้องกระทำในสถานที่ ที่มีบรรยากาศแห่ง ความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นถ้ามีอาคารชนิดที่เรียกว่า ยูนิเวอร์ซิตี เติมเปิล ขึ้นได้ ก็จะเป็นการดี.

(๕) ครูผู้ทำการสอน

- (๑) มีทั้งศฤหันธ์และบรรพชิต ตามสมควรแก่กรณี และมีทั้งชายและสตรี.
 - (๒) เป็นผู้เลื่อมใสในความมุ่งหมาย และอุดมคติ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นจริงๆ มิฉะนั้นจะกลายเป็นการสอนนิตยาคารตามธรรมดา หรือพุทธศึกษาล้วนๆ มากเกินไปและโดยไม่รู้สีกตัว.
 - (๓) พยายามให้มีครูที่รักกิจการนี้ถึงกับอยู่ใกล้ชิด เพื่อดูแลผู้ศึกษาให้มากที่สุด ที่จะมากได้ ดังเช่นครูที่เป็นบาทหลวง ของฝ่ายคริสตัง เป็นต้น.
 - (๔) ที่สำคัญที่สุดก็คือ ไม่บกพร่องแต่ประการใด ทั้งความรู้ และความประพฤติ ตลอดจนถึงคุณธรรม และบุคลิกลักษณะ เป็นที่เคารพ รัก และเชื่อฟัง.
-

ธรรมกถา

— ๘ —

๒๖ มกราคม ๒๕๐๔

พุทธวิหาร ที่มหาวิทยาลัย

ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ และประเพณีทั้งหลาย,

การที่ท่านผู้เป็นประธานกลุ่ม ได้ขอร้องให้อาตมา ช่วยมาแสดง
ความคิดเห็น เกี่ยวกับพุทธวิหาร หรืออะไร ซึ่งยังไม่แน่ว่า จะเรียกว่า
อะไรดี สำหรับมหาวิทยาลัย.

ในวันนี้อาตมาก็มีความยินดี ที่จะสนองความต้องการอันนั้น แต่ขอให้ถือว่า
สิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นเพียงความคิดเห็นอย่างกว้างๆ เพื่อเลือก. อย่าได้ถือว่า
เป็นถ้อยคำที่แนะนำโดยตรง หรือเป็นถ้อยคำของผู้ที่รู้อะไรในเรื่องนี้, ขอให้ถือเป็น
เพียงความคิดเห็น ที่แสดงให้ทราบอย่างกว้างๆ เพื่อเลือก.

เมื่อสองสามปีมาแล้ว อาตมาก็ได้รับฟังเรื่องนั้นมาครั้งหนึ่งแล้ว เกี่ยวเนื่องกันกับความคิดเห็น ที่จะเพิ่มหลักสูตรพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัย, แล้วก็รวมถึงเรื่องที่จะสร้างพุทธวิหารด้วย; แล้วก็เวียนกันมาพักหนึ่ง สองสามปีมาเห็นจะได้. เคี้ยวนี้ ก็มีความคิดเห็นเรื่องนี้เป็นที่สนใจกันขึ้นมาอีก; เพราะฉะนั้น จึงขอกล่าวทำความเข้าใจถึงครั้งที่แล้วมา เป็นการประมวลมากล่าวคร่าวเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง.

ว่าที่จริง สิ่งที่จะต้องทราบ และพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนี้นั้นมีมาก แล้วมีอยู่หลายฝ่าย. สำหรับอาตมาจะกล่าวดูได้ ก็เฉพาะที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา เป็นส่วนใหญ่; ฉะนั้น จึงจะแยกเรื่องที่จะกล่าวดูออกเป็นข้อๆ ไป สำหรับจะได้ฟังง่าย และจำง่าย.

เรื่องที่ ๑. สิ่งแรกก็คือวัตถุประสงค์ของการที่จะมีสิ่งๆ นั้น

๑. สิ่งๆ นั้น ที่เราจะเรียกกันว่า พุทธวิหาร นี้ โดยส่วนใหญ่ควรจะมีการทำความเข้าใจกัน ให้ทั่วไปถึงผู้ใหญ่น้อย ก็หมายถึงนิสิตและอาจารย์ ว่า เรามีความประสงค์ที่จะมีสิ่งๆ นั้นขึ้นในมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นการต่อต้านความเสื่อมทางศีลธรรมของสังคม.

เรากำลังทราบกันที่อยู่แล้วว่า ความเจริญอย่างสมัยใหม่นี้ เป็นอันตราย, เพลอนิคเดียว ก็นำไปสู่ความเสื่อมเสียทางศีลธรรมของสังคม, และก็ได้เป็นมาแล้วบ้าง ด้วยเป็นที่เห็นๆ กันอยู่; ต่อไปในอนาคต อาจจะมีเสื่อมมากขึ้น จนถึงกับล้มละลายก็เป็นได้.

ขอให้อธิบาย การที่จะให้มีงานอบรมส่งสอนในทางธรรม หรือทางพระศาสนา ในมหาวิทยาลัย เป็นต้นนั้น จะเป็นที่พึง หรืออย่างที่เรียกกันว่า เป็นบ่อมปราการอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่าง เพื่อจะต่อต้านสิ่งที่จะเป็นข้าศึกแก่นุชย์ ก็คือความเสื่อมในทางศีลธรรม.

เราจะไม่กล่าวว่า สิ่งนี้เป็นสิ่งเดียว หรือเป็นทั้งหมดในการต่อต้านความเสื่อมเสียทางศีลธรรม; แต่ว่ามันเป็นอย่างหนึ่งที่สำคัญ ในหลาย ๆ อย่าง หรือไม่ก็อย่างก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่จะต้องทำ.

ถ้าเรามีกิจการ อย่างที่เราจะเรียกว่าพุทธวิหารเป็นต้นขึ้นแล้ว จะสะดวกมากคือว่า นิสิตทั้งหลายก็จะมีโอกาส ได้รับความรู้ทางศาสนาโดยง่าย และสามารถจะถ่ายทอกันสืบ ๆ ไปโดยเร็ว. และในระดับที่สูง น่าพอใจ เรียกว่าเป็นการทำงานที่หวังผลในระยะยาว. และอีกอย่างหนึ่ง ก็จะช่วยให้ นิสิตของมหาวิทยาลัย รู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสม.

มหาวิทยาลัย อย่างที่ประเทศพม่า และที่อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ก็มีสถานที่ ที่จัดไว้เฉพาะ สำหรับการอบรมธรรมะ หรืออบรมทางศาสนาโดยตรง อย่างเช่นมหาวิทยาลัยแรงกูนนี้ ก็ทำเป็นลำเป็นสันอยู่ กระทั่งสมาชิกแผนกนี้สามารถแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลี เป็นหมวดเป็นหมู่ พิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือโดยตรงก็มี พิมพ์เป็นประจำในหนังสือพิมพ์รายคาบก็มี.

ลองคิดดูว่า นิสิตของมหาวิทยาลัยของประเทศไทยเราเคยทำอย่างนั้นได้ไหม ? เพราะฉะนั้น ถ้าจะนึกว่า เพื่อไม่เป็นการล้าหลัง ก็ควรจะขยับขยายให้มากขึ้น แล้วก็ช่วยกัน

ทำต่อไป. จะเป็นผลดีแก่นิสิต จะเป็นผลดีแก่สถาบัน จะเป็นรากฐานที่มั่นคงของ พระพุทธศาสนา ซึ่งจะมีผลในการต่อต้านความตกต่ำ หรือความเสื่อมเสีย ในทาง ศีลธรรม น้อย่างหนึ่ง.

วัตถุประสงค์ ควรมีไปถึงวิธีการสั่งสอนด้วย

การสั่งสอนพุทธศาสนา หรือพระธรรมนั้น ที่ทำกันแล้ว ๆ มาจนบัดนี้ อยู่ใน ลักษณะที่จืดชืด หรือน่าเบื่อ ไม่ชวนสนุก ไม่ให้ความร่าเริงในการศึกษา. ทั้งนี้ ผลิตหลักที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้,

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า การเผยแผ่ธรรมนั้น นอกจากจะทำให้เข้าใจแล้ว ยังจะต้องทำให้เกิดความพอใจด้วย เรียกว่า สัมปหังสนา นี้ก็มีอยู่ข้อหนึ่ง. ที่ว่าภิกษุ เมื่อแสดงธรรมซึ่งชวน ซึ่งแจ่มอะไรต่าง ๆ ไม่สามารถจะทำให้เกิดความร่าเริง อันนี้แล้ว ก็เรียกว่า ไม่สมบูรณ์ ไม่ถูกต้อง.

รวมความว่า การศึกษาพระธรรมนี้ มีทางที่จะทำให้เป็นที่น่าพอใจ ให้เป็นที่สนุกสนาน ถ้าทำกันไปได้, โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนี้ วิธีเก่า ๆ ที่ถือเอาท วนเบื่อ นั้นควรจะเลิกเสีย; แล้วก็มีสถานที่ ที่จัดขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อให้เกิดความ สะดวก ให้มีการเผยแผ่ธรรมะ โดยวิธีที่น่าพอใจ และสนุกสนาน.

คำว่า “*สนุกสนาน*” ในที่นี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องเล่นหัว แต่ว่าเป็นเรื่อง *สนุกสนาน* ในทางจิต อีกประเภทหนึ่ง. เกี่ยวกับเรื่องนี้ อาจจะยกตัวอย่าง หรือกล่าวให้ฟัง สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยฟัง ว่า :-

ธรรมะนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติได้จริง จะได้รับรสของธรรม, และเมื่อ ได้รับรสของธรรมะจริงแล้ว ก็จะพอใจ, พอใจถึงกับหลงรัก, หลงรักถึงขนาด มัวเมา ที่เรียกในภาษาเปอร์เซีย ของโอมาคัยย์มีว่า *vine of life* คือเหล้าองุ่นแห่งชีวิต. นั้นเขาหมายถึง พระธรรม คือคำสอนในทางธรรมที่คนปฏิบัติตามแล้ว ได้รับรสเป็น ความพอใจ สบายใจ สุขใจ จนมึนเมาไป เหมือนกับเมาเหล้า คือเมาในทางธรรม.

นี้ธรรมะ ถ้าทำให้ดูกวีรี จะเป็นไต่ถึงอย่างนี้ หรือแม้ที่สุดแต่การปฏิบัติ สมารถภาวนา ถ้าทำดูกวีรี เป็นที่พอใจแล้ว ก็จะติดและหลงไหล เหมือนกับเมาเหล้าได้.

คำสอนในหนังสือสำหรับเด็ก ๆ เรียนสมัยก่อน ชื่อว่า มุลบทบรรพกิจ มีอยู่ประโยคหนึ่งว่า :-

เข้าฌาน นานนับเดือน ไม่เขื่อยน เคลื่อนกาย
จำศีลกินวาตา เป็นผาสุกทุกคืนวัน

ลองฟังดู, “จำศีลกินสมกันเป็นอาหาร ไม่เขื่อยนกาย” เป็นวัน ๆ เดือน ๆ ปี ๆ; นี้ทำให้พอใจ และหลงไหล ได้ขนาดนี้. เพราะฉะนั้น อย่าเข้าใจไปว่า

ความสนุกสนานนั้น จะต้องให้เกิดมาทางอารมณ์ ทางภายนอก โดยทางตา ทางหู ฯลฯ อย่างเช่นที่เรากำลังหลงใหลไปในทางเล่นกีฬา หรือกระทั่งเลยเถิดไปในเรื่องกามารมณ์ จึงจะเป็นความสนุกสนาน. นั่นมันเป็นความคิดอย่างต่ำ, ความรู้สึกอย่างต่ำ, และเป็นเรื่องทางร่างกาย ถึงแม้จะเกี่ยวกับจิตใจ ก็เป็นจิตใจที่เป็นทาสของร่างกาย.

ขอให้เข้าใจเสียด้วยว่า คำว่า “จิตใจ” นั้นมีอยู่ ๒ คำ : จิตใจล้วน ๆ เป็นทางวิญญาณล้วน ๆ นั้น ไม่อยู่ใต้อำนาจของกาย. ส่วน จิตใจ อีกแผนกหนึ่ง เป็นทาส หรือพูดอย่างหยาบ ๆ ว่า เป็นข้าของร่างกาย, จิตใจชนิดนี้ เขาไม่เรียกว่า ทางจิตหรือทางวิญญาณ มันเนื่องกันอยู่กับทางกาย. นี่คือการสนุกสนาน เอรีตอร้อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ, รวมกันแล้ว แม้จะรู้สึกด้วยทางใจ ก็ไม่ใช่เรื่องทางใจ แต่เป็นเรื่องทางกาย.

ถ้าเรื่องทางใจ หรือทางวิญญาณนั้น ไม่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ มันสูงกว่ากัน ประเสริฐกว่ากัน สะอาดกว่ากัน เป็นธรรมะ ยิ่งกว่ากัน; แต่แม้ถึงกระนั้น ก็ยังเป็นเรื่องที่สนุกสนานได้เหมือนกัน, ขนาดที่จะเรียกว่าเป็น มหรสพ ได้เหมือนกัน.

ภาษาชาวบ้าน รู้เรื่องมหรสพแต่เรื่องทางตา ทางหู ฯลฯ ไม่เกี่ยวข้องกับธรรมะ เลย แล้วก็หลงใหลกันมาก จนเสียหายทางศีลธรรมก็เพราะเรื่องเหล่านี้; มันก็เป็นมหรสพชนิดที่จะพาไปสู่อบายมากกว่าอย่างอื่น คือเป็นความเสื่อมเสีย.

ที่นี้ มหรสพทางธรรม ทางวิญญาณนั้น ไม่มีผลร้าย ไม่มีอันตรายชนิดนั้น มีแต่จะทำมนุษย์ให้มีจิตใจสูง อยู่เหนือสิ่งที่ไร้ประโยชน์กว่านั้น ซึ่งไปทำเข้า ก็จะมี ความสนุก พอใจได้ จนถึงขนาดเป็นมหรสพได้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า

สิ่งที่เรียกว่ามหรสพนั้นมีได้ทั้งทางฝ่ายวัตถุ หรือทางกาย และมีได้ทั้งทางฝ่ายจิต หรือทางฝ่ายวิญญาณที่สูงขึ้นไป.

ถ้าผู้ใดไปหลงไหลในมหรสพทางกายแล้ว เป็นต้องมีความเสื่อมเสีย ทางศีลธรรม และมีความทุกข์ร้อนโดยแน่นอน แล้วก็ต้องรู้จักควบคุมให้พอดี.

แต่ถ้าหลงไหลในเรื่องมหรสพทางฝ่ายวิญญาณแล้ว ไม่มีทางที่จะเป็นอันตราย; เพราะเป็นไปในทางตรงกันข้าม ซึ่งจะใช้เป็นเครื่องมือควบคุมความหลงไหลในมหรสพทางกาย หรือทางเนื้อหนัง ได้เป็นอย่างดีด้วย. เพราะฉะนั้นการที่คนเราสมัยนี้ลุ่มหลงไปในมหรสพทางเนื้อหนัง จนลืมนั่นเลยเถิดจนไม่รู้จักผิดชอบ ชั่วดี อย่างไร จนการกีฬาสมัยนี้ เป็นที่ตั้งแห่งการทะเลาะวิวาท, เป็นการเสื่อมเสียทางศีลธรรมไปแล้ว.

ขออย่าว่า การกีฬาสมัยนี้ ซึ่งเคยเชื่อกันว่า “กีฬาเป็นยาวิเศษ แก้กองกิเลส” นั้น ไม่มีความจริงเสียแล้ว เพราะตกหลุมของมหรสพทางเนื้อหนังมากเกินไป. สิ่งที่จะแก้ได้จะมีอยู่อย่างเดียวคือ “มหรสพทางวิญญาณ”; หมายความว่า เราจัดการอมรมสั่งสอน พระธรรมของพระพุทธเจ้า ให้มีลักษณะที่สนุกสนานและดึงดูดใจคน, แล้วคนก็จะหันไปหาทางธรรม, แล้วจะมีธรรมะสำหรับควบคุมความลุ่มหลงในทางเนื้อหนังได้แล้วก็ปลอดภัย.

ที่นี้ สถานที่อย่างที่เราจะเรียกกันว่า พุทธวิหารนี้สามารถที่จะช่วยให้เกิดสิ่งนี้ได้โดยง่าย; แต่ว่าเราต้องจัดสถานที่นั้น ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ก็ต้องมีอะไรๆ พร้อม ที่จะให้ความพอใจ ความเพลิดเพลิน ในการศึกษาระยะ ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ได้อีกเหมือนกัน แต่เป็นคนละแบบ.

วัตถุประสงค์ตามข้อ ๒ นี้ก็คือว่า เราจะได้มีมรดกทางวิญญาณ เพื่อคุ้มครองดวงจิต หรือวิญญาณของมนุษย์ไว้ ในลักษณะที่ปลอดภัย.

ควรจะมีวัตถุประสงค์ไปถึงกับว่า
ถ้าเรามีพุทธวิหารเป็นต้น เราจะได้รับความสะดวก
เกี่ยวกับการประกอบพิธีต่างๆ ในทางศาสนา.

ถ้าเราจัดให้ ค่ายจิตใจที่เป็นธรรม เราจะสามารถใช้สถานที่นั้น เป็นที่ประกอบพิธีต่างๆ ทางศาสนาได้เป็นวงกว้าง : คือว่าไม่เฉพาะพุทธศาสนา จะเป็นศาสนาไหนก็ได้. เพราะฉะนั้นเราจะต้องพิจารณากันในส่วนนี้ด้วย ว่าสถานที่ ที่เราจะจัดขึ้นนั้น จะจัดอย่างไร จึงจะใช้ได้ในระหว่างศาสนา; เพราะปรากฏว่า ประชาชนชาวไทยเรานี้ ก็มีพุทธศาสนา มีคริสตศาสนา มีอิสลามศาสนา และมีศาสนาเล็ก ๆ น้อย ๆ อะไรอื่น ๆ อีก ซึ่งจะต้องนึกถึงเขาด้วย, เราจะต้องทำให้เขาได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ตามสมควร.

นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรเป็นวัตถุประสงค์อย่างยิ่ง เพราะว่าถ้าไม่มีสถานที่สะดวกแก่การที่จะประกอบพิธีแล้ว มันก็ยากที่จะประกอบพิธีนั้น ให้เป็นที่จับจอบใจได้.

ขอถือโอกาส กล่าวไว้เสียในที่นี้ด้วยเลยว่า สิ่งที่เราเรียกว่าพิธี เป็นสิ่งที่เรียกว่ายังจำเป็นอยู่. แต่สิ่งที่เรียกว่า "พิธีทอง" นั้น ไม่จำเป็นเลย บัดนี้ทั้งไปเสียเลยก็ได้. นี้ขอให้ออกความว่า "พิธี" กับ "พิธีทอง" นั้นมันต่างกัน.

พิธีรตง เป็นไปในทางนงาษ แต่ว่าพิธีนี้ยังจำเป็นอยู่; เพราะว่าการประกอบพิธีนั้น ในการกระทำลงไปครั้งหนึ่ง ก็เท่ากับเป็นการย้ำความแน่นแฟ้นครั้งหนึ่ง แม้ในสิ่งที่เรารู้อยู่แล้ว. ทั้งนี้เพราะว่า จิตของคนเรานั้น ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว หรือโดยทันที โดยกระทันหันนัก; มันต้องการการฝึก การซ้อม การทำซ้ำๆ อยู่มากเหมือนกัน เป็นเวลาหลายๆ ครั้ง.

สิ่งที่เรียกว่าพิธี ก็เป็นสิ่งที่เป็นการซ้อม การย้ำ การซ้ำ ให้แน่นแฟ้นมั่นอ้า ให้ฝังลึกลงไปถึงจิตใจ. สิ่งที่เราต้องการ จะให้ฝังอยู่ในจิตใจของเรา เราไม่อาจจะฝังลงไปชั่วในเวลาอันสั้น หรือเพียงเวลาคราเดียว; เพราะต้องทำพิธีซ้ำๆ ซ้ำๆ ซ้ำๆ กันแล้วอย่างไม่รู้จักเมื่อ มันจึงจะสำเร็จประโยชน์. เพราะฉะนั้น เราจึงควรต้องมีสถานที่ที่สะดวกแก่การประกอบพิธี เพื่อมีผลดีในข้อนี้ จึงควรถือเอาเป็นวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งด้วย และควรจะนึกถึงวัตถุประสงค์เป็นข้อที่ ๔ ต่อไปอีก.

ถ้าเราทำขึ้น ก็จะเป็นตัวอย่างที่ดี

ถ้าเราทำขึ้นได้ ก็จะเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับสังคมอื่น หรือกลุ่มอื่น จะเอาไปเป็นตัวอย่าง เหมือนกับการขึ้นเรื่องใหม่ ขึ้นศักราชใหม่ เพราะว่า สิ่งนี้ยังไม่เคยมี.

การที่จะมีพุทธวิหารในมหาวิทยาลัยนี้ ยังไม่เคยมี, ถ้ามีก็จะเหมือนกับเรื่องขึ้นศักราชใหม่ ในการกระทำเพื่อผลอันใหญ่ยิ่ง; คือทำให้คนหันหน้ามาสู่ศาสนาของตนกันอีกครั้งหนึ่ง. ใช้คำว่า “กันอีกครั้งหนึ่ง”; หมายความว่า เคียงส่วนใหญ่แทบทั้งโลก ทั่วโลกอยู่ในสภาพที่หันหลังให้ศาสนาของตน และส่วนใหญ่ ส่วนมากถึงขนาดที่ดูหมิ่นศาสนาของตนด้วย. มันจึงยังหันหลังให้แก่ศาสนาของตน.

ถ้าไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับศาสนาบ้าง ก็กลายเป็นพิธีรีตองไปหมด ไม่ใช่พิธีที่ถูกต้อง แต่กลายเป็นพิธีรีตองไปหมด; เพราะฉะนั้น โลกจึงอยู่ในสภาพที่น่าสังเวช น่าสงสารที่สุด คือมีแต่วิกฤตการณ์ที่ยุ่งยาก และเป็นวิกฤตการณ์อันถาวรไปเลย ไม่มีสันติภาพ.

สรุปความสั้น ๆ ได้ว่า เพราะหันหลังให้ศาสนากันทั้งโลก เรื่องนั้นมันลึกซึ้ง ยืดยาว ต้องเอาไปคิดดูเองบ้าง ว่า กำลังหันหลังให้ศาสนากันทั้งโลก แล้วจึงเกิดผลร้ายขึ้นทีละนิด ๆ หลายสิบปีมันก็มีผล ถึงกับเป็นโลกที่เต็มไปด้วยวิกฤตการณ์อย่างเดียวกัน : มีศาสนากันแต่เพียงปากพูด หรือพิธีรีตอง; เพราะฉะนั้นจึงถือว่า การที่จะทำมนุษย์ในโลกให้หันมาสู่ศาสนากันอีกครั้งหนึ่ง จะเป็นการขึ้นศักราชใหม่ ก็ได้.

ที่นี้ เราต้องทำตัวเป็นตัวอย่าง เป็นพวกจุดชนวนขึ้นเป็นพวกแรก ก็จะต้องได้ว่าเป็นการกระทำที่ดี ที่ควรกระทำ หรือควรสนใจอย่างยิ่ง.

นี้เป็นตัวอย่าง แห่งวัตถุประสงค์ ที่ควรจะประสงค์ ก็เพื่อต่อต้านความเสื่อมเสียทางศีลธรรมวิธีหนึ่ง ในหลายๆ วิธี, และเพื่อให้การศึกษาในลักษณะที่สนุกสนาน เหมือนนมหรสพ, และเพื่อสะดวกในการประกอบพิธีที่ยังจำเป็นแก่มนุษย์ ในทางศาสนา, และว่า เพื่อเป็นเครื่องชักชวน ชักจูง หรือเป็นตัวอย่างที่ดี ที่จะให้กลับหันหน้ามาสู่ศาสนากันใหม่ ในโลกนี้. ทั้งหมดนี้ เรียกว่าเป็นวัตถุประสงค์.

เรื่องที่ ๒. ลักษณะของสิ่งที่จะสร้างขึ้นมา

ลักษณะที่จะสร้างขึ้นไว้นั้น จะเป็นสิ่งที่เรียกกันว่า พุทธวิหารหรืออะไรก็ตาม นั้นควรจะมรูปร่างอย่างไร? ประดับประดาด้วยอะไร?

อย่าลืมว่า ได้กล่าวแล้วว่า ที่จะกล่าวนี้เป็นเพียงความคิดเห็นสำหรับเลือก ไม่ใช่คำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ เป็นความคิดเห็นเพื่อไปคิดดู. เพื่อเลือกนี้ ก็มอยู่ อย่างที่กำลังจะกล่าว ต่อไปนี้ :-

สำหรับแบบอาคาร ที่จะสร้างขึ้นนั้น กล่าวได้แต่เพียงหลักกว้าง ๆ ว่ามัน ควรจะมีรูปร่างที่ใช้ได้ หรือดูได้ คือดูก็ได้หรือใช้ประโยชน์ก็ได้ ในลักษณะที่ไม่ขัดหู ขัดตา แก่ผู้ที่นับถือศาสนาทั้ง ๓ ศาสนา. ใช้คำว่า “ทั้ง ๓ ศาสนา”; เพราะได้ กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เราจะต้องใช้ถึงขนาดที่ไม่ขัดกัน ในระหว่างศาสนา. เพราะ เหตุว่า นิสิตอาจจะนับหลายศาสนา; เพราะฉะนั้น อาจจะมีศิลปะที่เกี่ยวข้องกันกับศาสนา ครบทุกศาสนา แสดงอยู่ตัวในแบบรูปของอาคารนั้น; อย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าความคิดเห็นนี้ ใช้ได้ ก็อยากจะแนะนำต่อไปอีกว่า เราอาจจะสร้างเป็นตึก ทรงไทย เหมือนที่เรานิยมกันอยู่ เทียบกันได้; แต่ให้มีศิลปะที่ไม่ขัดหูขัดตา ใน ระหว่างศาสนา หรือไม่เป็นเครื่องทำให้เกิดความเอือมระอา หรือว่า เกลียขัดแย้งกันขึ้น ในระหว่างศาสนา อย่างนี้.

แม้ว่า เราจะไม่ทำทรวดทรงรูปอาคารเหมือนตึกทรงไทย วิหารทรงไทย ก็ยังมี ทางคิด ที่จะทำได้อีกทางหนึ่ง; คือว่าได้เคยไปเห็นทรวดทรงของพระสถูปแบบอมราวดี มาแล้ว รู้สึกว่าพระสถูปแบบนี้ แม้ว่าโดยลักษณะของเขาจะเป็นพระสถูปเจดีย์ แต่อาจจะ ใช้เป็นแบบของอาคารที่ใช้ประโยชน์ภายใน นั้นก็ได้. เพราะฉะนั้นจึงถือโอกาส ขอ เล่าให้ฟังเสียสักหน่อย พอสมควร :-

พระสถูปแบบทรงอมราวดีนั้น ส่วนใหญ่ก็คือเป็นโคมต่ำเหมือนกับว่า สัมผั ครึ่งซีก ไม่ใช่โคมสูง เป็นโคมต่ำโค้ง; แล้วก็มีฐานรองรับในรูปที่น่าดู แล้วก็มี

วีรารอบถึงสองชั้น ชั้นพื้นดินก็มีวีรารอบ มีประตู ๔ ทิศ. ถัดขึ้นไปมีฐานชั้นสองก็เดินได้ เวียนรอบ เป็นฐานที่เดินได้เวียนรอบ มีซุ้ม ๔ ทิศปะเข้าที่องค์ ซิดกับฐานนั้น มีสัญลักษณ์ของเสา ๕ เสาเรียงกันอย่างนี้ อยู่ทุก ๆ ซุ้ม.

บนยอดโถมนี้มีแท่นสี่เหลี่ยม ซึ่งเขาเรียกว่าหัมมิกา สถาปัตยกรรมของพระเจดีย์แบบนี้ เขาเรียกว่า “หัมมิกา”, ตรงกันกับคำว่า วัชรอาสน์ คือเป็นที่พระพุทธรูปประจำประทับนั่ง หรือว่าเป็นที่ประดิษฐาน พระสารีริกธาตุ คือมีโถมใหญ่โค้ง แล้วมีสี่เหลี่ยม จตุรัสเป็นแท่นอยู่ที่ยอด แล้วมีฉัตรเตี้ยๆ เหมือนกับเท็ด ปักอยู่บนฐานนั้น เพื่อมุงกัน ผู้ที่นั่งอยู่บนฐานนั้น ซึ่งสมมุติว่า เป็นพระพุทธรูป เป็นต้น.

นี่ลองหลับตาคุณภาพันว่า มันเป็นแบบที่สะดวก ที่จะทำให้ข้างในกลวง ; ข้างในกลวงหมดเลยนั้น ใช้เป็นทำนองวิหาร แต่พอดูภายนอกจากที่ไกล. มันก็เป็นพระเจดีย์ที่สวยงามที่สุด คือพระเจดีย์แบบอมราวดี ทรงโถมเตี้ย มีเครื่องประดับ ๔ ทิศถึง ๒ ชั้น แล้วก็ฐานข้างบนนิกหนึ่ง มีฉัตรเป็นเหมือนดอกเท็ดอีกนิกอยู่บนฐานนั้น.

เราเลยได้ผลที่เดียวสองอย่าง : คือพระเจดีย์อันสวยงามก็ได้ แล้วก็วิหารที่เราใช้ประโยชน์อะไรก็ได้ ตามที่เราต้องการก็ได้, เราทำกลวงหมดภายในนั้นกลายเป็นวิหาร.

ทำไมจึงนึกถึงพระเจดีย์แบบนี้ขึ้นมา? ก็เพราะว่าสวยด้วย และเหมาะที่จะคัดแปลงให้เป็นวิหารภายในนั้นด้วย. และยังมีเหตุผลพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ศิลปะแบบอมราวดีทั้งหมดนั้นแหละ เป็นต้นกำเนิดแห่งศิลปะไทย; เพราะเราได้รับพุทธศาสนาแบบหนึ่งจากอมราวดี, และได้รับศิลปะลวดลายแบบนี้มาเป็นต้นกำเนิดแห่ง

ลายไทยทั้งหมด รวมทั้งวัฒนธรรมบางอย่าง เช่นวัฒนธรรมนุ่งผ้าโจงกระเบน ตามแบบสมัยเก่า.

เดี๋ยวนี้ ถ้าเราไปที่*แคว้นมัททราส* ออกไปบ้านนอกหน่อย เราจะยังเห็นประชาชนชาวบ้าน ผู้หญิงโดยเฉพาะ นุ่งผ้าโจงกระเบนแบบไทยเราแต่ก่อนนั้น แล้วก็เทินของบนศีรษะ มีอนาคแกว่งเหมือนกับคนไทยตามบ้านนอกไม่มีผิด นี่ยังเหลืออยู่.

นี่เป็นตัวอย่างว่า แม้แต่วัฒนธรรมอย่างนี้ก็ได้รับมาจากเขตอมราวตีที่นั่น รวมความว่า ทั้งวัฒนธรรม ทั้งศิลปะ และทั้งศาสนาแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบก่อนข้างจะเป็นมหายานนั้นมาจากอมราวตี. แต่ที่เรากำลังพูดถึงศิลปะ ฉะนั้น เรากล่าวได้เต็มปากว่า ศิลปะแบบอมราวตินี้ เป็นต้นกำเนิดศิลปะไทย โดยเฉพาะเรื่องลวดลาย, จึงได้ผลพลอยได้อีกทางหนึ่งว่า มันเป็นที่แสดงความคิดให้รู้ว่า ศิลปะไทยมาจากต้นตอไหน อย่างนี้เป็นต้น.

ทีนี้ อาจจะมีบางคน ที่มีหัวไปในทางถือชาติถือชั้น หรือหลงชาติ อาจจะทำให้เห็นว่า นั้นมันเป็นแขก และเป็นอินเดีย. ข้อนี้เราจะต้องนึกดู ด้วยจิตใจที่เป็นธรรม ว่า ศัพทพุทธศาสนาแท้ ๆ ทำไม่ไม่ได้ถือว่าเป็นแขก และเป็นอินเดีย; ทำไมจึงยอมรับพระพุทธศาสนาด้วยชีวิตจิตใจ ทั้งหมด; ไม่คัดค้านว่าเป็นแขก หรือเป็นอินเดีย จนมาอยู่ในเลือดของเรา.

เรามองดูพระพุทธรูปทุก ๆ แบบ เห็นได้ เป็นแบบเนปาล, แบบคุปตะทั้งนั้น. แม้พระพุทธรูปที่ทำในประเทศไทย อย่างพระพุทธรูปแบบสุโขทัย ก็คือแบบเนปาล, แบบเขียงแสนก็คือแบบคุปตะ. นี่ก็เป็นศิลปะอินเดียอยู่แล้ว; ฉะนั้น การที่จะมาตั้งข้อรังเกียจว่า พระเจดีย์แบบนี้จะเป็นอินเดีย ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้.

แต่ถ้าช่างทำเป็น ไม่เป็นช่างที่โง่เขลา แล้วก็สามารรถจะปรับปรุงแบบนี้ ให้เป็นกลาง ๆ ก็ได้ : คือคุณเป็นไทยก็ได้ คุณเป็นคริสเตียนก็ได้ คุณเป็นโมหมัคก็ได้ คุณเป็นอินเดียก็ได้.

แล้วเราควรจะต้องนึกถึงอีกข้อหนึ่งว่า ถ้าเราเป็นคนกตัญญู เป็นมนุษยกตัญญู ก็ควรจะนึกถึงว่า *ความคิดริเริ่มอันนี้จะสร้างสถานที่ขึ้น ก็ด้วยเงินของ สุภาส อันทรโพส ซึ่งเป็นชาวอินเดีย ใต้ให้เงินไว้ ๕ แสนบาท ก็เพื่อจะให้สร้างพุทธวิหารนี้.* แล้วอย่างน้อย เราก็ควรจะนึกถึงอะไร ๆ ที่เป็นอินเดียบ้าง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เขา จึงจะเป็นคนกตัญญู; อย่างนี้เป็นต้น.

แม้จะไม่นึกถึง มันก็ไม่มีทางหลีก; เพราะว่าพุทธศาสนาก็เป็นอินเดียอยู่เต็มตัว, พระพุทธเจ้าเป็นชาวอินเดีย, อะไร ๆ ก็เป็นศิลปะอินเดีย, วัฒนธรรมอินเดียอยู่แล้ว

นี่เรียกว่า แบบของอาคารนั้น จะเป็นวิหารทรงไทย เหมือนที่เราสร้างกันอยู่ก็ได้; หรือถ้าเราจะเอากำไรให้มากขึ้น สร้างทีเดียวจะเอาให้เป็นทั้งเจดีย์และวิหารแล้วก็ **บอแนะนำแบบศิลปกรรม อมราวดี** สถาปัตยกรรมแบบอมราวดี โดยอาศัยพระสถาปนาแบบอมราวดีเป็นหลัก ถ้าสนใจมากพอ อยากรู้จริงๆ ก็ไปดูได้ที่พิพิธภัณฑ์สถาน โดยขอหนังสือเรื่องอมราวดีมาค้นดูก็ได้ ก็จะพบสถาปนาแบบนี้.

นี่เรียกว่าเรื่องตัวอาคาร.

สำหรับสิ่งประดับภายใน

เราควรจะทำให้ถือว่า เป็นพิพิธภัณฑ์ ที่แสดงถึงสิ่งซึ่งจะให้ความรู้ในทางศิลปะไปเสียเลย; เช่นประกอบไปด้วยลวดลาย, โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ลวดลายแบบ

อมราวาทินี่อีกเหมือนกัน ; คือ ลวดลายของอินเดียแบบต่าง ๆ ที่ได้กลายมาเป็นต้นตอของ ลวดลายไทย เช่นลายก้านขด ก็ไม่ใช่ลายของไทยมาแต่เดิม. มันต้องเป็นลายของอินเดีย โดยแน่นอน ; เพราะว่าลายก้านขดมีอยู่แล้วที่พระศตูปสาฎจี ซึ่งเป็นเวลาถึง ๒๑๐๐ ปี มาแล้ว.

ลายก้านขดนี้ พวกอิสลามก็เอาไปจากอินเดีย เพราะพวกอิสลามเข้ามายึดครอง อินเดีย ได้นำเอาลายก้านขดของพุทธที่สาฎจีไปทำมาก จนคนบางคน ที่เป็นครูบาอาจารย์ เผลอไปก็มี เผลอไปว่าลายก้านขดเป็นของมุสลิมอินเดีย อย่างนี้ไปเสียแล้วก็มี.

เพราะฉะนั้น เราควรจะให้ความเป็นธรรม เราควรจะไปนึกถึงแล้วสอบสวน ให้ดี ; ไปเอาสิ่งเหล่านี้มาประดับ มาประกอบ อยู่ในฐานะเป็นสิ่งประดับภายในวิหาร เช่นลวดลายเป็นต้น กระทั่งถึงกับว่า เราจะแสดงศิลปะด้วยภาพ หรือด้วยวัตถุอะไรก็ตาม ที่แสดงให้เห็นว่าไทยเราได้รับวัฒนธรรมอินเดียมา ในฐานะเป็นต้นตอ.

ทั้งเช่น การไถนา การทำนา แบบที่เราทำกันอยู่ในประเทศไทยนี้ ไม่ใช่แบบ จีน ไม่ใช่แบบไทยดั้งเดิมในเมืองจีน แต่เป็นแบบอินเดียล้วน. ตัวไถนั้นก็ วิถีไถ นั้นก็ดี เป็นแบบอินเดียล้วน. แล้วไทยเรา ที่ลงมาจากเมืองจีนนั้น ถ้ามีไถสำหรับไถ ก็ต้องเป็นอย่างแบบจีนที่อู ๆ หู ๆ ไม่น่าดูเลย น่าเกลียดด้วยซ้ำไป. และถ้าว่า ไทยเรา เป็นพวก *nomad* เคลื่อนที่อยู่เรื่อย ก็ไม่มีไถที่จะไถนา เพราะไม่ต้องทำนา ไม่ได้ทำนา. เพราะฉะนั้น แม้แต่การทำตัวไถสำหรับไถนาก็ดี หรือวิถีไถนาก็ดี เป็นวัฒนธรรม อินเดีย ซึ่งเขาเอามาให้เรา มานานเกินกว่าสองพันปีแล้ว.

การกินอาหารด้วยมือ ก็เป็นวัฒนธรรมอินเดีย ไทยเราที่ลงมาจากจีน ก็ไม่ได้ กินอาหารด้วยมือ.

การนุ่งผ้าโจงกระเบนนั้น อย่าไปคิดว่าเราเอามาจากเขมร เรายังมาจากอินเดียโดยตรง จากอมราวดีของอินเดียใต้ ข้ามมาฝั่งตะวันตกของแหลมมลายู ที่ตรงกับภูเก็ต จังหวัดตรัง แถวนั้น ขึ้นมาจากทางใต้ก่อน แล้วจึงขึ้นมาทางเหนือที่กรุงเทพฯ.

การทูนของบพ็ฐีระนี้ เป็นวัฒนธรรมอินเดีย แม้ที่สุกแต่การประนมมือไหว้ เหมือนที่เราประนมมือไหว้กัน วันหนึ่งไม่รู้กี่แสนกี่ล้านครั้ง นี่ก็เป็นวัฒนธรรมอินเดีย อยู่ในเนื้อในตัว.

ถ้าเราเป็นคนกตัญญู เราควรจะรักษาความกตัญญูไว้ด้วยการแสดงอะไร ให้เห็นกันอยู่ในวิหารหลังนี้ด้วย ก็ได้.

นี้เรียกว่าสิ่งประดับ หรือลวดลายภายในวิหาร จัดให้มีลักษณะเป็นเหมือนพิพิธภัณฑศิลป์ปะนนานาชนิด แสดงต้นตอของศิลปไทย วัฒนธรรมไทย ที่ได้รับมาจากอินเดียโดยตรง นี่เป็นผลพลอยได้.

สำหรับที่บูชา

ถ้าจะมีแท่นบูชาภายในวิหารที่เรากำลังคิดกันอยู่นี้ เรามีทางที่จะทำได้ โดยทำแท่นบูชา หรือที่บูชา ให้กลมกลืนกันหลายศาสนา, หรือทั้ง ๓ ศาสนา ก็ได้รวมกันก็ได้, หรือจะแยกเป็นสามส่วนสี่ส่วน มีศูนย์กลางอยู่ที่ตรงกลาง แล้วจัดให้มีเฉพาะ ๆ เป็นศาสนาไปก็ยังทำได้. นี่เป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาดูอย่างรอบคอบว่า ควรจะทำอย่างไร.

นี่เรื่องเกี่ยวกับค้ววิหาร เครื่องประดับ ตลอดจนถึงที่บูชาภายในวิหาร มีความคิดนึกที่อยากจะเสนอ เป็นเครื่องให้คิด และเผื่อเลือกแก้ท่านทั้งหลาย อย่างนี้.

เรื่องที่ ๓. เรื่องชื่อของอาคาร

ชื่อของอาคารหลังนี้ เราควรจะเรียกว่าอะไร เราไม่ควรจะออกความเห็น เต็มซาทกันลงไปทีเดียว; เราต้องนึกเผื่อ ๆ เผื่อเลือกกันไว้นาน ๆ หน่อย จนกว่าจะแน่ใจกันทีหลัง. แต่ว่าควรจะมีความพิจารณากันถึง ๓ อย่างด้วยกัน.

ในการตั้งชื่ออาคารหลังนี้ ควรจะพิจารณาเป็น ๓ อย่างด้วยกัน คือว่า เราจะตั้งชื่อ ให้ชื่อนั้นแสดงความหมายเป็นอนุสรณ์ แก่ สุภาส จันทรโพส โดยตรงอย่างนี้ ก็ได้ ประการหนึ่ง.

หรือว่า เราจะให้ชื่อนั้นแสดงไปในทางเป็นกลาง ๆ ไม่เล็งถึงใคร ไม่เล็งถึงศาสนาไหน ๆ เลยก็ได้.

หรือว่าเราจะตั้งชื่อของอาคารหลังนี้ ให้เป็นไปในทางที่แสดงถึงลักษณะของกิจการที่เป็นวัตถุประสงค์ของเราโดยตรงก็ได้.

จะยกตัวอย่าง พอเป็นเครื่องเปรียบเทียบ ๓ อย่างเป็นอย่างนี้.

อย่างที ๑. ที่เราจะตั้งชื่อให้เป็นอนุสรณ์ แก่ สุภาส จันทรโพส ก็มีทางที่จะตั้งชื่อว่า ศาลา *ธรรมสุภาส* หรือ *ธรรมสุภาสศาลา* หรืออะไรทำนองนี้ เป็นต้น.

ก็จะเป็นอนุสรณ์แก่คน ๆ นี้ ผู้มีความหวังอย่างนี้ แล้วได้ให้ทุนรอนไว้เพื่อกิจการอย่างนี้ โดยตรง.

อย่างที่ ๒. ถ้าเราไม่อยากจะให้เป็นอะไรเช่นอย่างที่ ๑. นั้น จะให้เป็นกลางที่สุด และระหว่างศาสนาที่สุด. เราก็อาจจะเรียกกันแต่เพียงว่า *ธรรมศาลา* หรือ *ธรรม-วิหาร* ก็ได้; เพราะคำว่า “ธรรม” นี้ไม่เป็นของศาสนาไหน. ถ้าใครเข้าใจว่าธรรม เป็นของพุทธศาสนาแล้ว คนนั้นก็ยังไม่รู้จักพุทธศาสนา คือรู้จักพุทธศาสนาน้อยเกินไป.

สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั้น เป็นของทุกศาสนา จะวินิจฉัยกันเรื่องนี้ก็จะ ยาวมาก ขอฝากไว้เพียงเท่านี้. ขอให้ไปค้นดูเอาเอง. แม้ในคริสตศาสนาก็ดี, ในศาสนา อิสลามก็ดี, คำว่า “ธรรม” ก็มีอยู่ แต่เสียงไม่ออกมาว่า ธรรม อย่างเป็นทางการบาลี หรือ สันสกฤต เหมือนที่เราใช้อยู่.

ไทยเราไปรับเอาภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ ในฐานะรับเอาวัฒนธรรมอินเดีย ห้างหุ้นมาใช้; ถ้าพูดกันตรง ๆ โดยไม่ต้องเกรงใจ ก็ต้องพูดว่าเป็นโคโลนีทางวัฒนธรรม *cultural colony* ต่อประเทศอินเดียอยู่แล้ว เป็นเมืองขึ้นทางวัฒนธรรมในทางวิญญาณ เกี่ยวกับวัฒนธรรมอยู่แล้ว; เราจึงมีคำว่า *ธรรม ธรรม* นี้เป็นภาษาบาลี, หรือ *ธรรม ภาษาสันสกฤต* หรือภาษาอินเดีย. แต่ในภาษาจีน เช่นคำว่า เต๋า ของเหลาจื่อ ก็มีอะไรตรงกับคำว่า *ธรรม*. หรือคำว่า *The word* ซึ่งแปลว่า “คำพูด” ในไบเบิล ของพวกคริสเตียน คำนั้นก็มีความหมายอันเดียวกัน กับคำว่า “ธรรม” อย่างนี้เป็นต้น.

คำว่า “ธรรม” เป็นของกลางระหว่างศาสนา. ถ้าตั้งชื่อว่าธรรมศาลาแล้ว ไม่มีความหมายเป็นพุทธอย่างเดียว; เป็นคริสต์ก็ได้ เป็นอิสลามก็ได้ เป็นอื่น ๆ ก็ได้

เพราะฉะนั้น จะเรียกว่าธรรมศาลา หรือธรรมวิหาร กลาง ๆ ใช้ได้แก่เพื่อนนักศึกษา ทุกศาสนาก็ยังได้.

ถ้าเราจะไม่ชอบภาษาต่างประเทศ เช่นภาษาบาลี นี้เราก็ใช้คำภาษาไทย ง่าย ๆ เช่นว่า หอพระ หออะไร อย่างนี้ก็ได้อ. ถ้าจะไม่เรียกว่าศาลา เรียกว่าหอพระ เจย ๆ ก็ได้ เพราะคำว่า “พระ” ใช้ได้ในทุกศาสนาอีกเหมือนกัน. คำว่า พระ อย่า เข้าใจว่า ต้องเป็นภิกษุในพุทธศาสนาอย่างเดียว ในศาสนาไหนก็ได้; มีคำว่าพระ ใช้ในศาสนาอย่างเดียวกัน และเสมอกัน. แต่ว่าค่อยฟังเป็นภาษาไทยหน่อย น้อย่าง ที่ ๒ ค่อยเป็นชื่อกลางที่สุดแล้ว.

อย่างที่ ๓. ที่นี้ เราอยากจะให้ชื่อนี้ แสดงถึงวัตถุประสงค์ โดยตรงของ กิจกรรมที่จะมีในวิหารนี้ เราก็จะต้องถึงถึงจุดประสงค์ เช่นว่า มนุษยธรรม ฯลฯ อะไรอย่างนี้เป็นต้น.

เดี๋ยวนี้มนุษย์กำลังขาดคนมนุษยธรรม ทุกคนกำลังหันหลังให้ศาสนา ไม่มีธรรมะ อย่างมนุษย์; แต่ไปมีธรรมะอย่างสัตว์ไตร่จัน เห็นแก่ปากแก่ท้องอะไรมากขึ้น, เดี่ยวนี้กำลังต้องการมนุษยธรรม แล้วก็อาจจะเรียกอาคารนี้ว่า มนุษยธรรมาคาร ซึ่งแปลว่า บ่อเกิดของมนุษยธรรมอย่างนี้ได้, หรือมนุษยธรรมาลัย – เป็นที่ตั้งแห่ง มนุษยธรรม เป็นต้น. อย่างนี้ก็ยังไม่เป็นศาสนาไหนใหญ่เลย ยิ่งเป็นกลางและยิ่งแสดง ถึงสิ่งที่เราต้องประสงค์ คือว่าจะทำให้มนุษย์กลับมีมนุษยธรรมมากขึ้นไปอีก.

ที่กล่าวมา ขอให้ถือว่า นี่เป็นเพียงความคิดเห็นเพื่อเลือก ฉะนั้น คงไม่เป็นการก้าวร้าวแก่ผู้ใด ในการที่อาตมากล่าวอะไรไปตรง ๆ อย่างนี้. นี้เกี่ยวกับชื่อ ก็

ต้องไปเลือกดูว่าเราจะตั้งชื่อ ให้เป็นอนุสรณ์แก่ผู้ริเริ่มให้ทุน, หรือว่าจะแสดงความ เป็นกลางในระหว่างศาสนา, หรือว่าจะแสดงถึงวัตถุประสงค์อันแท้จริงอย่างยิ่ง ที่เรา จะต้องประสงค์ในการสร้างสิ่งนี้.

เราได้พูดกันมาแล้วเรื่องที่ ๑ คือวัตถุประสงค์ เรื่องที่ ๒ คือแบบของอาคาร และการประดับ เรื่องที่ ๓ ชื่อของอาคาร.

เรื่องที่ ๔. กิจกรรมในอาคารนั้น

เรามีอาคารอย่างนี้ มีชื่ออย่างนี้ แล้วเราจะมีกิจกรรมในอาคารนั้นอย่างไร นี้เราจะต้องแบ่งเป็น ๒ ประเภท, สิ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา นั้นก็ได้ ๒ ประเภท : ประเภทที่เป็นหลักทั่วไป เป็นหลักกว้าง ๆ ทั่วไป เหมือนกันหมด อย่างหนึ่ง, อีกอย่าง หนึ่งเป็นวัตถุประสงค์พิเศษเฉพาะเรื่อง.

ข้อ ๑. ในลักษณะทั่วไป อาคารทางศาสนาก็มีเรื่องกิจวัตรประจำวัน : ไหว้พระสวดมนต์ นี้อย่างน้อยก็เป็นพื้นฐานชั้นต่ำสุด.

ดูขึ้นไป ก็มีการศึกษาทางจิตทางใจ ที่เรียกกันว่ามีภูมิจิตวิปัสสนา จนฟังดูเป็นของครีครวไปแล้ว; นี้ก็เป็นเรื่องที่สำคัญ ที่จะทำให้มนุษย์เราเข้าใจธรรมะ อันลึกซึ้ง หรือธรรมชาติอันลึกซึ้งได้ ก็ต้องมีการสอนการฝึกกันเป็นธรรมดา.

ถ้าไปก็เรื่องศึกษาพระคัมภีร์อย่างแตกฉาน เพราะว่ามีความสะดวก; เหมือน ที่ไต้ยกตัวอย่างให้ฟังข้างต้นแล้วว่า กลุ่มนิสิตกลุ่มหนึ่งในมหาวิทยาลัยเรงกุน สามารถ

แปลพระไตรปิฎกออกมาเป็นเล่ม ๆ เสนอแก่โลกทีเดียว. นี่เราก็มีทางจะทำได้ ศึกษาพระกัมภีร์ได้โดยสะดวกและกว้างขวาง.

นอกจากนั้น เราก็ใช้เป็น**ที่ประกอบพิธี** โดยสมควรแก่ความประสงค์ของเรา; เช่นมีพิธีต้อนรับแขกชาวพุทธ มีเกียรติยิ่งใหญ่ ที่มาจากต่างประเทศ, หรือว่าจะใช้เป็น**ที่ทำบุญ**ให้ทานประกอบพิธีทางศาสนาอย่างอื่น, หรือแม้ที่สุดแต่ว่าจะตั้งศพผู้มีเกียรติที่สุด เกี่ยวกับมหาวิทยาลัย เช่นว่า เสียสละชีวิตเพื่อมหาวิทยาลัย นี้ก็ยังได้เหมาะสม ยิ่งดีกว่า ที่ไม่มี.

ในหลักทั่วไปเราอาจจะใช้ได้ดังนี้.

ข้อ ๒. **สำหรับวัตถุประสงค์พิเศษ** ก็หมายความว่า เราจัดการศึกษาอะไรที่เป็นแบบวิธีที่เหมือนกับ**มหรสพทางวิญญาณ** : ให้ความรู้อย่างยิ่ง อย่างรวดเร็วอย่างสนุกสนาน ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ให้ความรู้ทางธรรมะไปหมด; ซึ่งส่วนใหญ่ก็คงจะเป็นเหมือนกับ โสตทัศนศึกษาอย่างที่กระทรวงศึกษาธิการพูดถึงกันอยู่เสมอ และทำกันอยู่บ้าง. แต่เราต้องทำจริง, และทำให้สำเร็จประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรมะ; ไม่ใช่ทำบ้างอย่างพอแล้ว ๆ ไป.

เราจะ**ปรับปรุง**ถึงขนาดที่ว่า**สามารถใช้ศิลปะ** เช่นศิลปะทางดนตรี หรือที่เขาเข้าใจกันว่า เข้ากันไม่ได้กับศาสนา **ให้เข้าได้กับศาสนา**; เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เขาใจผิด ไขว้กันอยู่บางอย่าง. โดยเนื้อแท้แล้ว ศิลปะเช่นดนตรี เป็นต้นี้ เป็นของคู่กันมากับศาสนา และเกิดขึ้นในทางศาสนา ก่อน เพิ่งมาเป็นของชาวบ้านทีหลัง.

ไปศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดนตรี จะพบว่า ในสมัยแรก ที่มนุษย์มีดนตรีนั้น เขาใช้เกี่ยวกับทางศาสนา เพื่อจะกล่อมเกลาจิตใจคน ให้พ้นจาก อารมณ์ร้อนไปขณะหนึ่ง, แล้วก็มิจิตใจสงบพอที่จะฟัง หรือว่าทำจิตทำใจ อย่างใด อย่างหนึ่ง.

ถ้าเราสามารถจะเอาศิลปะอย่างนั้นมาใช้ให้ถูกวิธี มันก็ยิ่งดี เป็นความเพลิดเพลินได้ผลดีด้วย; และแม้ที่สุดแต่การแสดงธรรม ถ้าจะมีการแสดงธรรม, หรือมีการแสดงปาฐกถาต่าง ๆ ก็ต้องจัดไปในรูปแบบที่เหมาะสมกาลเทศะจนกระทั่งให้เรียกได้ว่าเป็นมหรสพทางวิญญาณ.

มหรสพนั้นว่าที่จริงแล้ว มันมีความหมายกว้างก็คือว่า สิ่งที่ทำให้ความบันเทิง ก็เรียกว่ามหรสพหมด : แต่เราถือเอาความหมายแคบไปเป็นเรื่องเล่นหัวทางสนุกสนานไปในทางโง่ ๆ ง่าย ๆ ของชาวบ้านไปเสีย.

คำว่ามหรสพ มีความหมายกว้าง จนจะใช้แก่ธรรมะก็ได้ ทางจิตใจก็ได้. ให้นึกถึงคำว่า *entertainment* คือการให้แขกสบายใจ; นี่ก็มหรสพ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องหนังเรื่องละคร เรื่องอะไรโดยตรง *entertainment* ชนิดไหนก็ตามควรจะเรียกว่ามหรสพ ทั้งนั้น.

ที่นี้เรามีมหรสพในทางธรรม ก็คือการจัดทุกสิ่งทุกอย่าง ให้เป็นไปในทางที่ทำให้เกิดความพอใจ หลงใหลเหมือนกับว่า ติดเหล้า ติดฝิ่น; สิ่งนี้เรียกว่า *vine of life* จะกลับมามาก ซึ่งเป็นภาษาธรรม. ภาษาที่จะต้องแปลความหมายไม่ใช่กินเหล้า เพื่อให้สนุกกันใหญ่ แต่ว่าดื่มน้ำอมฤต ที่ทำให้คนไม่ตาย.

“คัมหม่อมฤกษ์ที่ทำให้คนไม่รู้จักตาย”^๕ เป็นยอดสุดของมหรสพทางวิญญาณ เป็นความมุ่งหมายของมหรสพทางวิญญาณ ซึ่งเป็นคำที่ยังแปลกหูอยู่. แต่ว่าสำหรับนักศึกษาทั้งหลาย เมื่อไปพิจารณาบ่อยๆ จะไม่เป็นคำแปลกประหลาดอะไร; จะเข้าใจได้ว่า เราจะทำให้คน เพื่อนมนุษย์ของเรา ได้รับความรู้ในทางธรรม ในลักษณะที่รวดเร็ว ลึกซึ้ง แต่แล้วสนุกสนานอย่างยิ่ง ไม่ต้องเขินไม่ต้องฝืนกัน.

ทำนองเดียวกับพวกโยคี พอใจในการเข้าฌาน จำศีล กินลม ไม่เขยื้อนตัวตั้งเดือนๆ ปีๆ อย่างนี้เขาก็ยังทำได้. แต่ว่าสำหรับนิสิต นักศึกษาทั้งหลายในมหาวิทยาลัย ไม่ต้องมากถึงอย่างนั้น; เราเอาเพียงว่า *รู้ธรรมะเร็ว รู้ลึกซึ้ง และรู้ในลักษณะที่ใช้เป็นประโยชน์ได้* เรียกว่า *practical*.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมัยนี้เราจะต้องมีความสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศ คือพวกฝรั่ง นักเรียนเรียนในเมืองไทย แล้วต้องออกไปต่างประเทศ ไปเมืองนอก, ไปเรียนต่อที่เมืองนอก ถูกฝรั่งตามในทางพุทธศาสนาแล้ว ก็มีจิตใจไม่อยู่กับตัว ตอบไม่ได้ ตอบไม่ถูก จนกระทั่งพวกฝรั่งบางคนจะกลับสอนให้เสียอีก. นี่เสียชื่อคนไทย; เพราะฉะนั้น ควรจะมีสิ่งเหล่านี้กันเสียโดยสะดวก โดยรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นเครื่องคุ้มครองเรา ให้ไม่ต้องเดือดร้อนทุกอย่างทุกประการ ทั้งที่เกี่ยวกับส่วนตัวและบุคคลอื่น.

^๕ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งที่เราเรียกกันชั่วคราวว่า “พุทธวิหารในมหาวิทยาลัย” ซึ่งกำลังเป็นเรื่องใหม่ กำลังวิพากษ์วิจารณ์ปรึกษาหารือกันอยู่.

ขอให้ถือเอาในฐานะเป็นเพียงความคิดเห็นสำหรับเลือก แล้วไปเลือกดู เพื่อนิสิตที่จะได้พร้อมใจกันเอาจริงเอาจัง ในการที่จะได้มีพุทธวิหารชั้น และผู้หลักผู้ใหญ่ มีความเห็นใจ อำนวยความสะดวกตามประสงค์ของเรา.

ขอให้ประสบความสำเร็จ ในทางที่ถูกต้องในเรื่องนี้ อย่างยิ่งด้วย.

ขอกล่าวคำว่า สวัสดิ์.

ธรรมกถา

— ๔ —

๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๐

มหรสพ ทางวิญญาณ

ท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

จะขอถือโอกาสแนะนำให้รู้จักสถานทีนี้ ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องซึ่ง
กะว่าจะพูด หรือควรจะพูดพร้อมไปในคราวเดียวกันเลย.

ผู้ที่มาถึงทีนี้แล้ว ควรจะได้อะไรให้คุ้มกัน นั้นแหละคือเรื่องที่จะ
พูด. ส่วนทีเกี่ยวกับสถานทีนี้ก็คงจะรู้จักกันอยู่แล้วว่า ทีนี้ เรียกว่าสวนโมกข์.

สวนโมกข์ ๖ นี้เป็นที่สงวนไว้เป็นป่า ไม่แตะต้องบริเวณบนภูเขา; ส่วน
ข้างล่างนั้น มีการก่อสร้างเปลี่ยนแปลง ผิดจากธรรมชาติไปบ้าง แต่ถึงอย่างนั้นก็พยายาม
จะให้รักษาความเป็นธรรมชาติไว้. ทีนี้เราได้มานั่งอยู่ในสวนโมกข์แล้ว.

ตามทางการ วัตนมีชื่อว่า วัตธารน้ำไหล เขาเรียกชื่ออย่างนั้นกันอยู่ก่อนแล้ว. ภูเขานี้เรียกว่า ภูเขาพุทธทอง มาแต่ก่อน. เราซื้อที่ดินรอบภูเขานี้ ขอเช่าบ้าง ซ้อมบ้าง ใต้รอบภูเขา เป็นอันว่าได้ฟรีเป็นอัตโนมัติ เพราะตามกฎหมายนั้น เขาไม่ให้มีการซื้อขาย หรือ จ้างจอบ เนื่องจากเหตุนี้ ที่ดินรอบ ๆ ภูเขา ก็เลยตกเป็นของวัดไป โดยอัตโนมัติ ตามที่ ที่มานั่งอยู่นี้.

ขอให้สังเกตดูด้วยว่า ที่นี้เป็นซากโบราณสถาน ไม่ใช่มาจัดขึ้นใหม่ เพียงแต่ เรามาตกแต่งใหม่ ซึ่งจะเป็นตามธรรมชาติเองอย่างนั้นไม่ได้. รอบ ๆ บริเวณนี้ มีหินจัดไว้รอบ เพื่อกันดินพัง และทำเป็น platform ขนาดนี้ มีพระเจดีย์อยู่ข้างบน แต่ถูกขโมยมาซุก เพื่อหาทอง หลายไปเสียแล้ว.

ให้ดูก้อนอิฐที่สร้างไว้ สมัยนี้เป็นสมัยเดียวกันกับที่วัดพระธาตุ เพราะ ฉะนั้นศาลานี้จะต้องมีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว. ที่เรามา นั่งทับกันอยู่นี้ มันร้างไปหลายร้อยปี หรือตั้งพันปี จนกระทั่งคนเขาเอาเป็นที่ปลูกต้นไม้ ทำไร่กันโดยรอบ แล้วต้นไม้ก็เคยถูกพายุโค่น หักพังไปหมด เพิ่งจะเกิดขึ้นใหม่ ในไม่กี่ร้อยปีมานี้.

ทุก ๆ ภูเขาที่มีขนาดเท่านี้ ยังมีซากอย่างที่เห็นนี้ทั้งนั้นเลย เป็นแถวไปเลย เว้นแต่ภูเขาที่ยาวมากใหญ่มาก ก็จะมีเป็นหย่อม ๆ แสดงว่า ปู่ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษ ครั่งกระโน้น สนใจในศาสนา หรือ ธรรมะกันมาก.

นี่เกี่ยวกับสถานพินิจ เรากำลังนั่งอยู่ ณ ที่ ที่คนสมัยเมื่อก่อนกว่าปี ได้เคย จัดทำไว้ ซึ่งเป็นคนที่สนใจในพุทธศาสนา เป็นแน่นอน.

ทีนี้ก็มาถึงเรื่องที่เป็นความรู้ หรือ เป็นคติ ในการมาทีนี้. คำว่า “มาสว-
 โมกษ์” ก็หมายความว่า มาสู่อย่างนี้ ส่วนที่จะดูออก จะเข้าใจ หรือไม่เข้าใจ นั้นอีก
 เรื่องหนึ่ง. ทีนี้อยากจะให้เข้าใจ หรือจำง่าย ไม่ลืม ก็อยากจะพูดถึงเรื่องอันเป็นสารคดี
 เพื่อให้รู้จักสถานทีนี้ดี พร้อมกันไปกับได้รู้จักกรรมะ เพราะว่า บัญหาที่จะต้องศึกษา
 คือ ศัพท์กรรมะ; แต่ศัพท์กรรมะโดยเฉพาะนั้น เอาไว้พูดกันตอนบ่ายก็ได้ ตอนเช้า
 มาดูสถานที่กันก่อน และจะได้พูดเรื่องสถานที่ อันเนื่องกันกับกรรมะ.

ทุกคนคงจะเคยได้ยินคำว่า *โรงมหรสพทางวิญญาณ* มาบ้างแล้ว เท่าที่เคย
 สนใจเรื่องสวโมกษ์ เพราะว่าสวโมกษ์มันคู่กันมา กับคำว่า *โรงมหรสพทางวิญญาณ*
 นี้ขอให้สังเกตคำเหล่านี้ไปพิจารณาด้วย.

ข้อแรก ที่อยากจะบอก ก็คือ จะบอกว่า **กรรมะนั้นแหละเป็นคัมมหรสพ**
ทางวิญญาณ. คำว่า “มหรสพ”; นี้เข้าใจกันคืออยู่แล้ว ว่า หมายถึงอะไร. ส่วนใหญ่
 ก็หมายถึงความพอใจ หรือความสนุกสนาน มีการได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนาน
 ในทางที่ถูกที่ควร ก็เรียกว่า มหรสพ; ความหมายเหมือนกับคำว่า *entertainment*
 ที่เราชอบกันทุกคน แต่ว่ามันเป็นทางวิญญาณ คือ ทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้คำว่า *ทางวิญญาณ* หรือ ทางจิตใจคือ *spiritual* นั้นไม่ค่อยจะสนใจ
 กันแล้วในโลกนี้; เพราะฉะนั้นโลกจึงเปลี่ยนไปมาก และเป็นไปในทางไม่สงบสุข
 มีความซน ๆ ลง ๆ มาก แล้วก็เป็นที่ไปเพื่อความลำบาก; อย่างนี้เราเรียกว่า ไม่สนใจ
 ในเรื่องทางจิตใจ หรือเรื่องทางวิญญาณ; ถ้าทางภาษาบาลี เขาเรียกว่า ทางจิตใจ
 ก็พอ แต่ทางภาษาไทยคำว่า “จิต” นั้นเขาใช้ไปในทางต่ำเสียแล้ว.

ยกตัวอย่าง เช่นเรียกว่า โรงพยาบาลทางโรคจิต เป็นต้น, จิต นี้ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับมันสมอง ประสาท ร่างกาย เท่านั้นเอง ไม่ใช่จิตที่เป็นวิญญาณโดยตรง. เราเทียบกันได้อย่างนี้ว่า โรคทางกาย ก็คือ ไปหาแพทย์ทางโรงพยาบาลตามปกติธรรมดา, โรคทางจิต ก็ไปปากคลองสาน เป็นต้น, แต่โรคทางวิญญาณนั้น ก็ว่าคนที่ไม่เป็นโรคทางกาย ไม่เป็นโรคทางจิตแล้ว แต่ยังเป็นโรคทางวิญญาณ คงที่ต้องนั่งร้องไห้ ต้องเป็นโรคเส้นประสาท ต้องโศกเศร้าหมอง อะไรทำนองนี้ จนกระทั่งต้องวิกลจริตไปเป็นโรคทางจิตนั้น.

ให้ถือว่า คนธรรมดา คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ล้วนยังมีโรคทางวิญญาณอยู่ด้วย ไม่มากก็น้อย มีแพทย์ทางจิตเคยบอกว่า ราว ๑๕ เปอร์เซ็นต์ นี้ก็มีส่วนถูก; เพราะเรามี ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้ต้องตั้งใจ เสียใจ ร้องไห้ สลับกันไป. นั่นแหละคือ โรคทางวิญญาณ คนธรรมดาทุกคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังเป็นโรคทางวิญญาณ.

ความหมายของคำว่า “วิญญาณ” จึงแยกออกมาอย่างนี้ ในภาษาไทยไม่ทราบว่าจะเรียกว่าอะไรดี จึงขอเรียกว่า ทางวิญญาณ ไว้ก่อน. ถ้าเป็นภาษาอังกฤษ เขาพูดว่า *spiritual* เป็นฝ่าย *spiritual* ถ้าเป็นเรื่องความสุข หรืออะไรก็ตามทำนองนี้ เขาเรียกว่าฝ่าย *spiritual* ๕๕ ไม่มีทางจะเป็นฝ่าย *material* เราจึงควรถือเอาคำนี้เป็นหลักสำหรับพูดกับชาวต่างประเทศ; ฉะนั้นจึงเรียกว่า *spiritual entertainment* มหรสพทางวิญญาณ; แล้วเราเรียกอีกหลังนั้นว่า *spiritual theatre* ฝรั่งหลายคนเข้าใจได้ทันที เพราะเขารู้คำว่า *spiritual* มาดี. ส่วนสำหรับพวกเรา ก็อยากจะให้รู้เรื่องทางวิญญาณนี้ให้ดี จะช่วยให้เข้าใจธรรมะเร็ว และนักศึกษากลุ่มพุทธศาสตร์ก็มุ่งหมายจะรู้ธรรมะได้ด้วย.

ที่^๕การที่จะให้^๕ธรรมะได้เร็ว ให้ไม่น่าเบื่อด้วย อยากจะเสนอว่า ให้^๕รู้เรื่องมหรสพทางวิญญาณ เป็น^๕ดีที่สุด และเร็วที่สุด; เพราะว่า ธรรมะ^๕นั้นเป็นมหรสพทางวิญญาณ, ธรรมะ^๕นี้ให้ความสุข ให้ความพอใจ หรือกระทั่งความสนุกสนานได้ แต่ในทางฝ่ายวิญญาณ ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่ฝ่ายเนื้อหนังตามธรรมดา. ที่^๕สถานที่ไหน จะให้ความรู้^๕สึกอย่าง^๕นี้ได้ เราเรียกสถานที่^๕นั้นว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ.

วัด^๕หนองวัด นั้นแหละ เป็น^๕โรงมหรสพทางวิญญาณ ไม่ใช่เฉพาะเพียงที่^๕ตึกหลัง^๕นั้น. ให้^๕เข้าใจว่าวัด^๕นี้ทั้งวัด^๕นั้นแหละเป็น^๕โรงมหรสพทางวิญญาณ. แต่^๕ที่จะเป็น^๕ได้^๕อย่างไร ก็^๕ลองฟัง^๕ดู.

ที่^๕พูดว่า วัด^๕หนองวัด เพราะ^๕อยาก^๕จะให้^๕นึกถึง^๕ที่^๕นี้ก่อน ยัง^๕ไม่ใช่^๕ตึกหลัง^๕นั้น. ที่^๕บ้าน^๕มี^๕ลักษณะ^๕อยู่^๕อย่าง^๕นี้ จะ^๕เป็น^๕โรงมหรสพทางวิญญาณ^๕ได้อย่างไร.

บางคน^๕เขา^๕เรียก^๕ว่า^๕ตรง^๕นี้ว่า โบสถ์^๕ก็มี, บางคน^๕ที่เป็น^๕นัก^๕คิด พอ^๕ไต่^๕ขึ้นมา^๕ที่^๕นี้ มา^๕ถึง^๕ตรง^๕นั้น ก็^๕ร้อง^๕ตะโกน^๕ว่า โบสถ์^๕ โบสถ์, ทั้งหมด^๕นี้^๕คือ^๕ โบสถ์ — ^๕ต้นไม้^๕เป็น^๕ฝา^๕คาน้ำ ^๕ใบ^๕ไม้^๕เป็น^๕หลัง^๕คา^๕โบสถ์ เรียกว่า^๕โบสถ์ ^๕นี้^๕ขอ^๕ให้^๕ดู. ^๕นี่^๕คือ^๕คน^๕ที่^๕สนใจอะไร^๕ๆ ใน^๕แง่^๕ทาง^๕วิญญาณ เขา^๕เห็น^๕อย่าง^๕กลาย^๕เป็น^๕โบสถ์^๕ทาง^๕วิญญาณ บ้าน^๕นี้^๕ทำ^๕หน้า^๕ที่^๕อย่าง^๕โบสถ์ แต่^๕ลึก^๕กว่า^๕โบสถ์^๕ตาม^๕ธรรมดา กลาย^๕เป็น^๕ทำ^๕หน้า^๕ที่^๕ใน^๕จิตใจ^๕ส่วน^๕ลึก ^๕ที่^๕เรียกว่า^๕เป็น^๕ทาง^๕วิญญาณ.

อะไร^๕มี^๕ความ^๕หมาย^๕ที่^๕สำคัญ^๕อยู่^๕ใน^๕ที่^๕อย่าง^๕นี้ ถ้า^๕สรุป^๕แล้ว ^๕นั่น^๕ก็^๕คือ^๕ ความสงบ ^๕สงบ ^๕สัจ ^๕เชือก^๕เส้น, ^๕มี^๕ความ^๕หมาย^๕ไป^๕ใน^๕ทาง^๕สงบ ^๕ส่ง^๕เสริม^๕จิตใจ^๕ไป^๕ใน^๕ทาง^๕สงบ. ลักษณะ^๕อัน^๕นี้^๕แหละ^๕คือ^๕ ความ^๕หมาย^๕อัน^๕แท้^๕จริง^๕ของ^๕สถาน^๕ที่^๕อย่าง^๕นี้ แต่^๕เรา^๕ก็^๕ไม่^๕ค่อย^๕สนใจ^๕กัน เพราะ^๕มัน^๕อาจ^๕จะ^๕ลึกลับ^๕เกินไป หรือ^๕ว่า ^๕จะ^๕จิต^๕ซีด^๕เกินไป.

แต่ไหน ๆ วันนั้นก็มาถึงที่นั่นแล้ว ควรจะได้รู้เรื่องราวของที่นี่ไป เพื่อไป
 ผนวกกับเรื่องอื่น ๆ ที่อื่น อย่างอื่น. เรื่องราวของที่นี่ เป็นเรื่องของมหรสพทางวิญญาณ
 อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น; เพราะฉะนั้นระหว่างที่นั่งอยู่ที่นี้ ลองศึกษาเรื่องที่นั่งอยู่ที่นี้ดู
 บ้างว่า คำว่า มหรสพทางวิญญาณ หมายความว่าอย่างไร.

ตัวธรรมะนั้น นั้นแหละเป็นตัวมหรสพ, และตัวธรรมชาตินั้น เป็นตัว
 โรงมหรสพ ที่ชวน หรือทำให้เกิดมหรสพ; เพราะถ้าเป็นสถานที่อย่างนี้ก็ คือ ความ
 สงบ สงัด เยือกเย็น ที่ส่งเสริมจิตใจบุคคล ผู้เข้ามานั่งนอน ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น.

เดี๋ยวนี้เรากำลังเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าเดี๋ยวนี้เรารู้สึกสบายใจกว่าเมื่ออยู่ที่
 กรุงเทพฯ ก็ต้องกันคิดว่า เป็นเพราะอะไร ก็จะพบว่า นั้นแหละคือ อำนวย หรือ ประโยชน์
 ของมหรสพทางวิญญาณ.

ที่นี่ เราจะพูดถึงถึงสิ่งเบ็ดเตล็ด ที่ควรจะต้องรู้ก่อน ว่า:-

การมองในคำณวนั้น ยังมีอะไรอีกมาก; ถ้าไม่มองก็จะไม่เห็น จะรู้สึก
 เหมือนกับไม่มี. ถ้ามาที่นี้แล้วไม่มองในคำณวน แล้วก็จะไม่มีอะไร จะไม่คุ้มค่ารถ
 ค่าเวลาอะไร ที่เสียมา; แต่ถ้ามองในคำณวนก็จะเห็นมาก.

มองคำณวน ก็คือ อย่างที่พูดซ้ำ ๆ อยู่เสมอว่า ธรรมชาติของน้ำ อย่างนี้
 มันผลักดันจิตใจไปในทางความสงบ ให้ถึงความวุ่นวาย มันบีบบังคับให้ถึงความ
 วุ่นวาย ความระส่ำระสาย ความหนักอกหนักใจ ความยึดมั่นถือมั่น อะไรทำนองนี้
 ให้กลายเป็นสิ่งที่ สะอาด สว่าง สงบ ขึ้นมาได้โดยไม่รู้สึกตัว; เพราะฉะนั้น เราจึงรู้สึก

สบาย. ถึงแม้ว่าเราจะไปตากอากาศตามชายทะเล ภูเขา ที่อื่น ก็จะได้ผลอย่างเดียวกันนี้ ต่างแต่ว่าจะได้มาก หรือน้อยกว่ากันเท่านั้น เพราะว่าสิ่งเหล่านี้มันทำให้เราลืม ลืมสิ่งที่ เป็นภาระผูกพันเรา ที่เป็นความหนักอึ้งหนักใจ ลืมแม้กระทั่งชีวิต.

เดี๋ยวนี้เราลืมกระทั่งเรามีชีวิตอยู่ เราไม่ได้นึกถึงมัน จิตใจของเราจึงเปลี่ยนไป ในรูปที่เรียกว่า ว่างจากภาระ ว่างจากความบีบบังคับ ว่างจากความกดดัน อะไรต่างๆ เราจึงสบาย.

ความสบายอย่างนี้ เราไม่อาจจะอ่านได้จากหนังสือ ไม่อาจจะเข้าใจได้ ด้วยการคำนวณด้วยเหตุผล เราต้องไปสัมผัสด้วยกับสถานที่เหล่านั้น; เช่นว่า เรามาที่นี่ แล้วเราก็สัมผัสจากการมายังสถานที่นั้น. หรือ เราไปที่อื่นก็เหมือนกัน ที่หาดทราย ชายทะเล ฯลฯ เราก็ต้องสัมผัสจากสถานที่นั้น ๆ เป็นชั้น ๆ เป็นลมหัดลันลงมา.

พอได้รู้ว่า นี่มันสบายอย่างบอกไม่ถูก ก็รู้ไว้อย่างนี้ที่หนึ่งก่อน แล้วจึง ค่อยคิดว่า นี่มันมาจากอะไร? มันเนื่องจากอะไร? ก็จะพบว่า เพราะว่าวันนี้ เราว่าง จากภาระที่บีบบังคับ, หรือความทุกข์, หรือจากกิเลสรบกวน เราจึงรู้สึก เป็นสุขที่สุด. เพราะฉะนั้น จิตที่ว่างจากความบีบบังคับชนิดนี้; นั่นแหละเป็นจิตที่เป็นสุขที่สุด.

เราพูดกันอย่างภาษารธรรมะ อย่างเป็นภาษาวัด ๆ ก็ว่า “ไม่มีอะไร”; ใน เวลาที่เรารู้สึก “เราไม่มีอะไร” นั่นแหละเป็นเวลาที่เรา สบายที่สุด.

อย่างเดี๋ยวนี้ ขอให้นึกดูทุกคนเถิดว่า เรากำลังไม่รู้สึกรู้ว่า มีอะไร ไม่มีอะไร เป็นของเรา ที่ผูกมัดเรา. เราลืมหมด มีบ้าน มีอะไรอยู่ในกรุงเทพฯ หรืออยู่ที่ไหน

ก็ตาม ไม่มาอยู่ในจิตใจเรา. จิตใจของเราเดี๋ยวนี้ไม่รู้สึกรู้ว่าเรามีอะไร แม้จนกระทั่งว่ามีชีวิต; เพราะฉะนั้นจิตใจนี้จึงรู้สึกสบาย เป็นสุขที่สุด.

นี่คือข้อความ หรือข้อเท็จจริง ที่จะอธิบาย หัวใจของพระพุทธศาสนา ที่สอนว่า “ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นความดับทุกข์ที่สุด” ถ้าพูดอย่างนี้ เราก็ไม่เข้าใจ เพราะเป็นคำหนังสือกำย.

เราต้องสังเกตจากตัวเราเองที่กำลังมีความยึดมั่นถือมั่นอะไรหรือไม่ ชั่วคราวนี้ เราจึงมีความสุขที่สุด; เพราะฉะนั้นขอให้ศึกษาจากตัวจริงอย่างนี้ จึงจะเข้าใจ. ถ้าสถานที่แห่งใดช่วยทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ เราเรียกสถานที่นั้นว่า โรงมหรสพทางวิญญาณอันแท้จริง และในระดับสูงสุด. ที่นี้ เราพยายามจะจัดให้ได้ผลอย่างนี้ เราจึงเรียกมันว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ.

การจัดให้มันเป็นธรรมชาติแท้ๆ อย่างนี้ จะช่วยแวดล้อมจิตใจ ให้เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ คือให้เป็นไปในทางที่รู้สึกว่าเป็น “ไม่มีอะไร,” เวลาที่เราไม่มีอะไรที่ผูกมัด หรือยึดมั่น แล้วเราก็นอน. นี่แหละคือ ธรรมชาติกระซิบบอกเราขึ้นมา.

เราพูดเพื่อกันลืม ก็พูดว่า “ก้อนหินก็พูดได้ ต้นไม้ก็พูดได้ ดิน หญ้า ใบไม้ ไร่ ก็พูดได้” มันบอกเราอย่างมีค่าที่สุดเลย; แต่เราฟังไม่ได้ยิน เพราะหูของเรา มันหนวก หรือหูของเราไม่รับเสียงชนิดนี้เลย เพราะจิตใจของเรา กำลังยึดมั่นถือมั่น วุ่นอยู่ด้วยอะไรบางอย่าง.

ในเมื่อจิตใจของเราว่างพอ เราจะได้ยินแม้แต่ต้นไม้พูด ก้อนหินพูด มดแมลงพูด คือธรรมชาติพูด พูดไปในทางบอกให้รู้ว่า “ไม่มีที่มั่นถึอที่มั่นอะไรเลย คือไม่มีอะไร นั่นแหละเป็นสุขที่สุด.

ถ้าเข้าใจข้อนี้ ก็จะเข้าใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ในเวลาอันรวดเร็ว นี่จึงนำมาพูด ในฐานะที่ผู้ฟังเป็นสมาชิกในชุมนุมพุทธศาสตร์.

ที่นี้อยากจะพูดย้ำถึงเรื่องทางวิญญาณนี้อีกหน่อย ว่าเที่ยวนี้เราไปในทางวัดดูกันมาก ยิ่งพวกฝรั่ง ยิ่งไปมาก. พวกไทยเราบรรพบุรุษเคยหนักไปในเรื่องฝ่ายวิญญาณ แต่ถูกหลานกลับหันไปทางพวกฝรั่งมากขึ้น ไปในทางวัดดูมากขึ้น โลกก็หันไปในทางวัดดูมากขึ้น นั่นแหละจะถึงวันหนึ่ง ซึ่งเราจะมียุค.

เราควรจะรู้เรื่องมหรสพทางวิญญาณไว้บ้าง เพื่อจะถ่วงกันไว้ อย่าให้ลุ่มจมให้เราไม่หลงไปแต่ในทางวัดดูอย่างเดียว ให้มีความรู้ในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ เป็นเครื่องถ่วงกันไว้ให้พอดีๆ แล้วชีวิตนี้ก็จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุด และเป็นของที่จริงกว่า.

ถ้าหลงไหลในทางวัดดูแล้ว ก็เป็นเรื่องถูกหลอก กระทั่งแม้ตายเหมือนอย่างแมลงเม่าเข้ากองไฟก็ไม่รู้สึก. แมลงเม่านั้น บินเข้าไฟแล้วตาย มันก็ไม่รู้สึก ; เช่นเดียวกับมนุษย์เรา ถ้าหลงไปในทางวัดดูมากเกินไป ก็จะมีอาการอย่างนั้น แล้วเราก็จะไม่รู้สึก แล้วเราก็จะไม่กลัว แล้วเราก็ไม่เห็นว่าเป็นปัญหา เพราะมันตายแล้ว ก็ไม่รู้ว่าไปไหน อย่างนี้เป็นต้น. หรือว่า ความเสื่อมเสียทุกข์ร้อน จะเกิดขึ้นแก่คนในโลก เราก็ไม่รับผิดชอบ และไม่รู้ว่าอะไร เราต้องการแต่จะได้รับความสนุกสนานเป็นประจำวัน.

นี่ขอให้มองมนุษย์ทั้งๆ โลก ที่กำลังหันเหไปทางนั้น ซึ่งตรงกันข้ามจากหลักของพระพุทธศาสนา นี่จึงขอร้องให้พยายามสนใจในเรื่องฝ่ายวิญญาณ แล้วจะได้มีใจละเอียด จะเห็นอะไรในแง่ลึก.

อย่าหาว่าตูดถูกเลย อยากจะพูดว่า เรายังไม่ค่อยจะมองอะไรๆ ในแง่ลึก หรือไม่มองกันเสียเลย มัวมองกันแต่ในแง่วัตถุ ซึ่งเป็นวัตถุอันธรรมดาทั้งนั้น.

ถ้ามองในแง่ลึกแล้ว จะพบ ที่ว่าอะไรมีอยู่ในบ้าน; ไม่ใช่ผีสิง เทวดาอะไร แต่ว่ามีความเป็นมหรสพทางวิญญาณ : ต้นไม้พูดได้ ก้อนหินพูดได้ ฯลฯ หมายความว่า เราลองมานั่งกับมัน นั่งเงียบๆ คนเดียวอยู่กับธรรมชาติ มันจะเกิดความรู้สึกแจ่มแจ้งขึ้นมาในจิตใจ เป็นกุ่มเป็นแกว เหมือนมีใครมาบอก มาตะโกนใส่หูเลย. นั่นคือ ความคิดนึกของเรานั้นแหละ มันเกิดขึ้นมา. แต่ถ้าไม่มานั่งอย่างนี้ แล้วความคิดเช่นนั้นมันไม่เกิด; เพราะฉะนั้นต้องถือว่า มันเกิดเพราะสิ่งเหล่านี้.

พูดกันอย่างสมมติอีกที ก็คือว่า สิ่งเหล่านี้มันพูด ต้นไม้มันพูด ก้อนหินมันพูด บ้านมันพูด หรือ มดแมลงมันพูด. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือการรู้ธรรมะของพวกฤๅษี มุนี โยคี ก็เป็นไปในลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น คือฟังเสียงจากธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นผู้พูด. ที่แท้นั่นก็คือ ธรรมชาติมันแวดล้อมให้เราเกิดความรู้สึกอย่างนั้นนั่นเอง มันชัดแจ่มขึ้นมาภายใน ตั้งต้น เหมือนกับเสียงพูด.

อยากจะขอร้องเป็นพิเศษตรงนี้ว่า ขอให้ช่วยสนใจกับธรรมชาติอันสงบเงียบ เพิ่มขึ้นบ้าง อย่ามัวสนใจแต่ในเรื่องอย่างที่เหมาะที่กรุงเทพฯ หรือเหมือนที่หัวหิน ที่อะไรๆ นั้นอย่างเดียว มันจะไม่รู้อะไรอีกตั้งเกินกว่าครึ่งหนึ่ง.

ต้องมาสนใจทั้งสองฝ่าย เราจะไต่รู้ทั้งสองฝ่าย แล้วเราก็จะเป็นคนที่ทำอะไร
ไม่ผิด เพราะฉะนั้น ถ้ามาในทีอย่างนี้ ก็ควรจะได้ความรู้สึกส่วนนี้ เพราะจะไปหาที่อื่น
ไม่สะดวก มาหาที่นี่สะดวก.

ความเงิบเงิบลงนึกดู ลองนึกดู เราจะรู้สึกในความเงิบของธรรมชาติ ตาม
ธรรมชาติ. แล้วในความเงิบนั้นมีอะไร ? มีความหมายอะไรบ้าง ? ก็มีความเยือกเย็น
มีความสงบราบรื่น รู้สึกกันได้ง่ายๆ. แต่ถ้าเป็นคนมีปัญญามาก เป็นคนเฉียบแหลม
ในทางวิญญาณแล้ว จะมองเห็นอีกหลายอย่าง.

ความเงิบนี้เป็นคนตรี นี้คงจะฟังไม่ถูกกันบ้างก็ได้ ว่า ความเงิบนี้เป็น
คนตรีได้อย่างไร ? และก็จะไม่มีไม้ก่คน ที่จะเคยได้ยินคนตรีของความเงิบ; เพราะว่าความ
ไพเราะชนิดนี้ มันเป็นผู้วิญญาน ถ้าหากไม่เป็นไปในทางฝ่ายวิญญาน ก็จะฟังไม่ได้ยิน.

ความเงิบนี้เป็นกวีนิพนธ์ เป็นคนตรี เป็นทุกอย่าง ที่มนุษย์ได้ค้นกันนัก,
และเป็นภาพเขียน อย่างที่พวกเซ็นเขาพูดกัน เขาเห็นและเขียนความรู้สึกเช่นนี้ออกมา
เป็นภาพเขียน.

ที่อยากจะให้สนใจที่สุดก็คือ มันเป็น *refreshing, refreshment* ที่ทำให้เรา
สดชื่น และในความสดชื่นนั้นแหละ มีคนตรี มีกวีนิพนธ์ มีอะไรซ่อนอยู่อย่างลึกลับ
ครบทุกอย่าง; ถ้าเรามีปัญญา เราจะแยกออกมาได้. แต่ว่าเราเอาผลตรงที่ มันกระตุ้นให้
เราสดชื่น ให้เรารู้จักธรรมชาติ ให้เรารู้จักส่วนลึกภายในจิตใจ. นี้ทุกคนควรจะได้
ไม่ว่าบุคคลชนิดไหน เป็นใครชนิดไหนก็ควรจะได้.

ถ้าเข้ามาในทีอย่างนี้แล้ว ควรจะได้ความสดชื่นทางกายก่อน, แล้วก็
ความสดชื่นทางจิต ทางระบบประสาทที่เกี่ยวข้องลึกเข้าไปหน่อย, แล้วก็ความสดชื่น

ทางวิญญาณ อันเป็นส่วนลึกที่สุด คือเรากำลังไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอะไร จิตกำลังเป็นอิสระ กำลังว่างจากสิ่งที่มีบีบคั้น รบกวน เพลิดเพลิน.

ความสดชื่นนี้ยังมีถึง ๓ ขนาด : ความสดชื่นทางกาย ความสดชื่นทางจิต ความสดชื่นทางวิญญาณ. เราไม่มีเวลาที่จะพูดให้ละเอียดได้ จึงต้องพูดเพียงแต่เป็นหัวข้อสำหรับไปคิด.

สถานที่อย่างนี้ หรือว่า ระบุที่เป็นตัวอย่าง มันมีอะไรอย่างนี้ ถ้าใครเขาได้หรือได้รับ ก็เรียกว่าได้รับสิ่งที่มีค่ามากที่สุด ถ้าเอาติดไปได้ ก็เรียกว่ามีประโยชน์มาก จะช่วยทำชีวิตให้ฉลาด ให้สามารถรู้จักชีวิตนั่นเองว่า ชีวิตนั้นหมายถึงอะไรโดยสิ้นเชิง ก็จัดมันให้เป็นไปในลักษณะที่ถูกต้อง ไม่เป็นทุกข์, เพราะฉะนั้นเมื่อมาในที่อย่างนี้ก็ ต้องให้กลายเป็นว่า มาศึกษาในเรื่องของชีวิต ในด้านลึก หรือในด้านที่เรียกว่า วิญญาณ.

สำหรับในโรงหนัง คือ ตึกหลังนั้น เราเรียกสั้นๆ กันว่า “โรงหนัง”; ณ ที่นี้ หมายถึง โรงมหรสพทางวิญญาณ ที่ไม่ใช่ธรรมชาติแท้; อย่างนี้คือ ที่ที่จัดขึ้นเฉพาะ เช่นตึกหลังนั้นก็มุ่งหมาย ให้เป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ.

นี่ก็ได้พูดแล้วว่า มหรสพ หมายถึง entertainment เพราะฉะนั้นเราจึงได้ใช้วัตถุบางอย่างเป็น entertainment ทางวิญญาณ คือ ภาพเขียน เป็นต้น.

ยกตัวอย่าง เช่น ภายในตึกนั้น มีภาพเขียนที่ให้ความสนุกสนานในการดู, ให้ความสนุกสนานในการที่จะตีความหมาย, ให้ความสนุกสนานในการที่จะรู้ธรรมะ, และให้ความสนุกสนานในการที่จะน้อมเข้ามา เปรียบเทียบกับตัวเรา วิจัยตัวเรา จนกระทั่งรู้จักตัวเราดีขึ้น.

การเขียนธรรมะด้วยภาพ อย่างสนุกสนานอย่างนี้ ในส่วนลึกของธรรมะอย่างนี้ เราก็เรียกว่า มหรสพทางวิญญาณเหมือนกัน; ไม่ใช่แสดงศิลปะอย่างภาพเขียน ที่เขาแสดงกันอยู่ทั่วไป แต่ได้แสดงศิลปะทางวิญญาณ. (ตอนบายนี จะเข้าไปดูได้).

ภาพพุทธประวัติ รอบ ๆ ศึกโรงมหรสพทางวิญญาณนั้น เป็นภาพพุทธประวัติชุดแรกที่สุดในโลก เป็นภาพชุดแรกที่สุดของอินเดีย ก็เป็นชุดแรกที่สุดในโลก เป็นแบบที่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. ๕๐๐ ระหว่าง พ.ศ. ๓๐๐ - ๕๐๐ นี้ ไม่มีพระพุทธรูป; เอาความว่าง หรือที่ว่าง ที่นั่งว่าง อะไรว่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์; ไม่ทำพระพุทธรูปปล่อยว่างไว้อย่างนั้นแหละ ถือว่าเป็นพระพุทธรูป, เรียกว่าเอาความว่างเป็นพระพุทธรูป.

เช่น ภาพขี้ม้ออกบวชนั้น บนหลังม้า ไม่ทำภาพใครเลย ม้าหลังว่าง ก็นกลตให้เท่านั้น ไม่มีใครนั่งบนหลังม้าเลย. แม้รูปที่ตรงโคนตันโพธิ ตรงนั้นก็ทำที่ว่างไว้; ทุกแห่งที่พระพุทธรูปมีอยู่ที่ตรงไหน ตรงนั้นเขาทิ้งว่างไว้. จนถึง พ.ศ. ๕๐๐ เศษ เขาจึงกล้าทำพระพุทธรูปกันขึ้นเป็นครั้งแรก.

ถ้าเป็นหินสลักพระพุทธรูปประวัติ ที่สร้างก่อน พ.ศ. ๕๐๐ เศษนี้แล้ว จะไม่มีพระพุทธรูปของพระพุทธรูปนี้ เขาแสดงภาพพระพุทธรูปด้วยความว่าง.

เรื่องความว่างนี้จะต้องศึกษากันอีกมาก; ถ้ายังเข้าใจไม่ได้ในเวลานี้ ก็เอาไว้ศึกษาในเวลาต่อไปข้างหน้า. แต่ว่า ความว่าง นั้นมีความหมายที่สำคัญมาก.

เราจะได้มีการเรียนธรรมะ มีการเข้าใจธรรมะอย่างสนุกในศึกหลังนั้น เราจึงเรียกว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ และยอดของมหรสพก็คือ เรื่องที่เรียกว่าความว่าง.

นี่ก็จะไม่เข้าใจและคงจะเริ่มง่วงนอน; พอพูดถึงเรื่อง ความว่าง คนก็เริ่มง่วงนอน และไม่เข้าใจ แต่เวลานี้เป็นเรื่องหัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนา หรือเป็นหัวใจของธรรมะที่จะช่วยให้ดับทุกข์.

ขอย้อนมาเข้าเรื่องใหม่ ว่า เมื่อตะกั้ได้พูดแล้วว่า เมื่อเรมานั่งอยู่ที่นี้ จิตใจของเราว่างจากความผูกมัด จากความรับผิดชอบ จากอะไรทุกอย่าง ลืมแม้กระทั่งชีวิต มันก็ต้องรู้สึกเป็นสุข เหมือนไปตากอากาศชายทะเล รู้สึกเป็นสุข ก็เพราะจิตมันว่าง.

ยอดของมหรสพ นั่นก็คือ ความว่าง แล้วก็ไม่มีเวลาไหนที่เราจะมีความสุขมากที่สุดในเวลาที่เรา รู้สึกว่า เราไม่มีอะไร, รู้สึกแต่ว่า มีจิตใจที่ได้รับความว่าง ได้รับความสงบเท่านั้น.

พอเรารู้ว่าเราเป็นอะไรเท่านั้น เราก็มีภาระอะไรขึ้นมา แล้วเราก็ต้องมีความรับผิดชอบขึ้นมา เทียบเราก็จะต้องรักบ้าง เทียบเราก็จะต้องโกรธบ้าง เทียบเราก็จะต้องเกลียดบ้าง เทียบเราก็จะต้องกลัวบ้าง; อย่างนั้นมันไม่ว่าง มันก็เรียกว่าเป็นทุกข์. เพราะฉะนั้น ถ้าว่างจากสิ่งเหล่านี้หมดก็มีความสุข เช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมันต้องการให้เราเป็น.

ดูธรรมชาติ ต้นไม้ถูกลมพัด เหมือนกับเต็นท์ว่า; ต้องให้ต้นไม้ทำอาการเหมือนกับจะบอกว่า เมื่อไรมนุษย์จะลุกขึ้นเต็นท์ว่า ด้วยจิตที่ว่างอย่างนี้บ้าง.

มนุษย์ลุกขึ้นเต็นท์ว่าด้วยจิตที่ว่างวาย ประกอบไปด้วยกิเลส แล้วก็มีความทุกข์มีความร้อนก็ทนเอาๆ. แต่ถ้าว่า เต็นท์ว่าด้วยจิตที่ว่าง อย่างนี้ หมายความว่า

ร่างกายไม่ต้องลุกขึ้นเต้น มีญาณ มีความรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงอยู่ พอใจอยู่ เป็นสุขอยู่ สงบอยู่ จึงถือว่า อันนั้นแหละคือ การเต้นรำของมนุษย์ในขณะที่มีจิตว่าง.

ที่นี้ เราดูตัวไม้อย่างนี้ เราไม่เห็นภาพของความทุกข์เลย เห็นแต่ภาพของความหยุด ความสงบ ความพอใจ ความเป็นสุข ถูกลมโชยมา ก็เต้นรำ อย่างนี้เป็นต้น.

คำว่า “เต้นรำ” หมายถึงว่า มันพอใจ คือ ไม่มีความทุกข์ นี่เป็นคำที่ประหลาด ที่ว่า “ความว่างนี่ เป็นยอดของมหรสพ” เป็นยอดของ entertainment แล้วก็คำพูดทางวิญญาณฝ่าย spiritual มากเกินไป. นี่จะฟังไม่ถูก หรือยังฟังไม่ถูก หรือฟังถูกแต่หน่อย ก็สุดแท้. แต่จะขอร้อง ขอวิงวอนว่า ให้จำไปคิด ให้เข้าใจ คำว่า ความว่าง ที่มีอยู่เอง ตามธรรมชาตินี้ก่อน แล้วก็รู้ความว่างชนิดที่เราอาจจะทำให้เกิดได้ เมื่อไรก็ได้ตามต้องการ เมื่อใดจิตว่าง เมื่อนั้นก็จะมีทุกข์ จะมีความฉลาค และมีความสบายตามธรรมชาติ.

นี่ขอพูดย้ำ ไม่กลัวเบื่อ ไม่กลัวโกรธ ว่าขอให้สนใจ ในเรื่อง มีจิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น; ไม่เป็นห่วง ไม่วิตกกังวล แม้แต่ชีวิต, ลืมไปแม้กระทั่งชีวิต. พอนึกว่ามีชีวิตเมื่อไร ชีวิตนั้นจะกลายเป็นโชครวน เป็นอะไรขึ้นมาทันทีในขณะที่เรานึกว่า เรามีชีวิตเท่านั้น. ฉะนั้นบ่่วยการ เราต้องนึกไปในทาง ไม่ต้องมีโชครวนอย่างนั้น แล้วจิตมันก็จะฉลาคพอที่จะคิดว่า ควรจะทำอะไร หรือไม่ควรทำอย่างไร; แล้วก็ทำอย่างนั้นไปก็แล้วกัน. อย่าไปนึกให้เกิดความเป็นห่วงขึ้นมา.

มีคำกลอนของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาของพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ว่า

มีชีพก็มีห่วง
สิ้นชีพก็สิ้นถือ

ดูจะบ่วงประแจมือ
ทิวฏฐีสั้นกระปิลหวง.

ถ้าเรารู้สึกว่า เรามีชีวิต ก็เหมือนกับบุญใส่ประแจมือ; ถ้ารู้จักทำจิตใจให้ไม่มีห่วงมันก็หมดความรู้สึก ที่เป็นความฝันว่า มีเรา มีกู มีของกู หมดในความรู้สึกอย่างนั้น ก็เลยสบาย และเป็นอิสระ. การเรียนโดยวิธีนี้ เรียนได้ทุกคน อย่างว่าแต่ท่านทั้งหลาย ที่เป็นผู้มีปัญญา เป็นนิสิตในมหาวิทยาลัยเลย พวกชาวบ้านก็เรียนได้ พวกชาวบ้านแท้ๆ ที่แทบจะไม่เคยเรียนหนังสือ นี้ก็เรียนได้.

เรื่องเช่นนี้ ขอดี้ออกาสเล่าสักนิต ถึงเรื่องราว ที่ได้เคยไปนอนที่ภูเขาทางโน้น เดินไปวันหนึ่งเต็มๆ จากสถานที่ไกลที่สุด เป็นที่มีเสือ มีช้าง มีสัตว์อะไรทุกอย่าง คือว่าเป็นตงแท้ คิตคุชิไปถึงก็ค่ำ ไม่มีที่พัก ไม่มีอะไร ก็ต้องนอน นอนบนใบไม้ ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่มีเครื่องป้องกัน ความเหน้อยมันก็บังคับให้ต้องนอนอยู่แล้ว; ถึงจะไม่เหน้อยมันก็ต้องนอน เพราะฉะนั้น มันต้องตัดจิตใจที่จะนอน จึงต้องเสียสละ.

พวก subconscious ภายใต้อำนาจความรู้สึก ไม่ต้องรู้สึกหรอก มันทำหน้าที่ของมันเอง. พอเสียสละชีวิต มันก็นอนได้ เพราะต้องการจะนอน มันจึงต้องเสียสละ แม้แต่ชีวิต กระทั่งเสือจะมากินในเวลาหลับก็ตามใจ ก็ได้; แปลว่าเวลานั้น ตลอดคืนนั้น มีความเสียสละตัวเอง เสียสละตัวตนนั้นออกไปตลอดคืน.

พอตื่นเช้า รู้สึกสบายทั้ง ๑๓ คน ต่างบอกว่า วันนั้นทำไมสบาย บอกไม่ถูก พวกกันหัวเราะกันอยู่อย่างนั้น, พวกหมอช่างที่ไม่รู้หนังสือเลย ไม่รู้ประสีประสาทาง

ปรัชญาเลย เขาก็บอกอย่างนั้น, พวกพระก็บอกอย่างนั้น, คนอื่น ๆ ก็บอกอย่างนั้น. นี่เขาก็อธิบายไม่ได้; ตามให้อธิบาย ก็อธิบายไปต่าง ๆ นานา เช่นว่า ไม่คิดถึงบ้าน หรืออะไรทำนองนี้.

อธิบายกันอย่างนั้น ก็มีสวนถูกอยู่มาก แต่ยังไม่ลึกถึงกับเข้าใจว่า เพราะวาทลอคคีนนั้นเราได้สละชีวิต สละตัวตน สละสิ่งที่เคยประทับวิญญาณอยู่ภายใต้สำนักนั้น ออกไปหมด เพราะฉะนั้น ตื่นขึ้นก็เลยเบาสบาย. นี่เป็นวิธีเรียน หรือเป็นโรงเรียนที่ดีที่สุด ที่จะเรียนธรรมะ.

ขอให้พยายามจดจำเรื่องอย่างนี้ ว่าเป็นวิธีเรียนธรรมะ ที่เป็นตัวพุทธศาสนาจริงๆ ในเวลาที่เร็วที่สุด; อย่างนี้แหละทำให้เรารู้สึกสิ่งที่เรียกว่า “ความว่าง” ได้ง่ายที่สุด ได้ลึกซึ้งที่สุด ซึ่งก็คือได้รู้จักมหรสพทางวิญญาณ ได้ถึงที่สุดนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงอยากจะขอให้จดจำไปคิดไปอีก.

สรุปความว่าขอให้พวกเราทุกคน รู้จัก เท่านั้น ในขั้นแรกนี้ ขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “มหรสพทางวิญญาณ” นั่นคือธรรมะ ซึ่งจะรู้จักได้อย่างโดยวิธีที่ว่ามันนั้น ; แล้วรู้จักอย่างขนาดที่ว่า พอมาถึงสถานที่อย่างนี้แล้ว ก็ได้รับเลย ไม่เห็นเป็นเพียงไปเที่ยวฆ่าตามธรรมดา.

ให้รู้ว่า รอบตัวเราที่แหละเป็นโรงละครทางวิญญาณ รอบตัวเราที่เต็มไปด้วย poetry เต็มไปด้วย music ที่มนุษย์ได้ฝันกันนัก. แต่ว่าในตำนานลึก ในทางวิญญาณจะเรียกว่าเป็นโบสถ์ในทางวิญญาณ ก็ได้ และมันเป็นที่ยิ่งกว่าโบสถ์ธรรมดาในความหมายเดียวกัน, มีพระพุทธเจ้าที่แท้จริง ยิ่งกว่าพระพุทธรูปในโบสถ์ตามธรรมดา.

ถ้าท่านทั้งหลาย พบธรรมะ อย่างที่ว่า หรือความสงบอย่างที่ว่า หรือความว่าง
อย่างที่ว่า นั่นแหละคือ พบพระพุทธเจ้า ที่แท้จริงในโบสถ์เช่นนี้ ยิ่งกว่าในโบสถ์ตาม
ธรรมดา.

นี่เป็นตัวอย่างของข้อที่ว่า ทำไมเราจึงเรียกว่า โบสถ์ทางวิญญูณ อย่างนี้
เป็นต้น ก็เพราะว่า เราจะพบความสวยงามของภาพเขียนฝาผนังโบสถ์กัน ซึ่งกล่าวได้ว่า
ที่นี้มีภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ สวยงาม ลึกซึ้ง ยิ่งกว่าในโบสถ์ธรรมดา หลายร้อยเท่า
หลายพันเท่า. แต่ต้องดูด้วยสายตา ที่เรียกว่า ทางฝ่ายวิญญูณ มีภาพเขียน
มีดนตรี มีกวีนิพนธ์ มีอะไรทุกอย่างทางฝ่ายวิญญูณ ; เพราะฉะนั้น ขอให้รู้จัก
สิ่งที่เรียกว่า มหรสพทางวิญญูณ เป็นข้อแรก แล้วให้พอใจในมหรสพทางวิญญูณ
เป็นข้อที่สอง แล้วจงพยายามเข้าใจ และอยู่ด้วยมหรสพทางวิญญูณ เป็นข้อ
ที่สาม.

จงพยายามเข้าใจ และอยู่ด้วยมหรสพทางวิญญูณนี้ ควบคู่กันไปกับสิ่ง
ต่าง ๆ ทางวัตถุ ทุกกาล ทุกเวลา ทุกนาที ไม่ว่าที่นี้ หรือกลับไปบ้าน ที่มหาวิทยาลัย หรือ
ที่ไหนก็ตาม เราจะต้องไม่พลาด จะต้องไม่ลืมในส่วนลึกทางจิตใจ ทางวิญญูณ ซึ่งมัน
มีอยู่ส่วนหนึ่ง. ถ้าทำผิดส่วนนี้แล้ว ส่วนวัตถุก็เสียหาย แล้วปัญหา ก็จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์
จนแก้ไขไม่ไหว ในที่สุดโลกนี้จะตกต่ำไปในทางวิญญูณ ; ไม่ดีไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน
แม้จะมีอะไรกินอร่อยกว่า มีเครื่องแต่งตัวสวยกว่า ก็แต่ทางวัตถุ แต่ทางฝ่ายจิตใจไม่ดีกว่า
สัตว์เดรัจฉาน.

ถ้ามนุษย์ตกต่ำทางวิญญูณ ยังจะร้ายกาจไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน คือ จะเบียดเบียน
ตัวเองและเบียดเบียนผู้อื่น ยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานเบียดเบียนกันเสียอีก. ขอให้รู้ ที่มนุษย์

กำลังเบียดเบียนกันอยู่ นี้ก็พอจะเข้าใจได้ว่า มันลึกซึ้งเท่าไร ? เพราะเหตุไร ? ก็เพราะเหตุว่า มนุษย์ไม่รู้จักแสวงหา สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ คือมหรสพ ทางวิญญาณ ไปหลงแต่เรื่องทางวัตถุ มันก็เกิดการแย่งชิงกัน วิวาทอาฆาตกัน ทำลายกัน.

ถ้ามนุษย์รู้จักสนใจ มหรสพทางวิญญาณ ก็จะมีความรู้สึกเป็นไปใน ทางอื่น จะไม่เบียดเบียนกัน จะไม่เบียดเบียนตัวเอง จะไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะอยู่ เป็นสุขกันยิ่งกว่านี้ เพราะว่า ความสุขทางวิญญาณนั้น จะช่วยดึงเอาไว้ มันให้ความ พอใจกว่าที่จะไปลุ่มหลงทางวัตถุ.

นี่ เมื่อไม่มีใครลุ่มหลงทางวัตถุอย่างประดังกันอย่างนี้ วัตถุนั้นก็ไม่ ขาดแคลน; ถ้าทุกคนประดังกันไปหาวัตถุ พร้อมกันไปหาวัตถุทั้งหมด วัตถุนั้น ก็ขาดแคลน อย่างที่กำลังเป็นกันอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็ต้องรบกัน เพื่อแย่งกัน เพราะฉะนั้น ถ้าเรารู้จักทำจิตใจให้ถูกต้อง เรื่องทางวัตถุก็จะไม่เกิดเป็นปัญหาขึ้น แล้วจะอยู่กันได้อย่าง สันติสุข ตามความมุ่งหมายของศาสนาในโลก ทุกๆศาสนา รวมถึงพุทธศาสนาด้วย.

นี่เราก็ต้องไม่ละเมอ ต้องไม่มึนเมา ต้องไม่ละเมอ ในการที่เราเป็นสมาชิก ชุมชนพุทธศาสตร์ เพื่อศึกษาพุทธศาสนา หรือเพื่อใช้พุทธศาสนาสำหรับเราให้มาก ที่สุดนี้; เราจะต้องรู้ว่า มันคืออะไรกันแน่ และเราจะต้องทำอย่างไร. ถ้าเราเห็นว่า มันมีความสำคัญอย่างยิ่งแล้ว เราจะได้ให้ความสนใจให้มากที่สุด ให้ได้รับผลจริง ๆ.

ขอร้องให้กึกก้อง ในฐานะที่เป็นคนไทย นับถือพุทธศาสนา มีพุทธศาสนา เป็นมรดก มีบรรพบุรุษที่เป็นพุทธบริษัท เราจะต้องตอบปัญหาของพุทธศาสนาแก่ชาว ต่างประเทศได้ดี พร้อมกันไปในขณะที่เรารู้จักใช้พุทธศาสนานั้น ให้เป็นประโยชน์ แก่เราด้วย ไม่พูดแต่ปาก.

เมื่อเป็นได้เช่นนี้ ความเป็นสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ หรือ พุทธบริษัท ประเภทไหน ก็ถูกต้องหมด มีผลตามนั้นหมด; แล้วเราก็อยู่ในสภาพที่ว่า จะไม่เบียดเบียนตัวเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น กล่าวคือจะไม่เป็นทุกข์. วิชาต่างๆที่เราเรียนมาในโลกนี้ก็จะมีประโยชน์ คือไม่ทำให้เรามีความทุกข์ขึ้นมา; ถ้าเราไม่มีความรู้ทางธรรมะพอ สิ่งที่เราเรียนนั้นแหละจะฆ่าเรา เงินที่เราหามาอันนั้นแหละจะฆ่าเรา เกียรติยศชื่อเสียง ที่เราหวังจะได้ หรือได้มา นั้นแหละมันจะฆ่าเรา ทำให้เป็นทุกข์ และวินาศไปในทางจิตใจ.

ถ้าเรามีความรู้ทางธรรมะ หรือ มหรรสพทางวิญญูณเพียงพอแล้ว เราจะควบคุมสิ่งเหล่านั้นได้; สิ่งเหล่านั้นไม่อาจจะฆ่าเรา แต่เราจะควบคุมสิ่งเหล่านั้น. เพราะฉะนั้นจึงขอให้เห็นความจำเป็นของธรรมะในลักษณะอย่างนี้ ว่ามันมีมากถึงอย่างนี้แล้วช่วยกันชวนชวนให้เข้าใจยิ่งขึ้นไป. ให้ชุมนุมพุทธศาสน์นี้เป็นกลุ่มที่มีความหมายในลักษณะเป็นดวงวิญญูณของมหาวิทยาลัย เป็นดวงวิญญูณของประเทศชาติ หรือว่าเป็นดวงวิญญูณของมนุษยชาติ ทั้งหมดทั้งสิ้น.

นี่คือใจความสำคัญ ที่อยากจะพูดในที่อย่างนี้ เวลานี้ ก็มีอยู่อย่างนี้ คือเรื่องมหรรสพทางวิญญูณ ซึ่งก็คือเรื่องธรรมะ, และสถานที่ ที่ให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ เรียกว่า โรงมหรรสพทางวิญญูณไปหมด : ที่ภูเขากี้ได้ ชายทะเลกี้ได้ ในป่าที่อื่นที่มีอะไรอย่างทีคล้าย ๆ กันนี้ก็ได้อีกเหมือนกัน; ถ้าเรารู้จักทำจิตใจให้ถูกต้องแล้ว มันเป็นมหรรสพทางวิญญูณ.

ถ้าเป็นโรงมหรรสพทางวิญญูณ จะไต่ยีนก้อนหินพูด ไต่ยีนต้นไม้พูด ไต่ยีนทุกอย่างพูด ซึ่งล้วนแต่พูดให้เราเป็นมนุษย์ให้ถูกต้อง ไม่ได้พูดเรื่องอื่น. เรากำลัง

จะเป็นมนุษย์อย่างไม่ถูกต้อง มันก็บอกให้เราเป็นมนุษย์อย่างถูกต้องเสีย ให้ได้รับประโยชน์คือสิ่งที่สุดท้ายที่มนุษย์ควรจะได้ ซึ่งมันไม่ใช่เพียงวัตถุล้วน ๆ เขียว ๆ แดง ๆ โลก ๆ เต้น ๆ ไปตามความที่หลงใหลกันอยู่ มันต้องมีส่วนลึกทางจิตใจด้วย จึงจะสมบูรณ์.

ขอยุติคำแนะนำนี้, ให้รู้จักสวนโมกข์ในลักษณะอย่างนี้ ในลักษณะที่เรา นั่งกันอยู่ที่นี่; เมื่อมีความประสงค์มุ่งหมายจะมาดูสวนโมกข์ ก็อุทิศสัปดาห์กันมาจนมาถึงสวนโมกข์. สวนโมกข์ก็คือบริเวณนี้ และเมื่อมาถึงสวนโมกข์แล้ว ก็ได้พยายามที่จะให้ได้เห็นเข้าไปถึงหัวใจ หรือ spirit ของสวนโมกข์ ก็คือเรื่องที่กำลังพูดอยู่นี้. จึงหวังว่า ทุกคนอย่าได้ไปล่าประโยชน์เลย ที่อุทิศสัปดาห์มาที่นี่.

ขอให้ได้รับความเจริญก้าวหน้าในทางจิตใจ เกี่ยวกับธรรมะนี้เรื่อยไป.

เวลาที่เหลืออยู่นิดหน่อยนี้ ขอให้ไปดู พอรูจักวัดนี้ ใกล้เคียงถึงเวลาอาหารแล้ว ที่ใดควรจะไปดู อาตมาจะพาไปดูเอง.

ธรรมกถา

- ๕ -

๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๐

“ธรรมะ” เพียงคำเดียว

การพูดตอนนี ถ้าจะให้มันประโยชน์เต็มที่ ก็อยากจะใช้วิธีอย่างเดียวกับ
ชั้นเรียน คือ เขียนหัวข้อให้ในกระดานคำ จะเข้าใจได้ง่ายด้วย จะจดเก็บเอาไป
ได้ง่ายด้วย.

เรื่องของเรามีว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว; หัวข้อที่จะพูดกัน
ในวันนี้ก็คือ คำว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว มีความหมายว่า เราจะพูดเรื่อง
“ธรรม” เพียงคำเดียวก็ได้ ซึ่งก็หมายความว่า อะไรทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง
ที่เกี่ยวกับมนุษย์นี้แหละ สรุปอยู่ในคำว่า “ธรรม” เพียงคำเดียวก็ได้ เพราะ
ฉะนั้น คำว่า “ธรรม” เพียงคำเดียวนี มีความหมายมาก.

ข้อแรกที่จะพูดต่อไปก็คือว่า “ธรรม” สำหรับมนุษย์, ธรรมนี้เป็นของสำหรับมนุษย์เพราะ :-

๑. เพื่อให้มนุษย์อยู่ในโลกได้ด้วยชัยชนะ.
๒. เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้.
๓. ธรรม อาจตอบคำถามได้ทุกข้อ.

ข้อหนึ่ง หัวข้อแรกนั้นก็คือว่า ธรรมเป็นของสำหรับมนุษย์

ให้ไปคิดเอาเองว่ามันเป็นอย่างไรบ้าง ในที่นี้ถือเอาแต่ใจความที่ว่า ถ้ามนุษย์ไม่มีธรรม ก็คือว่า ไม่เป็นมนุษย์; แล้วธรรมะสำหรับมนุษย์ก็มีเพื่อประโยชน์อย่างอื่นอีก คือ ให้อยู่ในโลกได้ด้วยชัยชนะ ไม่ใช่ให้หนีโลกด้วยความพ่ายแพ้. มีคนเข้าใจผิดอยู่มาก เตียนวันแม่ในกรุงเทพฯ ในหมู่ชั้นครูบาอาจารย์ผู้มีชื่อเสียง เขาเข้าใจว่า ธรรมะในพระพุทธศาสนา นี้ ทำให้คนเบื่อโลก หนีโลก. นั่นเป็นความเขลาของผู้นั่นเอง. ให้รู้ดังนี้ว่า :-

๑. คำว่า “ธรรม” ตามความประสงค์ของพระพุทธเจ้านั้น เพื่อให้เราอยู่ในโลกนี้ด้วยชัยชนะ ไม่ต้องวิ่งหนี ไม่ต้องหนีไปไหน.

ถ้าจะอยู่ในโลกอย่างฆราวาส ก็ให้อยู่ได้ด้วยชัยชนะ, จะอยู่ในโลกอย่างบรรพชิต ก็ให้อยู่ได้ด้วยชัยชนะ; แล้วแต่ว่าใครจะมีหน้าที่การงานอย่างไร ธรรมะก็มี

ให้มากพอ ที่จะแก้ปัญหาทุกอย่างทุกประการ เพราะฉะนั้นไม่ใช่ให้ทั้งการงาน หรือว่า ไม่ใช่หนีโลก แต่ให้อยู่ในโลกได้ด้วยชัยชนะ. ขอให้จำหัวข้อสั้น ๆ ว่า **เพื่ออยู่ในโลก ด้วยชัยชนะ.**

๒. เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้

ข้อนี้เราขยายความไต่ถาม แล้วแต่ว่าเราจะเล็งถึงว่า **อะไรเป็นสิ่งดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้.** ขอให้พวกเราที่ประกาศตัวเป็นพุทธบริษัท เป็นชุมนุมผู้สนใจใน พุทธศาสนา หรือพุทธศาสน์นี้ เข้าใจเรื่องนี้ให้ดีๆ ไม่ใช่ว่า เราจะมาเป็นพุทธบริษัท หรือเป็นพุทธบริษัทมาแล้ว ด้วยความมกมาย; แต่มันมีเหตุผลมาก เพื่อให้ได้ยีนสิ่งที่ดี ที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ นี่หมายความว่า ถ้าไม่เกี่ยวกับธรรมแล้ว ไม่มีทางจะได้.

สำหรับปัญหาที่ว่า **อะไรเป็นสิ่งดีที่สุดของมนุษย์?** นี่ก็เป็นปัญหาใหญ่ๆ จะยังไม่ใคร่ตกลงกัน; แต่ในที่นี้เรามีคำแนะนำว่า จะให้ดีขึ้นไปๆ จนถึงสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ ไม่ใช่จะให้ปล่อยไปตามยถากรรม เหมือนอย่างในหมู่สัตว์.

สัตว์เดรัจฉานนั้น มันปล่อยไปตามยถากรรม โดยไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นสิ่งดีที่สุด ที่จะเข้าถึง; ส่วนมนุษย์มีหลักเกณฑ์ มีอะไรที่เรียกว่า จะต้องไปถึงนั้น แล้วได้ความ **สมบูรณ์**ในความเป็นมนุษย์ แล้วถือว่าเป็นสิ่งดีที่สุดของมนุษย์ เพราะว่า ทางพุทธ-ศาสนานี้ สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ก็ตอบได้ง่ายๆ ด้วยคำพูดง่ายๆ แต่ไม่รู้ว่าจะอะไร ซึ่งชาวบ้าน ก็พอจะตอบถูกว่า นิพพาน; แต่แล้วก็ไม่รู้ว่าจะนิพพานนั้น คืออะไร, ต้องการ

นิพพานกันทั้งที่ไม่รู้ว่าอะไร อย่างนั้นก็ไม่ไหว. คำตอบอย่างนั้นที่จริงก็ยังไม่ต้องการนัก เราต้องการจะให้ชัด ให้กว้าง เป็นชั้น ๆ ชั้น ๆ ไปกว่านั้น.

สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ สำหรับเด็ก ๆ ก็คือเรื่องกินเรื่องเล่น, ที่ดีที่สุด สำหรับคนหนุ่มสาว ก็คือเรื่องของคนหนุ่ม ๆ สาว ๆ, ที่ดีที่สุดของคนพวกพ่อแม่บ้านแม่เรือน ก็เป็นเรื่องเงิน เรื่องเกียรติยศ เรื่องอะไรทำนองนี้, ที่ดีที่สุดของคนแก่ ก็คือการพักผ่อน. นี่ก็เป็นเค้าเงื่อนอยู่แล้วว่า มันจะต้องเดินตามนั้น.

ถ้าเราถือเอาตามกฎโบราณที่สุด ที่มนุษย์วางไว้ เท่าที่เราจะทราบได้ เช่น กฎเรื่องมนุษยธรรมศาสตร์ในประเทศอินเดีย หลายพันปี. ในมนุษยธรรมศาสตร์เขาให้มนุษย์แบ่งชีวิตเป็น ๔ ชั้น :

ชั้นที่ ๑. ชั้นพรหมจารี ก่อนมีเหย้าเรือน เป็นวัยเล่าเรียน ตั้งแต่เป็นเด็กมา เรียกว่าพรหมจารี เป็นชั้นศึกษาเล่าเรียน เกรงครัดในศีลธรรม ในระเบียบประเพณีต่างๆ นี้เรียกว่า พรหมจารี เป็นชั้นที่ ๑.

ชั้นที่ ๒. เป็นชั้นคฤหัสถ์ คือ ครอบครัว เป็นสามีภรรยา เป็นบิดามารทาก็ต้องทำให้ดีที่สุด อีกชั้นหนึ่ง.

ชั้นที่ ๓. เมื่อนานไป อายุ ๕๐-๖๐ ขึ้นไปแล้ว ก็เลื่อนขึ้นไปเป็นชั้น วรปรัสถ์; คำแปลว่า อยู่ป่า แต่ไม่ได้หมายความว่า จะต้องออกไปอยู่ในป่าอย่างเดียว คือว่า เป็นผู้เฒ่าแล้วนั้น จะหลบมุมอยู่ตรงมุมบ้านตรงไหนก็ได้ ที่ไต่ร่มไม้ กอไผ่ ที่ไหนก็ได้ แล้วไม่เอาใจใส่ต่อเรื่องที่ได้ทำมาเพียงพอแล้ว ก็หันมาเอาใจใส่กับเรื่องข้างในจิตใจ

ศึกษาเรื่องภายใน เรื่องที่ศักดิ์กว่าโลกนี้ หรือเรื่องโลกภายนอก อยู่อย่างนี้คือภาระหนึ่ง ก็เรียกว่า วนปรสัด.

ขั้นที่ ๔. ถ้ายังไม่ตายเสีย อายุยังมีอยู่ต่อไปแล้ว ก็อยู่ในขั้นสังขยาสี คือทำแสงสว่างให้แก่ผู้อื่น หมายถึงว่าสอนให้ผู้อื่น เป็นที่พึ่ง เป็นผู้ตอบปัญหาให้แก่ผู้อื่น.

ถ้าทำได้ครบ ๔ อย่างนั้น ก็เรียกว่ามนุษย์นั้นได้ทำครบตามที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ คือว่า ได้ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้.

ในทางพุทธศาสนาของเรา ก็มีคล้ายๆ ที่ว่ามานั้น แต่ว่าพูดไปอีกทางหนึ่ง คือ หลักเรื่องภูมิของจิตใจในหมู่มนุษย์ :-

- มนุษย์มีจิตใจภูมิแรก ภูมิต่ำที่สุดภูมิแรกก็คือ พอใจที่เรียกว่า กามคุณ ตามภาษาชาวบ้าน หรือ เรียกว่า ภูมิ कामावจร.

- ต่อมาอายุมากเข้าก็เบื่อ ก็เลื่อนไปหาเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ แต่เป็นเรื่องที่ให้ความพอใจได้เหมือนกัน เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของล้วนๆ เป็นเรื่องอะไรทำนองนี้ แม้จะเป็นทรัพย์สินสมบัติ เป็นของเล่นอะไรก็ตาม ไม่เกี่ยวกับกามคุณ เรียกว่า มีใจเหนือกามคุณขึ้นไป นี้เรียกว่า ภูมิ รูปาवจร อีกภูมิหนึ่ง.

- ต่อขึ้นไปอีกเรียกว่า ภูมิ อรูปาवจร เป็นเรื่องพอใจ ยินดีในนามธรรม ที่ไม่มีรูปร่างตัวตน เช่นเกียรติ อะไรอย่างนี้เป็นต้น.

- สูงขึ้นไปอีก ก็เป็นโลกุตตรภูมิ คือยินดีในสิ่งที่สูงขึ้นไปกว่าวิสัยโลก ธรรมดา อย่างนี้ก็หมายถึง ความสงบอย่างยิ่ง ความไม่มีตัวตน ที่จะเป็นห่วง ที่จะยึดถือ ให้เป็นทุกข์ มีความสุขในทางจิตใจ สูงสุดแต่เพียงเท่านั้น.

นี่แปลว่าเกิดมาทีหนึ่ง ถ้าผ่านไปได้ถึงสี่ภุมิอย่างนี้ ก็เรียกว่ามนุษย์นั้น ได้ครบ.

ถ้าจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบง่าย ๆ ก็เช่นเท่ากับว่า เรื่องแรก เป็นเรื่อง ธรรมคาสามัญ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างนี้.

แล้วต่อมา ก็ไปเล่นของเล่น ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามที่กล่าวมาแล้ว และ แม้จะไปเล่นของเล่น เช่นเล่นบอน เล่นตันโกศล เครื่องลายคราม หรืออะไรก็ตามใจ ก็เป็นได้. นี่ยกตัวอย่างเท่านั้น.

สูงขึ้นไปกว่านี้ แล้วก็ไปเรื่องเกียรติ เรื่องอะไรที่เป็นนามธรรม ยิ่งขึ้นไปอีก.

สูงขึ้นไปอีก ก็ไปสนใจเรื่องธรรมะชั้นสูงไปเลย เป็นความสงบตามแบบ ของธรรมะ.

เลื่อนขึ้นไปเป็นชั้น ๆ อย่างนี้ ก็ได้ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้เป็นชั้น ๆ ไป.

เรามีภาพอยู่บนตึก ข้างหลังนี้อีกภาพหนึ่ง เรียกว่า ภาพอวัชว์ ๑๐ ชั้น ภาพนี้ได้เคยตีพิมพ์แล้วในหนังสือธรรมะระดับมหาวิทยาลัยเล่ม ๑ และอื่น ๆ อีก.

ภาพเริ่มต้นด้วย เกิดมาไม่รู้อะไร ทำรี ๆ ขวาง ๆ อยู่ พอเห็นรอยนิ้ว แล้วก็ เริ่มเห็นกันนิ้ว เห็นกันนิ้วแล้วก็ถึง ตัวนิ้ว จีบนิ้ว ฝีกนิ้ว ฝีกสำเร็จ จูงไปบ้าน แล้วก็เอาไปขี่ เป่าบับบนหลังนิ้ว แล้วก็ทิ้งนิ้ว เลิกนิ้ว ยืนแหงนขึ้นไปเบี่ยงบน ; แล้วก็ เป็นภาพว่าง จากตัวคนเสียทีหนึ่ง ไม่มีอะไร. ที่นี้ก็เกิดใหม่ ผลิใหม่ เหมือนกับใบไม้ผลิใหม่ เกิดมาทีนี้ก็เที่ยวถือตะเกียง ออกส่องให้ผู้อื่น เอาของแจกผู้อื่น ชั้นสุดท้ายเป็นอย่างนี้.

นี่เป็นตัวอย่างของจีน กิดกันไว้แต่โบราณ ว่ามนุษย์ควรจะเป็นอย่าง ๑๐ ชิ้น
อย่างนั้น.

ธรรมะช่วยให้มนุษย์ไม่เสียที่ที่เกิดมา แต่ให้ได้สิ่งที่สูงสุดที่มนุษย์ควร
จะได้; แม้ว่าเดี๋ยวนี้เราบางคนยังไม่ต้องการชีวิตที่ดีที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ ก็ต้องรู้
ไว้ว่า มันหนีไม่พ้น, นานไปวันหน้าจะหนีไม่พ้น จะต้องไปที่นั่น เพราะธรรมชาติ
กำหนดไว้ มนุษย์จะฝืนธรรมชาติไปไม่ได้. ถ้าไม่เช่นนั้นเขาก็จะไม่ถึงความสงบ หรือ
ไม่ได้สิ่งที่ดีที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ ก็ว่ามันพอเหมาะพอดี ที่มนุษย์ควรจะได้ตามธรรมชาติ
เท่านั้นเอง.

หรือจะคิดเสียว่า เติบโตเรายังไม่สนใจในสิ่งที่ดีที่สูงสุด ที่มนุษย์ควรจะได้ แต่
สิ่งที่มันจำเป็นแก่เราในระดับนี้ก็ยังไม่มากพอ ที่จะเรียกว่าธรรมด้ายเหมือนกัน. เพราะ
ฉะนั้น การที่จะได้อะไรโดยไม่เป็นทุกข์ นี่จะต้องอาศัยธรรมะ จะได้ จะเป็น จะมี จะกิน
จะใช้ อะไรทุกอย่าง อย่าง ถ้าต้องการจะไม่ให้เป็นทุกข์แล้ว ต้องอาศัยธรรมะกำกับอยู่
ด้วยทั้งนั้น. นี่ก็คือว่า ให้ได้สิ่งที่ดีที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ ก็ได้เหมือนกัน คือ ได้อย่าง
ไม่เป็นทุกข์ แม้แต่จะได้เรียน แม้แต่จะหาเงิน แม้จะประกอบอาชีพ ก็ต้องทำให้ถูกวิธี
ที่ธรรมชาติกำหนดไว้ตามธรรมะ จึงจะไม่เป็นทุกข์ นี่เป็นใจความย่อๆ อย่างนี้.

๓. ธรรมะมีกำมือเดียวนี้ ตอบคำถามได้ทุกข้อ

นี่ลองตั้งคำถามมาสัก ๒๐-๓๐ ข้อ คำตอบว่า “ธรรม” คำเดียวเท่านั้นแหละ
ถูกหมด ทั้งในทางรับ และทางปฏิเสธ เพราะคำว่า ธรรม นี้ประหลาดที่สุดในโลก,

เป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุดในโลก จนแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ แปลเป็นภาษาอังกฤษ ไม่มีทางแปล; เพราะว่าคำในภาษาอังกฤษที่มีอยู่แล้ว ไม่มีคำไหนมีความหมายครบตามความหมายของคำว่า ธรรม.

เท่าที่รู้จักกันอยู่ในเมืองไทย เวลานี้โดยมาก แม้ในชั้นนักศึกษาแบบฝรั่งก็ยังรู้ความหมายของคำว่า ธรรม แคบนักเดียว รู้ไม่หมด; เพราะฉะนั้น จึงเข้าใจว่าภาษาอังกฤษ หรือภาษาอื่นไม่มีคำแปลของคำว่า ธรรม ให้ถูกต้องได้ ซึ่งที่แท้เป็นคำประหลาดในภาษาบาลีและสันสกฤต คงจะแสดงให้เห็นต่อไปนี้ :-

- ทำไมจึงเป็นขโมย? ตอบว่า ธรรม หมายความว่า ธรรมที่ทำให้ความเป็นขโมย เข้าครอบงำเขา. คำว่าธรรม จำกัดความได้ดังนี้.

- ทำไมเขาจึงเป็นคนดี? ก็ตอบว่า เพราะธรรมที่เป็นฝ่ายทำให้เป็นคนดีมาครอบงำเขา.

- ทำไมเขาจึงเกิดมา? ก็เพราะธรรม เพราะเหตุปัจจัยที่สร้างคนให้เกิดขึ้นนั้น จะเป็นกรรมหรืออะไรก็ตาม นั่นก็เรียกว่า ธรรม.

- ทำไมเขาจึงตาย? ก็เพราะว่า ธรรม คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ ทำให้เขาต้องตาย กฎที่ทำให้คนตายนี้เรียกว่า ธรรม.

เราจะตั้งคำถามอีกสักกี่แสนอสงไขยกำถาม ก็มีคำตอบว่า ธรรม คำเดียวตอบได้หมด นี่จะน่าสนใจเพียงไร ก็ลองคิดดู.

ข้อที่สอง กล่าวโดยพยัญชนะ

คำว่า ธรรม คือ ๑. ธรรมชาติ. ๒. กฎของธรรมชาติ. ๓. หน้าที่ตามธรรมชาติ. ๔. ผลที่เกิดจากหน้าที่ตามธรรมชาติ.

ขอให้ดูเฉพาะคำว่า ธรรม คำนี้ก่อน, คำว่า “ธมฺม” ในภาษาบาลี, ธรรม ในภาษาสันสกฤต แล้วมาเป็น ธรรม ในภาษาไทยเรา มันมีความหมาย ๔ อย่าง ดังกล่าวนั้น. ถ้าเป็นบาลี เขียน ธมฺม, เป็นสันสกฤต เขียน ธรรม, ถ้าเป็นภาษาไทย ก็เขียนอย่าง “ธรรม” นี้; นี่คือคำเดียวกันมีความหมาย ๔ อย่าง :-

ถ้าเป็นในภาษาบาลี หรือในภาษาสันสกฤตก็ตาม คำว่า ธรรม นี้หมายถึง ธรรมชาตินี้, หมายถึง กฎธรรมชาตินี้, หมายถึง หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาตินี้, และหมายถึง ผลที่จะเกิดขึ้นมาจากการทำหน้าที่นั้น ๆ ทั่วๆ ไป, เรียกว่า ธรรม ๕ ๕ ทงนั่นเลย.

เดี๋ยวนี้เราจนปัญญาที่ว่า คำว่า “ธรรมชาติ” ในภาษาบาลี นี้ไม่รู้จะเรียก เป็นภาษาอังกฤษว่าอย่างไร อีกตัวเหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่า ธรรม นี้ไม่ต้องแปล กันแล้ว; ใช้คำว่า ธมฺม เฉยๆ ก็แล้วกัน เป็นรูปสันสกฤตก็เป็นอย่างนี้คือ ธรรม ไม่ต้องแปล. ถ้าแปลจะถูกแต่บางส่วนๆ บางส่วนๆ; จะแปลว่า “คำสอน” ก็ถูกแต่ บางส่วน, จะแปลว่า “กฎ” ก็ถูกแต่บางส่วน, จะแปลว่า “ธรรมชาติ” มันก็ถูกแต่ บางส่วน, ไม่มีใครแปลได้ทั้งนั้น; ดังนั้นก็อย่าแปล ใช้คำว่า “ธรรม” ต่อไป.

๑. ฝ่ายคำว่า “ธรรมชาติ” นี้สมมุติใช้คำว่า *nature* ไปก็ เพราะไม่รู้ว่าจะใช้คำอะไรจะตรงความหมายกับที่ฝรั่งเขาใช้หรือไม่ ก็ตามใจ. แต่ในที่นี้เราขอใช้ไปทีว่า หมายถึงบรรดาสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏแก่มนุษย์ ที่มองเห็นตัวก็ตาม ที่ไม่มองเห็นตัวก็ตาม, ที่เป็นเรื่องเนื้อหนัง ร่างกาย ก็ตาม, ที่เป็นเรื่องจิตใจ ความคิดนึก อะไรก็ตาม เรียกว่า ธรรมชาติหมด. ไม่ว่าธรรมชาติอะไร ที่ไหน ก็เรียกในภาษาบาลีว่า ธรรมทั้งนี้ เพราะว่า ธรรม เท่านั้น แปลว่า ธรรมชาติ ก็ได้.

๒. ถ้าเป็นกฎ ก็หมายความว่า มีคำว่ากฎ นี้เข้าไป แต่ที่นี้มันหมายถึงกฎของธรรมชาติ กฎของ *nature* ไม่ใช่ตัว *nature* เช่นในตัว *nature* ในธรรมชาตินั้น มีกฎที่บังคับอยู่ ให้ต้องเป็นอย่างนั้น ๆ เช่นในสิ่งที่เรียกว่า ความร้อนมีกฎอย่างนั้น, ไฟฟ้ามีกฎอย่างนั้น, อย่างนั้นมีกฎอย่างนั้น รวมอยู่ด้วยในตัวมัน, หรือมีลักษณะที่จะต้องเป็นอย่างนั้น เช่นต้องเปลี่ยนแปลง ต้องดับ อะไรอย่างนี้เป็นต้น. นี้เกี่ยวกับตัวธรรมชาติเอง.

๓. ที่นี้จะเกี่ยวกับมนุษย์ คือ หน้าที่ของมนุษย์ ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ นี้แปลว่า *law of nature* ก็ได้ แล้วแต่จะพูด แต่หมายถึงตัวหน้าที่ที่ธรรมชาติบังคับอยู่ว่า มนุษย์ต้องทำ เพราะฉะนั้นเราตื่นขึ้นก็ต้องทำหน้าที่ เช่นต้องไปทาน ต้องไปส้วม ต้องอาบน้ำ ต้องรับประทาน กระทั่งต้องไปทำหน้าที่อื่น ๆ อีกทุกอย่างที่ไม่ทำแล้วไม่ได้.

ตัวหน้าที่หนึ่งแหละคือ ธรรม ในภาษาบาลีก็เรียกว่า ธรรม; แล้วเรารู้จักกันแต่ในส่วนนี้ในเมืองไทย, ในภาษาไทยรู้จัก ธรรม กันแต่ในความหมายนี้ คือสิ่งที่ต้องศึกษา หรือปฏิบัติหน้าที่.

๔. ทินผลของหน้าที่ หรือ duty เมื่อทำหน้าที่มันก็มีผลเกิดขึ้นมา โดยอนุโลมแก่หน้าที่อื่นอีก นี่ก็เรียกว่า ธรรม อีกเหมือนกัน เช่นว่า ไ้บ้รรลุ มรรค ผล ขึ้นมาในชั้นสูงสุด ที่เขาเรียกว่า ผลของการปฏิบัติ.

คำว่า “ธรรม” มันกว้างอย่างนี้ ถ้าเราอยากจะรู้พระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง ให้ครบบริบูรณ์แล้ว ต้องสนใจสิ่งต่างๆ เรื่องนี้ไว้ใจคำว่า “ธรรม” แล้วจะตอบปัญหา ไ้ทั้งหมด เหมือนอย่างที่ว่ามาแล้ว นี่มันมีตั้งก็อย่าง อย่างนี้คិតตุเถก ไม่มีอะไรหลุดออกไปจากข้อนี้ไ้ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้.

ที่นี้ เนื้อตัวเรา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรานั้นแหละคือ ธรรม, เนื้อตัวเราก็คือตัวธรรมชาติ ร่างกายนี้คือเนื้อตัวเรา แล้วกฎของธรรมชาติที่เป็นไปตามหน้าที่ ก็เป็นตัวของเรา ก็ตาม ผลที่ไ้รับเป็นเงินเป็นทอง เป็นอะไรก็ตาม ที่มาเกี่ยวกับเรามันคือ ธรรม. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าธรรมก็คือตัวเรา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอยู่กับตัวเรา. ทั่วยเหตุนี้ การเรียนการศึกษาธรรม ก็คือศึกษาตัวเรา และทุกอย่างที่เกี่ยวกับอยู่กับตัวเรา.

ลองคិតตุเถก การศึกษาธรรมจำเป็น หรือไม่จำเป็นอย่างไร นำศึกษาหรือไม่นำศึกษาอย่างไร; มันไม่ใช่เรื่องที่จะต้องหนีเข้าไปโนบ่า ไปเที่ยวนั่งหลับตาบงายอะไรอยู่ แต่เป็นเรื่องที่ต้องทำด้วยสติปัญญาอย่างถึง คือ เรียนเรื่องตัวเรา กับ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา ทั้งหมด.

ถ้าจำคำ ๔ คำนี้ไว้ แล้วรู้ว่า นี่คือนสิ่งที่เรียกว่า ตัวเราแหละเรียกว่าธรรม อย่างนี้แล้ว จะศึกษาหลักพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ ไ้เร็ว ไ้ง่ายที่สุด; แล้วจะพบไ้เองว่า ทำไมคำว่าธรรม คำเดียวนี้ ทำไมจึงตอบคำถามไ้ทุกข้อ; เช่นเขาถามว่า ทำไม

จึงเกิดมาพบกฎธรรมชาตินี้ ก็เพราะ ธรรม. ทำไมจึงตาย? ก็เพราะอันนี้ หรือว่า เนื้อตัวของเราประกอบไปด้วยอะไร? ก็ประกอบด้วย ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ ที่เป็นตัวเรา นั่นก็คือ ธรรม เพียงคำเดียว. หรือว่า เราอยู่กินด้วยอะไร? ก็คือ ธรรม ส่วนนี้. เราจะได้อะไรอีกต่อไป? ก็คือ ธรรม ส่วนนี้.

พูดแล้วฟังไม่ค่อยสนุกเป็นมหรสพนัก แต่ว่าถ้าเข้าใจแล้วจะช่วยได้มาก.

การเรียนธรรมะ ก็คือ การเรียนเรื่องตัวของเรา และทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา. บางคนอาจจะคิดว่า ที่เรียนอยู่ในหลักสูตรที่มหาวิทยาลัย เรียนวิศวกรรมศาสตร์ เรียนวิทยาศาสตร์ เรียนอักษรศาสตร์ นั้นมันอะไร, มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวเราหรือไม่ ลองคิดดู. ถ้าเห็นว่ามันเกี่ยวข้องกับตัวเรา ก็คือธรรมเหมือนกัน แต่เป็นอีกแขนงหนึ่ง. แม้เดี๋ยวนี้ เรากำลังเรียนวิทยาศาสตร์ อักษรศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์อะไรก็ตาม ก็เรียกว่าเป็นธรรมแขนงหนึ่ง ในหลายแขนงนั้น.

ทันทีที่แคบเข้ามา ที่เป็นตัวพุทธศาสนา เราเอาอันที่มันเกี่ยวข้องกับหน้าที่มากมาย; ส่วนอันนอกนั้นยังไม่จำเป็น ไม่รีบด่วน. แต่หน้าที่ ที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องนั้น จำเป็นและรีบด่วน. เพราะฉะนั้นคำว่า ธรรม นี้จึงเอามาใช้ในที่แคบเข้ามาเฉพาะส่วน แล้วขยายออกไปเป็นข้อๆ ให้เต็มตามเฉพาะส่วนนี้ที่ต้องการ ก็พอ. เช่น :-

เราจะได้ยินแต่คำว่า เป็นธรรม ไม่เป็นธรรม คล้ายๆ กับว่า ที่ไม่เป็นธรรมนั้นไม่ใช่ธรรม; ที่แท้มันก็เป็นธรรม แต่เป็นฝ่ายดำและไม่ถูก. อธรรม ก็คือ ธรรม แต่เป็นธรรมส่วนที่ไม่เป็นธรรม.

หน้าที่ตามธรรมชาติ^{๕๕}คือ สิ่งที่เราเรียกกันว่า ประพทิจธรรม ปฏิบัติธรรม สอนธรรม ฯลฯ เกี่ยวกับข้อนี้ทั้งนั้น. พระธรรมคือ คำสั่งสอน ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ก็สอนเรื่องนี้เป็นส่วนใหญ่. เรื่องอื่นก็สอนเหมือนกัน แต่ไม่มากถึงอย่างนี้ เพราะไม่ใช่หน้าที่ตามธรรมชาติ.

เด็ก ๆ ก็จะได้รับคำสั่งสอนแต่เพียงว่า พระธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น จะได้รับคำอธิบายแต่เพียงเท่านั้น นี้แคบนิกเดียว เป็นส่วนหนึ่งของธรรม^{๕๖}. เขาไม่ได้รับคำสั่งสอนว่า พระธรรม คือ ธรรมชาติ คือ กฎของธรรมชาติ คือหน้าที่ตามธรรมชาติ ผลจากหน้าที่ตามธรรมชาติ.

ผลจากหน้าที่ตามธรรมชาติ นี้ช่วยจดหรือจำไป สำหรับเป็นหลักในการศึกษาอย่างกว้างขวางออกไป.

ถ้าเราจะเอาอย่างรวบรัด เฉพาะที่เกี่ยวกับความทุกข์โดยตรง คือธรรมะ โดยหน้าที่มากขึ้นแล้ว **คัมภีร์คต** เรื่องอริยสัจ^{๕๗} ในพระพุทธศาสนา นั้นเอง :-

ทุกข์ ต้องรอบรู้, เหตุของทุกข์ ต้องละเอียด, ภาวะของทุกข์^{๕๘} หรือภาวะไม่มีทุกข์^{๕๙} ต้องทำให้ปรากฏ, ทางให้ถึงภาวะไม่มีทุกข์นั้น ต้องทำให้มีให้มาก; นี้คือที่เรียกว่า อริยสัจ^{๖๐}ในพระพุทธศาสนา.

เรื่องทุกข์ อันนี้ต้องรอบรู้, เหตุให้เกิดทุกข์ อันนี้ต้องละเอียด, แล้วภาวะของทุกข์ ต้องมีหลักที่จะต้องทำให้ปรากฏแก่เราได้, และการทำตามทางที่จะให้ถึง นี้ต้องทำให้มีขึ้นมา, เรียกตามภาษาบาลีว่า **ทุกข์ สมุทฺธํ นิโรธ มรรค**.

ขอให้คิดว่า ออกไปจากที่นี้แล้ว **หน้าที่ของเรา จะต้องรู้เรื่องทุกข์, ละเหตุแห่งทุกข์, จะต้องทำภาวะไม่มีทุกข์นี้ให้ปรากฏ, แล้วก็เดินไปตามทางที่ให้ถึงนั้น** เพื่อให้ถึงภาวะไม่มีทุกข์อันนี้. **นี่เราต้องรู้ในฐานะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์เท่านั้นเอง ;** แต่ที่จะปฏิบัติจริง ๆ ก็คือเกี่ยวกับหน้าที่ตามธรรมชาติ นี่แหละเป็นข้อใหญ่. เพราะฉะนั้น **ธรรมที่เราได้ยินได้ฟัง หรือได้ฟังเทศน์อะไรกันนี้ ก็เป็นแต่ในเรื่องนี้ สงเคราะห์รวมเข้าไปแต่ในเรื่องนี้หมด.**

การปฏิบัติธรรม **ไม่ใช่ว่าเพียงพูดกันถึงเรื่องนี้** เช่นว่า **เรียนวิทยาศาสตร์** นี่ก็คือเรียนธรรมะ ; **โดยไม่รู้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์ก็คือเรียนธรรมะ.** แต่ถ้าเราดูตาม **ตัวหนังสือ ที่เป็นอยู่จริง หรือความมุ่งหมายที่เป็นอยู่จริง** คำว่าธรรมในพุทธศาสนา ก็หมายถึง ๔ อย่างดังที่กล่าวมา :-

ดิน น้ำ ไฟ ลม ก็เรียกว่า ธรรม : **คือสภาวะธรรมที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ, กฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เรียกว่ากฎแห่งธรรม คือเป็นกฎของธรรมชาติ, พระธรรมที่เราปฏิบัติ ศึกษาเล่าเรียน ก็คือธรรม, แล้วผลที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์ เป็นมรรค ผลนิพพาน ก็เรียกว่าธรรม ; แล้วเราก็สนใจกันในส่วนนี้. เพราะฉะนั้นถ้าเราจะรู้ธรรมที่จำเป็นก่อน ก็ให้สนใจใน ๔ อย่างนั้น.**

เราจะศึกษาความรู้ชนิดไหน **ข้อไหนมา ก็เอาลงให้ได้ใน ๔ อย่างนี้** แล้วมันก็คือ **ธรรม** อยู่ นั่นเอง :- **ความทุกข์ก็คือธรรม, เหตุให้เกิดทุกข์ก็คือธรรม, ภาวะออกทุกข์ก็คือธรรม, ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คือธรรม ; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม.**

ต่อไปนี้ หัวใจที่จะทราบ ก็คือ ธรรมชนิดไหนก็ตาม มีสรุปความอยู่ที่ว่า เป็นสิ่งที่ใครจะไปถือเอาว่าเป็นของตัวไม่ได้ เพราะว่าเป็น อนัตตา.

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หมายความว่า ธรรมทั้งปวงใครจะไปยึดครองเอาเป็นของตัวไม่ได้ แล้วยกมา เราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เข้าไปยึดครองไม่ได้ ให้ถูกวิธี.

การจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับถูกวิธี นี้ก็อย่างเช่น แม่เนื้อตัวนี้ เราจะถือว่าของเรา จะคิดว่าเป็นของเรา จะมันหมายความว่า เป็นของเรา นี้เป็นไปไม่ได้; แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันให้ถูกวิธี ไม่ให้เกิดเป็นความผิด หรือความทุกข์ขึ้นมา; ไม่ใช่ว่า อนัตตาแล้วจะเลิกกัน.

มันจะเลิกกันอย่างไรได้ เพราะว่ามันคือตัวเรา เราไม่อาจจะแยกธรรมออกจากตัวเราได้; เพราะที่ตัวเราคือธรรมะ ร่างกาย เนื้อหนัง จิตใจ ทิน น้ำ ลม ไฟ ทั้งเนื้อทั้งตัวของเราเป็นธรรมะ แล้วจะแยกธรรมนั้นออกไปจากตัวเราไม่ได้ มีแต่จะต้องทำทุกอย่างนี้ ให้เป็นไปอย่างถูกต้อง.

ร่างกายก็เป็นธรรม จิตใจก็เป็นธรรม เพราะฉะนั้นมันก็ต้องควบคุมกันให้ถูกต้อง; ร่างกาย จิตใจ นั้นเอง มันก็แสวงหาธรรมอยู่เหมือนกัน.

ที่เขาพูดว่า “ไม่มีตัวตน” ก็คืออย่างนี้ เช่นว่า ใครเรียน? ก็คือร่างกาย, จิตใจ นี้แหละไปเรียน. ใครได้รับผล? ก็คือ ร่างกาย จิตใจ นี้แหละได้รับผล. ถ้าใครเป็นทุกข์ ก็คือว่า ร่างกาย จิตใจ นี้แหละเป็นทุกข์. เพราะฉะนั้นมันก็ต้อง

ทำงานโดยวิธีที่จะไม่เป็นทุกข์ของตนเอง ซึ่งมันจะค้นพบไปในทางนั้น เว้นไว้แต่มัน
เข้าใจผิด มันก็เดินไปในทางผิด.

ถ้าว่าเป็นอนัตตา ในพระพุทธศาสนาแล้ว เขาหมายถึงอย่างทีกล่าวนานี้
คนไม่รู้เรื่อง ก็เอาไปล้อเลียนกันก็มี คือบางคนไม่เชื่อ ว่าธรรมะอย่างนี้จะมีประโยชน์
อะไร, ธรรมะอย่างนี้ไม่เกี่ยวข้องกับเรา; แต่แท้จริงมันมีประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นสิ่ง
ที่จำเป็นอย่างยิ่ง แน่แน่นอนอย่างยิ่ง.

ถ้าท่านอยากจะศึกษาพระพุทธศาสนา ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาเรื่องอนัตตานี้
เพราะฉะนั้นจะน่าสนุก หรือไม่น่าสนุกก็สุดแท้; เมื่อเป็นชุมนุมพุทธศาสตร์เข้ามาแล้ว
จะเห็นว่า น่าสนุก หรือไม่น่าสนุก ก็สุดแท้; แต่ว่าไม่มีเรื่องอื่น ที่จะทำให้เข้าใจ
พุทธศาสนาได้ นอกจากจะถือเอาเรื่องที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่ถือว่า
ตัวตน - ของคน ไม่ได้, มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ, มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ.

ถ้าใครจะโงงเอามาเป็นของตน ธรรมชาติก็จะตบหน้าเอา นั่นแหละคือ
ความทุกข์ที่ต้องมานั่งร้องไห้บ้าง ต้องกระโดดน้ำตายบ้าง, ต้องทำอะไรกันอย่างนั้น
อยู่บ่อย ๆ ก็ไม่มีอย่างอื่นที่จะทำให้คนร้องไห้ หรือกระโดดน้ำตาย นอกไปจากการไปโงง
เอาของธรรมชาติ มาเป็นของตัวเอง; แล้วพอไม่ได้ดั่งใจ ก็ต้องฆ่าตัวตาย.

นี้ถ้าว่าเราไม่คิดอย่างนั้น เราก็จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ
เพราะว่าทุกอย่างเป็นเรื่องของธรรมชาติ แล้วก็ไม่ต้องฆ่าตัวตาย ไม่ต้องร้องไห้ด้วย.

นี่คำว่า อนัตตา นี้ จะใช้คำอื่นก็ได้ เช่นคำว่า สัจจธรรม เป็นต้น.
คำเหล่านี้มีไม่ก็คำ ถ้าจำไว้ได้บ้างก็จะดี มันเป็นเรื่องทั้งหมด เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

สัญญา ^๕นี้แปลว่า ^๕ว่าง ^๕ว่างจากความที่จะเอามาเป็นของเรา, เป็นของ
ธรรมชาติ, ^๕ไม่มีส่วนที่จะเอามาเป็นของเราได้ ก็เรียกว่า ^๕ว่างจากความที่จะเอามาเป็น
ของเรา แล้วคำอื่นยังมีอีก แต่มันจะมากนัก ไม่ต้องรู้ก็ได้.

ต่อไป^๕จะอธิบายคำว่า ^๕ว่าง ^๕นี้ดีกว่า สำหรับเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อย^๕ จะเป็น
เรื่องที่มีประโยชน์โดยตรง^๕ขึ้นมา.

คำว่า ^๕ว่าง ^๕ความว่าง ^๕หรือ ^๕จิตว่าง ^๕เป็นคำที่ประกอบขึ้นจากหลัก-
พุทธศาสนาทั้งหมด.

ที่พูดเช่น^๕นี้ ก็เหมือนกับที่ได้อธิบายถึงมาแล้ว ที่ว่า ^๕ไม่ว่าสิ่งไหน ^๕อันไหน
ล้วน^๕เป็นอนัตตา ^๕หรือ เป็นสัญญา. เพราะฉะนั้น การศึกษา ^๕หรือว่า ^๕การงานก็ดี
ผลของการงานก็ดี ^๕ชีวิตก็ดี ^๕อะไรๆก็ดี ล้วน^๕ถูกต้องเป็นธรรมชาติหมด ไม่ใช่ของตัวเรา
คือ ^๕ว่างจากส่วนที่จะมาเป็นตัวเรา ^๕หรือตามใจเรา. คำว่า ^๕“ว่าง” ^๕นี้จึงเป็นคำที่รวมความ
หรือ ^๕อมความ^๕ทั้งหมดไว้ แล้วคำๆเดียวกันก็เลย^๕เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ^๕ที่ใช้ได้
ในทุกกรณี.

คำว่า ^๕“ใช้ได้ในทุกกรณี” ^๕นี้หมายความว่า ^๕มันเป็นหัวใจของคำทั้งหมด
ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมทั้งหมด มันจึงใช้ได้ตามแต่กรณี ^๕ในกรณีที่จะแก้ปัญหา
ก็ตาม ^๕หรือในทางที่จะทำให้ผิดก็ตาม ^๕ย่อมใช้ได้ในทุกกรณี.

คำว่า ^๕“จิตว่าง” ^๕อย่างแรกเป็นจิตว่างแบบอันทพล ^๕นี้ก็คือ ^๕ว่าเอาเองคือๆ
แก้แค้น ^๕จนตรอก ^๕อะไรทำนองนี้. อีกอย่างหนึ่ง ^๕เป็นอย่างไร ^๕ลัทธิของ ^๕ปुरुณกัสสป
กับ ^๕อชิตเกสกะมพล. ^๕จิตว่างที่ว่าเอาเองมีสองแบบ :-

จะบอกให้ทราบถึงว่า จิตว่างแบบอรรถพาล ซึ่งเป็นจิตว่างว่าเอาเอง ไม่ยึดถือ ว่าว่าง เป็นอะไร ๆ ในทำนองนั้น ในเมื่อจนตรอกเข้ามา หรือเพื่อแก้แค้น หรือเพื่อเรียกเสียงตะพึด. จิตว่างแบบอรรถพาลนี้ก็ยังมีประโยชน์ เอาไว้เป็นฝ่ายคือ ฝ่ายเดียว ฝ่ายค้านตะพึด ที่เรียกว่าแก่งทำ ว่าไม่มีตัวกู ไม่มีอะไร แล้วก็ค้านตะพึด.

จิตว่าง ที่เป็นลัทธิ นั้น ก็เป็นลัทธิคู่แข่งขันสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า มีหลายคน เฉพาะบุคคลสองคนนี่ สอนเรื่องว่าง ชนิดที่ไม่มีอะไรเลย ว่างชนิดที่ไม่ต้องนึกถึงอะไรหมด ว่างถึงขนาดว่า เขามีคัพพานอกคน อย่างนั้นก็ถือว่ามีคัพพานไปตาม ระหว่างอณู ไม่มีใครฆ่าใคร อย่างนี้เป็นต้นก็มี.

หรือว่า การทำความดี มันก็สำเร็จลงที่ตรงนั้นแหละ เช่นว่าให้ทาน ก็จะสำเร็จลงแค่กินเท่านั้น ให้ทานแล้วก็เสร็จกัน บุญอายุก็จบเสร็จแค่เป็นขี้เถ้า ไม่มีผลอะไร บิฑามารคาก็ไม่มี. นี่คิดดูเถิด แบบอรรถพาลเป็นอย่างนี้ บิฑามารคาไม่มี; เพราะว่าเป็นก็ไม่มีตัวตน นั่นก็ไม่มีตัวตน เพราะฉะนั้น บิฑาก็ไม่มี มารคาก็ไม่มี ไม่ต้องกตัญญู ไม่ต้องอะไรหมด; นี่คือ จิตว่างแบบอรรถพาล.

แต่ถึงกระนั้น จิตว่างแบบอรรถพาลนี้ ก็ยังมีคนนับถือเป็นคู่แข่งขันกับพระพุทธเจ้าได้ ก็มีอยู่มากเหมือนกัน ที่ในประเทศอินเดีย สมัยพุทธกาล ก็ยังมีผู้นับถือลัทธิที่เป็นมิชฌาติฎฐิ์อย่างนี้มากเหมือนกัน จนเป็นก๊ก เป็นคณะ เป็นคู่แข่งขันกับพระพุทธเจ้าได้ คือ ครุชือ ปุรณกัสสป และอชิตเกสกะมัลล อยู่ในบรรดาคครูทั้ง ๖ คนผู้เป็นคู่แข่งขันกับพระพุทธเจ้า มีพวกที่เป็นจิตว่างแบบอรรถพาลแบบนี้อยู่สองคน.

จิตว่างแบบที่เราควรจะสนใจนั้น เป็นจิตว่างตามแบบธรรมชาตินี้ ตามแบบของพุทธศาสนาพื้น คือ เป็นพุทธศาสนาแท้ นี้เราเรียกว่า ใจว่างเอง, ว่างเพราะบังคับ, ว่างเพราะทำให้เห็นธรรม ซึ่งจะพูดตามแนวอื่นอีกทีหนึ่ง คือ :-

คำว่า “ความว่าง” หมายถึงสภาพ อย่างที่ไม่มีอะไรเป็นของเราได้ นอกจากธรรมชาตินี้; เมื่อจิตมีความเห็นข้อเท็จจริงอันนี้ ก็ไม่ไปเที่ยวจับเอาอะไรมาเป็นของตน ก็เลยเรียกว่า จิตว่าง. ความว่างคือภาวะอย่างนี้, จิตว่าง คือ ความเห็นอยู่ในภาวะอย่างนี้ ก็ว่าง ๆ อยู่; แต่ใจยังเป็นจิตที่ไม่ทำอะไร. มันเป็นจิตที่จะต้องทำอะไร ตามที่มันควรจะทำเหมือนกัน.

ถ้าจิตไม่ว่าง มันไปโงะมันว่า มีอะไรเป็นของเรา จิตนี้มันก็ทำไปอย่างหนึ่ง ถ้าจิตมันรู้ว่า อ้าว นี่มันไม่ใช่ของเรานะ อย่าเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างหนึ่งของเรา แต่ต้องเกี่ยวข้องอย่างไม่ใช่ของเรานะ ก็จะเหมือนกับเข้าไปยืมใช้ มันก็ทำไปอีกอย่างหนึ่ง. นี่มันไม่เหมือนกัน.

เรื่องจิตว่าง ๆ นี้ไม่เหมือนกัน ที่เป็นคำอธิบายมาจากคำสอนทั้งพระไตรปิฎกทั้ง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ มีอยู่ :- มีผู้ไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนในพุทธศาสนาทั้งหมดจะสรุปสั้น ๆ จะได้ใจความว่าอย่างไร? ท่านตรัสว่า สัพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทุกสิ่งคือธรรมทั้งหมดนี้ อันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปมันหมายว่า เป็นตัวกู หรือ ของกู; นั่นแหละคือว่าง, ว่างจากตัวกู - ของกู.

นั่นแหละ เรียกว่าเป็น “ธรรม ที่ประกอบขึ้นจากหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมด” เป็น “หัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด” ที่ใช้ได้ทุกกรณี จะกับทุกข์อย่างต่ำ

หรืออย่างกลาง หรืออย่างสูงก็ได้ ต้องใช้เรื่องของความว่างนี้ ให้เป็นอย่างต่ำ อย่างกลาง หรือ อย่างสูง.

ความว่างก็มีเป็นอย่าง ๆ ทั่วเหมือนกัน ; ที่นี้ เพื่อกันมิให้ปิดกันอยู่ เราจะต้องแบ่งแยกความว่างนี้ออกไปเป็น ความว่างแบบอสังขต นี้อีกหนึ่ง, ความว่าง จิตว่าง ตามแบบธรรมชาติ หรือตามแบบของพุทธศาสนานี้อีกพวกหนึ่ง.

จิตว่างตามแบบธรรมชาติ นั้นคือ ๑. ว่างเอง เหมือนที่เราพูดกันบน ภูเขาเมื่อตอนเช้า นั้นแหละคือว่างเอง พอขึ้นขึ้นไปบนภูเขามันก็ว่างเอง แล้วก็สบาย อยู่พักหนึ่ง. ระหว่างที่สบายและสดชื่นนั้น มีความฉลาด มีความคิดอะไรได้ก็ มีจิตแจ่มใส ไม่ใช่ว่างแล้ว มันง่วงนอน ไม่ใช่; หรือว่า ว่างแล้วก็ทำอะไรไม่ได้, ว่างแล้วมันมีทมน ; ไม่ใช่. แม้แต่ว่างเองอย่างเมื่อขึ้นไปบนภูเขา ก็ยังมีประโยชน์.

๒. สูงขึ้นไป ว่างเพราะบังคับ นี้ต้องเก่งหน่อย เมื่อจิตมันวุ่นวาย เราสามารถบังคับจิตให้ว่างได้ เช่นทำกัมมัฏฐาน สมาธิภาวนา ทำให้จิตที่วุ่นวายด้วย โลภะ โทสะ โมหะ หยุดลงได้ชั่วคราว เพราะอำนาจบังคับนี้แล้ว ก็เป็นจิตที่แจ่มใส ผ่องใส ทำอะไรได้ต่อไปอีก. นี้เรียกว่าว่างเพราะบังคับ.

เรื่องเรียนกัมมัฏฐาน เรียนสมาธินี้ จะต้องไปเรียนกันโดยเฉพาะ บังคับให้ จิตอยู่ในอำนาจได้ ก็เป็นจิตว่าง หรือ ความว่างชั้นกลาง เท่านั้น ไม่ใช่ชั้นสูง.

๓. จิตว่างชั้นสูงสุดนั้น ต้องทำให้เกิดความเห็นที่นี้เป็นอนัตตา เป็นสุญญตาทุกอย่างเลย; เพราะฉะนั้น จิตจึงว่างโดยไม่ไปจับเอาอะไรว่า เป็นตัวเรา

ว่าเป็นของเรา. ที่จิตลักษณะนี้จะเป็นสุขที่อยู่เหนือสิ่งทั้งปวงเป็นพิเศษ ไม่หลงในสิ่งใด ไม่เข้าไปเป็นทาสของสิ่งใด เพราะฉะนั้นจึงเป็นจิตที่อยู่เหนือทุกสิ่ง จึงทำอะไรไม่ผิด เพราะมองเห็นอะไรจากข้างบน. ถ้าเป็นจิตวุ่น จิตโง่ มันก็อยู่ข้างล่าง ข้างใต้ เป็นทาสของทุกสิ่ง; ถ้าว่างชนิดที่สูงสุดในลักษณะอย่างนี้ ก็เป็นพระอรหันต์ ต้องเป็นพระอรหันต์.

ที่พูดนี้เราไม่ใช่จะเอาให้ได้ถึงสูงสุดอย่างนั้น; เราเอาไปใช้เพียงขนาดธรรมดา เท่าที่เราจะเอาไปใช้ได้; หมายความว่า เราจะควบคุมไม่ให้ผลลไปหลงว่าอะไรอยู่ในอำนาจของเราเข้า แต่เราจะแก้ไขปัญหาทุกอย่างได้ด้วยจิตชนิดนี้ ชนิดที่เราฉลาด และไม่เป็นทาสอะไรชนิดนี้.

ที่นี้ ถึงตอนที่สรุป ก็ไม่มีอะไร นอกจากจะขอสรุปว่า :-

“ธรรม” เพียงคำๆ เดียว หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นตัวเรา ที่เราสมมุติเรียกว่า เป็นตัวเรา หรือของเรา หรือที่เกี่ยวข้องกับเราทุกอย่าง นั้นแหละคือสิ่งที่เรียกว่าธรรม มันแยกออกเป็นธรรมชาติ ก็มี, กฎของธรรมชาติ ก็มี, หน้าที่ของกฎธรรมชาตินี้ก็มี ผลของการทำหน้าที่ ก็มี.

ถ้าถามว่า ตัวเราอยู่ที่ไหน ? มันก็อยู่ที่นี้ อยู่ในชั้นนี้ คือตัวธรรมชาติ กินน้ำ ลม ไฟ คือตัวเรานี่ อยู่ในข้อตัวธรรมชาติ.

ถ้าถามถึงการศึกษาของเรา ก็อยู่ที่นี้, การงานของเรา การศึกษาของเรา ก็อยู่ที่นี้, อาชีพของเราก็ออยู่ที่นี้, เงินเดือนของเราอยู่ที่ไหน ? ก็อยู่ที่นี้. เพราะฉะนั้น

เราจะทำหน้าที่ตามธรรมชาติ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง อะไรก็ตาม เมื่อเราได้เงินเดือน หรือว่า เราร้องไห้ก็อยู่ที่นี้. เมื่อเราทำผิด มีผลต่อธรรมชาติในฝ่ายผิด ธรรมชาติ ในทางฝ่ายทุกขมันก็ทำให้ร้องไห้.

ถ้าเรามีความสบายใจ มันก็อยู่ที่นี้ เพราะเราทำหน้าที่ถูกต้องตามธรรมชาติ ฝ่ายที่ทำให้หัวเราะได้ สบายได้ เราก็ได้รับผล เป็นความสบาย. ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวกับ ๔ อย่างนี้ แต่ ๔ อย่างนี้ก็รวมเป็นคำๆเดียว เรียกว่า “ธรรม”.

เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า คำว่า ธรรม คือตัวเรา และทุกอย่างที่เราจะต้อง เกี่ยวข้องด้วย เพราะธรรมะนี้มีอยู่ในรูปของตัวธรรมชาติ ก็มี, กฎธรรมชาติ ก็มี, จะอยู่ในรูปไหนก็ตาม มันมีเพื่อให้เรารู้ ให้เราเข้าใจ ให้เราศึกษา และให้เราจัดทำ ตัวเราให้ เป็นไปในทางที่มีค่าสูงสุด.

ที่นี้ ใครจะพูดว่า; ไม่ใช่จะดูหมิ่นดูถูกอะไร; บรรดาการศึกษาในโลกนี้ ถ้าไม่เดินไปตามกฎของธรรมชาตินี้แล้ว จะไม่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีค่าที่สุด. แต่จะเป็นเรื่องทำให้ยุ่งยากลำบากขึ้นเท่านั้น และเราต้องรู้จักมันให้ดี และรู้จักปฏิบัติให้สมควร กันแก่สถานะ แก่สภาวะ ของเรา ซึ่งเขาเรียกว่าปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม.

ถ้าปราศจากธรรมเสียแล้ว เราไม่มีอะไรดีกว่าสัตว์ ก็มีเท่านั้น, ถ้าเรา ปราศจากสิ่งที่เรียกว่า ธรรม คือความรู้เรื่องธรรม มากเพียงพอที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็ไม่มีอะไรดีกว่าสัตว์. แม้ว่าเราจะมี ความก้าวหน้าในทางวัตถุมากมายสักเพียงไรก็ตาม.

คำว่า “ธรรม” เพียงคำเดียวนี้ ก็เป็นอย่างนี้ แล้วก็ไม่ว่า จะแปลเป็น ภาษาอังกฤษว่าอะไร. บางคนว่าใช้คำนี้บ้าง คำอื่นบ้าง ๕๐ - ๖๐ คำ ก็ยังไม่มี

ความหมายครบตามคำเดิมของเขา; เช่นเขาจะใช้คำว่า *norm* บ้าง, *law* บ้าง, คำว่า *doctrine* บ้าง ฯลฯ ๒๐ - ๓๐ คำ เอามาดู ก็ไม่ครบตามความหมายเดิมของธรรม ได้ทั้งหมด. คำอะไร ๆ ที่กล่าวมาเหล่านี้ ก็แปลได้ทุกอย่างอยู่แล้ว แต่ก็ยังไม่ตรง เพราะไม่รวมอะไรต่าง ๆ บางอย่างอยู่ในคำเหล่านี้เลย; นี่คือคำว่า “ธรรม”.

หัวใจของคำว่า **ธรรม** คือคำว่า **อนัตตา** หรือ **สูญญตา** นี้เพราะว่า เป็นของธรรมชาติ **มี**เป็นของใครไม่ได้. เราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ให้ถูกวิธี เหมือนกับเราต้องไปเกี่ยวข้องกับ **เสือ** หรือ **งู** หรือสัตว์มีพิษเหล่านี้ จะมีอันตรายแก่เรา; แต่ว่าถ้าทำให้ได้ตามที่ธรรมชาติต้องการแล้ว เราก็หัวเราะได้ หัวเราะอย่างมีชัยชนะ ไม่ใช่หัวเราะอย่างมงายหลงใหล.

ที่นี้ก็ยังมียุ่อกันน้อยตรงที่ว่า ที่เกี่ยวกับกับคำว่า **จิตว่าง** ที่ได้รับคำถามมาว่า **ถ้าจิตว่างแล้วก็ไม่ต้องรับผิดชอบอะไร**

ข้อนี้ขอให้ดูเอาเองว่า **จิตว่าง** นั้นมันรับผิดชอบ หรือไม่รับผิดชอบ. **จิตว่าง** นี้ **จะยิ่งรู้จักหน้าที่ของตัวเอง** แล้วยังมีความแจ่มใสถึงขนาดรู้ว่า จะทำอย่างไรอีกด้วย, จะทำสำเร็จอีกด้วย, แต่ต้องไม่ใช่จิตว่างอันธพาล. ถ้าจิตว่างอันธพาลมันจะหาเรื่องไปนอนหลับเสียบ้าง หาเรื่องจะช้เกียจบ้าง หาเรื่องจะเอาเปรียบบ้าง มันว่างแบบอันธพาลแล้วเอาไปปนกันเสีย.

พอได้ยินคำว่า ว่าง แล้วก็เล่นไปยังคำว่า ไม่มีอะไร เหมือนกับ
 ท่อนไม้, จิตเหมือนกับท่อนไม้ เหมือนกับก้อนหิน; ว่างแบบอันทาลก็เป็น
 อย่างหนึ่งนั่น, ไม่อย่างนั้นก็อย่างนั้นแหละ เพราะมีอยู่สองแบบ ที่ว่าเอาเองตามภาษา
 กนธรรมคา แบบที่จะท้อขึ้นมา แบบจะแก้ท้อขึ้นมา จนตรอกขึ้นมา. แล้วอีก
 อย่างหนึ่งก็เป็นอย่างลัทธิแบบที่มีคนนับถือมากเท่ากับพุทธศาสนา ในอินเดียครั้งพุทธกาล
 อยู่พักหนึ่งนั่น ซึ่งเป็นพวกบูรณกัศสป อชิตเกสกัมพลินั้น.

ถ้าว่างตามแบบพุทธศาสนานั่นคือทำให้สะอาด สว่าง สงบ; นั่นแหละ
 คือว่างจากสิ่งรบกวน ผาสน บิบบัน ผูกมัด ว่างจากภาระ ไม่ติดธุระ. “ติดธุระ”
 ก็คือ เหมือนไปรัก ไปโกรธ ไปเกลียด อะไรอย่างนี้ เรียกว่าติดธุระ ไม่ว่าง. ถ้าเป็น
 คำว่า ว่าง ก็คือ ปราศจากสิ่งเหล่านี้ แล้วมันให้คำจำกัดความว่า ถ้าจิตว่างตามแบบนี้
 ตามแบบที่เห็นธรรมตามที่เป็นจริงอยู่อย่างไรแล้ว นั่นแหละเป็นจิตที่แจ่มใสที่สุด เข้มแข็ง
 ที่สุด เยือกเย็นที่สุด กล้าหาญที่สุด สนุกในการทำงานที่สุด.

คำว่า ว่าง ในฐานะเป็นหัวใจของธรรมทั้งหมดนี้ บางทีก็เรียกว่า อนัตตา,
 บางทีก็เรียกว่าสุญญตา. บู้ย่า ตา ยาย ของเราเคยชินกับคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา;
 นั่นแหละคือ อยู่กับว่าง โดยไม่มีความรู้เรื่อง ว่าง อยู่กับว่างโดยแท้จริง. เพราะฉะนั้น
 จึงมีจิตที่ไม่ใคร่มีความทุกข์.

อยากจะขอแนะนำเรื่องความว่างอย่างนี้ว่า ว่างในสามอย่างนั้น ใช้ได้ทั้งนั้น.

๑. ว่างเองถ้าเราไม่ว่าง นั่นคือเราอนไม่หลับ เราตายแล้ว. ที่นี้เรา
 นอนหลับพอแก่ความต้องการพอสมควรแก่ร่างกาย ก็เพราะจิตว่าง เพราะฉะนั้นเราจึงมี

ชีวิตรอคอยได้ เพราะความว่างเองนี่แหละ มิฉะนั้นเราจะนอนไม่หลับ. ในเวลาวันหนึ่งไม่กี่ชั่วโมงนี้ ถ้าเราได้นอน ๘-๑๐ ชั่วโมง เราก็ยังพออยู่ได้; ถ้ายังงุ่นมากกว่านี้ เราก็เป็นโรคเส้นประสาท.

ถ้าความว่างเองมีไม่พอ คนก็จะเป็นโรคเส้นประสาท เป็นบ้า ต้องไปส่งโรงพยาบาลโรคจิตไปเลย เราต้องขบใจความว่าง ที่เป็นตัวชีวิต ตัวพื้นฐานของชีวิตรองรับชีวิตอยู่.

๒. ความว่างเพราะบังคับ นี้ก็เพราะเราต้องการจะดีขึ้นไปอีก เราจึงต้องหาวิธี หรือวิชาอันหนึ่ง ซึ่งค้นพบแล้ว บังคับได้ ให้ง่ายมากขึ้นไปอีก.

๓. ที่จะให้ดีขึ้นไปกว่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับบังคับ เพราะว่าการบังคับนั้น มีอยู่ชั่วขณะที่บีบบังคับ; พอไม่บังคับมันก็กลับเป็นอย่างธรรมดา คือ ถ้าทำให้เป็นแบบที่ว่างถูกต้องตลอดกาล. นี้ก็ต้องทำให้เกิดความเห็นธรรม แล้วก็จะไม่ไปเที่ยวจัดนั้นจัดนี้ เป็นอิสระอยู่เสมอ ให้ทำอะไรก็ได้เต็มที่ ตามกำลังของธรรมชาติแห่งจิต.

ทีนี้ก็มีการปนเปกัน อยากจะบอกถึงเรื่องว่า ในชีวิตประจำวันนี้ ได้ใช้ความว่างอย่างไรรู้สึกตัว เช่นพอเราจะคิดเลข เราเป็นนักเรียนอยู่ในโรงเรียน เราทำเลข เรามุ่งจะคิดเลข เราก็ลืมหมด ออกไปหมด ชีวิตออกไป ลืมตัวกู ลืมของกู ลืมชีวิต ลืมทุกอย่าง มีเหลืออยู่แต่ธรรมชาติแท้ๆ ที่ว่าง จึงคิดเลขนั้นออก ยิ่งกว่าจิตอย่างไหนหมด.

หรือว่าเมื่อเราจะเล่นกีฬา จะขว้าง หรือจะยิง หรือจะทำอะไร ให้ถูกจุด เป้าหมายในการแข่งขัน เช่นยิงปืน อย่างนี้ คนยิงปืนต้องลืม ต้องมีจิตว่างชนิดที่

เรียกว่า เป็นเอง ก็ได้ หรือว่างอย่างบังคับก็ได้; ไม่ใช่เกี่ยวกันถึงนั้นถึงนี่ในเฉพาะเวลานั้น. ก่อนหน้าเวลานั้นจะนึกอะไรก็นึกไปเถอะ; แต่พอถึงเวลานั้นเข้าจริงๆ แล้วจะต้องลืมหมด แม้กระทั่งชีวิต แม้แต่ตัวเอง เหลือแต่กลไกออโทแมติกที่ว่างภายใน ลั่นไกปืนออกไป ค่ายจิตว่างที่สุด มุ่งแต่เป้าที่จะให้ถึงเท่านั้น; นั่นแหละจะยิ่งถูกอย่างปาฏิหาริย์ทุกทีไป แต่คนเขาไม่รู้ เขาไม่เข้าใจ เขาคิดว่านั่นแหละคือการเห็นแก่ตัวที่จะยิ่งให้ถูก.

ถ้าความเห็นแก่ตัวมีอยู่ในขณะนั้นละก็จะยิ่งผิดพลาด; มันเป็นเรื่องกลัว เป็นเรื่องสั้น เป็นเรื่องประหม่า เป็นอะไรไปทางโน้น; เห็นแก่ชื่อเสียงของโรงเรียน ก็ต้องเห็นกันขณะอื่น. ขณะที่จะทำนั้น จะต้องลืมหมด แม้กระทั่งชีวิตตัว ถ้าไปมัวเห็นแก่ชื่อเสียงของโรงเรียน หรืออะไรก็จะประหม่า ว่าจะเสียชื่อโรงเรียน, ถ้าไปนึกถึงตัว ว่าจะเสียชื่อของตัว ก็จะมีใจสั้น มือสั้น ทำไม่ได้.

คำว่าว่างนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ในชีวิตประจำวัน และกระทั่งว่า ถ้าไม่มีความว่างชนิดนี้แล้ว เราตายนานแล้ว เราจะนอนไม่หลับ. เรื่องที่สูงขึ้นไปๆ ก็ทำนองนั้นแหละ จนกระทั่งว่า ไม่มีกิเลสอยู่เลย เป็นมนุษย์ที่ประหลาด คือ ไม่มี ความทุกข์เลย.

เราไม่มีความรู้เรื่องว่าง เราแค่เข้าใจคิดเรื่องว่าง ถ้ารู้เรื่องนี้ก็จะใช้เป็นประโยชน์ได้มาก ว่าที่แท้ลัทธิคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในโลก ก็เพราะจิตไม่ว่าง; ฟังถูกไหม?

การที่ลัทธิคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นมาในโลกนี้ ก็เพราะจิตของคนไม่ว่างมากเกินไป คนเห็นแก่แก่ตัว ต้องการแต่จะยื้อแย่ง, คนไม่รู้จักรัศมีชาติ ว่า คนต้องเป็นไปตาม

ก็เป็นกันอยู่แล้ว เป็นไปอย่างไม่ถูกต้องตามธรรมะอยู่ทั่วไปอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น การถูกต้องที่จะมีขึ้นมา ก็เพื่อจะแก้ไข. ถ้าแก้ไขไม่ได้ โลกนี้ก็จะต้องเป็นไปตามประสา ของโลกที่จะวิनाส ที่จะมีแต่เรื่องเบียดเบียนกัน กระทั่งฆ่าตัวเองอย่างง่าย ๆ เป็นกันอยู่ อย่างนี้.

คำว่า จิตว่าง หรือ ความว่าง นั้นเป็นเรื่องเดียวที่สุดของพุทธศาสนา ทั้งในแง่ ของความลึกซึ้ง หรือในแง่ที่มีประโยชน์ที่สุด หรืออะไรก็ตาม เพราะว่าเป็นหัวใจของ สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ทั้งหมด. ธรรมทั้งหมดที่รวมความแล้ว ก็เป็นอนัตตา หรือ สุนฺญตา.

ที่ว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง” นั้นเป็นจิตที่ฟรี และเป็นอิสระที่สุด ไม่ใช่จิตที่ ถูกผูกมัดติดพันติดกันอยู่. ทำงานด้วยจิตว่าง จะเป็นอิสระที่สุด เฉลียวฉลาดที่สุด active ที่สุด; ไม่ใช่จิตที่ติดพันง่วงงับอยู่กับอะไรต่าง ๆ ซึ่งอย่างนั้นเขาเรียกว่า จิตวุ่น.

ถ้าได้ผลงานมาเป็นเงิน เป็นชื่อเสียง ก็อย่าเอามายึดมันด้วยจิตโง่เขลา ต้อง ถือว่าเอามาเป็นของฝากไว้กับธรรมชาติ เหมือนกับฝากเงินไว้ที่ธนาคารอย่างนั้น; ถ้าเอา มาใส่ไว้บนศีรษะก็ตายแล้ว มีเงินไม่เท่าไร เอามาสุขอยู่บนศีรษะ มันก็ต้องตาย มันต้อง เอาไปฝากไว้กับธนาคาร. ในทางจิตใจก็เหมือนกัน อย่าได้คิดว่าของเรา แม้จะเก็บ จะรักษา จะใช้ จะกิน ก็อย่าได้มันหมายความว่าของเรา มันก็จะไม่มาหนักอยู่บนจิตใจเรา. กินอาหารก็กินของจากเงินที่เราหามาได้ด้วยจิตว่าง เก็บฝากไว้ด้วยความว่าง.

เรามีคำกลอนที่คนอ่านไม่เข้าใจ แล้วหาว่าเราน้ำ มีอยู่ว่า:-

จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ยกผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้น
กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเองทันที.

อย่างนี้ไม่มีใครยอม; ไม่มีใครยอม “ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเองทันที”
เพราะฟังไม่ถูก ก็อย่ามีตัวกู ตัวฉัน ตลอดเวลาเลย จะสบายที่สุด. เหมือนอย่าง
ได้พูดที่บนภูเขาว่า จิตที่ไม่ได้นึกว่า มีตัวเรา มันก็ไม่มีใครขวาง ที่มากล่องเป็นบ่วง
มารักอยู่ที่เรา มันก็สบายที่สุด. นี้เรียกว่า เราตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเองทันที.

(ข้อความต่อไปนี้ เป็นการตอบคำถาม โดยลำดับ)

ถาม ๑. ปลงตก เป็นเรื่องจิตว่างด้วยหรือไม่?

ตอบ เรื่องปลงตก ก็เป็นจิตว่างได้แบบหนึ่งเหมือนกัน จะช่วย
ทำให้จิตว่างได้. แต่จิตว่างตามวิธีนี้มันยิ่งกว่าปลงตก
มันรู้ไปทุกอย่างว่า เราควรจะทำอะไรอย่างไร; ส่วน
ปลงตกนั้นจะต้องระวังให้ดี จะต้องปลงไปในทางที่ถูก
ถ้าปลงไปในทางที่ไม่ถูก มันจะเป็นการกระทำเพื่อแก้แค้น
จะเกิดจิตว่างแบบข้าง ๆ คุ ๆ ขึ้นโดยไม่รู้ตัว.

ปลงตกต้องหมายความว่า เข้าใจถูกต้องมา
ในทำนองอย่างนี้ แล้วก็ไม่มียินดีในวัย ไม่กลัว ไม่เศร้า
อะไรอีกต่อไป; อย่างนี้เรียกว่าปลงตก เป็นการทำให้
จิตว่างวิธีหนึ่ง ก็ได้เหมือนกัน แต่ไม่ใช่ทั้งหมด.

ถาม สงสัยว่า จิตว่างทำไมมีต่าง ๆ กัน ?

ตอบ จิตว่างมีหลายชั้น ทั้งที่พูดมาแล้ว : ว่างอันธพาล ก็มี ว่างอย่างถูกต้องก็มี และยังมีเป็นชั้น ๆ อีกด้วย และคนเราก็กวุ่นวายเหตุที่ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความว่างจึงมีได้ไม่เหมือนกัน.

ถาม ธรรมะในชั้นลึก จะเข้าใจได้อย่างไร ?

ตอบ ธรรมะในชั้นลึกนั้นพูดให้คนอื่นเข้าใจไม่ได้; ถ้าธรรมะในชั้นลึกจริงแล้ว พูดช่วยปากไม่ได้ นี่มีมาก. ช่วยทราบกันไว้ด้วยว่า ธรรมะชั้นลึกจริงนั้น พูดช่วยปากไม่ได้; ธรรมะ เช่น มรรค ผล นิพพาน อย่างนี้พูดช่วยปากให้คนอื่นเข้าใจไม่ได้ มันต้องหุบปากอยู่เสมอ เหมือนที่เขียนรูปภาพไว้ที่ฝาผนัง. ถ้าถูกถามว่า พุทธะคืออะไร ธรรมะคืออะไร แล้ว; คำตอบก็คือ หุบปาก; แต่ถ้าถามว่าจะหาทางเข้าใจได้อย่างไร? ก็จะต้องบอกว่า ให้ไปปฏิบัติอย่างนั้น ๆ, แล้ว พุทธะ ธรรมะ ก็จะปรากฏแก่เรา.

ยกตัวอย่าง แล้วจะเข้าใจง่าย เช่นว่า น้ำตาล
ที่เรามีกินอยู่ทุกวันนี้ น้ำตาลมีรสหวาน. ความหวาน

เป็นอย่างไร ช่วยบอกที; ทั้งๆที่เราเคยกินน้ำตาล
อยู่แล้ว เราก็กังพุดไม่ได้ ยังอธิบายความหวานให้คนที่
ไม่เคยกินน้ำตาล ฟังไม่ได้. ต้องบอกว่า ให้ไปซื้อ
น้ำตาลมาลองชิมดู จึงจะรู้ว่าหวานอย่างนั้น.

ธรรมะที่แท้จริงก็จะเป็นอย่างนี้ จะมีคำจำกัด
ความว่า “ธรรมะที่เอามาพูดได้ นั้นไม่ใช่ธรรมะ”
เหล่าจื้อ ก็พูดอย่างนี้ ว่า ที่เรียกว่าเต๋า นั้นยังเอามาพูด
บอกกันได้ นั้นไม่ใช่เต๋า. ฝ่ายพุทธเราก็ว่า ธรรมะ
ที่เอามาพูดได้ นั้นไม่ใช่ตัวธรรมะจริงถึงที่สุด ยังเป็น
ธรรมะชั้นต่ำ หรือวิธีที่จะให้เข้าถึงธรรมะเท่านั้น.

ถาม มีปัญหาว่า รสหวานนั้นอาจจะต่างกันได้มิใช่หรือ?

ตอบ การรู้รสหวานนั้นจะผิดกันไม่ได้. แต่ถ้าคนแต่ละคน
มีลักษณะลิ้นต่างกัน เขาเป็นคนมีโรค หรือร่างกายผิด
ปรกติแล้ว รสก็ต่างกัน. ถ้าลิ้นอยู่ในสภาพปรกติแล้ว
น้ำตาลก็หวานอย่างเดียวกัน.

ถาม ปัญหาเรื่องความเข้าใจของคนไม่เหมือนกัน.

ตอบ ถ้าคนมีความเข้าใจไม่เหมือนกัน; เช่นคนหนึ่งเข้าใจ
ถูกมาก อีกคนหนึ่งเข้าใจถูกน้อย สิ่งที่เขาพูดถึงจะไม่

เหมือนกัน โดยเฉพาะเรื่องความว่าง, หรือ เรื่องอื่น ก็เหมือนกัน เรื่องพุทธะ ธรรมะอะไรก็ตาม จะไม่เท่ากัน จะไม่เหมือนกัน. สำหรับคนที่มีจิตใจไม่เหมือนกัน ซึ่งจะมีว่างมาก ว่างน้อย ว่างจริง ว่างไม่จริง อะไรไปตามแบบที่มี ๆ กันอยู่ตามการบังคับ หรือตามมาตรฐาน ซึ่งมีอยู่เป็นชั้น ๆ. คนชั้นปุถุชนมีจิตว่างเป็นครั้งคราว และว่างเองตามธรรมชาติ ไม่ได้ว่างแท้จริงตลอดกาล เหมือนพระอรหันต์. พระอรหันต์ท่านมีอะไรเป็นเรื่อง พิเศษ ที่ว่าได้ปฏิบัติมาแล้ว ทำให้จิตไม่อาจจะเกิดกิเลส อีกได้ตลอดกาล.

สำหรับคนเรา ๆ กิเลสไม่รบกวนเป็นคราว ๆ เท่านั้น; ถ้ากิเลสรบกวนตลอด ๒๔ ชั่วโมง เราจะนอนไม่หลับ จะเป็นโรคเส้นประสาท เป็นบ้า แล้วก็ตาย; แต่พระอรหันต์ไม่มีกิเลสรบกวนตลอดเวลา ท่านจึงอยู่ในสภาพที่ดีกว่าเรา สบายกว่าเรา เหนือกว่าเรา และเป็นความว่างอย่างเด็ดขาด ตามแบบที่ ๓ ว่างเพราะมีความเห็นแจ้งในสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด.

ถาม ปัญหาที่ตามกันอยู่บ่อย ๆ ว่า พระพุทธเจ้าสอนไว้ตั้ง สองพันกว่าปีมาแล้ว สำหรับคนสมัยนั้น ที่นั้น; ครั้นเดี๋ยวนี้โลกเปลี่ยนแปลงไปมาก แล้วธรรมะนั้นจะเอามาใช้แก่โลกสมัยนี้ได้อย่างไร ?

ตอบ ข้อนี้ขอลดก่อน ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไร (ไม่มีใครตอบ)

(อธิบาย) ถ้าพูดโดยเอาหลักเข้ายัน ยืนยันโดยหลักแล้ว ก็ได้พูดอยู่แล้วว่า *ธรรมะเท่านั้นเป็นอกาลิโก*; อกาลิโก คือไม่ขึ้นอยู่กับสถานที่ ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ไม่เนื่องด้วยเวลา ไม่เนื่องด้วยสถานที่. เพราะฉะนั้น เวลาจะล่วงไปเท่าไร ก็ล่วงไปเถิด *ธรรมะนั้นจะยังเป็นธรรมะที่ใช้ได้.* มันต้องดูให้รู้ว่า เวลาที่เปลี่ยนแปลงล่วงมานั้น อะไรมันเปลี่ยนแปลง มันเปลี่ยนแปลงโดยปลีกย่อย หรือว่า เปลี่ยนแปลงโดยหลักการส่วนใหญ่.

เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากเหมือนกัน น่าคิดมาก : อย่างในสมัยพุทธกาล ผู้หญิงเป็นผู้หญิง ผู้ชายเป็นผู้ชาย; แต่สมัยนี้ ผู้หญิงเป็นผู้ชาย ผู้หญิงก็ทำอย่างผู้ชาย ผู้หญิงอยากจะทิ้งหน้าที่ผู้หญิง อะไรอย่างนี้ จนมีปัญหาเกิดขึ้น จะไม่มีใครทำหน้าที่ผู้หญิง, แต่เราก็คงจะผินไปไม่ได้เท่าไร เพราะว่าธรรมชาติมันยังคงอยู่ ผู้หญิงยังคงต้องเป็นผู้หญิง ผู้หญิงยังคงคลอดบุตร อะไรทำนองนี้.

แล้วจะถามง่าย ๆ อีกว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้ฟังก์ให้ตี หรือความอยาก ความต้องการ

ที่เป็นกิเลสในใจของคนสมัยนี้ กับของคนสมัยพุทธกาลนั้น หรือสองพัน หรือห้าพันปีขึ้นไปนั้น จะแตกต่างกันไหม? กิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ จะต่างกันไหม? ลองกិតดู.

จริงอยู่มูลเหตุที่ทำให้กิเลสเกิดขึ้น อาจจะไม่แตกต่างกัน หรือเปลี่ยนแปลงได้ หรือต่างกันก็ได้; แต่ตัวกิเลสที่จะเกิดขึ้น เป็นความโลภ เป็นความโกรธ เป็นความหลงนั้น ย่อมเหมือนกันเถอ.

ความโลภที่เกิดเมื่อหลายพันปีมาแล้ว กับความโลภที่เกิดขึ้นมาในสมัยนี้ ก็คือความโลภอย่างเดียวกัน มันต้องการสิ่งที่จะแก้ไข อันเดียวกันกับเมื่อหลายพันปีมาแล้ว; ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความทุกข์อะไรก็ตาม, หรือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็เหมือนกัน หลายพันปีมาแล้ว เป็นอย่างไร เดชวันถองเป็นอยู่อย่างนั้น.

แม้ว่า เตียวนี้เราจะชี้รถยนต์ เราจะชี้เรือบิน เราจะมีห้องเย็น มีอะไรก็ตาม นั้นมันเป็นส่วนปลีกย่อยต่างหาก ส่วนในจิตใจของมนุษย์ที่ได้ปรุงเป็น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ยังเหมือนเดิม แล้วความทุกข์

ก็ยังเหมือนเดิม ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ โสกะปริเทวะ
อะไรก็ยังเหมือนเดิม.

พิจารณาคู การร้องไห้ก็ไม่เคยต่างกันเลย
การร้องไห้ หรือเสียงร้องไห้ ของคนเมื่อหลายพันปี
มาแล้วก็ยังเหมือนเดิม ของจีน ของฝรั่ง ฯลฯ อะไร เทบ
จะฟังไม่ออกว่า ใครร้องไห้; นี่โดยธรรมชาติแท้ๆ
มันก็เหมือนกันอย่างนี้. เพราะฉะนั้น ธรรมะที่จะแก้
ความทุกข์ส่วนนี้จึงยังคงเดิม ยังเป็นอันเดียวกันอยู่ แม้
มนุษย์สมัยนี้จะเปลี่ยนไปมาก โดยทางความเป็นอยู่อะไร
ก็ตาม.

ในเรื่องจิตว่างนี้ ก็จะกำจัดกิเลสที่ทำให้จิต
วุ่น ให้เป็นอิสระ แล้วทำอะไรได้ถูกต้อง แล้วไม่เห็น
แก่ตัว. เรื่องจิตว่างนี้ ส่วนใหญ่มุ่งหมายจะทำลาย
ความเห็นแก่ตัว. ถ้ามีตัวก็ไม่ว่าง, มีตัวคือไม่ว่าง;
นี่ฟังง่าย. ถ้ามีตัวจะว่างอย่างไรได้ เพราะมีตัวอยู่ มันก็
ไม่ว่าง; เมื่อไม่มีตัวนั่นแหละคือว่าง. ถ้ามีตัวมันก็
เห็นแก่ตัว แม้จะรักตัวอย่างไร ก็ยังมีความเห็นแก่ตัว
แฝงเข้าก็เป็นการเห็นแก่ตัว เอาเปรียบคนอื่น.

ที่นี้ ถ้าให้ไม่มีตัว มีความว่างแล้วจึงอยู่
เหนือความมีตัว; นี้จะควบคุมความมีตัว แล้วจะช่วย

ผู้อื่นที่ต่ำกว่า. ถ้ายังคิดว่า คนยังเหมือนกันอยู่กับคน
ในครั้งพุทธกาล ก็จะเข้าใจได้ง่าย เพราะว่าพระพุทธเจ้า
ท่านทำงานมากกว่าใคร ๆ ในโลก ; ไปศึกษาอ่านดู
ให้รู้เรื่องส่วนตัวของพระพุทธเจ้า จะพบว่า ท่านทำงาน
มากกว่าใคร ๆ ทั้งทำประโยชน์ของสังคมหมดเลย.

พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในแบบสันยาสี คือ ไม่มี
เรื่องส่วนตัว มีแต่เรื่องที่จะทำเพื่อผู้อื่น แล้วพระพุทธเจ้า
ท่านก็ทำงานตลอดเวลา ยิ่งกว่าใคร ๆ ในปัจจุบัน,
พระอรหันต์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ท่านทำสิ่งที่เป็ประโยชน์
ยิ่งกว่าคนธรรมดา ; เพราะคนธรรมดาเขาเห็นแก่ตัว
เขาก็ทำเพื่อตัว. พระอรหันต์ท่านทำเพื่อผู้อื่นด้วย ไม่ใช่
ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว จะชวนให้หยุด หนี หรือไปนอน
เสีย ไม่ทำประโยชน์อะไร ; แต่ท่านกลับทำประโยชน์
ที่ควรทำทุกอย่าง ทำตามหน้าที่ด้วยความไม่รู้สึกละไร
นอกจากรู้สึกอย่างบริสุทธิ์ ได้ทำงานเพื่องาน เท่านั้น.

ถ้าจิตวุ่น ก็ทำงานเพื่อตัวเอง เพื่อเงิน
เพื่อเกียรติ ; ถ้าจิตว่างก็ทำงานเพื่องาน. ลองไป
ศึกษาเรื่องทำงานเพื่องาน แล้วก็จะเข้าใจเรื่องจิตว่างได้
มากขึ้นกว่าเดิม จิตวุ่นนั้นทำงานเพื่อเงิน เพื่อตัว จิตว่าง
นั้นทำงานเพื่องาน ตรงนี้เป็นหลักจริยธรรมสากล ที่ว่า
ทำงานเพื่องาน.

จริยธรรมสากลมีอย่างไร ไปหาอ่านดูในเรื่อง
จริยธรรม *morality* ต่าง ๆ ทั้งหมด จะพบความมุ่งหมาย
เรื่องนี้ อันเป็นธรรมะ *duty for duty's sake*. ทำงาน
เพื่อประโยชน์แก่งานทั้งนั้น ; นั้นแหละคือ ทำงาน
ด้วยจิตว่าง.

นักจริยธรรมสากลลงมติกันทั้งโลก ทุกชาติ
ทุกประเทศ ทุกศาสนาว่า :- *duty for duty's sake* เป็น
Summum Bonum ของจริยธรรมของมนุษย์ ถ้าเขาขยาย
ออกไปอีก เขาขยายว่าเป็น ๔ อย่าง ได้แก่ :-

perfection – ความเต็มของความเป็นมนุษย์

happiness – มีความสุขที่แท้จริง

duty for duty's sake – ทำงานเพื่อประโยชน์
แก่งาน ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่

universal love – ความรักที่ไม่มีตัวฉัน,
ความรักที่เป็น *universal*.

สี่อย่างนี้เป็น *Summum Bonum* ทางศีลธรรม
นี้ตามหลักจริยธรรมสากล ที่ตกลงกันในพวกนักจริยธรรม
ของโลกทั้งหมด. ควรจะไปศึกษาเรื่อง *duty for duty's*

sake แล้วจะเข้าใจเรื่องจิตว่างได้ก็ มิฉะนั้น เขาจะเข้าไป
ไม่ได้ ถ้ามีจิตวุ่นแล้ว จะทำงานเพื่องานไม่ได้ จะไป
ทำเพื่อเงิน หรือเพื่ออะไรเสมอไป.

ข้อที่ว่า จิตว่างแล้วจะไม่ทำอะไรเสียเลยนั้น
เป็นไปไม่ได้; เมื่อมันอยู่เหนือทั้งหมดแล้ว จิตมันก็
ต้องการจะช่วยเหลือผู้คนที่ ต้องการจะทำงานให้ดีขึ้น
ไม่ใช่ว่าจะทำชู้ๆ ให้มันเสียไปได้ แต่ว่าจะต้องรับผิดชอบ
เต็มที่.

อาตมาก็ยอมรับว่า เข้าใจยากในเรื่องนี้
แต่ก็ไม่เหลือวิสัยที่จะเข้าใจได้ มีความมุ่งหมายที่จะให้
เข้าใจคืออยู่ว่า จิตว่างทำให้งานไม่เป็นทุกข์ ทำให้งาน
สนุก. ทำงานเพื่องานนี้ พอได้ทำก็สบายใจแล้ว;
ถ้าทำงานเพื่อเงิน ยังใช้ไม่ได้ แม้ได้เงินแล้วก็ยังไม่
สบายใจ ได้เงินแล้วก็ยังไม่พอ ยังร้อนอยู่อีก, ถ้า
ทำงานเพื่อเงินก็จะเป็นอย่างนั้น.

ถ้าทำงานเพื่องาน พอลงมือทำก็สบายใจแล้ว
ทำงานเพราะต้องการจะทำงาน ก็ทำเพื่องาน พอทำงาน
ก็จะสนุกทันที; เหมือนลงมือเล่นกีฬาเพื่อออกกำลัง
พอลงมือเล่นกีฬา เราก็สบายทันที. แต่ถ้าเราเล่นกีฬา

เพื่อจะเอาชนะ ถ้ายังไม่ชนะก็ไม่สบายใจ ถ้าไปแพ้เข้า ก็ยิ่งแล้วใหญ่ นี่ต่างกันอย่างนี้.

ถาม *ชีวิตเป็นทุกข์ หรือความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์* นี้คนไม่เข้าใจของท่าน.

(อธิบาย) ขอให้ลองฟังให้ถี่ *ชีวิต หรือ ความเกิด ไม่ได้เป็นทุกข์* ตามธรรมชาติ; *จะเป็นทุกข์ต่อเมื่อคนมีจิตไม่ว่าง* คือ *ไปยึดถือความเกิด* ว่าของฉัน *ไปยึดถืออะไรว่า* ของฉัน; *นั่นแหละความเกิดจะเป็นทุกข์.* ถ้าไม่ไปยึดถือ ว่า *ความเกิดของฉัน ความแก่ของฉัน ความตายของฉัน* *ชีวิตของฉัน* อย่างนี้ *ชีวิตนี้ก็*ไม่เป็นทุกข์เลย, *ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย* ก็ไม่เป็นทุกข์เลย.

เราได้ยินเขาสวทมนต์ว่า *ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์;* *นั่นเพราะเรา* ฟังไม่รู้เรื่อง. เขาหมายถึง *ความเกิดที่ถือว่าเป็น*ของฉัน *ความแก่ที่ถือว่าเป็น*ของฉัน *ความตายที่ถือว่าเป็น*ของฉัน *จึงจะเป็นทุกข์.* ถ้าความเกิด ความแก่ ความตาย ที่คน *สลัดออกไปเสียได้* เป็นเพียงสักว่าธรรมชาติแล้ว *ไม่เป็น*ทุกข์ *ความทุกข์อยู่ที่* *ยึดมั่นถือมั่นว่า*ของฉัน; *อย่างเงิน หรือ ครอบครั* หรืออะไรก็ตามใจ *ที่ไปถือกันว่าเป็น*

ทุกชั้นนี้ เพราะตามธรรมตามันยิตมัน แต่ถ้าไม่ยิตมันแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นทุกข์.

ที่จะพูดว่า ของรักเป็นทุกข์ ก็หมายความว่า ชักลงไปว่า เพราะไปยิตมันถือมัน; ถ้าไม่ไปยิตมัน ถือมันก็ไม่เป็นทุกข์, ความทุกข์มันต้องมีเพราะยิตมัน ถือมัน. เพราะฉะนั้น เขาจึงเขียนภาพเป็นรูป ๕ สิ่ง หรือ ๕ คนเสมอ เช่น รูปที่ฝาผนัง รูปนั้นเขาเขียนเป็น รูปโจร ๕ คน ไล่ฆ่าคน ๕ คน นั่นแหละคือความทุกข์, รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ยิตมัน ๕ ประการ นั้นเป็นความทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ความเกิดเป็นทุกข์ นั้นท่านหมายถึงความเกิด ที่อุกฤษฏ์ว่าเป็นของเรา หรือของผู้นั้น จึงจะเป็นทุกข์; เพราะฉะนั้น โดยที่ แท้แล้ว ความเกิดนั้น ไม่ควรจะพูดว่า เป็นทุกข์หรือเป็น สุข, พูดได้แต่ว่า ถ้ายิตมันก็เป็นทุกข์ ถ้าไม่ยิตมันก็เป็น สุขได้ไม่เป็นทุกข์; ชีวิตก็เหมือนกัน ถ้ายิตมันเมื่อไรก็เป็นทุกข์, ถ้าไม่ยิตมัน มันก็เบาสบาย ไม่มีการแบก ไม่มีการผูกมัด ก็ไม่เป็นทุกข์.

ชีวิตที่เป็นทุกข์นั้น ไปดูให้เกิดขึ้น มัน มีอะไรทั้ง ๕ อย่างเข้าไปผูกพัน ผูกมัด ยิตมันถือมัน.

ถ้าชีวิต^{นี้}ไม่มีการยึดมั่นถือมั่น เป็นชีวิตที่มีการศึกษา
 ธรรมะเพียงพอ มันก็ไม่เป็นทุกข์เลย. ชีวิตเหมือนกัน
 เป็นคนเหมือนกัน กินอยู่ ทำอะไรเหมือนกัน แต่ในใจ
 ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ๕ ประการนั้น ก็เลยไม่เป็นทุกข์.

ที่^{นี้} ในการพูดกันนั้น เป็นคำพูดกันอย่าง
 คนธรรมดาสามัญไปหมดทว่าชีวิตเป็นทุกข์ เพราะสิ่งที่
 เรียกว่าชีวิต เป็น^{๕๕ ๖๕ ๖}หยึดมั่นถือมั่นของคนตามธรรมดา.
 แต่พระอรียเจ้าท่านไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น ประโยค
 นี้จะใช้กับพระอรียเจ้าไม่ได้ แต่จะใช้ได้เป็นหลักกลางๆ
 ทั่วไป สำหรับคนธรรมดา. สำหรับพระอรียเจ้า หรือ
 พระพุทธเจ้า ท่านต้องพูดว่า “ชีวิตเป็นทุกข์” เพราะ
 เมื่อพูดตามโวหารคนธรรมดา เพราะสอนคนธรรมดา
 บอกคนธรรมดา ก็ต้องพูดว่า ชีวิตตามปรกตินั้นเป็นทุกข์.

ชีวิตคนธรรมดานั้นเป็นทุกข์ เพราะเต็ม
 ไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น ว่าของฉัน ว่าตัวฉัน ; แต่ถ้า
 ชีวิต^{นี้}ทุกๆ ไม่เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่นแล้ว และสลัด
 ความ^{๕๕ ๖๕ ๖}ยึดมั่นถือมั่นออกไปเสียได้ ก็ไม่เป็นทุกข์. จิตใจ
 อยู่เหนือความทุกข์ ไม่มีความทุกข์เบียดเบียน จะเรียกว่า
 ไม่มีความทุกข์ก็ได้ หรือ ไม่มีอะไรเลยก็ได้. ถ้าพูด
 อย่างสมมติก็ว่า สุขอย่างยิ่ง ถ้าพูดอย่าง *logic* ก็ว่าไม่เป็น
 อะไรเลย อยู่เหนือสุข เหนือทุกข์.

ถ้าใครยึดมั่นว่าเป็นสุข เพราะความหลง
ก็ได้เหมือนกัน ; มันเป็นสุขอย่างหลอก ๆ สุขอย่าง
หลอก ๆ ไปชั่วเวลาที่เขาหลงยึดมั่นถือมั่น จะยึดให้เป็น
อะไรก็ได้ แล้วมันก็เป็นไปอย่างนั้น เป็นความรู้สึก
อย่างนั้นอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ยังไม่จริง เพราะถ้าเราไม่ต้องการ
ความทุกข์แล้ว เราย้ายยึดมั่นถือมั่นดีกว่า. เหมือนกับว่า ถ้า
เราไม่ต้องการความหนักแล้ว เราอย่าเอาอะไรมา
แบกไว้ มาทูนไว้. ถ้าเราไม่ชอบความร้อนก็อย่าเอา
ไฟมาเผาผลาญ ; มีลักษณะอย่างนี้ ถ้าเราจะคิดไปเอง
เดี๋ยวก็จะเป็นเรื่องที่น่าหวั.

ถ้าจะไปคิดว่า ฉันจะบังคับให้รู้สึกอย่างนี้
จะบังคับให้รู้สึกอย่างนั้น จะบังคับให้รู้สึกอย่างโน้น แล้วก็
จะไปเอาเป็นจิตว่างแบบอัมพรพาส จะไปบังคับเอาอย่างนั้น
จะไปบังคับเอาอย่างนี้ ก็เป็นการหลอกตัวเอง.

ถาม ความว่าง หรือ จิตว่าง นั้นอาจจะก่อให้เกิดความเบื่อ
ก็ได้มิใช่หรือ ?

ตอบ แท้จริงเมื่อจิตว่างไม่ปรากฏว่า มีความเบื่อ. ส่วนที่มี
ความเบื่อต่อความว่าง หรืออะไรนั้น คนนั้นยังไม่เคย
รู้จักความว่าง ไม่เคยรู้สึก ไม่เคยรู้อุส ไม่เคยชิมความว่าง
แล้วจะเบื่อได้อย่างไร.

ว่างตามภาษาธรรมตา ว่างไม่ทำอะไร นั่น
ไม่ใช่ว่างอย่างแบบของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นจิตชนิดที่
เป็นตัวของมันเอง. ตามธรรมชาติเดิมแท้ของจิต มีความ
เป็นอิสระ มีความสดชื่น แจ่มใส ผ่องใส เต็มไปด้วย
สติปัญญา ตามธรรมชาติของจิต เป็นจิตที่ไม่ถูกอะไร
ครอบงำบีบบังคับ. นี่มันอยู่ที่คำว่า ว่าง ที่เราใช้ใน
ความหมายต่างกัน ความว่างนั้น ถ้าโดยที่แท้แล้ว ก็ควร
จะถึงจุดใจ. ตอนนี้อาจจะขอลถามใหม่ว่าคุณชอบว่าง
หรือ ชอบวุ่น ?

เรื่องเป็นสุข เป็นทุกข์ ที่รู้สึกว่าจะต้องมี
อยู่เสมอ ว่างไม่ได้ นั่น เป็นเรื่องรู้สึกตามธรรมตาที่สุด
ที่ต้องการให้มีอะไรเข้าไว้ เรียกว่าเป็นความรู้สึกตาม
สัญชาตญาณ, ต้องการจะมีอะไรเข้าไว้ กลัวจะว่าแห้ว
กลัวจะไม่มีอะไร. แต่ว่า ความว่างนี้ ไม่ใช่ว่ามันไม่มี
อะไร มันว่างจากสิ่งทั้งหมด ในเมื่อเรามีจิตเป็นอิสระ
เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง; นี่จะเป็นได้เมื่อไร ? จะอยู่ใน
อำนาจของเรา; คงจะยังฟังไม่ถูก อาจจะถูกสูงเกินไป.

จิตที่ชนะตัวเองแล้ว ชนะกิเลสแล้ว
จะครอบครองอะไรได้ทุกอย่าง จะว่าไม่มีอะไรนั้นไม่ได้
แต่จะมีทั้งหมดเลย กลายเป็นได้หมดเลย.

ขอให้ทราบไว้อีกครั้งหนึ่ง ว่าภาษาที่ใช้
มันเป็นอย่างนี้ มันทำให้ธรรมะยากอยู่ตรงภาษาที่ใช้;
ภาษาธรรมะที่แท้ ที่ชั้นสูงขึ้นไป พุทธกัมม์ เหล่าจอกัมม์
เท่ากัมม์ มีภาษาพิเศษของมัน บัญหาก็คือ “เมื่อไม่เอา
อะไร ก็ได้หมด”.

เมื่อเราไม่เอาอะไรเลย เมื่อเราไม่เอาเอา
อะไรเลย นั่นแหละเราได้หมด. พังดุกไหม? จิต
ชนิดไหนที่ไม่เอาอะไรเลยคือ ได้หมด มันเหนือทุกอย่าง
เลย เมื่อจิตอยู่เหนือ อยู่สูง จนไม่เห็นอะไรมีสาระ
ก็แปลว่า ทุกอย่างนั้นมันอยู่ในอำนาจเราหมด;
แม้ว่าเราจะไม่ไปกิน ไปใช้ ไปแตะต้องมัน แต่มันก็เป็น
สิ่งที่อยู่ภายใต้เรา อยู่ในอำนาจของเราหมด.

ถาม มีผู้ขอทราบเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพระศรีอารีย์

(อธิบาย) ศาสนาพระศรีอารีย์ที่น่าสนใจนั้น เขาเอาเรื่องทางวัตถุ
เข้ามาเป็นเครื่องโฆษณาชวนเชื่อ. ศาสนาของพระ-
พุทธเจ้าทุกพระองค์ จะเป็นไปทำนองเดียวกันหมด ต้อง
สอนอย่างเดียวกันทั้งนั้น. แต่วิธีสอนเกี่ยวกับศาสนา
พระศรีอารีย์มีโฆษณาชวนเชื่ออย่างนี้ :-

ถ้าได้เกิดในศาสนาพระศรีอารย์ ก็ยุคนั้น จะมีความสบายมาก พุทธตามแบบโบราณก็ว่า มีอะไรให้ ได้ครบตามที่มนุษย์ต้องการ มีต้นกล้วยพุดกษ มีต้นไม้ ชนิดนี้ประจำทั่วไปหมด ต้องการอะไรก็ไปบอกต้นไม้ แล้วก็ไปตามต้องการ. หรือว่า แม่น้ำไหลทางหนึ่งขึ้น ทางหนึ่งลง นี่คงเป็นความประสงค์ของพวกเรือแจว. ทุกอย่างให้ได้ตามต้องการหมด ทำให้มนุษย์ได้รับความ สะทวักสบาย ได้รับความสุข เท่าที่คนสมัยนั้นจะนึกเห็น; เขาเขียนไว้หมด นี่เป็นส่วนพิเศษทางวัตถุในแผ่นดินสมัย พระศรีอารย์นั้น. แต่ในฐานะที่พระศรีอารย์เป็นพระ- พุทธเจ้าองค์หนึ่ง ก็ถือว่า พระพุทธเจ้าองค์นั้นก็สอนอย่างนี้ เหมือนกัน คือ สอนเรื่อง สพฺพปาปสฺส อกรรม กุสลสฺสุ- ปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ -ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำ กุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตให้บริสุทธิ์ สะอาด: อย่างนี้ ทั้งนั้นแหละ พระพุทธเจ้าองค์ไหนจะไปสอนอะไรอย่างอื่น ไปไม่ได้ ก็สอนอริยสัจอย่างนี้ทั้งนั้น. หมายความว่า ใน ศาสนาพระศรีอารย์ก็สอนอย่างนั้น แต่คนตั้งจิตอธิษฐาน อย่างนั้น ว่าทำบุญอะไรแล้วขอให้ไปเกิดในศาสนาพระ- ศรีอารย์ คือ ในบ้านเมืองที่เป็นอย่างนั้น เพื่อจะได้มีความ สะทวักสบาย นอนไม่ต้องปีคประทุเรื้อน เพราะไม่มีขโมย อย่างนี้เป็นต้น.

ถาม มีข้อสงสัยว่า ความสงสาร เป็นจิตว่างหรือไม่?

ตอบ ความสงสาร ไม่ใช่จิตว่าง มันมีเรา มีเขา ที่จะสงสาร แล้วก็ไม่นุทนึกในขณะที่กำลังสงสารคนอื่นอยู่.

พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ทรงทำงานด้วยความสงสารในขณะนั้นเลย ท่านทำงานด้วยความสงสารชนิดที่มีจิตว่าง แต่ว่าลักษณะของความสงสารก็มีไต่รับกวนจิตใจของท่าน. ความเมตตาของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์ ไม่เหมือนกับความเมตตาของคนธรรมดา ไม่มีเป็นตัวเรา และไม่มีตัวคนอื่น อย่างที่รักเขาอย่างคนธรรมดารู้สึก; ไม่ใช่อย่างนั้น. มันเป็นความรู้สึกที่เหนือไปกว่านั้น และก็ไต่บอกแล้วว่า ในจิตว่างนั้น มีสติปัญญาสมบูรณ์ถึงที่สุด. ฉะนั้น สติปัญญาเป็นผู้บอกว่าหน้าที่ควรทำอย่างไร, หน้าที่ของพระพุทธเจ้า, หน้าที่ของผู้หลุดพ้นแล้วจะต้องทำอย่างไร, มันก็ต้องช่วยเหลือผู้อื่น.

ถ้าทำไปตามหน้าที่ เช่นนี้แล้ว ก็ไม่ใช่ทำไป เพราะว่า ตนที่สงสาร หรืออะไรอย่างที่เรานึก และไม่ใช่ อย่างที่แม่รักลูก แล้วเป็นทุกข์ แล้วก็สงสาร แล้วก็ช่วย; ไม่ใช่อย่างนั้น ความรู้สึกในจิตใจของพระพุทธเจ้า ไม่อยู่ในลักษณะนั้น แต่ทำไปเพราะหน้าที่ หน้าที่รู้สึกได้ เพราะปัญญา.

แต่ก็มีพูดเหมือนกันว่า *momentum* ของความเมตตากรุณาสงสารแต่กาลก่อน ที่พระพุทธรเจ้าเคยทำนั้น ยังเหลืออยู่. แม้ท่านจะไม่ทำอะไร ลักษณะนี้ก็ยังมีอยู่ จึงทำให้ท่านทนอยู่ไม่ได้ ต้องลุกขึ้นเพื่อช่วยผู้อื่น; แต่ *momentum* นี้ไม่ใช่ยึดถือ หรือเจตนาทำไปโดยความเคยชิน หรือ อำนาจอะไรทำนองเดียวกันนี้ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ตัวตน มันเป็นความว่างเหมือนกัน.

ถาม เมื่อจิตว่างจะทำหน้าที่อะไรได้อย่างไร?

ตอบ จิตที่เป็นจิตแท้ เป็นจิตอิสระ เป็นจิตว่างในตัวเอง เป็นจิตที่ไม่เป็นทาสของอะไร เป็นจิตที่เป็นนาย เป็นอิสระ ว่างไม่มีอะไรครอบงำแต่ต่อนั้น จิตรู้หน้าที่; เพราะฉะนั้น หน้าที่นั้นมีอยู่ตลอดเวลา เวลาไหนควรทำหน้าที่อะไร. ถึงแม้จะเห็นอยู่ ดังตัวอย่างที่ว่า น้ำท่วมก็ธรรมชาติ น้ำไม่ท่วมก็ธรรมชาติ คนมีกินก็ธรรมชาติ คนไม่มีกินก็ธรรมชาติ; หน้าที่นั้นก็มียู้อย่างนั้นแหละ, แล้วหน้าที่นั้นควรจะทำอย่างไรในเมื่อคนมีกิน หรือคนไม่มีกิน ควรทำอย่างไร ก็ทำอย่างนั้นเสมอ แต่ก็ไม่เป็นทุกข์เพราะไม่ได้ทำ, เมื่อมันทำไม่ได้ หรือไม่ได้ทำ ก็ไม่ได้เป็นทุกข์; ไม่เหมือนแม่รักลูกมาก ถ้าไม่ได้ช่วยแล้วก็ทุกข์ อย่างนั้นมันไม่ว่าง. นี่เป็นเรื่องศีลธรรม ไม่ใช่เรื่องสูงสุดทำนองนี้.

เรื่องสูงสุดทำนองนี้เขามีอะไรไกลออกไป
ต้องพยายามติดตาม ศึกษาเรื่องนี้ให้รู้ว่า คำว่า “ว่าง”
นี้หมายความว่าอย่างไร. เคียวนก็ยังมีคนเข้าใจผิด เอาไป
เขียนท่าอาตมาบ้าง ล้ออาตมาบ้าง ในเรื่องความว่าง
เพราะเข้าใจผิดคำว่า ว่าง; เขาความว่างแบบอัมภพาล
มาปนกันกับความว่างแบบของพระพุทธเจ้า อย่างนี้เป็นต้น.
ในเมื่อขณะที่เรากำลังพูดเรื่องความว่างแบบ
ของพระพุทธเจ้าอยู่ เขาเอามาตรฐานความว่างแบบ
อัมภพาลไปพูด มันก็เป็นคนละเรื่อง.

เพราะฉะนั้น ขอรับรองพวกเรา ผู้เป็นชุมชน
พุทธศาสน์นี้ ขอให้เข้าใจ หัวใจของพุทธศาสนา ขอใช้
คำอย่างนี้ว่า เฉพาะเรื่องว่างนี้เรื่องเดียว เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา; เข้าใจให้ถูกต้อง ถ้าผิดแล้วก็จะ
ต้องเป็นแบบปุรณกัสสป หรือ อชิตเกสก์มพล นั้นแหละ
ผู้เป็นศาสดา คู่แข่งขันของพระพุทธเจ้าในยุคเดียวกัน.
เขาว่า ว่าง แล้วไม่ทำอะไร, ว่างแล้วไม่มีอะไรที่จะต้อง
รับผิดชอบ หม่าคนก็ไม่มีบาป ทำบุญก็ไม่มีบุญ; มัน
ว่างแบบนี้ เพราะไม่ว่างจริง เพราะตั้งลัทธิเอาเอง สร้าง
ลัทธิขึ้นมา; ไม่ใช่ว่างจริงโดยการทำให้ถูกต้อง. ถ้า
รู้เรื่องอย่างนี้อย่างถูกต้องแล้ว มันว่างเอง.

ขอให้ทราบไว้ว่า ลัทธิที่สอนเรื่องความว่าง ในครั้งพุทธกาลนั้น มีตั้ง ๒๐ - ๓๐ ลัทธิ เรียกว่าสอน ลัทธิว่างกันทั้งหมด. ถ้าเขาแบ่งโดยหลักนี้ เขาก็จัด ศาสนาทั้งหมดในโลกนี้ สมมุติว่ามี ๓๐๐ ศาสนา เขาก็ แบ่งได้สองอย่างเท่านั้น คือ ศาสนาไหนสอนว่าว่าง, ศาสนาไหนสอนว่าไม่ว่าง เท่านั้นเอง; ก็จะมีศาสนา สอนเรื่องว่าง อย่างนี้ตั้งครึ่งหนึ่ง เช่น พุทธศาสนา กระทั่งศาสนาอื่น ๆ, แม้ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ก็ล้วนแต่ สอนเรื่องว่างทั้งนั้น; แต่ว่าว่างคนละอย่าง แล้วมัน อาจจะแบ่งอย่างอื่นได้อีก.

ถ้าแบ่งอย่าง สอนว่าว่าง กับอีกพวกหนึ่ง สอนว่าไม่ว่าง ก็ได้เป็นพวก อย่างที่เรียกว่า พวกสุญญวาท กับ อสุญญวาท. พุทธศาสนาเป็นพวกสุญญวาท พวกอื่นบางพวกก็เป็นสุญญวาท.

ขอให้เข้าใจว่า ว่างตามแบบของพุทธศาสนา หรือว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ไร้ความว่าง แบบอันธพาล ที่สร้างลัทธิเอาเอง เป็นเพียงลัทธิที่ผูกขึ้น หรือ ตังขึ้น. อย่าเชื่อหนังสือ หรืออย่าเชื่อคำพูด หรือ ผากไว้กับคำพูด หรือคำแนะนำของผู้อื่นนัก ถือเอาตาม ที่พูดกันแล้วบนภูเขา นั่นเถิด.

ให้สังเกตที่ปรากฏแก่ใจ ว่า จิตกำลังเป็นอะไร เป็นสุขเพราะอะไร เพราะไม่มีอะไรผูกมัด เพราะไม่มีอะไรครอบงำ นั่นคืออย่างไร, แล้วก็ค่อยๆ ไล่ไปตามแนวนี้ออกไปหาความหมายที่ลึก ที่ว่ามันว่างจริงแล้วมันไม่มีทุกข์อย่างไร จะเฉลียวฉลาดอย่างไร.

คำว่า ความสุข นี้มีสองสามความหมาย : ความสุขที่ร้อนก็มี ทำให้ร้อนไม่หลับก็มี ที่เรียกว่าความสุขนั้น ทำให้มือสั่นก็มี นี่มันคนละคำ.

ที่เรียกว่าความสุข ที่เกิดมาจากความว่างนั้น สุขยิ่งกว่าปรกติ แล้วก็ยังมีอยู่หลายชั้น แต่ว่า เราก็มักจะสนใจในชั้นที่ต่ำกว่าเสมอ ในสิ่งที่ชั่วร้ายที่สุด. ความสุขมีคำอยู่กี่ชั้น ลองนึกดู เช่น ความเพลิตเพลิต ความขบขัน ความพอใจ ความสุข กระทั่งความสงบ ฯลฯ มีหลายระดับ ล้วนแต่ถูกถือว่าเป็นความสุขหมด. บางคนถือเอาสิ่งที่เป็นชานาคว่า *pleasure* นั้นเป็นความสุขไปก็มี, หนักไปกว่านั้นเอา *amusement* เป็นความสุขไปก็มี มันก็ใช้ไม่ได้, แม้ชานาค *happiness* จริงๆ ก็ยังไม่ใช่อะไรที่เรากำลังต้องการ เราต้องการสูงขึ้นไปถึง *peacefulness, blissfulness* อะไรทำนองนี้ ; ไม่ใช่เพียง *happiness* ตามธรรมดา.

ความสุข นั้นมันไม่เหมือนกัน สำหรับ
ความสุขที่ว่า ได้มาจากธรรมะชั้นนี้ ไม่มีในความหมาย
ของคำที่พูดกันอยู่ตามธรรมดา.

ถาม มีปัญหาเกี่ยวกับคำพูดที่ว่า “อยู่ในวิสัยที่จะฟังถึงได้”
คืออะไรอยู่ในวิสัยที่จะฟังถึงได้ ?

ตอบ อะไรอยู่ในวิสัยที่จะฟังถึงได้ ถ้าเราเอาคนอ่อนแอ
เป็นหลัก มันก็ตกลงไปมากเหลือเกิน. อะไรอยู่ในวิสัย
ที่จะฟังถึงได้ ต้องสำหรับคนปรกติเป็นหลัก ถ้าเป็นคน
เข้มแข็งเกินไปเป็นหลัก ก็ไม่ไหว ไม่มีใครตามได้. ถ้า
เอาคนอ่อนแอเป็นหลักก็ไม่ไหว มันคงเสียหมด ต้อง
เป็นระดับธรรมดา.

สำหรับคำสอนของพระพุทธเจ้านี้ อยู่ใน
วิสัยที่คนธรรมดา แม้สมัยนี้จะเข้าใจได้ และปฏิบัติได้.
แต่ที่เป็นไปไม่ได้นั้น เพราะได้ทำผิดกันเสียเอง เพราะ
เขาสอนกันผิดเสียเอง น้อย่างหนึ่งด้วย; และเพราะว่า
สมัยนี้มีความตั้งตุงให้หันหลังต่อคำสอน ต่อธรรมะเหล่านี้
มากเกินไปด้วย คนเราก็เลยถูกตุงเอาไปให้สนใจเรื่อง
วัตถุ เรื่องเนื้อหนัง มากไปกว่าที่จะเอามาทบทวนศึกษา ใน
สิ่งซึ่งแม้จะอยู่ในวิสัยที่จะเข้าใจได้.

ก็สองกิกกุ เราจะทำอะไรที่ไม่ต้องทน ไม่ดีกว่าหรือ; ถ้าเราทำสิ่งสนุกสนาน ไม่ยุ่งยากลำบากแล้ว ย่อมดีกว่าที่จะมาทำสิ่งที่ยังจะต้องปลุกปล้ำ พุทธศาสนา อยู่ในสภาพอย่างนี้ เทียวนี้.

เทียนมองดูทางหนึ่งก็น่าจะยินดี คือ พวกฝรั่งจำนวนหนึ่งก็สนใจ และเข้าใจมากขึ้น ๆ ทั้ง ๆ ที่พวกฝรั่งแทบทั้งหมดมีความเจริญแผนใหม่ ไปในทางหันหลังให้พุทธศาสนาและคริสต์ศาสนานั้น. เราไม่ต้องทิ้งหลักเดิม คงรักษาหลักการเดิมเอาไว้ เป็นที่สนองความต้องการอยู่ตามเดิม; แต่ว่า เราจะหาวิธีซึ่งจะเรียกว่า โฆษณาชวนเชื่อ หรืออะไรก็สุดแท้ *propaganda* อย่างบริสุทธิ์ให้น่าสนใจ. **ให้คนหันมาสนใจ แล้วรับเอา “สิ่งที่อยู่ในวิสัย” ที่พอจะปฏิบัติได้;** ดีกว่าที่จะจัดให้อีกระดับหนึ่ง ซึ่งตกลงไปอีก แล้วมันจะไม่เพียงพอแก่การที่จะทำให้มนุษย์มีธรรมะอย่างเพียงพอได้.

การแก้ไขนั้น ไม่ต้องสงสัยว่า ทางอื่นเขาก็คงจะแก้ไขตนนั้นกันไปตามความพอใจ จนศีลธรรมดูไม่ได้ ก็ได้. นี้อาตมากลัวพอกอย่างนี้ ว่าคนในโลก

ในอนาคตคงจะแก้ไขศีลธรรมกัน จนเรียกว่าไปอยู่ใน
 สภาพที่แทบจะดูไม่ได้ ก็เป็นได้. เราไม่จำเป็นจะต้อง
 แก้ไข เพราะเราไม่พูดเรื่องศีลธรรมอะไรทำนองนั้น เรา
 จะพูดแต่เรื่องหัวใจเป็นทุกข์ หรือจะไม่เป็นทุกข์
 ใต้อะไรก็แล้วกัน ; แล้วยิ่งในสมัยที่โลกนี้ยังมีอะไร
 ที่จะทำให้เป็นทุกข์ได้มาก ก็ยังต้องการธรรมะอย่างนี้
 มาก อย่างอื่นไม่ช่วยได้, ถ้าไม่เช่นนั้น เราจะต้องติด
 ร่วงแหไปตามเขา ชันลงไปตามเขา บอบช้ำไปตามเขา
 แล้วก็ไปตายไปตามเขา ในลักษณะที่ไม่น่าดูเหมือนกัน
 กับเขา.

ในปัญหาที่ถามนี้ มันมีอยู่ทางเดียว คือ
 ต้องปรับปรุงวิธีสอนให้เข้าใจง่าย จนปฏิบัติกันได้
 ปรับปรุงวิธีปฏิบัติ ให้ปฏิบัติได้ง่ายขึ้น ส่วนจะเปลี่ยน
 หลักการนั้น เป็นไปไม่ได้.

ถาม สงสัยว่า มีใครทราบบ้างว่า ใครเป็นพระอรหันต์ ?

ตอบ ไม่มีใครทราบได้ ; และยังมีหลักว่า ใครเป็นพระ-
 อรหันต์ หรือไม่เป็นนั้น คนนั้นต้องเป็นพระอรหันต์
 เสียก่อน จึงจะรู้ว่าใครเป็นพระอรหันต์ หรือไม่เป็น

พระอรหันต์ เพราะฉะนั้น เราก็ไม่มีทางที่จะรู้ แต่
โดยหลักก็คือ ผู้ที่ไม่มีความทุกข์เลยอีกต่อไป นั่นคือ
พระอรหันต์ ผู้ที่ไม่มีความทุกข์โดยแท้จริงเลยอีก
ต่อไป นั่นคือพระอรหันต์.

พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้จำกัดเวลาว่า เมื่อนั้น
เมื่อนั้น ยุคนั้นยุคนั้น ท่านกลับพูดว่า “ถ้ายังมีการปฏิบัติ
ปฏิบัติชอบ อยู่เพียงใด โลกนี้ก็ยังไม่ว่างจากพระ-
อรหันต์ อยู่เพียงนั้น”

ภาคผนวก

ธรรมะ กับ เรา

ข้อเขียนของพุทธทาสภิกขุ ให้แก่ คณะหาญชัย - บัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตีพิมพ์ในหนังสือหาญชัย - บัณฑิต
ฉบับกรกฎาคม ๒๕๕๐ มีบันทึกของบรรณาธิการหาญชัย -
บัณฑิต ดังต่อไปนี้ :-

ท่านภิกษุ พุทธทาส อินทปัญโญ สำนักอยู่สวนโมกขพลาราม ไซยา สำนักนี้
เป็นที่ปฏิบัติธรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือ เป็นฝ่ายอริยญวาสี ท่านพุทธทาสอินทปัญโญเป็นผู้
ปฏิบัติธรรมและปรากฏมาแล้วว่าปฏิบัติมาด้วยดี ท่านได้พยายามเร้าความสนใจของพุทธ-
บริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรุ่นใหม่ ให้สนใจในแก่นของพระธรรม ดังที่ปรากฏแพร่หลาย
โดยบทความบ้าง โดยปาฐกถาบ้าง บทความข้างล่างนี้ก็เป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งจะเห็นประโยชน์
อย่างยิ่ง แก่บุคคลในระดับนิสิตแห่งมหาวิทยาลัย

ธรรมะ กับ เรา

ท่านบอกให้ฉันช่วยเขียนเรื่องหน้าที่และวิธีที่เราจะต้องปฏิบัติต่อ “ธรรมะ” ก็คำว่าธรรมะนั้น โดยพยัญชนะมีอย่างเดียว. แต่โดยความหมายแล้วมีหลายอย่าง หลายขนาด; ฉันจึงไม่ทราบว่าจะให้เขียนถึงธรรมะอย่างไรแน่. กำลังไม่แน่ใจอยู่ ก็เกิดความคิดว่า ในขั้นต้นนี้เขียนเพื่อเลือกให้หลายๆ อย่างดีกว่า, เมื่อท่านเลือกชอบใจอย่างไรแล้ว มีเวลาจึงค่อยเขียนกันเฉพาะธรรมะอย่างนั้นให้ละเอียด ก็คงจะสำเร็จตามความประสงค์.

คำว่า “ธรรมะ” นี้ โดยศัพทศาสตร์หรือนิรุกติศาสตร์ แปลว่า **สิ่งซึ่งทรงตัว** **มันเองอยู่ได้.** หรือโดยความก็ได้แก่**สิ่งซึ่งปวงนั่นเอง.** ไม่มีอะไรที่ไม่ถูกเรียกว่า ธรรม ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลง หรือเป็นสิ่งที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงก็ตาม. สิ่ง **ซึ่ง**หลายประเภทที่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวมันอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือโดยพฤติกรรม **ก็**ตัวความเปลี่ยนแปลงนั่นเอง คือตัวมันเอง. ส่วน**สิ่งซึ่ง**หลายประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวอยู่ได้ด้วยความไม่เปลี่ยนแปลง หรือตัวความไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง เป็นตัว **มันเอง.** ทั้งสองประเภทนี้ ล้วนแต่ทรงตัวเองได้ จึงเรียกมันว่า “ธรรม” หรือ “ธัมม” แล้วแต่จะอยู่ในรูปภาษาบาลี สันสกฤต หรือภาษาไทย.

คำว่าธรรมโดยศัพทศาสตร์ตรงกับคำไทยแท้ว่า “**สิ่ง**” เป็นสามัญญนาม หมายถึง **ถึง**ได้ทุกสิ่ง และมีคุณลักษณะคือการทรงตัวมันเอง ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. ฉะนั้น **หน้า**ที่อันเราจะต้องประพจน์ต่อมัน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า **เฉยๆ** เสียก็แล้ว **กัน** อย่าขันอาสาเข้าไปแบกไปทรงให้มันแทนตัวมันเลย. **นี่**คือคำว่า “ธรรม” โดยความหมายรวม และเป็นกลางที่สุด.

แต่คำว่า ธรรม **นี้** ถูกนำไปใช้โดยขนาดและอย่างต่าง ๆ กัน มุ่งหมายต่างกัน **เลย**ทำให้พินเสียไปได้ ฉะนั้นในกรณีหลังนี้ ต้องพิจารณากันทีละอย่าง ๆ เช่น :-

คำว่า “ธรรมะ” ที่มาในประโยคที่ว่า **“ผู้ใดประพจน์ ธรรม ผู้นั้นไม่ไปทุกคืน”** **นี้,** คำนี้หมายถึง**ศีลธรรม**ทั่วไป. **หน้า**ที่ที่คนทั่วไปจะต้องประพจน์ก็คือ ช่วย **กัน**บังคับตนเองให้ประพจน์. **ศีลธรรม**ของคนทั้งหลายที่ไม่ได้ประพจน์นี้ ไม่ใช่ **เพราะ**ไม่รู้ เป็นเพราะทุกคนพากันเหยียบรู้ ของงช่วยกันอย่าเหยียบรู้ต่อไปอีกเลย.

คำว่า “ธรรมะ” ที่มาในประโยคที่ว่า “บัณฑิตควรละธรรมที่ดำ ควรเจริญธรรมที่ขาว” นั้น, ธรรมคำนี้มีความหมายตรงกับคำว่า การกระทำ คือเราอาจพูดให้ชัดเจนเสียใหม่ว่า “บัณฑิตควรละการกระทำที่ดำ ควรเจริญการกระทำที่ขาว” ในกรณีนี้ คำว่าธรรมะตรงกับคำว่า การกระทำ (action) มีอรรถเป็นกลาง ๆ เช่นนี้ เรามีหน้าที่ทำแต่สิ่งที่ดี.

“ธรรม” ที่มาในประโยคที่ว่า “เขายังห่างไกลจากธรรมนั้น อย่างกะพำกับดิน แม้ว่าเขาจะพึงเทศน์ทุกวันพระ”, นี้มีความหมายตรงกับสถานะหรือ state ขึ้นหนึ่ง ๆ ตามแต่ท่านจะบัญญัติธรรมไว้เป็นชั้น ๆ อย่างไร. เรามีหน้าที่ในเรื่องนี้ คือรีบเลื่อนชั้นให้ตัวเอง ให้สัมพันธ์กับเกียรติของตัวเอง.

“ธรรม” ที่มาในประโยคที่ว่า “สังขารทั้งหลายมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา (อุปาทายธมฺมิโน)” ; คำนี้ตรงกับคำว่าธรรมชาติ (nature) หน้าที่ของเราคือบางอย่างควรเรียนและสังเกตอย่างเต็มที่ บางอย่างเอาแต่เพียงเอกเทศ.

ในประโยคที่ว่า “พระพุทธเจ้าเกิดในโลก เพื่อประกาศสัจธรรม”, เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึงกฎธรรมชาติ (law of nature) เช่นว่าทุกข์ต้องเกิดมาจากสิ่งนั้น ความดับทุกข์มีได้เพราะสิ่งนั้น. หรือว่าสิ่งทั้งปวงต้องเป็นอย่างนั้น ๆ เป็นต้น. หน้าที่ของเราคือ ต้องทำตัวให้เข้ากันได้กับกฎนั้นบ้าง รู้จักนำเอากฎนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์บ้าง. (คำว่าสัจธรรมในที่นี้ ใช้คำว่า ธัมม เฉย ๆ แทนได้).

ในประโยคที่ว่า “เสียทรัพย์เพื่อไถ่เอาอวัยวะไว้. เสียอวัยวะเพื่อไถ่เอาชีวิตไว้. ยอมเสียทั้งหมดนั้น เพื่อเอาธรรมไว้” เช่นนี้ คำว่า “ธรรมะ” หมายถึง “ความถูกต้อง” หรือ righteousness หน้าที่ของเราคือ เลือกลงเอาเองตามใจชอบในทางที่ถูกต้อง.

ในประโยคว่า “*ตัดสินคดีไม่เป็นธรรม กล่าวหาไม่เป็นธรรม*” เหล่านี้ คำว่า ธรรม หมายถึง*ความยุติธรรม (justice or justness)* หน้าที่ของเราคือ ระวังให้^{๕๗}เป็นธรรม.

ในประโยคที่พระท่านสวดเมื่อสวดศพ ว่า *กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาकตา ธมฺมา* “ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล, ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล ธรรมทั้งหลายที่ท่านไม่มีบุญถือว่าเป็นกุศลหรืออกุศล” เช่นนี้ คำว่า ธรรม เป็นคำกลางๆ มีความหมายตรงกับคำว่า “*สิ่ง*” หน้าที่ของเราโดยทางปฏิบัติ ยังกล่าวไม่ได้ว่าคืออะไร, เพราะยังไม่ได้ยุติว่าจะเอาความหมายกันตรงไหน นี่เพื่อชี้ให้เห็นว่า คำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น กว้างขวางเพียงไร. คือถ้าไม่มีคุณนามประกอบแล้ว คำว่าธรรมในที่เช่นนี้ไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่า คำว่า *สิ่ง* นั้นเลย:— *สิ่ง* เท่ากับ *thing*.

ในประโยคว่า “*เมื่อธรรมทั้งปวงถูกเพิกถอนแล้ว วาทบททั้งหลายก็พลอยถูกเพิกถอนตามไปด้วย*” (*สพฺเพสุ ธมฺเมสุ สมฺหเตสุ สมฺหตา วาทปถาปี สพฺเพ*). คำว่า ธรรม ในที่นี้ หมายถึงแต่สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในวงของความยึดมั่นถือมั่นของสัตว์ได้แก่ คำว่า “*สิ่ง*” เหมือนกัน แต่กันแอมเฉพาะประเภทที่เกี่ยวกับการยึดถือ ไม่ทั่วไปแก่สิ่งที่ไม่ยึดถือ แคบกว่าข้อข้างบนเล็กน้อย. ตัวอย่างในเรื่องนี้เช่น เงิน ทอง ลูก เมีย ข้าวของ เบ็ด ไก่ วัว ควาย ฯลฯ ถ้าใครถอนความยึดมั่นว่า เป็นสัตว์ เป็นคน ตัวตนเรา เขา ของเรา ของเขาเสียได้แล้ว เห็นเป็นสัคว่าสังขารเสมอกัน ชื่อที่เรียกสิ่งเหล่านั้นก็พลอยไม่มีความหมายไปด้วย สำหรับผู้นั้น. นี้คำว่า ธรรม ตรงกับ “*สิ่งที่ถูกยึดถือ*” คืออุปาทานักขันธ หรือขันธที่มีความยึดถือ หน้าที่ของเราในธรรมประเภทนี้^{๕๘}คือคิดเพิกถอน อย่ายึดถือ จะได้สงบเย็น ไม่ขึ้นๆ ลงๆ ไปกับธรรมเหล่านั้น.

ในประโยคที่ว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดง เหตุของธรรมเหล่านั้น (เย ธมฺมา เหตุปฺปวฺวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต)”, คำว่า ธรรม ในที่นี้ ได้แก่ “สิ่งซึ่งเป็นผล” ซึ่งมีเหตุปรุงแต่งขึ้น และกำลังบังคับให้เป็นไปตาม อำนาจของเหตุ. สิ่งซึ่งเป็นผล หรือ phenomena เหล่านี้ เรามักหาที่จะต้องค้นหา เหตุของมันให้พบ แล้วจัดการกับเหตุเหล่านั้น ๆ ตามที่ควรจะทำ เช่นทุกข์เป็นผลของความทะยานอยาก. เราจัดการ sublimate หรือเปลี่ยนกำลังงานของความอยากนั้น เอา มาใช้เป็นกำลังงานของความรู้สึกทางปัญญา ทำไปตามความรู้สึกที่ถูกต้องที่ควร ไม่ทำตาม อำนาจของความอยากนั้น ๆ ทุกข์ก็น้อยลงและหมดไปในที่สุด.

ในประโยคที่ว่า “พระนิพพานเป็นธรรมที่ปลอดจากโยคะ ไม่มีธรรมใด ยิ่งไปกว่า” เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึงสิ่ง (thing) สิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งทั้งหลาย เช่นเดียวกับสิ่งอื่นเหมือนกัน หากความหมายในทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ เพราะ เป็นนามศัพท์กลาง เช่นเดียวกับคำว่า “สิ่ง” ในภาษาไทย หรือคำว่า thing ในภาษาอังกฤษ. ที่เกี่ยวกับคำว่า “ธรรม” ล้วน ๆ ในประโยคนี้ หน้าที่ยังไม่เกิด.

ประโยคที่ว่า “เขาได้รับประโยชน์ตอบแทนในทิวฐธรรม,” (ทิวฐธรรม แปลว่าธรรมอันสัตว์เห็นแล้ว). ในประโยคเช่นนี้ คำว่า ธรรม ตรงกับคำว่าเวลา หรือ แปลว่า เวลา : ในทิวฐธรรม ก็คือภายในเวลาที่ผู้นั้นเห็นได้ด้วยตนเอง คือในชาตินี้ ไม่ต้องรอดถึงชาติหน้า. ในกรณีที่แปลว่า เวลา เช่นนี้ คำว่าธรรมล้วน ๆ ยังไม่ ก่อให้เกิดหน้าที่อะไร เช่นเดียวกับข้อที่แล้วมา.

ในประโยคที่ว่า “บุคคลผู้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ไม่พึงเสพเมถุนธรรม” เช่นนี้ คำว่า ธรรม แปลว่า การกระทำ เป็นคำกลางยิ่งกว่าในประโยคที่ว่าบัณฑิตควร ละธรรมคำเจริญธรรมชา. เป็นเพียงการทำ (doing) กลาง ๆ ทั่วไป ไม่มุ่งแสดงใน

ทางที่ชั่ว และเป็นศัพท์นามธรรมคำหนึ่ง ไม่มีความหมายเกี่ยวกับทางธรรมหรือทางโลกอะไร ๆ หมด ต่อเมื่อมีคำอื่นประกอบเข้าจึงมีความหมายไปทางใดทางหนึ่ง เช่นในที่นี้ประกอบกันเป็น เมถุนธรรม แปลว่า การกระทำของคนคู่ คือสตรีกับบุรุษ. คำว่าธรรมล้วน ๆ ในที่นี้ ไม่มีความหมายอันจะก่อให้เกิดหน้าที่ และเป็นเช่นเดียวกับสองข้อที่แล้วมา. (ยกมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นว่า คำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น ท่านใช้กันมากมายหลายประเภทอย่างไร).

ในประโยคที่ว่า “เขากล่าวธรรมของตัวเองว่าบริบูรณ์ กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าบกพร่อง (สภฺ ทิ ธมฺมํ ปรีปฺพณฺมาหุ อญฺญสฺส ธมฺมํ ปน หีนฺมาหุ)” เช่นนี้ คำว่าธรรม ตรงกับคำว่าลัทธิ ก็กล่าวให้ชัดก็กล่าวเสียใหม่ว่า “ลัทธิของฉันถูกต้องครบถ้วน ลัทธิของท่านไม่ครบถ้วน” ทั้งเช่นที่นักศาสนาชอบกล่าวกันในบัดนี้ เพื่อยกศาสนาของตัวเอง ให้เขาเห็นว่ามิอะไรครบ สมควรยกขึ้นเป็นศาสนาสากลของโลก. คำว่า ธรรม ที่ตรงกับคำว่า ลัทธิ (dogma) เช่นนี้ถือว่ายังไม่เกิดหน้าที่เช่นเดียวกัน. แต่ถ้าจะให้เกิด หน้าที่ก็คือระวัง เลือกลัทธิที่จะเอามาถือให้ดี ๆ.

ในประโยคที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย, ภิกษุในศาสนานี้ย่อมฟังธรรมโดยเคารพ ย่อมเรียนธรรมโดยเคารพ (อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สกฺกจฺฉิ ธมฺมํ สุนฺนติ, สกฺกจฺฉิ ธมฺมํ ปรียาปฺพนฺติ),” เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง ปรียัติธรรม เช่นเรียนพระไตรปิฎก เรียนนักธรรม เรียนบาลี สรุปก็คือ การเรียนคัมภีร์หรือคัมภีร์ทุกอย่าง หน้าที่ของเราเกี่ยวกับธรรมในที่นี้ ก็คือ อูสาห์เรียน อูสาห์ฟัง อูสาห์คิด อูสาห์จำ อูสาห์ถาม วัณฺณํเอง.

ในประโยคที่ว่า “ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม (ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมาจารี)” เช่นนี้ คำว่าธรรมได้แก่ ปฏิบัติธรรม หรือการปฏิบัติ ไม่หมายเฉพาะ

การเรียนรู้เฉยๆ หรือหมายถึงตัวกฎธรรมชาติเฉยๆ. หน้าที่ของเราในคำว่าธรรมชนิดนี้ก็คือการปฏิบัติเหมือนกัน. ต้องปฏิบัติจริงๆ เพียงแต่เรียนรู้มันไม่พอ หรือจะนอนรออำนาจธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ประจำโลกอย่างเดี๋ยวก็น่าจะไม่ไหวแน่ รับผิดชอบต่ออย่างลุ่มหลุ่มตาเท่านั้น จึงจะเอาตัวรอดได้.

ในประโยคว่า “ผู้มีปิตีในธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข (ธมฺมปิตี สุขิ เสติ)” เช่นนี้คำว่าธรรมหมายถึง ปฏิเวธธรรม คือผลแห่งการปฏิบัติ กล่าวคือมรรคผลที่ตนได้บรรลุแล้ว, หรือเรียกสั้นๆ ก็คือ ผลของการปฏิบัติ. ความปิตีที่จะเกิดขึ้นได้ในธรรมนั้น เกิดได้เฉพาะแต่ในธรรมที่ตนเองได้บรรลุแล้ว เห็นแล้วเท่านั้น แม้จะเล็กน้อยเพียงไร ก็ต้องเป็นธรรมที่ตนบรรลุแล้ว เห็นแล้ว มิฉะนั้นปิตีไม่เกิดขึ้น คำว่าธรรมในที่นี้จึงหมายถึงปฏิเวธ. หน้าที่ของเราทั้งโดยตรงและโดยอ้อมคือ พยายามหามาชิมดูบ้าง อย่าเห็นเป็นของคร่ำ.

ในประโยคว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นแม้จะคอยตั้งมุขจิวรของเราไปไหนไปด้วยกัน ก็หาชื่อว่าเห็นตถาคตไม่” เช่นนี้ คำว่าธรรม หมายถึงความหมดกิเลส เป็นความประเสริฐชนิดที่มีในเมื่อประพาศิธรรมสำเร็จแล้วแม้บางส่วน หรือทั้งหมด จนเห็นชัดว่าคนที่บริสุทธิ์ คนที่สว่างแจ่มแจ้ง คนที่เป็นสุขสงบ เป็นอย่างนี้ๆ ทำให้เห็นว่า พระอรหันต์ท่านผิดกับคนธรรมดา ก็ที่ตรงนั่นเอง ชื่อว่าเห็นธรรมในที่นี้. คำว่าธรรมในที่นี้ จึงหมายถึงความเป็นพระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้า. หน้าที่ของเราในเรื่องนี้ว่า เราจะต้องรู้เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านทรงรู้, พันความดีและความชั่วเหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านพัน. โดยเฉพาะคือรู้ปริยสัจจ์ ๔ กระทั่งเสวยผลแห่งความรู้ันนี้อยู่ในตัว.

ในประโยคที่ว่า “ธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เราขอนอบน้อมธรรมนั้น – สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ตํ ธมฺมํ นมสฺสามิ” เช่นนี้ คำว่าธรรมในที่เช่นนี้ หมายถึงเฉพาะคำสอนที่เป็นนियานิกธรรม คือที่ “ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมศานต์ ชี้ทางพระนฤพาน อันพ้นโศกวิโยคภัย” เท่านั้น ไม่หมายถึงสิ่งทั้งปวงเหมือนบางข้อข้างต้น. หน้าที่ของเราในที่นี้ คือเร่งพิจารณาให้อย่างหนักว่า ธรรมที่ตรัสไว้นั้นทนต่อการพิสูจน์ (เช่นสองบวกสามได้ห้า) จริงหรือไม่ จนเห็นว่าพระองค์ตรัสไว้ดีจริง คือไม่ผิดแล้วนอบน้อม คือทำตามเหมือนอย่างกะว่ามันเป็นสิ่งที่เราคิดค้นได้เอง ทำให้เกิดผลได้เอง.

ในประโยคที่ว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงเคารพใคร แต่ทรงเคารพธรรม”. คำว่าธรรมในที่นี้ หมายถึงระเบียบอันบุคคลจะพึงประพฤติทั้งต่อตนเองและผู้อื่น. แม้ว่าตนเองจะไม่ต้องการผลอันจะพึงได้จากการประพฤติตามระเบียบอันนั้นก็เคารพในการที่จะรักษาระเบียบอันนั้นไว้ให้เป็นหลักของโลก. แม้ว่าตนจะพ้นแล้วจากบุญและบาป เป็นผู้ที่บุญและบาปไม่อาจบาทาติดได้อีกต่อไป ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบแห่งการละบาปบำเพ็ญบุญ เพื่อให้ระบอบนี้ยังคงเป็นหลักเป็นประธานของโลกทั่วไป. แม้ว่าตนเองจะพ้นทุกข์แล้ว ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบของการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์.

เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า การอยู่โดยปราศจากที่เคารพเป็นของไม่สมควร, แต่พระองค์มองหาบุคคลใด เป็นที่เคารพไม่ได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าด้วยกัน, พระองค์จึงทรงเคารพธรรม คือระเบียบแห่งความจริง (truth - system) ตามที่ควรจะมีประจำโลก อยู่อย่างไรตลอดอนันตกาล.

คำว่าธรรมในกรณีที่แม่แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพเช่นนั้น หน้าที่สำหรับเราก็คือเคารพเหมือนกัน ได้แก่เคารพตัวเอง ที่รู้สึกว่าการรักษาความดีไว้ให้คงมีอยู่ในตัวเองได้และงอกงามออกไปจนกระทั่งดีที่สุดเป็นต้นไป จนกระทั่งเคารพระเบียบแห่งธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีความประมาทแม้แต่น้อย. ผู้ใหญ่ที่ดูหมิ่นระเบียบปฏิบัติของเด็ก ย่อมทำให้เด็กหมดกำลังใจในการที่จะรักษาระเบียบนั้น. ทั้งนี้เนื่องจากผู้ใหญ่คนนั้นเขาไปว่า ระเบียบนั้นมันดีก็มีผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติด้วย. ถ้ามองเห็นว่าระเบียบทั้งหลายเป็นอันเดียวกัน ไม่มีเด็กผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติแล้ว ก็จะเป็นผู้ที่เคารพระเบียบได้เต็มที่ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านเคารพระเบียบ.

ในประโยคยาวที่ว่า “แม่เขาฟังธรรมน้อย แต่เห็นธรรมด้วยนามกาย เขานั้นแหละชื่อว่า ผู้ทรงธรรม” คำว่าธรรมทั้ง ๓ คำนี้ ต่างกันทั้ง ๓ คำ คำแรกหมายถึงตัวคำสอน (body of the teaching). คำที่สองหมายถึงผลของการปฏิบัติธรรมที่เขาทำให้เกิดขึ้นได้แล้ว. คำที่สามหมายถึงรูปร่างแห่งการปฏิบัติธรรม อันมีอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเขา. ประโยคหนึ่งประโยคให้เกิดหน้าที่คือ ได้เล่าเรียนมากหรือน้อยไม่สำคัญ ขอแต่ให้ใคร่รูสของธรรมบ้างเป็นอย่างน้อยก็แล้วกัน, จะมีความสุขด้วย จะมีเกียรติว่าเป็นผู้ประพฤติธรรมหรือมีธรรมด้วย. การเรียนจบพระไตรปิฎกแต่ไม่เห็นธรรมนั้น ไม่มีทางที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงธรรมเลย. เป็นหนอนหนึ่งสี่ หรือคนหาบใบลานมากกว่า.

ฉันเขียนมาให้ท่านเลือก มากพอแล้ว. จะเขียนให้หมดจริง ๆ ท่านก็จะอ่านไม่ไหว และเลือกไม่ไหว ทาสา. เมื่อท่านดูธรรมะเข้าที่เหลี่ยมใดเหลี่ยมหนึ่ง เข้าตา

ท่านแล้ว ท่านจงดูเหลี่ยมนี้ให้มาก มันก็จะทะลุไปยังเหลี่ยมอื่นได้เอง และปรุโปร่งไปหมด. ธรรมะกับเราจะพบกัน แล้วจัดการอย่างไรนั้น ปัญหาข้อนี้อยู่ที่ว่าหมายถึงธรรมะอันไหนหรือคำไหนเสียก่อน. ท่านต้องเลือกเอาเองเฉพาะคน เป็นคน ๆ ไป เพราะเรามาจากจุดตั้งต้นที่ผิดกัน. โลกสมัยนี้เขาไม่มีเวลาที่จะคิดธรรมะ หรือไม่มีแม้แต่จะอ่านจะฟัง ย่อมเป็นการยากอยู่ที่เขาจะนำเอาธรรมะไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ มีหน้าที่ยังไม่ทราบว่าจะต้องการธรรมะ ตามความหมายของคำว่า ธรรมะคำไหนด้วยซ้ำไป.

หอสมุดธรรมทาน

๖ พ.ก. ๕๐

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย

ธรรมทานมูลนิธิ หน้าสวนโมกขพลาราม

๖๘/๑ หมู่ ๖ ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๒, ๔๓๑๕๕๖ - ๗, ๔๓๑๖๖๑ - ๒, โทรสาร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๙๗

พิมพ์ที่ธรรมสภา

๑/๔ - ๕ ริมถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐

โทร. ๐ - ๒๔๔๑ - ๑๕๓๕, ๐ - ๒๔๔๑ - ๑๖๐๔ โทรสาร. ๐ - ๒๘๘๘ - ๗๙๕๐

โปรดแก้คำผิด ในธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒

(การนับบรรทัด ให้นับลงมาตั้งแต่บรรทัดบนสุด คือบรรทัดของเลขหน้า,
ถ้ามี (จล) ให้นับขึ้นมาจากล่าง, เพื่อประหยัดเวลา)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๘	๑๐	physicall	physical
๑๔	๒(จล) / ๙(จล)	จะยื่อ/มมะ	จะยียด/มม้ง
๑๙	๘(จล)	ให้สม	; ต้องให้สม
๒๔	๑๐	ความอดกลั้นอดทน	-ความอดกลั้นอดทนสงบเสงี่ยม
	๒/๔	เป็น e/ตัวนั้นก็	ซึ่งเป็น e/ตัวนั้น ก็
๒๕	๗ (จล)	ไม่ละอาย	-ไม่ละอาย
๓๓	๓ (จล)	ทั้งหลายถ้า	ทั้งหลาย, ถ้า
๔๐	๙ (จล)	เพื่อสุข	เพื่อสุข-
๔๕	๓ (จล)	ยาปรมา	ยปรมา
๔๗	๒ (จล)	คลุมเคลือ	คลุมเครือ
๔๘	๙	อยู่เสมอ.	อยู่เสมอ,
๕๗	๔	สรณา	สรณา
๖๓	๒ (จล)	สีลลัพ	สีลัพ
๗๓	๔ (จล)	กังวลใดๆ / เรา.	กังวลในสิ่งใดๆ / เรา : นี้อีกคู่หนึ่ง.
	๖ จล) / ๗ (จล)	นี้คู่ / เรา.	: นี้คู่ / เรา,
๗๔	๑๐ (จล)	อดตุหนา	อดตุเทน
๗๔	๑๑	นิเยน	นิเยน
๘๑	๒	เรื่องรูปธาตุ	เรื่อง
๘๕	๙ (จล)	มหา	มหา
๘๖/๘๗	๑ (จล)/๕ (จล)	ถือ อะไร / ไปเด็ด	ถืออะไร / ได้เด็ด
๘๙	๑ (จล)	ทางกาย	ทางกาย ทางใจ
๘๙	๑ (จล) / ๒ (จล)	ทางกาย / รู้สึก	ทางกาย ทางใจ / รู้สึกต่อ

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๐๐	๔	ยง	ยั้ง
๑๑๐	๕	เชื้อ	เชื้อ
๑๑๒	๙ (จล)	ทางหู	ทางหูเป็นต้น
๑๑๖	๖	การเอา. การเป็น นี้	การเอา - การเป็น.
๑๑๖	๑ (จล)	ทุกทุกข์	ทุกข์ทุก
๑๒๙	๗	ธรรม ปฏิบัติธรรมนั้นไม่	ธรรมปฏิบัติธรรมนั้น ไม่
๑๓๓	๑	ลำดับ	หมวด
๑๓๖	๕ (จล)	คือตว	คือตัว
๑๓๗	๒	ทา ภย	ทากภย
๑๓๘	๓	สิง	สิ่ง
๑๔๖	๕	จะไม่ถึง	จะเหลือไม่ถึง
๑๗๒	๑๐ (จล)	จาก	จำ
๑๗๕	๕	เย็น	เห็น
๑๗๕	๑๐	ให้ทาน,	ให้ทาน.
๑๗๕	๑๑	ทานนั้น.	ทานนั้น
๑๗๗	๖	ด้วย การ	ด้วยการ
๑๘๑	๖ (จล)	นก	นัก
๑๘๓	๖ (จล)	ไทย.	ไทย, ฉบับพิมพ์ครั้งแรก.
๑๘๓	๘	๒๗๘.	๒๗๘ ข้อที่ ๒๘๖.
๑๘๘	๑ (จล)	๔๗๐.	๔๗๐ ข้อ ๔๓๙.
๑๙๐	๕ (จล)	มัชฌิมนิกายแพร่หลายมาก ;	ในอุทาน ขุททกนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ หน้า ๘๓ ข้อที่ ๔๙
๑๙๒	๑ (จล)	๖๒	๖๔ ข้อที่ ๔๖
๑๙๓	๑ (จล)	ข้างต้น.	ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น.
๑๙๕	๙, ๑๐	ด้วยสุญญาตา (๒ แห่ง)	ด้วยสุญญาตา
๑๙๖	๓	๕๑๒.	๕๑๒ ข้อที่ ๑๖๒๕;
๑๙๖	๓ (จล)	๑๐ ว่า	๑๐ ข้อที่ ๓๒ ว่า
๑๙๘	๔	พยณชนา	พยุณชนา
๑๙๘	๑๓	๑๓๒.	๑๒๒ ข้อที่ ๗๙.

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๙๙	๕	. นี้	: นี้
๑๙๙	๘	ได้; เพราะมันไหลเรื่อย	ได้ เพราะมันไหลเรื่อย;
๒๐๓	๔	๒๑	๒๐ หน้า ๓๓๕
๒๐๕	๙/๑๐/๑๑	ตา;/ ว่าสัมผัสได้./๕.	ตา,/ว่าสัมผัส,มี ๕ ฯลฯ.
	๘ (จล)	หรือ... ก็มี,	หรือยี้ด....ก็มี, ยี้ด
๒๐๖	๙	สพายตน วิกัง	สพายตนวิกัง
๒๐๖	๙	หน้า ๕๒๓	หน้า ๕๒๓ ข้อที่ ๘๒๘,
๒๐๗	๓ (จล)	๒๑	๒๐ หน้า ๑๗๒
๒๐๙	๓ (จล)	๓๑๔	หน้า ๓๑๔ ข้อที่ ๒๓๒.
๒๑๐	๖/๘/๒ (จล)	กัน; โดย...เจ้า/๒๑/ให้ทอด	กัน, โดย...เจ้า : /๒๐ หน้า ๑๕๓/ให้
๒๑๑	๗ (จล)	ทอดหยังลง	หยังลงสอบ
๒๑๒	๖	ใน... เล่ม ๒๑	ในตึกนิบาต... เล่ม ๒๐ หน้า ๒๐๓
๒๑๒	๒ (จล)	; และไม่โลภจัดเกินไป	, และไม่โลภจัดเกินไป ;
๒๑๒	๓ (จล)	เจ้า.	เจ้า
๒๑๓	๑ (จล)	หันหา.	หันหาธรรมะ.
๒๑๔	๗	ต้อง.	ต้อง,
๒๑๔	๑๑	(วรรณคดีสุดท้ายให้เติมลงไปว่า)	ข้อที่ ๒๑.
๒๑๕	๗/๙	๓๐๐./นนท์	๓๐๐ ข้อที่ ๒๗๒./นนท์!
๒๑๖	๘ (จล)	;	ข้อที่ ๔๒๔ : มีคน
๒๑๗	๕	หน้า ๒๒๖.	หน้า ๒๒๖ ข้อที่ ๓๓๔.
๒๑๗	๕ (จล)	ว่า	ข้อที่ ๖๓๓ ซึ่งมีใจความว่า
๒๑๘	๒ (จล)	หน้า ๖๓๒.	หน้า ๖๓๒ซึ่งมีใจความว่า
๒๑๙	๗	เล่ม ๒๓.	เล่ม ๒๓ หน้า ๔๓๙ ข้อที่ ๒๔๐ ฯลฯ
๒๕๑	๑	สำนัก	สำหรับนัก
๒๕๑	๔	สาสวาอุปธิกา	สาสวา อุปธิกา
๒๕๙	๑๐/๑๑/๙/๑๐	ทั้งพิษสง/อุ/เสน่ห์/พิษ	ทั้งพิษสง;/-อุ/-เสน่ห์/-พิษ
๒๖๖	๕ (จล)	ในขอ	ในข้อ
๒๗๓	๒ (จล)	ตถาคต ภาสิตา	ตถาคตภาสิตา
๒๗๔	๕	กาเวยฺยกา	กาเวยฺยยา
๒๗๔	๖	พยุฉฺชนา	พยุฉฺชนา

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๒๗๔	๙	ท่านจงถือ	ท่านจึงถือ
๒๗๔	๑๐	นิพพาน	นิทานวรรค
๒๗๔	๑๑	นี้	ข้อที่ ๖๗๒ มีใจความ
๒๗๔	๑๓	ของ...พวกทศสัพพะ	ชื่ออานะของ...พวกทศสัพพะ
๒๘๑	๒ (จล)	ทำดี	ทำดี;
๒๘๖	๑๓	ด้วย.	ด้วย :
๒๘๗	๖ (จล)	(เติมหัวข้อว่า)	อาจารย์เสนาะ ขอดถามว่า
๒๘๘	๗ (จล)	ส่วนแรกนั้น...จะสอน	: ส่วนแรกนั้น...จะสอนเป็นต้นก่อน : -
๒๘๘		(ในระหว่างบรรทัดที่ ๖ กับ ๗ (จล) เขียนข้อความแทรกดังนี้ : -)	

(ก.) ส่วนแรก
สิ่งที่จะสอน

๓๐๔	๑๐	นิวเคลีย	นิวเคลียร์
๓๑๐	๘ (จล)	ข้อ	อย่าง
๓๑๑	๒	อย่างขิง.	อย่างขิง ;
๓๑๑	๑๑	เซนต์	เซนต์.
๓๑๔	๑๐ (จล)	ชั่วโมง คือ	ชั่วโมงก็จริง แต่
๓๒๑	๒	หมวด	ข. ส่วน
๓๒๑	๔	คือ.	คือ: -
๓๒๗	๓	๒๕๐๔	๒๕๑๐
๓๒๘	๖ (จล)	ศีล	ศีล-
๓๒๘	๘ (จล)	๑.	(ขีดออกเสีย)
๓๓๑	๗	vine	wine
๓๓๙	๔	มัทดารส	มัทราส
๓๓๙	๒,๔ (จล)	แบบเนपाल	แบบปาละ
๓๔๘	๒ (จล)	vine	wine
๓๕๔	๕ (จล)	maierial	mental
๓๕๗	๒ (จล)	เตีย	เตียว
๓๖๑	๖	ธรรมชาติ	ธรรมชาติ
๓๖๖	๓	กระบิล	สุบิน
๓๗๕	๙	ไต้ยีน	ไต้ยั้ง

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๗๗	๑๐	พอใจที่	พอใจสิ่งที่
๓๗๘	๘ (จล)	ได้ดี	ได้สิ่งดี
๓๗๘	๖ (จล)	ภาพ...อีก.	(ภาพ...อีก. ผู้จัดพิมพ์)
๔๒๙	สุดท้าย (จล)	๔๒๙	๔๓๑
๑๙๘	บรรทัดที่ ๖ ถึง ที่ ๘ ตั้งแต่คำว่า “ตัวพยัญชนะ...ถึงคำว่า...ภาสิต.” แก้เป็น “ตัวพยัญชนะ อยู่นอกแนวไม่เนื่องด้วยสุณฺณุตตา เป็นสาวกภาสิตา. ขอให้จำคำว่า นอกแนวของสุณฺณุตตาไม่เนื่องเฉพาะด้วยสุณฺณุตตา แล้วก็ เป็นสาวกภาสิตา - เป็นภาสิต ของสาวกชั้นหลังๆ; นี่คือของใหม่ ธรรมะใหม่; แล้วต่ำ, แล้วก็ไม่ใช่ตถาคตภาสิต”. ๑๙๙ บรรทัดที่ ๙ คำว่า “วัด.” แก้เป็น “วัด. (จุฬาสัจจกสูตร มุลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑๒ หน้า ๔๒๒ ข้อที่ ๓๙๒.)		
๒๐๕	บรรทัดที่ ๔ - ๕ คำว่า “ทางลั้น ฺลย. จิตที่รู้สึกได้ว่าเป็นตัวตน” แก้เป็น “ทางลั้นว่า ตัวตน ฺลย ยึดจิตที่รู้สึกได้ว่าเป็นตัวตน.”		
๒๒๑	บรรทัดที่ ๔ - ๗ คำว่า “มาตุได้. ...ถึงคำว่า...สังขยสูตรนั้น” แก้เป็น “มาตุได้ : นี้แสดง ชัดว่าไม่ได้ตาย และรู้สพระนิพพานนั้นด้วยใจ, ติกนิบาต อังคตตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๒๐๒ ข้อที่ ๔๙๕. และยังมีคำกล่าว - อีกว่า อนุปาทา-ปรินิพพานนั้น เป็นสิ่งที่บรรลุถึงเมื่อยังมีชีวิตอยู่ เปิดดูอังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๗๕ ข้อที่ ๕๓; เป็นต้น และในจุฬัตถนหาสังขยสูตร มุลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๒ หน้า ๔๖๔ ข้อที่ ๔๓๔ เป็นต้นนั้น”		

ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า.

- ๑ เกิดในตระกูล "ขุนศรี" บรรพบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคย บัดนี้เปลี่ยนมาเป็น พ่อค้า ทรงวิสัยทัศน์ ในนามว่า ขุนทองพล, เป็นลูกชาย ของพระ-พุทธเจ้า แต่ทำงาน กับ ภาณี ศฤงคารีรัตน์ของยิ่งกว่ามาใจฟ้าร แต่ไม่รู้จัก รู้กันก็ คง.
- ๒ ทำหน้าที่ช่างเย็บเย็บของพระ-พุทธเจ้า มีใช้ตาม เย็บพระ-เพดานใน เชื้อ เป็นเรื่อง ที่ชั่วช้ากหรือของ โลก; ทำสิ่งที่ไม่ดี เพียงวัน ตามควร แม้ยังไม่ดีที่รัก แต่ประโยชน์ และประโยชน์ ผู้อื่น ในโลกยังมี ดี เป็นที่พอใจ ชนิต ชอนเป็นสูง กว่าคนธรรมดา มาก อยู่เหนือคนอื่น.
- ๓ มีทั้ง คำประ-จำถิ่น ชื่อ ลอนไม่ถูกพลา ฯลฯ, นายของมีดีดดิ้ง, มีสิ่ง คำ ชื่อ "ธรมลิมปะน" สำนัรบดษ ทุกชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ, ยิ่งกว่า เดียง สรรพสิ่ง คำ.
- ๔ แต่ก็มีในเรื่อง ก็น่า ที่บางคน มีสนใจใจ แล้วเขา ว่า ภายของปลอม, หากิน คำ ที่ดทำลพลิว มี ภัยภัยที่คำของเข แต่ร้าน ของเขาก็มีล้ม ภัย มีคนสนใจ เข็มจึงเริ่มรัก.
- ๕ บัดนี้ ข้าพเจ้า อายุ ๕๐ กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่ทำเรื่อง ดีอะไรเลย นอกจากการค้า กลับใจทำดีดี แต่แล้วล้ม ล่อไว้ ไม่กว่าเดิมมีเสีย อีก, ที่อบรม ผู้สนใจ ให้เข้าใจ สามารถทำเป็น รอยตาม ดี จำแนกนั้น
- ๖ ขอรับ ท่าน ทั้ง หลาย คง จะ รู้จักข้าพเจ้า เห็นว่า มีเงิน หรือ อื่นๆ นี้ ข้าพเจ้า และร้าน ของข้าพเจ้า รวมไว้ที่นั่น นี้คือ ที่รัก ยิ่งกว่าเงินไป, ๓๓๓!

บันทึก

หนังสือชุด “ธรรมเนียมของพุทธศาสน” ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอบุรุ	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๓]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓)	สันตเสตัพพธรรม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธจักรยธรรม	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอบุรุ	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๗)	โอสราเรตัพพธรรม	๑๓ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลกาภิธรรม เล่ม ๑	๑๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑-]
(๑๐)	มหิดลธรรม	๑๗ . ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๕)	สุญญาตปริทรรคน เล่ม ๑	๓๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๖)	ค้ายธรรมบุตร	๓๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตตสภาธรรม	๑๔ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๙)	ปฏิบัติปฏิบัติธรรม	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๑)	สุญญาตปริทรรคน เล่ม ๒	๓๔ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๒)	เตกัจฉกธรรม	๑๗ . ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗ . ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	สารทกาลิกเทศนา	๒๖	
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษย์โลก	๑๔ . ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	จริยศีลธรรม	๑๔ . ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๔ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	๑๔ . ข	
(๒๙)	ปัจจุสมุปาบทจากพระโอบุรุ	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๔ . ๑	
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๔ . ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๔ . ฆ	
(๓๓)	ไภวศีลธรรม	๑๒ . ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	
(๓๕)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑ . ก	
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	
(๓๘)	ขุมนุมลัทธิอายุ เล่ม ๑	๔๒ . ก	
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ	๓๙ . ค	
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ (เล่ม๑)	๓๗ . ก	
(๔๑)	อะไรคืออะไร?	๓๗ . ค	

